

İskender Pala

Ansiklopedik DİVÂN ŞİİRİ SÖZLÜĞÜ CİLT:II.

Dr. İskender PALA
KÜLTÜR BAKANLIĞI YAYINLARI : 1019
KAYNAK ESERLER DİZİSİ ; 24
Kapak Düzeni : Celal AKTUĞ
ISBN 975-17-0340-9 (Takım) I ISBN 975-17-0342-5
f

Onay : 16.01.1989 tarih ve 928.4-184 sayı. Birinci Baskı.
Baskı Sayısı : 3000 Sevinç Matbaası - ANKARA
Bu çalışma, başta rahmetli hocam Mehmet ÇAVUŞOĞLU olmak üzere, beni yetiştirenlere ithaf olunur.

(Metin içinde geçen) KISALTMALAR

a. arapça
add. adet (sayı)
Ans. Ansiklopedi
A.S. Aleyhisselam (Selam üzerine olsun)
A.Ü. Ankara Üniversitesi

A.Ünv. Atatürk Üniversitesi

b. birleşik; bin

bkz. bakınız .;

Bl. Bölümü

Brit.Mus. British Museum

bs. basımı

bt. beyit

C. Cilt

c. cümle

çev. çeviren

Çl. Çelebi

d. deyim

Der. Dergisi

doğ. doğum tarihi

DTCF Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi

e. edat

Ef. Efendi

f. farsça

fak. fakülte

fas. fasikül

fi. fiil

g- grubu

h. hicrî

ha harf ; : ";!; ;

Hz. Hazret-i " *

Hzl. Hazırlayan

i. isim

İ.A. İslam Ansiklopedisi

ibn İbn (oğlu)

İ.Ü. İstanbul Üniversitesi

k. kelime

kit. kitapları

ktp. kütüphanesi

m. miladî

ML. Meydan Lorousse

M.Ö. Milattan Önce

M.S. Milattan Sonra

msl. mesela

n. nida

nr. numara

O. Osmanlıca

OM. Osmanlı Müellifleri (I

OTDTS Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü

öl. ölüm tarihi

r. rumca
RA Radıyallahu anh (Allah ondan razı olsun)
vm
23)
(M.Z. Pakahn, 2. baskı, 1971).

RTET Resimli Türk Edebiyatı Tarihi (N.S. Banarlı II C. 1971)
s. sıfat
Sic.Os. Sicill-i Osmani (M. Süreyya IV. C. 1981-93)
t. tamlama
TA Türk Ansiklopedisi
TD Türk Dili
TDAY Türk Dili Araştırmaları Yıllığı (Belleten)
TDEd.Ans. Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi (VI. C. 1977)
TDK Türk Dil Kurumu
TET Türk Edebiyatı Tarihi (A.S. Levend, 1973)
TM Türkiyat Mecmuası
TOEM Tarih-i Osmânî Encümeni Mecmuası
tr. türkçe
TS Topkapı Sarayı
TTK Türk Tarih Kurumu
TY Türkçe Yazmalar
TYDK Türkçe Yazma Divanlar Katalogu (1947)
T. tez Türkiyat tez
Ünv. Üniversite
V. varak
vb. ve benzeri
vs. ve saire
vd. ve devamı
y- yunanca
yk. yaprak
yy- yüzyıl
z. zarf

1
ÖNSÖZ

Edebiyatsız millet, dilsiz insana benzer. Türk milletinin altı asır boyunca bediî zevkini oluşturan divân edebiyatı İslâm medeniyetinin etkisi altında gelişmi

harikulade örnekler vermiş ve sonunda yavaş yavaş yerini batı edebiyatları etkisinde bir edebiyata bırakmıştır. Her edebiyatın olduğu gibi, divân edebiyatının da kendine özgü bir düşünce, zevk ve hayâl dünyası vardır. Geçen zaman ile paralel olarak değişime uğrayan hayat şartlan, divân edebiyatına has özellikleri, zevkleri, sanat anlayışını, hurafeleri, inanışlan, gerçek ve bâtıl ilimleri de ortadan kaldırmış ve artık bu edebiyat yaşanılan hayatın bir aynası olmaktan çıkmıştır. Yani hayat şartlarının değişmesi ve modern dünyanın etkisi ile değişen düşünce sistemi, divân edebiyatına da etki etmiş ve artık onun kullanılmaz hale gelmesine neden olmuştur. Bu gün divân edebiyatının anlaşılmayışının ve hatta ona düşman oluşun başlıca nedeni bu değişimdir. İnsan bilmediği şeye önce düşman olur. Daha sonra öğretim ve eğitimle beraber yavaş yavaş onu sevmeye başlar. Divân edebiyatının layıkıyla bilinmeyişi ise ona düşman kazandırmakta ve bir kenara itilmesine neden olmaktadır. Ancak unutmamak gerekir ki bu edebiyat bizim öz malımızdır ve benliğimizden kaynaklanan bir sanat anlayışıdır. Bu sözlüğün hazırlanış amacı, divân edebiyatının gerçekten anlaşılabilir hâle getirilmesi ve bunun sonucunda ona yöneltilen suçlamaların kısmen önlenmesidir.

XI

Divân edebiyatı şiir ağırlıklı bir edebiyattır. Bu nedenle çalışmamızı şiirler üzerinde yoğunlaştırdık. Bir edebiyat sözlüğünün hazırlanışındaki asıl güçlük, kaynakların çok çeşitli ve dağınık olmasındadır. Yıllardır divân şiiri için hazırlanması çok gerekli olduğu halde böyle bir sözlük çalışmasının yapılmamış olması, edebiyat sahasında büyük bir boşluk oluşturmaktaydı. Gerek okullarda okutulan divân edebiyatı derslerinde; gerekse araştırmacıların üzerinde çalıştıkları metinlerde karşılaşılan zorluklar, her geçen gün biraz daha artmaktaydı. Bununla beraber birçok araştırmacı tarafından bu edebiyatın problemlerine çözümler getiriliyordu. Ancak peyderpey ve birbirinden uzakta yapılan bu çalışmalar toplu halde neşredilmemekteydi. Eski edebiyatımıza ait birçok metnin yeni harflere çekilmesi, araştırmacıların işini kolaylaştırmaktaydı. Fakülte kürsülerinde bitirme tezi olarak yapılan çalışmalardan ilmî neşirlere dek uzanan bir divân şiiri yayım zinciri halen

etmektedir. Ancak bu küçük çalışmalar kültür hayatımızı yükseltme yolunda, işin bir ucundan tutmak ise de meseleyi tamamen halletmek değildir. Halen bu sahada derli toplu bir kaynak boşluğu sürmektedir. Mevcut sözlükler, kitaplar, ansiklopediler, divân edebiyatının problemlerine açıklık getirmeye yetmemektedir.
Sözlüğümüz, yaklaşık on yıldır devam eden bir fış çalışmasının ürünüdür. Rastladıkça fişlediğimiz bilgileri daha sonradan tekrar okumak bize bir ansiklopedik sözlük hazırlama fikrini verdi. Eldeki bilgileri topluca değerlendirdiğimizde bazı bilgilerin değişik kaynaklardan defalarca fişlendiği halde, diğer bazı bilgilerin tek kaynakla sınırlı kaldığım gördük. Bu tek kaynaklı fişler üzerinde çalışmak kaçınılmaz idi. Bu nedenle divân şiiriyle uzak yahut yakından ilgili eski veya yeni birçok kitap ve kaynağı tekrar taradık. Bu sahada yapılmış yayınlar ve tez çalışmaları bize yol gösterdi. Nitekim çalışmamızın bu safhasında birçok yeni bilgi yazdık. Sözlüğümüzün sınırları da birdenbire genişledi ve

ansiklopedik bir özellik kazandı. Çalışmamızı yalnızca okul sıralarına has tutmadık. Edebiyatın, hayat başarısındaki önemine binâen, meraklısınca mutlaka bilinmesi gereken her türlü bilgiyi vermeye çaba gösterdik. Seçilen maddelerin divân şiiri konularını aydınlatmadaki önemi üzerinde titizlikle durduk. Böylece divân şiiriyle ilgili tabiat, tabiat olayları, coğrafya, yerleşim bölgeleri, iklim kuşakları, insanları ve özellikleri, kozmik âlem, felek, tıp, astronomi, yıldız ilmi, burçlar, müneccimlik, falcılık, remil, eski batıl ilimler, isrâiliyyat, musikî deyim ve terimleri, makamlar, eski sanat dalları, hattatlık, müzehhiblik, mücellitlik, eski hayat sistemi, günlük olaylar, âdetler, gelenekler, oyunlar, eğlence hayatı, savaş, savaş aletleri, savaş terim ve deyimleri, bezm ve rezm sistemi, efsanevî ve tarihî kişiler, tasavvuf ve tasavvufî inanış sistemi, bunlara ait deyim ve terimler, tarikatlar, özellikleri, efsaneler, kıssalar, yunan mitolojisi, dinî terimler ve alışkanlıklar, âyetler ve hedîsler, fıkıh, tefsir ve dinî ilimler ile İslâm dinî ve dinî hayat vs. birçok konularda açıklanması gereken maddeleri seçtik. İş bununla bitmiyordu. Divân şiirinin özünü oluşturan beşerî veya ilahî anlamdaki platonik aşk, âşık, maşuk, içki âlemleri, sevgilide güzellik unsurları, bu

mazmunlar, remizler, mefhumlar, ünlü aşk hikâye kahramanlarıyla ilgili imajlar ile mesnevi konulan vs. de açıklamaya muhtaçtı. Geride ise divân şiirine özgü şekiller, türler, sanatlar, vezin ve kafiye ile nazım özellikleri vardı. Elbette bunların da açıklanması gerekiyordu. Kısaca divân şiiriyle ilgili karşılaşılabilecek her güçlüğü halletme yolunda bir fişleme ile alfabetik sınırımızı belirledik. Bunu yaparken önce ünlü divânlar ile mesnevileri kısmen veya tamamen taradık. Kendimizin karşılaştığı güçlükler de olmadı değil. Bu divânlardaki kelimelerin kullanım şekilleri ile beyitleri fişledik. Bunun sonucunda hem örnek beyitler; hem de yeni bilgiler elde etmiş olduk. Keşke elimizin altında bilgisayar olsaydı da 15 değil 115 hatta 1115 divânı
xm
tarayabilseydik. Ancak hemen belirtmeliyiz ki bu divânların çoğunda aynı kullanım ve bilgilere rastladık. Orijinal bir söyleyiş ile pek nadir karşılaştık. Bunun sebebi, divân şiirinin şekilci, kuralcı ve çerçevesi belli bir anlayışla hareket etmesiydi. Bu nedenle fazla divân taramak bize pek az şey kazandıracak ve nîmet, zahmetten az olacaktı. Daha sonra konuyla ilgili neşredilmiş eski ve yeni kitaplara bakmak gerekiyordu. Şahsî kütüphanemizde divân şiiriyle ilgili hemen birçok kaynağın bulunması en büyük avantajlarımız arasındaydı. Pek nadiren kütüphanelere başvurmak zorunda kalmamız, bize yazım kolaylığı sağladı. Ancak yine de bazı yazma eserler için İstanbul kütüphanelerine başvurmak durumundaydık. Her türlü kaynak çalışmasını tamamladıktan sonra sıra, kitabı yazmaya gelmişti. Bu safhada modern ansiklopedicilik sistemini esas aldık ve tasnif çalışması yaptık. Karşımıza ikibine yakın yazılacak madde çıkmıştı. Önce yazım prensiplerimizi belirledik. Buna göre madde başlıklarını küçük harflerle ve okunuş esasına göre alfabetik dizmeyi uygun bulduk. Ancak özel adlar büyük harfle yazıldı. Maddelerde aksan kullanılmayıp parantez içinde transkripsiyon (çeviriyazı) işaretleriyle okunuş şekilleri verildi. Böylece aynı şekilde okunabildiği halde birbirlerinden farklı olan maddelerde ayırdedicilik sağlandı. Yine her kelimenin hangi dilden alıntı olduğu ve çeşidi, hemen kelimeden sonra verildi. İki türlü okunabilen madde başlıklarının yaygın şekilleri kullamldı ve yaygın olmayan şekil gönderme ile belir

Maddelerde, gerekiyorsa önce kelime anlamı verilip sonra ansiklopedik bilgi yazıldı. Her madde elden geldiğince ve yeterli örnek ile zenginleştirildi. İlgili maddeler açıklama sonundaki parantezler içinde yazıldı. Anlatım içinde geçen terim ve maddeler yıldız (*) işareti ile belirtildi. Böylece okuyucunun gerek duyduğu hallerde bu maddelere de bakması sağlandı. Başka bir madde ile ilgili olan küçük açıklamalar yine gönderme ile gösterildi ve gereksiz tekrarların önüne geçildi.

Kitabımızın eksiksiz olduğunu söyleyemeyiz. Ancak yıllardan beri devam edegelen yorucu bir çalışmanın ürünü olarak her gün gelişmekte olan Türk kültür yapısına bir temel taşı koyabilmiş olmak ümidiyle daha köklü çalışmaları, bizi yetiştiren büyük ilim adamlarından bekliyoruz.*
Dr. İskender PALA
*   Çalışmamızın müsveddeleri daktiloya çekilirken maddî yardımlarını gördüğüm Japon Society for the Promotion of Science'in sayın yetkililerine teşekkür ederim.

jale (jale) f.i. Çiy tanesi, şebnem, bkz. şebnem. '
Bülbül seherde germ olıcak âh u nâleden Tebhaledâr olur dehen-i gonca jaleden
Belîg n
jeng (Jeng) f-i- Pas» küf» kir. Divân şiirinde ayva tüyleri ve aşığın gamı jeng olarak gösterilir. Bu bakımdan gubâr ile aynı kullanıma sahiptir, bkz. gubar.
i
jengar (jengâr) f.i. Pas, küf, jeng, bkz. jeng.
K
kaba (kaba) a.i. Üste giyilen elbise, cübbe, kaftan. Divân şiirinde aşığın yaralı bedeni gül işlemeli bir kabâ'ya benzetilir. Bu bakımdan kaba, insanın maddî varlığı yerinde kullanılır. Bazan gökyüzü çini bir kaba olur. Sevgilinin güzelliği ve nazı ile aşığın kanlı gözyaşları da kabâ'ya benzer. Şairin medhiyesi, övülen kişiye hediye edilen bir kaba sayılır.
Tasavvufta dervişin hırka*sına kaba denir ve "varlık, dünya süsü" yerine kullanılır. Kabâ'nın önü açık olup düğmesi yoktur. Bedeni uyluklara kadar örter.
Terk edip Hayreti'yâ tâc u kabadan geçdik ''
Anca bu dünyâda bir köhne kilimin kuluyuz
Hayreti

kabak tr.i. Kabak, su kabağı. Divan şiirinde özellikle su kabağı için kullanılmıştır. Eskiden su kabaklarına şarap konulurmuş. Ayrıca esrar içilen âlete de kabak denildiği için şairler kelime oyunları yaparlar.
Ol vâsıtayla la 'l-i leb-i dilberi öper Camın yüzüne gelse nola Bâkiya kabak
Bakî
Yâd-ı lebinde işret içün baştanlara Elle çekildi bâde-i gülün kabak kabak
Bakî
Bezm-i mihnetde dü çesmim dembedem dökerdi yaş Toptolu meyle müdâm iki kabağım var idi
- •»
Aşkî
Kabe (Kacbe) a.i. Mekke'de Harem-i Şerifin içinde bulunan kutsal bina. Beytullah, Beytü'l-Harem, Kabetullâh adlarıyla da bilinir. Kabe, Mekke civarındaki dağlardan alınan siyah taşlarla bina edilmiştir. İbrahim* peygamber ile oğlu İsmail* peygamber tarafından bugünkü yerine inşa edilmiş olup ca-hiliye devrinde tamir görmüştür. Cahiliye devrinde burası putlarla dolu kutsal bir yer olarak kullanılmaktaydı. Her yıl bedevi araplar burada panayır kurar ve kendi putlarına tapmırlardı. Bu panayırlarda şiir yanşması yapılır, yanşmayı kazanan şairin eseri altın ile yazılıp Kabe duvarına asılırdı. Bunlara Muallaka-i Seb'a* denirdi. Kabe'nin tamiri esnasında henüz Peygambe-ı rimize vahy gelmemişti. Muhammedü'l-Emîn olarak tanınıyordu. Hacer-i Esved*i Kabe duvarına yerleştirme işi Evs ile Hazrec kabileleri arasında anlaşmazlıkla sonuçlanınca, O'nun hakemliğine müracaat edilmişti. Hacer-i Esved'i duvara yerleştirme işinde Peygamberimizin de katkısı olmuş, mübarek elleriyle taşı bugünkü yerine koymuştur. Halen 1 Kabe'nin kapısının bulunduğu duvar ile onun karşısına düşen • duvar onikişer metre uzunluğundadır. Diğer iki duvar ise onar 1 metredir. Yüksekliği onbeş metre olup doğu köşesinde yerden birbuçuk metre yükseklikte Hacerü'l-esved bulunur. Rivayete göre Kabe, Nûh Tufanı'ndan önce de şimdiki yerinde mevcuttu ve Âdem peygamber zamanından itibaren dünyadaydı. Nûh Tufânf nda her yer su ile kaplanmadan önce,
Allah o binayı bugün tam Kabe'nin üzerinde göğe çekmiştir. Buna Beyt-i Ma'mur* denir. Tufandan sonra Nûh Peygamber tarafından eski yerine inşa edil

fethinden sonra Kabe, putlardan temizlenmiş ve hicretin ikinci yılında müslümanların kıblesi olarak belirlenmiştir. Kabe'yi belli zamanda ziyarete hac* denir. Kabe'nin Mîzab (Altın oluk) denen saçağı, astar-ı Ka'be denen kara örtüsü, Zemzem* suyu, hac vs., divan şiirinde geniş çağnşımlara yol açan konulardan olmuştur. Tasavvufa göre Kabe bir semboldür. Asıl kabe, gönüldür. İlahî aşık gönülde tecellî ettiği için gönül de bir Kabe sayılır. Allah'ın evi olduğu için de gönül ile bezerlik kurulur. Edebiyatta aşk, sevgi, güzellik, kavuşma vs. imajlar için Kabe adı çokça anılır. Özellike tenasüp yoluyla çok kullanılır. Sevgilinin yüzü ve mahallesi Ka'be'ye benzetilir. Aşık orada dolaşmakla Ka'be'yi tavaf etmiş olur.

Çün yüzün Ka 'be vü hâlin Hacerü 'l-Esved imiş Subh-ı vaslında yüzüm ona sürem gibi gelir
İbn Kemal

Ne bütgede ne Kabe gerek âşıka Nef'î Hâk-i der-i meyhane yeter secdegeh-i mest
Nefî

Hâk-i kuyun Ka 'be 'ye nisbet eden bilmez mi kim ^afi
Bunda her gün onda bir nevbet olur vacip tavaf
Fuzulî j[

Kıble hakkı Ka 'be yüzündür murâd Ey kapısı secdegâhım gel berü
Necâtî

Kabekavseyn (Kabe kavseyn) a.k.g. Kur'ân-ı Kerîm'de bir âyette "Sonra (ona) yaklaştı. Derken sarktı. (Bu suretle o,
v peygambere) iki yay kadar, yahut daha da yakın oldu ** (Necm/8,9)" buyurulmaktadır. Kabe kavseyn sözü "iki yay fl" aralığı kadar" şeklinde tercüme edilmektedir. Peygamberimiz'in Mirac*ı ile ilgili olarak anlatılan bu olayda, bazı din bilginleri "O" ile kasdedilenin, yani Peygamberimize yaklaşanın Cebrail* olduğunu; diğer bir kısmı ise burada mecazen kasdedilenin Allah olduğunu söylerler. Peygamberimizin Miraç gecesi Allah ile yüz yüze görüştüğü inancı bu âyetten dolayıdır. Mirâciyelerde daha çok anılan bu âyeti, sufîler mecazî anlamıyla benimsemişler ve bunu Allah ile Peygamberimiz arasındaki yakınlığın delili olarak görmüşlerdir. Şiirlerde daha çok Mi'râc ve âyetin devamındaki ~M "ev ednâ (belki daha da yakın)" sözüyle birlikte anılır. "Kâb" kelimesi yayın ortasındaki ok konulan yerdir. "Kavseyn" i

itibaren yayın iki yanındaki uzunluğa denir. Tasavvufta bu iki kavis "vücûp" ve "imkân" diye tevîl edilir ki Peygamberimizin, imkân âleminde zahir olup vacip Allah bulunduğunu bilmesi, görmesi ve bu gerçek karşısında daha da ilerlemesi; bunun sonucunda da her şeyin Hak olduğunu anlamasıdır.
Erdim kaşın Mir 'âtına kim Kabe kavseyn oldurur Vuslat şebinde gör beni ser-tâ-kadem nûr olmuşam
Nesimî (bkz. âyet)
kabeteyn (kacbeteyn) a.i. İki Kabe, iki zar. Kabe* anlamı yanında kelimenin zar anlamı da kullanılarak kelime oyunlan yapılabilir. İki Kabe'den murad Kabe ve Mescid-i Aksâ'dır. İki zar ise tavla zarlarıdır.
Ey tas-ı aşkına dil ü cân Ka 'beteyn olan 11'
Nerd ü gamında hasret ile zârünem senin
Ahmed Paşa
"] Getirdi nakş-ı se-şeş ka 'beteyn-i ömrü velî ' "
Bulımadı ecelin şeş-derine çâre diriğ
Necatı
Kabil (Kâbîl) a.i. Adem peygamberin büyük oğlu olup karde Habil'i öldürmüştür, bkz. Hâbil.
Nola kan dö'kmekde mahir olsa çeşmin merdümi Nutfe-i Kabil'dir ü gamzen gibi üstadı var
Fuzulî
lik
kad (kadd) a.i. Boy. Kad-i bâlâ, kadd-i bülend, kad-i mezun, kadd ü kamet, serv-kad vs. terkipler ile kullanılır, bkz. boy.
Yolunda ok gibi doğru iken kaddi dü-tâ oldu Hisâlî
nâtüvânı bir civanın aşkı pîr etdi
Hisâlî *.
ve
kadeh (kadeh) a.i. Bardak, içki bardağı, kadeh. bkz. câm/
Sâkî dil-i nâtüvânı şâd et Mahmurunu bir kadehle yâd et
Riyazî >ı
kader (kader) a.i. Allah'ın ezeli hükmü, takdîr. Levh-i mahfuz*da yazılı olanların vücut bulmadan evvelki haline kader, ortaya çıkmasına da kaza denir. Kader imanın şartlarından biridir. Daha çok kaza ile birlikte kullanılır.
Divân-ı kâza içre kalem çekdi Utarid Kılmağa kader safhasında hükmünü imza
Ahmed Paşa

Kadir (Kadr) a.i. Değer, onur, itibâr, rütbe, derece. Terim olarak daha çok Kadir gecesi (Leyle-i kadr) olarak bilinir. Kur'ân-ı Kerîm'de Kadr sûresi (nr.97) vardır. Bu surenin mealinde
"Şüphesiz biz onu (Kur'an'ı) kadir gecesi indirdik. Kadir gecesi nedir, bilir misin? Kadir gecesi bin aydan hayırlıdır. Onda melekler ve rûh, Reblerinin izni ile her türlü iş için inerler. O gece tan yeri ağanncaya kadar selamet vardır." buyuru-lur. Kadir gecesinin hangi gece olduğu belirtilmemiştir. Ancak Ramazan ayı içinde -muhtemelen 27. gece- olduğu hakkında rivayetler vardır. Kur'ân-ı Kerîm bu gece nazil olmağa başlamıştır. Yine bu gecede bir yıllık işler yeryüzüne iner. Bu gece ibâdet ve taat ile geçirilir. Çünkü Allah'ın mağrifet denizi coşup kabanr. Kulların tevbesi için bu gece bir fırsattır.
Kadr kelimesinin "kıymet, değer" anlamıyla da kelime oyunu yapılarak şiirlerde kullanılır.
;;-. '
.et
Nite ki ide sefer âleme meh ü hurşîd Nite ki gide gele rûz-ı leyletü 'l-Kadre
Seher-i lyd celî maşrık-ı ruhsânnda Leyle-i kadr hafi zülf-i siyah-fâmında
Yahya Bey t<7\
Nedîm
Kadirîlik a.tr.i. XI. yy. sonlarında sultân-ı evliya Abdülkâdir Geylânî (1077-1166) tarafından kurulmuştur. İslâm dininin özellikle Afrika'da yayılmasında Kadirîlik'in rolü büyüktür. Kadiriler başlarına yeşil bir şerit takarlar. Tarikata yeni girenler bir yıl sonra arakiye takarlar. Şeyh külahının (tacının) ortasında sekiz dilimli gül vardır. Gülün ortasında da Mühr-i Süleyman tasviri bulunur. Bu tâcda beyaz ve yeşil renk esastır. Her yıl 10 Rabîulahir'de Abdülkâdir-i Geylanî adına bayram yapılır, şeyhin kabri ziyaret edilir. Zikirlerinde Kur'an okunur. Bazıları Abdülkâdir hizb'ini de okurlar ve sonunda Abdülkâdir ismini anarlar. Bu zikirlerde bendir, def ve mazar çalınır. Kadiri âyinlerine Hadrâ denir. Âyinde halîfenin neslinden gelen birisi bulunur. Tarikatta halvet ve itikâf esastır. İtikaf 40 gün sürer. Bu kırk gün içinde yiyecekler daima azaltılır ve son üç gün oruç tutulur. Bu hareket nefsi dünyadan temizlemektir, bir nevi çiledir. Kadirîlik

İslamiyet'e daima bağlı kalmıştır. Bu nedenle dünyanın bütün İslamî topluluklarında rağbet görmüştür.
Tarikat, taraftarlarına iyiliği, sükûneti, fazileti tavsiye eder. Başkalarına iyilikte bulunmak, sevgi göstermek gerekir. Bütün Kadiri tekkeleri Bağdat'taki Abdülkâdir Geylanî türbesinin muhafızlığına bağlıdır. Bu tarikatta mürîd, dünyadan tamamen kopmayıp başkalarına yardım etmelidir.
Kaf (Kâf) a.i. Kaf dağı. Dünyanın etrafını çevrelediğine ve aşılmasının imkânsızlığına inanılan dağlar zinciri. Efsaneye göre Ye'cûc ile Me'cûc*, Anka*, cinler, şeytanlar bu dağın arkasındadır. Masallarda çok anılır. Ejderhâ* melekler tarafından bu dağların arkasına atılırmış. Bu dağın yüksekliği 500 fersah imiş. Birçok yerleri su içindeymiş. Güneşin ışıklan bu dağa çarptıkça yeşile boyanır ve oradan aksedince de maviye bürünürmüş. Gökyüzündeki mavilik de bu ışıkların okyanuslardan yansımasıyla ortaya çıkarmış. Yüksekliğin, uzaklağın, ihtişamın ve kanaatin sembolü olarak şiirlerde anka ile birlikte anılır. Kur'ân-ı Kerîm'de geçen Kaf sûresi (nr.50) "Kaf harfi ile başlar. Bazı müfessirler bu harfi "Kaf dağı" olarak tefsir etmişlerdir ki yeşil zebercetten olduğunu ve semanın onun üzerinde bulunduğunu söylerler. İsrailiyyattan olmak üzere bu dağın ucu, dünyanın altında bulunan kayaya değermiş ki zelzelelerin kaynağı burasıymış. Tasavvufta Kaf dağı mürşid-i kâmilin vücûdudur.
C 9
Bizim yurdumuza hiç gidemezsin Hakikat Kâfinin Ankâsıyız biz
Harâbî
Şehper-i Ankâ-yı Kâfin aynıdır sorgucumuz
Seyf-i diniz merd-i meydânız Budin şehbâzıyız .
:
Yahya Bey *
j
' ' *"
Cîfe-i dünyâ değil herkes gibi matlûbumuz ,
,.-
Bir bölük Ankâlarız Kâf-ı kanâat bekleriz
V:
Fuzulî », _ (bkz. Anka).
kafir (kâfir) a.i. Allah'ın varlığına ve birliğine inanmayan. Ancak kelime, divân şiirinde, m

olmayanlar hakkında kullanılmıştır. Mü'min'in zıddıdır. Kâfiristan (kâfir ülkesi) 3 bütün hristiyan ülkeleri yerine kullanılabildiği gibi, Hindistan'ın 9 kuzey batısındaki bir bölgeye de denir. Kafir kelimesinin kara »! renk ile alakası vardır. Bu yüzden esmer hintliler ile sevgilinin saçı, beni vs. unsurlar kâfirlikle suçlanır. Bazan sevgili \ aşığa ettiklerinden dolayı da kâfir olarak nitelenir. Bunda mer-r hametsizlik, müslümanlara musallat oluş, insanın imanını gi--! dermesi, aşığı aşk şehidi etmesi, hileleri, zünnâr* saçları vs. hususiyetlerin rolü vardır. Kâfir sıfatı sevgili için kul-. lanıldığında kelimenin takdir edici, övücü anlamı ile tevriye s, yapılabilir. Bir kâfire ait olan bütün sıfatlar sevgilide bulu-((nabilir. Bazan sevgilinin güzelliği Mushaf; mahallesi de cen-• - net veya Kabe olarak düşünülür. Bu durumda kâfirlik rakibin özelliği olur. Çünkü kâfir Kur'ân'ı elleyemez, cennete ve ı Kabe'ye giremez.

Saçı ile kan yalaşmış mürde kâfir başları : ;
Ateş-i pür-dûda mânend olmuş idi gûyiya
*
Yahya Bey
10
Demâdem cevrlerdir çekdiğim bî-rahm bütlerden Bu kâfirler esîri bir müselmân olmasın yâ Râb
Fuzulî
Ne kâfirliklerin gördüm ben ol zülf-i siyeh-kârın O ebrunun o zâlim gamzenin ol çeşm-i mekkârın
Nedîm
Biri kâfir biri hindû biri gûyâ müselmân Dîni ayrı üç biraderdir o zülf ü hâl ü ruh
İzzet Molla
Zülfün gidermiş ol sanem kâfirliğin komaz henüz Kesmiş velî zünnârını dahî müselmân olmamış
Ahmed Paşa

kafiye (kâfiye) a.i. Kafiye. Uyak. Eskilere göre şiir "mevzun u mukaffa söz " dür. Yani eskiden vezinli (ölçülü) ve kafiyeli (uyaklı) sözlere şiir denirdi. Günümüzde bu tanım artık pek geçerli sayılamaz. Güzel olan ve insanın iç dünyasına hita-bedebilen ahenkli sözleri şiir olarak kabul edebiliriz. Ancak şu kadarı var ki şiir, az sözle çok şeyler anlatabilen söyleyiş şeklidir. Günümüzde şiirin, mutlaka vezinli ve kafiyeli olması istenmiyorsa da, dilin ve insanın ö

gerçeği unutulmamalıdır. Şiir, tılsımlı bir sözdür. Bu bakımdan şiir ile nazımı da birbirlerinden ayırmak gerekir. Nazım için, kafiyeli, vezinli, fakat sanatsız da olabilen yazılardır dersek; şiire sanatlı her çeşit yazı gözüyle bakabiliriz. Kısaca şiir, ister nesir ister nazım olsun, güzel ve hatırda kalması kolay olan sözdür. Şiirde bir ahenk gerekir. Çok zaman bu ahengi de vezin ve kafiye sağlar. Kafiye, en az iki dizenin sonunda tekrarlanan, yazılışları aynı, ama anlamları farklı olan ses benzerliğine denir. Divân edebiyatı kafiyesinde yazılış, halk

edebiyatı kafiyesinde ise genellikle okunuş ve ses esastır. Bunlardan birinciye (göze de hitap ettiği için) göz kafiyesi, ikinciye de (yalnızca sesçe benzeştiği için) kulak kafiyesi diyoruz. Göz kafiyesinde sesler tamamiyle birbirlerine uymayabilir. Arap harfleriyle yazılan klasik şiirimizde yazı benzerliği ikinci plana atılırdı. Gerçi yazı benzerliği de ses benzerliği demekti ama;

İftihar eyleriz bununla da biz Müstefiz-i meâsir-i arabız dizelerinin sonundaki "biz" ve "arabız" sözlerindeki kafiye harflerinden olan "ı" ile "i" sesçe birbirlerine uymamakla beraber yazılışları esas alındığından kafiyeli sayılırdı. Yine Namık Kemâl'in,

Memleket bitti yine bitmedi hala sen ben Bize bu hâl ile bizden büyük olmaz düşmen Dest-i a 'dadayız Allah için ey ehl-i vatan dizelerinin sonundaki "ben, düşmen ve vatan" kelimeleri eski yazılışa göre aynı olduklan için kafiye sayılırlar. Oysa kafiye harflerinden birisi "e" diğeri "a" dır. Bunun yanında kafiye harfleri yazılışça aynı olsa bile anlamca ayrı olmak zorundadır. Akif Paşa'nın şu beytine bakalım:

Gönül her dilberin meftunu olmaz hayli serkeştir /e Velî ol gamzesi fettanı bilmezsin ne dilkeştir Bu dizelerin sonundaki kafiye gibi görünen "-keştir" sözleri yazılışça aynı olmasına rağmen anlamlan da aynı (çekmek) olduğundan kafiye sayılamazlar. Ancak bu beyit zayıf kafiye sayılan rediflerle yazılmıştır.

Kafiyenin asıl harfine "revî" denir. Revî, kafiyeyi oluşturan benzer seslerin son ve ana harfidir ki genellikle bir sessiz harftir. Beyit:

Allah nedir, deyince gafil Allah deyip ham

Ti Ü,
Dize sonlarında "gafil" ve "dil" kelimelerinin "1" sesleri revî harfidir. Bu sesten önceki "i"ler ise arap yazısında hareke ile karşılandığından asıl kafiye harfi durumuna geçmezler. Revî harfinden sonraki benzer harflere, yani kafiyeyi oluşturan harflere, revîye olan yakınlık sıralarına göre "ridf', "tesis", "dahîl", ve "kayd" denir. Bundan yola çıkılarak revi harfi ile beraber redif de varsa kafiye-i mürâdefe, tesîs de varsa kafıye-i müessese, bunlara dahîl ve kayd da eklenmişse kafiye-i mukayyede ortaya çıkar. Revî harfinden sonra gelen ilk harfe "vasi" ikinciye "hurûc", üçüncüye "mezîd", dördüncüden itibaren ne kadar harf varsa hepsine birden "nâire" denir. Revî harfinden sonra gelen bu harflerin tümüne birden biz, redif diyoruz. Redif asıl kafiye olan revî harfinden sonraki ses, kelime veya cümlelerdir. Rediflerin uzunluk ölçüsü olmaz. Şu beyitteki,

Safa-yı aşkı kim anlar kiminle söyleşelim Vefâ-yı aşkı kim anlar kiminle söyleşelim

ilk kelimeler olan "safa" ve "vefa" dışında kalan bütün kelimeler rediftir. Buna göre redif üçe ayrılır:

1. Ek redif: Redif yalnızca bir etken ibarettir.

Bana suâl sorma cevap müşkildir »1 Her sırrı ben sana açamam hocam v, Hakk'ın hazînesi darı değildir Cami avlusuna saçamam hocam

Bu dörtlüğün ilk ve üçüncü dizelerinin sonundaki "dir" ekleri ek rediftirler. ,.;,<• :
$< m

2. Kelime redif: Redif »bir kelimeden ibi
13

Miracı anlatma eşek değilim Bildiğin kadar da melek değilim Günahkâr insanım ördek değilim Bu ağır gövdeyle uçamam hocam
ül.
Rızâ Tevfik

Bu dörtülüğün ilk üç dizesindeki "değilim" kelimeleri birer kelime rediftirler

3. Ek ve kelime redif: Bir dizenin sonunda hem ek hem de kelime, redif durumunda bulunabilir. Yukarıdaki ilk dönüğün 1 ve 3; ikinci dörtlüğün de 4. dizelerindeki "-amam hocam" ek ve kelimeleri bu tür rediftir. Redife aşık edebiyatında "dönerayak" adı verilir.

Redif, Türk edebiyatına İranlılardan girmiştir. Oysa kafiyenin kökeni araba dayanır. Redifin en önemli görevi kafiye bulmakta güçlük çekilen kelimeleri dize sonunda getirebilmekte sağladığı kolaylıktır. Redif, anlam ve görevi bir olan ekler ve kelimelerden oluşur. Kafiyeden ayrıldığı nokta da burasıdır. Şiirde anlamın kuvvetlendirilmesi, kafiyenin zenginleşmesi ve ahengin artması çok zaman redife bağlıdır. Redifler, bir ahenk unsuru olarak kafiye olmaksızın dize sonlarında tek başlarına bulunabilirler. Bu durumda kafiyenin görevini de redif üstlenmiş olur. ^ ^

Günde beş on kere yıkar sererdi a
Gece anam gündüz babam giyerdi ve
Satayıdım üç beş kuruş ederdi °- Yakası yeni
yırtık gömlek nic'oldu
Selimi

Bu dörtlükte dize sonlarındaki "-erdi" ekleri redif olup şiirin aslında kafiye yoktur. Ama bu rediflerin, ahengi sağladığı ve
14
dizeleri güzel bir şiir kompozisyonu haline getirdikleri bir gerçektir

Kafiyeler şekil ve yapı bakımından incelenirler. Şimdi bunları görelim:

1. Şekil bakımından: Kafiyenin şeklini esas alır. Gerçekte üç çeşidi vardır.

a. Düz kafiye: Kafiyelerin alt alta sıralandığı dizelerde görülür.

Telli turnam sökün gelir İnci mercan yükün gelir Elvan elvan kokun gelir Yâr oturmuş yele karşı
Karacaoğlan

b. Çapraz kafiye: Kafiyelerin birer aralıkla sıralandığı dizelerde görülür.

,
Lale bahçeleri güzel ümitler... Ne hızlı akardı zaman sevdiğim Yutacakmış madem bir gün bizi yer Haraba dönmesin aman sevdiğim Lale bahçeleri güzel ümitleri...
İ

c. Sarma kafiye: Kafiyelerin birbirlerini içine aldıkları dizelerde görülür.

Şafakla çöktü sapsarı karanlık
Gün bana veremli ten gibi ölgün*
Muzdarip münvezi her geçen günün ^
Ardından ağarır muhayyel ışık

2. Yapı bakımından: Kafiyenin yapısını esas alır.
Gerçekte dört şekli vardır.
a. Yarım kafiye: Dize sonlarında redif harici yalnızca bir har-
15
fin benzeşmesiyle ortaya çıkar. Divân şiirinde pek
kullanılmamıştır.
g
•ft Ben o gece hem ağladım hem içtim
İki yıl diyardan diyara uçtum
;?
3j, Kayseri yolundan Niğde'ye geçtim
Uzaktan göründü Bor yavaş yavaş
^
B.S. Erdoğan
b. Tam kafiye: Dize sonlarında redif harici bir sesli bir sessiz harfin benzeşmesiyle ortaya çıkar.
Ey bu topraklar için toprağa düşmüş asker '
Gökten ecdâd inerek öpse o pak alnı değer
M.Akif
c. Zengin kafiye: Dize sonlarında redif harici üç veya daha fazla sesin benzeşmesiyle ortaya çıkar.
Dönsek mi aşkın şafağından Gitsek mi ekâlîm-i leyâle
Bizden daha evvel erişenler Ağlar bugün evvelki hayâle
Dönsek mi ne mümkün geri dönmek "^ Düştüyse gönüller bu melale
A. Haşim
Ses benzeşmesinin üçten fazla olması halinde kelimelerden biri genellikle diğerini içine alır. Bu durumda zengin kafiyenin adı "Tunç kafiye" olur.
löbah Ay asan kandilini Suya sarkan dilini
isdVtokandaki dizelerde bir tunç-kafiye yapısı vardır. Yine
.it*
Kimi solgun sarışın kimi ak kimi kara Kiminin arkasından görünüyor Ankara
K. Kamu
dizelerinde de aynı durum sözkonusudur. Bunu cinas ile karıştırmamak gerekir.
d. Cinaslı kafiye: Dize sonlarında yazılışları aynı, anlamlan farklı olan kelimelerin bir arada kullanılmaları sonucu ortaya çıkar. Cinaslar tek basit kelimeler ile yapılabildiği gibi, yazılış birliğinden do

kafiye şeklinde veya birleşik kelimelerle de kurulabilir. Hatta kelime gruplarıyla da -özellikle manilerde-cinaslar yapıldığı olur.
Niçin kondun a bülbül Kapımdaki asmaya Ben yarimden ayrılmam Götürseler asmaya
Bu dörtlükteki "asmaya" kelimelerinin
 farklıdır.
Bir evde varsa dü-zen O evde olmaz düzen
Yine bu beyitteki " düzen" kelimelerinden ilki "iki kadın" ikincisi de "dirlik, düzenlik, intizam" anlamlarını taşırlar. Bu beyitte tunç kafiye şeklinde kurulmuş bir cinas görmekteyiz.
Bağ bana '
Bahçe sana bağ bana Değme zincir kâr etmez Zülfün teli bağ bana
Yukarıdaki ayaklı manîde de kelime gruplarıyla kurulmuş bir cinas görülmektedir.
17
Edebiyatta önemli bir yer tutan ve şiirde bir ahenk unsuru olan kafiye son yıllarda çok az kullanılır hale gelmiştir. İlk zamanlarda akılda kalması istenen sözlerin birbirlerine uygun söylenmesi çabası sonucu şiire girmiş olan kafiye bugün yavaş yavaş kullanımdan düşmektedir. Yani nazım, yavaş yavaş yerini şiire terketmektedir. Yine kimine göre kısırlaşma olan bu durum kimine göre de bir zenginleşmedir.
kafur (kâfur) a.i. Uzakdoğu ülkelerinde yetişen ve tıpta kullanılan bir çeşit bitki. Çiçeği papatya çiçeğine benzer. Asıl beyaz kafur bu ağacın yapışkan olan zamkı imiş, renkli, yan şeffaf ve kolay kırılan, kuvvetli kokan bir madde imiş. Eski tıpta üçüncü dereceden soğuk ve kuru bilinir. Afiyet ve iştah açıcı, ateşli şişlikleri giderici, başağnsını dindirici, uyku verici ve cinsî istekleri artırıcı özelliklere sahip imiş. Kâfur çok güzel kokarmış. Kâfur ağacının kendisi büyük, odunu ak ve yumuşak olurmuş. Kâfur bu ağacın iç kısmında bulunurmuş. Kafuru ıtriyatta çok kullanırlar. Fensurî ve Reyâhî adlı çeşitleri en iyi cins kafur imiş. Eskiden aydınlatıcı maddeler ve mum imalatında da kullanılırmış. Kâfurun kırmızı olanları da vardır. Bunların suyu uçurularak beyazlatılırmış. Kâfur, cennette bir ırmağın da adıdır. Eskiden ölülerin kokusu varsa gitsin ve kabirde yılan vs. hayvanlar dokunmasın diye gözlerine, kulaklarına burnuna ve yedi secde azasına pamukla, suya karışt

koyar-larmış. Hatta bazı yerlerde ölüyü bir kere de kafurlu su ile yıkarlarmış. Bu yüzden kâfur kokusu ölüme delâlet eder. Edebiyatta sevgilinin bedeni ve özellikle gerdanı kafûre benzetilir.
Itr-i şâhiler sürüp ol gerden-i kâfuruna Iyddir çık nâz ile seyrâna kurbân olduğum
Nedim
18
Sîne-i pür zahmıma sarmağa sa 'ya etsem seni Nola ey cerrâh-ı can kâfûri merhemdir tenin
Zatî
Kahraman (Kahraman) f.i. İran mitolojisinde adı geçer. Pişdadiyan sülalesinden Tahmurs'un oğlu imiş. Devler tarafından çocukken kaçırılıp onlar arasında büyümüştür. Ergenlik çağma gelince suda aksini görüp devlere benzemediğini anlamış ve bir gergedana binerek insanların bulunduğu yere gelmiş. Orada bir çok kişiyi öldürmüş. Rüstem'e yenilmiş. "Katil" lakabıyla anılırmış.
Çekdikçe çeşmi hışm ile şimştr-i gamzesin Uşâkka dehşet-i gazâb-ı Kahraman verir
Nefî
Adlin katında cevr ü sitem dâd-ı Keykubâd Hışmın yanında lutf u kerem kahr-ı Kahraman
Bakî
Bir şaha esir oldu kim bu dil Her bendesi Kahramân-ı katil
Şeyh Galib
kainat (kâinat) a.i. Var olan şeylerin cümlesi, âlem, bkz. âlem.
Kaknus (Kaknûs) f.i. Gayet büyük ve efsanevî bir kuştur. Rüzgâr estikçe, çok delikli gagalarından çeşit çeşit sesler çıkarmış. Çeşitli renk ve şekillerle süslü imiş. Gagasındaki 360 delik nedeniyle çıkardığı sesleri ile etrafında toplanan kuşları yiyerek geçinirmiş. Bir sene yaşadıktan sonra çalı çırpı toplayıp üzerine çıkarak ötmeye başlarmış. Ötüşü kendisini coşturunca kanatlarını çırpmaya başlar, kanatlarının çıkardığı kıvılcımlardan otlar tutuşur ve birlikte parlak bir alevle ya-narlarmış. Geride kalan küllerinden bir yumurta ortaya çıkar
19
ve bir yavru doğururmuş. Eski musikî bilginleri, bu kuşun çıkardığı seslerden esinlenerek musikî ilmini icat etmişlerdir. Bu nedenle "mûsîkar*" adıyla da andırmış.

Anka ile karıştırıldığı olur. Buna kuğu diyenler de vardır.

Dimağı dühân ile fânûs-veş Yanar ateşe durma kaknûs-veş Tiryâkt-i herze hâb-ı menkus Âteşler içinde pir-i kaknûs

AtflI

Şeyh Galib

Ebr gibi kûh-ı mestîden ubûr etdik yine Varımız kaknûs-veş şevk ile nûr ettik yine

Aşkî

(bkz. Anka, musikî)

kakül (kâkül) f.i. Alna dökülen saç, kahkül, perçem. Divân şiirinde zülf ile aynı kullanımdadır, bkz. saç.

Bir nefesde eder âfâkı muattar kakül Bezm-i hüsnünde çü devr ettir e micmer kâkül

Celâlî kalb (kalb) a.i. Yürek, gönül. bkz. gönül.

.

kalb (kalb) a. i. Bir kelimedeki harflerin yerlerini değiştirmek, bir kelimedeki harflerin tamamını kullanarak değişik kelimeler yapmak. Lamiî'nin

Mûr gibi emrine kılmış itaat halk-ı Rûm

Ram olupdur nitekim Musa 'ya ey şeh sihr-i mâr

beytindeki "mûr x rûm" ve "râm X mâr" kelimeleri gibi. Aynca hat* sanatında, yazıyı bitişik yazmaya da "kalb" denir.

kalem (kalem) a.i. Kalem. Kur'an-ı Kerim'in bir âyetinde "Yeryüzündeki ağaçlar kalem, deniz mürekkep olsa ve denize yedi deniz daha katılsa yine Allah'ın kelimeleri bitmez (Lokmân/27)." buyurulmaktadır. Ayrıca bir sure de "Nûn ve'1-Kalem" ayetiyle başladığı için Kalem sûresi diye anılır (nr. 68). Kalem herşeyden önce ilmin temelidir. Hüsn-i hatta her bir yazı çeşidine "kalem" tabir olunur. Levh-i mahfuzda olacak şeyleri yazan bir ilahî kalem vardır. Allah her şeyden önce Levh ile Kalem'i yarattı. Tasavvufa göre Levh, Tanrı'nın bilgisi; Kalem de iradesidir. Bu yüzden Kalem'e "akl-ı kül" veya "akl-ı evvel" diyenler de vardır.

Eskiden kalem olarak kamış divitler kullanılırdı. Bu kalemler boğumlu olup içleri eğridir. İçinde nâl denen eğri saçaklar bulunur. Kalemin içi yazılacak bir çok hadiseyle doludur. Kalemin ucu çatal olduğu için iki dillidir. Daima dili kesilir. Dili kesildikçe düzgün konuşmaya başlar. Ucunda biriken mürekkep ile yaş dolmuş gözü andınr. Kalem kara mürekkep içinde ol

benzer. Aşık da sevgilinin kara saçı, beni, kaşı gözü vs. içinde kendini kaybetmiş kara yaslar etmektedir. Sevgilinin boyu da düzgünlük ve belindeki boğum (incelik) nedeniyle kalem gibidir. Sevgilinin kaşı da şekilce kaleme benzer. Yine sevgilinin saçı bazan kalem olarak ele alınır. Bu durumda ben de o kalemden damlamış bir damla mürekkep olur. Yine aynı kalem nokta nokta (çizgi çizgi) ay-vatüylerini de yazmış olur.
Her kalem ki Ahmed anı çekdi boyun vasfi-çün Ney şeker diyüp anı gülşen-i defterde kodu
Ahmed Paşa
Zahiri rast olup bâtını kimin kec ise Kalemin gibi kalem kıl dilin andan iki dil
Necâtî

Ahmed düşer kalem gibi sevdâ-yı zülfüne Kim ilden ile bî-ser ü saman ölüp gider
Ahmed Paşa
Kalenderilik a.tr.i. Bu tarikatın her üyesine kalender yahut kalenderi denir. Bunlar yalnız farzlan yerine getirirler. Başlarında on iki terkli (dilimli), kubbesi sivri keçe külahlar bulunur. Çâr-darp (saç, sakal, bıyık ve kaşlar usturayla kazınmış) bir halde gezerler. Kulaklarına halkalar takarlar. Toplu halde davul ve nefir (boynuz çalgı) sesleri arasında ellerindeki bayraklarıyla şehir şehir dolaşırlar. Şiî-bâtınî fikirlere sahiptirler. Bu tarikat Orta Asya'da Melâmetîlikten doğmuştur. Bağdat, Suriye, Mısır, Anadolu ve Rumeli'de yayılmışlardır. Anadolu'ya XIII. asır ile XVII. asır arasında giderek yavaşlayan bir yayılma ile girmişlerdir. Sonraları Bektaşilik içinde erimiştir. Bu dervişlerin hayat sistemlerinden dolayı "kalender" kelimesi dilimizde hiç bir şeye aldırış etmeyen, ve bohem hayatı yaşayan kişiler için de bir sıfat olmuştur.
Dila ceride-i ülfetten adın eyle tıraş Kalender ol ki mücerredler ederler sâpâş
Necati
Kalubela (Kâlû:Belâ) a.k.g. "Evet dediler" anlamına gelen bu kelimeler, Elest* bezmi'nde ruhların Allah'a kulluk için söz vermelerini anlatır. Allah'ın "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" sorusuna insanların nefisleri "Evet (Rabbimizsin), dediler" Kur'ân-ı Kerîm'de anlatılan (A'râf/172) bu olay, edebiyatta çok kullanılmıştır, bkz. Bezm-i Elest.

Kâlû Belâ 'da ekti çü tohm-i belâyı aşk Bitirdi âb-ı derd ile ben bî-nevâyı aşk
Hamdullah Hamdî
22
Dil her belâna dedi senin can ile "Belâ" Rûz-ı ezel ki dinledi " Kâlu" nidasını
Kamer (Kamer) a.i. Ay. bkz. Ay.
Yüzün gibi kemer rengin değildir :f Sözün gibi şeker şîrîn değildir
Karamanlı Nizamî kamet (kamet) a.i. Boy. bkz. boy.
Güzeller kametin şimşâd ederler Safâdan nice kul âzâd ederler
HİsâlÎ
kan tr.i. Kan, hun. bkz. hûn
Gözün kanım içer sıhhatler olsun Ki mahmur olalıdan hasta düşdü
Ahmed Paşa
kan (kân) f.i. Maden ocağı, bir şeyin menbaı, hazîne, gene (son iki anlam için bkz. gene). Kelime, "bir şeyin menbaı ve ocağı" anlamına geldiği zaman daha çok gevher, pirûze, inci, altın, la'l, yakut vs. madenler ile birlikte zikredilir. Övülen kişi bir mürüvvet kânı, kerem kânı'dır. Deniz ile bir arada bulunduğu zaman da bolluk ifadesi taşır. Bazan sevgilinin güzelliği de kân olarak nitelenir.
Lutf bahrinde ne sözün gibi gevher buluna Hüsn kânında ne hattın gibi pîrûze gele
Ahmed Paşa
Kanber (Kanber) a.i. Halife Ali'nin siyahî, sadık bendesidir. Daha sonra azad olunmuştur. Haccâc*-ı Zâlim tarafından

23
#
şehid edildiği bilinir. Hz. Ali'nin halifeliği sırasında, hâcib (perdeci)liğini yapmıştır. Ona olan bağlılığı ile ün almıştır. Kelimenin Kamber okunuşu da vardır.
Gerçi evvelde odur meydân-ı hüsnün Hayder'i Zülfîkârı gamzesi hâl-i siyahı Kanber'i

Lâedrî (bkz. Ali)
kand (kand) a.i. Şeker, şeker kamışının donmuş özü. Divân şiirinde bir yiyecek maddesi olarak pek rağbet edilen bir nesne ise de asıl kullanımı sevgilinin dud

olanıdır. Sevgilinin dudağı tatlı sözler söylemesi, emilmesi, tadı, güzelliği vs. yönlerden şekeri andırır. Bazan bu iki dudak yerine "kand-ı mükerrer" (koyu şeker şerbeti, akide şekeri)" tamlaması dahî kullanılır. Kand-i mükerrer iki defa kaynatılmış şekere de denir. En iyi şeker kamışları Mısır'da yetişirmiş. Kandehâr* ile birlikte kullanıldığı zaman kelime oyunları yapılır.
Mekes hâline mesken olalı kand-i lebin Reşk edip tûtî-i dil kıldı teveccüh ademe
Ahmed Paşa
Meğer ki bu gönülüm arzû-yı şekker eder Ki dâima ağzımda lebin mükerrer ola
Kadı Burhaneddin
(bkz. Kandehâr)
Kandehâr (Kandehâr) a.i. Bugün Afganistan sınırlan içinde kalan bir şehirdir. Rivayete göre bu şehri İskender* kurmuştur. Birçok milletler tarafından fethedilmiştir. Divân şiirinin coğrafyası içerisinde önemli bir yer tutar. Ayrıca kand (şeker) kelimesi ile de iştikak ve cinas yapılarak kullanılır.
Ederse kand-i lebin hâtır-ı mezâka hutur Diyâr-ı Mısr'a değil Kahdehâr'a dek gideriz
Nailî
Hakan-ı Türk ü hân-ı Huten hâkim-i Yemen Râyân-ı Hind ü dâver-i Keşmir ü Kandehâr
Nevî
(bkz. kand)
karban (kârbân) f.i. Kervan. Modern hayat şartlarının henüz ortaya çıkmadığı dönemlerde uzun seyahatler ile ticari yolculuklar kervan halinde yapılırdı. Kara nakliyatı için meydana getirilen bu katarda, yük taşımak için deve, at, katır kullanılırdı. Ağır kervan ve hafif kervan diye iki çeşidi vardı. Ağır kervanda develere yüklenen eşyaların ağırlığı da artardı. Özellikle Şam ve Mısır'a giden Hicaz kervanları çok kârlı iş yapardı. Bazan bir kervanda eşya ile birlikte 40-50 bin kişinin taşındığı olurdu. Kış aylarında gündüz; yaz aylarında geceleyin yol alırlardı. Hind ve İran kervanları tamamen ticarî eşya taşırdı.
Bir kervan bazan küçük bir kafileden (10-15 kişi) oluşabilirdi. At kervanları böyle olur.
Her kervanın bir "kervanbaşı"sı olurdu. Yolculuğun duraklan ve konaklan ile her türlü anlaşmazlık halinde kervanbaşı karar verirdi. Kervanda develer

gruplar halinde yürürdü. Bu yedi deve ince bir urgan ile birbirlerine bağlanır ve ipin ucu kervanı çeken kişide olurdu. En sondaki devenin boynunda bir çıngırak (ceres*) asılıdır. Eğer önde giden kişi bu çıngırak sesini duymazsa arkasındaki kervanın dağıldığını anlardı. Kervanlar kervansaraylarda ve açık arazideki konak yerlerinde muhafızlar tarafından korunur, eşkiyaya mal kaptırma-

24

25

maya çalışılır idi. Ağır Hicaz kervanlarında yola çıkılacağı, davul (tabi) çalınarak ilan edilirdi. Şairler gerek kervan, gerek kervanbaşı, gerek ceres, gerekse tabi* kelimelerini kullanarak çok çeşitli imajlar işlemişlerdir. Aşığın gamı ve gözyaşı, sevgilinin peşinden giden canı ve gönlü hep birer kervana benzetilmiştir. Sabâ rüzgârı da taşıdığı yük nedeniyle kervanı andırır.

karcığar (karcığar) f.i. Türk musikîsinin basit makamlarından biridir. Beş asır öncesine kadar varlığı biliniyorsa da son 1,5 asır içinde kullanılmıştır. Coşkun bir makam olup halk müziğinde daha çok görülür. Divân şairleri musikî ile ilgili yerlerde ve kelime üzerinde oyunlar yaparak kullanırlar.

Zâhidâ kar çıkar eylerken saz Kır çıkar var mı gör anda âvâz

Sâmî

karınca tr.i. Karınca. Edebiyatta Süleyman* peygamber ile olan macerası nedeniyle anılır, bkz. Süleyman. Bazan da sevgilinin ayvatüyleri yerinde kullanılır.

Her karınca dem olur bunda Süleyrnânlık eder Halka-i sohbetimiz oldu dilâ hâtem-i aşk

Yahya Bey

Karun (Kârûn) a.i. Karun (Krezüs). Kur'ân-ı Kerîm'de adı Fir'avn* ve Hâmân ile birlikte anılır (Mü'min/24). Bir rivayete göre Firavn'ın nâzın, bir rivayete göre ise Hz. Musa*nın kavminden ve hatta akrabalarından olup çok zengin, ama cimri ve zâlim bir kişi imiş. Allah kendisine çok büyük bir servet verdiği halde zekat vermeyip servetiyle kibirlenirmiş. Sonunda Hz. Musa'nın duası vasıtasıyla, servetiyle birlikte yere geçmiştir. Önceleri fakir bir kişi imiş. Hz. Musa ona ilm-i kimyâ*yı

öğretmiş ve o da zengin olmuş. Tefsirlerde israilliyyat*tan olmak üzere onun hakkında uydurulmuş birçok rivayetler vardır. Meselâ bunlardan biri hazinelerinin yalnızca anahtarlarını kırk iki kişinin taşıdığıdır. Bir ara Musa peygamber yere emretmiş ve yer onu beline kadar yutmuş. Sonra zekat vereceğini söylemiş ve kurtulmuş. Ancak sonra malından vermeye yine kıyamamış. Sonra yer onu ve hazinesinin tamamını yutmuştur. Edebiyatta zenginlik ve cimrilik sembolü olarak kullanılır. Karun'un hazinelerine "Genc-i Revân" denilirmiş.
Kârunlan müflis etdi bu reng Gösterdi nice cüvâna nîreng
Osman Nevres
Ruhî
Kani olmazlar cihanda olsalar Kârûn-ı vakt Ağniyânın tîre kalbinden gına eksilmede
Zîr-i hâk olsa gerek menzilin âhir nidelim Mâline mâlik imişsin tutalım Kârûn 'un
Bakî
(bkz. Genc-i revân).
kase (kâse) f.i. Kase, kûze, çanak. Cam, toprak, çini vs. maddelerden yapılan kaseler daha çok bir içki aracı olarak kullanılmıştır. Bunun yanında insan gönlü için benzetmeler kurar. Ayrıca ay, güneş ve aşığın gözü bir kaseyi andınr."Kase-i Fağfur (Çin kasesi, porselen kase)" tamlaması da bu anlamlar için ve özellikle gönül yerine kullanılır. İnsanın kafatası ise, içinde kurdun kuşun yal yediği bir kase mesabesinde görülür.
Olursa meyle memlû kâse dirler İçip mest ol anı kıl sonra ezber
Aynî
27
.-   Dil-i pür-nâle-i aşıkda hayâl-i rûyun .:{,'   :
Nakş-i gülsen gibidir kâse-i fağfur üzre :
Nedîm
Neş 'e tahsil etdiğin sâgar da senden gamlıdır Bir dokun bin âh dinle kâse-i fağfurdan
Lâedrî
Dest-bûsı arzusuyla ölürsem dostlar Kûze eylen toprağım sunun anınla yare su
Fuzulî
kasîde (kaside) a.i. Belli bir amaçla yazılmış şiir. Divân edebiyatı nazım şekillerinden olup daha çok din ve devlet büyüklerini övmek amacıyla kaleme a

yazan şaire kasîde-gû (kasîde söyleyen), kaside-serâ (kasîde yazan) veya kasîde-perdâz denilir.
Kaside, arap edebiyatının ilk dönemlerinde doğmuş ve Ca-hiliye devrinde en parlak dönemini yaşamıştır. Muallaka tü's-Seb'a yazarları ile İslami dönem arap kasidecileri (msl. Ka'b. b. Züheyr, Hassan b. Sabit, Nabigâ, A'şâ vs.) bu nazım şeklinin gelişmesinde önemli roller oynamışlardır. Genellikle bir caize* amacıyla yazılan arap kasideleri emirlikler devrinde Ebû Nüvâs; Abbasîler devrinde de Ebû Temmâm, Buhturî ve Mütenebbî'nin başarılı örnekleriyle olgun şeklini bulmuştur.
Fars edebiyatında ilk kasideler Sasanîler devrinde görülür. Rudegî, araplardan aldığı kaside şeklini küçük değişikliklerle daha da olgunlaştırmıştı^ Ancak kasîde altın çağını Gazneli Mahmud'un sarayında yaşamıştır. Rivayete göre 400 kadar maaşlı şair bulunan Gazne sarayında başta sultânu'ş-şuarâ Unsun olmak üzere Ferruhî, Minuçihr, Esedî, gibi şairler kaside nazım şekliyle Sultan Mahmud için sayısız medhiyeler kaleme almışlardır.
28
Selçuklular döneminde Enverî, Emir Muızzî ve Hakanî; Harzemşahlar sarayında da Reşidüddin Vatvat, Zâhir-i Faryâbî usta kasidecilerdendir. Daha sonra gelecek olan Kemal Isfa-hanî, Sadi-i Şîrâzî, Selmân-ı Sâvecî, Hafız-ı Şîrâzî gibi ünlü şairler kasidede varılabilecek son noktalara ulaştılar. Nitekim Sebk-i Hindî döneminde kasidenin kendisini yenilemesi gerekti. Urfî-i Şîrâzî, Sâib-i Tebrîzî ve Şevket-i Buhârî bu yeni üslup ile eser veren ünlü kasidecilerdendir.
Türk şiirinde kasîde XV. yy.da kendini gösterir. Şeyhî (öl. 1431) ve Ahmed Paşa'nın (öl. 1497) ünlü kasideleri vardır. XVI. yy.da Hayalî (öl. 1556), Fuzulî (öl. 1556), Nev'î (öl. 1599), Bakî (öl. 1600) ve Ruhî (öl. 1605) gibi şairlerin kalemiyle gelişen Türk kasideciliği XVII. yy.da en büyük ustasını yetiştirir. Nef î (öl. 1635) Türk şiirinin bütün zamanlarındaki en büyük kasîde şairidir. Yine bu yy. da Sabrî (öl. 1645), Şeyhülislam Yahya (öl. 1644) ve Nailî (öl. 1666) gibi kasîde ustaları yetişmiştir. XVm. yy.da Nazîm (öl. 1726) Nedîm (öl. 1730) ve Şeyh Galib (öl. 1789) de başarılı kasideler yazmışlardır. XIX. yy.da edebiyatın her alanında olduğu gibi kasidede de yenilikler çağıdır. Akif Paşa (öl. 1843), Şinasî (öl. 1871), Ziya Paşa (öl. 1

Kemal (öl. 1888) klasik kasideye üslup ve içerik yönünden yeni bir şekil vermişlerdir. Namık Kemal'in Hürriyet Kasidesi (bs. 2 Haziran 1876) yalnızca dışyapı bakımından kasideye benzer.
Kasîde beyitler halinde yazılır. İlk beyit kendi arasında, sonraki beyitler ilk beytin ikinci dizesiyle kafiyeli (a-a, b-a, c-a, d-a gibi) olur. Beyit sayısı 31 ila 99 arasında değişir. Ancak daha az veya çok sayıda beyti içeren kasideler de vardır. İlk beyte matla* (doğuş, başlangıç), son beyte makta* (kesiş, bitiriş) beyti denir. Kasidenin ortasında her iki dizesi de kafiyeli beyitler varsa buna tecdîd-i matla (matla'in yenilen-

mesi), birkaç matla beyti taşıyan kasideye de zü'1-matâlî' (matla'lan olan) kaside denir. Şairin mahlasım söylediği beyte tâc beyit, kasidenin en güzel beytine de beytü'l-kasîd denir.
Kaside nazım şekli altı bölümden oluşur. İlk bölüm nesîb (veya teşbîb)dir. 15-20 beyit kadar olur. Şiirin giriş bölümüdür. Değişik tasvirlerle doludur. Eğer bu bölümde aşıkane duygular anlatılıyorsa nesib; afakî konular (bahar, tabiat, bayramlar vs.) işlenmişse teşbîb diye adlandırılır.
İkinci bölüm girizgah yahut giriz (güriz) adını alır. Genellikle tek beyit olur. Bu beyit ile şair medhiyeye geçeceğini bildirir. Girizgâh, konuya uygun, nükteli ve başarıyla söylenmiş olmalıdır.
Üçüncü bölüm medhiye (övgü)dir. Asıl konunun anlatıldığı bölümdür. Kasidenin sunulacağı kişinin övgüsüne ayrılmıştır. Beyit sayısı konuya ve şaire göre değişen bu bölüm, kasidenin en sanatlı beyitlerini içerir.
Dördüncü bölüm tegazzül adıyla anılır. Tegazzül bazan kasidenin başında veya sonunda da bulunabilir. Kaside içinde gazel söylemektir. Her kasidede bu bölüm bulunmayabilir. Şair bir yolunu bulup tegazzül yapacağını önceden söyler. 5-12 beyit arasında değişir.
Beşinci bölümün adı fahriyedir. Şairin kendini övdüğü bölümdür. İçerik yönünden medhiyeye benzer. Beyit sayısı değişebilir. Nef î'nin fahriyeleri sanatlı bir üslupla yazılmış ve uzun tutulmuştur.
Kasidenin son bölümüne dua denir. Önceki beyitlerde övgüsü yapılan kişi için dua edildiğinden dolayı bu adla anılmıştır Birkaç beyitten ibarettir.

Kasideler değişik şekillerde adlandırılabilir. Bunların ilki nesibde ele alınan konuyu esas alır. Bahariye, şitâiye, ıydiye, hammâmiye vs. bu türdendir.
30
ikinci adlama redife göredir. Sözgelimi kasidenin redifi "güneş" ise şemsiye adını alır. Verdiye, sünbüliye, Su kasidesi, tığ kasidesi vs. bu türdendir. Kasidenin son adlama şekli kafiye harfine göredir. Meselâ kasidenin kafiye harfi n ise râiyye, ti ise tâiyye gibi.
Kaside yaygın bir nazım şekli olduğu için çeşitli konulan işleyebilir. Konularına göre divan şiirinin türlerim oluşturan kasideler, Tanrı birliğini anlatıyorsa tevhid*, Allah'a yakarış niteliğindeyse münâcaât*, Peygamber'e övgü ise na't adım alır. Buraya Nef î'nin bir kasidesini örnek alıyoruz:
Der-sitâyiş-i Sultan Murâd, Rahmetu'llahı Aleyh Teşbîb:
1. Esdi nesîm-i nev-bahâr açıldı güller subh-dem Açsın bizim de gönlümüz sâkî meded sun câm-ı Cem
2. Erdi yine ürd-i behişt oldı hevâ anber-sirişt Âlem behişt-ender-behişt her kuşe bir Bâğ-ı İrem
3. Gül devri ayş eyyamıdır zevk ü safa hengâmıdır Aşıkların bayramıdır bu mevsim-i ferhunde-dem
4. Dolsun yine peymâneler olsun tehî hum-hâneler Raks eylesin mestâneler mutribler ettikçe negam
5. Bu demde kim şâm u seher meyhane bağa reşk eder Mest olsa dilber sevse ger ma 'zûrdur şeyhü 'l-harem
6. Yâ neylesin bîçâreler âlüfteler âvâreler
Sâgar suna meh-pâreler nûş etmemek olur sitem
7. Yâ ola câm-ı Cem ola böyle dem-i hurrem ola Arif odur bu dem ola ayş ü tarabla muğtenem
8. Zevki o rind eyler temam kim tuta mest ü şâd-kâm Bir elde câm-ı lâle-fâm bir elde zülfi ham-be-ham
31
Tegazzül: .. • > !
. : ; > •> : /:. [,
9. Lufl eyle sâkî nâzı ko mey sun ki kalmaz böyle bu Tolsun sürâhî vü sebû boş durmasın peymâne hem
10. Her nev-resîde şâh-ı gül aldı eline câm-ı mül Lütfet açıl sen dahi gül ey sevr-kadd ü gonca-fem
11. Bu dürd ü bu sâjî deme tolsun piyâle gam yeme Kânûn-ı devr-i dâime uy sen de mey sun dem-be-dem
12. Meydir mihekk-i âşıkân âşûb-ı dil ârâm-ı cân Sermâye-i pîr-i mugân pîrây-i bezm-i sanem
13. Mey âkili irşâd eder âşıkları dil-ş

Şeyle verir berbâd eder dillerde koymaz gerd-i gam
14. Mey âteş-i seyyâledir mînâ kadehle lâledir
Ya gonca-i pür jaledir açmış nesîm-ı subh-dem
15. Sâkî meded mey sun bize câm-ı Cem ü Key sun bize
Ratl-ı pey-â-peysun bize gitsin gönüllerden elem
16. Biz âşık-ı azadeyiz amma esîr-i badeyiz Âlüfteyiz dil-dâdeyiz bizden dirîg etme kerem
Girizgâh:
17. Bir câm sun Allah için bir kâse de ol mâh için
Tâ ınedh-i şâhenşâh için alam ele levh ü kalem
Medhiye:
18. Ol âjitâb-t saltanat ol şeh-süvâr-ı memleket
Cem-bezm ü Hâtem-mekremet memdûh-ı esnâf-ı
ümem
19. Eblak-süvâr-ı rûzigâr Âşûb-ı Rûm u TLengibâr
Leşker-şikâr-ı kâmkâr Behrâm-ı Efrîdûn-alem
32
'•U I
20. Pîrâye-i mülk ü milel sermâye-i dîn ü düvel K'olmış nasibi tâ ezel tâc-ı Feridun taht-ı Cem
21. Hâkân-ı Osmânî-neseb kim münderic zâtında hep
Islâm-ı Fârûk-ı Arab ikbâl-i Pervîz-i Acem
22. Sultân Murâd-ı kâmurân efser-dih ü kişver-sitân Hem pâdişâh hem Kahraman sâhib-hrân-ı Cem-haşem
23. Sâhenşeh-i ferhunde-baht ârâyiş-i dîhîm ü taht
Bahtı kavi ikbâli saht îskender-i Yûsuf-şiyem
24. Şâh-ı cihân-ârâ mıdır mâh-ı zemîn-pîrâ mıdır
Behrâm-ı bî-pervâ mıdır yâ âfitâb-ı pür-kerem
25. Sâhâne-meşreb Cem gibi sâhib-kırân Rüstem gibi Hem Isi-i Meryem gibi ehl-i dil ü ferhunde-dem
26. Dünyâ vü mâfîhâ nedir Cennet 'te olsa yâ nedür Lutf eylemek zîrâ nedir yanında bir nakd ü selem
27. Cümle hünerden bâ-nasîb sırr-ı aceb sun'-ı garîb
Mecliste şûh u dil-fırîb ceng edicek şîr-i acem
28. Gâhî ki ol şîr-i yele hışm ile tîğ alur ele
Olur cihan pür-zelzele bastıkça meydâne kadem
29. Ol dem ki kasd-i ceng eder sahraları gül-reng eder
Dünyâyı hasma teng eder olursa Sâm u Güstehem
30. Sürdükçe hasma yektene bakmaz silâh u cevşene Yer kalmaz asla düşmene illâ beyâbân-ı adem
Fahriye :
31. Ey Husrev-i âlî-nijâd v'ey dâver-i pâk-i'tikâd
Ey şâh-ı sâhib-adl ü dâd ey pâdişah-ı muhterem

Beytü'lşkasîd :
32. Sen bir şeh-i zî-şânsın şâhenşeh-i devrânsın
Ya 'ni ki sen hakansın devrinde ben Hâkâni 'yem
33. Ben gerçi bir bî-hâsılem şâkird-i ders-i müşkilem
'v Hem mekteb-i ehl-i dilem halk olmadan levh ü kalem
34. Sözde nazır olmaz bana ger olsa âlem bir yana Pür-tumturak ü hoş-edâ ne Hafız'em ne Muhteşem
35. Hâkâni 'yem ben Muhteşem yânımda serheng-i haşem
Hafız olur leb-beste-dem hâmem edince zır ü bem
Tâc beyti:
36. Nef'i yeter da 'vâyı ko dünya ile gavgâyı kü 1
Eflâke istiğnayı ko hâke yüzün sür lâcerem
Duâ:
s 37. Kaldır elin eyle duâ buldu kasiden intiha
Şimdi duâ etmek sana hem müstehabdır hem ehem
• 38. Nice kaside bir kitâb mecmûa-i pür-intihâb
Her nüktesi faslu'l-hitâb her beyti bir genc-i hikem
Makta beyti:
39. Tâ kim cihan ma 'mur ola geh emn ü geh pür-şûr ola
İkbâl ile mesrur ola ol husrev-i vâlâ-himem
kaş tr.i. Kaş, ebru. bkz. ebru.
Kaşların yayı gibi gayriyi kendüye çeker , ; <; r
Gamzesi oku gibi âşıkı yabana atar
AhmedPaşa
34
kat (katc) a.i. Kesme, kesilme. Aruzda, "Müstef ilün" cüzünü "mefûlün"; "mütefâilün" cüzünü de "feilâtün" şekline sokmaktır. Edebi sanatlar içinde sözün etkisini çoğaltmak amacıyla; susmanın söylemekten daha etkili olduğu yerde sözü yarıda bırakmaya denirse de divân şiirinde hemen hiç kullanılmamıştır. "Öylesine hicranlıyım ki..." cümlesinde olduğu gibi.
katip (kâtib) a.i. Yazan, yazıcı, kâtip. Eski hayat sisteminde memur yerine kullanılan kelime, aslında sarayın harem dairesinin yazı işlerini yapan kişiye denilirdi. Ayrıca sarayda kitap istinsah edenlere de bu ad verilmiştir. Daha sonraları kâtiplik halk arasında seçkin bir meslek olmuştur. Kâtip, okuma yazması yanında hüns-i hafta da mahir olmalıdır. Ancak hattatların çoğu genel kültür bakımından eksik olduklan için kâtiplik, şikâyetlere konu olmuştur. Müstensih* de denilen bu kişiler resim yapar gibi gördüklerini yazarlar ve çok

zaman yanlışa düşebilirlerdi. Fuzuli'nin kâtiplere bedduası meşhurdur:
Kalem olsun eli ol kâtib-i bed-tahrîrin Ki fesâd-ı rakamı sûrumuzu şûr eyler Gâh bir harf sükûtuyla kılar nâdiri nâr Gah bir nokta kusûruyla gözü kör eyler
Yazma kitapların el ile çoğaltıldığı dönemlerde kâtiplere büyük itibar olunurdu. Ayrıca "Kâtib-i Ezelî" tamlaması, her şeyi yarattığı için Allah'ın sıfatı durumundadır. Kur'ân-ı Kerîmi yazan katiplere de vahy katibi denilirdi. İnsanın günah ve sevaplarını yazan meleklere de Kirâmen Kâtibin denir. Yıldız ilminde de Utarid* feleğin kâtibi olarak bilinir.
katil (katil) a.i. Katil. Divan şiirinde sevgilinin kendisi, dudağı (zehir gibi sözleri ile), gözü ve gamzesi birer katil olarak nitelendirilir. Aşığın canını almakta bunlardan daha üstün yoktur.
35
Ben veda ederken oldu zehr-ı katilden beter v " •
Buse vermekte dehân-ı şekker-efşâmn senin
Ahmed Paşa
Kavibahri (Kâv-i bahrî) f.i.t. Denizlerde bir öküz yaşarmış. Bu hayvan geceleyin elinde bir çıra olduğu halde sahile gelir ve bu çıranın ışığında otlarmış. Bu çıraya şeb-çerağ* denilir, bkz. şeb-çerağ.
kavs (kavs) a.i. Yay, keman, yay burcu. Kelimenin birçok şekilde kullanımı vardır. Savaş aleti olarak yay yanında burç
olarak yay da anılır. Kaş, yaya benzetilir; hilâl de kavsdir.
Kavs-i kuzâh gökkuşağıdır. "Kavseyn" tâbiri Necm suresi 9.
, ayette geçer ki Mi'râc gecesi Allah ile Peygamberimiz arasındaki yakınlığın ifadesinde kullanılmıştır (bkz. Kabe kav-
, seyn).
Çekmedi kimse bu heycâda te 'ab mâned-i tir Adeti olmakla kavsin kameti oldu dütâ
Lâmiî
Kavsine bakınca Zâl-i dehrin Pek za 'fim gördü hâl-i dehrin
Şeyh Galib
Bürci olmuşdur anın Kavs ile Hut Ademin gûşundan olurlar sübût
Şemseddîn , (bkz. burç, kaş, keman).

kayd (kayd) a.i. Bağlama, bağ. Kafiye harflerinden olup re-viden önce gelir. bkz. kafiye.
Kaydafe (Kaydâfe) a.i. Azerbaycan'da Berda' ülkesinin kraliçesi olduğu rivayet edilir. Ancak Mısır veya Batı Anadolu
36
kraliçesi olduğunu söyleyen kaynaklar da vardır. İskender* zamanında yaşamıştır. Bu nedenle hakkındaki geniş bilgiler İskendernâme'lerde bulunabilir. Kelimenin "Kaydefâ" okunuşu da olup divân şiirinde her iki şekilde kullanılmıştır. Evliya Çelebi'ye göre Kaydâfe, Marmara ülkesi kraliçesidir. İskender bu ülkeyi nasıl fethedeceğinin yollarını aramak için tebdîl-i kıyafet ile bu ülkeyi dolaşır. Sonunda yakalanır. Kaydâfe kendisine ve ülkesine dokunmayacağına dair söz alıp onu serbest bırakır. İskender hem sözünde durmak hem de o ülkeyi ortadan kaldırmak istemektedir. Hızır yardımına gelir ve ona bir göl halde bulunan Karadeniz'i Akdeniz'e akıtmasını çare gösterir. Böylece Kaydafe'nin ülkesini sular kaplayacak ve ülke aradan çıkacaktır. Ahmedî'nin İskendernâme'sinde Kaydâfe, Mağrib melikesi olarak karşımıza çıkar ve Endülüs'te bulunur.
Uk hatun idi Kaydâfe be-nâm Hükmü altında anın Mağrib tamâm
Ahmedî
Kaydefâ mülkü gibi tûfân-ı tîğe gark eder Mülk-i Dara'ya havale etse bir İskender'i
Yahya Bey Kays (Kays) a.i. Kays. Mecnun'un gerçek adı. bkz. Mecnun.
Bendedir onun cünûnu efzûn Kays iken olupdur adı Mecnûn
Fuzulî
Elemin Kays 'a kıyâs etme dil-i mahzunun Aklı yoğ idi ne derdi var idi Mecnûn 'un
Bakî
37
"'£<*
kayser (kayser) a.i. Eski Roma ve Bizans imparatorlarının lakabı. Kayser-i Rûm sözü Anadoluya hakim olan Bizans imparatorlarını anlatmada kullanılır.
Pâdişah-ı âdil ü âlineseb kim yaraşır •4 Etse ger serheng ü derbân Keykubâd u Kayser'i
Nefî
kaza (kaza) a.i. Olacağı evvelden takdir olunan şeylerin yani kaderin vuku bulması, ortaya çıkmasıd

kader). Kelimenin bundan başka "kadılık, yargı makamı" anlamı da vardır. Bu anlamdan dolayı yargı makamının bulunduğu yere de kaza denir. Beklenmedik bir iş ve olay ile tehlike ve felaket için de "kaza" kelimesi kullanılır. İbadetlerin geç yapılmasına "kaza" denir. Daha çok ok (sihâm, tir) ve kılıç (tiğ) ile birlikte tamlama biçimiyle kullanılması yaygındır.
Ben kemân-ı vaslını çekmek dilerdim dilberin Hicr hükm-endâz imiş tığ-ı kazasın bilmedim
Ahmed Paşa
Sancak kaza değil bu
Bir mülktür giden kim
Kendi kazaya gitse 'x
Mümkün değil kazası
Olma Allah'ı seversen kat't Tâlib-i râh-ı kaza vü fetva
Namık Kemal
Nâbî
kebk (kebk) f.i. Keklik. Bir av kuşu olarak daha çok şahin, şahbaz, doğan vs. kuşlarla birlikte anılır. Sesinin ve gövdesinin güzelliği ile sözkonusu edilir. Bu tür kekliklere de "kebk-i deri" tabir olunur. Divân şiirinde sevgili bir kekliğe benzetilir.
' ' • Otursa naz ile şehbâz-ı vahşî ' • f n
•''/) il :&*-.»;?
' : Hayreti
kebûter (kebûter) f.i. Güvercin. Bir av kuşu olarak avcı kuşlarla birlikte anıldığı gibi sevgili yerinde de kullanılır. Güvercinlerin posta görevinde kullanıldığı meşhurdur. Ayrıca güvercin eti, meze olarak oldukça makbul görülür.
Nice arz edem hele sûz-ı dili dildâra ben Nâme gönder sem kebûter iltemez biryân olur
Hayretî
kef (kef) f.i. Köpük; avuç içi, aya. Kelime daha çok tevriyeli olarak kullanılır. "Kef geçmek" ise takati kesilmek anlamına gelir.
Yüzüne kefler urup yire sürüp açıldılar
Bilmezin deryâ-yı ummanı benim nem sandılar ,..?
Necâtî
Belâ bezminde esrâr-ı gam-ı lâlinle kef geçtik Rakîbin ey şeker güftâr halvâsında hayranız
Aşkî
kehkeşan (keh-keşân) f.b.i. Samanyolu, Samanuğrusu. Gökyüzündeki koyu yıldız kümesi. Gök cisim

anılır. "Keh-keşân" kelime olarak "saman götürenler" demektir. Kerpiç ustalarına saman taşıyanların düşürdükleri kırıntılardan kinaye olarak, bu koyu aydınlığa kahkeşân denilmiştir.
Kemân-ı cerhi almış kabza-i teshîra zanneyler Görenler çille-i zer-târ-ı yayın kehkeşan âsâ
İzzet Molla (bkz. ay). u>;;-, v
; -,mu
39
kelam (kelâm) a.i. Söz. Allah'ın varlığı ve birliğinden bahseden ilme kelâm denir. Ayrıca "Kelîm" sıfatı Allah'ın kelâm sahibi oluşunu bildirir. Kur'ân-ı Kerîm'e "Kelâm-ı Kadîm" denir. Yine ayetlerine "Kelâmullâh" tabir olunur. "Kelâm-ı
r:1 kibar" ise vecîze ve atasözü yerine kullanılır. Tasavvufta taay-
fiı yün yerine geçer.
Sıfatında senin zâtın sözüdür kim kelâmullâh Sıfatından sözün söyler sözün dinler olur gûyâ
Oğlanlar Şeyhi İbrahim
Kelim (Kelîm) a.i. Söz söyleyen, konuşan. Tûr-ı Sina'da Allah ile konuşmasından dolayı Musa* peygambere verilen i! > unvan. Kelîmullâh da denir. bkz. Musa.
Hâmen ol mu 'ciz-tıraz-ı sad-hezârân pîşedir Kim nazîr olmaz ana illâ Kelîm 'in ejderi
Nen
keman (keman) f.i. Keman, yay, kavs. Bir savaş aleti olmak yanında en çok kullanımını, sevgilinin kaşı için yapılan benzetmelerde bulmuştur. Hilâlin ve feleğin de zaman zaman kemana benzetildikleri olur. Aşığın beli de kemana dönebilir.
i^ Ya kaşını peyveste keman eyledin ey dost Cevr okuna canımı nişan eyledin ey dost
Ahmed Paşa
. i'.\ i:, ;
. .
. iiJı'ji. Geh Kahramân-ı çeşmine ebru keman sunar
,. »,ru Geh Rüstem-i nigâhına müjgân sinân verir
(bkz. ebru).
kemende (kemend) f.i. Kement. Bir savaş aracı olmasının yanında sevgilinin saç, zülüf ve kakülü bazan kement olarak düşünülür. Bu durumda aşıklan avlamak ile yükümlü görünür.
40

'•.ti
Kemend-i kâkül ü zülfüne her bâr Dil-i biçâreyi berdâr ederler
Hisâlî
(bkz. saç).
Kenan (Kencan) a.i. Yakup* peygamberin memleketi. Bugün Filistin'de Sayda, Sur dolaylan ile Suriye'nin bir bölümünü içine alır. Nuh* peygamberin oğullarından veya torunlarından olan "Ken'an"ın adına izafeten bu ismi almıştır. Mâh-ı Ken'ân (Yusuf* peygamber)" ve " Pîr-i Ken'ân (Yakup peygamber)" tamlamalarını kurar. Edebiyatta bu iki peygamber dolayısıyla anılır.
Senâ-hânın olurdu mâh-ı Ken 'ân tal 'atin görse Sana Yûsuf diyeydi eller ana Yûsuf-ı sânî
Bakî (bkz. Yûsuf, Yakûp, Züleyhâ, Külbe-i Ahzân).
kenzimahfi (kenz-i mahfi) a.i.t. Bir hadîs-i kudsîde Allah Taalâ "Ben gizli bir hazîne idim, bilinmek istedim, bundan dolayıdır ki halkı yarattım, yokken var ettim." buyurmuştur. Bu hadîsin Arapça aslı "Küntü kenzen mahfiyyen..." diye başlar. Şairler iktibas yoluyla bu hadisten bahsederken "Küntü kenz" veya "Kenz-i mahfî" ibareleriyle bahsederler. Hadîs uleması bu hadîsin mevzu (sonradan uydurma) olduğunu söylerlerse de tasavvuf ehli, bunu sahîh kabul eder ve hadise çok değer verirler. Bursalı İsmail Hakkı'nm bu hadisi açıklayan Kenz-i Mahfî adlı bir eseri vardır. "Ketm-i adem" ve "Âlem-i kitman" da Kenz-i Mahfiden kinayedir.
Kendini bildirmek için "Kenz-i Mahfî" etdi zuhur Etmedi var hazret-i Hak cinn ile insanı abes
Zatî
41
"Küntü kem" remzinin olduk agâhı Aynü'l-yakîn gördük Cemâlullâh'ı
Harâbî
(bkz. tasavvuf)
keramet (keramet) a.i. Allah'ın velî kullarından sadır olan olağanüstü hâl ve söz, keramet. Sufîlere göre iki çeşit keramet vardır. Kerâmet-i kevniye (suda yürümek, havada uçmak vs. maddî âlem ile ilgili kerametler) ve kerâmet-i ilmiye (Ledün ilmi ile gösterilen keramet). Makbul olanı, ikinci grup kerametttir.
Güneş gibi başına asumanı tac etmiş Keramet ile sanasın ki şeyh-ı irfandır
Yahya Bey

Ne keramet kodu Hak zât-ı kerîminde k 'olur Ayağın bastığı yer çeşme-i hayvân-ı kerem
Ahmed Paşa
Kerbela (Kerbalâ) a.i. Irak'ta bulunan bir bölge. Bağdat'ın 100 km. güneybatısına düşer. Şimdi burada aynı adla anılan bir şehirdir. Peygamberimizin torunu İmam Hüseyn'in şehid olduğu yer. Kabri de oradadır. Hüseyin'in bu sahrada çok acıklı bir şekilde ve susuz bırakılarak şehîd edilişini anlatan birçok eserler yazılmıştır. Bu nedenle Kerbelâ'dan sık sık bahsedilir, bkz. Hüseyn, aşure,
n* .it; Geldi çün mah-ı muharrem kıldı dehri rüşenâ
/ Hâtır-ı uşşâka düşdü mâcerâ-yı Kerbela
Hıfzî
f Düşdü Hüseyn atından sahrâ-yı Kerbela 'ya
Cibril var haber ver sultân-ı enbiyâya *\"i
Kâzım Paşa
42
kerrubiyun (kerrûbiyyûn) a.i. Allah'a en yakın olan dört j büyük melek. Kerrubiyân diye de anılan bu melekler Cebraîl*, , Mikaîl*, İsrafil* ve Azraîl*dir. Bunlara Hamale-i Arş* da denilir.
Görünen şebnem değil lutf ile Ka 'be yolların Her gece şâmî gülâb ile sular Kerrubiyân
Yahya Bey (bkz. Hamale-i Arş) , ^
kesret (kesret) a.i. Çokluk, bolluk, ziyâdelik. Tasavvufta Vahdet* zıddı olarak bilinir. Varlıkların varoluşlarını kendilerinden bilmek, onları müstakil varlıklarla var kabul etmektir. Vahdet ise bütün varlıkların varlığım Tanrı varlığında görmektir. "Vahdet derkesret (çoklukta birlik)" de buradan doğar. Bu tıpkı denizin vahdeti, dalgaların kesreti gibidir. Dalgalar göze çok görünüyorsa da aslında denizden bir parça olup ondan ayrı düşünülemez. Böylece kesret nazarî ve itibarî olur. Âlem-i kesret, bu dünya âlemidir.
Kesret-i vahdetten ey dil ayn-ı vahdettir garaz .j
Kalbi tathir etmeden yenbû-ı hikmetdir garaz
Bursalı İsmail Hakkı (bkz. vahdet)."
''i U
keşkül (keşkül) f.i. Fukara çanağı. Tasavvufa ait bir ıstılah olup dervişlerin kullandıkları bir eşyadır. Büyük hindistan cevizinin ortadan kesilmesi ve içinin oyulması ile yapılır. Bir zincir ile derviş bunu boynuna yahut beline asar veya eline alarak ilahî, na't*

okurken halka uzatır, halk da keşküle bir şeyler koyardı. Keşkül dolunca tekkeye döner ve yiyecekleri aşçıhâneye boşaltırdı. Keşkülün içine birçok erzak, para vs. konulabilirdi. Keşkül adlı tatlı da bu karışık hububattan yapılırdı. Keşküller daha sonra bakır, tunç, gümüş vs. ma-

nr.b :::Ak\

- : ;-

denlerden imal edilmeye başlanmıştır. Özellikle gezginci dervişlerin keşkülleri meşhurdur. Karmakarışık şeyler için "fukara keşkülü gibi'' denmesi keşkülün içine her şeyin kon-masındandır. Halk arasındaki bir inanca göre bir kadın süt ve badem yağıyla yapılan muhallebi türünden tatlıya çok düşkünmüş. Bir gün kocası iflas etmiş. Eline keşkül alıp dilenmeye çıkmış ve bu suretle hanımına yine bu tatlıyı yedirmeye devam etmiş. Halk da bu tatlıya keşkül adını vermiş.

(bkz. Kalenderîlik, şey'en-li'llah).

Keşmir (Keşmir) a.i. Himalaya eteklerinde kuzey-batı istikametinde bir bölge olup tarihin çeşitli dönemlerinde burada şehirler, devletler, idareler kurulmuştur. Divân edebiyatının coğrafyası içinde çeşitli yönlerden anılmıştır.

Kazan idi sanki şehr-i Keşmir Cûyende o sehr içinde kefgîr

Osman Nevres

ketmiadem (ketm-i cadem) a.i.t. Allah'ın ruh ve cisim âlemlerini yaratmayı istediğinde, bütün mahlukların ilki olan cev-her-i ahzar'm çıktığı yer. Kenz-i mahfî* veya Âlem-i kitmân da denilir. Âlemler yaratılmazdan önce âlemin düzeni bu idi. bkz. Kenz-î mahfî.

kevkeb (kevkeb) a.i. Yıldız, bkz. Yıldız.

Nigâra kebkebin nakşın meğer görmek diler kevkeb Kir durmaz asitânın devr eder şâm u seher kevkeb

Bakî

Kevser (Kevser) a.i. Cennette bir suyun adı. Kur'ân-ı Kerîm'de Kevser sûresi vardır (nr. 108). Tefsirlerde Kevser hakkında çok çeşitli izahlar yer alır. Akarsu veya göl olduğu, boyunun

Mekke ila Yemen; eninin de Safa ila Aden arası kadar olduğu, etrafında birçok kıymetli kaseler bulunduğu, oradan bir kez içenin bir daha susamadığı

bunlardandır. Kevser suyu sütten beyaz, baldan tatlı, kardan soğuk, kaymaktan yumuşakmış. Kevser'i, Cennet'te Peygamberimize verilmiş özel bir havuz olarak tefsir edenler de vardır. Edebiyatta sevgilinin dudağı için benzeyen olur. Âb-ı Kevser ve Şarâb-ı Kevser tamlamalarıyla da kullanılır.
Kevser-i âteş-nihâdın adı aşk Dûzah-ı cennet-nümâmn adı aşk
Şeyh Galib
Vasfında her kaçan ki Nesîmî açar ağız Kevser akar dilinden ki gevher nisâr eder
Nesimî
(bkz. cennet).
key (key) f.i. Büyük hükümdar, padişah. İran padişahlar sülalesinin ikincisi bu adla anılır. Bunlar "Keykubad, Keyhüsrev" gibi isimlerinin başına "Key" unvanını alırlardı. Hepsine birden "Keyân" veya "Keyâniyân" denir. Daha sonra bu la-kab bütün şahlara yakıştırılmıştır. Efsaneye göre bu adı ilk defa Rüstem'in babası olan Zâl, Kubad'a vermiştir. *
Gel ey câm-ı Cem ü tâc-ı Key 'den istiğna Ki bezm-i himmetine kâse-lîs olsa fağfur
Lâedrî
Keykubad (Keykûbâd) f.i. İran'ın Pişdâdiyân sülalesinden Sonra gelen şah sülalasi Keyâniyân'ın ilk hükümdarıdır. Key* lakabını ilk defa kullanan odur. Adaletiyle ün salmıştır. Büyük Selçuklu sultanı Keykubad (öl. 1237) ile bunun hiç bir alakası yoktur.
Adlin katında cevr ü sitem dâd-ı Keykûbâd Hışmın yanında lutf u kerem kahr-ı Kahraman
Bakî
Keyvan (Keyvân) f.i. Zühal, Satürn gezegeni, bkz. Zühal.
Âdem ol eyvân-ı Keyvân 'ı gider unvanı ko Sevme esbâb-ı gururu âdet-i şeytânı ko
Yahya Bey
Keyvân ki eylemişdir yedinci cerhi mesken Kasrında pâsbâna olmak dahî mümasil
Karamanlı Nizamî
kıble (kıble) a.i. Kıble, namazda yönelinilen Kabe tarafı. Türkiye için kıble, güney istikâmetinde kalır. Müslümanlar Hicret*ten önce Kudüs'e yönelerek namaz kılarlardı. Hicretten 16-17 ay sonra âyet ile, namazda Kabe'ye yönelme emri gelmiştir. O günden sonra müslümanlar namazlarında kıble olarak Ka'b

Döndür yüzümü kıbleye gel bari ey ecel Gün doğusuna doğru gider durmayıp sefer
Yahya Bey (bkz. Kabe).
kıblenüma (kible-nümâ) a.f.b.i. Kıble'yi gösteren alet, pusula. Edebiyatta aşığın kalbi veya gözü, kıblenüma olarak ele - alınabilir.
Tâ ıyd-1 ruhun Ka 'ebe-i ashâb-ı safadır Âyîne-i kalbin ana hoş kıble-nümâdır
Nev'î
Gösterir Ka'be-i kuyun tarafın müjgânım Sanasın iki gözüm oldu benim kıble-nümâ
Yahya Bey
46
kılıç tr.i. Bir savaş aleti olmak yanında sevgili ile aşık arasında önemli bir unsurdur. Öncelikle sevgilinin kirpiği, gamzesi, cevr ü cefası, aşık üzerinde kılıç etkisi yapar, onu yaralar. Yine aşığın gamı, sevgilinin hasreti ve rakipte de kılıç özellikleri vardır. Tiğ olarak da ele alınan kılıç demire su verilerek yapılır ve çelikleştirilirdi. Bu nedenle kılıcın "âbdâr" sıfatıyla kullanıldığı yerler çoktur. Ayrıca kılıçların üzerine fetih ile ilgili ayetler yazılması da gelenektir. Kılıç üzerine yemîn edilmesi de askerlik geleneklerindendir.
Ciğer fırâk kılıcıyla oldu yâre diriğ
Ne mülkden ki nihân oldu ol diyara dirîg
Yemîn edip kılıcın kabzasına nezrettim Bulup Nedîm 'i iki buse eyledim îsâr
Tığın adem diyarına rûşen-tarîktır
A 'dâ-yı dini durma kılıçtan geçir hemân
Necâtî
Nedîm
Bakî
kıran (kıran) a.i. Yakınlık, iki gezegenin bir burçta birleşmesi, iki çeşit kıran vardır. Kutlu yıldızların kıranına kırân-ı sa'deyn; kutsuz yıldızların kıranına da kırân-ınahseyn denilir. Devrinde kırân-ı sa'deyn olan sultana sâhib-kıran* lakabı verilir. Böyle padişah dört kılıç kuşanırmış. Müşteri* ile Ay*m kıranı en kutlu zaman imiş. Eskiden sikkeye, yani üstünde padişahın adı ve alameti olan altın ve gümüş paraya da kıran denildiği olurmuş.
* ?.:
Divana çıksa Âsaf-ı Cemşîd-kevkebe ' Meydâna girse Rüstem-i sâhib-kırân olur

Nefî
 hançer-i hun-rîz-i rûzigâr Kudret sunalı Husrev-i sâhib-hrâna tiğ
<;;'
Necati
Bindi bir zevraka Damadı ile Hazret-i Şâh Bürc-i âbîde kıran eyledi san mihr ile mah
Nedîm
kırklar tr.i. Kırk sayısının Türk folklorundaki önemli yeri yanında "erbaîn", "çile" gibi tasavvuf! terimlerle de değeri artmış ve şiirlerde çok kullanılmıştır. Özellikle "kırklar" diye bilinen Hak erenleri tasavvufta sıkça geçer. Dünyayı idare eden bu kırk erenin başında kutb*, yahut kutbu'1-aktâb* bulunur. Bunların "yediler*" ve "üçler" gibi üst makamları vardır. Alevî-Bektaşî inanışında kırklar meclisi vardır. Kırkların başında Hz. Ali* bulunuyormuş. Kırklar meydanı, kırklar şerbeti, kırklar meclisi vs. deyimler hep bunlara aittir. Özellikle tekke edebiyatında ve Alevî-Bektaşî şiirlerinde çokça yer edinmiştir.
Üçler yedilerden saki görürsün Kırklardan badeyi baki görürsün
Vardım kırklar meydanına Gel otur be cân dediler Yüz sürüp ayaklarına >
Doğru gel cânân dediler
Seyranî
Ferdî
48

Kırk hadis tr.a.s.t. Arapça erbaîn hadîs; Farsça, Çihl hadîs. Hz. Muhammed'in 40 adet hadisi ile bu hadislerin açıklayıcı bilgilerinden oluşan koleksiyon. Dinî, öğretici, ahlakî, sosyal ve edebî nitelikleriyle İslâmlığın hayat ve dünyü görüşünü yansıtan kırk hadislerin ortaya çıkışının başlıca nedeni Peygamber'in '"Her kim benim hadislerimden kırk tanesini belleyip başkalarına da öğretirse, kıyamet gününde Allah onun bilginler ve fakîhler arasında diriltsin." mealindeki hadisidir. Peygamber'in şefaatine kavuşmak, hayır dua ve rahmetle amlmak, sıkıntıları unutmak, bilginler sınıfına katılabilmek, sosyal hayatı dinî açıdan eleştirebilmek vs. nedenlerle de kaleme alınan kırk hadislerin hicrî ikinci yy.dan sonra yaygınlaştığı görülür.

Kırk hadislerin tertibi önce hadîs metninin yazılmasıyla başlar. Sonra kısa tercümesi verilir. Eğer gerek duyuluyorsa açıklamaya geçilir. Bu bölümde ayetler, değişik hadisler ve hikmetli olaylar anlatılarak konu genişletilir. Eserin şiir veya düzyazı oluşu bu tertibi değiştirmez.

Kırk hadis kitapları 5 grupta sınıflandırılabilir.
1. Şekil yönünden: Arapçada daha çok nesir musannefât şeklinde karşımıza çıkar. Farsçada hemen hepsi manzumdur. Türklerde ise ilmî çevreler mensur; edebî çevreler manzum kırk hadîs yazmayı tercih etmişlerdir.
2. İçerik yönünden: Bazı kırk hadîsler yalnızca hadis metinlerinden ibaret iken diğer bir kısmı metnin tercümesi, veya buna ilave olarak açıklama ile genişletilir.
3. Kategori yönünden: Hadîslerin ortak özellikleri ön planda tutularak yapılan gruplamadır. Kutsî hadîsler, hutbelerden seçilenler, veciz hadîsler vs. bunlardandır.

4. Konu yönünden: Aynı konuda söylenen hadîs derlemeleridir. Kur'ân'ın faziletleri, İslâm'ın şartlan, ilim, tasavvuf, siyâset, hukuk vs. bunlardandır.
5. Katışık hadisler: Hiç bir sınıflandırmaya gerek duyulmadan derlenen kırk hadîslerdir.
İslâm dünyasında ilk kırk hadîs Abdullah Mervezî (öl. 797) tarafından derlenmişse de eser daha sonra kaybolmuştur. Uzun zaman yalnızca arap diliyle yazılan ve nüshaları bilinen er-baîn hadîsler yy.lara göre şöyle sıralanabilir: IX. yy.da Ebû İsa Muhammed Tirmizî (öl. 892); X.yy.da Ebu Bekr Muham-med b. Hüseyin el-Acurrî (öl. 942); XI. yy.da İbn Ved'ân (öl. 1011); XII. yy.da Ebû Tahini's-Selefâ (öl. 1180).
Kırk hadis türü XII. yy.da altın çağını yaşar. Bu dönemde ünlü hadîs ve fıkıh âlimi Muhyiddin Nevevî'nin (öl. 1233-1277) yazdığı "Erbaîn Hadîs" bu türün bütün zamanlar içinde gelmiş geçmiş en muhteşem örneğini oluşturur. Nitekim eser, Arapçaya olduğu kadın diğer İslâm milletlerinin dillerine de birçok defalar çevrilmiş, şerh ve açıklamaları yapılmıştır. Kitabın yazılışından otuz sene sonra başlayan bu çalışmalar yalnız Arapçada 50'den fazla örnek vermiştir.

Arap diliyle 250'den fazla kırk hadis yazılmasına karşın Farsçada bu sayı 50'yi geçmez. Ancak İran'da çihl hadis türü edebî bir çehreye bürünmüştür. Bunun yanında halîfe Hz. Ali hakkında derlenen kırk hadisler ilk defa bu dilde görülür. Farsça yazılan ilk çihl hadis kitabı Muhammed b. Muhammed b. Aliyyü'l-Ferâvî'nin "Tabîbü'l-Kulûb"udur (yaz. 1107). Daha sonra XII. yy.da İmamüddin Hasan b. Ali'nin "Erbaînü'l-Bahaî" si vardır. XIV. yy.da Ahmed Rumî'nin (öl. 1317) Ümmü'l-Kitâb'ı, Seyyid Sadr'm Tuhfetü'l-Hâkânî'si bu türün seçkin örneklerini oluşturur. Ancak İran edebiyatında

50

asırlarca etkisini yitirmeyen kırk hadis kitabı, Molla Camî'nin (1414-1492) Erbaîn Hadis'idir. Anlaşılıp ezberlenmesi kolay hadislerin seçildiği bu derleme, Türk edebiyatında da birçok kereler türcüme ve şerh edilmiştir. Fasîh b. Abdülkerîm'in Mecmau'l-Ayneyn'i ile Hüseyin Vaiz Kaşifî'nin (öl. 1505) Risâletü'l-Âliyye fi'1-Ahâdîsi'in-Nebeviyye'si de bu yy.in önemli kırk hadis çevirilerindendir. Daha sonraki yy.larda Farsça kırk hadis derlemeleri ve çevirileri ile ün yapan bazı İran'lı şairler de şunlardır: İbn Hatun (öl. 1680), Veliyyüddin Abdülvelî (yaz. 1761), Muhammed Cafer Esterâbâdî (öl. 1848) ve Abbas b. Muhammed Razî-i Kummî (XIX.yy.).

Kırk hadis türü Türk edebiyatında her yönden büyük gelişme göstermiştir. 9O'ı aşkın kırk hadis kitabı içinde dördü Nevevî'den, ikisi Muhammed b. Ebî Bekr'den, biri Kemal-paşazade'den (öl. 1534) biri de Birgivî (1523-1573)-Akkermanî'den (öl. 1747) olmak üzere Arapçadan sekiz; altısı Camî'den (Nevaî, Fuzulî, Rıhletî, Münîf, Nabî, bir de anonim); ikisi Kaşifî'den (Seyyid Kadrî, Abdurrahman b. Hasan Hibrî) olmak üzere Farsçadan da yine sekiz çevirisi olan Türkçe kırk hadîs tercümeleri yanında bu tür eserlerin Osmanlı medreselerinde birer yardımcı ders kitabı niteliğine bürünmesi kırk hadis kitaplarının daha çok arap diliyle kaleme alınmasına yol açmıştır. Türkçedeki kırk hadis tercüme ve derlemeleri yy.lara göre şöyle sıralanabilir: XIV.yy. da Muhammed b. Ali'nin Ortaasya edebi Türkçesi ile yazdığı (1358), Nehcü'l-Ferâdis'i vardır. XV. yy.da sırayı Kemal Ümmî'nin Kırk Armağan'ı (tere. 1412) ve Ali Şir Nevaî'nin (1441-1501) Hadîs-i Erbaîn'i alırlar. XVI. yy.da kırk hadis kitaplarının sayısı 15'i geçer. Bu yazarla

önemlileri sırasıyla Hazinî (tere. 1524), Usulî (1538), Emir Muhaddis Mukaddes (öl. 1544), Merdümî (öl. 1564), Nev'î (1533-1600), Abdülmecid b. Nasuh (yaz. 1570),

'i' -'
1,1....

Aşık Çelebi (yaz. 1571), Latifi (öl. 1582), Selamî Mustafa (öl. 1585), Mecdî (öl. 1587) ve Âlî'dir (1541-1600). Bunlar içinde özellikle Fuzulî, Nev'î, Usulî ve Alî gibi şairlerin manzum kırk hadisleri dikkat çekicidir. XVII. yy.da 13 kırk hadis derlemesi ve tercümesi vardır. Edebi açıdan en önemli olanlar ise Hakanı (öl. 1606); Feyzî (öl. 1614, iki adet) ve Nabî'nin (öl. 1712) kalemlerinden çıkmıştır.

XVII. yy.da bu türde bir duraklama göze çarpar. Ancak Osmanzade Taib (öl. 1724), Bursalı İsmail Hakkı (1645-1725), Münîf (öl. 1742), Müstakimzade Sadettin (öl. 1787) gibi önemli yazarların kırk hadisleri oldukça başarılıdır. XIX. yy.da orijinal birkaç kırk hadîs kitabıyla karşılaşırız. Bunlar, İbrahim Hanîf in atıcılık, Abdullah b. İsmail'in ok ve yay, Dr. Miralay Hüseyin Remzi'nin tıp konulu hadislerden derledikleri eserleridir. Çağımızda ise Ömer Ziyâeddin (bs. 1920), Ahmed Naîm (III. bs. 1979), A.Hamdi Akseki (bs. 1928), Hasan Basri Çantay (bs. 1958), Hasan Hüsnü Erden (bs. 1963) ve Abdülkadir Karahan (bs. 1977) gibi müelliflerin eserleri ile Türk edebiyatındaki kırk hadis geleneği halen sürmektedir.

kıssa (kışsa) a.i. Hikâye, rivayet, masal, menkıbe, anlatış. Kur'ân'da anlatılan ibretli hikâyelere kıssa denilmişse de kelime, Osmanlılar arasında, "olağanüstü durumları anlatan yazı ve menkıbe" anlamında kullanılmıştır. Kıssa anlatanlara "kıssa-hân" veya "kıssa-gû" denilir. Çoğulu kısas (kasas)tır. Arap edebiyatındaki makâme'nin karşılığıdır.

İslâm edebiyatlarında hikmetli hikâyeler anlatarak ahlakî öğütler veren birçok didaktik eserler meydana getirilmiştir. Bunlar içinde özellikle peygamberlerle ilgili kıssaları anlatan kitaplar oldukça fazladır. "Kısâsü'l-Enbiyâ (peygamberler kıssaları)" adıyla anılan bu eserler içinde Ahmed

Cevdet Paşa'nın "Kısas-ı Enbiyâ ve Tevârîh-i Hulefâ (12 cüz, bs. 1874-1888) adlı eseri oldukça öne

Din büyükleri (msl. Hz. Ali, Veysel Karanî, Hasan Basrî) ile tasavvuf ulularının (msl. İbrahim Edhem, Bayezîd-i Bis-tamî) kıssaları da gerek şâirler, gerekse halk tarafından ilgiyle okunup anlatılmışlardar.
Menâkıpnâmelerde* bu tür kıssalara çok rastlanır. Bu tür kıssalar teferruata yer verilmeden anlatılır. Buna rağmen epik-lirik bir söyleyiş ilk andan itibaren hemen etkisini gösterir. Hatta birçok dini eserlerde de küçük pasajlar halinde kıssalara yer verilmiştir.
Kıssalar şiir veya düzyazı olarak kaleme alınabilirler. Şiir olarak yazılanlar genellikle mesnevi nazım şekliyledir. Nesir kıssalar ise çok zaman anonim özelliklere sahiptir. Eskiden bu tür kıssalar bir kıssahân tarafından belirli toplantı yerlerinde halka anlatılırdı. Bunların çoğu didaktik nitelik taşıyan hikâyeler olurdu. Nitekim "kıssadan hisse" sözü bu geleneğin ifadesidir.
kıta (kıtca) a.i. Parça, bölük. En az iki beyitten oluşan nazım biçimi. Beyit sayısı ikiden fazla olanlara kıt'a-ı kebîre (büyük kıt'a) adı verilir.
İki beyitlik kıtalara divân şiirinde rubâî*, halk şiirinde dörtlük denildiği de olur. Bu tür kıtalar a b c b (bazan aba b) şeklinde kafîyelenir (Kalem olsun eli ol kâtib-i bed-tahrîrin/ Ki fesâd-ı rakamı sûrumuzu şûr eyler/ Gâh bir harf sükûtuyla eder nadiri nâr/ Gâh bir nokta kusuruyla gözü kör eyler- Fuzulî).
Divan şiirinde bendlerden kurulu nazım şekillerinin (msl. murabba, şarkı, muhammes) her bir parçasının adı olan "bend" kelimesi yerine de kıta terimi kullanılmıştır.
Halk şiirinde nazım birimi dörtlü olduğu için bütün şiirler ya tek

(msl. mani) ya da çok kıtali (msl. koşma) olurlar. Çok kıtali nazım şekillerinde ilk kıta ile sonraki kıtaların kafiyeleniş biçimi değişik olur.
Divan şiirinde latalar mahlassız şiirlerdir. Dizeleri arasında anlam bütünlüğü bulunur. Konulan önemli bir düşünce, hikmet, nükte, yergi, övgü, hayat görüşü vs. olabilir. Bir, iki ve dördüncü dizeleri birbirleriyle kafiyeli olan kıtalara "nazm" denir. Beyit sayısı ikiden artık olan kıt'a-ı kebîreler matla*ı olmayan gazele benzer. Ancak konu yönüyle gazelden aynlır. Bu nazım şekliyle daha çok tarih* ve hicviye* yazılır. Bu tür kıtaların herhangi bir beytinde mahlas bul

Kafiyelenişi a-b, c-b, d-b, vs. şeklinde devam eder.
Beyit sayısı 5 ila 12 arasında değişir. Ancak daha uzun vaya kısa kıt'a-i kebîreler de yazılmıştır.
Kıtalar, müstakil şiirler olarak divanların sonunda "Mukattaât (kıtalar)" başlığı altında yer alırlar.
Kıtmir (Kıtmîr) a.i. Ashâb-ı Kehf*in köpeğinin adıdır. Bu köpek hakkında tefsirlerde israiliyyâttan olmak üzere çok çeşitli malumat vardır. Cennete girecek hayvanlar arasında Kıtmîr de vardır.
Geh kılur İblîs'i Me'vâ'dan sürüp kelb-i hakîr \ tf,,t t
Gah bâb-ı garda Kıtmîr 'e Me 'vâ gösterir
Kfvffn, s ,,
Aşkî
"' Râtıb etse nola KıtnÛr ile bahs-i rüchân Kemlerin kelbi der-i Hazret-i Mevlân 'nın
(bkz. Ashâb-ı Kehf). (
Ratıb
kıyafet (kıyafet) a.i. Kılık, giyim. Kıyafet ilmi insanların dış yapısından iç yapısını anlama ilmidir. Nazım ve nesir olarak
54
yazılmış birçok kıyafetnâme*ler vardır. Bunlar içinde Hamdullah Hamdî ve Erzurumlu İbrahim Hakkı'ya ait olanlar hayli ünlüdür, bkz. kıyafetname.
Fenn-i ra'nâ-yı firâset ne güzel Bilesin hâl-i kıyafet ne güzel
Sünbülzadc Vehbî
Kameti her kimin ki ola uzun "(
Olur ol safî kalb ü sâde-derûn Kısa olursa kibr ü Idne olur Mekr ile hîlle hazîne olur
Hamdullah Hamdî
kıyafetname (kıyâfet-nâme) a.f.b.i. Kişilerin dış görünüşlerinden ahlak ve karakter yapıları hakkında çıkarılan yargıları konu alan eserlerin genel adı. Dış yapıdan iç yapıyı anlamaya çalışan bu ilme "kıyafet ilmi"; bunu yapan kişiye de "kâyif' veya "kıyafetşinâs" denir.
Kıyafet ilmi genel olarak kıyafetü'1-isr (ayak izlerini konu alır) ve kıyafetti'1-beşer (bütün halinde insanı konu alır) olmak üzere ikiye ayrılır. Kıyafetnâmelerin konusu ise daha çok bu ikinci gruptur. Araplar buna ilm-i firâset derler. Firaset de gruplara ayrılmış olabilir. İnsanın simasını konu alan ilm-i sîmâ, alındaki çizgileri konu alan ilm-i hutût, avuç içini konu ala

seğirmeleri konu alan ilm-i ihtilâç bunlardandır. Bu tür kıyafetin temelini tahminler, ihtimal ve tecrübeler oluşturur. Bazan bu tahminlerin isabet göstermedikleri de olur.

Beden yapısı ile insan kişiliği arasındaki münâsebetler çok eski dönemlerden itibaren ilgi çekmiş ve XVIII. yy.a dek bu konuda çeşitli araştırmalar ve gözlemler yapılmıştır. İnsanı, tiplere göre ayırma işlemini ilk deneyen Hipokrat'tır

(M.Ö.V.yy.). Ardından Eflatun, Bokrat, Galien, İladus ve Aristo da bu konuda araştırmalar yapmış ve hatta sonraki dönemlerde İslam dünyasında da etkili olmuşlardır. Yine Sasanî hükümdarı Nuşirevân'ın bir firaset kitabı yazdırarak ülkesini buna göre yönettiği rivayet olunur.

İslâmiyetten sonra kıyafet ilmi hakkında doğu ülkelerinde geniş çalışmalar yapılmıştır. Bu konuda yazılan ilk eser İmam Şafiî'ye ait ise de eser bu gün artık kaybolmuştur. İmam Şafiî'den sonra el-Kındî'nin Risale fi'l- Firâse'si, Yuhanna İbnü'l-Bıtnk'ın (X. yy) Aristo'dan tercüme ettiği Kitâbü's-Siyâse fi Tedbîri'r-Riyâse adlı eseri ve Muhammed b. Zeke-riya Râzî'nin (öl. 932) Râzî'nin (öl. 932) el-Mansurû'si bu türün ilk meşhur örnekleridir. İbn Sina'nın da bu konuyla ilgili bir eseri olduğu kaynaklarda bildirilmiştir. Fahrüddin Râzî'nin (öl. 1209) Kitâbu'l-Firâse adlı eseri ise o güne dek yazılan kıyafetnâmelerin en mükemmelidir. Talib Ensârî Dımışkî'nin Kitâbu'1-Âdâb ve's-Siyâse fi İlmi'in-Nazarî ve'l Firâse adını taşıyan eseri, arapça olarak yazılmış müstakil kıyafetnâmelerin son örneğidir. Ancak çeşitli eserleri cinde kıyafetten bahseden arap müellifleri de vardır. Nitekim Kuşeyrî, Etvâru Selâtîni'l-Müslimîn'inde, Muhiddin Arabî de Tedbîrâtü'l-İlâhiyye ile Fütühâtü'l-Mekkiyye adlı eserlerinde kıyafet hakkında birer bâb oluşturmuşlardır.

Farsça yazılan kıyafetnâmelerin ilki Kaşanî'nin (öl. 1392) adını ve nüshasını bilmediğimiz eseridir. Sonra Derviş Ab-durrahman Mîrek'in (XIV.yy.) Tuhfetü'l-Fakîr'i vardır. Sey-yid Hemedanî'nin (öl. 1384) Zahîretü'l-Mülûk adlı eseri ile Hüseyin Vaiz Kaşifî'nin Ahlâk-ı Muhsinî'sinde de yine birer bölüm kıyafete ayrılmıştır.

Türkeler kıyafet ilmini siyasette de kullanmışlar, saraya adam alınırken ve esir alım-satımında bu i

faydalanmışlardır. Giderek tıp alanında da kullanılan ilm-i kıyafet yaygınlaşmış ve kıyâfetnâme türü genişleme
56
göstermiştir. Türk padişahları kıyafet ilmine bizzat ilgi göstermişlerdir. Bu nedenledir ki Türkçe kıyafetnâmeler manzum ve sanatkârene örnekler vermiştir. Bunlar içinde ilk güzel ^ örnek Hamdullah Hamdî'nin meşhur Kıyafetnâme'sidir. Aruzun "Feilâtün Mefâilün Feilün" kalıbıyla ve 150 beyit halinde yazılan bu eserde renk, boy, yanak, saç, çene, sakal, parmak vs. 26 başlık altında karakter tahlilleri yapılmıştır. Sarıca Kemal, Ferasetnâme adlı bir eseri olduğunu kendisi söylerse de eser bu gün ele geçmiş değildir. Diğer Türkçe kıyafetnâmeler içinde Firdevsi-i Rumî'nin (Firdevsi-i Tavîl) Firâsetnâme'si, Şaban-ı Sivrihisar! (tercüme yoluyla), İlyas b. İsâ-yı Saruhanî (öl. 1559-60), Abdülmecîd ibn Şeyh Nâsuh (öl. 1565), Mustafa b. Evranos (XVI. yy.) ve Balizâde Mustafa'nın (yazılışı: 1575) Kıyâfetnâme adlı eserleri sayılabilir. Bunun yanında özel adlarda anılan kıyafetnâmeler de vardır: Nesimî'nin (öl.XVI.yy) Kıyâfetü'l-Firâse'si, Visâlî'nin (XVI. yy.) Vesîletü'l-İrfân'ı, Lokman b. Hüseyin'in Kıyâfetü'l-İnsâniyye fi Şemâili'l-Osmâniyye'si (yazılışı: 1601) bunların başlıcalarıdır. Türkçe kıyafetnâmelerin son ünlü örneği Erzurumlu İbrahim Hakkı'ya aittir. Marifetnâme (yazılışı: 1760) içinde defalarca basılan (msl. 1835, 1964, 1972, 1981) bu küçük manzum eser, halk kitlelerince de çok tutulmuş ve diğer kıyafetnâmeleri adeta unutturmuştur. Nitekim ondan sonra yazılmış olan Gevrekzâde Hafız Hasan'ın (öl. 1801) Kıyâfetnâme'si ile Mustafa Hami Paşa'nın Fenn-i Kıyafet'i (bs. 1870) onun kadar ilgi görmemiştir.
kıyamet (kıyamet) a.i. Bütün insanların dirilerek mahşerde toplanacakları gün, dünyanın sonu, ölümden sonra hayat bulma. Kur'ân-ı Kerîm'de kıyamet, haşr ve mahşer hakkında birçok
57
âyetler mevcuttur. Bunların hemen hepsinde azamet ve dehşetli sahneler tasvir edilmektedir. Kıyametin 10 büyük alâmeti vardır. Küçük alâmetler ve büyük alâmetler tamamlandığı zamana İsrafil*in Sur*a üfürmesiyle dünyadaki bütün canlılar ölecek ve dünya düzeni bozulacaktır. Sonra İsrafil ikinci defa Sur*a üfürecek ve haşr başlayacaktır. Mahşer yerinde bütün i

toplanıp dünyada yaptıklarından dolayı hesaba çekileceklerdir. Amelleri iyi olanlar cennete, kötü olanlar cehenneme gidecekler; böylece dünyada yaptıklarının karşılığını göreceklerdir. Hesap gününde herkes en yakınından bile kaçacak, kendi başının çaresine bakacaktır.
Divân şiirinde kıyamet daha çok fitne* ile yahut "kıyam, kad, kamet" kelimeleriyle anlam ilişkisi kurularak ele alınır. Terim olarak özellikle dinî edebiyatta birçok münasebetle ,   kıyametten bahsedilebilir.
Mahşer-i zülfünde haşr olmağa diller bî-hisâb   '. Sen kıyametsin nişan ol kâmet-i bâlâ yeter
Ahmed Paşa i<   ;-.-   Encüm gibi döküldü yere berg-i şâhsâr
Rûz-ı kıyamet erdi gülistana nagehân
Yahya Bey

(bkz. kad, kamet, devr-i kamer, mahşer, haşr, İsrafil)
kıyas (kıyâs) a. i. Bir şeyi başka bir şeye benzeterek hüküm verme, karşılaştırma, emsal gösterme. Mantıkta kıyas, önermelerden yola çıkarak kurulur. Dinî terim olarak bir meselenin hükmünü o meseleye benzeyen veya eşdeğerde olan başka bir olay üzerinde uygulamaktır. İki çeşit kıyas vardır. Kıyâs-ı Celî (açık kıyas) ve Kıyâs-ı Hafî (gizli kıyas). Gark eder âlemleri bir katre âb-ı mağfiret Var kıyas et vüs 'ati deryâ-yı rahmet nidügin
BâkÎ
Elemin Kays 'a kıyas etme dil-i mahzunun Aklı yoğ idi ne derdi var idi Mecnûn 'un
Bakî
kizılbaş tr.b.i. Şah İsmail-i Safevî taraftan rafizîlere verilen ad. Başlarına kırmızı başlık giydikleri için bu ad verilmişse de daha sonra kelime "dinsiz" anlamı yüklenmiştir. Şiî ve Alevî
!• görüşlere sahip olan kızılbaşlar tarihte ve edebiyatta "sürh-ser" adı altında geçerler. Bir dinî görüş olarak ilk defa Er-debilli Şeyh Cüneyd'in oğlu Haydar tafından ortaya konulmuştur. Haydar, başına oniki dilimli tac giyip kızıl sank sararak müridlerine de aynı şeyi yaptırmış. Hz. Ali*yi tann kabul ederler. Onlara göre Allah-Muhammed-Ali birdir. Çünkü Allah, Muhammed ve Ali kılığında görünmüştür.
i   Karanu etdi kızılbaşın gözüne âlem
Al-i Osman sebzezârının o verd-i ahmeri

Yahya Bey
Gül leşkeri çekdi sahrâ-yı çemende lâleye Rûm şahıdır ki azm kıldı kızılbaş üstüne
İshâk Çelebi
Kızıl elma tr.s.t. Osmanlı Türkleri tarafından Roma'ya verilen addır. Roma hristiyanlık âleminin merkezi olup oradaki St. Pierre kilisesinin kubbesi de kızıl bakırdan idi. Bu nedenle kızıl elma sözü, fethedilecek en uç nokta anlamında yaygınlaşmıştır. En uzak ve en son coğrafî nokta, kızıl elmadır. Elma kelimesi üzerinde kelime oyunları yapılarak şiirlere konu olurdu.
Hele nûş etsin imrudî kadehden âb-ı rummânı Kızıl elmaya dek hükmeyler ol tüffâha-i gabgab
Sabit
58
59
Simden gerû edip ser-i a 'dayı gark-ı hûn Kılsın rikâbına kızıl elma 'yi dâr-ı feth
Nefî
kilise (kilîsâ) f.i. Kilise, deyr. bkz. deyr. >
: ^Ui,i kilk (kilk) f.i. Kamış kalem. bkz. kalem.
f '^
£b..,. Ey Neccati kilk-i gevher-bârına kıymet mi var : ; Dürr olur her katre kim ol ebr-i Nisan yağdırır
Necâtî
kimya (kîmyâ) a.i. Kimya. Çeşitli maddelerden altın elde et-^ menin ve bakır, gümüş vs. madenleri altına dönüştürmenin yollarını arayan batıl bir ilimdir. Bu ilmin ana maddesi iksirdir. İksîr* eldeki terkibin veya madenin altın olmasını sağlayan sıvıdır. İksiri elde etmenin de yolları vardır. Eski kimya ilminin modern kimya ile hiçbir alakası yoktur. Eski kimyayı Câbir b. Hayyan bulmuştur. Bu konuda "el-Hâsıl" ve "Kitâbul-Havâs" adlı iki eseri vardır. Kimya alanında bir diğer meşhur şahsiyet de Tuğrâyî'dir. Kimya, gizli bir ilimdir. Bu nedenle kitapları anlaşılmaz formül ve simgelerle doludur. Kimyanın Allah'ın sırlarından olduğu ve ancak Allah katında yücelen kişilere nasip olacağına inanılır. Eski çağlardan itibaren insanlar altın elde edip zengin olmanın yollarını aramışlardır. Ancak bütün kimya altıncıları sonunda hüsrana uğramışlardır. Nâbî'nin Hayriye'si ile Vehbi'inin Lütfıye'sinde ve Osman Nevres'in Destar-ı Hayâl mesnevisinde bu k

manzum bölümler vardır. Şairler, sevgilinin vuslatı ve sabâ yeli için kimya tabirini kullanırlar. Maneviyât adamlarının himmetleri, sevgilinin ayağı toprağı ve meyhane toprağı da birer kimya sayılır.
60
İsmi var cismi velî nâ-peydâ Kimya ile cihanda ankâ
Visali cevherin yâd etme Ahmed Ki olur kîmyâ dünyada nâ-yâb
 >Ju* a-;
Nabî
Ahmed Paşa
kinaye (kinaye) a.i. Amacı kapalı bir şekilde anlatma. Edebiyatta iki anlama gelecek bir sözü mecaz yönüyle anlaşılacak şekilde kullanma sanatıdır.
Kinayede bir mecaz bir gerçek anlam bulunur. Ancak kelimenin mecaz anlamı, gerçek anlamını bastırmış durumdadır. Buna rağmen söyleyişte gerçek anlamın anlaşmasına engel olacak bir durum yoktur. Kinaye, mecaz ağırlıklı oluşuyla îham* ve tevriye*den ayrılır. Kinaye bir sözün kapalı ve dokunaklı söylenmesidir. Sözün açıkça söylenmesinin hoş olmadığı durumlarda alay, şaka ve sitem için kullanılır. Böylece asıl amaç, dolaylı olarak söylenmiş olur. Yine de bu iki anlam arasında ortak bir nokta bulunur. "Sen kim gelesin meclise bir yer mi bulunmaz/ Baş üzre yerin var (Nedim)" dizelerinde bir kişinin gerçekten baş üzerinde yer edinmesini (gerçek anlam) anlamaya bir engel yoksa da asıl anlatılmak istenen şeyin, o kişiye ait itibâr ve yüksek değer (mecazî anlam) olduğu açıktır. Türk dilinde deyimlerin çoğu mecaz anlamlarıyla kullanıldığı için kinayeli sözlerdir. Bu bakımdan günlük konuşma dilinde de birçok kinaye örneğine rastlanılabilir.
Kinaye mânâ, ilgi, çıkış ve kullanılış bakımında çeşitlere ayrılır (övücü, güzelleştirici, ayıplayıcı, vasıtalı kinaye vs.). Eğer sözün başka bir anlama gelmesi engellenmişse kinâye-i karîbe (yatan, açık kinaye); anlam gizlenmişse kinâye-i baîde
61
(uzak, gizli kinaye) ortaya çıkar. Yine nitelenenin tek özelliğini belirten kinayeye kinâye-i müfrede (tek kinaye); birkaç özelliğini birden belirten kinayeye kinâye-i mürekkebe (birleşik kinaye) denir.
Kiramenkatibin (Kirâmen Kâtibin) a.s.t. İnsanların işlediği amelleri yazan meleklerdir. İnsan

solunda olmak üzere iki tane olup o insandan ayrılmazlar. Sağdaki sevapları anında yazar. Soldaki günahları —belki tevbe eder diye— geciktirerek yazar.
Geldi iki kadı vü iki kirâmen kâtibin Nâ-bedîd oldu şikâyetçilerim şeytân-sıfât
Yahya Bey
kirpik tr.i. Müje ve müjgan adları altında kirpikten bahsedilirken onun gamze* gibi yaralayıcı ve öldürücü vasıfları söylenir. Kirpik, oklarını aşığın üzerine salar. Kirpikler göz kapaklarına saf saf dizilirler. Saç ve kaş gibi karadırlar. Aşık, kirpiğin saldığı oklara hedef olmak ister. Kirpik, yerine göre kılıç veya hançer olabilir.
Ka 'be-i kûyunı gözler gözümüz leyi ü nehâr >,-, .
Oldu her kirpiğimiz aynı ile kıble-nüma
Yahya Bey
• Olupdur gamzesi şehbâz-ı kattâl , İki saf kirpiği ana per ü bal
Yahya Bey
kisra (kisrâ) a.i. İran hükümdarlarına verilen lakap. İlk defa Nûşirevan için kullanılmıştır. Bu kelimenin "büyük pâdişâh, pâdişâhlar pâdişâhı" anlamlarına gelen "hüsrev" kelimesinin arapçalaşmış şekli olduğu hakkında rivayetler vardır. Kisrâ kelimesi özellikle kasidelerde çok anılır.
Sehâsı Hâtem 'in tayy etdi nâmın yâd olunmaz hiç Şükûh-ı devlet-i kisrâya el-hak kesr-i şan verdi
** Fitnât

köçek (köçek) t. i. Çengî*ler gibi oynayan erkek oyunculara verilen addır. Oyuna raks* adı verildiği için bunlara rakkas da denilirdi. Ancak bu raks, asla günümüzdeki dans olmayıp zeybek, efeleme, hora vs. oyunlar idi. Köçekler kadife üstüne sırmalı mintan ve eteklik giyerlerdi. Parmaklarına zil takarlardı. Bunlar içinde saçlarım kadın gibi uzatanlar da vardır. Köçekler, "şâh" lakabıyla anılır ve takma adları ile meşhur olurlardı. Cân şâh, Zâlim şâh, Fitne şâh vs. bunlardandır.
Köçek, mevlevîlikte kıdemsiz dervişe, yeniçeri ocağında da ocağa yeni girmiş yeniçeriye denilirdi.
Rakkas bu halet senin oynunda mıdır Aşıklarının günâhı boynunda mıdır Doymadın şeb-4, vaslına şeb-i rûze gibi Ey sîm-beden sabah koynunda mıdır
Nedim

s Biz erenler gerçeğiyiz
Has bahçenin çiçeğiyiz Hacı Bektâş köçeğiyiz Edep erkân yol bizdedir
Aşık Hasan (bkz. çengî).
kubur (kubur) a.i. Sadak, tîrkeş, ok çantası. Aslında kalem ve yazı takımı için yapılmış çantalara denirdi. Bunlar tezyînatlı mahfazalar olup içine kamış kalem, makta, kalem açacağı, kâğıt makası vs. konurdu. Ok kuburları genellikle meşinden yapılırdı. Boyna asılır ve sırtta bulunurdu. Okların ucu omuz başına gelecek şekilde istiflenirdi. Kuburların çoğu sırma işlemeli olurdu. Kutu şeklinde olanları da vardı. Satıhları tıpkı kalem kuburu gibi nakışlı idi. Bazan sadak içine yay da ko-

63

nulduğu olurmuş. Adarın sağ omuzlarına asılan süvari kuburlarına da tîrkeş* veya tîdân denilirmiş. Bazan tüfek konulan mahfazalara da kubur tabîr edildiği olur.
Bu musanna kuburda bu tüfeng , ;
' Oldu gene ile ejderhâya misâl -
Nazîm
kudüm (kudüm) a.i. İçi boş, çok zaman hindistan cevizinin büyüğünden, üstüne deri gerilerek yapılan birbirine ekli küçük dairedir. Küçük iki sopa (zahme) ile çalınır. Mevlevi semamda ritm aleti olarak kullanılır.
Sûr mu matem mi bilinmez yakîn Nây o kudüm ile gelir âh âh
Şeyh Galib
kufi (kufi) a.s. Hatt* sanatında bir çeşit yazı. Kûfî yazının genel karakteristiği köşeli oluşudur. Değişik çeşitleri olan bu yazı bazan örgülü veya yapraklı çiçeklerle süslenmiş olabilir. Osmanlılarda Fatih'ten sonra fazla kullanılmamıştır, (bkz. hat)
kuh (kûh) f.i. Dağ, cibâl, kuhsâr. Divân şiirinde dağ, daha çok inlemesi, yankı vermesi, yüksekliği, ululuğu, büyüklüğü, üzerindeki sulardan seller oluşması, bağrının taş olması, bağ ve bahçe olmayışı, hasret duygusu uyandırması vs. özellikleriyle anılır.
Makâle-i gam-ı hicranın okusam kûha '
' ' Ne denli seng-dil olursa inler idi cibâl
Ahmed Paşa
Çâhdan neyler biter kûh ise inler fâş eder Sırrını ey dil gerek çâha gerek kûhsâra di
Aşkî

64

i , Ey ki tîgun cevherinden cirm-i kûha düşse aks,
s: Hûn-ı la'linden olsa hârâsı yüz rengin hîzâb ı£
Karamanlı Nizamî
Kuhken (Kûh-ken) f.b.s. Dağ kazan, Ferhâd. Şirin için Bisûtun* dağını deldiği için bu lakapla anılır, bkz. Ferhad.
Tutdu başın tîşe-i merge gam-ı Şîrîn ile Ehl-i aşk içre anınçün Kûhken serdârdır
Bakî
kuhl (kuhl) a.i. Sürme, tûtiya, göze sürülen ilaç. Sürme siyah renkte olur. Toz halde olup göze hem güzellik hem de görüş kuvveti verir. Göze sürülüşü, aslının bir cevher oluşu, İsfahan'dan getirilmesi vs. yönlerden ele alınır. Sevgilinin ayağının, yolunun ve eşiğinin toprağı aşık için bir kuhl ve tu-tiyadır. Bazan sevgilinin atının ve itinin ayak toprağı dahî sürme olabilir. Bunun yanında meyhane toprağında ve sabâ rüzgânnda da sürme özelliği vardır.
Kuhlü 'l-basarız saye gibi dîde-i mihre Hâk-i kadem-i ehl-i melâmette ki pestiz <'
kul tr.i. Kul, köle, bende, hizmetkar, bkz. bende.,;
Azâd iken esir idik Allah 'a çok şükür Sultân-ı aşka kul olalı pâdişâlarız
Sâmf:
Aşkî
kulak tr.i. Kulak, gûş. bkz. gûş.
kulzüm (kulzüm) a.i. Deniz. Daha çok Şap denizi diye bilinen Kızıldeniz'i anlatırdı. Eskiden Kızıldeniz'in kuzey batısında Süveyş civarında Kulzüm adıyla bilinen bir liman
65
şehir var idi. Bu nedenle Kulzüm denizi olarak anılır. Kulzüm'ün bazan "büyük deniz, okyanus" anlamlarında da kullanıldığı olur. Bu deniz eski coğrafyaya göre bilinen yedi denizden biridir, bkz. deniz.
Gawâs-ı akl bula mı haddin sıfatını Çün kulzüm-i sıfatına yok hadd ü intiha
Karamanlı Nizamî
Kur'ân (Kur'ân) a.i. Kur'ân-ı Kerîm. Dört semavî kitabın en son indirilenidir. Vahiy yoluyla, Cebrail* vasıtasayla Peygamberimize gönderilmiştir. Diğer kutsal kitaplar bir kavme indirildiği halde Kur'ân-ı Kerîm bütün insanlık içindir. 114 sûre ve 6666 ayettir. Ayetlerin herbiri ve tertipleri tevatür yoluyla sabittir. Vahiy

tarafından yazılan bu ayetler tek kelime hatta tek nokta eksik veya fazla olmayıp Allah'tan Pey-
1 gamberimize gönderildiği şeklini korumaktadır. Halîfe Hz. Ebubekir zamanında da çoğaltılarak çeşitli İslâm merkezlerine gönderilmiştir. Söz ve anlamca tam bir mucize olan Kur'ân, daima"Kerîm" sıfatıyla birlikte anılır. O, vahyin en yüksek şeklidir. Hiç bozulmadan kıyamete kadar kalacağını Allah yine onda söyler. Allanın varlığı ve birliğini delilleriyle ortaya koyan, insanlığın iki dünya saadetini ve hayatını düzenliyen, onlara kurtuluş yolunu gösteren Kur'ân-ı Kerîm için Mushaf, Kitâb, Fürkân, Nûr vs. adlar da kullanılmaktadır.
Divân şiirinde sevgilinin güzelliği, yüzü, saçları, boyu, hat'ı, gözü, kaşı ve ben'ini temsil eder. "Mushaf kelimesiyle daha çok anılır. Güzellik bir mushaftır. Onda tezyinat, harfler, harekeler, âyetler, sûreler vs. sevgilinin birer güzelliğini karşılar. Kur'ân'ın okunması, gözü ondan ayırmama vs. ı de kelime oyunlarıyla verilir. Kişi, Kur'ân'ı okumayı mutlaka ; öğrenmeli ve kendini ona uydurmalıdır. Kur'an'dan bazan fala
66
bakılır. Üstüne yemin edlir ve öpülür. Müslüman veya temiz olmayanlar, ona el süremezler.
Divân şiirinin kaynaklan arasında Kur'ân-ı Kerîm önemli bir yer tutar. Şairler birçok âyetleri mânâ veya söz yoluyla iktibas* ederek şiirlerinde kullanırlar. Bir şair, kendisinin ve çağının bir hayat düsturu olarak kabul ettiği ve inançlardan bir adım bile uzaklaşılmayan o dönemlerde, dinin en sağlam ve sarsılmaz kurallan olan âyetleri elbette ki şiirde de söz-konusu ederdi.

Olurdu bir yana bahs-i maânî-i Fürkân r' ».»«)
Okurdu bir yana kurra-i seb 'a Kur 'an 'ı
Yayhâ Bey

1 Ederler mahfilinde cem' olup elhân-ı Dâvûdî
Bu gün Kur 'ân okunmak anda hatm olmuş durur mahzâ
....'.- , :. Nev>î

(bkz. âyet).

kurban (kurbân) a.i. Allah'ın rızasını kazanmak için aracı olan şey. Farz, vacip veya sünnet olarak kesilen hayvan. Kurban, ancak sığır, deve ve davar cinsinden olabilir. Hac* mevsiminde hacıların Arafat'a çıktıkları gün kurban kesilir. Kurban bayramı da o gün, sabah namazı ile başlar.

Edebiyatta daha çok İbrahîm* ile İsmail* peygamberin başından geçen kurban hadiseleri telmîhen zikredilir. Divân şiirinde aşık, sevgilisinin yolunda binlerce kez kurban olmaya hazırdır. Kurban bayramı geldiği zaman da diğer bayramlar gibi eğlence başlar, fakirler (aşıklar) sevindirilir, seyrana çıkılır vs. Tasavvufta kurban, nefistir. Nefsini kurban edenler de dervîştir. İstanbul Eyüp Sultan'da adak kurbanı kesmek âdeti vardır. Tekkelerde de zaman zaman kurban kesilir.

tşiginde can veren merdin sevabın bulmadı Hazret-i Eyyûb-ı Ensârî'de kurbân eyleyen
Dil varsa âsitânına yalanır itlerin Nitekî tekye halkını kurbân sevindirir
Aşkî
Aşkî
Yılda bir kurban keserler halk-ı âlem lyd için Dem-be-dem sâat-be-sâat ben senin kurbânınam
'"
Fuzûlî
(bkz. bayram).
kus (kûs) f.i. Büyük davul, kös. Kös, davulun 8-10 misli büyüklüğündedir. Deve sırtında taşınır ve kûs-ı hâkânî denir. Harp meydanında zafer bununla ilân edilirdi. Davul anlamına
v kullanıldığında "kûs-ı nhlet (göç davulu)" tamlamasını kurar. "Kös dinlemiş" deyimi, ufak tefek şeylere önem vermeyen kişi için kullanılırmış.
Tutup âfâkı serteser fürûğu âfıtâb-âsâ Cihanı kıldı pür sıyt ü sadâ kûs-ı şevkette
Tuttu cihanı debdebe-i kûs-ı şöhretim İşitmez anı gûşı hasudun girân olur
Nedîm
Nefî
kutup (kutb) a.i. Değirmen taşının etrafında döndüğü eksen. Tasavvufta Tanrı'nın ilk taayyün ve tenezzülü olan Hakîkât-i Muhammedi'ye mazhar olan kişi. Her zaman içinde Peygamber'in vârisi olan birisi bulunur. Kainat o kişinin çevresinde döndüğü için ona kutb denir. Kutba en yakın iki kişi "İmâmeyn" adını alırlar. Hepsine birden üçler* denir. Sonra yediler*, kırklar*, abdallar* gelir. Kutup, sıkıntıya

uğrayanların imdadına yetişir. Bu bakımdan kendilerine gavs* adı verilir. İnsan kainatın ruhu, kutup da insanların ruhu olarak kabul edilir. Çoğulu "aktâb"dır. Ricâlü'1-Gayb (Gayb erenleri)ın başkanı, kutbu'1-aktâb (kutuplar kutbu)dır.

İmâmân ile gavs aktâb ile abdâlân birûn Hulâsa âlem-i diğerde hâl ü kaiden birûn

Şeyh Galib

Kutb-ı aktâb-ı velayet meh-i bürc-i azamet Râvi-i kavl-i Nebî zübde-i ashâb-ı rical

Yahya Bey

(bkz. abdal, eren, gavs, kırklar, gayb erenler, kırklar, üçler, yediler).

kuy (kûy) f.i. Mahalle, köy, yurt, sokak. Divân şiirinde sevgilinin oturduğu yerden sıkça bahsedilir. Aşık için kûy-ı yârin önemi büyüktür. Aşık daima oraya ulaşmak, oradan hiç ayrılmamak ister. Ancak bu, imkânsız gibi görünür. Bu nedenle aşık birçok yolu denemek zorunda kalır. Sabâ yeline varır, yakarır, orası hakkında haber alır. Sevgili kuyunda bir sultandır. Orada herkes ona muhtaçtır. Onun sultanlığında her şey dört dörtlüktür. O kûyda asla aksayan bir yer yoktur. Aşık orada bir dilenci olmaya razıdır. Çünkü orada dilenci olmak, dünyaya sultan olmaktan üstündür. Ancak bu mahallede köpekler bulunur. Bu köpekler oranın bekçisi durumundadırlar. Aşık bu köpekleri rakîp olarak kabul eder. Bazan da rakiplere it der. Yerine göre aşık, o köpeklerin ayağının tozunu gözüne sürme diye sürer. Hatta bu köpeklerle arkadaş olur. O geldiğinde, köpekler şamata ederek ona ilgi gösterirler. Aşık, sevgilinin mahallesini göz yaşlarıyla sular. Mahallenin birçok yerde mecâz-ı mürsel* yoluyla sevgili yerine kullanıldığı da olur. Şair sevgilinin kûy'unu Kabe, harem, mekke, secdegâh,

cennet, bâğ-ı cinân, ravza, gülsen, bostan vs. olarak niteler ve her kelime için değişik ilgiler kurar. Aşık, Kabe gibi sevgilinin mahallesini tavaf eder.Kabe'nin yollan dikenli ve meşakkatlidir. Cennet gibi orada "didâr" ister. Kendi bulunduğu yer cehennemdir ve cennetin kokusu duyulmaktadır. Aşık bülbül olunca sevgilinin kûy'u da gülistan, gülsen, gülzâr olarak nitelenir. Aşıkın gözyaşları Nil gibi akarsa sevgilin mahellesi de Mısır olur. Velhâsıl divân şiirinde kûy hakkında çok geniş bir imaj sistemi vardır

Bilmeyem kim nice varam kayına dildârımın Ben meğer toprak olam ilte sabâ gerdim benim
Ahmed Paşa
Tavâf-ı kûy-ı dilberden murâd olan tecellîdir Garez bâğ-ı cinândan zâhidâ didâr imiş bildim
Aşkî
köze (kûze) f.i. Su testisi, kase. bkz. kase.
Dehen ü destini meyhâre yudu sahbâdan Kûze-i badeyi ibrîk-i vuzû etdi hemân
Sabit
kpifr (küfr) a.i. Dîne inanmayıp Allah'a ortak koşma. Divân şiirinde hemen daima küfür, iman ile birlikte anılır. İmanın ortaya çıkabilmesi için zıddı olan küfür bilinir. Küfrü bilerek imân etme, en üst dereceden imândır. Divân şiirinde, küfr, sevgilinin saçının rengidir. Bu durumda imân da yüz olacaktır. Saç, yüzü gizlediği ve örttüğü, nuru sakladığı için küfür diye nitelenir. Gece de her şeyi örttüğü için kâfir olur.
^ . Küfr-i zülfün salah rahneler îmânımıza :,
Kâfir ağlar bizim ahvâl-i perişanımıza
Fuzulî (bkz. kâfir, imân).
70
küheylan (küheylân) a.i. Gözü sürmeli, cins arap atı. bkz. at.
Rahşı ol rahş-ı sebük-seyr küheylândır kim ' Resmederken anı sahraya kaçırmış Bihzâd -*
7
İzzet Molla A
Külbeiahzan (Külbe-i Ahzân) f.i.t. Sıkıntılar kulübesi, hüzünler evi. Yakûp peygamberin, Yûsuf un hasretiyle yıllarca ağlaya ağlaya gözlerini kaybettiği kulübesi. Önceleri şehir içinde oturduğu halde halk onun ağlayışından bizar olunca şehir dışında bir çardak kurdurup orada ağlamaya başlamış. Buraya külbe-i ahzân denir.
Sen idin Külbe-i ahzâna koyan Ya'kûb'u vt
Ayırıp hazret-i Yûsuf gibi göz nurundan
Azmizâde Haleti
Gam-ı hicran beni hem-hâlet-i Ya 'kûb edeli Girye vü nâlişime külbe-i ahzân ağlar
,. . Sünbülzâde Vehbî
(bkz. Yakûp).
Külheniilayhar (Külhenî-i Lây-hâr) f.i.t. "Külhen" hamamların ocağına denir, "Lây-hâr" ise "t

demektir. Gazne'de Hakîm Senaî zamanında yan meczub bir zat yaşarmış. Bu kişi bir hamam külhanında oturduğu için "Külhenî"; üzüm tortusuyla geçindiği için de "Lay-hâr" la-kaplarıyla bilinir. Bir gün Senâî, zamanın hükümdarlarına yazdığı bir medhiye*yi götürmek için külhanın önünden geçerken hamamdan kendisini kınayan sesler işitmiş. İçeri girdiğinde Layhar'ı görmüş. Sonra düşünüp ona hak vermiş ve dünya ile ilişkisini kopanp tasavvuf yoluna girmiştir. Külhanî-i Lâyhâr'ın hayalî bir kişi olduğu da rivayet edilmektedir.
71
I
Tarik-i fâkade hem-kefş olup Senâî'ye Cenâb-ı Külhenî-i Lâyhâr'a dek gideriz
t-.,
Nailî
Küllü men aleyhâ fân a.fi.c. Kur'ân-ı Kerîm'de "Varlık alanındaki her şey yok olucudur, ancak ve ancak celal ve ikram sahibi olan Rabb'inin zâtı kalır (Rahmân/26)" buyurul-maktadır. Âyetin ilk bölümünü oluşturan bu cümle, vahdet-i vücût nazariyesine inananlar için önemli bir dayanaktır.
Ey tâlib eğer değilsen a 'mâ
Gör vâ'de-i "Küllü men aleyhâ"
Nesimî (bkz. âyet).
külüng (külüng) f.i. Kazma. Ferhâd*, Bîsütûn* dağını kazma ile deldiği için edebiyatta külüng de anılır. Ayrıca genel anlamda ve bir savaş aleti olarak kullanılır. ,., - Urup cevşene ağzını bozdu gez i
/:t Külüngün de burnu kırıldı bir ez
in
Sait
(bkz. Ferhad ile Şîrîn, Hüsrev ü Şîrîn)
kümeyt (kümeyt) a.i. Doru at; kırmızı şarap. bkz. at. Bazan kelime oyunlarıyla kullanılabilir.
; Sür sâkiyâ kümeyt-i sebük-seyr-i sâgarı
?,' Gezdirmedi ilâcı su inmiş ayağına mm
Emîn
kün (kün) a.fı. Mânâsı "Ol" demektir. Özellikle tasavvuf! ede- biyatta çok kullanılır. Kur'ân-ı Kerîn'in birçok yerinde * Allah'ın, bir şeyin olmasını istediği zaman ona "Ol!" de- <" meşinin yeterli olduğu; istenilen şeyin hemen olacağı hususunda ayetler vardır (Bakara /İl; Âl-i İmrân/47,59; En'âm/73,

72
Nahl/40, Meryem/35, Yâsîn/82, Gâfîr/67). "Kün", kâinatın ve her şeyin yaratılış emridir. Kâf (K=) ve nun (N =) harflerinden meydana geldiğ için "Kâf u Nûn" da denilir. Bu iki harfin akl-i küll ve nefs-i küll'e işaret olduğu, yahut Âdem ile Havva'ya karşılık gösterildiği rivayetleri vardır. "Kün" emri verilmeden evvel herkes Elest* bezminde idi. Henüz hiç bir maddî varlık yaratılmamıştı. İnsan, Kenz-i Mahfî* mertebesinden "Kün" emri ile çıktı.
Gör sende seni ne cism ü cansın Maksûd-ı vücûd-ı "Kün" "fe-kân" sın
Ne çâre ' 'Kün'' emri zuhura geldi Mahlûkât u eşya hep zahir oldu
Nesimî
Derdli
Kâf u Nûn hitabı izhâr olmadan Biz ol kâinatın ibtidâsıyız
Harabî
Küntü kenz (Küntü kenz...) a.fi.c. "Ben gizli bir hazine idim..." diye başlayan hadis-i kudsinin ilk cümlesi, bkz. kenz-i mahfî
Gönlüm içinde suretin cân gibi lalmışam yerin Gevher-i "Küntü kenz "i gör kim ne harâb içindedir
Nesimî
Kürsi (Kürsî) a.i. Tasavvuf ile hükemâ felsefesini birleştirenler,içinde hiçbir şey olmayan ve dümdüz olan Atlas feleğine Kürsî adını verirler. Dokuzuncu kat gök olup sekizinci kat göğü kaplar. Sekizinci kat gök ise Arş* adını almıştır. Bazıları Kürsî ile Arş'ı aynı gök olarak gösterirler.
73
Levh-i mahfuz* burada bulunur. Kur'ân-ı Kerîm'de Kürsî'nin gökleri ve yeri kapladığı yazılıdır (Bakara/225). Bu nedenle bu âyetin adı "Ayete'l-Kürsî" olmuştur. .
Gün gibi geldi otağı önüne ol zıll-ı Hakk * °
Kıldı kerrûbî melekler gibi kürsîde karâr ! 'ı*
Yahya Bey (bkz. Arş).
V- '•'; *Aİ
74
la (lâ) a.e. Olumsuzluk edatı. "Lâ ilahe illa'llâh (Allah'tan başka ilah yoktur)" kelime-i tevhidinde "yoktur" anlamında kullanılmıştır. "Leyse" kelimesinin yerini tutar. Zıddı "illâ" ile karşılanır.

Ene'l-Hak çağırır çeng ü def ü ney Yalancı Lâ İlâh illâ'ya düşmüş
Nesimî

laedri (lâ-edrî) a.s. Bilmem, bilinmez. Söyleyeni bilinmeyen nazım parçalarının sonuna yazılır. Bazan yazarı kaybolmuş parçaların sonuna da lâ-edrî yazıldığı olur. Şair, söylediği şiirin veya beytin kendisine ait olduğunun bilinmemesini istediği durumlarda da bu imzayı kullanabilir. Bazan çok güzel ve vecîz beyitler halkın malı haline gelir ve yazan unutulur. Bu durumda en kolay yol lâ-edrî imzasını koymaktır.

lal (lacl) a.i. Kırmızı ve değerli bir süs taşı. Yakuta benzermiş. Rivayete göre aslında ak bir taş olduğu halde ciğer kanıyla boyanıp güneşe bırakılır ve güneşin etkisiyle kırmızı renge bürünürmüş. Bu taş kemer, gerdanlık, yüzük, kadeh, küpe, hokka, cilt kapağı vs. eşyaların süslemesinde kullanılır. Ede-

I

biyatta en çok sevgilinin dudağı için benzeyen olur. Bazan aşığın gözü ve kanlı göz yaşlan da la'le benzer. Kıymetli oluşu nedeniyle şâirler kendi şiirlerini de la'le eşdeğerde gösterirler.

Dedi lebim sözün inen akma zebanına Elmâsdan salan ki bulur inkisar la 7
Ahmed Paşa

La 'Un olunca gonca-i tarf-ı külâh-ı ney i Bir nevbahâra neş 'e verir bûy-ı âh-ı ney
Şeyh Gâlib (bkz. dudak).

lale (lâle) f.i. Lale. Divân şiirinde kırmızı rengi ile sevgilinin yanağı ve aşıkın göz yaşlan lâleye benzetilir. Lâlenin ortasındaki siyahlık sevgilinin yanaklarına özenme ve onu kıskanma dolayısıyla bağrında meydana gelmiş bir yara, dağlama olur. Ciğeri kan olmak, bağn yanmak, pür-hûn olmak vs. bu nedenle kullanılır. Ortasındaki karalığı ile lâle, üzerinde ben olan bir yanaktır. Sevgilinin yanağı ve aşığın göz yaşları lâleden daha kırmızıdır. Divân şairinin sözünü ettiği lâle, çok zaman şakayık denilen gelincik lâlesidir. Bazan lâlenin Nûmanî denilen ve dağlarda yetişen cinsi de sözkonusu edilir. Bugün biz bu çiçeğe gelincik diyoruz. Lâlei nûmân veya şakâyık-ı nûmâniye, budur. Bahar, lâle devri olarak nitelenir. Nedim'in yaşadığı Lâle Devri ise Cumhuriyet'ten sonra ortaya çıkmış bir tab

mitolojisine göre yıldınm, yaprağın üstündeki çiğ tanesine düşmüş, çiğ tanesi ve yaprak alev alarak donmuş, lale de böylece ortaya çıkmıştır. Lâlenin ortasındaki karalık da yıldınm yanığı imiş. Lâle, yabanî bir çiçek oluşu, çabuk solması, suya ihtiyaç duyması vs. özellikleriyle şiirlerde çok sözü edilen bir çiçektir. Genellikle bahçe çitlerinin kenannda bitmesi, onu miskin sıfatıyla anmaya neden olur. Tabii bu sıfatta, bağrının yanık olması da etkilidir.

76

Şekil yönünden kadehe benzeyen lâle, şarap, kan, la'l, kâ-se-i mercan, câm, şem, çerağ, kanlı kefen, al sancak vs. olabilir. Rengi ve şekli yönünden hayli geniş bir kullanıma sahiptir.

Savaş meydanı ile aşığın gözyaşlarını döktüğü yerler ise birer lâlezâr (lale bahçesi) olarak karşımıza çıkar. Esirlerin boynuna geçirilen açılıp kapanır halkalara da lâle tabir olunur. Bir nevi tasmadır.

Hûn-ı adûdan eyledi tığın zemini sürh >. Nevruzda
niteki eder lâle-zâr âb srî' i
,
Ahmed Paşa

* Sehâb-ı lutfun âbın teşne-dillerden dirîğ etme -'
'$ Bu deştin bağn yanmış lâle-i nû 'mâniyiz cânâ
'' '* '
Bakî

,.; Şehîd-i aşkın oldum lâle-zâr-ı dağdır sînem
Çerâğ-ı türbetim şem'-i mezarım varsa sendendir
Şeyh Galib

lamekan (lâ-mekân) a.s. Mekansız. Mekâna ihtiyacı olmayan, Allah. Tasavvufta mekân, var olan şey için sözkonusudur. Bir şey varlık âlemine gelmedikçe mekâna girmez. Allah'ın bilgisi ise mekâna ihtiyaç duymaz. Yani hakikatlerin ve mânâ âleminin mekânı yoktur. İşte mekân âlemi olan bu âleme karşılık bir de mekânsızlık âlemi vardır ki buna lâmekân âlemi denir.

Hak dedi kim yer yedi vü gök yedi Lâmekân tahtında
gizlidir yedi
Nesimî

Lat (Lât) a.i. Cahiliyye devrinde müşrik arapların ilâh saydıklan bazı büyük putlan vardı. Bunların en meşhurlan Hübel, Lât,

77

Menât ve Uzzâ'dır. Lat, güneş ilahı olarak bilinir. Kur'ân-ı ., Kerîm'de iki yerde bu ad geçer (Sad/3, Necm/19).,

• u £y Lat'a tapıcı seni ayb etmezem neden
'*
Kim görmemişsen ol sanem-i gül-izârımı ı "'
~m :;.
Nesimî

Iİayhar (Lây-hâr) f.b.i. Tortu yiyen. Külhanî-i J^feyhâr, üzümün tortusu ile geçindiği için bu lakapla anılır. bkz. Külhanî-i Lâyhâr. v

Leamruk (Le-Camruk) a.k.g. "Ömrün hakkı için" demek olup bir kasem sözüdür. "Başın için, dinin hakkı için" gibi anlamları vardır. Kelime, Kur'ân-ı Kerîm'de "(Habibim!) Ömrün hakkı için... (Hicr/72)" şeklinde geçmektedir. Burada Allah Taalâ Peygamberimizin ömrü için kasem etmektedir. Bu söz, Peygamberimizin başına konmuş bir tâc, bir menşur olarak ele alınır.

Divân-ı İlâhîde ser-âmedsin efendim Menşur-ı Leâmrük'le müeyyedsin efendim
rv
Şeyh Galib

Koydu anı başı üzre Le-âmrük tâc
Çin ümmet sin iştip dürûd aytınğ dostlar
'" '
Ahmed Yesevi

leb (teb) f.i. Dudak. Divân şiirinde en fazla üzerinde durulan güzellik unsurlarından biri de dudaktır. Görünüşündeki güzellik, renk, darlık, yuvarlaklık, kenarındaki ben, ayvatüyleriy-le çevrili oluş, konuşma, söz, ağzı oluşturuşu vs. yönleriyle dudak, divân şâirinin vazgeçemediği bir güzellik öğesidir. Cinsî açıdan öpmek, emmek, sormak, ağza almak, buse almak vs. ' fiillerle birlikte kullanılır. Dudağın gülümsemesi aşık için fev-
I
kalâde bir durumdur. Ağız ve dişler onun içindedir. Canın son çıkış noktası dudak olduğu için can ile yakından ilgilidir. Bu noktada dudaktan dökülen can bağışlayıcı kelimeler de önem kazanır. Dudak, birçok yönlerden teşbîh ve mecazlara konu olur. Renk ve şekil yönünden şarap, kadeh, sâkî, meze, meyhane vs. olur. Şîrîn (tatlı)lik en belirgin özelliklerindendir. Ancak yine de acı sözler söylemesi uzak değildir. Renk bakımından la'l*e benzer. Bazan yakut ve mercan olduğu da vakîdir. Ş

bir hokka, dür, mühr-i Süleyman'dır. Bu hokka veya dürc (kutucuk) içinde inci dişler saklıdır. Nitelik bakımından bir tabîb, darü'ş-şifâ, ilâç, deva, em, gül-şeker ve tiryak olur. Aşığa can bağışlayan her türlü meziyet ve ilaç dudakta mevcuttur. Bazan helva ve tatlı olur. Bazan şeker, ney-şeker, şehd, hurma, şîrîn olur. Bunun yanında kötü sözleri ve aşığı azarlamalanyla zehir de olabilir. Ateş, sürh, kan, kan içici, hûn-bahâ gibi özellikler de dudağa aittir. Goncadır, güldür, semendir. Âb-ı hayât, çeşme-i cân, Kevser* ve Çeşme-i Hayvandır. Ancak onu içebilen olmamıştır. Söyledikleriyle ölüleri diriltmek bakımından bir îsî-nefes ve îsî-dem'dir. Dirilen ise aşıktır. Bazan dudak bir sır, râz-ı nihân, nükte-i İlâhîdir. Bazan da nâ-peydâdır, görünmez. Görünme-yecek kadar küçüktür, bir noktadır, hatta hiç görünmeyebilir, hayâldir, rüyadır. Aşık onu düşünebilir, asla erişemez. Dudak hakkında söylenilecek sözler bu kadarla bitmez. Bazı ikili üçlü teşbihler ile daima şâirin fikir ve hayâl merkezlerinden birini oluşturur.

Seni meğer ki gül-efsûn-ı nâz derletmiş
:
Ki sîb-i gabgabın ey gonca-leb gülâb kokar
Nedîm

Gâh engüşt-i muhannâsın gehî la 'Un emip Dâne-i unnâb ile nûş-ı şarâb etmez misin
Nedîin

78
79

Ey gönül lebleri keyfiyyetin sorar isen içenin aklı gider sanki mey-i bîgaştır
Ruhî

Mey-i Kevserle pür bir kâse-i yâkutdur la 'Un '(t
Hitâm-ı misk ile mahmurlar memhûr bulmuşlar
>
Sabit

Ol hüsrev-i şîrîn-dehenin leblerin emmek Zehr-i gam-ı hicrana aceb özge devadır
Hisâlî

Lebinden buse almak mahrem-i bezm-i visal olmak
Nişîmengâh-ı cennetde şarâb-ı Kevser içmekdir.
Melîhî

(bkz. la'l, âb-ı hayât, Kevser, şîrîn, ağız). Leclac (Leclâc) a.i. Satranç* oyununu icâd ettiği sanılan kişi. Kelime olarak "engel" ve "kumarbaz" anlaml

daha çok satranç ile ilgili anlamı kullanılır ve satranç terimleri ile birlikte anılır. Leclâc, gerçekte satrancı icâd etmemiştir. O, ustası Dahir b. Sısa'nın icat ettiği bu oyunu İran'a getirip yaymıştır. Satranç İran'da geliştiği için mucidi Leclâc sanılır. Firdevsî-i Tâvîl'in Satrançnâme-i Kebîr adlı eserinde bu hususta bilgi vardır.

-'•' Dilerem ben piyâde-ruh ruhuna Uram şol resme ki mat ola Leclâc

Kadı Burhaneddin (bkz. satranç).

ledün (ledün) a.i. Allah katı, Allah'ın sırlarına ait manevî bilgi. Ledün bilgisi ve ledün ilmi, tasavvufta Tanrı sırlarını ve işlerin içyüzünü bilme ilmidir ki bunu ancak Allah bilir ve Peygamberlerine öğretir. Hızır*ın, Musa* peygambere bu bilgiyi öğretmek için birlikte yolculuk yaptıkları Kur'ân-ı Kerîm'de anlatılır (Kehf/64-72). Ledün ilmi ancak, Allah'tan ilham gö-

80

,. ren mürşidin feyzi ile bilinebilir. İşlerin gizli sebeplerine :., ledünniyat denir. Peygamberimiz de ilm-i ledün sultânı olarak tavsif edilir.

tir

Bu gelen ilm-i ledün sultânıdır Bu gelen tevhîd ü irfan kânıdır

Süleyman Çelebi

(bkz. Hızır, Musa).

leffüneşr (leff ü neşr) a.k.g. Toplayıp dağıtma. Edebiyatta bir söz veya beytin ilk bölümünde en az iki şeyi söyleyip sonra onlardan herbiriyle ilgili benzerlik veya karşılıklan kullanma sanatıdır. Nesirden çok nazma yakışan ve divân şiirinde çok kullanılmış bir sanattır. Daha çok mazmunlar üzerinde kurulur. Bu nedenle teşbîh* ve istiare* ile yakından ilgilidir.

Leff ü neşr, içinde söz simetrisi bulunan bir tenasüptür. Önceden söylenen şeylere ait özellikleri, okuyucu sonradan kendisi bulup yerleştirir. "Ferezdak, Nizamî ve Fuzulî; Arap, Fars ve Türk edebiyatlarının en usta şairleridir." cümlesinde böyle bir durum sözkonusudur.

Leff ü neşr, söylenen kelimelerin sıralanış esasına göre iki kısma aynlır. 1. Leff ü neşr-i müretteb (düzenli leff ü neşr). Birinci ile ikincilerin aynı sıra içinde söylenmesidir. "Yanağın u dudağın u teninle suretin olmuş / Biri rengin, biri şîrîn, biri nâzik, biri rânâ (Ahmedî)" beytindeki ilk dizede önce yanak

onun karşılığı olarak ise ikinci dizede yine önce rengîn sıfatı kullanılmıştır. Beytin devamında ise "dudak" ile "şîrîn"; "ten" ile "nâzik"; "suret" ile de "rânâ" kelimeleri sıra ve simetri içinde verilmiştir. 2. Leff ü neşr-i gayr-i mürettep (düzensiz leff ü neşr). Birinci ile ikincilerin çapraz veya kanşık söylenmesidir. "Lebinden buse almak mahrem-i bezm-i visal olmak / Nişîmengâh-ı cennette şarâb-ı Kevser
81
içmektir (Melîhî)" beytindeki "leb (dudak)" "Kevser'e"; Ji "bezm-i visal (sevgiliye kavuşma bezmi)" de "Cennef'e karşılık gösterilmiştir. Oysa kelimelerin beyit içindeki yerleri alt alta veya sıra ile değil, çaprazdır.
letaifname (letâif-nâme) a.f.i.t. Latifeler kitabı. Türk mizah edebiyatında letâifnâmeler zaman zaman hezl, hicv, mizah, tehzil vs. konulardaki eserlere ad olmuşsa da gerçekte bu tür eserlerde latife niteliğinde pek az bölüm bulunur. Bu neden-, ledir ki pek müstehcen hicv ve hezliyât kitaplarından Nasret-

tin Hoca fıkralarına dek birçok eser letâifnâme olarak * adlandırılır. Oysa gerçek letâifnâmeler asla tam anlamıyla bir ,, fıkra ve hicv kitabı değildirler. Belki içlerinde pek az fıkra j ve hezl bölümleri bulunabilir. Letâifnâmeler düzyazı eserlerdir. Eski nesir geleneğine uygun olarak derlenirler. Konu genellikle çağın sosyal hayat koşullarıdır. Günlük hayat, düşünce ve anlayış sistemi, gelenek ve görenekler vs. hakkında genelde bir takvim sistemi ile olaylar kısa kısa anlatılır. Çeşitli meslek gruplarının ve bu gruplara ait deyim, terim ve kavramların bol miktarda ele alındığı letâifnâmelerde kelimelerin kullanılışları büyük önem taşır. r* Sosyal sınıfların ve insan tiplerinin zengin tasvirleri verilirken kelimeler çok zaman iki anlama gelecek şekilde kullanılıp bir iç anlam yaratılır. Böylece cümleler dikkatle okunduğunda ' insanı güldürücü özellikleri açığa çıkar. Bu kelime, deyim ve "^ terimlerin kaba, hatta müstehcen kullanıldıkları yerler de çok-vİ tur. Bu yönüyle letâifnâmeler gerçek dil hazîneleri arasında T sayılabilir.
i Çağın tipik kişilerinin de zaman zaman eleştirilerek konu
edinildiği letâifnâmelerde gülünç olaylar anlatılırken gerçek adlar yerine hayalî kahraman adlan

durumda çok zaman Nasrettin Hoca, İncili Çavuş, Bekri Mustafa vs. ünlü
82
isimlerle karşılaşılır. Buna rağmen birçok letâif kitaplarında, tarihte ünlü olmuş kişilerin hayadan, kişilikleri ve karakterleri hakkında bilgilere rastlanır. Anlatım bakımından hikâye; gülünçlük yönünden ele fıkra özelliği taşıyan letâifnâmeler ya büyüklerden birinin, ya bir topluluğun, veya doğrudan doğruya insanın hayatını ve karakterlerini canlandırırlar. Türk edebiyatında bilinen letâifnâmelerin sayısı fazla değildir. Buna göre ilk letâifnâme, XV. yy.in sonunda yaşamış olan Vahyî'ye aittir (yaz. 1496). Daha sonra yazılan letâifnâmeler ile yazarlan şöylece sıralanabilir : Nasuhî'nin (XVI. yy. başları) Letâif i (takvim şeklinde), Lamiî'nin (öl. 1531) Mecmau'l-Letâif i (oğlu tarafından tamamlanmıştır; bs. Latifeler, 1978), Zatî'nin (öl. 1546) Letâif i (müneccim ahkâmına göre yazılmış sosyal hayat latifeleri; bs^I. bl., 1970, II. bl. 1977), Cinani'nin (öl. 1595) Bedâyiu'l-Âsâr'ı (Murad III. in emriyle), Hüsam Şahraviyyü'l-Gülûgî'nin (XVI. yy.) Harnâme'si (eşekler hakkında hikâyeler), Azmî'nin (XVI. yy.) Letâifnâme'si, yazarı bilinmeyen bir Râznâme (Tefe'üle dayanan latifeler) Müneccimbaşı Derviş Ahmed Dede'nin (öl. 1701) Letâifnâme'si (Ubeyd-i Zekânî'nin Dilküşa adlı eserinden çeviri), Behrî'nin (XVI. yy.) Mutâyebât'ı (manzum-mensur karışık), Tokat'lı Ebubekir Kanî'nin (öl. 1791) Letâif ve Hezliyyât'ı, Şemseddin Sami'nin (öl. 1904) Letâif i (bs. 1882).
Letâifnâme niteliğinde derlenmiş yazarı bilinmeyen bazı mecmualar da vardır (msl. İ.Ü. Ktp. T.Y. nr. 966, 837, 1318,
1371, 1854, 2777, 2997, 3127, 3298, 9612). Basılmış olan Letâif kitapları içinde de Letâif-i Hoca Nasreddin Ef. (1838),
Letâif-i Kemâl (İbrahim Kemal, 1873), Gencîne-i Letâif (E.
' Reşad, 1882), Letâif-i Fıkârât (A. Fehmi, 1887), Letâif
.i Hazînesi (K. Palamutyan, 1897), Hazîne-i Letâif (M. Süley-
h man, 1898), Letâif Cüzdanı (M. Süleyman, 1899), Külliyât-ı

e..i Letâif (F. Reşad, 1910), Nevâdirü'z-Zürefâ (M. Tevfık, ts.)
sayılabilir.
»3
İ
Letâif kelimesi konu dışı eserlere de ad olmuştur. Ahmed Midhat'ın 25 bölümlük hikâyeler serisi olan Letâif-i Rivâyât t; (1871-95) ile ilk mizah dergisi olan Letâif-i Âsâr (1870) bunlardandır.
Levhimahfuz (Levh-i mahfuz) a.i.t. Korunmuş satıh, üstü ' düz nesne, üzerinde yazı olan satıh. Allah kudretiyle olacak ''> şeylerin, üzerinde yazılı bulunduğu levha. Bir âyette Kur'ân-ı ni Kerîm'in Levh-i mahfûz'da tesbit edilmiş olduğu bildirilir]j (Bürûc/22). Allah ilk önce levh ü kalem (satıh ve kalem)i yaratmıştır. Kalem*, bu levhaya kainatta vuku bulacak olan herşeyi yazmıştır. Tasavvufa göre levh Tann bilgisi, kalem ise Tanrı iradesidir. İnsanların kaderi Levh-i mahfûz'da yazılıdır. Levh-i mahfuz'dan İsrafil* sorumludur. Yazılı olan şeyler ne eksik, ne fazla olmayıp zamanı gelince ortaya çıkarlar. Bu levha yedinci kat gökte bulunur ve doğu ile batı uzunluğu kadar en ve boya sahiptir. Bu boyutları İlahî takdirin ifadesi olarak düşünmek gerekir.
Yazmağ için Levh-i Mahfuz'a şehâ evsâfını ' Bir devât-ı âsumânîdir sipihr-i heftümîn
M
Yahya Bey
Levh-i Mahfûz-ı sühandır dil-i pâk-i Neft i Tab'-ı yâr ân gibi dükkânçe-i sahhâf değil
Nef î (bkz. kalem, âlem).
Levlak (Levlâk) a.i. Bir hadîs-i kudsîden (Levlâke levlâk, lemmâ halaktü'l-eflak) alınmış bir söz olup tamamında Allah, "Sen olmasaydın, sen olmasaydın (ya Muhammed) eflâki (yeri göğü) yaratmazdım." buyurmaktadır. İktibas* yoluyla daha çok "Levlak(e)* şekli kullanılır.
84
Sana mahsûs lutfudur Hakk 'in Tâc-ı Levlâk u taht-ı Ev-ednâ
1 ,î ı
Şeyhülislam Yahya ;
Sâhâ başına gey yaraşır tac-ı leamrük
Levlâke lemmâ kametine hil'at-i zîba
'
Taşlıcalı Yahya

leyi (leyi) a.i. Gece. Kur'ân-ı Kerîm'de iki sûrenin ilk ve ikinci ayetlerinde geçen kelime, birer yemin unsuru olarak yer edinir. "Âlemi karanlığı ile bürüyen geceye (Leyl/1)" ve "Kuşluk vaktine/Karanlığı ile âlemi kaplayan geceye yemin ederim ki: (Duhâ/1-2)" şeklinde Türkçe!eştirilen bu ayetlerin ilk kelimeleri, şiirlerde anılır. Leyl'in Leylâ* (geceye mensup, gece renkli) kelimesiyle de ilgisi vardır. Yine Kurân'daki bir sûrenin de adı Leyl'dir (nr. 92).

Ey mihr yüzün ve 'd-Duhâ ve 'l-Leyl imiş saçın kara ı.
La'Un bana dârü'ş-şifâ oldur ki rencûr olmuş am
<" - ''
Nesimi

Mekteb-i aşk içre Mecnûn ile birlikte okurduk Ben
Mushaf'ı hatmeyledim o ve 'l-Leyli 'de kaldı
Lâ-edrî (bkz. Duhâ, şeb).

Leyla (Leylâ) a.i. Leyla ile Mecnun mesnevisinin kadın kahramanı. Leylî diye de bilinir. Benî Amir kabilesinden olup Kays (Mecnun)ın akrabalarından biri imiş. Adı Leylâ binti Mehdî b. Sa'dü'l-Âmiriyye'dir. bkz. Leylâ ile Mecnûn.

Aleme Leylâ saçın sevdasın izhâr eylerin 1 i
Nevbahâr eyyamıdır bir gün tutar Mecnûnluğum
Bakî
J

Leyli saçın hevâsına Mecnûn-ı vakt olup -Dîvâne oldu dağlara düşüp yeler sabâ
İbn Kemâl (bkz. Mecnûn).

Leylavümecnun (Leylâ vü Mecnûn) a.k.g. İslâm edebiyatlarında mesnevi konusu olan aşk hikâyesi. Hikâye kahramanlarının gerçek kişilikler olduğu sanılmaktadır. Bir rivayete göre Mecnûn, şair Kays b. Mülevvaha'l-Âmirî'nin (öl. 698?) lakabıdır ve bu hikâye onun şiirlerinin yorumundan doğmuştur. Ancak onun Emevî ailesinden olup amcasının kızını seven bir genç olduğunu ileri sürenler de vardır. Leylâ'nın gerçek adı ise Leylâ binti Mehdî b. Sa'di'l-Âmirî'dir.

Hikâyenin konusu kısaca şudur : Necid çöllerinde, Benî Âmir kabilesinden Kays ile Leylâ daha çocukken birbirlerini severler. Dedikodular çoğalınca Leylâ'nın annesi kızını çadırına kapatır. Kays ise sevgilisini göremeyince, üzüntüyle aklı başından gider ve sahralara düşer. Bir müddet sonra da mecnûn (deli) diye anılmağa başlar. Kays'ın babası oğlunun derdini öğr

ailesinden isterse de Kays mecnûn olduğu için kızı vermezler. Bunun üzerine babası, iyileşmesi için onu Kabe'ye duâ etmeye götürür. Fakat Kays, derdinin çoğalması ve aşkının artması için duada bulunur. Duası kabul olunmuştur. Babası çaresizlik içinde evine döner. Mecnun ise çöllerde yabanî hayvanlarla dostluk kurup arkadaşlık eder. Bu arada yanık aşk şiirleri yazmaktadır. Nevfel adlı bir arap beyi onun şiirlerini okur ve acıklı hâline bir son vermek için Leylâ'yı babasından tekrar ister. Kızı iyilikle alamayınca da ordusunu toplayıp Leyla'nın kabilesi ile savaşa girişir. Mecnun Leyla'yı o denli sevmektedir ki ona ait hiç bir şeye zarar gelmesini istemez ve Leylâ'nın kabilesi, savaşı kazansın diye duada bulunur. Nevfel yenilir. Ancak bu mağlubiyeti nefsine

86

yediremeyip tekrar savaşa başlar. Bu defa galip gelir ama Mecnun'un duasını öğrendiği için kızı almadan çekip gider. Sonra Leylâ'yı İbn Selâm adlı biriyle evlendirirler. Leylâ ise Mecnun'un aşkına sadık kalmak için bir yalan uydurur ve kocasına, çocukluğundan beri bir cin tarafından sevildiğini, eğer ona el sürerse cinin her ikisini de öldüreceğini söyler. Böylece adamı kandırıp kendisinden uzak tutar. Bir müddet sonra Mecnun'un intizarları sonucu İbn Selâm ölür. Serbest kalan Leyla Mecnûn'u aramaya çıkar. Çölde onu bulursa da Mecnun onu tanımaz ve visale gücü olmadığını bildirir. Çünkü artık bütün maddî varlıklarla ilgisini kesmiş ve manevi bir aşk ile sarhoş gezer olmuştur. Leylâ umutsuz bir halde geri döner. Bir müddet acı çektikten sonra da ölür. Bunu haber alan Mecnun Leyla'nın mezarına koşar ve orada kendisinin de ölmesi için Tann'ya yakarır. Yakarışı kabul edilir ve son nefesinde "Leylâ!.." diyerek can verir. Sevgilisi ile cennette buluşurlar.

Leyla ile Mecnun bir Arap halk hikâyesidir. Ebü'l-Fereci'l-Isfahanî (öl. 967) ve Halid b. Kulsüm, Ebû Bekrü'l-Vâlibî (Divanu Mecnun ve Leyla), İbnü'l-Müberred (öl. 1503-4), Nüzhetü'l-Müsâmir fi Ahbân Mecnûnı Benî Âmir), Şemsüddin Ali b. Tulunu's-Sâlihî (Bastu Sâmiu'l-Müsâmir fi Ahbârı Mecnûnı Benî Âmir) gibi yazarlar tarafından değişik şekillerde ele alınmıştır. Ancak bütün bu eserlerde hikâyeyi bölük pörçük görürüz. Leyla ile Mecnun hikâyesi ilk defa bir bütünlük içinde ve mesnevi şeklinde İran'da ele alınmıştır. Genceli Nizamî'nin (öl. 1204) kaleminden çıkan bu ilk Leylî ve Mec

(yazılışı, 1188) doğrudan Arap kaynaklarına dayanır. Ancak o, rivayetleri konuya uygun biçimde değiştirip yenileştirmiştir. Hamse'si içinde yer alan eser Nizamî'nin en ustaca yazılmış eseridir. Eser, Türkçe'ye çevrilmiştir (Çev. A.N. Tarlan, Ankara, 1943, 1985).
87
4
k
.<
ni
ti i
M
i »i I
«.';» Nizamî'den sonra İran ve Türk edebiyatlarında aynı konu defalarca kaleme alınmış ve Mecnûn ile Leylâ'dan birini cennete; diğerini ölüme sürükleyen derin ve acıklı aşkları dillere destan olmuştur. İran edebiyatında aynı konuyu işleyen şairler arasında Hüsrev-i Dihlevî (öl. 1325), Câmî (öl. 1493), Mektebi (öl. 1512), Kâtibi (öl. 1436), Derviş Eşref (XV. yy.), Süheylî (öl. 1502) ve Misâl-i Kâşâni (XV. yy.) sayılabilir. Ancak bunlardan hiç birisi Nizamî kadar başarılı olamamıştır. Leylâ ile Mecnûn'un acıklı hikâyeleri Urdu edebiyatına da etki etmiş ve Mîr Muhammed Hüseyin Tecelli (Efsâne-i Leylâ ve Mecnun, yazılışı 1784-5), Mirza Lutf Ali Vilâ (XIX. yy.), Muhammed Vezîr Han (bs. 1868), Şah Muhammed Azîm, Mirza Mehdî Han, Muhammed Kadir, Muhammed Takî Han ve Vali Muhammed Nazır gibi şairler tarafından Leylâ ve Mecnûn adıyla yazılmıştır.

Türk edebiyatında otuzdan fazla şair bu konuyu işlemiştir. Bunların çoğu Nizamî'nin etkisi altında veya onun eserinin tercümesi yoluyla yazılmıştır. Ancak Ali Şir Nevaî ile Fuzulî, hikâyeye yeni bir ruh kazandıran şairlerdir. Türk edebiyatında bu hikâyeyi ilk defa yazan şair Şahidî'dir (XV. yy.). Sonra sırasıyla Ali Şir Nevaî (öl. 1501), Hamdullah Hamdı (öl. 1508), Ahmed Rızvan (XV-XVI. yy.), Behiştî (XV. yy.), Kadîmî (XVI. yy.), Celalzâde Salih (öl. 1565), Celilî (öl. 1569), Sevdayî (XVI. yy.), Fuzulî (öl. 1556), Larendeli Hamdî (XVI. yy.), Halîfe (öl. 1572), Kul Atâ Azerî (XVI. yy.), Kaf-zade Faizî (öl. 1621), Örfî Muhammed (XVIII. yy.) ve Türkmen şairi Andelîb ile Azerî şairi Nâkâm'ın (XVI. yy.). Leylâ ve Mecnun adlı mesnevileri gelir. Bunlardan başka yazılışlarını bildiğimiz halde henüz

Leyla ile Mecnûn mesnevileri de vardır. XV. yy. da Ahmed Paşa, Hayatî, Türâbî, Mahvî ve Necâtî; XVI. yy. da Çakerî, Hakîrî, Hayalî, Halîlî,
88
Arif Fethullah, Kara Fazlî, Sinan Çelebi, Zamîrî, Muhyî ve Muîdî gibi şairlerin Leyla ile Mecnun mesnevileri bu türdendir.
Türk edebiyatında Çağatay şairi Ali Şir Nevaî'nin, Azerî şairi Fuzulî'nin ve Osmanlı şairi Hamdullah Hamdî'nin Ley-
13 la ve Mecnun mesnevileri ünlüdür. Nevai eserinde saf, temiz
ve içli bir şekilde bedbaht bir aşkın tasvirini vermiştir. Eser
yeni harflerle ve kısaltılarak neşredilmiştir (1967).
Fuzulî'nin eseri ise insanoğlunun verebileceği en yüksek tasavvuf! tecrübe ile, erişilemeyen sevgilinin ve tatmîn edi-
^ lemeyen sevginin ilham ettiği acı duyguların olgun bir lirizm
fa içinde terennümüdür. Eser, değişik araştırmacılar tarafından
,,; yeni harflerle neşredilmiştir (msl. Yesirgil, N., 1958; Ko-
sn" catürk, V. M., 1943; Ayan, H., 1981).
3»î Hikâye, halk edebiyatımızı da etkilemiş, halk hikâyesi geleneğine uygun olarak yalın bir dille ve resimli olarak taşbaskısı yoluyla basılmıştır (1909, 1954). Rusça, Ermenice, Almanca gibi değişik dillere de tercüme edilen hikâye üzerine titiz bir araştırma yapılmış (Levend, A.S., Arap, Fars ve Türk edebiyatlarında Leylâ ve Mecnun hikâyesi, 1959), defalarca filme ' 3 çekilmiş (msl. Halit Refiğ, 1982), opera (Üzeyir ve Ceyhun
' 'f Hacıbegof, Baku, 1917) ve Karagöz oyunu haline getirilmiş,
*st> Sezai Karakoç tarafından da manzum olarak tekrar kaleme
4 "alınmıştır (bs. 1980).
Bunların dışında hemen bütün şairler Leylî (karanlık, gece) ve Mecnun (deli, aşk çılgını) kelimeleri üzerinde sanatlar yapmışlar ve sevgilinin saçını ve aşıklığı birer mazmun haline getirmişlerdir. Tenasüp, tevriye telmih

gibi sanatlarla da sık sık Leylâ ile Mecnûn'dan bahsetmişlerdir.
licam (licâm) a.i. Gem, hayvanın ağzına takılan ip. Divân şiirinde at ve ata ait koşumlar arasında anılır.
89
Kanı bindikçe rikâba asılan çabükler Dest-i şekvasın eder sonra miyângîr-i licâm
Nâbî
lika (lika') a.i. Yüz, çehre, dîdar. Daha çok birleşik kelimeler (msl. mah-lika) içinde kullanılır, bkz. dîdâr.
Yüzün nehârından gider hattın gubârın ey kamer ,^.
Mahv eyle ol "Leyi" âyetin rûşen-likâ ol ey sanem.
-i".-
Kadı Burhaneddîn
lisanıhal (lisân-ı hâl) a.i.t. İnsanın mimik ve hareketlerinden anlaşılan şey. "Hâl'in dili, görünüşün anlattığı şey" demek olup eskiden dervişlerin, sufîlerin, gerçek aşkla dolmuş erlerin lisanı olarak kabul edilir idi. Bu kişilerin sahip olduklarına inanılan lisân-ı hâlin çok etkili olduğu farzedilir ve kullanılıp anlaşılmasına önem verilirdi.
Gamzen suâle başlasa uşşâka her müjen Gûyâ lisân-ı hâl ile bir tercemân olur
Nefî
livaülhamd (Iivaü'1-hamd) a.i.t. Şükür sancağı. Peygamberimizin sancağının adı olup mahşer yerinde müminler bu sancağın gölgesinde toplanacaklardır. Makâm-ı Ahmedî de denir. Fatımîler devrinde savaşa giderken taşınan en büyük sancağa da bu ad verilmiştir.
Ser-firâz etdin livâü'l-hamd-i dîn-i Ahmedî Kâfire gösterdin el-hak dest-bürd-i Hayder'i
Nefî
Lokman (Lokman) a.i. Halk geleneğinde değişik kişiliklerle karşırruza çıkan tarihî bir şahsiyettir. Kur'ân-ı Kerîm'de, adına bir sûre vardır, (sûre, nr. 31) Hakkında "Doğrusu Lokmân'a,
90
Allah'a şükret diye ilim ve anlayış verdik. Kim şükrederse, ancak kendi nefsi için şükreder. Kim de nimeti inkar ederse, şüphe yok ki Allah (onun şükrüne) muhtaç değildir, Hamîd'dir (Lokman/12)." buyurulmaktadır. Eski araplar arasında da ünlü olan Lokmân'ın bir peygamber veya nebî olduğu hakkında tefsirlerde rivayetler vardır. Ancak çoğunluk, onun "S

olduğunu kabul eder. Anlatılanlara göre o Habeşli bir köle yahut İsrailoğullarından bir kadı imiş. Hikmet ve Hekimliğin piri ve sembolü olarak bilinir. Kur'ân'da oğluna öğütler verişi, onu tevhîd ve âhiret konusunda uyarması, İlahî emirlere vasıta olması yönleriyle adından bahsedilir. Lokman hakkında hristiyan ve musevîler arasında da yaygın inanışlar vardır.
Gel ey ervâh-ı kudsün tercemânı Gel ey derd ehline Lokmân-ı sânî
Yahya Bey
Sû-i mizacın âlemin hikmetle ıslâh etmeğe
Sen Hızr-dem Isâ-nefes Lokman 'a sıhhat yaraşır
Ahmed Paşa
Çeşm-i ibretle kamu eşyaya kıldınsa nazar Eyle Aşkî şîve-i hikmetde Lokman ile bahs
Aşkî
lugaz (lugaz) a.i. Manzum bilmece. Konu edinilen şeyin özelliklerini söyleyerek ne olduğunun bilinmesini istemek amacıyla düzenlenen şiir.
Lugaz, bir çeşit söz oyunudur. İsimleri konu alan lugaz-lara muamma* denir. Lugaz, gerçekte arap edebiyatının malıdır. Türk edebiyatına XV. yy. da İran'dan girmiş ve XVIII. yy. da en verimli çağını yaşamıştır. Genellikle kıt'a-i kebîre

veya küçük mesneviler şeklinde düzenlenir. Daha çok aruzun "fâilâtün fâilâtün fâilün" kalıbıyla yazılırlar ve divânların son kısımlarında yer alırlar. Eski şairler söz oyunlarına önem vermişler ve hemen hepsi birkaç lugaz denemesi yapmıştır. ''Lugaz der-hakk-ı...(... hakkında lugaz)" başlığı altında sorulan lugazların ilk dizesi "Ol nedir ki..." gibi bir soruyla başlar ve özel bir başlık olmasa da böylece manzumenin lugaz olduğu anlaşılır. Lugazlarda bazan ebced hesabının yardımına başvurulabilir. Bu durumda harflerin rakamsal karşılıklarıyla aritmetik işlemleri yapılarak sonuca ulaşılır. Lu-gazın konusu daha çok eşya ve somut nesnelerdir. Ancak eğlendirici ve oyalayıcı lugazlar yanında dinî ve fıkhî konulara ait didaktik lugazlar da meydana getirilmiştir.
Lugazı halk edebiyatının bilmecelerinden ayıran en önemli özellik, yazarının imzasını taşımasıdır. Bu nedenle lugazlar anonim ürünler arasına karışmaktan kurtulmuş ve herhangi bir değişiklik veya bozulmadan ke

kurtarmış olurlar. Buna rağmen anonim halk şiirine malolmuş lugazlar ile bir şair tarafından lugazlaştınlmış anonim bilmeceler de vardır. Dili genellikle yalın olan lugazlar vezin ve söyleyiş yönünden bilmecelerden hemen ayrılırlar. Münşeat* mecmualarında rastlanan lugazların az sayıda nesir örnekleri vardır. Lugazı anlamaya ve bulmaya lugazı halletmek denir (Halletmediler bu lugazın sırrını kimse/Bin kafile geçti hükemâdan fuzalâdan -Ziya Paşa).

Lugazlar yalnız eş dost arasındaki eğlencelerle sınırlı kalmayıp saray muhitinde ve sultanlar çevresinde de itibar görmüştür. Aşağıda Neyli (öl. 1748) tarafından lugaz hakkında düzenlenmiş bir lugaz örneği görülmektedir.

"Ol nedir kim bir hisâr-ı ma 'nevî >'V t
, ,; Akser ebyâtı içinde mesnevi
ı1,,.
Fethine erbâb-ı tab' eder gulu . . m'J v* n. Ortaya alırlar anı sû-be-sû v>ı n •
Hasılı bir sırr-ı mübhemdir garaz
Oldu gâhî cevher ü gâhî araz f.-,.
;> *? jj
Söylesem de ben anı sana nedir ii!
Yine sorarsın anı bana nedir T
*!
Oldu Rehber kendisine bu lugaz Görünen köye kılağuz istemez"

Lut (Lût) a.i. Lût peygamber. İbrahim peygamber zamanında yaşamış olup onun şerîatıyla amel edermiş. İbrahim peygam-ber'in kardeşinin oğludur. Lût peygamberin gönderildiği kavim genç erkeklerle münasebette bulunurmuş. Lut, onları irşâd etmek istedi ve bu huydan vazgeçmelerini söylediyse de dinle- memişler. Bunlar Sodom ve Gomore halkı olup her türlü kötülüğü yaparlarmış. Allah onları cezalandırmak için önce, içlerinde Cebrail'in de bulunduğu üç meleği gayet güzel delikanlılar kılığında Lût peygambere konuk gönderdi. Halk meleklere dokunmak istediler. Melekler ise Lut'a, kendisine inananlarla birlikte şehirden gitmelerini söylediler. Lut aralarından çekilince şehirlerini gökyüzüne kadar kaldırıp baş aşağı attılar. Lût'un karısı da onlardandı. Onun yanında giderken gökten düşen taşlardan birisi başına isabet etti ve öldü. Sonra

şehirlerinin yerinde acı ve tuzlu bir su çıkmıştır ki Filistin'deki Lût gölü bu göldür.
Lut kavminin hikâyesi Kur'ân-ı Kerîm'in birçok yerinde anlatılmaktadır (msl. Şuarâ/160-174, Hicr/59-61, Hacc/43, Neml/56, Sad/13, Kâf/13 vs.). Ayrıca bir sûre de Lût adını taşır (sure nr. 11). Bu sûrede Lût peygamberin hayatı geniş şekilde anlatılır (âyet 74-83). Hilyelerde ve dinî edebiyatta adı çok anılır.
92
Lüt kavmi ki edip cürm ü günah Oldu günden güne gümrâh-ı tebâh
Yahya Bey
lutf (lutf) a.i. Hoşluk güzellik, iyi muamele, iyilik, kolaylık ve yardım gösterme. Allah'ın yardım ve müsâadesi. Latif ve letafet kelimeleri de lutf ile ilgilidir. Divân şiirinde sevgiliden çeşitli şekillerde daima lutufta bulunması istenir. Özellikle şeyhler müridlerine veya halka lütuf gösterirler. Kasidelerde de caize istenirken lütuf çok kullanılır.
„«'«!
Billahi Necâtîye bu lutf u atayı gör Şeyhî olalı şeyhi nazmı hasen olmuşdur
Lâleler sâgarların pür kılmak ister sâkiyâ Ben dahî muhtâc-ı lutfu tâlib-i ihsanınım
Necati
Nedîm
Şâh-i bî-dil ü bîmar ü günahkâre ne gam Sen olur isen eyâ lulf-ı Huda dâd-resi
Bayezid II.
lülü (lü'lû) a.i. İnci, dür. bkz. dür. Lü'lû-yı müdevver (yuvarlak inci) tamlaması bir çeşit zehirin adıdır.
Tıryâk-ı mizacı tuttu ağu
Lü 'lû-yı müdevver oldu dârû ;)
,;; • .
Nesimî
m-, Lü'lû dişin kim olmuş anaperdedâr la'I .:. Her dânesi düşürdü gözünûhlfi hezâr la 7
';
AhmedPi$*
(bkz. Diş). ' .'.,' " ""! V. ' "' "..
: ''.?
94
VİV» Pı'''
:~:'\

i -,; :/:
ili
M
M.- »
ma (mâ) a.i. Su, âb. bkz. âb. xi > » ', -;
maani (maânî) a.i. Meânî. bkz. meânî.
mabed (macbed) a.i. İbâdet edilen yer, mescid, cami, kilise vs. Genellikle İslâmiyet dışındaki dinlerin ibadethaneleri için kullanılır. Sevgilinin güzelliği mabede benzetilir.
Ma 'bed-i Sultân Süleyman Şâh emîn-i ehl-i din Hâdi-i ahbâb-ı Ahmed câmî-i ibret-nümâ
Yahya Bey
Zihî meşhed zihî merkad zihi ma 'bed zihî maksad Makâm-ı Hızr u tlyâs u makarr-ı evliyadır bu
Yahya Bey ' (bkz. cami.
macun (ma'cûn) a.i. Hamur kıvamında olan şey, süzme afyon, bkz. afyon.
Aceb esrâr-ı hayretdir bu eczâ-yı cihan elhak Aceb terkîb olunmuşdur aceb ma'cûn-ı hikmetdir
Nedîm
• v
95
Ehl-i matem giryede küttâb-ı kısmet handede Cansitânın verdiği macun dü hâssiyetlidir
Nâbî
Maçin (Maçîn) a.i. Çin'in güney bölgesine verilen addır. Türkistan'ın doğusunda ve Tarim'in güney-batısındaki çöllerde ve bunların güneyindeki dağlarda yaşayan bir Türk kabilesine de bu ad verilirdi. Bu bölgeye kabilenin adından dolayı Maçin denilmiştir. Çoğunlukla Çin kelimesiyle birlikte kullanılır, bkz. Çin.
Hatt-ı yâr ol zülf ucıda müşg ile yazmış ki bu
Çın ü Maçîn'de düzülmüş düzd-i dil çengâlidir '*:
Ahmed Paşa <
Magrib (Mağrîb) a.i. Batı ülkeleri. Eskiden Afrika'nın —Mısır hariç— kuzey kısmındaki bölgelerine tabir olunurdu. Daha çok Cezayir yerine kullanılmıştır. Fas, Merakeş, Trablus, Ber-beriyye ve Tunus, Mağrib ülkelerinden sayılır. "Mağribî" tabiri daha çok Faslı siyah ırk insanları için kullanılır. Divân şiirinde mağrib, içinde siyah ırka sahip insanlar yaşadığı için saç ile birlikte anılır. Tabiî bu teşbihte yü'zün ay olması durumu

sözkonusudur. Mağrib uzak ülkeler arasında sayıldığı için ayın battığı yer olarak düşünülür.
mah (mâh) f.i. Ay. Mâh-ı nev (hilâl), mâh-ı rûze (Ramazan ayında hilâlin görünmesi) mâh-ı lyd (bayram hilâli), mâh-ı Yemânî (Hz. Muhammed) mâh-ı tâbân (mehtâb) mâhlika (ay alınlı) vs. tamlamalar ile kullanımı yaygındır. "Men" şeklinde yazıldığı yerler de vardır, bkz. ay.
Sevdim yine bir mâhı ki devrân güzelidir Sevdâ-yı gam-ı aşkı gönülde ezelîdir
Karamanlı Nizamî
96
Senden ey mihr-i cihân-tâb-ı sipihr-i devlet Artırır nurunu hemvâre meh-i câh u celâl
Şeyhülislam Bahâyı
Mahmahşep (Mâh-ı Nahşeb) f.i.t. Nahşeb bugünkü Karaşi şehridir. İbn Mukanna adlı Horasanlı bir hakim bu şehirdeki bir kuyudan sihirle bir ay çıkarır ve gece ay battıktan sonra dört fersahlık mesafeyi aydınlatırmış. Buna Mâh-ı Siyam denildiği de olur.
> r-J
Envâr-ı Mâh-ı Nahşeb'idir şu'le-i sadâ Ayn-ı Alî'den aldı nazar çünki çâh-ı ney
Şeyh Galib (bkz. Çâh-ı Nahşeb).
mahi (mâhî) f.i. Balık, balık burcu. Çok eski bir inanışa göre dünya düz olup kendisini çevreleyen Kaf* dağı ile birlikte bir deniz içinde çalkalanıp durmaktaydı. Allah bir melek gönderdi ve balığı, omuzuna almasını emretti. Meleğin altında bir kaya, kayanın altında bir öküz, öküzün altında balık, balığın altında okyanus, okyanusun altında cehennem, cehennemin altında da fırtınalı bir rüzgâr bulunuyordu. Oniki burçtan biri de balık burcudur (bkz. hût). Divân şiirinde deniz veya su içinde oluşu, ağ veya olta ile yakalanışı, uyku uyumamaları vs. ile aşığın canı, gönlü ve kurduğu hayallere benzetilir.
,
Anınçün oldu kara zülfün ağına hevesim Ki âb-ı dîdede çoğaldı mâhiyân-ı hayâl
Ahmed Paşa

Cihân-â cihan içindedir ârâyı bilmezler
rs-
O mâhiler ki derya iç redir deryayı bilmezler -
Hayâl!
97

Bahr-i kefinde kılıcı şol mâhî gibidir Kim arkasında nazm-ı zemîn ola üstüvâr
Necâtî (bkz. hût).
mahlas (mahlas) a.i. Divân şâirlerinin şiirlerinde kullandıkları takma ad. Mahlas, şiirlerin başka şiirle karışmasını önler. Bazı
• şâirlerin kendi adlarını mahlas olarak kullandıkları da olur. '-• Mahlaslar daha çok iki veya üç heceli kelimelerden seçilir. Üç hecelik mahlaslarda hecelerden biri kısa olur. Bunun nedeni, kelimede aruzun her kalıbına uyum gösterebilecek bir kıvraklığın bulunmasıdır. Mahlaslar genellikle şâirin mizacına uygun olarak seçilirdi.
Ma 'lûmdur benim sühanım mahlas istemez Fark eyler anı şehrimizin nüktedânları '
Nedim
mahlas beyti a.tr.i.t. Manzumede —daha çok gazel— şâirin mahlasının anıldığı beyittir. Bu beyte mahlas-hâne denildiği de olur. (bkz. gazel). ; .:
mahlasnâme (mahlaş-nâme) a.f.b.i. Yeni şiir söylemeye başlamış olan bir şaire, üstad bir şair tarafından verilmiş mahlas konusunda yazılan manzume. Bu manzumede yeni şaire verilen mahlas ve onun için verildiği hakkında açıklamalar bulunur ve genç şairi över tarzda beyitlere yer verilir. Şair Nef î'ye, bu mahlası veren tarihçi Gelibolulu Mustafa Alî'nin yazdığı mahlasnâme ünlüdür. Yine Şeyh Galib'e şair Neş'et tarafından Es'ad mahlası verildiği ve Galib'in de buna teşekkür için 37 beyitlik bir kaside yazdığı meşhurdur.
mahmil (mahmîl) a.i. Deve üstüne çatılıp herbirine bir kişinin oturması için iki taraflı konulan aparat. Üstü örtülü olup uzun yolculuklar ve çöl kervanları için geçerlidir. Şehir içinde in-

san omuzunda taşınan mahmiller kullanılırdı. Taht-ı re v dört yandan elle tutulan mahmil cinsidir.
, ,Kİ
Yürüdü mahmil-i meh kevkebesi - >
,,
Tuttu âlemleri bang-ı cer esi
Hâkânî
Bâr-ı fâniden beka mülküne mahmil bağlayıp Şâd ol canlar ki aşk ile musâhib gitdiler
î . Aşkî

(bkz. ceres, kervan).
Mahmud (Mahmûd) a.i. Gazneli Mahmud (970-1031). Gazneliler devletinin büyük hükümdarıdır. Adı, Nizâmüddün Ebü'l-Kâsın Gazi Mahmud, lakabı Seyfeddin'dir. Gazneli bir kumandanın çocuğu olan Mahmud, zekâ ve cesareti ile kısa zamanda yükseldi. Önce Horasan valisi oldu (994). Sonra Gazne tahtına oturdu (998). Bir yıl sonra Horasan'ı ele geçirdi ve fetihlere başladı. Ülkesini her geçen gün büyütüyordu. "Sultân" unvanını taşıyan ilk kişi odur. Putperestlere karşı İslâm'ı müdafaa etmiştir. Devrinde şâir ve şiire büyük itibâr göstermiştir. Câize*yi ilk icad eden odur. Sarayında 400 şair bulunurmuş. Şair Unsurî onun verdiği caizeler ile öylesine zengin olmuş ki tenceresini gümüşten, sofra takımını altından yaptırmış. Edebiyatımızda cömertliği, şâirleri koruması ve kölesi Ayaz* ile birlikte çok anılır.
Hâk-i Mahmûd sebzesinden sor Bûy-ı zülf-i Ayaz gelmez mi
' ~
Dilâ destimde olurdu Ayaz 'ı Müyesser olsa bezm-i vasl-ı
Ahmed Paşa

(bkz. Ayaz).
Aşkî
Mahşer (Mahşer) a.i. Bir araya gelinip toplanılan yer. Toplanma yeri. Bütün canlı varlıkların ölümden sonra Allah'ın emriyle dirilip toplanacakları yer. Bir rivayete göre mahşer yeri Şam civarında olacakmış. Kıyametten sonra dünya yayılacak ve düzlük halinde büyüyecekmiş. "Rûz-ı mahşer" kıyamet günü yerine kullanılır, bkz. haşr, kıyamet . Divân şiirinde, canlıların dirilip toplanması, amel defterinin açılması hesap görülmesi vs. yönlerden ele alınır. Mahşerin kalabalığı da "Binbir ayak bir ayak üstünde" diye anlatılır.
.,«,«y) Gülmez idi yüzü mahşerde dahî gülmeyesi o-
rfjt Ç°ğ İS etti bize ol sağlığ ile olmayası ıi<(
Yahya Bey
Görmeyi istersen eğer mahşeri
Çerhde seyreyle o meh-peykeri
Şeyh Galib (bkz. haşr, kıyamet).
Maimain (Mâ-i Macîn) a.i.t. "Akan su" demek olup Cennette bir İlâhi ırmaktır. Kur'ân-ı Kerîm'de anılır (Saffât/45, Vâkıa/18, Mülk/30).
Mâ-ı ma 'în 'den ey fakîh esriyen ikidir deme Çünki
Yegâne 'den dürür vârid ile vücûdumuz

Nesimî
makam (makam) a.i. Durulan yer, durak; memuriyette mertebe; musikîde ahenk ile söylenen sesler topluluğu ve tasavvufta kulun kendi gayretiyle yükseldiği yerdir. Tasavvufta kırk makam vardır. Onar onar şeriat, tarikat, marifet ve hakikate paylaştırılmıştır.
Ben bâğ-ı hüner sünbülüyem sünbüle-beste m   Nâbî'nin usûlünde makam ise Ruhâvî
Sünbülzâde Vehbî
100
inakta (maktac)a.i. Kesilen yer. Hat sanatında üzerinde kamış kalemin kesilip düzeltildiği sert ağaç veya kemikten yapılmış eşyaya denir. Şiirde gazel veya kasidenin son beyti için kullanılır. Daha çok şâirin mahlasımın geçtiği beyit olur.
(bkz. gazel, kaside).
maktelihüseyn (maktel-i Hüseyn) a.f.i.t. İslâm edebiyatlarında Hz. Hüseyin*in Kerbelâ*da şehîd edilişini konu alan, ağlamayı ve ağlatmayı amaç edinmiş eserlerin genel adı.
Daha çok Şiî yazarlar tarafından kaleme alınmışlardır. Lirik-didaktik bir anlatım ve trajik bir üslûba sahiptirler. Dil-k.   leri çoğunlukla yalındır. Nazım, nesir ve nazım-nesir karışık ;.•;   olarak yazılabilirler. Şiir olanlarda daha çok mesnevi nazım ' şekli kullanılır. Bunun yanında kaside, terkîb-ı bend ve tercî-(î,   i bend biçiminde yazılan küçük manzumelere de maktel adı u.   verilebilir. Kâzım Paşa'nın Hz. Hüseyin mersiyelerini topladığı ,;   Makâlîd-i Aşk'ı (bs. 1884, 1889, 1909) bu tür bir eserdir. Maktel-i Hüseyinler genellikle 10 bölümden oluşurlar. İlk . , birkaç bölüm Hz. Peygamber ile ehl-i beyt*in çektiği eziyet t . ve sıkıntılara ayrılır. Ancak konunun ağırlık noktası Hz. ... Hüseyin'i anlatan son bölümlerdedir. Burada Hz. Hüseyin'in ,,:   savaşları, Muaviye ile mücadelesi, Medine'den Mekke'ye, oradan da Kerbela'ya geçişi, burada muhasara altına alınıp susuz bırakılması, sonunda Yezîd*in askerleri tarafından elim ;   bir şekilde şehid edilmesi ve ehl-i bey t kadınlarının Şam'a gönderilmeleri vs. trajik bir biçimde anlatılır. Şiî ve Bektaşîler .... tarafından kutsal kitaplar olarak kabul edilen maktel-i

Hüseyin'ler İran'da daha çok Muharrem ayının ilk on gününde "mecâlis-i ravzahanî" denilen Hz. Hüseyin'i anma toplantılarında halkın yas tutması için okunur.
İlk maktel-i Hüseyin kitaplan Arap edebiyatında ve düzyazı olarak kaleme alınmıştır. Ebû Mihıιefin (ö. 774) Kitâbu Mak-
101
tel-i Hüseyin'i ile Isfahanî'nin (ö. 966) Makâtilü't-Tâlibîn'i bu konudaki en ünlü eserlerdir.
Fars edebiyattında maktel-i Hüseyin'ler Şiî inançları etkisinde bir çeşit propaganda kitaplarıdır. Farsça yazılan ve edebî açıdan büyük değer taşıyan en önemli maktel kitabı Hüseyin Vaiz Kaşifî'nin (ö. 1505) Ravzatü'ş-Şühedâ'sıdır. İran ve Türk edebiyatında daha sonra yazılan bütün maktel-i Hüseyin'ler kısmen bu eserin etkisinde kamışlardır. Eser, Gelibolulu Câmî tarafından Türkçeye çevrilip Kanunî'ye sunulmuştur.
'i Türk edebiyatında en önemli maktel-i Hüseyin kitabı '« Fuzulî'nin (1480-1556) Hadîkatü's-Süedâ'sıdır (yaz: 1549-52; bs. 1837, 1845,1855, 1856, 1869, 1872, 1879, 1885, 1887, '' 1935). Hadîkatü's-Süedâ, islâm edebiyatlarındakj bütün maktel-i Hüseyin kitaplarının en başarılısıdır. Fuzulî'nin en olgun düzyazı eseri olan bu kitap, samimî üslubu ve akıcı dili ;> ile lirizmin doruğuna varmış, asırlarca edebi çevreler ve halk n kitlelerince büyük ilgi görmüştür.
Türk edebiyatında bu türdeki ikinci önemli eser Lamiî'nin (Ö.1532) manzum Maktel-i Âl-i Resûl'üdür (Maktel-i İmam Hüseyin). Başka bir manzum maktel kitabını da Dastân-ı Maktel-i Hüseyin (yaz. 1362) adıyla Kastamonulu Sadî yazmıştır.
mana (macnâ) a.i. Mânâ, iç yüz. Tasavvufta suret karşılığı ola-' rak kullanılır. Görünen madde âlemine suret âlemi denir. ! Suretle zahir olan sıfat âlemine de mânâ âlemi denir. Allah 1 mânâ'dır, zuhuru ise suretidir, bkz. suret.
Kimseler fehmetmedi mânâsını dâvamızın ;(,_,,,...,:
Biz dahî hayranıyız dâvâ-yı bî-mânâmızın
S>-.A : .! .. ,
."• — Lâ-edri
I
Mani (Manî) f.i. Meşhur Çinli bir nakkaş ve ressamın adıdır. Sasanîler zamanında, Şapur devrinde İran'a gelmiştir. Burada zerdüştlük ile hristiyan

ve bunların ikisini birleştirerek yeni bir mezheb kurmuştur. Buna Mâni dini (Maniheizm) denilir. Mâni dini en çok Çin'de yayılmış olup kutsal saydıkları kitapları resimlerle süslü imiş. Yaptığı resimler çok güzel olduğu için bu özelliğini müridlerine gökten inen bir mucize olarak göstermiştir. Şâpur'un hekimi iken kızını iyileştiremediği için bir aralık İran'a sürülmüş ve Hürmüz zamanında geri dönmüştür. Hürmüz'ün oğlu Behrâm koyu bir zerdüşt olduğu için onu, derisini yüzdürerek öldürtmüştür. Nigâristan*, Erteng* veya Erjeng* adlı resim mecmuası ile ünlüdür. Edebiyatta daima bu mecmuası ile birlikte anılır. Sevgilinin güzelliği bahsinde, çok sözü edilen bir imajdır. Bihzâd* ile birlikte anıldığı da olur. Sevgilin saçı ve aşığın kendisi Mâni'ye benzer.
Bâl açar uçmağa tasvir-i nigâristân-ı Çın ,   Rûh-ı Manî nâgehân bûy-ı hevâsın itse şem
Aynî
Bozaldan sûret-i Erjeng 'i sen nakkâs-ı dilkeşle Benim vasfında her beytim nigâristân-ı Manî'dir
Hayalî
(bkz. Erjeng. Bihzâd). Mansur (Manşûr) a.i. Hallâc-ı Mansûr. bkz. Hallâc-ı Mansûr.
Dâ 'vi-i Mansûr ederdi her kişi dâr olmasa
Ragıp Paşa
nıar (mâr) f.i. Yılan. Divân şiirinde sevgilinin saçı ve aşığın ânları şekil yönünden yılana benzer. Uzunluğu, kıvrımlı oluşu,
102
103
siyahlığı, zehiri vs. özellikleri ile ele alınır. Hazinelerin birer yılan tarafından korunduğu efsanesi, tılsımlı veya 100 yıl yaşayan yılanların ejderha* oluşları da yer yer anılır. Yılan senede bir defa zehir elde edermiş. Bunu da Nisan* yağmurunun tanesini yutarak alırmış.
" <   Öyündü hadd ü zülf-i büt-i dilsitâne gene
•••'^ •
Edindi mâr-ı heft-seri tâziyâne gene   "   '-
• .' '•:"
Aşkî (bkz. yılan, ejdehâ, gene, hazîne, ebr, dürr, Nisan).
Maruf (Macrûf) a.i. Ma'rûf-ı Kerhî diye bilinen ünlü bir mutasavvıf. Adı Ebû Mahfuz Ma'rûf b. Firûzân'dır. Bağdat'ın Kerh mahallesinden olduğu için "

lakabıyla anılır. 815 yılında vefat etmiştir. Ailesi hristiyan olup onu hristiyan mektebine gönderirler. Orada hocası "Tann üçtür" dedikçe Ma'rûf "Birdir" der. Sürekli dayak yer, bir gün evden kaçar ve müslüman olur. Sonra evine dönüp annesi ve babasının da müslüman olmasını sağlar. Tasavvuf yoluna girmiş zühd, şeriat, takva ve sünnete bağlılığı ile şöhret bulmuştur. Davûd-ı Tâî'ye yetişmiş, ondan feyz almıştır. Serî-i Sakatî'nin üstadıdır. İmam Ahmed b. Hanbel ve Bişr b. Haris onu ziyarete gelirlermiş. Ali b. Musa Rızâ'ya intisâb etmiştir. Ölümünde de onu ziyarete gelen kalabalığın ayaklan altında kalması sebep gösterilir. Kabri Bağdat'tadır. Duaları kabul olurmuş. Hastalan iyileştirirmiş. Edebiyatta menkıbeleriyle anılır.

Bundadır Ma'rûf a sermenzil Cüneyd'e cilvegâh Bundadır Behlül'e zincîr-i ciinûn Mansûr'a dar

Fuzûlî

Marut (Mârût) a.i. Sihir yapmakta ünlü bir melek. bkz. Harût. masiva (mâ-sivâ) a.i. Bir şeyden başka olan şeylerin hepsi.

104

r

"Mâsivallah'' kelimesinin kısaltılmışı olarak "Allah'tan gayrı . sayılan şeyler" anlamında kullanılır. Masivâdan geçmek, kendini Allah'a vermektir. Sufîler gönülde, Tanrı'dan başka bir şey bulundurmazlar. Gönlünde başka bir sevgi olan kişi masivâdan kurtulmuş sayılmaz. Dervişliğin aslı ise masivâyı terk etmektir. Kelimenin "sivâ" şekli de kullanılır.

Da 'vet etmek dilesen dil hanesine dilberi Mâsiva'dan aşk cârûbuyla evvel sil-süpür "

• ^

Yûsuf-ı Sîne-çâk

Mâsiva terkin urup nice zamandır yâ Rab Eylerin can u gönülden seni her şeye taleb

Ruhî

Gönlünde senin gayr u sivâ sureti neyler Layık mı bu kim Ka'be'ye büthane desinler

Şeyhülislam Yahya (bkz. fenâfillâh).

mastaba (maştaba) a.i. Peyke, sedir, meyhane peykesi. Kahvehane ve meyhanelerde daha çok kullanılırdı. Bazen de kapı •» kenarına konulmuş taş veya tahta sedirler halinde olurdu. Ca-•' milerin giriş kapılan kenarında bir mastaba bulunurdu. Kelimenin mıstaba şekli de kull

'   Ey Nailî terâne-i kilkimden oldular '
Rûhâniyân-ı mastaba-i intibah mest   '
Nâilî-i Kadîm

inatla (matla0) a.i. Doğuş yeri. Gazel veya kasidenin ilk beytine verilen addır. Musarra* (kendi arasında kafiyeli) olur. bkz. beyit, gazel.

t   Ui   Mehveşim dîvânçe-i hüsnünde matla' gösterir
\ < !;   Ebrüvânın şakk-ı mâh-ârâ dü mısra' gösterir
Şehdî

105

maye (mâye) a.f.i. Maya, asıl. Türk musikîsinde eskiden kullanılmış çok yaygın bir makamdır. Kelime daha çok söz oyunları içinde kullanılır.

•

Ne mâyedir ki edvarda nevası yoh '   Irak'a varsa müberkâ ben ana nerlenürem
Kadı Burhaneddîn

mazmun (mazmun) a.i. Mânâ, anlam, kavram. Edebiyatta bazı özel kavram ve düşüncelerin ifadesinde kullanılan klişeleşmiş söz ve anlatımlara denir. Kısaca bir şeyi, özelliklerim çağrıştırarak kelime grupları içinde gizlemektir.

Divân edebiyatı bir mazmunlar edebiyatıdır. İslâm edebiyatlarının ortak malı olan mazmunlar divân şiirine Fars edebiyatından girmiştir. Ancak İslâmlıktan önceki edebiyatımızda ve eski halk şiirimizde de zaman zaman mazmûnlaşmış düşüncelere rastlanır.

Mazmun, bir sözün içinde gizli olan sanatlı anlamdır. Buna göre belli kelimelerin kullanılması yine belli düşünüş şekillerini doğurur. Sözgelimi sevgilinin ağzı için, klişeleşmiş birer mecaz olan "âb-ı hayât, gül, gonca, şarab ve la'l" mazmunları kullanılır. Okuyucu ağzın bunlardan hangisiyle karşılandığını beyitte geçen diğer kelimelerin yardımıyla anlar. Nitekim şairlerin bu tür kullanımları sık sık tekrarları zamanla şiirin iyiden iyiye billurlaşmasına ve asıl sözün artık söylenmez oluşuna yol açmıştır. Yani "la'l vaya gonca" denildiği zaman artık "ağız"ı da ayrıca söylemeye gerek kalmamıştır. Çünkü her okuyucu bunların "sevgilinin dudağı" demek olduğunu anlar duruma gelmiş ve sonuçta la'l veya gonca ağız için birer mazmun haline dönüşmüştür.   "Sinede evvel ne muhrik arzular var idi/Lebde serkeş ahlar aheste hû'lar var idi (Nedim)"

beytinin ikinci dizesinde geçen "ser-keş (baş çekmiş)"lik ve "aheste
106
I.
hu" çekiş, serviye ait özelliklerdir. Servi hiç söylenmediği halde bu dizede bir mazmun olarak bulunmaktadır.
Mazmun kelimesinin sözlük anlamı yanında terim anlamı için de birçok dilci ve edebiyatçılar farklı zamanlarda değişik görüşler ileri sürmüşler, ancak kelimeye tam bir açıklık getirmemişlerdir. Her ne olursa olsun, divân şiirinin mânâ ve sanat örgüsü, yüzyıllar boyu mazmunlar ile estetik bir yapı kazanmış ve ince bir zevk dünyası ortaya koymuştur. Bu bakımdan "Sebk-i Hindî (Hind üslubu)" akımı da edebiyatta bir mazmun yenileşmesi hareketi sayılabilir. Çünkü daha önce hiç söylenmemiş bir mazmunu (bikr-i mazmun) söylemek her divân şâirinin idealidir. Ancak edebiyatımızda orijinal mazmunlar kullanabilmiş şair sayısı pek azdır.
meani (mecânî) a.i. Mânâlar, anlamlar. Edebiyatta dilin cümle yapısındaki incelikleri ve cümlenin konuya uygun kullanım yollarını öğreten bilim dalı. Belagatın üç bölümünden biridir. (Diğerleri bedî* ile beyân* dır) Kelime bazan "ince ve güzel söz, şiir" anlamında da kullanılır (Girdi miftâh-ı der-i genc-i meânî elime/ Âleme bezl-i güher eylesem itlaf değil- Nefî).
Meânî, cümlelerin şekilleri, öğeleri, güzel veya bayağı söyleniş biçimlerini vs. konu alması yönünden bir çeşit stilistiktir. Bitirildiği zaman dinleyici ya da okuyucunun zihninde soruya yer bırakmayacak şekilde anlam bütünlüğüne sahip olan bir cümlenin ifâde ediliş tarzı meânî ile sağlanır. Meânîde cümlenin asıl (yüklem ve özne) ve yardımca öğelerinin (nesne, tümleç vs.) fiil kiplerine göre istek, dilek, emir, nehiy (yasaklama), ünlem, umma, şaşma vs. bildirirken gereksiz olan sözlerin söylenmemesi; öğeler üzerindeki anlam inceliklerinin ifâdesi için yerlerinin değiştirilmesi ve özne-yüklem uygunluğu gibi özellikler, kısaca bir sözün tam yerinde ve
107
gerektiği biçimde kullanılması şartı aranır. Cümle düşüklükleri ve meramı tam ifâde etmeyen söyleyişlerin yanlış anlamalara ve önemli ifade yanlışlıklarına neden olabilmektedir. Oysa şiir olsun, nesir ols

ve gerektiği yerlerde bulunan cümleler üslup ve içerik yönünden kendisinden bekleneni vermiş, muhatapta uyandırdığı etki ile de amacına ulaşmış demektir. (bkz. belagat)

mecaz (mecaz) a.i. Geçilip gidilen yer, bir yeri tecâvüz. Edebiyatta bir kelimeyi gerçek anlamından başka bir anlamda kullanma sanatıdır. Amacı, söze canlılık, güzellik, çarpıcılık ve
- etkenlik vermektir.

Mecaz, başlıbaşına bir edebî sanat olmaktan çok değişik * adlarla anılan bazı sanatların ortaya çıkmasına yardımcı olur. .. Nitekim teşbih*, istiare*, mecâz-ı mürsel*, kinaye*, ta'rîz*, teşhis* ve intak* gibi sanatlar kelimelerin bir kısmı kelime (msl. »; istiare), bir kısmı ise fikir (msl. teşbih) mecazları üzerine ku-j rulmuş sanatlardır.

' Kelimelerin mecaz kullanımı duygu ve hayâli şahlandırır, _s sözün etkisini arttırır. Türk dilinin mecazlar bakımından zengin oluşu, günlük hayatta çok zaman bilerek ya da bilmeyecek mecazlar kullanmamıza imkan sağlar. Böylece daha iyi ., kavrama ve kavratma sağlanmış olur.

Mecaz, hakikâtin zıddıdır. Nitekim bu tür ifadelerde kelimenin gerçek anlamını iten ve onu anlamamıza engel olan bir 1} başka kelime bulunur. "Hülya sevincinden uçuyor." cümle- -'• sindeki "uçmak" eyleminin gerçek anlamıyla kullanılmasına "Hülya" ismi engeldir. Mecazda bu ikinci kelimeye "ilgi", aradaki ilgiye de "alâka" denir. Alâkası teşbih olan mecâz-';• . lar, gerçek mecazlardır. Alâkası başka türlü olanlar ise

mecâz-ı mürsel adını alır. "Gün gelir Veysel'i bağnna basar/Benim sâdık yarim kara topraktır" dizelerindeki "bağır" ve "yer" kelimeleri "toprak" için kullanıldığından dolayı mecaz oluştururlar.

mecazımürsel (mecâz-ı mürsel) a.i.t. Addeğişimi. mürsel mecaz. Edebiyatta bir sözü, benzetme amacı gütmeden, gerçek anlamı dışında bir anlamda kullanma sanatıdır. Kelimeleri arasında benzerlik ilgisi bulunmayan bir çeşit mecazdır. Asıl ilgili yapan-yapılan, sebep-sonuç, kaplayan-kaplanan, parça-bütün, özel-genel vs. olabilir. Bir geçit töreninden bahsedilirken "Kabataş Lisesi geçiyor.'' denilmesi bir mecâz-ı mürseldir. Çünkü hiç bir zaman bir bina olan Kabataş Lisesi yürüyüp

geçemez. Oysa geçenlerin Kabataş Lisesi'inde okuyan öğrenciler olduğunu hepimiz biliriz. Burada "Kabataş Lisesi" tamlaması kendi anlamının dışında (öğrenciler yerine) kullanılmıştır. Yani dış söylenip içi anlatılmıştır. "Dalgalan sen de şafaklar gibi ey şanlı hilal" dizesinde dalgalanmak eylemi hilâl adı altında bayrak için kullanılmıştır.
Türkçedeki deyimlerin birçoğu mecâz-ı mürsel esası üzerine kalıplaşmıştır. Sözgelimi "gözden düşmek" deyimindeki göz kelimesi, bu deyimde gerçek anlamında kullanılmaktadır. Ayrıca bir insanın göz içerisinden düşmesine imkân yoktur. Nitekim deyim, "birisinin takdirini yitirmek" anlamına gelir.
Mecâz-ı mürsel, divân şâirlerinin pek rağbet ettikleri bir sanattır. Deyimlerin yaygın kullanımı mecâz-ı mürsel'in sıkça kendini göstermesine yol açmıştır. "(Bir nice doyunca kanalım câm-ı murâda/Bir lahza komaz sâkî-i devrân elimizde-Nef î)" bey tindeki "elde komak" deyiminde bir mecâz-ı mürsel söz-konusudur. Mecâz-ı mürsel sanatı Kur'ân-ı Kerîm'de sık sık
109
geçer. "Vakta ki arz (yer) ağırlıklarını fırlatır (Zilzâl/2)'' âye-, tinde kıyametin kopacağı gün yeryüzünün pamuk gibi atılacağı anlar dile getirilmektedir. Oysa bu atılma işini yapan arz değil, Tanrı iradesidir
npeclis (meclis) a.i. Oturulacak, toplanılacak yer. İçki meclisi, bezm. (bkz. bezm).
Devr-i meclis bana girdâb-ı belâdır sensiz ur ^
Mey-ı rahşânı değil sâgar-ı gerdanı bile
Neşâtî
mecmua (mecmuca) a.i. İçinde seçme yazıların bulunduğu elyazması eser. Eski harflerle yazılmışlardır. Şekil yönünden bir defterden ibarettir. Halk kültürüyle ilgili olan ve aşağıdan yukarıya açılanlarına cönk denir. Bir çeşit antoloji nite-~ liğindedirler. Çoğunlukla yazarları ve yazıldıkları tarih belli değildir.
Derleme yoluyla meydana getirilen mecmualar tamamen derlemecinin zevkine bağlıdır. Bu bakımdan çok düzgün ve ' tertipli mecmualar yanında düzensiz mecmualar da vardır. Eserleri yazıya geçmiş şair ve yazarlardan yapılan seçmele-,; rin yer aldığı mecmualar bulunduğu gibi, adlan bilindiği halde i henüz ele geçmemiş bazı önemli eserlerin asıllan veya kopyalarını

mecmualar da vardır. Sözgelimi şairlerin divânlarına koymadıkları şiirleri ile edebiyat tarihi açısından önemi büyük olan risale ve mektupları bu mecmualarda bulunabilir.
Mecmuaların konulan daha çok edebiyatla ilgilidir. Gazel, kasîde, musammat, tarih, mektup vs. şekiller ile tevhid, na't, mersiye vs. türler üzerine oluşturulmuş mecmualar bunlardandır. Ancak fıkıh, kelâm gibi dinî ilimler; simya, remi, sihir, falcılık gibi eski batıl ilimler; musikî, hat gibi sanat

dallan vs. üzerine derlenmiş mecmualar da vardır. Bu tür mecmualar bir konu bütünlüğüne sahiptir. Buna karşılık her mecmua derleyicisi, aynı titizliği göstermeyebilir ve her çeşit hoşa giden yazıyı mecmuasına alabilir. Bir gazelden sonra mensur bir latife, bir fıkıh kaidesinden sonra bir fal usulü, bir müstehcen fıkradan sonra bir öğüt yazılabilir; hatta değişik dillerde pasajalara yer verilebilir.
Türkiye kütüphanelerinde tasnîfı yapılmış binlerce mecmua vardır. Bunlar içinde en önemli olanlar edebî ve tarihî değer taşıyanlardır.
Mecmualar içeriklerine göre adlandırılırlar. İçinde nazîre*lerin bulunduğu derlemelere nazire mecmuası denir. Ömer b. Mezîd'in Mecmûatü'n-Nezâir'i (derlenişi 1487; bs. 1982), Eğridirli Hacı Kemal'in Câmiu'n Nezâir'i (derlenişi 1512), Edirneli Nazmi'nin Mecmau'n Nezâir'i (derlenişi 1523), Budinli Hisalî'nin (ö. 1561) iki ciltlik Metâliu'un-Nezâir'i bunlardandır. Seçme şiirleri içeren mecmualar Mecmûa-i eş'âr genel adıyla anılır. Bu tür mecmuaların kim tarafından derlendiği çok zaman belli değildir. İçinde birkaç şairin divânları bulunan mecmualar ise mecmûa-i devâvîn adıyla anılırlar. Aynca konulan kanşık olup özel bir adla veya derleyicisinin adıyla anılan oldukça önemli mecmualar da vardır. Hüseyin Ayvansarayi'nin yalnızca müstezâdlan içeren Eş'arnâme-i Müstezâd'ı (deri. 1767-1780), Müminzâde Musâhib Ef.nin Hekimoğlu Ali Paşa hakkında yazılan şiirleri derlediği (1742?) Mecmûa-i Tevârîh'i, Yahya b. Mehmed Kâtib'in inşa* örneklerini içeren Menâhicü'l İnşâ'sı (deri. 1479; bs. Amerika, 1971), Feridun Bey'in Mecmûa-i Münşeâtü's-Selâtîn'i (bs. 1846, 1858), değerli metinleri içeren Câmiu'l-meânî (deri. bs. 1533), Süleyman Faik Ef.nin (ö.

1837) nazire, fıkra ve anı içerikli mecmuası vs. bunlardandır.
111
Mecnun (Mecnûn) a.i. Kelime anlamı "deli (bkz. deli)" demekse de daha çok Leylâ ile Mecnûn* hikâyesinin erkek kah-(ramanı olarak bilinir. Benî Âmir kabilesinden şair Kays b. el-Mülevvahü'1-Âmirî'nin lakabıdır. Bir başka rivayete göre Emevîler devrinde yaşamış Kays adlı bir beyzadenin lakabıdır, bkz. Leyla vü Mecnûn.
Diyâr-ı hayretin Mecnûn şeh-i sâhib-külâhıdır '
K'anın başında kuşlar âşiyânı tâc-ı devletdir
u"
Hayalî
Demen Mecnun 'a gelmiş âkibet Leyla 'dan istiğna '
Belâ-yı aşk o ser gerdanı canından usandırmış
Bakî i, (bkz. Leylâ).
med (med) a.i. Uzatmak, çekmek. Aruzda ahengi olumlu yönde etkileyen hususlardandır.
Med, birbuçuk heceler için sözkonusudur. Bilindiği gibi birbuçuk hece, ya içinde uzun ünlü bulunan ya da sonunda iki ünsüz bulunan hecelerdir. İşte bu tek hecenin birbuçuk hece , olmak üzere bir uzun bir kısa (—.) şeklinde okunmasına med denir. Aslında bir heceden ibaret olan ses dizisini, sonundaki artık sesten dolayı uzatıp çektiğimiz için birbuçuk hece olarak ele alırız. Yani aruz kalıbını bulurken bu tür heceleri bir uzun bir kısa hece olarak gösteririz.
' . Vay yüz min vay kim dildârdan ayrılmışam
Fuzûlî Mecûc (Me'cûc) a.i. Kıyamet alametlerindendir. bkz. Ye'cûc.
Meczub (Meczûb) a.i. Cezbeye tutulmuş. Allah aşkı ile kendinden geçmiş olan. Tasavvufta meczub iki sınıftır. Kâmil in-
112
sanın feyziyle cezbeye tutulana, sâlik-i meczûb denir. Önce cezbeye tutulup sonra bir kâmil insana bağlanana meczûb-ı sâlik denir. Bunlardan birincisi, ikincisi kadar makbul sayılmaz.
Devr-i çeşmânında görmem cezbeden hâlî basîr y% ,-(•,-.
Çok görülmez etse meczûb ehl-i hâli gözlerin
-,::: ; ; â
.. • e. .-! i Muallim Nâcî
-•• (bkz. cezbe). '

ipedhiye (medhiye) a.i. Övme, övgü. Edebiyatta bir kimseyi övmek için yazılan şiir ve yazılara denir. Divân şiirinde çok yaygın olarak kullanılmıştır. Daha çok kasîde nazım şekliyle yazılır. Ancak diğer nazım şekilleriyle yazılmış medhiyeler de vardır.
Kasideler genelde bir kimse veya şeyi övme amacına yönelik olduklarından medhiye adıyla anılmaya başlanmıştır. Bu nedenledir ki kasîde ile medhiye özdeşleşmiş ve kasîde deyince akla çok zaman medhiye gelir olmuştur. Nitekim kasidenin bölümlerinden birinin adı da medhiyedir. Şair bu bölümde kasideyi sunacağı kişiyi (memdûh) aşırı sözlerle överek kahramanlığını, cesaretini, iyiliğini, adaletini, zenginliğini, cömertliğini vs. anlatır.
Medhiyeler ya din büyükleri ya da şairin devrinde yaşamakta olan padişah, vezir, şeyhülislâm, devrin ileri gelenleri vs. kişiler için yazılır. Divân şiirinde en çok işlenen konulardan biridir. O kadar ki nesir yazılarda ve gazel nazım şekliyle dahî (müzeyyel veya mutavvel gazel) medhiyeler kaleme alınmıştır. Bu tutumun en belirgin nedeni caizedir. Şair, medhiyesini takdîm ettiği kişiden bir hediye (para, eşya, mülk vs.) ummaktadır. Gazneli Mahmud'un sarayında 400 kadar

maaşlı şâirin kaside şeklindeki medhiyeleriyle onu övdükleri rivayet edilir. Arap ve Fars edebiyatlarının da fazlasıyla üzerinde durdukları medhiyenin Türk edebiyatındaki en güzel örneklerini Nef i (öl. 1635) yazmıştır.
meh (meh) f.i. Ay. Mân. bkz. Ay.
Mehdi (Mehdî) a,i. Hidayete eren, doğru yolu bulan. Kıyamet alametlerinden biri. Kıyametin kopmasına yakın İlahî kanunları yeniden tesîs edecek ve bir müddet saltanat sürecektir. İsmi, soyu, doğum yeri, kimliği, hilyesi vs. hakkında birbini tutmayan rivayetler vardır. Birçok kişi ve şahsiyetler için lakap veya unvan olarak kullanılır. En kuvvetli inanışa göre mehdî henüz dördüncü kat gökte bulunan Hz. İsa'dır. Hz. İsâ oradan Şam taraflarına inecek ve elinde bir asa ile batıya doğru ilerleyerek halkı hidayete ulaştıracak ve Deccal*ın şerrinden kurtaracaktır. Bu dönemde Hz. İsâ, islâm hükümleriyle amel . edecektir. Başka bir rivayete göre Mehdî, Peygamberimiz'in • soyundan olacakmış. Bazı

hadîslerde de mehdi düşüncesine rastlanmaktadır. Dünyanın birçok din ve milletinde mehdî inancı vardır.
Şiî-Batınî inanışa sahip mezheblerde Mehdî fikri çok kuvvetlidir. Onlara göre Mehdî, onbirinci İmam Hasan-ı Askerî'nin oğludur. Babasının ölümünde pek küçük iken 940 yılında ölmüş gibi gizlenmiştir. Bu, gerçek ölüm değildir. Kıyamete yakın tekrar hayata dönecek ve mehdîlik görevini üst-lencektir. Divân şiirinde sevgili ve övülen kişi mehdî olarak vasıflandınlabilir.
Câtni-i şîrîn-ı ceng ü Mehdi-i dîn-i güzîn Can gibi memdûh olan sultân-ı ehl-i iktidâ
Yahya Bey
114
; Sen hâsıl-ı zemânesin ü tapına eren
r -;
Mehdî olur ise n'ola sâhib-zamân imiş ,;, r
(bkz. Oniki imam).
mekes (mekes) f.i. Sinek. Divân şiirinde sevgilinin beni, bir kara sinek olarak ele alınır. O, sevgilinin tatlı yanağı ve bal dudağı kenarına konmuştur. Bazan rakîp veya aşık da acizlikte sinek olabilmektedir. Hatta bu yönüyle peşşe (sivrisinek) olarak da zikredilirler.
Sihirle bir mekes olsam konardım ol sanemin Lebinde hâli gibi yer idim şeker güstâh
Ahmed Paşa
Busen isterken gönül yandı cemâlin tab 'ına Bal umarken âteş-i sûzâna düşdü bir mekes
Aşkı
Mekke (Mekke) a.i. Peygamberimizin doğduğu ve İslâm dininin ilk defa ortaya çıktığı şehir. Arap yarımadasında olup eski dönemlerden itibaren mamur olmuştur. Kabe*nin Mekke'de bulunması tarih boyunca oranın önemini arttırmıştır. Divân şiirinde Kabe vesilesiyle ve müslümanlardan başka kişilerin orada bulunmaması gibi özellikleriyle ele alınır. Bazan hac nedeniyle de anılan Mekke hakkında birçok kitaplar yazılmıştır. Fezâil-i Mekke genel adıyla anılan bu kitaplar her yönüyle şehri ele almaktadırlar. Kabe'nin orada bulunması, mecâz-ı mürsel yoluyla Mekke'den bahseldilmesine neden olmuştur. Dinî edebiyatta da adından bahsedilen Mekke'nin divân şiirinin coğrafyası içinde önemli bir yeri vardır "Mükerreme" sıfatıyla birlikte kullanılır.

Melâmilik tr.i. Dokuzuncu asırda Türkistan, Nişabur, Ma-
verâunnehr ve havalisinde gelişen ve Kübrevîlik,
Mevlevîlik*
115
ve Bayramîlik* gibi büyük tarikatların ortaya çıkmasında
önemli rol oynayan bir tasavvufî düşünüştür. Hamdûn-ı
Kassârî ve bir Türkmen şeyhi olan Muhammed Maşukî Tûsî
tarafından
.u kurulup geliştirilmiştir. Anadolu'ya Bayramilik ile
girmiştir.
{ XVI. asırdaki melâmi halifesi Bosnalı Şeyh Hamza
Balı'nın katlinden sonra Hamzaviyye adı altında
çok faaliyet
, .k göstermiştir.
Hz. Ali'yi vasi kabul etmekle birlikte diğer üç halifeye
de hürmet gösterirler. Oniki imama ve tenâsuha inananları
vardır. Sevgi ihlası ile bir hal ve neşve olup bir
tarikat değildir. Bunun için her tarikatta melâmîlere
rastlanır. Abdallık ve Ka-lenderîlik* gibi etkili
oldukları tarikatlar da vardır. Dervişin, kendisini
halkın gözünde kötü tanıtması, herkesin beğenme ve
saygısı yerine hor görmesini isteyişi, gerçeğe ulaşmak
için en etkili yollardan biri olmuştur. İki yüzlülük ve
gösterişten uzak olan bu hareket tarzı, nefsi öldürmenin
değişik bir yoludur. Erkan ve ayine önem vermezler. Özel
duaları, tekkeleri, ayinleri vs. yoktur. Mezar taşları
kolsuz, ayaksız ve başsız bin insan bedeni gibidir.
Hakk'a teslim oldukları ve dünyadan tamamen geçtikleri
anlamına gelir. Kerametin aleyhindedir-ler. Daima
çalışmayı emrederler. Rehberlerine Gavs* ve Kutup* denir.
Bunlar başkalarını irşâd edebilirler. Dinin emirlerini
hepsi tam anlamıyla yerine getirir. Osmanlı tarihinde
birçok ünlü kişiyi melamîler arasında görüyoruz. Sadrazam
Halil Paşa, Şehid Ali Paşa, Şeyhülislam Paşmakçızade ve
Mustafa Efendiler, San Abdullah Efendi, Şair Tıflî,
Oğlanlan Şeyhi İbrahim Efendi vs. bunlardan birkaçıdır.
Melâmî edebiyatı oldukça geniştir.
Açıldı defter-i ehl-i melâmet kaydolan gelsin •
Çekinen nâm u kayddan gelmesin, lâkayd olan gelsin
Lâ-edrî
116
r- ş Terkedip nâm u nişanı giy melâmet hırkasın
. t. ; Bu melâmet hırkasında nice sultân gizlidir
İsmail Maşukî (bkz. Abdal, kalenderîlik, m

melek (melek) a.i. Melek. Ferişteh, Nurdan yaratılmış olan melekler dişi ve erkek değildirler, yemezler, içmezler, uyumazlar. Halleri başka yaratılmışlara benzemez. İlahî emirlerin geçekleştirilmesinden sorumludurlar. Allah bunlara kudret vermiştir. Daima tesbîh ve zikir içindedirler. Bunların içinde 4 tanesi (Cebrail*, Mikaîl*, İsrafil*, Azrail*) büyük melekler olarak bilinir. Kerâmen kâtibin*, Münker-Nekir*, Rıdvan*, da diğer meleklerden ayrı ve üstündürler.
Melekler gece-gündüz Allah'a ibadet edip O'nun emri ile iş görür, O'ndan önce söz söylemezler. Allah'ın kendilerine emrettiği hususlarda asla asi olamazlar. Kur'ân-ı Kerîm'in bir çok yerinde meleklerden bahsedilir (Bakara/30, 31, 34, 98, 102, 161, 177, 210, 248, 285; Âl-iİmrân/18, 39, 42,45, 80, 87, 124, 125 vs.). Divân şiirinde bir çok yönleriyle ele alınan melekler en çok sevgiliye benzetilmişlerdir. Melek huylu, melek simâlı sevgiliyi melekler överler. Melekler sevgilinin bulunduğu yeri tavaf eder, kirpiklerini ve saçlarını eşiğini süpürge yaparlar vs. Bazan şair kendisini de meleğe benzetir. Sanki melekler ona alkış tutar, duasına amin derler.
; İi i .•• Bin melek yarada Hak bir nefesim nurundan
• ! Ey perî ben yanağın zikrini evrâd edicek
•fiü'ir Ji
Ahmed Paşa
v,,ı, i Raks urdu felek çerha girip cümle melekler Bu şâdîye kim eriser ol kadri muallâ
..-.,. -.
Yahya Bey
117

melekülmevt (melekü'1-mevt) a.i.t. Ölüm meleği, Azraîl. (bkz. Azrail).
Melekülmevti düşünde görerek fevt oldu Vermedi hiç halel uykusuna tiryakı Mübtelâyân-ı şehir gıbta ile der tarîh
., ,,
Bir gece daldı ecel uykusuna tiryakı
Sürûrî
menakıbname (menâkıb-nâme) a.f.b.i. İslam edebiyatlarında bir velînin hayatı çevresinde oluşmuş menkıbe yahut kerametleri anlatan dinî-tasavvufî eser.
İslâm dünyasında yakın zamanlara gelesiye dek bir insanın erdem ve hünerlerinden bahseden çeşitli ki

(hagiograhie) yazılmıştır. Bunlar içinde menakıpnâmelerin çokluğu dikkat çeker. İlk zamanlardan itibaren iki çeşit menakıp kitabı yazılmıştır. I. Dinî kahramanların yani din uğrunda savaşanların hayatları, maceraları ve olağanüstü kuvvetlerden söz eden destanî menâkıpnâmeler (msl. Dânişmednâme, Bat-talnâme) n. Zühd ve takvasıyla şöhret bulan velilerden (saint) söz eden menâkıpnâmeler. Bunların konularını da üçe ayırmak mümkündür. 1. Aşın dercede zühd ve takva sahipleri (msl. İbrahim Edhem), 2. Bir tarikat kurucusu olanlar (msl. Mev-lanâ), 3. Zühd ve takva perdesi altında siyasî bir akımın savunucusu olanlar (msl. Bedreddin Simavî).
Daha çok tekke edebiyatı çerçevesinde gelişmesi ve halk yığınlarına yönelik olması bu tür eserlerde yalın bir dilin kullanılmasına yol açmıştır. Gerek te'lif, gerekse derleme olsun, çoğunlukla kısa bölümler halinde düzenlenmiş olan menâkıpnâmeler, şekil, içerik, dil ve üslup bakımından diğer edebî eserlerden ayrılırlar. Halk muhayyilesinde büyük yerler edinmiş olan keramet türünden olağanüstü olayların değişik

tip ve gruplara maledilerek yer yer anonim birer nitelik kazandıkları menakıpnâmelerin bir kısmı tamamiyle tarihî gerçeklere uygunluk gösteren kronolojik eserlerdir. Konu edindikleri veliler hakkında en güvenilir kaynaklar olan bu tür eserler rast-gele derlenmiş menâkıpnâmelerden çok daha değerli kültür eserleridir. Birçoğu tanınmış tarikat şâirlerinin şiirleriyle süslenmişlerdir.
IX. yy. dan itibaren tasavvuf akımlarının gelişmesiyle birlikte yaygınlaşan menkıbelerin ilk örneklerine büyük velilerin yaşadıkları bölgelere ait tarih kitaplarında rastlanır. Tabakât* kitaplarının yazılmaya başlandığı X. yy.daki çeşitli tasavvuf eserlerinde menkıbelere geniş yerler verilmiştir. Sülemî'nin Tabakâtü's-Sûfiyye'si, Kuşeyrî'nin Risale fi İlmi't Tasavvufu, Ebû Nuaym'ın Hilyetü'l-Evliyâ'sı ve Hucvirî'nin Keşfü'l-Mahcûb'u bu bakımdan önemli eserlerdir. Ancak ilk müstakil menâkıp kitaplarının ortaya çıkışı XI. yy.a rastlar. Arap edebiyatında görülen bu tür çalışmaların yoğunluğu, büyük veliler ile çevresindekilerin menkıbelerini didaktik bir içerikle anlatır (msl. Devhatü's- Safa, Esrârü't-Tevhîd fi Makâmâti'ş-Şeyh Ebî Saîd). Yalnızca büyük mutasavvıflara özgü bu ilk menâkıp kitaplarından sonra çerçeve genişlemiş ve tarikat içinde öneml

sahip olan her ermiş hakkında menâkıpnâmeler yazılır olmuştur. Özellikle XIII. yy.dan sonra bütün islâm dünyasında kuvvetli bir menâkıpnâme edebiyatı kendini hissettirir. Arapça yanında Farsça ve Türkçe olarak da menâkıp kitapları yazılır. Farsça menâkıpnâmelerde velîlerin hayat hikâyelerinin kısmen halk arasında teşekkül eden rivayetler, kısmen de yazarların ilaveleriyle kabartıldığı görülür. Yazıldıkları devrin dini, sosyal, ruhî ve siyasî panoraması niteliğini taşıyan menâkıpnâmeler, hristiyan edebiyatlarında da önemli bir yer tutmuş ve XIX. yy .den itibaren Avrupalı bilginler bu tür batılı eserleri dinî, tarihî ve sosyolojik açıdan incelemeye başlamışlardır.
119
t;
Menâkıpnâme geleneği Türkler arasında oldukça yaygındır. İlk Karahanlı hükümdan Satuk Buğra Han'ın kişiliği çevresinde kaleme alınan Teskire-i Satuk Buğra Han'dan (yazılışı: XI. yy. sonu) itibaren Türk toplumunda pek rağbet edilen alp-eren hikâyeleri menkıbevi bir detay içinde anlatılmıştır. İsla-miyeti daha çok tasavvuf yoluyla öğrenen ve yaşayan Orta Asya Türkleri arasında samanların ve budist azizlerin gösterdikleri olağanüstü hallerin hâlâ canlı şekilde yaşıyor olması menâkıpnâmeler için yeterli zemini hazırlıyordu. Bu nedenle özellikle Ahmed Yesevî'nin menkıbeleri bütün Türk toplulukları arasında kolayca yayıldı. Gerek Selçuklular, gerekse Moğolların önünden Anadolu'ya kaçıp gelen İran asıllı tasavvuf mensupları arasında sözlü ber gelenek halinde gelişen menkıbeler XIII. yy.dan sonra Anadolu'daki canlı tasavvufî hayatın da etkisiyle yazıya, geçirilmeye başlandı. Ancak bu dönemde yazılan menâkıpnâmelerin çoğunda Fars dili kullanılmıştır. Bunda İran edebiyatının ve edebiyat dilinin Farsça olmasının büyük etkisi vardır. XIV. yy.da Abdalân-ı Rûm denilen savaşçı dervişlerin menkıbeleri yalnızca tarîkat çevrelerinde değil, halk ve asker kesiminde de geniş yankılar uyandırdı. XV. yy. ve sonrasında ise menâkıpnâme türü Osmanlı sahasında büyük bir gelişme gösterdi ve tekkelerin kapatılmasına dek yaygın bir şekilde sürdü. Türk edebiyatında 100'ü aşkın menâkıpnâme yazılmıştır. Bunların birçoğu edebiyat tarihi için de en iyi kaynak özelliği taşırlar. Bu eserler içerik yönünden ya bir tarikata ait olurlar (msl. Sakıp Mustafa D

Nefise fi'l-Menâkıbı'l-Mevleviyye, III. c. bs. Mısır, 1866-7; Yusuf Sinan, Silsile-i Tarîkat-ı Sünbüliyye, yazmaları; Süleymaniye Ktp. Halet Ef. Bl. nr. 264/2; Es'ad Ef. Bl. nr.1372; Ebû Rıdvan Sadr Vicdanî, Tomar-ı Turuk-ı Âliyye, III. c. bs. İstanbul, 1920-22) ya da bir ermişi konu edinirler (msl. Müstakimzâde Sadettin, Menâkıb-ı İmâm-ı
120
A'zam, yazmaları: Süleymaniye Ktp. Bağdatlı Vehbi Bl. nr. 1248; Es'ad Ef.Bl. nr. 2420/1; Pertev Paşa Bl. nr. 611/7; Şevki-i Kadîm, Menâkıb-ı Emir Sultân, yazmaları, Süleymaniye Ktp. Pertev Paşa Bl. nr. 265, Hasan Paşa Bl. nr. 831; Abdürrezzak Menâkıb-ı Şeyh Vefa, yazması; Süleymaniye Ktp. Es'ad Ef. Bl. nr. 3622/11; Şeyh Enîsî, Menâkıb-ı Akşemseddîn, bs. İstanbul, 1972). Ancak özellikle XIII. ve XIV. yy.larda Türk edebiyatındaki en önemli menâkıpnâmeler Farsça olarak yazılmıştır (msl. Mevlanâ ve silsilesi için: Sipehsâlar Mecdüddin Feridun, Menâkıb-ı Sipehsâlar, yazmaları: Millet Ktp. Emîrî, şer'iye nr. 1118, Ankara Genel Ktp. nr. 104; Ahmed Eflâkî Dede, Menâkıbü'l-Ârîfin, II. c. bs. \ 1953-54, 1873). Türk edebiyatında manzum menâkıpnâmeler de oldukça önemlidir (msl. Sünbül Sinan ve silsilesi için: Muhammed ; Kayyımzade ve Ali Kürkçüzade, Silsiletü'n-Nûr. yazması: Süleymaniye Ktp. Lala İsmail Bl. nr. 153; Lokmani Dede, : Menâkıb-ı Mevlânâ, yazmaları: Süleymaniye Ktp. Halet Ef. Bl. Ek nr.48, Millet Ktp. Emîrî manzum, nr. 1319; Derviş Ahmed, Menâkıbnâme-i Kemal Ümmî, yazması: Millet Ktp. Emîri manzum, nr. 1184). Türk edebiyatında yazarı bilinmeyen önemli menâkıpnâmeler de vardır (ms. Menâkıb-ı Abdülkâdir-i Geylânî, yazması: Süleymaniye Ktp. Es'ad Ef. Bl. nr. 2426 ; Menâkıb-ı Seyyid Ahmedü'r- Rıfâî, yazması: Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Bl. nr. 4658, 5631; Velâyet-name, bs. 1958).

Menaraf (Men carafe) a.k.g. "Kendini (Nefsini) bilen '. Allah'ını bilir" hadîsinin ilk kelimeleridir. Hadîsin tamamı "Men arafe nefsehû fe kad arafe rabbehû" şeklindedir. Edebiyatta iktibas yoluyla çok kullanılır. Tasavvufun da temel hadîslerinden biridir.
121
Vahdet ile "men aref" sırrından agâh olmuşuz Kesreti ağyâre verdik yâr ile yâriz bu gün
!;: ; .
Aşkî

Nefsini şol kimse kim bildi vü kendin tanıdı Ârif-i Rabb oldu adı abd iken sultân olur
Nesimî (bkz. hadîs).
Menat (Menât) a.i. Cahiliye döneminde Kabe'de duran büyük putlardan birinin adıdır, bkz. Lât.
Menekşe tr.i. Divan şiirinde kokusu, koyu rengi, boyunun eğriliği ve şekil yapısıyla anılmıştır. Baharın ve çemenin en belirgin unsurlarından biridir. Sevgilinin beni menekşeye benzer. Ayva tüyü yerine kullanılabilir. Renk ve koku yönünden miske benzer. Demet demet olup pazarda satılması haliyle saç'ı andırır. Onun yuvarlağı ise saç büklümü gibidir. Ayrıca kulak, gûş, attâr, micmer, anber, hokka gibi benzetmeleri de vardır. Yere yakın oluşu ve boyunun kısalığı ile diğer çiçeklerden ayrılır. "Benefşe" şeklinde kullanılır. r-
Adlinde dutup kimse mi bağyalabilirdi "
Ter-dâmen olup gezmese bâzârı benefşe
Ahmed Paşa
Hattun gamıyla kaddi büküldü menekşenin Görmez misin ki başı ayağındadır dahî
Karamanlı Nizamî
menguş (mengûş) f.i. Küpe. Bektaşîlikte mücerredliğe (evlenmemeye) karar veren dervişin sağ kulağına tören ile bir küpe takılır. Bu küpe demir, pirinç, gümüş Necef taşı vs. birçok maddeden olabilirdi.
I
Mest olup Bezm-i Elestten taze kıldık huşumuz Huşumuzdan cümle âlem halkına mengûşumuz ' " •
Selâmî
menşur (menşur) a.i. Padişah tarafından maiyyetindekilere vazife bağışladığını bildirir yazılı belge, berat. bkz. berat.
Dest-i kudret hüsn menşurun yazarken hâl-i dost Noktadır kim hâme-i zülf-i perişandan tamar
Ahmed Paşa
Lebün la 'l-i Bedahşân 'ı edip mat Habeş mülkünde hâlim asdı menşur
Nesimî
(bkz. ferman).
menzil (menzil) a.i. Menzil, durak. Tasavvufun devir* nazariyesinde 360 menzil olduğuna inanılır. İnsan yaratılmak ve sonra da Hakk'a ulaşabilmek için bu menzilleri geçmektedir. Bu menziller, âlem*leri de

dolaşır ki devrin esasını oluşturan iniş ve çıkış yaylan bunun içindedir.

Gezerdim üç yüz altmış menzili gün gibi şeb tâ rûz Bu eflâk-i zümürrüd-fâm bünyâd olmadan evvel

Arşî

Kandedir deyü ne ser-gerdan gezersen zann ilen
Gezme-gil her menzili, çün can mekânı sendedir

*o

Nesîmî '"*

(bkz. âlem, devr, devriye).

menzilname (menzil-nâme) a.f.b.i. Eski okçulukta atış rekoru kırılması üzerine yazılan şiir.

Okçuluk eski dönemlerin başlıca sporlarından olup menzil, okçuluktaki "atım" ve "mesâfe"dir. Atış törenlerinde bir

122

123

ok ustasının kırdığı yeni rekorun kanıtı ve halka teşhiri için okun düştüğü yere menzil taşı dikilirdi. Özellikle devlet görevlileri ve askerler arasında yaygın olan bu gelenek sonucu, orduda tüfek kullanılmasından sonra kurşun atma talim, idman ve yarışmaları düzenlenir olmuştur. Menzilnâme bu atış törenlerinden bahseden bir şiir türü olup daha çok kıt'a* (kıt'a-i kebire) nazım şekli ile yazılırdı. Ancak bazı kasidelerin med-hiye bölümlerinde de menzilnâme niteliğinde konu ve söyleyişlere rastlamak mümkündür.

Türk edebiyatında menzilnâme türü XVI. yy. ve sonrasında görülür. Özeklikle devlet büyüklerinin atıcılıkta rekorlar kırmaları üzerine söylenen tarih beyitleri, menzilnâmelerin doğusundaki başlıca etkendir. Hemen bütün menzilnâmelerde bir tarih beyitinin bulunması da bu nedenledir. Menzilnâmelerin genellikle kısa şiirler (çoğunlukla 2-7 beyitlik kıtalar) oluşu dikilecek menzil taşına hakkedilmelerine de meydan verirlerdi. Bu tür şiirler divanların tarihler veya kıtalara ayrılan bölümlerinde yer edinmiştir. Okçuluk tarihi ve dili açısından önemi büyük olan Menzilnâmeler içinde Nedim'in (ö. 1730) Damad İbrahim Paşa; Vasıf in (ö. 1824) Sultan Mahmud II.; ve Fazıl'ın (ö. 1810) Kaptan Hüseyin Paşa; Naşid İbrahim'in (ö. 1791) de Sultan Selim III. adına söyledikleri menzilnâmeler oldukça ünlüdür.

mercan (mercân)a.i. Mercan. Divân şiirinde daha çok bazı eşyaya süs olması yönünden ele alınır. Sevgilinin dudağı, ağzı, aşığın kanlı gözü ve gözyaşları merc

Resm etmişem gözümde hayâlini gûyiyâ Nakş-ı nigârı sâgar-ı mercana yazmışam
ar.
124
Şehrinde la 'lün sevkına şol denlü kan ağlamışam Kim bir der ü dîvâr yok yâkût u mercan olmamış '"
Ahmed Paşa
Gözün sadefınden nice dür dâne dökersin Şol dişi güher dudağı mercan ere umma
Dehhânî
mersiye (mersiye) a.i. İslâm edebiyatlarında bir kimsenin ölümü üzerine duyulan üzüntü ve acıyı anlatmak amacıyla ölüyü över nitelikte yazılan şiir ve yazı. Bu yolda yazılan şiirler, İslâmlıktan öncek Türk edebiyatında "sagu", halk edebiyatında ise "ağıt" adıyla bilinir. Dinî günlerde ve ölüm törenlerinde mersiye okuyan kişiye de "mersiye-hân" denir.
Lirik bir anlatımın hâkim olduğu mersiyeler genellikle terkîb-i bend nazım şekliyle yazılırlar. Ancak kasîde ve tercî-i bend nazım şekilleriyle yazılmış mersiyeler de vardır. Ölüm tarihleri olan latalar da mersiye özellikleri taşıyan manzumelerdir.
Dinî-tasavvufî edebiyatta ehl-i beyt sevgisini dile getiren ve Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da şehîd edilişini anlatan mersiyeler hayli çoktur. Hatta bu yolda "Maktel" genel adıyla bilinen müstakil eserler yazılmıştır.
Mersiyeler genellikle dünyanın geçici ve aldatıcılığı, ade-letsizlik ve hayata bakış açısı gibi felsefî konulan anlatan birer bölümle başlar. Daha sonra ölen kimse için duyulan üzüntü ile ölenin yiğitlik, cömertlik, iyilik, adalet vs. meziyetleri anlatılır. Böylece şair, içinde bulunduğu psikolojik durum gereği dış dünyayı da kendi duygularına ortak eder veya öyle olmasını ister.
Mersiyeler daha çok medhiyede olduğu gibi din ve devlet büyükleri ile devrin ileri gelenleri hakkında abartılı bir dille kaleme alınır. Niteki caize geleneği mersiyeler için de sözkonusudur.
Türk edebiyatında Kutadgu Bilig'de yer alan Alp Er Tunga Sagusu ile Yahya Bey, Sâmî, Fünûnî, Ramı, Fazlî, Nisâyî, Müdamî gibi XVI. yy. şairlerinin Kanunî'nin oğlu Şehzade Mustafa için; Bakî'nin Kanunî'için; Şeyh Galib'i Esrar Dede için; Kâzım Paşa'nın da Hz. Hüseyin için yazdıkları mersiyeler ünlüdür.

Mersiye, kişiler için yazıldığı gibi, savaşlarda elden çıkan yerler ve ölümünden üzüntü duyulan hayvanlar için de yazılabilir. Edebiyatımızda özellikle şehir mersiyelerinin sayısı oldukça fazladır. Filibelizâde Asım ile Namık Kemal'in birlikte yazdıkları "Vatan Mersiyesi" bu tür mersiyelere örnek verilebilir.
Buraya Şeyh Galib'in müsemmen tarzında yazdığı Esrar Dede mersiyesinin üç bendini örnek olarak alıyoruz.

/. 1. Kan ağlasın bu dîdeşi dür-bârım ağlasın Ansın beni o yâr-i vefâ-dârım ağlasın
2. Çemş ü dehân u ânz u ruhsânm ağlasın
, . Başdan başa bu cism-i siyeh-kârım ağlasın
3. Ağyarım ağlasın bana hem yârim ağlasın
Gûşeyleyen hikâyet-i Esrar 'im ağlasın
X. Nâdîde bir güher telef ettim diriğ ü âh Hâk içre defnedip geri gitim diriğ ü âh

II. 1. Zât-ı şerifi âleme bir yadigâr idi
Fark u fena vü aşk u hüner ber-karâr idi
2. Her şeb misâl-i şem' benimle yanar idi Saye gibi yanımda enîs-i nehâr idi
126
f" 3. Hakka tamâm âşık idi yâr-i gâr idi .Kir
Bir kaç zaman muammer olaydı ne var idtJ-
X. Allah verdi aldı yine kurb-i hazrete
1" Biz kaldık intizâr ile rûz-ı kıyamete
itu
' •

III. 1. Meydân-ı Mevlevi'de nişan aşikâr edip • -
; Pervâz ederdi şevk ile ankâ şikâr edip
1 2. Eylerdi nây u defle semâ âh u zâr edip •
5fc ' Bulmuşdı kân-ı matlabı Hak'da karâr edip
3. Almışdı müjde kuyuna yârın güzâr edip 1
Gitti ne çâre Gâlib'i hasretle yâr edip
X. Olsun visâl-i Hazret-i pîrânla kâm-yâb Kıldı karin-i kabr-i Fasîh-i felek-cenâb

Merve (Merve) a.i. Mekke'de bir dağ. Hacılar, Merve ile Safa* arasında sa'y* eyleyerek haccın bir farizasını yerine getirmiş olurlar. Bu iki tepe arasında 7 defa gelip gitmek İsmail Peygamber'in annesi Hacer'in, su

aramak için koşuşturması hatırasına yapılır. Divân şiirinde Kabe unsuru yanında yer alır.
(bkz. İsmail, Zemzem).
Meryem (Meryem) a.i. Hz. İsa'nın annesi. Davûd Peygamber'in soyundan İmran* adlı bir zatın kızıdır. Anne-babasmın çocuğu olmamış. Onlar da çocukları olursa kiliseye bağışlamayı adamışlar. Meryem doğunca oranın imamı Ze-keriyya peygambere teslim etmişler. 15 yaşındayken, adı Kur'ân'da geçen (Yasin/20) Yusuf Neccâr'a nişanlanmış ise de ona varmadan Cebrail* vasıtasıyla üflenip gebe kalmıştır. Yahudiler ona çok eziyetler etmişlerdir. Nişanlısı onu alıp Nâsıra'ya götürmüştür. Filistin kralı Herod, doğacak çocuğun öldürülmesini emredince de Mısır'a veya Anadolu'ya gitmişler.

JıtB
Hz. İsa'nın hayatı boyunca annesi Meryem de hayatta imiş. Hz. İsa'nın göğe çekilmesinden bir müddet sonra vefat etmiştir. Adı, Kur'ân'ı Kerîm'in birkaç yerinde anılır (Âl-i İmrân/33-37, 42-47, Nisa/156, Meryem/16-34, Enbiyâ/91, Tahrîm/12). Hristiyanlar ve özellikle katolikler Meryem'i en kutsal yaratık sayarlar. Bugün Efes'te bulunan Meryemana kilisesi Hz. Meryem'in sığındığı ve yaşadığı yer olarak Papalık tarafından resmen kabul edilmiştir. Onun için buraya gelen hristiyanlar hacı olur. Rivayete göre Meryem'in kullandığı iplik o kadar inceymiş ki iki kat edilmeden görünmezmiş.
Divan şiirinde Hz. İsa'yı doğurması, Cebrail tarafından üfiirme yoluyla gebe bırakılması gibi husûsiyetleriyle ele alınır.
7ar u pûdu olalı câme-i aşkın rek-i cân Pîrehen rişte-i Meryem 'le kaba geldi bana
Neş'et ''
'ilk.-.-. -.; Hatı Hızr ağızı Meryem sözü İsâ lebi
Yahya î,.?*. Özü Yûsuf gözü Musa zihî Âdem zi-Havvâdır
" ' ''
Kadı Burhaneddin
Sûretde eğer zerre isek manîde yuhuz , Rühu'l-Kudûs'ün Meryem'e nefh etdiği ruhuz
Ruhî (bkz. buhûr-ı Meryem, İsâ).

Merzubanname (Merzubân-nâme) f.b.i. Merzuban b. Rüstem'in (X. yy) ahlakî nitelikte hikâye ve masallardan oluşan düzyazı siyaset kitabı.
Eser, "akıllıca nasihatlar ve faydalı tavsiyeler"de bulunmak için yazılmıştır. 9 bölümden (Türkçe çeviriler 10 bölüm) oluşur. Tıpkı Kelile ve Dimne'de olduğu gibi iç içe devam

eden hikâyelerin yer aldığı eserde hikâyelerin bir kısmı yalnızca hayvanlar, bir kısmı da insanlar ile hayvanlar arasında geçer. Toplam 51 didaktik hikâye ve masaldan oluşan kitabın sonunda küçük öğüt ve fıkralar yer alır. Merzubanname İran halk hikâyeleri ve edebiyatına ait olmakla birlikte Arap edebiyatına da fazlasıyla etki etmiştir. İçerik yönünden bazı hikâyelerin Hind masallarına benzediği görülür. Metin arasına serpiştirilmiş âyet, hadîs ve hikmetli beyitler ve nazım parçaları ile zenginleşen eser dinî-didaktik öğütlerle doludur.
Taberistan (Mazenderan) bölgesindeki yerli halkın dili olan eski Pârsî ile yazıldığı sanılan Merzubannâme'nin aslı günümüze dek gelememiştir. Ancak XIII. yy. edebi Farsçasına aktarılmış iki ayrı metni bilinmektedir. Bunlardan biri Sadeddin Varâvinî'ye (yaz: 1210-24?) diğeri Muhammed Gazi Malatyavî'ye aittir. Malatyavî'nin Ravzatü'l-Ukûl adını verdiği eseri (bs. M.T. Houtsma, Eineunbekannte Bearbeitung des Marzubân-nâme, ZDGM, LII. s.359-392) Merzubannâme'nin gerçek yazarının Kabus b. Veşmgîr olduğunu yazar. Çeşitli kitaplıklarda yazmalarına rastalanan Merzubanname, British Museum' daki (Or. 6476) Varâvinî nüshası esas alınarak Mirza Muhammed Han Kazvinî tarafından yayımlanmıştır (1909).
Eser, Türk diline iki kez çevrilmiştir. İlk çeviri Şeyhoğlu Sadrüddin'e (XTV. yy.) aittir. Varâvinî'nin eserinden eski Anadolu Türkçesine aktarılan çeviri (bs. Marzubanname Tercümesi, Ankara, 1973), XV. yy.da İbn Arabşâh (1389-1450) tarafından da Arap diline aktarılmıştır (taş bs. Kahire, 1870). Şeyhoğlu'nun çevirisi konu yönünden olduğu kadar akıcı, etkileyici, yalın dil ve üslûbu ile Türk edebiyatının önemli

eserleri arasında yer alır. Türk edebiyatındaki ikinci Marzu-bannâme çevirisi yine Varâvinî'den Urfa'lı Nüzhet

Ömer Ef. (öl. 1778) tarafından yapılmıştır ve Cevâhirü'l-Hikem adıyla tanınmıştır (TS.R. 1071).
mescid (mescîd) a.i. Secde edilecek yer, rnescid, namazgah. Kudüs'te Hz. Süleyman tarafından yaptırılan camiinin yerine yapılan ve müslümanların ilk kıblesi olan camiye Mesci-i Aksa denilir. Mekke*deki, içinde Kabe*nin de bulunduğu mabede ise Mescid-i Haram denilir. Mi'râc* gecesinde peygamberimiz Mescid-i Harâm'dan Mescid-i Aksâ'ya gitmiş oradan da göğe yükselmiştir.

Yıkılıp gitdi evkâf-ı selâtîni yıkan
Mâl-ı eytâmı alıp mescidi meyhane yapan
Yahya Bey

Mescid-i Aksa makâm-ı sâdıkân-ı Mustafâ Dâl-i vahdet gibi anda secdeye vardı semâ
Yahya Bey

mesel (mesel) f.i. Misal, örnek, karşılaştırma. Habeşçe "mesl, mesâle", Aramîce "meslâ, mâsâl", Arapça "masal, mesel (ç. emsal)" şekilleri bulunan, Fars ve Türk yazı dillerine ise "mesel" şekliyle geçerek atasözü karşılığı olarak kullanılan mesel, Divanü Lugati't-Türk ve Kutadgu Bilig'te "sav" karşılığı olarak kullanılmıştır.
Mesel, bir kurala örnek olarak söylenen ve görünen anlamı dışında mecazî bir anlam taşıyan pedegojik-didaktik cümlelerdir. Bir olay karşısında duruma uygun düşen anonim sözler olarak kullanılır. Bu bakımdan atasözü karşılığı olarak bilinir. (Yârsız kalır meseldir aybsız yâr isteyen- Aşkî). Mesel, aynı anlama gelmek üzere daha çok darb-ı mesel (örnek

getirme) şeklinde kullanılır (Sözde darbu'l-mesel îrâdına söz yok ammâ/Söz odur âleme senden kala bir darb-ı mesel- Nabî.)
Tarihte ilk mesellerin peygamberler tarafından söylendiği bilinmektedir. Daha sonra bilge kişilerin sözleri de anonimleşerek darb-ı mesel özelliği kazanmışlardır. Nitekim birçok şâirin hikmetli beyitleri de daha sonradan darb-ı mesel şekline bürünmüştür. Bazı mesellerin şiirlerde yapı ve şekil değiştirerek söylendiği de olur. XX. yy.dan sonra tamamen atasözü karşılığı olarak ele alınan darb-ı mesellerin (ç. durûb-ı emsal) derlenme çalışmaları yapılmıştır (bk. Ötüken, Adnan C., Darb-ı mesel mecmuaları kitabiyatı, Atsız mec. s. 12, 13, 15, 17. Nisan — Eylül, İst. 1932). Bunlar içinde Edirneli Nazmî'nin Manzûme-i Durûb-ı Emsâl'i (yaz.

bs. 1848), Vâcid Ef.nin Durûb-ı Emsâl'i (bs. 1858), Şinasi'nin Durûb-ı Emsâl-i Osmaniye'si (bs. 1863), Ahmed Vefik Paşa'nın Müntehebât-ı Durûb-ı Emsâl'i (bs. 1879-82) ve Abdullah Fettahoğlu'nun Mecmûa-i Emsâl'i (bs. Kazan, 1904) önemli eserlerdendir.
Mesih (Mesih) a.i. Hz. İsa'nın lakabıdır. Elini sürdüğü hastalan derhal iyi etmesinden dolayı bu lakabı almıştır, (bkz. İsâ).
Bed-gûlara dem-beste görünmekteyiz amma Rindân-ı Mesihâ-deme miftâh-ı fütûhuz
Ruhî
mesnevi (mesnevi) a.i. İkişer, ikişerli. Edebiyatta her beyti ayrı (aa-bb-cc vs.) kafiyeli olan nazım şekli. Aruzun kısa kalıplarıyla yazılır. İki beyitlik şiir parçalarından binlerce beyit uzunluğundaki kitaplara dek kullanılmış bir şekildir. Uzun manzume veya kitap haldeki mesneviler özel adlarla anılır. Bu kurala uymayan tek mesnevi Mevlanâ'nın (öl. 1273) 25.618

beyitlik Farsça Mesnevî-i Ma'nevî'sidir. İslâmlıktan önceki dönemlerde ozanların kopuz eşliğinde okudukları ve mesnevi nazım şekline çok benzeyen koşuglara ilk Türk mesnevileri gözüyle bakılabilir. Ancak bugün bilinen mesnevi şekli Fars edebiyatında ortaya çıkmış, oradan aynı adla Türk edebiyatına; "müzdevice", "recez" veya "urcüze" adlarıyla da Arap edebiyatına geçmiştir.
İran'da ilk mesnevîler X. yy.da Pehlevîce yazılmış ve şehnamelerde kullanılmıştır. Mes'udî'nin Şehnâme'si ile Dakikî'nin Hudâynâme'si bu türdendir. Rudegî'nin (öl. 940-41) Kelile ve Dimne ile Sindbandnâme adlı çevirileri ise değişik konulu ilk mesnevilerdir. XI. yy. da Ayyukî'nin Varka vü Gülşâh'ı ile Unsurî'nin (öl. 1031) Vâmık u Arza* adlı eserleri vardır. Ancak bu ve daha sonraki çağların en ünlü Farsça mesnevisi Firdevsî'nin (öl. 1021) 60.000 beyitlik Şehnâme*sidir. Selçuklular döneminde ise Nizamî'nin (öl. 1025) Penc Gene adıyla bilinen ve hamse türünün ilk örneği olan beş adet mesnevisi (Mahzenü'l-Esrâr, Hüsrev ü Şirin, Leylâ vü Mecnûn, Heft-Peyker, İskendernâme) vardır.
Türk edebiyatında ilk büyük mesnevi Yusuf Has Hâcib'in (öl. 1077), KutadguBilig(bs. 1947, 1959) adlı eseridir. Sonra sırayı Mevlanâ'nın Mesnevî'si alır. Aynı dönemde Şeyyad Hamza (bs. 1946) ve Suli Fakih Yusuf u Züleyhâ adlı birer ' mesnevi yazarlar. XIV. yy.da

sahasında Kutb'un Hüsrev ü Şirin'i (bs. 1968), Yunus Emre'nin Risâletü'n-Nushiyye'si (yazılışı 1307), Gülşehrî'nin Mantıku't-Tayr çevirisi (yazılışı, 1317; bs. 1957), Âşık Paşa'nın (öl. 1332) Garipnâme'si, Hoca Mes'ud'un Süheyl ü Nevbahâr'ı (yazılışı 1350; bs. 1924), Erzurumlu Darîr'in Kıssa-i Yûsuf u (yazılışı 1366), Şeyhoğlu Mustafa'nın (öl. 1410) Hurşidnâme'si (yazılışı 1387; bs. 1975), Ahmedî'nin (öl. 1412) İskendernâme

(yazılışı 1390; bs. 1983) ile Cemşîd ü Hurşîd'i (yazılışı 1403; bs. 1975) ve Ahmed'in Işknâme'si (bs. 1965) mesnevi türünün ölümsüz örnekleridir.

XV. yy. ve sonrasında Türk edebiyatındaki mesnevîler büyük bir gelişme ve genişleme gösterir. Ahmed Daî'nin Çengname'si (bs. 1952), Süleyman Çelebi'in (öl. 1421-22) mevlîd olarak bilinen Vesiletü'n-Necât'ı (yazılışı 1409; bs. 1954, 1958, 1980, 1986 vs.), Şeyhî'nin (öl. 1431) Hüsrev ü Şîrîn (bs. 1963/2) ile Harnâme'si (bs. 1949, 1974), Cem Sultan'ın Cemşîd ü Hurşîd'i (yazılışı 1477) Hamdullah Hamdî'nin (öl. 1503) hamsesi ile Ali Şir Nevaî'nin hamsesi ve Lisanü't-Tayr adlı mesnevisi bu çağın üstün örnekleridir.

XVI. ve daha sonraki yy. larda mesnevîler daha çok hamseler oluşturarak karşımıza çıkar. Ancak yine de müstakil önemli mesnevîler vardır. Mesihî'nin (öl. 1512) Edirne Şehrengiz'i, Cafer Çelebi'nin (öl. 1514-15) Hevesnâme'si (yazılışı 1493-4), Revanî'nin (öl. 1524) İşretnâme'si, Lamiî'nin (öl. 1532) Câmî'den çeviri hamsesi, Kemalpaşazâde'nin (öl. 1534) Yusuf u Züleyhâ'sı, Zatî'nin (öl. 1546) Şem ü Pervane, Ahmed ü Mahmûd ve Şehrengiz'i ve çağın üstadı Fuzulî'nin (öl. 1556) Leylâ vü Mecnûn (yazılışı, 1535; bs. 1955, 1958/2, 1981); Beng ü Bade (bs. 1955, 1958) ve Sohbetü'l-Esmâr'ı (bs. 1958), Kara Fazlî'nin (öl. 1563) Gülü Bülbül (yazılışı, 1552) ile Hümâ ve Hümâyûn'u, Taşlıcalı Yahya'nın hamsesi ve Hakanî'nin Hilye'si (yazılışı 1598) bu çağın en önemli mesnevileridir.

XVII. yy.da Ganizâde Nadiri (öl. 1626) ve Nevizâde Ataî (öl. 1635) hamseleriyle tanınırlar. Edirnenli Güftî (öl. 1678) Teşrifâtü'ş-Şuarâ adlı manzum tezkiresiyle (yazılışı 1660); Nabî (öl. 1712) Hayriye (yazılışı 1701; bs. 1875, 1889),

Hayrâbâd (yazılışı 1705) ve Surnâme'si ile Sabit (öl. 1712) Zafernâme, Edhem ü Hümâ, Berbernâme, Derenâme ve Amr u Leys adlı küçük mesnevileri ile ünlüdürler.
XVIII. yy. Türk edebiyatında mesnevinin duraklama çağıdır. Nahifî'nin (öl. 1738) Mesnevi tercümesi (yazılışı 1730; bs. 1852); Şeyh Galib'in (öl. 1789) Hüsn ü Aşk'ı (yazılışı 1783; bs. 1836, 1994, 1968, 1975) ve Vehbî'nin (öl. 1809-10) Lütfıyye'si (yazılışı 1790-91; bs. 1837, 1860) dışında önemli fazla mesnevi yoktur.
XIX. yy. da ise Fâzıl'ın (öl. 1810) Hûbânnâmesi (bs. 1838, i; 1869, 1945), Zenânnâme (bs. 1838, 1869, 1945) ve Defter-i
\Aşk'ı (bs- 1869) ile İzzet Molla'mn (öl. 1829) Mihnetkeşân (bs. 1853) ve Gülşen-i Aşk'ı (bs. 1849) vardır. Tanzimat döneminde ise Ziya Paşa'nın Harabat Mukaddimesi, Namık Kemâl'in Tahrîb-i Harabat'inin bir kısmı ve Abdülhak Hamid'in manzum tiyatroları mesnevilerin en son örnekleri olmuştur.
Mesnevi nazım şekli ile yazılan eserler aşağı yukarı şu bölümlerden oluşur: Dibace (önsöz), tevhîd*, münacat*, na't*, mirâciye*, mehdiye*, sebeb-i te'lif* (eserin yazılış nedeni), âğâz-ı dasitan* (konuya başlangıç) konu ve hatime (sonuç). Konu ne olursa olsun bir mesnevide bu bölümlerin pek çoğu bulunur.
Mesnevilerde olaylar bir masal anlatımı ile sürer. Anlatış ve tasvirler akıl ve mantık sınırından taşarlar. Yer ve zaman belirsizdir. Tasvirlerde aşın abartmalar göze çarpar. Hikâye kahramanları olağanüstü davranışlarda bulunurlar. Ağırlık merkezi aşk olan mesnevilerde cin, peri, dev, cadı, ejderha gibi masal motifleri çok bulunur. Bazan bu aşk ve imajlar, tasav-vufî veya alegorik-sembolik nitelikler gösterebilirler.
134
Mesnevilerde konu değişik olabilir. Aşk (msl. Leylâ ile Mecnûn); din-tasavvuf (msl. mevlîd), didaktik-ahlakî (msl. Hayriyye-i Nabî), savaş ve kahramanlık (msl. gazavatnâme). bir şehir ve güzel anlatımı (msl. şehfengiz), mizah (msl. Harnâme), ilim (msl. kıyâfetnâme), sözlük bilgisi (msl. Tuhfe-i Vehbî) ve tarih (msl. Muradnâme) bunlardan birkaçıdır.
Mesnevi, her beytin kafiyesi ayrı olduğu için kolay bir nazım şeklidir. Bu nedenle uzun konular, hatta ansiklopedik eserler dahi mesnevi nazım şekliyle yazılabilmiştir. Bunun yanında divân şâirl

mesneviye hiç iltifat etmeyenler de vardır (msl. Bakî, Nef i, Nedim vs.).
Aynı aruz kalıbının tekrân ile bir monotonluk ortaya çıkmaması için mesnevilerin ansına yer yer gazel*, terkib-i bend* vs. nazım şekilleri serpiştirilebilir. Mesnevilerde konu devam ederken her beyit yine de bir bütünlüğe sahiptir.
Mesnevi nazım şekli özellikle hamse şairlerinin elinde fazlasıyla gelişmiştir. Divânlar içinde zaman zaman küçük mes-nevî parçalarına da rastlanır. Medhiye, lugaz*; muamma* ve küçük hikâye anlatımında bu tür kısa mesneviler şâire kolaylık sağlamakta ve söyleyişin sınırlarını genişletmektedir.
Eski edebiyatımızda mesnevi asla gazel ve kaside gibi ön planda tutulmamış, hatta yalnızca mesnevi yazan şairlerin sanatı küçümsenmiştir.
meşşata (meşşâta) a.i. Gelin süsleyen, kadın tuvaleti yapan kadın. Divân şiirinde rûzigâr, sevgilinin saçı üzerindeki tasarrufuyla bir meşşâtayı andınr. Aynca meşsâta yüz ve yüzdeki ben ile meşgul olur.
Tab'ım arûs-ı ma'nîye meşşâtalık eder Endişem âyîne kalemim sürmedân verir
Nef i
135
meta (metâc) a.i. Satılacak mal, eşya; sermaye, elde bulunan varlık. Divân şiirinde aşığın aklı ve canı onun elindeki tek meta olarak nitelenir. Bu metaı sevgili uğruna vermeye hazırdır. O, aklını ve canını vererek sevgilinin aşkını satın alır. Can, nakd olunca derman meta, gönül müşteri, göz de dellal* olur. Sevgilinin vuslatı ise aşığın en büyük metâıdır. Eskiden gerdeğe giren kızın kanlanan bezi, sağdıç tarafından anası ve babasına övünme; kayınvalidesine de güven alâmeti olarak sunulurmuş. Buna da metâu'l-gurûr (gurur metâı) denilirmiş.
Marifet iltifata tâbidir Müşterisiz meta zâyidir
,
Lâ-edrf
Dünya vü mülk ü malına aldanma ey melik Zira anın metâı be-gâyet hakirdir
, ; ,
Nesîmî *
Elde gül gibi metâ-ı aşk-ı dilber var iken Nakd-i ömrü zühde sarf edenler israf etdiler

Aşkî (bkz. cân, dellâl).
meviza (mevciza) a.i. Ahlak ve din konulu söylev veya konferans; vaaz, nasihat, öğüt.
Mev'iza, birinin kalbini yumuşatacak şekilde öğüt verme amacına yöneliktir. Daha çok avama hitap eder nitelikte basit ve yalın anlatımlıdırlar. Yazılı edebiyat ürünü olarak iki çeşit mev'iza kitabı kaleme alınmıştır. İlki, mabetlerdeki vaazın metodunu konu alır. Söylenileceklerin sırasını, dinleyenlerin psikolojisini, ortamına göre konuşmanın yolunu vs. örneklerle anlatan bu tür eserler daha çok ders verir nitelikte yazılan
136
dinî eserlerdir. Ancak asil önemli nev'iza kitaptan ana hatlarıyla vaaz konularını anlatan eserlerdir. Bu eserlerde her tür konu, elden geldiğince ilgili âyet, hadîs, vecize, atasözü, beyit vs. ile zenginleştirilir. Hatta sözün daha etkili olabilmesi için vaazın söyleniş şekli dahî belirlenir. Ünlü vaizler ve tecrübeli din adamları tarafından hazırlanan mev'izeler edebi yönden fazla bir değer taşımazlar. Ancak değerli şair ve âlimler tarafından hazırlanmış didaktik mev'iza kitapları da vardır. Arap edebiyatında Takrizi Takiyyüddin Ahmed'in (öl. 1441) Kitâbü'l-Mevâiz'i (2 c. Bulak, 1854) ile Türk edebiyaünda Nahifî'nin (öl. 1738) Nev'izatü'n-Nüfûs'u (Süleymaniye Ktp. Hamidiye Bl. nr. 252) bunlardandır. Bazı ünlü alimlere ait kitapların halk yığınları için basitleştirilmesi yoluyla da mev'iza kitapları yazılmıştır. Şeyh Cemaleddin'in Mev'izatü'l-Mü'minîn (yazılışı 1323; tere. bs. 1970) adını verdiği İhyâu Ulumi'd-dîn özeti bu türdendir.
Mevlevilik a.tr.i. Mevlanâ Celaleddin-i Rumî'nin vefatından sonra oğlu Sultan Veled tarafından teşkilatlandırılan bir tarikattır. İlk dönemlerde Celâlî tarikatı denilmiştir. XVII. yy. sonlan ile XVI. yy. da Anadolu'da büyük önem kazanmıştır. Halen dünyanın birçok ülkesinde taraftarları olan Mevlevi tarikatı Mevlanâ'nın Mesnevi adlı altı ciltlik eserini temel kitap ittihaz eder. Kur'ân'dan sonra, bir dervişin bilmesi gereken kitap Mesnevî'dir. Daha çok aydınlar arasında yayılan Mevlevîlik ve Mesnevi eğitiminden dolayı Fars dili Türkçe içinde hayli etkili olmuştur. Mevlevîlikte esma yoktur; ama semâ* esastır. Tarikat ehli semâ ile vecde gelir. Mevlevîlikte ilk basamak binbir gün çile çekmektir. Çileden sonra kendilerine tekke libası giy

hücre tahsis olunur. Sonra deveran, tefekkür, murakabe, musikî gibi yollarla olgunlaşırlar. Her derviş şeyh veya dedesi ile vecd ü hal bulur. İrşâd, sohbet ile-
137
dir. Zikir yalnızca Allah'ın adını anmaktan ibarettir. Bu yönleriyle Melamîlik* ile sıkı bağlantısı vardır.
Tarikatın merkezi Konya'dadır. Mevlevîlik Türk-İslâm musikîsine, nakşına, edebiyatına, şiirine, yazısına vs. çok etki etmiştir. Anadolu, Rumeli, Arabistan, Afrika, Irak ve hatta hristiyan ülkelerde dahi yaygın hâle gelen tarikat birçok büyük şahsiyeti de bünyesinde taşımıştır. Sultan Selim, Mahmud n, Aziz ve Reşad gibi padişahlar yanında Neşatî, Nef î, Şeyh Ga-lib gibi ünlü şairler, devlet adamları vs. bu tarikata mensuptur.
Mevleviler başlarına keçe külah, üstlerine tennure denilen kolsuz gömlek, onu-i üstüne destegül denen kısa ve kollu bir ceket giyerler. Bellerinde elif-lâm-end denen bir kemer vardır. Bunların çoğu çuha yeşili renktedir. Ayin esnasında ney, rübâb, kudüm, dâire, bendir, vs. çalınır. Ayinde bir mesnevîhân bulunur ve makam ile mesneviden beyitler okur. Zikir, cuma namazından sonra yapılır. Türk şiirinde Mevlevîliğin izleri çok derindir.
Dönerken etekler yelpazelenir Dönerken gönülde aşk tazelenir
Lâ-edrî
Mevlevîdir san o şadırvân-ı sergerdânı kim Hem döner hem eşkini eyler sofasından revân
Nefî
Ey dil istersen eğer kâmil ola noksanın Sikkesi altına gir hazret-i Mevlânâ 'nın
Hüdâî Dede
Sarâb-ı şevk ile mest olsa her bir mevlevî tan mı Arak-rîz olup ol âfet döner mestane mestane
Aşkî
138
Reh-i mevlevide Galib bu sıfatla kaldı hayran Kimi terk-i nâm u şâne kimi itibâre düşdü
Şeyh Galib
mevlid (mevlîd) a.i. Arap ve Türk edebiyatlarında Hz. Muhammed'in doğumu başta olmak üzere, hayatı, mucizeleri, gazaları, ahlakı, vefatı ve hilye*sini övgü ile anlatan eser.

Çoğunlukla manzum olup mesnevî nazım şekliyle yazılmışlardır. Hz. Peygamber'in doğum günü dolayısıyla yapılan şenlik ve törenlerde okunma amacına yöneliktir. Konu yönünden küçük değişiklikler gösterirlerse de çoğunlukla klasik mesnevî biçimine uygun olarak başta münacaat ve sonda da dua bölümlerini içerirler. Buna ek olarak hemen birçok mev-lidde Hz. Peygamber'in doğumu (vilâdet), peygamberliğin gelişi (risâlet), göğe yükselişi (mirâc*) ve vefatı (rıhlet) bölümleri ortak konular arasındadır. Didaktik-lirik bir anlatımın hakim olduğu mevlîdler halka yönelik dinî eserler olup genelde yalın dille yazılmışlardır. Bunların en büyük nedeni, canlı bir dinî hayatın içinden gelen şâirlerin çok zaman bu ilk ve son şiir denemeleri ile halkı aydınlatabilme ve hayırla anılma amacı gütmeleridir.
Türkler arasında mevlidin ayrı bir yeri ve önemi vardır. Buna rağmen ünlü divân şairlerinin hemen hepsi bu konuya uzak durmuşlardır. Mevlîd yazarları genellikle din adamları arasından çıkmıştır. Nitekim bazı mevlîd metinleri arısına ta-savvufi ilahîler karışmışsa da gerçekte mevlîdler tamamen dinî edebiyat ürünleridir. Bu nedenle birçok mevlîd eserleri dil,şekil, üslup vs. yönlerden fazla başarılı edebi metinler sayılamaz.
İslamlığın ilk dönemlerinden itibaren yazılmaya başlanan siyer*, şemail* ve megazî* türü eserlerde (msl. IX. yy. İmam

Tirmizi'nin Şemâil'i ve Muhammed b. İshak'ın Siyer'i) mevlîd içerikli bölümler yer almışsa da bu konuda ilk özgün eser Ebü'l-Cevzî'nin (öl. 1200) Mevlidü'n-Nebî'sidir (el-Arus). Aynı dönemlerde Muhiddin-i Arabî (öl. 1240) Mevlidü'l-Cismanî ve'r-Rûhânî; Ebü'1-Kâsım-ı Sebtî (öl. 1203) Dürrü'l-Munazzam fi Mevlidi'n-Nebiyyi'l-Muazzam; İbn Dihye (öl. 1235) Kitâbü't-Tenvîr fi Mevlidi's-Sirâci'l-Münîr; Zemlekanî (öl. 1327) Mevlidü'n-Nebî adlı eserlerini yazarlar. Bunları el-Bekrî (öl. 1295) ve İbnü'l-Cezerî'nin (ö. 1249) mevlîdleri izler. İran edebiyatında biraz de Şiîlik etkisiyle mevlîd türüne itibar edilmemiştir.
Türk edebiyatında mevlîd türü bütün İslâm edebiyatlarından fazla genişlemiş ve gelişmitir. Bunun en büyük nedeni Türkçe ilk mevlîd metni olan Vesîletü'n-Necât'ın (Kurtuluş vesilesi, yazılışı, 1409-10) çok beğenilmesi, sevilmesi ve büyük ün ka-zanm

Süleyman Çelebi'nin (öl. 1422?) Hz. Muhammed'in diğer peygamberlerden üstün olduğunu ispat etmek amacıyla yazdığı Vesîletü'n-Necât baştan sona sehl-i mümtenî* dir. Açık ve yalın bir eski Anadolu Türkçesi ile yazılan eser, mesnevî nazım biçiminde olup Arapça bir düzyazı önsözle başlar. Aruzun fâilâtün fâilâtün fâilün kalıbıyla ve top-iam 730 beyittir. Asıl metin dokuz bölümden oluşur. Bunlar sırasıyla münâcaât, yazar için dua, âlemin yaratılış nedeni ve Nûr-ı Muhammedî'nin Adem'den peygamberimize kadar temiz bir soydan intikali, doğum, mûciziler, mirâc, peygamberin nitelikleri, vefatı ve hatime (sonuç) bölümleridir. Eldeki sayısız Vesîletü'n-Necât metinleri arasında bu bölümlerin bir çoğu yer almaz. Törenlerde okunmayışı nedeniyle özellikle vefat bölümü birçok nüshada yoktur. Buna karşılık birçok mevlîd nüshasında anonim hikâyeler (msl. Vefât-ı Fâtıma, Hikâye-i Deve, Hikâye-i Geyik, Hikâye-i Güvercin, Hikâye-i
140
Güvercin, Hikâye-i Kesikbaş vs) eklenmiştir. Vesîletü'n-Necât daha sonra yazılan bütün mevlîdler üzerinde az veya çok etkili olmuş, birçok dillere çevrilmiştir (msl. Arapça, Arnavutça, Boşnakça, Rumca, Çerkesçe, İngilizce). Ancak bütün bu eserler birer nazire veya motomot çeviriden öte geçememişlerdir. Hatta metnin asıl şekli ile günümüzde okunan şekli arasında da farklılıklar vardır. Günümüzde okunan mevlîd aslının yansı kadar olup birçok yerde ekleme veya çıkartmalar yapılmış, karma bir metin haline gelmiştir. Bugünkü mevlîd basımcılar veya mevlîdhânlar (mevlidi makamla okuyanlar) tarafından diğer mevlîdlerden (msl. Sinanoğlu, Ebü'l-Hayr, Şahidî, Mu-hibbî, Şehidî) yapılan alıntılar sonucu zenginleştirilmiş, halk kitlelerince anlaşılabilecek şekilde yaygınlaştırılmış ve âdete anonim nitelik kazanmıştır. Kitaptan okunmaktan çok mevlîdhânlar tarafından okunmak suretiyle halk ruhunda yer edinmiş ve yayılmıştır. Dinî edebiyatımızın en tanınmış en sevilen eseri olarak bütkün divân edebiyatı süresince etkisini asla kaybetmemiş, üslûbundaki samimîlik nedeniyle her geçen gün biraz daha değer kazanmıştır.
Her sınıf insan tarafından üzüntülü veya sevinçli anlarda okunarak folklorik özellikler de kazanan Vesîletü'n-Necât'ın sayısız yazmaları ve çeşitli baskıları vardır. Son dönemlerde ilmî çalışmalarla birlikte yayımlanmıştır (msl. Aymutlu, A. Süleyman Çelebi ve Mevlî

1958; Ateş, A. Süleyman Çelebi ve Vesîletü'n-Necât, 1954; Timurtaş, F.K. Süleyman Çelebi, Mevlid, 1970-1980; Pekolcay.N. Süleyman Çelebi, Mevlid, 1980).

Türk edebiyatında Vesîletü'n-Necât'tan başka 200 kadar mevlîd yazılmışsa da bunlardan ancak 64 tanesi tespit edilebilmiştir. Bu eserler içinde Hamdullah Hamdî'nin dil ve edebiyat açısından değerli olan Ahmediye'si (yaz. 1495) ile Şemseddin Sivasî'nin tasavvuf nitelikli Mevlîd'i (yaz. 1580)

141

ikinci dercede önemli mevlîdlerdir (Diğer mevlîd ve yazarları için bkz. Okiç, M.Tayyib, Çeşitli dillerde mevlidler ve Süleyman Çelebi mevlidinin tercümeleri, Atatürk Ü. İslami İlimler Fak. Der. s.l., Aralık 1975; Mazıoğlu, Hasibe, Türk edebiyatında mevlîd yazan şairler, Türkoloji Der. c.VI., s.l., 1974).

Mevlidler (özellikle Vesîletü'n-Necât), Hz. Muhammed'in doğum günü olan Rabiülevvel ayının 12. gecesi başta olmak üzere doğum, sünnet, okula başlama, askere veya hacca gitme ' veya gelme, evlenme, adak, kutsal gün ve geceler vs. birçok nedenlerle dinî törenlerde makamla okunur. Eski dönemlerden bu yana İslâm dünyasında Peygamber'in doğumu bir bayram gibi düşünülmüş ve o güne özgü törenler düzenlenmiştir. İlk kez 1207 tarihinde Atabeg Muzafferüddin Gökbörü (ö. 1233) tarafından, bütün halkın katılımıyla resmiyet kazanan mevlîd törenleri Osmanlılar zamanında Sultan Murad III. döneminden bu yana çeşitli folklorik özellikler de kazanarak süregelmiştir. Ülkemizde 1910 yılında dini bayram ilan edilen Peygamber'in doğum günü nedeniyle de etkisi genişleyen mevlîd törenlerinde Kur'ân'dan bölümler ile kaside ve ilahîler okunması da önemli yer tutar. Türk musikîsinden de büyük katkılar almış olan mevlidin bazı bölümlerini belli makamlarla okumak, tören sırasında şeker, şerbet, lokum, hurma vs. tatlı şeyler dağıtmak ve güzel buhur ve kokularla havayı temizlemek de görenek halinde süregelmiştir.

mevt (mevt) a.i. Ölüm, Tasavvufta dervişin dünya isteklerinden ve heveslerinden nefsini anndırmasıdır. Buna mevt-i ihtiyarî (istiyerek ölüm) derler. Nefsin öldürülmesi tasavvuftaki ilk basamaktır ki "Ölmeden önce ölünüz" hadisine dayanır. Mevt yerine "memat" da kullanılır.

Bezm-i ömrün şarâbıdır çü memat Ecel ol meclis içre sâkîdir
Aşld
(bkz. hadîs).
142
mey (mey) f.i. Şarap, bade. bkz. bade.
Bir dilber-i gül-izârdır mey Bir akl alıcı nigârdır mey
Riyâzî
meyan (meyan) f.i. Orta, bel, şarkı ve bestelerin üçüncü mısraı, bkz. bel. Musikîde meyânın makamı diğer mısralardan farklı olur. "Miyân" şekli de kullanılır.
Yine mey figâna geldi ciğeri dutuşdu yandı ; Neye uğradı ne gördü bu tehî meyan içinde
Nesimî
Nakd-i sirişkin etmiş iken dîde der-meyân Gözden reva mı gizlene ey sîmber meyan
Celâli
meydan (meydân) a.i. Geniş, açık yer, alan. Divân şiirinde felek, aşk, gam, yanak, yüz ve güzellik, çeşitli ilişkiler ile meydana benzetilmiştir.
Çekdi saf meydân-ı hüsnünde sipâh-ı han u hâl Dikdi zülfü bürc-i hüsn üstünde râyet ber-kenâr
Ahmed Paşa
meygede (mey-gede) f.b.i. İçki içilen yer, harabat, bkz. harabat.
Hoş geldi bana meygedenin âb u hevâsı Vallahi güzel yerde yapılmış yıkılası
Bakî
meyhane (mey-hâne) f.b.i. İçki içilen yer, harabat, bkz. harabat.
Meyhane mukassi görünür taşradan amma Bir başka ferah başka letafet var içinde
Nedîm
143
Mezdek (Mezdek) f.i. İbâhiye mezhebinin kurucusu. Mezhebinin batıl oluşu nedeniyle VI. yy.da Nuşirevân* tarafından öldürtülmüştür. Sasanî soyundan gelen ve Nuşirevân'ın babası olan Kubâb zamanında peygamberlik iddiasında bulunmuştur. Ona göre nur ile zulmet kadîmdir. Nur'un yaptığı işler iradesi dahilinde, yani hesaplıdır. Ateşe tapmak doğrudur. Her türlü mal ortak olup ahlak dışı işler de mubahtır. Bu kurallar birçok kişinin mizacına uygun düştüğü için birçok taraftar toplamıştır. Kubad, zendost bir kişi olduğu için Mezdek

yayılmıştır. Ancak Nuşirevân tahta geçince 80.000 müridiyle birlikte Mezdek'i de öldürtmüştür.
. Bâtıl görünür ehl-i basiret nazarında
Bedhâhının endişesi çün mezheb-i Mezdek
Nedîm

mezheb (mezheb) a.i. Gidilen yol. Peygamberimizin vefatından sonra, dini hususlarda tutulan değişik yol ve fikir ayrılıkları, mezheblerin doğmasına neden oldu. İlk yıllardaki siyasî ve idari fikir ayrılıkları dışarda bırakılırsa, mezheblerin doğuşuna kazâ-kader inancı neden olmuştur, denebilir. Mu'tezile*nin ortaya çıkışından sonra islâmda çeşitli mezhebler kendini gösterdi. Mezheb, dinin nasıl anlaşılması lazım geleceği hakkında ileri sürülen fikirler ve dinin gayesine ulaşılmak için tutulan bir yoldur. Tarikattan bu yönüyle ayrılır. İslâmda dört büyük mezheb vardır. Hanefî, Şafiî, Maliki ve Hanbelî. Kelimenin çoğulu mezâhibtir.
Tasavvur-ı beşer eyler mezâhibi îcâd Zevi 'l-ukûl olan elbet zehâbsız yapamaz
Arif Hikmet
144
Bintü'l-inebi durma hemân kullanıyorlar Rindân-ı harâbâtda yok millet ü mezheb > '"-
Yenişehirli Avnî
mezid (mezîd) a.s. Artmış, arttırılmış. Huruc*dan sonra gelen kafiye harfine verilen addır. bkz. kafiye.
Mısır (Mısır) a.i. Mısır ülkesi, Mısır'ın başkenti olan Kahire; memleket, ülke. Divân şiirinin coğrafyası içinde Mısır'dan çok bahsedilir. Yûsuf ile Züleyhâ*nın maceraları orada geçmiştir. Nil nehri Mısır'a hayat vermektedir. Ken'an, Rûm, Bağdad, Şam, Habeş gibi adlarla yanyana bulundurulur. Yine Yusuf peygamberin güzelliğini telmîhen sevgilinin yüzü Mısır'a, kendisi de sultana benzetilir. Şeker kamışı Mısır'da çok olur. Mısır'da yapılan kılıçlar da eskiden değerli kabul edilirdi. Kelimenin "ülke, memleket" anlamıyla da çok zaman tevriye yapılır.
Leblerin Mısr-ı melâhat kara zülfün Şam 'dır Rûm 'dur yüzün gözün Aydın kaşındır Germiyan
Yahya Bey
Gözün aç gel berü Ya 'kûb-sıfât ağlama zâr Yûsuf-ı Mısır-ı Cemâl eyledi arz-ı dîdâr : ..-
NeVÎ

Şâm-ı zülfünle gönül Mısr'ı harâb oldu deyû ; Sana iletdi kebûter haberi döne döne
'"* •''
\ Necâtî
(bkz. Yusuf).
mısra (mışrac) a.i. Kapı kanadı. Edebiyatta manzum yazıların her bir satın, dize. Bir vezne uygun olarak söylenmiş beyt'in yarısı.
l;>i:"v-
145
Mısra en küçük nazım birimidir. Bir şiirin parçası olabildiği gibi yalnız başına bulunup bir anlam da ifade edebilir. Nazım içerisinde olduğu halde güzelliği ile göze çarpan ve anlamındaki olgunluk ile dillerde dolaşan mısralara mısra-ı ber-ceste (sıçramış dize) veya şeh-mısra denir ("Eğer maksûd eserse mısra-ı berceste kâfidir"/ Aceb hayretteyim ben sedd-i İskender husûsunda-Ragıp Paşa). Bu tür mısralar kolayca hatırlanabilir. Öz ve güzellik bakımından atasözü gibidirler. Bunun içindir ki divân şairleri gelişigüzel gazel veya kasideler yerine berceste mısralar söylemeğe değer vermişlerdir.
Manzume içinde olmayan, tek başına yazılan veya diğer parçası tamamen unutulan ve anlamı kendi içinde tamamlanan mısralara mısra-ı azade (bağımsız dize) denir (Gün doğmadan meşîme-i şebden neler doğar- Rahmi). Bu tür mısra-*j lar divânların sonunda ayrı bir bölüm halinde teptiplenir.
Berceste ve azade mısraları birbirlerinden ayırmak zor-.
.* ' dur. Bu nedenle çok zaman karışık olarak adlandırılırlar.
Bir beytin anlam bakımından birbirine bağlı olmayan iki mısraına da azade adı verilir ("Kalbini sâf eyleyen câm-ı safâyı neylesin'7 "Aşk ile demsâz olan sâz u nevayı neylesin"-Nev'î).
Edebiyat-ı Cedide döneminde Batı edebiyatları etkisiyle mazım birimi mısra olmaya başlamışsa da bu tutum fazla köklü olamamıştır. Halk şiirinde mısra için genellikle "satır" terimi kullanılır. Buna göre bir şiirin ilk dizesine üst, ya da üst satır; ikinci dizesine ise alt ya da alt, satır adı verilir.
Divân şiirinde azade veya berceste türünden ünlü olmuş mısralar ile beyitlerin bir derlemesi yapılmıştır.
mıstaba (mıştaba) a.i. Peyke, sed. bkz. mastaba. mıstar (mıstar) a.i. Satır yapacak aletin adı, ma

Eskiden kâğıtlara modern tarzda çizgi çizilemez idi. Yazıyı
146
doğru bir satıra dizmek için mıstar kullanılırdı. Mıstar, bir mukavva üzerine eşit aralıklarla gereğince bağlanmış iplerden oluşurdu. Sayfa üzerine konan ve elle bastınlan ipler kâğıt üzerinde iz bırakırdı. Bu izler bir satır olarak işlem görürdü. Mıstara bağlı olan iplerin eşit aralıklı ve sayfanın tam ortasına gelecek şekilde yerleştirilmesi gerekir. Ayrıca karşılıklı sayfaların da dengeli ve düzgün satırlarla çizilmesine özen gösterilir idi. Mıstarların meşk mıstarı, sahife mıstar, hilye mıstarı, kıta mıstarı vs. çeşitleri de vardır.
x
Mıstarh kağıd üzre yazıp nazmı gûyiyâ Teşyi' eder edayı kalem nerdübâne dek
Nedim
Çekdi zer mıstar zeberced kûha sîmîn nâmeler Saldı şeh nâz ile uşşaka mahabbetnâmeler
Aşkî (bkz. hat).
mızrak (mızrak) a.i. Mızrak, cirid. bkz. cirid.
Kirpikleri uzundur yârin hayâle sığmaz Eski meseldir aşık, mızrak çuvala sığmaz
Hevâî
micmer (micmer) a.i. Buhurdan, içinde tütsü yakılan kap. Divân şiirinde aşığın ciğeri, sinesi, canı ve hatta kendisi mic-mere benzetilirdi. Bu teşbihlerde yanma eylemi esastır. Ba-zan güneş ve menekşe de birer micmer olarak karşımıza çıkabilmektedir.
Mum gibi şöyle dikilsem micmere Gelmez artık bir daha arkam yere
Lâ-edri
147
illihman (mihnıân) f.i. Misafir, konuk. Divân şiirinde genel anlamı yanında daha çok aşığın gönül evine sevgilinin hayal veya gamının misafir oluşuyla sözkonusu edilir.
Dilde gam var şimdilik lutf eyle gelme ey sürür Olamaz bir hanede mihmân mihmân üstüne
Râsih
mihr (mihr) f.i. Güneş, sevgi. Kelime daha çok bu iki anlamını çağrıştıracak şekilde ve sanatlı biçimde kullanılır, bkz. güneş ve aşk.

Mihr-i ruhun gönülde ne vech ile gizlene Olmaz nihân çü hurşîde ey sîm-ber çerâğ
Karamanlı Nizamî
Mihrün ile âlem-i bâlâya azm etsem gerek Katre-i şebnem gibi üftâde-i gerdûn olup
Yahya Bey
Mihrümah (Mihr ü Mâh) f.k.g. Eski İran aşk destanı ve Türk edebiyatında mesnevi konusu.
Anonim özellikleri korunarak yazıya geçirilmiş olan Mihrü Mâh hikâyesi (Oxford Bodleian Library, Mecmua-i Resâil, Add. 69, v.ib-85a) konu yönünden Mihr ü Müşteri mesnevisine benzer (bkz. Mihr ü Müşteri).
Maşrık ülkesinin, Hâver Şâh adlı adaletiyle ünlü bir padişahı vardır. Uzun yıllar çocuğu olmaz. Sonunda Allah ona bir oğul nasib eder. Adını Mihr koyarlar. Mihr her bakımdan çok mükemmel yetiştirilir. Sık sık ava çıkmaktadır. Yine bir av partisinde Müşteri adlı Mağribli bir tüccar ile karşılaşırlar ve onunla dost olurlar. Bilge bir kişi olan Müşteri, Mihr'e, Mağrib hükümdarının kızı Mâh'tan bahseder ve ona kızın mum
148
üzerine çıkarılmış bir resmini sunar. Mihr, Mâh'a aşık olur. Babasından habersiz Mâh'ı aramak üzere arkadaşı Nîk-ahter ile birlikte yolda çıkar. Yola bir çok güçlüklerle karşılaşırlar. Masalımsı maceraların ağır bastığı bir yolculuktan sonra Mâh'a ulaşır. Mâh da onu sever ve evlenip mutlu olurlar.
İran edebiyatında bu hikâyeden faydalanarak Mihr ü Müşteri (yaz: 1376) adlı bir mesnevi kaleme alan ilk şair Şemseddin Muhammed Assâr'dır (öl. 1382-3). Cemalî'nin hamse'si içinde yer alan Mihr ü Nigar (bs. Ethe. India Office, nr. 1284) mesnevisi de kısmen Mihr ü Mâh destanına benzemektedir.
Türk edebiyatında nüshası bilinen üç ayrı Mihr ü Mâh mesnevisinin konulan birbirinden farklıdır. Mustafa Âlî'nin (ö. 1599) Kütahya'da Şehzade Selim'e (Selim II.) sunduğu (1555) Mihr ü Mâh'ı tamamen eski astronomi kuramlarına uygun alegorik bir eserdir. Aruz ölçüsünün Fâilâtün fâilâtün fâilün kalıbıyla ve toplam 1164 beyit halinde yazılan bu aşk mesnevisinin iki nüshası bilinmektedir (Süleymaniye Ktp. İsmi-han Bl. nr. 342; British Library, Or. 74475). Her bakımdan orjinal sayılan eserin konusu kısaca şöyledir: Güzellik ülkesinin padişahı olan Mihr (Güneş) çok bilge bir k

Bercîs (Müşteri/Jüpiter/Mars), silahdan Mirrih (Merih), kâtibi Utarid (Merkür), kapacısı Zühal (Satürn) ve çengisi Zühre'dir (Venüs). Mihr, tek başına gezmeye çıktığı bir gün Mâh (Ay) onu görür ve aşık olur. Mâh, âlim ve üstün bir kişidir. Ka-lenderâne bir hayat sürer. Mihr uzun zaman Mâh'tan habersiz dolaşır. Sonunda onun kendisini sevdiğini öğrenir ve tebdîl-i kıyafet ile dilenci kılığına bürünüp bir tekkeye yerleşir. Mâh onu görünce hemen tanır ve aşkından bahseder. Mihr nazlanmaktadır. Sarayına dönerse de Mâh sarayın çevresinden hiç ayrılmaz. Bir gün Husuf (Ay tutulması) adlı bekçi Mâh'ı hırsız

sanarak yakalatır ve Bercis'e getirir. Mân, Bercis'e halini anlatır. Bercis ona acır ve teselli eder. Mihr hâlâ nazlanmakta ve gurura kapılıp onu şehirden kovdurmayı düşünmektedir. Ferman çıkarılıp Mân şehirden gönderilir. Mâh, yolda Subh-ı Sâdık'a (Sabah aydınlığı) derdini açar. O da Mihr'e gidip Mâh için şefaatçi olur. Mihr onu affedip yakınına alırsa da Zerre (mec. Yıldız) Mâh'tan hoşlanmaz ve onun aleyhinde çalışıp şehirden tekrar kovulmasını sağlar. Bu sırada Şâh-ı Şitâ (Kış pâdişâhı) her yeri fetheder. Zerr Mihr'i kaybetmiştir. Yalnız kalan Mihr ile Mâh birbirlerine kavuşup uzun uzun hasret giderirler.

Türk edebiyatında ikinci Mihr ü Mâh mesnevisi Zarifî'ye (XVI. yy.) aittir. Tek nüshası A.S. Levend özel kitaptığında bulunan eser aruzun mefâîlün mefâîlün feûlün kalıbı ile yazılmış olup ikili aşkı konu alan orta hacimde klasik bir mesnevidir. Eserde Mâh, Hilâl adlı Çin hükümdarının oğludur. Her bakımdan üstün bir eğitim görmüştür. Bir av sırasında bilmeden ülkenin sınırlan dışına çıkıp halkı kâfir olan topraklara varır. Hükümdar Pervîn onu yakalatır. Üstün yeteneklerine bakarak onu kendi dinine döndürmeye çalışır. Bunu başarmak için de kızı Mihr'in güzelliğinden faydalanmayı düşünür. Mâh ile Mihr gerçekten birbirlerine aşık olurlarsa da Mâh dininden dönmez. Üstelik Mihr'i müslüman eder. Bu arada birçok eziyet ve acılara göğüs gerer. Öte yandan Mâh'ın babası Hilâl, oğlundan haber almış ve onu kurtarmak üzere yola çıkmıştır. Mâh ise Mihr'in de yardımı ile Pervinin elinden kurtulup kaçmayı başarır. Ülkesine giderken yolda babası ile buluşur ve büyük bir savaştan sonra Mihr'i de

Pervîn'in elinden kurtarıp birlikte Çin'e gider, mutlu olurlar.
Türk edebiyatında aynı adla anılan üçüncü eser Kıyasî'ye (XVI. yy.) aittir. Kıyasi'nin Mihr ü Mâh'ında konu Zarifi'nin
150
eserindeki konuya çok benzer. Aruzun Fâilâtün fâilâtün fâilün kalıbı ile yazılıp Sultan Selim II.e sunulan eserin tek nüshası bilinmektedir (Süleymaniye Ktp. Es'ad Ef. Bl. nr. 2923). Eserde Mâh yine bir şehzadedir ve yine ava meraklıdır. Bir gün mektup taşıyan bir güvercin yakalar. Mektupta Çin padişahının kızı Mihr'in resmi vardır. Resme aşık olan Mâh, Mihr'i bulmak üzere Çin'e doğru yola çıkar. Yolda bir ceylan yakalar. Bir genç gelip ceylanı Mâh'tan ister. Karşılık olarak da kölesi Numân'ı ona bağışlar. Mâh, Numân ile dertleşir ve aşkını anlatır. Numân da yakalamış olduğu ceylanın Mihr'in sarayından kaçtığını, ceylanı verdiği gencin de kılık değiştirmiş Mihr olduğunu, daha önce yakaladığı güvercini de kendisi rüyada görerek aşık olan Mihr'in gönderdiğini anlatır. Birçok maceralardan sonra Numan'ın aracılığı ile Mâh, Mihr'i kaçırıp ülkesine götürür. Babası ölünce padişah olup mutlu bir hayat sürerler.
Osmanlı Müellifleri'nde (c. II., s. 435) şair Necati'nin de (öl. 1509) Mihr ü Mâh adlı bir mesnevisi olduğu kayıtlı ise de eser henüz ele geçmemiştir. Bu eserin Ümmî İsa'ya ait olduğu bildirilen Mihr ü Vefa (bk. Mihr ü Vefa) adlı mesnevi olması ihtimali vardır.
Mihrümüşteri (Mihr ü Müşteri) f.i.g. Fars ve Türk edebiyatlarında klasik mesnevi konusu.
Hikâye kısaca şöyledir: Istahr'da Şâpûr adlı bir hükümdar ve ona çok yakın bir veziri vardır. İkisinin de çocuğu olmamaktadır. Ava çıktıkları bir gün dağda bir derviş onlara tılsım verir ve çocukları olacağını müjdeler. Gerçekten her ikisinin de birer oğlu doğar. Çocuklara Şâpûr, Mihr; vezir de Müşteri adını koyarlar. Yaşları biraz ilerleyince her iki çocuk da aynı mektebe giderler. Bu sırada aralarında sonsuz bir sevgi bağı
151
kurulur. Hâcib'in oğlu Behram bu sevgiyi sezer ve muallim aracılığıyla pâdişâha duyurur. Pâdişâh öfkelenir ve çocuklara ayrı yerlerde ders verilmesini emreder. Mihr ile Müşteri bu hale çok üzülürler. Müşteri'nin arkadaşı olan köle Bedr onu ; teselli etmektedir. B

mektuplarını ona ulaştırır. Bir müddet mektuplaşırlarsa da mektuplardan biri Berham'ın eline geçer. Onlara yeni bir tuzak hazırlığına başlar. Bu sırada r; vezir ölmüş ve Müşteri korumasız kalmıştır. Mihr, mektup i^ yakalanınca Müşteri ile Bedr'in ülkeden kaçmalarını söyler. Ancak onlar ülkeyi terketmeden Behram durumu padişaha haber verir. Her ikisi de yakalanıp cellada teslim edilirler. Mihr ise hapsedilir. Padişahın yakını olan Behzad şefaatçi olup Müşteri ile Bedr'i kurtarır ve Irak'a gönderir. Yolculuk günlerce büyük sıkıntılar içinde sürer. Sayısız ölüm tehlikeleri atlatılır. Sonunda Mehyâr adlı bir kafile reisi bunların asilzade olduklarını anlayıp Rey'deki sarayına davet eder. Bu sırada Şâpûr Şâh oğluna acımış ve hapisten çıkarmıştır. Mihr, üç mahremi ile Müşteri'yi bulmak üzere saraydan kaçar. Behram da tüccar kılığında peşlerine düşer. Mihr, Mehyar'm sarayına gelip Müşteri ile buluşur. Bedr'i de yanlarına alıp Azerbaycan'a gitmek üzere yola çıkarlar. Yolda Behrem kendilerine yetişirse de Müşteri onu yakalatır. Ancak sahile ge-lesiye dek ona bir şey yapmaz. Sonra da acıyıp affeder. Kalkmak üzere olan bir gemiye birlikte binerler. Behram geceleyin adamlarına Bedr, Müşteri ve Mihrâb'ı denize attırır. Üçü bir tahta parçasına tutunup günlerce deniz üzerinde kalırlar ve kıyıya sürüklenirler. Sonunda Derbend şehrinin hâkimi sahilde avlanırken bunları bulup hallerine acır. Onlara yakınlık gösterir ve konuk edinir. Müşteri bir ay kadar sonra izin isteyip Destti Kıpçak'a (Kıpçak Çölü) gider. Elburz dağına ulaşır. Mihr ise Kıpçak sınırına gelmiş, Müşteri'yi aramak için at sırtında Hindistan'a gitmek üzeredir. Çeşitli maceralardan

sonra Harezm hükümdarı Keyvan Şâh'ın sarayına gelir. Şah onu beğenir ve çeşitli sınavlardan geçirir. Bu sırada Şah'ın kızı Nâhid, Mihr'i görüp aşık olur. Durumu dadısı Cevza'ya anlatır. O da Mihr'e haber veririr. Mihr önceleri kabul etmeyip direnirse de sonunda Nâhid'i görüp sever. Yine de Müşteri'yi unutmamaktadır. Bu sırada Sultan Karahan Nâhid'i istemek için elçi gönderir. Olumsuz cevap alınca da öfkene-lip Harezm'e yürümek için ordu hazırlar. Mihr 500 asker ile onu yener. Bu sırada Müşteri de Harezm yakınlarına gelmiştir. Şehirde kalacakları bir yer bulması için Mihrâb'ı önceden gönderir. Mihr'in orada olduğundan haberle

sırada Behram yetişip Müşteri'yi esir alır. Mihrâb şehirde herkesin Mihr'den bahsettiği müjdesini vermek için geri döndüğünde onları giderken görür. Mihr'i bulup durumu haber verir. Keyvan Şâh ordularını göndererek Behram'ı yakalatır ve Müşteri'yi geri getirtir. Mihr ile Müşteri böylece birbirlerine kavuşmuş olurlar. Sonunda Mihr Nahid'in evlilik teklifini kabul eder. Düğün yapılır ve Mihr, Nâhid'i de alarak ülkesine dönüp babasının yerine tahta çıkar. Bir oğlu olur. Mihr beş yıl sonra hastalanıp ölür. Müşteri de onun acısı ile hemen o an canını teslim eder. Cenazeler kaldırıldığı gün Nahid de acılar içinde ölür. Halk mateme boğulur. Sonunda ülkenin başına Mihr'in oğlu geçer.
Mihr ü Müşteri adlı ilk mesnevi İran şairlerinden Tebrizli Şemseddin Muhammed Assâr (öl. 1382-3) tarafından yazılmıştır (1377). Celâyir hükümdarı Sultan Şeyh Üvey s'e sunulan 5120 beyitlik bu eserden sonra İran edebiyatında aynı konuyu işleyen başka bir şâir çıkmamıştır. Çeşitli kütüphanelerde el yazması nüshaları bulunan (msl. British Library, ad. 6619; TS. Müzesi Ktp. A. 3563) Assâr'in bu eseri Türk diline 7 ayrı şair tarafından çevrilmiştir. Bunların ilki Sultan
153
Murad II. emriyle Hassan tarafından yapılan çeviridir (1431). Mahabbetnâme veya Aşknâme adlarıyla da anılan eserin bir tek nüshası bilinmektedir (Bibliotheque Naitonel, nr, 313; mi-kofilmi Süleymaniye Ktp. Arşiv, 2170). Toplam 5.000 beyit kadar olan eser oldukça başarılı bir çeviridir.
Türk edebiyatında ikinci Mihr ü Müşteri çevirisi Münirî'ye (öl. 1520) aittir (Çev: 1487). İki nüshası bilinmektedir (Millet Ktp. Ali Emiri manzum, nr. 1185; Britsh Library, or. 7742). 6.000 beyit kadardır. Nüshası bilinen üçüncü Mihr ü Müşteri çevirisi Kiçi Mirzade Seyyid Yahya Hüseyin'in (öl. 1599) ka-' leminden çıkmıştır. 5.000 beyit tutarındaki eserin tek nüshası bilinmektedir. İ. Ünv. Ktp. T.Y. nr. 3520).
Sözü edilen bu çeviri eserlerin hepsi de Assâr'ın kullanmış olduğu mefâîlün mefâîlün feûlün kalıbıyla yazılmıştır. Beyit sayılarında farklılıklar olsa da konu ve anlatımda fazla değişiklik yoktur. Eserin kahramanlarından çoğu gök cisimlerinin adlarını taşırlar. Hatta bu tipler bâtıl nücûm ilmine göre o yıldızların özelliklerine sahiptirler.

Kaynakların Mihr ü Müşteri mesnevisi yazdıklarını söylediği halde eserleri henüz ele geçmeyen dört şair daha vardır. • Keşfü'zzünûn'a göre Ümmü Veledzade Ali b. Abdülazîz (öl. 1572) ile Azmî Pir Mehmed'in (XVI. yy) birer Mihr ü Müşteri mesnevileri vardır. Riyazi, Azmî Pir Mehmed'in eserinin oğlu Azmizâde Haleti (öl. 1631) tarafından tamamlandığını söyler. Bunlardan başka Ahdî'ye göre, Molla Maşizâde Fikrî Derviş (öl. 1584); Bursalı Mehmed Tahir'e göre de Lokman b. Seyyid Hüseyin (öl. 1601) birer Mihr ü Müşteri mesnevisi yazmışlardır.

Mihrüvefa (Mihr ü Vefa) f.i.g. İran ve Türk edebiyatlarında klasik mesnevi konusu. Masal özelliklerinin hâkim olduğu

154

hikâyeye göre Feylekos (Philip) adh bir kralın ay alınlı üç yiğit oğlu vardır. Kral ölüm döşeğindeyken hazinesinde üç küp bulunduğunu, bu küplerin oğullan arasında paylaştırılmasını, böylece layık görülen oğlunun ülkeyi yönetmesini vasiyet eder. Devletin ileri gelenleri üç küpten toprakla dolu olanını büyük oğula, kemikle dolu olanım ortanca oğula, altınla dolu olanını da Vefa adlı küçük oğula verirler. Böylece büyük oğul, toprağın ifade ettiği taht'a; ortanca oğul, kemiğin işaret ettiği büyük ve küçükbaş hayvanlar ile hayvancılığa; Vefa da anî zenginliğe sahip olurlar.

Vefa önceleri çok sevinirse de altınları fakirlere dağıtarak kısa zamanda yoksul kalır. Kimsecikler yardımına koşmaz. Kardeşlerinden bir şey istemeyi de gururuna yediremez ve ülkeyi terkeder. Yolda bir falcıya rastlar. Falcı ona çok sıkıntı çekeceğini ama sonunda refaha kavuşacağını söyler. Ona bir su boyunca gitmesini ve suyun başında bulacağı canavarı takip etmesini, böylece 40 oda dolusu hazine ile bir kıza kavuşağını tehbihler. Vefa bir çok sıkıntılar çekerek falcının dediklerini yerine getirip kızı bulur. Bu kız Umman kraliçesi Mihr'dir. Ülkesi düşman istilâsına uğrayınca gemi ile kaçmış, fırtınada gemi batınca da Hızır, onu ve dadısını kurtarıp buraya getirmiştir. Vefa Mihr'e aşık olur. Mihr ise zaten Hızır'ın emri ile yıllardır onu beklemekte ve aşkını taşımaktadır. Birlikte mutlu olurlar ve bütün hazineleri gezerler. Ancak Mihr kırkıncı hazinenin kapısını açmamış ve içinde önemsiz şeyler bulunduğunu söylemiştir. Vefa günlerce kırkıncı odada ne olduğunu merak eder ve bir gün Mihr uyurke

çalıp kapıyı açar. Burası bir bahçedir. Orada bulunan ağaçlar konuşabilmekte ve dertlere deva olduklarını söylemektedirler. Ağaçlardan biri mevya olarak üç gömlek vermiştir. Kapının açılışıyla gelen rüzgârda gömleklerden biri Mağrib ülkesine
155
doğru uçar. Vefa olup biteni Mihr'e anlatır. Mihr kaderlerinin değiştiğini, çaresiz gömlek nereye uçarsa oraya gideceklerini söyler. Bu arada gömlek Mağrib padişahının eline geçer ve padişah gömleğin sahibine aşık olur. Ülkenin en ünlü cadısı bu gömleğin Mihr'e ait olduğunu anlayıp bir küpe binerek Mihr'in sarayına gelir. Mihr dilenci kılığında gelen cadıdan şüphelenip içeri almazsa da Vefa zavallının haline acımıştır. Cadı içeri alınınca büyü ile hem Mihr'i hem de Vefâ'yı uyutur. Vefâ'nın boğazını kesip Mihr'i Mağrib'e götürür. Mihr padişahtan bir yıl yas tutmak için izin ister. O da bir yıl sonra evlenmek şartıyla bu isteğine olumlu cevap verir.
Bu arada Vefâ'nın ortanca kardeşi hayvanların yardımı ile onu bulmuş ve Hızır'a yalvarıp ömrürün yarısına karşılık kardeşinin dirilmesini sağlamıştır. Vefa kendine gelince Mihr'i sorar. Olup biteni öğrenince de bahçedeki gömleklerden birini yanına alıp peşinden gider. Onbir ay sonra Mihr'i bulur ve bahçıvanın aracılığıyla onu kurtarır. Cadı peşlerine düşünce Zengî ülkesine sığınırlar. Yorgunluktan uyuyakaldıkları bir sırada zenciler Mihr'i kaçırıp pâdişâhlarına götürürler. Zengî padişahı Mihr'e aşık olur. Bu defa Vefa çerçi kılığına girip Mihr'i yeniden kaçırır. Uğradıkları şehirde konuk oldukları evin hanımı Mihr'i zengin bir sarrafa satar. Vefa yeniden Mihr'i kaçıracaktır. Gizlice anlaşırlar. Plana göre Mihr erkek kılığına girecek ve geceleyin iki at ile birlikte kendisini bekleyecek olan Vefâ'nın yanına gelecektir. Vefa buluşma yerinde uyuyakahr. Atlardan birini bir seyis çalar ve kaçar. O sırada Mihr gelip bir atlı gittiğini görerek diğer at ile Vefa sandığı bu atlının peşinden gider. Biraz sonra durumu anlar ve seyisin elinden atı alıp kaçar. Yok bir şehre varır. Bu şehrin padişahı ölmüş, halk da gece yarısı şehre girecek ilk
156
recek ilk kişiyi padişah yapmak üzere kule kapısına toplanmışlardır. Şehre ilk giren Mihr oldu

seçilir. Mihr de kadın olduğunu saklayıp tahta çıkar. Kadın yüzü ile bir resmini yaptırıp kale duvarına astırır. Kale muhafızlarını da resmi görünce bayılacak herkesi huzura getirmelerini emreder. Sırayla Mağrib sultanı, Zengî, sarraf ve seyis huzura çıkarılır. Mihr bunları hapse atar. Sonra Vefa gelir. Mihr tahtı Vefâ'ya terkeder ve diğer aşıklarını hapisten çıkarıp ülkelerine yollar. Mihr ile Vefa uzun yıllar mutlu olurlar ve ülkeyi adaletle yönetirler.

Fars diliyle Mihr ü Vefa yazan şairler içinde en ünlü olanlar Arşî-i Ekberâbâdî (öl. 1091) ve Reşidî-i Semerkandî'dir (XII. yy). Devletşah tezkiresinde Reşidî'nin eserinden övgüyle bahsedilir. Nitekim daha sonra yazılan Farsça ve Türkçe Mihr ü Vefâ'ların çoğu onun etkisinde kalmıştır.

Türk edebiyatında ilk Mihr ü Vefa mesnevisini Ümmî İsâ (XI. yy.) adlı bir şair yazmıştır. 806 beyitlik bu kısa mesnevinin birkaç nüshası bilinmektedir (msl. İzmir Milli Ktp. nr. 26/668; Atatürk Ünv. Ktp. nr. 282,283; Marbur Staatsbibliothek, Ms. Or. Oct. nr. 2628). Keşfüzzünun'da (c.n., s. 1914) Priştineli Mustafa Eminî'nin (öl. 1569) Mihr ü Vefa adlı bir mesnevi yazdığı kaydedilmişse de eser henüz ele geçmemiştir. Bursalı Haşimî'nin (XVI. yy.) de bu adla bir mesnevi yazdığı bilinmektedir. A. S. Leven eserin bir nüshasının kendisinde olduğunu söyler (TET.,s. 133). Nüshası ele geçmeyen bir başka Mihr ü Vefa mesnevisi de Gelibolulu Âlî'ye (öl. 1599) aittir (yaz: 1562-3). Âlî'nin bu eserini Şehzade Murad'a (Murad m.) sunduğunu (1569), Menâkıb-ı Hünerverân yazar (s. 77). Âlî'nin eseri 7.000 beyit civarındadır. Fuad Köprülü de özel

kitaplığında, 1359 yılında yazılmış yazarı belirsiz bir Mihr ü Vefa mesnevisi bulunduğunu söyler (Anadolu'da Türk dili ve edebiyatının tekamülüne umumî bir bakış, XVI.yy. Yeni Türk Mec, 1932).

Mikail (Mîkâîl) a.i. Dört büyük melekten biri. Rızıkların taksimi ile görevlendirilmiştir. Hamale-i Arş*tan biridir. Rahmet yağdırır, rüzgârları estirir. Diğer bütün melekleri o idare eder. Dinî edebiyatta daha çok anılır.

Cibril nevâline haberci Mikâil anın vekilharcı ,

(bkz. Kerrûbiyân, Hamale-i Arş).

Şeyh Galib

mikat (mîkât) a.i. Mekke* yolu üzerinde hacıların ihram*a girdikleri yer. Peygamberimiz tarafından tayin edilen mikât yerleri Medine yoluyla gelenler için Zülhuleyfe; Suriye yolundan gelenler için Cuhfe; Irak yolundan Zâtu'1-Irak; Necid yolunda Karen; Yemen yolunda ise Yelemlem'dir. Ayrıca kelimenin "Evvelden belirlenen görüşme vakti" anlamı vardır. Kur'ân-ı Kerîm'de Tur dağında Musa* peygamberin Allah ile konuşması anlatılırken kullanılmıştır (Araf/143,155)

Tavrın oldu şehâ çü Musâ-vâr Kalb Tur'undan eyledin mîkât

Nesimî

Tecellâ-yı cemâlinden yanıp kül olmamış dahi Ne katı berg imiş yâ Rab vücûdu Tûr-ı Mikât 'in

Aşkî

mikleb (mikleb) a.i. Eski ciltlerin sol kapağındaki fazlalıktır. Kitabın eni kadar olan kısmına "sertâb" denir. Mikleb hem

158

kitabın korunmasına hem de okunan yerin kaybolmadan devamını bulmaya yarardı. Miklebin görünen kısmına âyet hadîs vs. yazıldığı da olurdu.

(bkz. elyazması).

mim (mîm) a.ha. Osmanlı alfabesinde bir harftir. "Mim koymak" deyimi kitapların kenarlarında olursa "mühim", sonunda olursa "temme (bitti) veya malum oldu" anlamlan taşır. Ebced* hesabında 40 rakamını karşılar. Divan şiirinde birçok harf gibi kullanım alanı bulmuştur. Sevgilinin ağzı, mim (t) harfinin yuvarlağı kadar küçük kabul edilir. Daha çok diğer harfler ile tenasüp içinde bulunur ve sözle ortaya konulan bir kelimenin parçası olur.

Hasta cana varta-i gamda meded-gîr olmağa Mîm ağzında nigârâ iki dölündür senin

; ..••' ..

Aşkî

(bkz. harf). '

« >

mina (mînâ) f.i. Şarap şişesi, cam, şişe, billur, mine. "Kasr-ı mînâ" gökkubbe anlamına gelir. Kuyumcuların gümüşe vurdukları sırçaya da mînâ denir. Bu sırça lacivert veya yeşil renkli olur. Divân şiirinde en çok şarap şişesi anlamıyla kullanılır, (bkz. câm)

Mînâdan o bade kim revândır Hâl-i Cem 'i şerh eder zebandır

Riyâzî
minare (minare) a.i. Minare veya menare şeklinde kullanılan kelime "her türlü kule" manası ifade eder. İslamiyetten önce işaret kulesi ve zafer takı anlamlarını karşılamaktaydı. Bundan dolayı ezan okunan yüksek yer veya yapılara da minare denilmiştir.
159
Minarelerle bu câmî ki Ka'be-i candır 'S'îiJı'
Solaklar ile turur sanki Al-ı Osmândır
Yahya Bey
Minüçehr (Minû-çehr) f.b.i. Şehnâme*de adından bahsedilir. Pişdâdiyân sülalesinden Fars hükümdarı Feridun*un torunu ve İreç*in oğludur. İreç'in ölümünden sonra tahta geçmiş ve amcalan Selm* ile Tur*u öldürerek babasının intikamını almıştır. Çok uzun yaşamış ve saltanat sürmüştür.
Minüçehr'in solar gül çehresi bîm-i sitilinden Ne dem
Efrâsiyâb-âsâ girerse rezme merdâne
Sünbülzâde Vehbî (bkz. Feridun, İreç).
minyatür (minyatür) fr.i. Eski yazma kitaplarda görülen, ince bir sanatla işlenmiş renkli resim. Önceleri yalnızca kitapların baş kısmında veya bölüm başlarındaki tezyinata minyatür denirdi. Şark minyatürlerinde kâğıdın cinsine özen gösterilirdi. Bir Ortaçağ sanatı olan minyatür büyük ustalık isterdi. Bir tek kıl ile birçok hat ve resim ortaya koymak oldukça zordu. Eski nakışhâneler (resim atölyeleri), minyatür ustalarını barındırırdı. Dünyaca ünlü bir minyatür sanatçısı olan Manî*nin Erjeng* adlı mecmuası da ünlüdür. Türk minyatürcüleri arasında Levnî'nin büyük şöhreti vardır.
Miraç (Micrâc) a.i. Kelime mânâsı "merdiven" ise de Peygamberimizin göğe yükselmesine ad olmuştur. Peygamberimiz Recep ayının 27. gecesi Mekke'deki Mescid-i Haram'dan Kudüs'teki Mescid-i Aksâ'ya gelmişti. Buna İsrâ denilir. Peygamberimizin Mescid-i Aksâ'dan Sidre-i müntehâ'ya dek olan yolculuğu da Mi'râc adını alır. Kur'ân-ı Kerîm'de Mi'râc ve İsrâ'nın anlatıldığı sûreye de İsrâ adı verilmiştir. Bu yol-

160
culuk bizim bilgi hududumuzu aşan gayb âleminde cereyan etmiştir. İsrâ ve Mi'râc hadiseleriyle ilgili birçok rivayetler ve münakaşalar vardır. Kur'ân-ı Kerîm'de ve hadîslerde konuyla ilgili bilgi mevcuttur.

görüşler doğrultusunda Mi'râc olayı şöyle vuku bulmuştur: Peygamberimiz amcasının kızı Ümmü Hanî'nin evinde bulunurken Cebrail, yanında cennet bineği olan Burak ile birlikte geldi. Peygamberimiz Burak'a bindi ve önce Mescid-i Aksâ'ya gittiler. Orada bütün peygamberler O'nu karşılayıp arkasında namaz kıldılar. Sonra mes-cidden çıktılar ve mirâc (merdiven) ile karşılaştılar. Cebrail Peygamberimizi kanadına alarak veya bir rivayete göre Burak*a bindirerek göğe çıkardı. Peygamberimiz birinci kat gökte melekler tarafından karşılanır. Sonra her kat gökte ayrı ayrı peygamberlerce kanşılanıp sohbet eder. Yedinci kat gökte meleklerin Beyt-i Ma'mûr*u tavaf ettiklerini görür. Sonra Sidretü'l- Müntehâ'ya varırlar. O zaman Cebrail "Buradan ileriye varırsam yanarım" diyerek Peygamberimize yalnız gitmesini söyler. Yetmiş hicâb sonra Refref* denilen yaşil yaygı ile bir müddet daha yolculuk devam eder. Refref Peygamberimizi Kürsi*ye dek götürür. Buradan itibaren yalnız başına ilerliyerek yetmiş hicap daha aşıp Arş*a varır. Bu yetmiş hicap içinde Cennet ve Cehennem'i de görmüştür. Arş'a varınca Arş'ın nuru kendisini kaplamıştır. O sırada kalb gözüyle veya beden gözüyle Allah'ı görür. Buna vasıtasız vahy geldi diyenler de vardır. Orada "Namaz" emrini alır ve Bakara sûresinin son ayeti ile birlikte geri döner. Geri dönüş sırasında aynı yolu izler. Refref ile Sidretü'l-Müntehâ'ya gelirler ve oradan Burak'a binip Ümmü Hanî'nin evine dönerler. Bu manevî yolculuk Allah'ın yardımı ile o kadar kısa bir zamanda gerçekleşmiştir ki dönüşte Peygamberimiz yatağını hâlâ sıcak bulur.
Hadiseyi Peygamberimiz, bir hadîs-i şerifte şöyle anlatıyor: "Ben Mekke'de iken evimin tavanı (ansızın) yarıldı. Cibril

indi. Göğsümü yardıktan sonra (içini) Zemzem suyu ile yıkadı. Sonra hikmet ve imân ile dolu altın bir leğen getirip içinde-kini göğsümün içine boşalttı ve göğsümü kapadı. Sonra elimden tutup beni semaya doğru çıkardı. Peygamberimiz Mirâc'ı arkadaşlarına anlatınca birçok kişi duraklamıştır. Ebu Bekr ise anında onu doğrulamıştır. Bunun için kendisine "Sıddîk" denilir. Peygamberimiz Mirâcdan, 5 vakit namaz ile döndüğü için, namaz müslümanların miracı sayılır. Yine "Amener-rasûlü" diye bilinen ayet de yatsı namazından sonra okunur. Mirac'da peygaberimizin Allah*a yakınlığı bir yay a

(kabe kavseyn*) veya daha az (ev edna*) idi. Mirâc'ı anlatan uzun şiirlere mirâciye denir. Mi 'râcı ile güldü yüzü çerh-i berinin Vuslat haberinden nitekim âşık-ı şeydâ
Yahya Bey
Gel ey kilk-i sebük-rev maksad-ı Aksa 'ya azmeyle Edip mi 'râc vasfın eyle kesb-i pâye-i a 'lâ
İzzet Molla
(bkz. Burak, Cebrail, İsrâ, Sidre, Refref). mirâciye (micrâciye) a.i. Edebiyatta Hz. Peygamber'in mi'râc* mucizesini konu alan manzume. Daha çok kaside nazım şekliyle yazılır. Bu tür şiirleri ezgi ile okuyanlara mi'râc-hân denir.
İslam edebiyatlarında mi'râc olayını anlatan birçok şiir ve yazı yazılmış, hatta "miracnâme" genel adıyla bilinen manzum veya mensur eserler ortaya konulmuştur. Özde bir, ama detayda farklı olan bu eserlerde menkıbevî bir anlatım hâkimdir.
Şairlerin coşkulu bir söyleyiş ve yer yer didaktik özelliklerle dolu olarak kaleme aldıkları miraciyeler, bir mucizeyi anlatmaları dolayısıyla çok zaman sanatkârane bir üslupla yazılmışlardır. Eski edebiyatımızda divân ve mesneviler içinde

bir mirâciye bulundurmak gelenek olmuş ve na'tlar ile med-hiyeler arasında mirâciyelere yer verilmiştir. Türk edebiyatında mirâciyeleri önemli olan şairlerden birkaçı şunlardır: Süleyman Nahifi (öl. 1738, 1142 beyit, mesnevi şeklinde), Ganizâde Nadiri (öl. 1626, 73 beyit), Nev'izâde Atayî (öl. 1635, 84 beyit), Neşatî (öl. 1634, 53 beyit), Sabit (öl. 1712, 54 beyit), Nazîm (öl. 1726, 81 beyit), Seyyid Vehbî (öl. 1736, 66 beyit), Halimi (öl. 1824, 31 beyit) ve İzzet Molla (öl. 1829, 36 beyit). Bunlardan başka müstakil kitaplar halinde basılmış miracnâme-ler de vardır. Melik Bahşî tarafından Uygur harfleriyle kopya edilen (1436) bir miracnâme (bs. Paris, 1882), Seyyid Nizamüddin Seyfullah'ın (ö. 1601) Mi'râcü'l- Mü'minîn'i (bz. 1871), Kerküklü Seyyid Abdüssettar Ef.nin Mirâciye Divânı adlı eseri (bs. 1910) ve Cumhuriyet döneminde yazılmış olan (1936) Abdullah Azmi Yaman'ın Mirâciye'si (bsb. 1948) bunlardandır. Münşeat* ve şiir mecmualarında bol miktarda mirâciyeye rastlanır. Ayrıca çeşitli boyutlardaki manzumelerde

miraçla ilgili düşünceler işlenir ve mazmunlar yer edinir.
Mirâciyelerin Receb ayının 27. gecesi camilerde ve özel dinî toplantılarda musıkîsiz olarak makamla okunması eski gelenekler imizdendir. Bu tür miraciyeler içinde Nâyî Osman Dede'nin mirâciyesi oldukça ünlü olup üç ayrı makamda bestelenmiştir.
mirat (mircât) a.i. Ayna. bkz. âyine.
Bir âyîneyle İskender nice benzer sana cânâ Senin her baktığın mir'ât olur âlem-nümâ cana
Şeyhülislam Yahya
mirihac (mîr-i hac) a.i.t. Eskiden hacca kervan* ile gidilir ve bir kafile reisi seçilirdi. Bu kişiye mîr-i hac tabir olunurdu.
163
t Bazan masrafları padişah tarafından kaşılanmak şartıyla hacca gidenlere de mîr-i hac denildiği olur. Mîr-i hac yerine emîr-i hac da kulanılır.
İslâm dininde ilk mîr-i hac Halife Ebubekir olmuştur. Mîr-i hac, kervanın emniyetle gidip gelmesinden sorumludur. Osmanlı mîr-i hachğı, daha sonra sürreeminliğine tevdî olunmuştur.
3, Şeh-i aşkam kapında dûd-ı ahım Ka'be'de gûyâ Kurulmuş mir-i haccın bârgâhıdır benim kıblem
Aşkî . (bkz. kervan, hâc).
Mirrih (Mirrih) a.i. Merih, Mars gezegeni. Behram. Yıldız ; ilmi içinde gezegenler önemli yer tutar. Merih ise nahs-ı as-gar (küçük uğursuzluk) olarak kabul edilir. Yıldızların burçlar üzerine etkisinden dolayı Mirrih aşın derecede ateşli ve kurudur. Neşe, yiğitlik, kızgınlık, sefahat, kuvvet, savaş, hıya-
ı, net, gazap gibi özellikler onunla ilgili görülürdü. Feleğin başkomunatı mesabesindedir. Elinde bir kılıç veya hançer ile tasvir edilir. Yunan mitolojisinde savaş tanrısı olarak bilinir. Burçlar içinde yıldızı Merih olanlar kuvvetli, öfkeli, sert ve cüretkar olurlarmış. Kararlılık ve girişkenlik ile dolu, ama devamlı kavgacı imişler. Beşinci felek* Merih'in etkisi altındadır. Kendisi de o gökte bulunur. Cumartesi gecesi ve Salı gündüzlerine hakimdir. Kırmızı renk de Merih'e aittir.
Görse ol tîg-ı kaza cevheri Behrâm-ı felek Dehşetinden olur üftâde behâk-i münkâd
Felek-i işrete bir ahter-i ferhunde iken Yine Mirrih-sıfat durma döker kanı kadeh

Samî
Baki
164
Mirrih 'i eritir istese bir nigâh ile Bilmez misin ol âfet-i devrân nedir
Belîğ
(bkz. Behram, burç, felek, eflâk, gök).
misk (misk) a.i. Misk, müşg. Misk, Hıta* (Doğu Türkistan) ülkesinde yaşayan bir çeşit ceylanın (yaban keçisi) göbeğindeki urdur. Buna nâfe de denir. Erkek ceylanlarda bulunan bu ur, hayvanı rahatsız edermiş. Hayvan, sürtünmek yoluyla bu uru düşürebilirmiş. Misk avcıları sahralara kazık çakar ve ceylanların bu kazığa sürtünerek misk urunu düşürmelerini sağlayıp öz haldeki bu siyah maddeleri toplarlarmış. Misk göbekten düştükten sonra etrafa kokusu yayılır ve yerini belli edermiş. Hammadde olarak kullanılan bu urdan, şişeler dolusu koku elde etmek mümkünmüş. Günümüzde kozmetik sanayii miskten çok yararlanır. Ancak günümüzün misklerinden birçoğu sun'îdir.
Divân şiirinde en çok söz konusu edilen koku ve maddelerden biridir. "Miskin" ile tevriyeli olarak kullanıldığı yerler çoktur. Kokusu ve siyah rengi ile sevgilinin kokusu, ayvatüyleri, beni, kaşı, saçları; gece, mürekkeb vs. miske benzerler. Çin, Hıta, Huten kelimeleri, miskin çıktığı yeri; âhû da misk keçisini bildirir. Makbul ve pahalı bir koku oluşu, kokusunun gizlenememesi, her yeri kaplaması, elde edilişi vs. birçok yönlerden ele alınır. Özellikle sevgilinin saçları misk ile dolu bir pazar gibidir. Sevgili ölürse onun mezarında biten otlar, misk kokulu saç gibi kokar. Ahû, sevgiliyi kıskandığı için, içine kan oturur ye sonuçta misk meydana gelirmiş. Çünki misk, aslında kurumuş kandan ibarettir. „ ,vr; Çün demem ol gurreden açdı girih * Müşg-efşân oldu çü bâd-ı nesîm
Aşkî
165
mm,
Sevdâ-yı çîn-i zülfüne düşüp ciğer yakar Âhü-yı çîn anınçün olur bağrı kanı misk
Ahmed Paşa
Zülfün iki bükülüp kâkül-i miskinin ile Dil-i âvâremi ol gamze-i câdûya çeker
Yahya Bey

(bkz. Ahû, Hıtâ, Huten, Çin, saç). miyan (miyân) f.i. Orta, meyan. bkz. meyan

Yine ney figâna geldi ciğeri dutuşdu yandı ,
Neye uğradı ne gö'rde tehî miyân içinde
i'jî
Nesîmî

mizah (mîzâh) a.i. Şaka, latife, eğlence, alay. Mizah hayatın hemen her unsurunda görülen bir nükte ve bir zerâfettir. Mizahta konu seçilmez; aksine konu kendisini seçtirir. Siyaset ve politika, sosyal olaylar, alışkanlıklar, günlük hayat, aktüalite vs. her şey ona konu olabilir. Kısaca, kinci ve hırpalayıcı olmamak şartıyla her olay, mizahın ilgi alanı içine girebilir. Mizah, ancak başkasına aktarıldığı zaman bir forma girer. Bu bakımdan her milletin günlük hayatındaki espri (nükte), fıkra, alay, şaka ve latifeleri belli oranlarda edebiyatlarına yansır. Önce sözlü olarak doğan ve bu mizah ürünleri sonradan yazıya geçirilerek daha da edebî bir kimlik kazanır.

Eski Türk edebiyatının ilk dönemlerinde mizaha tamamen anonim ürünlerde rastlamaktayız. Divanu Lugati't-Türk, Kutadgu Bilig, Dede Korkut gibi eski edebiyat ürünlerinde geçen deyimler, atasözleri, bilmeceler ve tekerlemeler içinde mizah açısından oldukça zengin söyleyişler bulunabilir. An-

cak gerçek anlamda ilk mizah ürünleri masallar (msl. Keloğlan), fırkralar ve seyirlik oyunlar (msl. Karagöz, Ortaoyunu, Meddah) olarak bilinir. Bu tür ürünler, daha sonra Tanzimat dönemi Türk tiyatrosunda oldukça etkili olacaktır.

Aşık edebiyatında mizah, daha çok atışma, deyişme, taşlama gibi karşılıkla söylenen şiirlerde, rakibe üstün gelme düşüncesi ile başvurulan bir konu olmuştur. Halk şiirinde kendine özgü bir yeri olan ve örneklerine sık rastlanan alaysı destanlar (msl. Mirasyedi, Esnaf, Uyuz destanları) ise salt mizah ürünleridir.

Divân edebiyatında mizah, önceleri ikinci derecede bir olgu biçiminde algılanmıştır. Eskilere göre vakarlı ve ciddi bir insan için gülmek ayıp sayılır. Ancak giderek bu anlayış yıkılmış ve gerek halk ve esnaf yığınlarında, gerekse devlet büyükleri ve sohbet ehli kişiler arasında mizah, büyük rağbet görmeye başlamıştır. Mizahın bir hikmet dersinden daha etkili olacağına ina

sonra her kademedeki insanlar arasında nükteli konuşmalardan zevk duyulmuştur. Türk milletinin bu geniş mizah yeteneğine karşılık ne yazık ki atalarımız bu ürünleri birer kitap içinde toplamayı ihmal etmişlerdir. Bunun en büyük etkenlerinden birisi, İslâm dininin insanları küçük düşürmeyi yasaklamış oluşudur. Ancak yine de bu yolda ağır hicivler yazılmıştır. Divân edebiyatının şiir ağırlıklı oluşu, Osmanlılık dönemindeki Türk mizahını da şiir kalıbına sokmuştur. Ancak mizahın şiiri küçülttüğü görüşü hakim olduğu içindir ki şairler, zorunlu haller dışında pak az mizahî şiir yazmışlardır. Psikolojik zorunluluk duydukları durumlarda ise mizahın sınırını zorlamışlar ve müstehcen hicivlere uzanmışlardır. Oysa latifenin değeri de latif olmalıdır. Nitekim mizahî bir eserin edebî sayılabilmesi için ince bir nükte, zarif bir mazmun içermesi ve zekâya hitap etmesi gerekir. Divân şiirinde bu kalıba

167

giren bir takım eserler de yok değildir. Bunlar şöylece sınıflandırılır : 1. Manzum latifeler: "Latife" veya Hikâye" başlığı altında yazılan küçük manzumelerdir. Divanlarda, mecmualarda ve mesnevilerde rastlanıldığı gibi müstakil letaifname'ler de yazılmıştır (bk. Letaifname). 2. Nesir fıkralar: Özellikle letaif mecmualarında bu tür fıkralara çok rastlanır (bk. Fıkra). 3. Mizahi mektuplar: Şairlerce latife yollu yazılmış bazı manzum veye mensur mektuplar vardır. Ebu-bekir Kanî'nin (öl. 1791) Yeğen Mehmed Paşa'ya yazdığı düzyazı mektup ile Ruhî'ni (öl. 1606) divanında yer alan latife yollu manzum mektuplar bunlardandır. 4. Arzuhaller: Divân şairlerinin başkaları ağzından yazdıkları alaysı arzuhallerdir. Sâbit'in (öl. 1712) Arzıhâl-i Şikarî'si, Osmanzâde Taib'in (öl. 1724) Arzıhal-i Mekkarî'si, Vehbî'nin (öl. 1736) Arzıhal-i Darendeli Kadı'sı bunlardandır. 5. Mizahi münazaralar: Bir olay veya latifeyi münazara şeklinde mizah kalıbına döken eserlerdir. Molla Lütfî'nin (öl. 1495) düzyazı Harnâme' si gibi. 6. Mülâtafalar: Büyük kişilerin karşılıklı şakalaşmaları ve latife yapmalarıdır. Manzum veya düzyazı olabilir. Şeyhülislam Yahya (öl. 1644) ile Nef î (öl. 1635) arasında geçen mülâtafalar edebiyatımızda pek ünlüdür. 7. Name başlığı taşıyan mizah eserleri: Mizah konulu müstakil eserlerdir. Şehyî'nin (öl. 1428?) Harnâme'si, Kanî'nin Hirrename'si, Gazali

(XVI.yy.) Cerrenâme ve Kaplıcanâme'leri, Fütuhî'nin (XVI. yy.) Pirenâme'si Sâbit'in Derenâme'si, İzzet Ali Paşa'nın (öl. 1734) Nigarnâme'si vs. bunlardandır. 8. Mizahî şerhler: Başkasına ait bir manzume veya yazının alaylı biçimde açıklanmasıdır. Nedim'in Nigarnâme şerhi bunlardandır. 9. Tehziller: Başka bir şaire ait bir şiirin aynı ölçü ve kafiye kullanılarak gülünç hale getirilmesidir (bkz. Tehzil). • Bütün bu türlerin dışında kalan bir mizah eseri de Edirneli Ali ** • Güftî'nin (öl. 1678), çoğu hoca olan 103 şairi mizah yollu
«68
anlattığı ünlü Teşrifatü'ş-Şuarâ adlı tezkiresidir. Divân şiirinde mizahtan çok hezeliyyâta ağırlık verilmiştir. Bazı şairlerin (msl. Nev'izade Ataî, Sürurî, Kanî, Küfrî Bahayı) hezeliyyatlan toplanmışsa da içlerinde küfür ve hicivden arınmış mizah eserlerine pek az rastlanır. Tanzimat dömeninde Türk mizahının çehresi birdenbire değişir ve genişlemeye başlar. Teodor Kasap ile Âli Bey bu dönemin en önemli mizah yazarlarıdır. Fransız edebiyatının etkisinde geliştirdikleri mizah ürünlerinin en önemlilerini tiyatro eserleri oluşturur. Teodor Kasap'ın 5 perdelik bir komedi olan Pinti Hamit ile bir ortaoyunu olan İşkilli Memo'su; Âli Bey'in Kokana Yatıyor, Tosun Ağa ve Ayyar Hamza gibi komedileri ile Lehcetü'l-Hakâyık adlı mizahi sözlüğü ve Letâif adlı opereti önemli mizah örnekleridir. mizan (mîzân) a.i. Terazi, tartı. Kelimenin iki ıstılah anlamı vardır. İlki, mahşer gününde kurulacak olan ve her insanın iyilik ve kötülüklerinin tartılacağı terazidir. Tartı sonucu ehl-i yemin* ve ehl-i yesâr* ayrılacaktır. Kelimenin ikinci anlamı burçlarla ilgili olanıdır. Terazi burcu 24 Eylül-23 Ekim arasında doğan kişiler üzerinde etkilidir. Bu burç Sünbüle (Başak*) burcunun yanında bulunan bir yıldız kümesi olup tamamı 4 yıldızdan oluşur. Bu burcun özellikleri içinde en belirgin olanlar, gülüp eğlenmek ve adaletli olmaktır. Yıldızı Zühredir. Divân şiirinde terazi anlamıyla da kullanılır ve özellikle Yusuf* peygamberin teraziye konup satılmasına telmih yapılır.
Deryûze elin açınca Mîzân Dirhem yerine dür etdi rızân
Şeyh Galib
Evi Zühre'nin Sevr ü Mîzân imiş Niteki Kamer evi Sertân imiş
Devletoğlu Yûsuf

Bu suçlarla beni tartarsa Rahman Kırılır arsa-i mahşerde Mîzân
Güneş Yûsuf'leyin mizana geçdi Züleyhâ-yı zemân genc-i zer açdı
Mesihî
Lâmî
(bkz. burç) •
mu (mû) f.i. Kıl, saç, bkz. saç.
Ben bu gün bir nevbahâr-ı hüsn ü ân seyreyledim ;{
Tarf-ı destânnda sünbül gibi mûlar var idi
Nedîm
muamma (mucammâ) a.i. Mânâsı gizli, güç anlaşılır söz, bilmece, yanıltmaç. Edebiyatta bir ad sorulacak şekilde düzenlenmiş manzum bilmece. Lugâz*ın bir çeşididir. Muammalar gerçekte Allah'ın 99 adından biri için düzenlendikleri halde sonradan kişi adlarını konu almışlardır. Genellikle beyit, kıta, kıt'a-i kebîre gibi küçük nazım şekilleriyle yazılırlar. Bazan mesnevi parçalarıyla da muammalar yazıldığı olur. Divânların son kısmanda muammeyât başlığı altında sıralanırlar.
Eski şâirler muammayı söylemeye ve çözmeye çok önem vermişlerdir. İranlı şair Mîr Hüseyin Muammâyî ömrü boyunca muamma ile uğraşmıştır. Türk şâirleri içinde Edirneli Emri (öl. 1575) alfabetik sıra ile her harften en az bir adet isim olmak üzere 600'den fazla muamma söylemiştir. Türk ve Fars edebiyatlarında muamma risaleleri yazmak bir gelenek halini almıştır. Muammaların başında "Muamma be-nâm-ı ...(... adı hakkında muamma) " ibaresi ile manzumede sorulan ad yazılır

ve okuyucunun bunu kolaylıkla bilmesi sağlanmış olurdu. Muamma yoluyla bir beyit yahut dizeden bazan birden fazla isim çıkabilir. Muamma söylenirken ebced* hesabına başvurulabilir ve harflerin rakam karşılıklarıyla aritmetik işlemleri yapılarak sonuca gidilebilir. Bazı muammalar basit bir şekilde düzenlenirse de sonucu çok zor bulunan muammalar oldukça fazladır. Nabî'nin şu beytinde çok basit ve rakamsız bir muamma görülür: "Bende yok sabr u sükûn sende vefadan zerre/İki yoktan ne çıkar fikr edelim bir kerre". Farsçada yokluk ve olumsuzluk bildiren önekler "nâ" ve "bî" dir. Yan-yana gelince "Nâbî" okunur.
Muamma geleneği halk şiirinde değişik bir biçimde kendini göstermiştir. Sazşairleri aşık meclislerin

muammalar söyleyip bunların başkaları tarafından çözülmesini isterlerdi. Çözülmeyen muammalar ise duvara asılır ve çözen birisi çıkıncaya dek askıda kalırdı (muamma asmak). Mumma ancak halledilince askıdan iner ve çözen kişi de en az muammanın şâiri kadar itibâra kavuşurdu.
Latin kökenli Türk harflerinin kabulünden sonra harf esasına dayalı muamma söyleme geleneği tamamen ortadan kalkmıştır.
Muallakatüsseba (Mucallakatü's-Sebca). a.i.t. Yedi Askı. Câhiliyet döneminde çok beğenildikleri için Kabe'nin kapısına asılan yedi Arap kasidesi.
Eski Araplar eşhuru'l-hurum (haram aylar) denilen ve kan dökmenin yasak olduğu dört ay (Zilkade, Zilhicce, Muharrem, Receb) boyunca çeşitli bölgelerde panayırlar kurar ve birçok eğlenceler yanısıra şiir yarışmaları düzenlerlerdi. Bu yarışmalarda birinci gelen şiirler, keten yaprağı üzerine altın ile yazılıp daha güzeli yazılasıya dek Kabe kapısında halka

teşhir edilirdi. Muallakatü's-Seb'a, bu yolla seçilip meşhur olmuş yedi adet şiirin genel adıdır. Bu rivayetin uydurma olduğunu söyleyenler vardır (msl. İbnü'l-Anbârî, Tabakâtü'l-Üdebâ, s. 43). Bu yedi şiiri ilk defa toplayan kişi Hammadü'r-Râviye'dir (öl. 783). Yazarlan iseİmreü'1-Kays (öl. 565), Ta-rafe (öl. 564), Züheyr (öl. 608), Lebîb (öl. 661), Amr b. Kulsüm (öl. 660'den önce), Antere (öl. 600) ve Hâris'tir (öl. 570 veya 580). Bunlar içinde yalnızca Lebîb, İslamiyetin gelişine dek yaşamış ve müslüman olmuştur. Bu şâirlerden Antere ile Hâris'in yerine Nâbiga ile A'şâ'yı koyanlar olduğu gibi Hıllizâ, Alkame ve Âbid b. Ebras'ı ekleyerek kasidelerin sayısını ona çıkaranlar da vardır.
Muallakatü's-Seb'a kasidelerinin hemen hepsinde dil ağır ve sanatlıdır. Ancak hiçbirinde aruz hatası yoktur. Hepsi saf ve doğal şiirler olup benzetmeler, gerçek hayattan alınmadır. Sun'î ve medeni güzellikler yerine doğruluk, onur gözetmek, sözünde durmak, misafir ağırlamak gibi bedevi arapların yüksek vasıflarını taşır. Yine bir çoğu, göçebe hayatı yaşayan sevgilinin terkedip gittiği yurdun tasviri ve bu terkedilmişliğin lirik anlatımıyla başlar. Bu benzerlik taklitten öte bir zorunluluk, belki bir tevarüt*tür. Muallakatü's-Seb'a değişik zamanlarda birçok yazar ve dilci tarafından şerhedilmiştir.

809), İbn Keysan (öl. 910), İbnü'n-Nahhâs (öl. 949), Kâlî (öl. 966-7), Zevzenî (öl. 985), Hâtib-i Tebrizî (öl. 1108) bunlardandır. Daha sonraki dönemlerde de muallaka kasidelerinin ayrı ayrı veya topluca şerhleri ve tercümeleri yapılıp basılmıştır (msl. İstanbul, 1911; Upsala, 1913; Berlin, 1876; 1905; Mısır, 1875, 1906; Paris 1816, 1901; Kalküta, 1894; Viyana, 1899-1901). Türk diline Yedi Askı adıyla Şerefeddin Yaltkaya tarafından çevrilmiştir (bs. 19043, 1985).

muaşşer (mucaşşer) a.i. Onlu, onluk. Edebiyatta aynı vezinde onar dizelik bendlerden oluşan nazım şekli. İlk bendin

172

on dizesi birbirleriyle kafiyeli, sonraki bendlerin son iki dizesi ilk bend ile kafiyeli olur (aaaaaaaaaa-bbbbbbbbaa vs.). Son iki dize her bend sonunda aynen tekrar ediliyorsa müte-kerir muaşşer; yalnızca kafiye yönünden ilk bend ile benzeşiyorsa müzdevic muaşşer adını alır. Ancak bu tür muaşşerin edebiyatımızda hiç örneği yoktur.

Şekil yönünden tercî-i bende çok benzer. Aradaki fark, ilk bendin son iki dizesinin ayrı kafıyelenmiş oluşudur. Bu nedenle birçok muaşşerler terci-i bend ile karıştırılmıştır. Muaşşerin bend sayısı 5 ila 12 arasında değişir.

Muaşşer, müseddesten sonraki çok dizeli musammatların en çok kulanılanıdır. Konulan daha çok bir arz-ı hal, şairin hayat hikâyesi, felekten şikâyet vs. hayatla ilgili konulardır. Hayalî, Muhibbi, Aşkî, Ruhî, Pertev Paşa gibi şairlerin divanlarında muaşşerlere rastlanılmaktadır.

Başka bir gazelin her beyti yahut yalnızca matla*ı önünde sekiz dize ilavesiyle yapılan muaşşere taş'îr denir. Örneğine pek az rastlanır. Yahya Bey'in Kanunîye ait "gibi" redifli ünlü gazeline yapmış olduğu taş'îr buna örnektir.

muhattan (muhattan) a.i. Karınlı ve şişkin şarap küpü. bkz. bade.

Kadeh evradının âsârın işrâb eyleyip durma Hum-ı mey bir muhattan kimsedir var sâgan aldat

Servet

mu'cem (mu'cem) a.i. Tarih düşürme sanatında yalnızca noktalı harflerin hesabıyla yapılan tarihtir. Zıddı mühmeledir. Cevher, mücevher ve menkût denildiği de olur.

Târih-i sâl bed'inî mu'cem yazıp dedim Hüznî rakamla etdi rnüverrihliğe heves '
Sürurî
173
mucize (mucize) a.i. Dini kuvvetlendirmek amacıyla ve Allah'ın emri ve izniyle peygamberler tarafından yapılarak halkı hayrette bırakan olağanüstü haller. Mucize olaylarını âdet, akıl ve ilim izah edemez. Allah tarafından yalnızca peygamberlerine verilmiş bir üstünlüktür. Her peygamberin mucizesi vardır. Keramet* ile karıştırılmamalıdır.
Divân şiirinde Peygamberimiz başta olmak üzere Musa, İsâ, İbrahim, Yûsuf vs. birçok peygamberin mucizelerinden telmih yoluyla bahsedilir. Burada Peygamberimize ait olan ve şiirlerde en çok sözü edilen birkaç mucizeyi örnek veriyoruz:
Şakku'l-Kamer (Ay'ın ikiye ayrılması). Kureyş müşriklerinden bazıları mehtaplı bir gecede Peygamberimizden mucize istediler. O da parmağıyla aya işaret etti ve ay iki parça oldu.
Peygamberimiz ashabı ile Hudeybiyye denilen yere gelmişti. Orada su yoktu. Namaz vakti de girmişti. Peygamberimiz yanındaki sudan abdest aldı ve parmaklarını öne uzatınca her parmağından çeşme gibi sular akmaya başladı. Ashab o sudan abdest aldılar.
Ashabdan birinin evinde bir acı su kusuyu vardı Peygamberimiz tükrüğü ile o suyu tatlılaştırdı.
Peygamberimiz hayvanlar ile konuşurdu. Bir gün Hz. Ebu-bekir ve Ömer'e düşmanlık besleyen iki kişiyi ısırmış bir köpekle konuştu. Yine bir gün bir arabînin isteği üzerine kertenkelenin şehâdet getirmesini sağladı. Bir avcı bir ceylan yakalamıştı. Ceylan Peygamberimize yalvararak kendisine 5 saat kefil olmasını, bu arada iki küçük yavrusunu emzirip geleceğini söyledi. Peygamberimiz de avcıya kefil oldu. Ceylan geri dönünce avcı İslâm'a girdi.
174
Peygamberimiz pişmiş bir kuzuyu diriltip konuşturdu. Hayber gazvesinden sonra yahudiler tarafından O'na kızartılmış bir kuzu gönderildi. Peygamberimiz arkadaşları ile onu yemeye başlayınca kuzu dile gelip kendisinin zehirli olduğunu söyledi.
Peygamberimiz başını Hz. Ali'nin kucağına koyup uzanmıştı. O uyurken güneş batmış ve Hz. A

namazı geçmişti. Peygamberimiz uyanınca duâ etti ve güneş battığı noktadan geri döndü. Ali namazını bitirince tekrar battı.
Bir gün müşrikler Peygamberimizden mucize istediler. O da sağ avucuna ufak taşlar aldı. Taşlar şahadet getirdiler.
Hendek gazvesinden sonra Câbir, Peygamberimize ziyafet vermiş ve bir kuzu kesmiş. O sırada Cabir'in iki oğlundan biri kuzunun nasıl kesildiğini görmüş ve kardeşi bunu sorunca da onu yatırıp tarif eder gibi kardeşini kesmiş. Kardeşinin öldüğünü görünce de korkup kendini damdan atmış. Cabir ile hanımı Peygamber üzülmesin diye sofraya oturmuşlar ve neşeli görünmüşler. Ancak Peygamberimiz çocukların sofraya gelmelerini istemiş. Onlar evde olmadıklarını söyledilerse de Cebrail durumu Peygamber'e haber vermiş. O da duâ etip her iki çocuğu da diriltmiş.
Gözleri oyulmuş birisi Peygamberimizden bunu iyi etmesini istemiş. O da yerden toprak parçası alıp tükrüğüyle çamur hale getirerek gözüne sıvamış ve adamın gözleri açılmış.
Medine'de bir hurma fidanı dikmiş ve fidan hemen meyve vermiştir.
Peygamberimiz hutbe okurken bir hurma kütüğüne da-yanırmış. Minber yapılıp da Peygamberimiz minbere çıkınca bu kütük o kadar inleyip ağlamış ki Peygamberimiz minberden inerek eliyle onu tutmuş ve susturmuştur.

Bunlar gibi birçok mucizeler şiirlere geçmiştir. Özellikle dinî edebiyatta örneklerine çok rastlanılır.
Vücûd-ı pâki oldu harf-i illâ ile istisna Benânıyla dil nîm etdikde kurs-ı mâh-ı tabanı
Sâmî
Hayret ilen parmağın dişler kim etse istimâ ' *
Parmağından verdiği şiddet günü ensâre su
Fuzulî
Gulâz-ı müşrikini eyledi ıskat içün yoksa Behâyim nutka gelmek Hazret 'e bir iş midir gûyâ
İzzet Molla
Geldi güftâra berre-i büryân Eyledi yana yana hâli beyân
Sabit
Zülâl-i sâf-ı engüştiyle kıldı âlemi sîrâb Yemiş verse nola bir an içinde diktiği hurma
İzzet Molla
(bkz. Muhammed).
mugaylan (muğaylân) f.i. Deve dikeni. Çöllerde ve kurak yerlerde bulunan bir bitki olduğu için sev

benzeyen mahallesinin yolunda bulunduğuna inanılır.
Muğaylân acı ve ızdırabın timsâlidir.
Kûy-ı yâre ta 'n-ı düşmeden kaçan varır kaçan Ka 'be 'ye varmaz şu kim hâr-ı mugaylândan kaçar
Karamanlı Nizamî
muğ (muğ) f.i. Ateşe tapan, meyhaneye sürekli giden. Çoğulu muğan'dır. İran'da halk İslâmiyetten evvel ateşe taparlardı.
176
Mecusî dini denilen bu inanışın ulularına muğ denilirdi. Dini törenler muğlar tarafından yönetilirdi.
İslâm dininin yayılmasıyla da muğ kelimesi "meyhaneci" anlamıyla yerleşti. Pir-ı muğan ise en yaşlı din ulusu anlamında meyhaneciye ad oldu. Meyhanenin gediklisine de bu adın verildiği olmuştur. Muğbeçe (muğun çocuğu, genç muğ) kelimesi ise meyhane çırağı veya sakinin yerine kullanılmaya başlandı. Divân edebiyatında da aynı anlamlarda birer mazmun olarak yerleşti. Muğ veya muğân tasaavvufta tarikatın ulusu, mürşid yerine kullanılmıştır. Bu nedenle bazı şâirlerin zevahiri kurtarmak gayesiyle kelimeyi tevriyeli kullandıkları da olmuştur.
Bilmeyen farkını meyhane ile hankâhın 1   Acaba pir-ı mugândan nice işret ister
Şeyhülislam Yahya
Bir nigâh-ı âşinâ beştir bize muğbeçeden
Ba 'd-ez-în ey duhter-i rez çekmeziz nâzın senin
Nedîm (bkz. meyhane, sakî).
;
muhabbet (muhabbet) a.i. Sevgi, aşk. (bkz. aşk).
Muhabbetden Muhammed oldu hâsıl Muhammedsiz muhabbetden ne hâsıl
Lâ-edrî
muhakkak (muhakkak) a.s. Hüsn-i hat*da bir yazı çeşitididir. Bu yazının çanaklı harfleri, biraz köşeli harfe yaklaşır. İç genişlikler sülüs* tekinden fazla olup dikey harfleri biraz uzun-cadır. Bina yazılarında ve büyük boy Kur'ân-ı Kerîm yazımında kullanılır. XVI. yy. dan sonra pek kullanılmamıştır.
177
Reyhan hattı gubannı nesh etti kakülü Hattın muhakkak oldu ki hûbı celîsidir
Helaki

muhammes (muhammes) a.i. Beşli, beşlik. Edebiyatta, aynı vezinde beşer dizelik bendlerden oluşan nazım şekli. İlk bendin beş dizesi birbiriyle kafiyeli, sonraki bendlerin son bir veya iki dizesi ilk bend ile kafiyeli olur (aaaa-bbba vs. veya aaaa-bbaa vs.). Son bir veya iki dize her bendin sonunda aynen tekrar ediliyorsa mütekenir muhammes; yalnızca kafiye yönünden ilk bend ile benzeşiyorsa müzdevic muhammes adını alır.
Edebiyatımızda son iki dizesi nakarat olarak tekrarlanan muhammes örneği pek azdır. Muhammesin son dizesi bağımsız bir şekilde yalnızca birbirleriyle kafiyeli olursa tardiyye adını alır. Bir başka şaire ait gazelin her beyti beşli bend haline dönüştürülürse tahmis ortaya çıkar.
Muhammesler genellikle 4 ila 8 bend arasında değişik uzun-laklarda yazılır. Bunun yanında 8 bendden artık yazılan muhammesler de vardır.
Hemen her konuda muhammes yazılabilir. Ancak felsefî düşünceler ve tasavvuf konuları ile övgü ve aşkın dile getirildiği muhammesler çoğunluktadır.
Edebiyatımızda muhammes nazım şekliyle en çok eser veren şairler arasında Muhibbi (18), Aşkı (6), Hoca Neş'et (6) ve Enderunlu Vâsıf (5) sayılabilir.
Muhammes nazım şekli halk edebiyatımıza da girmiş ve hece ölçüsü ile birçok muhammesler yazılmıştır. Bu edebiyatta lirik-epik konular daha çok muhammes nazım şekli ile yazılır. Konu bütünlüğü aranmadığı ve büyük söyleyiş kolaylığı
178
sağladığı için çok kullanılan muhammes genelde 16 heceli olur. Özellikle Doğu Anadolu ve Azerbaycen aşıkları tarafından kullanılan bu tür muhammesin halk şiirinde şekil (şada, cıgalı, dudakdeğmez cıgalı vs.) ve bestelenişlerine göre (baş, orta, Köroğlu muhammesi vs.) değişik şekilleri ortaya çıkmıştır. Buraya Recaizâde Ekrem'in bir muhammesini örnek alıyoruz: /. Gül hazîn bülbül perişan bâğzârın şevki yok Derd-nâk olmuş hezâr-ı nağmekânn şevki yok Ah eder inler nesîm-i bî-kararın şevki yok ,   Başka bir haletle çağlar cûybann şevki yok
Geldi amma neyleyim sensiz baharın şevki yoli II. Farkı yokdur giryeden rûy-ı çemende jalenin Hûn-ı hasretle dolar câm-ı safâsı lâlenin Meh bile zücretle âğûşunda

ağlar hâlenin Gönlüme tesiri olmaz âteş-i seyyâlenin
Geldi amma neyleyim sensiz baharın şevki yok
HI. Ruha verdikçe peyâm-ı hasretin her bir sehâb •
Cana geldikçe temâşâ-yı ufuktan pîç ü tâb İhtizaz eyler çemen izhar eder bin ıztırâb Hem tabiat mühfail hecrinle hem gönlüm harâb Geldi amma neyleyim sensiz baharın şevki yok
Recaizâde Ekrem
Muhammed (Muhammed) a.i. İslam peygamberi. Hz. Mu-hammed Mustafa. Hz. Muhammed, miladi 571 senesinde, Rumî aylardan Nisan ayı içerisinde, Kameri Rabîu'levvel ayının on ikinci pazartesi gecesi sabaha doğru dünyaya gelmiş; o gece gün doğmadan âlem nur ile dolmuştur. İlk peygamber ve ilk insan Hz. Ademden itibaren evlattan evlad'a geçen "son peygamberlik nuru" O'nda sahibini bulmuştu.
Hakkındaki biyografik bilgi birçok kaynaktan edinilebilir. Biz özetin özetini vereceğiz:
179
Peygamberimiz henüz dünyaya teşrif etmeden babası Abdullah vefat etmiş, onun ölümünden sonra zevcesi Âmine Hatun pek mübarek bir erkek çocuk dünyaya getirmişti. O çocuğa "MUHAMMED" adını verdiler.
Hz. Peygamberin nesebi şöyledir: "Muhammed b. Abdullah b. Abdulmuttalip b. Hâşim b. Abdimenâf b. Kusayy b. Kilâb b. Mürre b. Kâb b. Lüey b. Gâlib b. Fihr b. Malik b. İlyas b. Mudâr b. Nizâr b. Meâd b. Adnan."
Buharî'nin Sahîh'inde peygamberimizin nesebi Adnan'a kadar sayılmakta ise de Taberî, tarihinde, Resûl-i Ekrem'in nesibini Hz. İbrahim'e kadar götürür.
Muhammed "pek çok hamd ü sena olunmuş, övülmüş" demektir.
Hz. Peygamber altı yaşına gelince annesi de vefat etmiştir. Babadan yetim anadan öksüz kalan Muhammed'e dedesi Ab-dulmuttalib bakmıştır. Dedesinin ölümünden sonra amcası Ebu Talib O'nu yanına almış O'nun yetişmesine büyük bir özen göstermiştir. Amcası ile Ebu Talib'in yanında ticaret ile iştigal ettiği sıralarda Hz. Hatice ile evlenmiştir.
Resûlu Ekrem efendimize kırk yaşlarında nübüvvet kırk üç yaşlarında da risâlet gelmiştir.
O, yirmiüç senelik peygamberlik hayatında durmadan dinlenmeden çalışmış, insanları Allah'ın nizâmında hak ve adalete, gerçek eşitliğe ulaştırmak için buluştuğu her fertle görüşmüş, topluluklara hitap etmiştir.

İrtihâl edinceye kadar insanlığı ince bir telkin edasıyla bilfiil örnek olarak irşâd etmiştir. Daima sevdirmiş, kolaylaştırmıştır; zorlaştırmamıştır. Sevdirme ve kolaylaştırma O'nun bütün hayatının tasviridir. Geleceğin mürşîdlerini de

şöylece irşâd etmiştir: "Sevdiriniz, nefret ettirmeyiniz. Kolaylaştırınız, güçleştirmeyiniz."(Mişkâtü'l-Mesâbîh, No. 3722).
O, büyük bir öğretmendi. O'nun bizzat yetiştirdiği hukukçu, siyasetçi, kumandan ve (Sofa ehli) öğretmenleri yüzler-cedir.
O, zengin-fakir, kuvvetli-zayıf ayırımına kat'iyyen yer vermez; hüküm verirken Allah korkusuyla ürpererir ve daima en büyük hâkim olan Allah'ın adaletini hatırlatırdı. Allah'ın şerîatini tatbik ederken, en yakınlarına bile taviz vermez, mutlak adaleti icra ederdi. Bir defasında: "Allah'a yemin ederim ki, Muhammed'in kızı Fâtıma hırsızlık etseydi, onun da elini keserdim." buyurmuştur.
O'nun giydiği elbiselerinden başka bir el elbisesi olmazdı. Kuru bir yatak, içi hurma lifi dolu bir yastık, bir su kabı ve bir hayvan derisi O'nun bütün serveti, bütün eşyası idi.
O, Hakk'ı ezmek içih muhtelif silahlara sarılmış muannid zalimler güruhuna karşı, Allah (C.C.) tarafından cihad vermekle mükellef kılınmıştır.
O, bir operatör misâli kılıcını küfrün kalbinde bir şifa neşteri gibi dolaştırmış, rahmet olarak gönderildiğinin şuuru içinde şifâ kabul etmek istemeyen azgın kâfirler için de hidayet ve afv niyaz etmiştir. Şöyle buyuruyordu onlar için: "Allahım! Kavmimi doğru yola ilet. Günahlarını bağışla. Çünkü onlar yaptıklarının farkında değillerdir. "(Şerhü'ş-Şifa, 1/237).
O, hayatında bir defa olsun yalan söylemediği, vadinden dönmediği için düşmanları tarafından dâhi "Emin" sıfatı ile anılmıştır.
O, zikri ve fikri ile daima Allah'a karşı kâmil bir teslimiyet içerisinde yaşamış, en büyük ruh huzurunu"gözümün

nuru" dediği namazda bulmuştu. Her işi hamd ile biterdi. Bütün işlerinde Allah'a duâ ve niyaz halinde olurdu.

O, hayatında bir defa olsun kalp kinci bir söz ve davranışın sahibi olmamıştır. O, insanların en çok gönül alam idi. Daima tatlı söz söyler, herkese karşı güler yüz gösterirdi.
Tevazu O'nda zirveleşmiştir. O, insanlar arasında zengin-fakir, asil-köle şeklinde bir ayırım yapmaz; yapılmasını da hoş kanşalamazdı. "Hepiniz Adem'in çocuklarısınız, Âdem ise topraktandır." buyuruyordu (Et-Tâc, 5/60)
O, kendisine dahi farklı muamele yapılmasını sevmezdi.
Bir merhamet menbaı idi. Kalbi bütün canlılara karşı şefkatle çağlardı. "Merhamet ediniz ki Allah da size merhemat etsin.'' buyururdu (Et-Tâc, 5/17).
O'nun engin şefkati hayvanları da şâmildi. Hayvanlar , hakkında: "Allah'tan korkun, onları iyi besleyin." derdi.
..; Sevmek O'nun vasfıydı. Cihan tarihinde O'nun kadar sevmiş ve sevilmiş bir insan yoktur. O, Allah için sevişmenin
^ en büyük ibadet olduğunu bildirmiş, şahsî düşmanlarına dahi muhabbetle sinesini açmıştı.
Çocuklara selâm verir, onlara lâtife eder, bazan da oyunlarına iştirak ederdi. Sevindirmek için çocukları devesine bindirirdi. Onlara karşı kalbi sevgi ve merhametle dolu idi.
O'nun ahlâkı İlâhî ahlâk olan Kur'ân ahlâkı idi. Cenâb-ı Hak O'nâ: "Sen yüce bir ahlâk üzerindesin." buyurmuştu. (Kalem/4).
Allah'ın kendisine verdiği peygamberlik vazifesini bihakkın ifa eyledikten sonra, hicretin onbirinci yılı, rebiülevvel ayının 11 'inde (M.632) Pazar günü güneşin zevalinden sonra ve gruptan önce irtihâl etmişlerdir.
Divân şiirinde ve İslâm-Türk top-
182
luluğunda birçok adlar ve sıfatlarla anılmıştır.
Birkaçını şöylece sıralayabiliriz: Ahmed, Ahmed-i Muhtar, Bahr-i Kerem, Fahrü'l-Kirâm, Fahr-i cihan, Habîbullâh, İki cihan serveri, İmamü'l-Enbiyâ, Mahbûb-ı Huda, Mahmûd, Mustafâ, Rasûl, Rasûlullâh, Ümmî, Hazret vs. vs. Birçok mucize*leri, birçok beyitleri süslemiştir.
Her şair O'nun hakkında na't*lar yazmış; hayatı, savaşları ve mücadeleleri birçok edebî esere konu olmuştur. Her müslümanın O'nun hakkında bilmesi gerekenleri şairler de ele almış, böylece dinî ve tasavvufî edebiyatımızı zenginleş-tirmişlerdir. Varlığın ilki O'dur. Cihan güzelliğinin tecellîsi-d

efendisi, ezel ile ebedin tek hâkimidir. İncil O'nun gelişini haber vermiştir. Arş'a çıkmış, cerh ü zemîn O'na secde etmiştir. O'dan daha üstün şefaatçi yoktur. O'nun ümmeti olmakla müslümanlar övünür. O'nun vasıflarını hakkıyla kimsecikler övemez, bitiremez, anlatamaz. O, peygamberlerin imamıdır (bkz. Mi'râc): Birçok mucizeler göstermiştir (bkz. mucize) Ebü'l-Kâsım, Resûl-i Emîn'dir. Zatıyla âlem şeref bulmuştur. Şeytan O'nun kılığına giremez.

Bunlar gibi birçok özellikleri saymak mümkün değildir. Edebiyatta bütün bu özellikleriyle şiirlere konu edinilir. Örnek beyitleri buraya sığdırmak mümkün olamaz. Ancak birkaç tanesini yazıyoruz.

Garîk-i bahr-i isyânem şefaat ya Resûlallah
(Anonim)

Merhaba ey hâk-i râh-ı kuhl-i ayn-ı âşıkân Şems-i zâtından alır nûr-ı yakîni çeşm-i can
Aşkî

Ey Resul ü Fahr-i âlem seyyid-i zât u sıfat Bahr-i zâtın gevherisin hem sıfatın ayn-ı zât

^C # f*
*&&
i.*?-

Vasfım Ve'n-Necmi Ve'ş-Şemsi Tebârek söyledi Sânına Tâ-Hâ vü Yâ-Sîn geldi Hak'dan beyyinât
Nesîmî

Âmân lafzı senin ism-i şerifinle müsavidir Anınçün dervişin zikri "Amân"dır yâ Rasûlallâh
Lâ-edrî (bkz. âlem, hilye, mi'râc, mucize, siyer).

muharremiyye (muharremiyye) a.i. Muharrem ayı dolayısıyla yılbaşını tebrik eden kaside veya Kerbelâ* vak'asını anlatan mersiyelere verilen ad. Birçok şair muharremiyye yazmıştır. Şeref Hamm'ın mersiye tarzındaki muharremiyyesi şu beyitle başlar:

Ağla ey dîdelerim mâh-ı Muharremdir bu Kana gark eyle gözüm yaşını matemdir bu

Yılbaşı tebriği şeklinde bir kaside olan Vasıf in Selim HI.'e sunduğu muharremiyyesinden bir beyit:

Sal ü bahar tev'em olup piş-gâhına Tebrike geldi ey şeh-i dânâ mübâreki
(bkz. ıydiyye, nevrûziye, Kerbela).

muhayyer (muhayyer) a.s. Türk musikîsinin en eski ve en çok kullanılan makamlarından biridir. Dura

güçlüsü, hüseynîdir. Kelime "beğenmeye bağlı, seçmeli" anlamlarına da geldiği için çok zaman tevriyeli kullanılır ve tenasüp sanatı içinde görülür.

Şeha uşşâkdan kıldım nühüfte Ki şeh nâz ile kılursın muhayyer

Kadı Burhaneddîa

(bkz. ilm-i edvar, musikî).

184

i

muhib (muhib) a.s. Seven, sevgi besleyen dost. Tasavvufta bir tarikata yeni girmiş kişiye denir. Bu terim Mevlevi ve Bektaşîlere aittir. Muhib, ikrar verip tekkeye dahil olunca eviyle ilgisini keser, çileye soyunur, hizmete başlar. Sonra derviş olur.

•;..•

O serv-i bâğ-ı cinâna muhibbiz ey Yahya Yolunda hâk-i deriz halka doğrusun deriz

Taşlıcalı Yahya

Kırk kişi bir ağacı dağdan gücün indire Ya bunca mürid, muhib, sırat nice gecesi

Yunus

Dil zaviyesinde münzevîdir Serbâz-ı muhibb-i mevlevîdir

'

Şeyh Galib (bkz. derviş, Bektaşîlik, Mevlevîlik).

mumya (mûmyâ) f.i. Her türlü derde deva olarak bilinen, adı var kendi yok bir ilaç. Yaralan ve kırıklar iyi ettiğine inanılır. Efsâneye göre Feridun* bir gün ava çıkmış. Askerlerinden biri bir ceylanı oklamış. Ancak vakit akşam olduğu için yakalayamamış. Ceylan yaralı haliyle kaçıp bir mağaraya sığınmış. Birkaç asker mağaraya girdiğini görmüşler. Ceylan mağaradaki bir suyu içmiş. Yarasını da suya batırmış ve iyileşmiş Askerler bu hadiseyi görüp ceylanı yakalayarak Feridun'a getirmişler. Feridun bir horozun ayağını kırıp suya değdirmiş. Kırık düzelmiş. Mumya işte bu su imiş. Sonradan mumya yapmak için kızıl saçlı bir çocuğu bir taş dibeğe diri diri kapatıp 120 yıl bekletirlermiş. Çocuk dibek içinde iyice eriyince, terkibi, mumya haline gelirmiş. Mumya kelimesi "kırık" ve "yara"ile birlikte anılır.

Kim ayıra beni şol gamzelerden ,,
Ki yeğdir yâresi yüz mumyadan

.. ..' Kadı Burbaneddin

murabba (murabba0) a.i. Dörtlü, dörtlük. Edebiyatta aynı vezinde dörder dizelik bendlerden oluşan nazım şekli. İlk bendin dört dizesi birbiriyle kafiyeli, sonraki bendlerin son dizesi ilk bend ile kafiyeli olur. (aaaa- bbba vs.). Son dize her bendin sonunda aynen tekrar ediliyorsa mütekerrir murabba; yalnızca kafiye yönünden ilk bend ile benzeşiyorsa müzdevic murabba adını alır.
Tanzimat döneminden sonra aaxa — bbxa vs.; aaaz — bbbz vs. şeklinde kafıyelenen murabbalar da yazılmıştır.
Murabbalar genellikle 4 ila 8 bend arasında değişik uzunluklarda yazılır. Bunun yanında 8 bendden artık yazılan murabbalar da vardır.
Her konuda murabba yazılabilir. Ancak dinî ve didaktik konular ile övgü, yergi, manzum mektup, mersiye vs. türlerde daha çok kullanılmıştır.
Türk edebiyatından murabba XVI. yy.da altın çağını yaşamıştır. Bu asırda murabbaı en çok kullanan şair Aşkî'dir
i (öl. 1574). Tevhîd*, münâcaat*, na't*, medhiye* vs. her türde murabba nazım şeklini kullanabilen Aşkî'nin divanında 83 adet
i murabbaı kayıtlıdır.
Sonra sırayı şair padişah Kanunî (Muhibbi,30), Hayreti (26) ve Taşhcah Yahya (26) alırlar. Halilî'nin (öl. 1485) Firkatnâme'sindeki "Gönül ey vây gönül vây gönül ey vây gönül" nakaratlı mütekerrir murabbaı ise Türk edebiyatında en çok tanzir edilen murabbadır.
Başka bir şaire ait bir gazelin her beyti dört dizeli bendler haline dönüştürüldüğünde ortaya çıkan müzdevic murabba terbî* adını alır. Edebiyatımızda örneklerine az rastlanır.

ı
/. Her nihâl-i tazenin giydiği ak bayrâmidir Bağda saf bağlamış gûyâ sipâh-i şâmidir Kûh u sahrada konup göçmek gönül ârâmıdır Dostlar evvel bahar erdi sefer eyyamıdır
//. Sebze-zâra ebr-i nisan kurdu çetr-i nîlgûn
Kanda kim azm eylesem peyk-i sabâdır reh-nümûn Ehl-i aşk olanda kalmaz zerrece sabr u sükûn Dostar evvel bahar erdi sefer eyyamıdır
III. Donanıp saf saf çekildi gülşene ceyş-i bahar Âl bayraklarla zeyn edip zemini lâle-zâr Devlet ile yine azm etti gazaya şehriyâr Dostlar evvel bahar erdi sefer eyyamıdır s>

IV. Tuğlar girsin yola zülfün perişan eyleyip -Ser çekip çerha alemler dâmen-efşân eyleyip Tabi döğsün sinesin surnâlar efgân eyleyip
' ' *'' Dostlar evvel bahar erdi sefer eyyamıdır
V. Kurulan şâh-ı baharın gülşene otağıdır Aşk ile deryâ-sıfat cûş u hurûşun çağıdır
., Top-ı kahr-ı şeh Beç'ün taşın türabın tağıdır
Dostlar evvel bahar erdi sefer eyyamıdır
VI. Aşkiyâ hûn-ı adû edüp cihanı lale-reng Tîğ-ı İslâm 'in tufeyli olısar mülk-i Fireng Vaktidir kim gaziler eyleye küffâr ile ceng Dostar evvel bahar erdi sefer eyyamıdır
-.- :
Aşkî
murakkâ (murakkâ0) a.i. Hattatların meşknamesi. Bir kağıt üzerine karışık olarak yazılan yazılar. Kağıtlar üst üste yapıştırılarak mukavva kalınlığına getirilirse murakkâ olur. Dervişlerin giydiği yamalı hırkaya da murakkâ denir.

Vechi vardır kıt'a-i Mîr olsa bâ hatt-ı tmâd Hüsn-i hattiyle o çâr-ebrû murakkâ gösterir
Şehdî (bkz. hatt).
murassa (murassa^ a.s. Şiirde iki mısra veya nesirde iki cümlenin kelime sayısının, vezin ve kafiye bakımından birbirine denk olmasıdır. Bunu yapmaya tarsî denir. Secî*nin bir bölümü olarak kabul edilir. Örnek:
"Sözlerin evsâfınıza münhasır ,
Gözlerim eltâfınıza muntazır"
Kılıç, nişan vs. eşyanın mücevher ile »ödenmiş olanlarına da murassa denir.
(bkz. seci).
Musa (Mûsâ) a.i. Hz. Mûsâ. Hz. Yusuf'tan sonra Mısır'da "İsrâiloğullan" pek çok üreyip çoğaldılar ve Yakub ile Yusuf un şeriatleri üzere kaldılar. Mısır'ın eski yerlisi olan "Kıbt" kavmi yıldızlara ve putlara taparlardı ve İsrâiloğullarına aşağılık gözüyle bakarlardı. Firavunlar, yani Mısır hükümdarları da "İsrâiloğullarını" kendilerine tebaa edip, onları esir gibi ağır ve zor işlerde kullanırlardı. Bu ağır yükten kurtulup dedelerinin eski yurtlan olan Kenan iline gitmek en büyük arzularıydı.

O sıralarda bir kâhin, Firavun'a haber vermiş ve "İsrâiloğullarından bir çocuk doğacak ve senin devletinin yıkılmasına sebep olacak" demişti. Firavun, bundan ürküp İsrâiloğullarından doğan erkek çocukları öldürtmeye başladı. Bu sırada "İmrân" adındaki şahsın soyundan Hz. Mûsâ dünyaya geldi. Annesi, oğlunun öldürülmesini önlemek gayesiyle onu bir sandık içine koyup Nil nehrine bıraktı. Sandık

Nil'de akıp giderken Fir'avn'ın karısı Asiye onu tuttu. Musa'yı görünce onu sevdi ve öldürülmesine manî olmak içn sakladı. Ona süt anaları tutarak sarayda büyüttü.

Hz. Mûsâ büyüdükten sonra bir gün Mısır'da gezerken kaza neticesi bir kıptîyi öldürdü, Firavun'un gazabından korkup Mısır'dan kaçtı ve Medyen'e gitti. Orada Şuab'ın kızıyla evlenerek on sene kaldı. Sonra çoluk çocuğuyla Mısır'a giderken, Tûr dağında Allah kendisiyle söyleşti ve O'na Peygamberlik verdi. Mısır'a vannca Firavun'u hak dine davet etti. Firavun'un davete icabet etmemesi üzerine bir zaman tayin ederek bütün İsrâiloğullan ile haberleşti ve geceleyin onlan Mısır'dan çıkardı, Süveyş denizi kenanna götürdü. Firavun bunu duyunca askerleriyle peşine düştü. Mûsâ âsasıyla denize vurdu ve deniz yarıldı, oniki yol açıldı. On iki kabilenin her biri bir yoldan gitti. Firavun da askerleriyle onları izledi. İsrâiloğullan geçip kurtulduktan sonra deniz tekrar kapandı ve Firavun ile askerleri boğuldu.

Mûsâ, İsrâiloğullan ile Kenan iline yöneldi. Yolda İsrîloğullan, Hz. Musa'nın tevhîd akidesine defalarca başkaldırdılar. Bu hâdiselere canı sıkılan Hz. Mûsâ, Cenâb-ı Hakk'ın çağrısıyla Tûr dağına çıktı. Kardeşi Harun'u da yerine vekil tayin etti. Kırk gün Tûr'da yalnız başına ibadet edip vasıtasız olarak Allah'ın kelâmını işitti. O vakit O'na Tevrat* indi.

Sâmirî adındaki bir münafığın aldatmasıyla altından süs eşyalarını eriterek buzağı gibi ses çıkaran, altın bir buzağı heykeli yaptılar. Harun her ne kadar öğüt verdiyse de kulak asmadılar.

Mûsâ, Tûr dağından gelip de İsrailoğularını bir buzağıya tapar görünce çok sinirlendi. Sâmirî'yi lanetledi, buzağı hey-

kelini yaktıktan sonra denize attı ve kavmine sitem etti. Bunun üzerin kavmi ettiğine pişman olup, tevbe ve istiğfarda bulundu. Sonra Mûsâ Tevrat'ı ortaya koydu. Ondan sonra İsrailoğulları, onun getirdiği hükümlerle amel etmeye başladılar. Şeria nehrinin doğusundaki bir çok şehiri savaşarak ellerine geçirdiler. Peygamberlik vazifesini ifâ eden Hz. Mûsâ, Yûşâ adındaki zâtı yerine halîfe tayin ederek 120 yaşında vefat etti.

Hz. Musa'nın şeriatı, Hz. İsa'nın peygamberliğine kadar devam etdi. İkisinin arasında gelip geçen peygamberler, O'nun şerîatıyla amel etmek üzere gönderildiler.

Mûsâ Peygamber'in birçok mucize ve kıssaları edebiyatımıza girmiş ve bir hayli yaygın biçimde kullanılmıştır. En çok sözü edilen mucizeleri şunlardır:

Hz. Mûsâ Mısır'a dönmek üzere ailesi ve iki çocuğuyla yola çıktığında Tûr-ı Sina'ya yaklaştığı zaman şiddetli bir rüzgar ve yağmurla karşılaştı. Yolunu şaşırdı. Ateş yakmak istediyse de çakmağı ateş almadı. O sırada uzakta bir ateş gözüne ilişti. Ateşe yaklaşınca onun bir ağaç tepesinde olduğunu gördü. Korkarak geri dönmek isterdi. O zaman ağaçtan ' 'Yâ Mûsâ! Ben âlemlerin Rabbi olan Allah'ım!'' diye bir nida geldi. Mûsâ secdeye vardı. Bu sırada ikinci bir nîdâ ile "Yâ Mûsâ, ben senin Rabbinim. Nalınlarını çıkar. Sen Tuvâ denilen kutsanmış vadidesin (Kur'ân 20/12)." O zaman Mûsâ "Ya Rabbi! Bana Zât'ını göster sana bakayım"dedi. Allaha da "Sen Beni göremezsin ." dedi. Fakat dağa bak. Eğer benim tecellîme tahammül edip durursa beni görürsün. Allah dağa tecellî etti. Dağ parçalandı. Mûsâ bayılıp düştü. Bu mülakattan sonra Hz. Musa'ya Kelîmullâh* denildi.

Mûsâ peygamber Firavun tarafından sihirbazlıkla suçlandı. O çağda sihirbazlık ilerlemişti. Firavun bütün sihirbaz-

larını çağırıp onu küçük düşürmek istedi. Sihirbazlar ellerindeki ipleri yere bıraktılar ve her bir ip, yılan olup harekete başladı. Hz. Mûsâ da asasını bıraktı. Asâ büyük bir yılan olup bütün yılanları yuttu. Böylece sihirbazlar Mûsâ peygambere îmân ettiler. Mûsâ, yine bu asâ ile Kızıldeniz'i ikiye bölmüş ordularını geçirmiştir.

Mûsâ Peygamber bir mucize olarak elini koynuna sokup çıkarınca eli bembayaz bir nur olurdu. Buna Yed-i Beyzâ (Beyaz el) denir.

Mûsâ Peygamber Hızır* ile birlikte bir yolculuk yapar. Bu yolculukta Hızır'ın garip davranışlarına tahammül edemez (bkz. Hızır).
Ayrıca sulan kan şeklinde akıtmak, kurbağa yağdırmak, büyük sinek ve çekirgeler sürüsü ortaya çıkarmak, öküz vebası, insan vücudunda yara ve ur çıkarmak gibi mucizeleri vardır. Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Mûsâ ve İsrailoğullan (Yahudiler) tarafından kendisine yapılan zulümlere çokça yer verilmiş ve geniş şekilde anlatılmıştır. Toplam 461 âyette ondan bahsedilmiştir (msl. Kasas/3-43, Tâ-Hâ/9-101, Şuarâ/10-68, A'raf/101-156, En'âm/91-154).
Edebiyatta Allah ile konuşması ejderhâ olabilen asası, Yed-i Beyzâ'sı, Firavun'u suda boğması vs. yönlerden ele alınır.
Subh-veş destini zahir kılsa stm-efşân olup
Ol Yed-i Beyzâ'ya benzer k'ibn-i İmrân gösterir
Fehîm
"Ânestü nâren"sırrını Mûsâ ne bilsin yâ şecer Anı bana sor ki ben, ol nûr ol nâr olmusam
Nesimî
m
Yoğ etdi ceyş-i Fir'avn'ı asâ-yı mu'ciz-i Mûsâ Bu ejderlerle kahr et sen şehâ kavm-i Mesîhâyı
Aşkî
Getirir anı gören nûr-ı Nebî'ye salavât Nil'i şakk eyledi i'caz ile san kim Mûsâ
Yahya Bey (bkz. Hızır, Kelîm, asâ, mâr, Fir'avn, Tûr-ı Sina).
musamnıat (muşammat) a.i. Dizili inci. Divân şiirinde bend-lerden kurulu nazım şekillerinin genel adı. Murabba, muhammes, müseddes, müsebba, müsemmen, mütessa, muaşşer; terbi, tahmis, taştîr, tesdîs, tesbi', tesmîn, tös'î, taş'îr, terkîb-i bend ve tercî-i bend nazım şekilleri bu türdendir.
Musammatlar, bendlerin sonundaki dize veya beyitler, ilk bendde geçen şekliyle aynen tekrar ediliyorsa mütekerrir; ilk bend ile yalnızca kafiye bakımından uygunluk gösteriyorsa müzdevic sıfatıyla anılır.
Musammatlar, söyleyiş rahatlığından dolayı hemen her konuda yazılabilirler. Bunlar içinde murabba*, muhammes*, müseddes* ve tahmis* ile taştir* en çok kulanılan musammat türledir. Musammatta ilk bendin bütün dizeleri

birbirleriyle kafiyeli olur. Ancak sonraki bendlerde kafiye dizilişi musam-matın türüne göre değişir.
Türk edebiyatında, kaside ve gazeller, dize ortalarında kafiye yapılarak musammat şekline dönüştürülebilir. Bu yolla yazılmış kaside ve gazeller, daha sanatkârane olup her bir beyit dörtlük şeklinde okunabilir. Bu tür manzumelerde iki eşit parçaya ayrılabilen aruz kalıpları kullanılır. Fuzulî'nin "Şeb-i hicran yanar cânım/döker kan çeşm-i giryânim//Uyarır halkı efgânım/kan bahtım uyanmaz mı" beyitini de ihtiva eden gazelinde böyle bir durum sözkonusudur.

musarra (muşarrâc) a.s. İki mısraı birbirleriyle kafiyeli olan beyit veya her mısraı kafiyeli olan mazûmeye denir. Musarrâ yapmaya tasrîc denir. Munzûmelerin matla* beyitleri hemen daima musarrâ olur. Bir musarrâ beyit örneği:
Yuf harına dehrin gül ü gülzânna hem yuf Ağyarına yufyâr-ı cefakârına hem yuf
' Rûhî (bkz. gazel, beyit, müselsel).
mushaf (muşhaf) a.i. Sahife haline getirilmiş şey, kitap, Kur'ân-ı Kerîm. (bkz. Kur'ân).
Mekteb-i aşk içre Mecnûn ile birlikte okurduk Bun Mushaf'ı hatmeyledim o Ve'l-Leyli'de kaldı
Lâ-edrî
Geldi mülk-i hüsnüne hattı siyeh Mushaf be-kef Sen dahî ey kâfir-i nahvet Müselmân olmadın
Nedîm
musiki (mûsikî) a.i. Yunancadan diğer dillere geçen bu kelime genelde seslerin yapısından bahseden sanat ve ilme ad olmuştur. Musikîyi Fisagor*un icad ettiğine inanılır. Fisagor Mısır'da tahsil görmüştür. Miraç ettiğini ve gökteki yıldızlarla göklerin döndüğünü gördüğünü, bu dönüşte muaazzam ve ilahî bir ahenk bulunduğunu, bu ahengi kendisinin duyduğunu ve ruhu yüksek derecelere erenlerin de bunlara erişebileceğini söy-lermiş. Musikîyi icâd ederken de bu İlahî ahengi esas almıştır. Bu yüzden musikîye "Devir*" veya "Edvar* ilmi (Dönüşler bilgisi)" denilmiştir. Musikîde esas olan dört şube, anâsır-ı erbaa*ya; on iki makam, on iki burca; yedi ses, yedi yıldıza, yirmi dört şube, yirmi dört saate; kırk sekiz terkip, hicri yıldaki

kırk sekiz haftaya karşılık gösterilir. Buna göre günün belli saatlerinde belli makamların dinlenmesi gerekir. Eskiler musikiyi matematik ilimlerinden bir bölüm olarak görürlerdi. Onun felsefe, astronomi ve tıp ilmiyle yakından ilgisi olduğu kabul edilirdi. Tıp ilminde musikî ile tedavi meşhurdur. İnsanın nabız atışlan belli makamlara göre değişik düzenler alabilirmiş. Farabî, Nâsır-ı Tûsî, Hace Safiyyüddin gibi âlimler bu yolu çok denemişlerdir. Musikîde en büyük isimlerden biri de Abdülkâdir-i Merâgî'dir.
İslam dünyasında musikîyi Dâvud Peygamberin İdrîs Peygamberin veya Nûh Peygamberin oğullarından birinin icâd ettiğine de inanılır. Mûsîkâr denen sazı icâd eden ve musikî adını koyup nice makamlar ortaya koyan bunlardan biri imiş. Efsaneye göre gagasında delikler bulunan Kaknûs veya Mûsîkâr* adlı kuş, rüzgâra karşı durunca bu deliklerden çok güzel sesler çıkarmış. Musikî bu sesleri taklîden doğmuştur.
Musikî ilmi şimdi olduğu gibi eski toplumumuzda da önemli bir yer tutardı. Çeşitli makamları, terimleri ile birçok kitaba konu olan musikî, divân şâirlerince de ele alınmış ve
,, şiirlerde anılmıştır. Özellikle makam adlarını birer mazmun olarak ele almışlar ve çok zaman tevriyeli kelimeler halinde
r beyitlerini süslemişlerdir. Musikî terimlerinin anıldığı her beyitte çok zaman tenasüp ve tevriyeyi birlikte görmek mümkündür. Mesnevi şekliyle yazılmış birçok eserde yer yer musikî âlet ve terimlerinden bahsedilmiştir. Şemseddin'in Deh Mürg'ü, Nabî'nin Hayriye'si, Vehbî'nin Lütfiye'si bu tür mesnevilerdendir. Sakînâmelerde mutrib (çalgıcı) ile birlikte fazlasıyla karşılaştığımız musikî bazan özel manzumelere de konu olabilmektedir. Sami'nin musikî makam ve terimleriyle kaleme aldığı 63 beyitlik manzumesi buna örnek gösterilebilir. Tasavvufta musikî, muhabbet âyinini karşılar. ;. ,
194
Musikî hikmete dâir fendir Bilene bilmeyen rûşendir
Nabî
Bu musikîden ey sâmî' sana ger nesne keşf oldu Makâmâtın beyân eyle usûlün göster edvarın
Nesimî
Sıfâhan u Irak'ı hem Zâtiyâ seyr eyleyip

Bu makama gelmeğe etdikçe şeh nâz ağlaram
Zatî v.
Niyazım bûselikdir sâki-i gül-çehreden amma !
Muhayyerdir bu kârım dem-be-dem redd ü atâsındaH
Ferdî ; (bkz. devir, edvar, makam). *
' - » ' '• '
musikar (mûsîkâr) f.i. Eski nefesli sazlardan biridir. Bir kaç ney'in bir araya getirilmesiyle oluşur. Kaknûs* kuşuna da mûsîkâr denilmektedir. Hatta "musikî" adı bu kelimeden doğmuştur, bkz. Kaknûs.
?• Ten-i zerdimde pehlûm üstühânı sayılır bir bir
Beni seyr etmeyen ahbâb mûsîkârı görsünler
Bakî
(bkz. musiki).
'"''Xi
muska (nüsha) a.i. Muska, hamail, bkz. hamail.
Nüshan maraz-ı aşka ilâç eylemedi hîç Ey şeyh-i kerâmet-fürûş ez de suyun iç
Lâ-edrî
Mutezile (Muctezile) a.i. Kader'i inkar ederek Ehl-i sünnet yolundan ayrılan kişiler ve bu kişilerin mezhebi. Bu mezhebin
195
15 adet kolu vardı. Kaderiye adıyla da bilinir. Mu'tezile her konuda akla başvurur. Onlara göre dini esaslarla ilgili her konuyu tahlil ve tenkid etmek caizdir. Çünkü bu yolla hakikati bulmak vacip olur, derler. Bu nedenle Kelâm ve dinde, felsefe farzdır. Allah'a da sıfat isnat edilemez. O'nun sıfatlan Zat'ından ibarettir. Kur'ân-ı Kerîm'de akıl ile anlaşılmayan her âyet te'vîl edilerek akla uygun hale getirilmiştir. Mu'tezimle mezhebi Vâsıl b. Atâ tarafından kurulmuştur.
mutrib (mutrib) a.i. Çalgı çalan, çalgıcı; şarkı okuyan, şarkıcı (bkz. musikî). Tasavvufta mevlevi semahanelerinin giriş kapısı üstünde bulunan kısma Mutribhâne denir. Camilerdeki müezzin mahfelini andırır. Divân şiirinde, Bezm*in vazgeçilmez unsurlarından biri de mutribdir.
Bir sen ü bir ben ü bir mutrib-i pâkîze eda İznin olursa eğer bir de Nedîm-i şeydâ
Nedîm (bkz. bezm).
mûtû kable en te-mût a.c. Tasavvufta çok meşhur bir hadîstir. Aşk hadîsi olarak bilinir. Manası "ölmeden önce ölünüz" şeklindedir. Bu hadîs tasavvuf erbabının yegâne düsturu mesabesindedir. Dünya ile ilgiyi k

öldürmek bu prensibe dayanır. Hadîs, iktibas yoluyla tam, yarım veya meal olarak birçok beyte konu olmuştur.
Aşkiyâ ölmezden ön öl kim hadîs-i aşkda Âşıkın şanındadır "Mûtû ve kable en-te-mût"
Aşkı
(bkz. hadîs). muy (mûy) f.i. Kıl, saç. bkz. saç, bel.

> Yaş döker Ahmed yanağınla miyânın yâdına -Dîde-i ter-dâmeninde çünki mûydur çâre ne
!
Ahmed Paşa
muzari (muzârîc) a.i. Aruz* bahirlerinden birinin adıdır. On iki kalıbın on tanesi "Mef ûlü" cüz*üyle başlar. En çok kullanılan kalıbı "mefûlü fâilâtü mefâîlü fâilün" dür.
(bkz. aruz, bahr).
mübalağa (mübalağa) a.i. Abartma. Edebiyatta sözün etki-nisi arttırmak için bir şeyi olamayacağı biçimde yahut olduğundan çok veya az gösterme sanatıdır. Şair, zihinde kuvvetli bir iz bırakmak için heyecanının derecesine göre mübalağa yapar. Ancak bu mübalağanın soğuk olmaması, nükteli veya zarif olması gerekir. Daha çok medhiye* (övgü), fahriye* (övünme) ve hicivlerde (yergi) kullanılır. Divân şâirleri geniş hayâl dünyalarını gösterebilmek için mübalağaya sık sık başvurmuşlardır. Mübalağa, söyleyişteki aşırılığın derecesine göre üç kısma ayrılır. 1. Tebliğ. Akla yatkın olan mübalağadır. Nabî'nin aşağıdaki beytinde böyle bir durum sözkonusudur: "Bahtım gibi tire keffe-i ümmîd gibi teng/ Çeşmim gibi pür-âb derûnum gibi vîrân (Bahtam gibi kara, umut eli gibi dar/ Gözüm gibi yaşlı, gönlüm gibi viran)." 2. İğrâk. Akla yatkın gib görünen, ancak görenek ve âdete uygun olmayan mübalağadır. Necati'nin şu beytinde olduğu gibi: ' 'Yazılıp ermeye pâyânına dek nâme-i şevk/Hep ağaçlar kalem olsa kamu yaprak kağıd (Bütün ağaçlar kalem, bütün yapraklar da kağıt olup özlem j mektubum yazılsa, yine de o mektup senin ayağına ulaşmaz).'' Ağaçtan kalem kesip yaprak üzerine yazı yazmak mümkündür. „ Ancak her yerde kalem ve kağıt varken bu tutum göreneğe aykırı düşer. 3. Gulüv. Aklın alamayacağı derecede yapılan

mübalağadır. Nükteli olursa çok etkili olur. Nedim'in şu beytinde sevgiliye nazik demenin en güzel

görürüz. "Güllü dîbâ giydin amma korkarım âzâr eder/
Nazeninim sâye-i hâr-ı gül-i dîbâ seni (Pek nazlı
sevdiceğim! Gül desenli ipek bir elbise giydin ama
korkuyorum ki o ipek elbisenin üzerindeki gül resminin
dikeninin gölgesi seni incitecek)."
Türk edebiyatındaki övme ve övünme konusundaki müba-
lağalanyla Nef î (öl. 1635) çok ünlü bir şairdir.
müberkâ (müberkâ) a.i. Türk musikîsinin en az altı
asırlık birleşik bir makamı. XVIII. yy.a kadar yaygın
idiyse de sonradan kullanılmaz olmuştur.
Ne mâyedir ki bu edvarda nevası yok 1: i
İrak'a varsa müberkâ ben ana nerlenirem :uf' ;
Kadı Burhaneddîn
mücevher (mücevher) a.i. Tarih* düşürme sanatında,
yalnızca noktalı harflerin hesab edilmesiyle ortaya konan
tarih.
(bkz. tarih, mu'cem).
müfred (müfred) a.i. Tek, yalnız. Başı ve sonu olmayan
beyit, (bkz. fert, mısra).
mühmel (mühmel) a.s. Boş bırakılmış. Tarih mısralarında
yalnız noktasız harflerin hesabıyla elde edilen tarihtir.
Zıddı mu'cem* dir. Tarih dışında noktasız yazılan şiire
de hazf* denir.
, .
: (bkz. tarih). '""'"' ''" ' ;
mühr (mühr) f.i. Mühür, hâtem. Divân şiirinde sevgilinin
ağzı ve dudakları bir mühür olarak kabul edilir. Daha çok
"Mühr-i Süleyman*" terkibiyle kendini gösterir.
198
Her ehrimen olmuş dehen-i dilbere mâyil t:i- ;.? '
" Âlemde velî mühr-i Süleyman ele girmez
Yahya Bey (bkz. hâtem, mühr-i Süleyman).
mühre (mühre) f.i. Bir çeşit yuvarlak ve pürüzsüz cam
küredir. Eskiden üzerine yazı yazılan veya ebru yapılan
kağıtlar mührelenir idi. Hattatlıkta kağıtlar
âherlendikten sonra mühre ile cilalanır ve perdahlanır,
sonra da kuruyan ebrulu kağıtların üzerinde kalan
kitreler mührelenerek kağıda parlaklık verilirdi. Böylece
boyaların kalıcılığı da sağlanmış olur. İki çeşit mühre
vardır. Çakmak mühre: Her iki yanında elle tutmak için
kolu olan ağaçtan yapılmış ve içinde 10-12 cm. boyunda,
2-3 cm. eninde ve 7-8 mm. kalınlığında bir çakmak bulunan
mühredir. Cam mühre: Yumurta biçiminde cam veya billurdan
yapılmış mühredir.

Mihri mührüne gönülüm mumdur Tanrı bilir Çünkü şol şehd-i lebinin mihri şimdi mühredir
."
Kadı Burhaneddin
'•'' ". Kim tenlerinde râh-ı mesamat ser-be-ser Sürâh-ı mâr-ı mühre-rübâ-yı sinân olur
Nen
(bkz. ebru, hatt).
Mihrisüleyman (Mühr-i Süleyman) a.i.t. Süleyman peygamberin yüzüğüne verilen addır. Bu yüzüğün üstünde İsm-i Âzam* yazılı imiş. Süleyman bununla bütün yaratıklara hükme-dermiş. Bu mühür üzerinde iç içe girmiş iki eşkenar üçgen (•) bulunurmuş. Yahudiler bu işaretteki her bir açıya bir peygamber (İbrahim, İshak, Yakup, Musa, Harun, Davûd) is-nad ederler. Süleyman Peygamber bir gün bu yüzüğü bir dev'e çaldırmıştır. Yıllar sonra eline geçirebildiği bu yüzük ile tek-

rar idareyi ele geçirmiştir. Yüzüğün üzerindeki üçgenler tılsımlı kabul edildiğinden sevgilinin dudağı bu mühre benzetilir.
Leblerin mühr-i Süleyman oldugıyçün ey perî Her yâneden ejdehâlardır nigeh-bânın senin
:'
NecM
(bkz. Süleyman, mühr, ağız, hâtem).
müje (müje) f.i. Kirpik, (bkz. kirpik).
Müje haylin dizer ol gamze-i fettan sâf sâf Gûyiyâ cenge gider nîze-güzârân sâf sâf
Bakî miijgan (miijgân) f.i. Kirpik, kirpikler, (bkz. kirpik).
Süzme çeşmin gelmesin müjgân müjgân üstüne Urma zahm-ı sineye peykân peykân üstüne
Râsih
mülemma (mülemmac) a.i. Renk renk, alacalı. İslâm edebiyatlarında Arapça, Farsça ve Türkçe karışık dizelerden meydana getirilmiş şiir. Bunu yapmaya telmî', yazılan eserlere de mülemmeât denir.
Divân suninin sanatkârane şekillerinden olan mülemma daha çok gazel nazım şeklinde kullanılmıştır. Buna göre iki dizeden biri Türkçe ise diğeri Arapça veya Farsça olarak düzenlenir. Üç ayrı dilin kullanıldığı mülemma örneklerine ise pek az rastlanır. Bazı manzumelerde dizenin baş ve son kısımları ayrı dillerde

olabilir. Ancak âyet, hadîs ve yabancı dillerde çok meşhur olmuş vecizelerin bir beyitte iktibas yoluyla söylenmesi tam bir mülemma sayılmaz (Sanma ey hace ki senden zer ü sîm isterler/ Yeyme lâ yenfau'da kalb-i selîm isterler-Ruhî). beytinde böyle bir durum sözkonusudur.
200
Mevlanâ Celaleddîn-i Rumî, Molla Camî ve Hafız-ı Şirazî'nin Türkçeye yer verdikleri mülemmâlan ile Sa'dî'nin { Arapça-Farsça mülemmâlan ünlüdür. Aşağıdaki beyit Fuzulî'nin musammat mülemma bir gazelindendir. "Ben mübtela-yı hicran, benden ırağ cânân/Ve'1-ömrü keyfe mâ-kân mislü'r-riyâhî râih (Ömür ise nasıl olsa rüzgâr gibi geçip gidecektir)"
münacaat (münacaât) a.i. Fısıldamak, Tann'ya yakarma. Edebiyatta konusu Tann'ya yakarış olan şiir. Nesir olanına ta-.,.,- zarrûnâme denir.
Daha çok kaside nazım şekliyle kaleme alınmıştır. Bunun
f yanında küçük mesnevi, mutavvel gazel ve kıt'a nazım
-< şekilleriyle de yazıldığı olur. İslamlığın etkisi ile Arap ede-
h biyatında ortaya çıkan münacaat türü X-XI. yy.larda Fars ede-
q. biyatında; XII.yy.da Anadolu'da divân edebiyatının başlaması
-•. ile birlikte de Türk şiirinde kullanılır olmuştur. Divân şâirleri
, müretteb divân oluştururken münacaat yazmayı bir çeşit ku-
ij rai haline getirmişler ve konunun kutsal oluşu nedeniyle de
eserlerinin baş tasımlarında münacaata yer ayırmışlardır. Yine
müstakil birer eser olarak kaleme alınan mesnevilerin başında
da bir münacaat bölümü bulunur.
Münacaatta, dinî konular daha fazla ele alınır. En büyük güç, kudret ve azamet sahibi olan Allah'ın ululuğu karşısında çaresiz, zavallı ve küçük kullar olarak Allah'a yakarışta bulunan şâirler öncelikle kulun acizliği ve Allah'a muhtaç oluşundan bahsederler ve bu fikirlerini âyet ve hadîsler iktibas ederek kuvvetlendirirler. Manzum münacaatlar dinî Türk

musikîsinin özel bir formu ile ve dinî törenlerde okunmak üzere bestelenirler.
münafık (münafık) a.i. İkiyüzlülük eden, riyakâr, İslâmiyet'e inanmadığı halde inanmış gibi görünmenin ıstılahî karşılığıdır.
201
Nitekim Peygamberimiz zamanında bir takım Yahudiler İslâm'ı kabul etmedikleri halde kabul etmiş gibi gözükmüşlerdir. Hatta bunlar, Medine'de bir mescid yaptırmışlardı. Sonradan bu mes-cid Peygamberimiz tarafından yıktırılmıştır.
Zâhid püsere meyi eder hem duhtere âşık ^ Mâbeyn odası gibi iki yüzlü münafık ".
Lâ-edrî
müneccim (müneccim) a.i. Yıidız ilmiyle uğraşan kişi, astronom. Eskiden yıldızların insanlar üzerine etkisi olduğu inancı daha yaygın ve kuvvetli idi. Bu nedenle müneccimlik üstten bir mertebe ve seçkin bir görev idi. Padişahların ve büyük komutanların yanlarında birer müneccim bulunurdu. Bunlar hangi işin hangi saate yapılması hususunda yıldızların uygun olup olmadıklarını araştınrlard, Savaşlar bile çok zaman müneccimlerin vereceği kutlu veya kutsuz haberler üzerine başlatılır yahut geri bırakılırdı. Yine çocukların doğum ve ad koyna işlemlerinde müneccimlere görev düşerdi. Eskiden saraylarda müneccimlik ve müneccimbaşılık teşkilâtı var idi.
' Şeb-i yeldâyı müneccimle muvakkit ne bilir Mübtelâ-yı gama sor kim geler kaç saat
Lâ-edrî (bkz. ilm-i nücûm, burç, felek).
Münkir (Münkir) a.i. Mezarda insanları sorguya çekecek olan iki melekten biri. Diğerinin adı Nekir'dir. Bu iki melek, insana "Rabbin kim? Kitabın ne? Peygamberin kim? Kıblen neresi? Ne zamandan beri müslümansın?" gibi sorular soracaklardır. İman sahipleri cevap verecekler ama günahkarlar ile dinsizlerin dili tutulup cevap veremeyeceklerdir. Me-
202
zar başında yapılan telkinde ölüye bunların cevaplan hatırlatılır. Tasavvufta Münkir ile Nekir'den maksat, insanın iyi veya kötü amellerinin kalıplara bürünmesidir.
" Kamuların amelidir, Münkir Nekir olup gelen ,
Yunus Emre

münşeat (münşeat) a.i. Mektuplar, yazılmış şeyler. Edebiyatta küçük nesir yazısı ve mektupların bir araya toplandığı mecmua. Eskiden şâirlerin divân oluşturması gibi nesir yazmakta ün salmış kişiler de bu yazılarıyla münşeat mecmualan oluştururlardı.
Münşeat mecmualan, içindeki yazıların türüne göre üç kısma aynlır. 1. Resmi yazılardan oluşan münşeatlar. Özellikle devlet büyüklerinin çeşitli nedenlerle yazdıkları
" düzyazılan içerir. Bu yazıların birçoğu, birine hitaben yazılmış emir, ferman, berât vs. yazı ve vesikaların kopyalandır. Mu-., rad II. ve Fatih devrindeki resmî yazıların toplandığı Menâhicü'1-İnşâ adlı eser (Konya İzzet Koyunoğlu Ktp.) ile Feridun Bey'inMünşeatü's-Selâtîn'i(IIc. bs. 1884-49, 1858) buna örnektir. 2. Her kademeden insana hitaben yazılacak yazıların başlıklan, uygun düşecek cümleler, örnekler ve sonucun nasıl bitirilmesi gerektiğine dair didaktik komposizyon
• ve yazı sanatını konu alan münşeatlar. Eskiden okullarda bu tür eserler okutulmuş ve bu konuda dersler verilmiştir. Bu tür münşeâtların belli bir yazan olmayıp yazı hevesliileri tarafından derlenir ve gerektiği zaman başvurulmak üzere saklanırdı. Râşid, Râzî ve Fasîh Ahmed Dede'ye ait yazı örneklerinin bulunduğu mecmua böyledir (Süley maniye Ktp. Es'ad Ef. Bl. nr. 3301). 3. Şairlerin mektuplarından oluşan münşeatlar. Bu tür eserler o şairlere ait kaynaklarda bulunmayan bilgileri içerir ve seçili bir üslûpla yazılırdı.
203
Bir şâirin kendisine ait resmî, edebî ve özel mektuplarını toplayan münşeat mecmuası oluşturması yanında (msl. Nabî, Münşeat, İ.Ü. Ktp. T. Y. nr. 727); birkaç şâirin dikkate değer mektuplarının toplandığı münşeat mecmuaları da vardır. Vey-sî, Nergisi, Şerif, Sabrî vs. şâir ve münşilerin mektuplarının toplandığı münşeat mecmuası buna örnektir (Süleymaniye Ktp. Es'ad Ef. Bl. nr. 3330).
münşi (münşî) a. i. Usta nesir yazarları için kullanılan bir tabirdir. Münşi'deki anlam*, katip, muharrir ve yazar kelimelerinden daha etkili idi. "Edîb" kelimesi daha sonraları münşi yerine kullanılmıştır. "Nâsir" kelimesi de münşi'yi karşılamaktadır.

müraatinazir (mürâcât-i nazır) a.i.t. Anlam bakımından birbiriyle ilgili bulunan kelimeleri bir arada kullanma sanatı, tenâsüb. bkz. tenâsüb.

Saçı Hindu gözü Türkî beli hat ağızı nukât :
Bedi' olmaya zira ki mürâât-i nazır olmuş
Kadı Burhaneddin

mür (mürg) f.i. Kuş. Divân şiirinde sevgiliye ve aşıka ait bazı özellikler kuş ile ilgili gösterilir. Aşıkın gözü, bakışı, gönlü ve canı birer kuş olur. Şâir, "mürg-i hoş-elhân (güzel şakıyışlı bir kuş)" dır. Bazan güneş, altın kanatlı bir kuş olarak düşünülür. Ötüşü, uçmaları, tuzağa düşmesi, yuva yapması, , avlanması, yeşilliklerde bulunması, kafese konulması, kolu- , nun kanadının kırılması vs. yönlerden ele alınan kuşlar için : divân şiiri en çok bülbül* (hazar, andelîb), tûtî* (papağan, bebğa), şahin (bâz, şebâz, balaban), keklik, karga (gurâb, zağ), ; horos, bıldırcın, mâkiyân, Sîmurg*, Hümâ*, Kaknûs*, musîkâr* vs. kuşları sözkonusu etmiştir.

Âşiyân-ı mürg-i dil zülf-i perîşânındadır Kande olsam ey peri gönlüm senin yanındadır
Fuzulî

Garb deryasın pür et ukkâb-ı sîmîn-bâl ile Şarkdan saldıkça bin şehbâz-ı zerrîn-per güneş
Aşkî

mürid (mürîd) a.i. Bir şeyhe bağlı olan kişi. Kelime anlamı "dileyen, isteyen" demektir. Mürîd Mevlevîlerde sikke ve tennure; Bektaşîlerde ise tac giyerek tekkede hizmete girer. Mürîd kendi irâdesinden sıynlıp Allah'ın mutlak irâdesine boyun eğmiştir. Muhib*likten sonra gelen mertebedir.

II.'.

Müridi ol anın dilden muradın terk edip cümle i;
trâdetsiz murâd olan nefes tutmak itaattir
San Abdullah (bkz. derviş).

mürşid (mürşîd) a.i. Mürîd*lerine yol gösteren tarikat pîri, şeyh. Kelime, "Doğru yolu gösteren,

anlamlarına gelir. Mürşid, herkese nasibi ölçüsünde hak yolu gösterir. Bazan büyük bilginlere de mürşid denildiği olur. Her bakımdan gerçek mürşid Hz. Muhammed'dir. Kutup* ve gavs* ise zamanın mürşididir.

Sıdk ile ikrar verip bel bağladım erenlere Mürşidim oldu Muhammed rehberimiz Mustafâ

Mir'atü'l-Mekâsid'den

müselsel (müselsel) â.i. Bütün mısralan birbiriyle kafiyeli olan manzumelere verilen ad. Daha ziyâde gazel nazım şeklinde tutulan bir yoldur. Musarra* ile aynıdır. Bakî'nin müselsel bir gazeli şu beyitle başlar.

- =;^

205

Bir hüsn dahi bağladı hattın izâr-ı yâr Etrâf-ı bâğ hûb olur olsa benefşe-zâr

*

* *

Ebr-i bahâr-ı hüsndür ol zülf-i müşg-bâr Yağdı izan bağına hat sanma zîhâr

müsebba (müsebbac) a.i. Yediye çıkarılmış. 7 dizeli bendler-den oluşan bir nazım şeklidir. Kafıyelenişi muhammes* gibidir. Örneklerine az rastlanır, bkz. Muhammes. müseddes (müseddes) a.i. Altılı, altılık. Edebiyatta aynı vezinde altışar dizelik bentlerden oluşan nazım şekli. İlk bendin altı dizesi birbirleriyle kafiyeli, sonraki bendlerin son bir veya iki dizesi ilk bend ile kafiyeli olur (aaaaaa — bbbbba vs. veya aaaaaa — bbbbaa vs.) Son bir veya iki dize her bendin sonunda aynen tekrar ediliyorsa mütekerrir müseddes; yalnızca kafiye yönünden ilk bend ile benzeşiyorsa müzdevic müseddes adını alır. Müzdevic müseddeslerin edebiyatımızdaki örnekleri pek azdır.

Son iki disezi değişik kafiyelenen müseddesler de vardar (aaaazz — bbbbzz vs.).

Müseddesler genellikle 5 ila 8 bend arasında değişen uzunluklarda yazılırlar. Bunun yanında 8 bendden artık yazılan müseddesler de vardı.

Her konuda müseddes yazılabilir. Ancak felsefe ve tasavvuf konularının anlatıldığı müseddesler çoğunluktadır.

Başka bir şâire ait gazelin her beyti altılı bendler haline dönüştürülmüşse bu tür müzdevic müseddeslere tesdîs* denilir. Edebiyatımızda bir gazelin yalnızca

matla* beyti kullanılarak yazılmış mütekerrir müseddeslere daha sık rastlanır.
206
Müseddes, murabba ve muhammesten sonra edebiyatımızda en çok kulandan musammat şeklidir. Müretteb divânlarda en az bir müseddes bulunur.
Edebiyatımızda en çok müseddes yazan şair, Şeref Hanım'dır (öl. 1861) (22). Sonra sırasıyla Şeyh Gâlib (8), Ruhî (7), Cevrî (7), Nailî (4) gibi şairler sayılabilir. Şehy Galib'in na't türünde yazdığı müseddesi oldukça ünlüdür.
Buraya örnek olmak üzere Şeyh Galib'in na't WMtfl^' yazdığı bir mütekerrir müseddesini alıyoruz:
<>ÎK
/. 1. Sultân-ı rüsül, şâh-ı mümeccedsin efendim
Bî-çârelere devlet-i sermedsin efendim
2. f Dîvân-ı ilâhide ser-âmedsin efendim
Menşûr-ı "Leamürk"le müebbedsin efendim
X Sen Ahmed ü Mahmûd u Muhammed 'sin efendim Hak'dan
bize sultân-ı müeyyedsin efendim
II. 1. Hutben okunur minber-i iklîm-i bekada
Hükmün tutulur mahkeme-i rûz-ı cezada
2. Gülbang-ı kudümüm çekilir arş-ı Huda'da Esmâ-ı
şerifin anılır arz u semâda
X Sen Ahmed ü Mahmûd u Muhammed 'sin efendim Hak'dan
bize sultân-ı müeyyedsin efendim
III. 1. Ol dem ki velîlelerle nebiler kala hayran
' 'Nefsi!'' deyû dehşetle kopa cümleden efgân
2. Ye 's ile usâtın ola ahvâli perişan
Düstûr-ı şefaatle senindir yine meydân
. X Sen Ahmed ü Mahmûd u Muhammed "sin
efendim
Hak'dan bize sultân-ı müeyyedsin efendim
207
IV. 1. Bîçâredir ümmetlerin isyanına bakma
Dest-i red urup hasret ile dûzaha kakma '" ""
2. Rahm eyle âmân hasret-i hicranına yakma 1
Ez-cümle kulun Gâlib-i pür-cürmü bırakma
X Sen Ahmed il Mahmûd u Muhammed 'sin efendim Hak'dan
bize sultân-ı müeyyedsin efendim
müsemmen (müsemmen) a.i. Sekize çıkarılmış. Sekiz dizeli bendlerden oluşan manzumelere verilen ad. Örneklerine az rastlanır, (bkz. müseddes)

müstezat (müstezâd) a.i. Eklenmiş, arttırılmış. Edebiyatta bir uzun dize ile kurlu beyitlerden oluşan nazım şekli
Müstezâd, gazel'den türemiştir. Çoğunlukla aruzun "Mef ûlü mefâîlü mefâîlü feûlün" kalıbıyla yazılır ve her dizeden sonra bu kalıbın ilk ve son birimleri olan "Mef ûlü feûlün" kalıbına uygun bir kısa dize söylenir. Eklenen bu kısa dizeye ziyâde (artık, ek) denir. Böylece müstezadın her beyti iki kısa dize ilâvesiyle dört mısradan oluşur. Genelde şu dört şekilden biriyle kafiyelenir :
1. Aa — Aa, Bb — Aa, Cc — Aa vs.
2. Aa — Aa, Bx — Aa, Cx — Aa vs.
3. Ab - Ab, Cc - Ab, Dd - Ab vs.
4. Ab — Ab, Cx — Ab, Dx — Ab vs.

Müstezâd divân şiirinin sanatlı şekillerindendir. Kısa dizeler okunsa da okunmasa da beytin anlamı bir bütün oluşturur. Bu bakımdan uzun ve kısa kalıplarla yazılmış iki ayn gazelin iç içe girmiş hâli gibidir.
Sayılan az da olsa bazan her uzun dizeden sonra iki ziyâdesi bulunan müstezadlar da söylenmiştir.

Bu durumda müstezadın kafiye şeması Aaa — Aaa, Bbb — Aaa, Ccc — Aaa vs. şeklinde düzenlenir. Ziyadesi bir mısra olan müstezâdlara "sâde" iki mısra olanlara ise "çift" adı verilir. Aşağıdaki parça Nedim'in bir müstezadından alınmadır:

1. Ey şûh-ı sitem-pîşe dil-i zâr senindir
Yok minnetim asla Ey kân-ı güher anda ne kim var senindir
Pinhân u hüveydâ
2. Sen kim gelesin meclise bir yer mi bulunmaz
Baş üzre yerin var goncasısın gûşe-i destâr senindir ....
Gel ey gül-i rânâ

Edebiyatımızda Hüseyin Ayvansarayfnin (öl. 1789), Eşârnâme-i Müstezâd adlı mecmuası (İ. Ü. Ktp. T. Y. nr. 5446-150 yaprak-) kendi devrine dek yazılmış müste-zadların derlendiği bir eserdir.
Müstezâd halk edebiyatında divân şiirindekinden daha çok kullanılmış ve "yedekli", "ayaklı" gibi adlarla yaygın bir nazım şekli haline gelmiştir.
Servet-i Fünûn edebiyatı ve sonrasında ortaya çıkan serbest müstezâd ise aruzun her kalıbıyla yazılmış olup klasik müstezâd ile uzun ve kısa dizeli oluştan başka benzer tarafı yoktur.

müsenna (müşennâc;a.i. Düz, istifli veya girift olarak çift ve karşılıklı yazılmış yazıya denir. Müsennâ yazıda her kelime veya cümle birbirinin simetrisi olacak şekilde çift yazılır. Ud'un üçüncü teline bu ad verilir.
müstear (müstecar) a.s. Ödünç alınmış, takma ad. Bir müellifin herhangi bir eserinde kullandığı takma ad.
209
Beyan* tabirlerinden olan müsteâr ise istiâre*de benzetilen veya benzeyenin manası yerine kulanılır. Birinciye "müsteârün leh", ikinciye "müsteârün minh" denir.
Kaba-yı hüsn ü behâ yaraşaldan ol güzele Libâsını kamerin müsteâre benzettim
Ahmed Paşa (bkz. istiare, beyân).
müşg (müşg) f.i. Misk (bkz. misk). Kelimenin müşgîn şeklide kullanılır, (bkz. misk).
Turrenle çeşm-i müşg dil mülkin etdi talan ',..
Tarrâr bir taraftan mekkâr bir taraftan
Hisâlî
müşrik (müşrik) a.s. Allah'a eş ve ortak koşan kişi. Hareket I,, ve düşüncelerinde Allah'a başka bir şeyi ortak olarak akla getiren kimseye müşrik denir. Kurân-ı Ker'ım'de Tevhid ve İhlas surelerinde kesin sınırları çizilen müşrik ve şirk terimleri ye-1   rine bazan kafir kelimesi de kullanılır.
Soyunurdu ol nefes kandîl-i rûh-ı müşrikin Her kamış göncler tokunsa nitekim bâd-ı sabâ
Yahya Bey (bkz. kâfir).
Müşteri (Müşteri) a.i. Mars, Bircis, Jüpiter, Hürmüz*, Erendiz, Sakıt. Altıncı felekte bir gezegendir. Bu yıldızın etkisi altında doğmuş olanlar, terbiyeli, utangaç, iye ve yumuşak huylu, alçak gönüllü, cömert olurlar. Düzgün ve güzel söz söylerler. Feleğin kadısı ve hatibi olarak bilinir. Sa'd-ı ekber (büyük kutluluk) olarak kabul edilmiştir. Pazartesi gecesi ile Perşembe gündüzlerine hâkimdir. Mavi renk, Müşteri yıldızına aittir. Merih (Mirrih) ile Ay (Kamer) dost yıldızları; Zühre
210
ile Utarid ise düşman yıldızlarıdır. Özellikle medhiyelerde bahsedilen kişiler düşüncelerinde ve işlerindeki isabetten dolayı Müşteri yıldızına benzetilirler.

Müşterî-re'y ü Utârid-kalem ü Mihr-âsâr j« Arz-temkîn ü kazâ-temşiyet ü çerh-ahkâm
Zühhâdı meylin işideli gelmez oldular Bî-taylasân Müşteri vü bî-ridâ seher
Tedbir-i mu'zamât-ı umûr-ı cihan içün Yakmıştı şem'-i fikreti Bircîs-i nüktedân
Necâtî'
Bakî
(bkz. ilm-i nücûm, burç, felek).
mütekerrir (mütekerrir) a.s. Tekrarlanan. Edebiyatta musam-mat türü manzumelerde ilk bend sonundaki mısraın her bend sonunda tekrar edilmiş halidir. Özellikle murabba*, muhammes* ve müseddes*te görülür. Muhammes'te tekrar edilen kısım bazan beyit; bazan mısra olabilir. Müseddeste ise mutlaka beyit tekrarı yapılır. Bunlar şarkının nakarat kısmı gibidir. Nitekim klasik şarkılar mütekerrir murabba nazım şeklinde yazılırdı. Bunun zıddına müzdevic* denir.
(bkz. müzdevic, murabba, muhammed, müseddes).
müzdevic (müzdevic) a.s. Bir kelimeye kafiye olan. Musam-mat türü manzumelerde her bendin sonundaki kafiyenin, ilk bend sonundaki kafiyeye uymasıdır. Özellikle murabba*, muhammes* ve müseddes *te görülür. Bunun zıddına mütekerrir* denir.
(bkz. mütekerrir, murabba, muhammes, müseddes).
211
mütessa (mütessac) a.i. Dokuza çıkarılmış dokuz dizeli bend-lerden oluşan bir nazım şeklidir. Pek az kullanılmıştır. Muhammes'e benzer.
(bkz. muhammes).
müzevvece (müzevvece) a.s. Çiftleştirilmiş. Cümle veya mısra-ların iki yanında bulunan anlamlan, tekrarlama sanatıdır. Akis ile benzerlikleri vardır.
Ben pür olsam ol tehîdir ol pür olsa ben tehî Sâgar-ı meydir bu bezm-i gamda hem-meşreb bana
Nâbî (bkz. akis).
müzehhib (müzehhib) a.i. Tezhib* yapan sanatkar. Altın tozu ile altın renginde süs yapma sanatı olan müzehhiblik eski kültürümüz içinde önemli bir yer işgal ederdi. Elyazması* kitapların yazı kenarlarını süslemek gelenek olmuştu. Şarkta geçerli bir sanatkarlıktır. İstanbul'da eskinden sayısız müzehhib bulunurdu. Özellikle saraydaki müzehhibler çok usta idiler. Kendilerine ait çarşıları dahi vardı. Müzehhiblerin bir kısmı aynı z

idiler. Bunlar içinde kağıt boyamayı, aher*lemeyi ebr* ve cilt yapmayı bilenler de vardı. En usta müzehhibler arasında Halepli Hüseyin Bilâl, Beyaz Mustafa, Molla Gürânili Kanbur Hasan Çelebi, Ali Çelebi vs. »- sayılabilir.
212
N
nadan (nâdân) f.b.s. Bilmez, câhil, kaba, terbiyesiz. Tasavvufta tarikata yabancı kişiler için kullanılır. Divân şâiri ise rakibi nadanlıkla suçlar. Bunun zıddı ârif*tir.
Her kime sorsam arifiz derler Benden özge nâdân bulunmaz
Minnetle içmem âb-ı hayâtı Dil-teşne olsam nâdân elinden
v
Türâbî
Lâ-edrî
(bkz. arif).
nafe (nâfe) f.i. Misk* âhûsu denilen hayvanın göbeğinden çıkarılan bir çeşit urdur ki miskin ham maddesi olarak bilinir. Bazan misk ahusunun kendisine de nâfe denildiği olur. Kelime daha çok misk, Hıta*, Huten*, ahu* vs. kelimeler ile tenasüp içinde kullanılır. Tatar kelimesi de çok zaman nâfe ile birlikte ve "nâfe-i Tatar" tamlaması içinde ele alınır. Saç ile bir arada bulundurulması âdet olmuştur.
213
Ciğer kanıyla geyik Hutende nâfe düzdüğü Bâd-ı sabâ
kokusun zülf-ü piçinden iledir
Kadı Burhaneddîn
Saçı sol nâfe-i Tatardır kim Dü âlemden anın bir târı
yeğdir
Ahmed Paşa (bkz. misk). <
nahçir (nahçîr) f.i. Av, yaban keçisi. Divân şiirinde aşık ve aşığın gönlü, sevgilisi karşısında bir nahçîr olarak avlanmış veya avlanmayı bekler.
s . , Kaldı gönlüm şu dâmgâhında
Dâm-ı zülfi havesgâhında ..,,,. ,,
Ebedî bir esîri nahçîrin
C. Şehâbeddin Nahid (Nâhîd) f.i. Venüs, Zühre, Çolpan yıldızı, bkz. Zühre.
Bakmasa yıllarca Nâhîd 'in yüzüne gam yemez "<
Ayda bir kez hâl-i ruhsârın gören mehrûların
i:
Bakî

nahil (nahl) a.i. Gümüş veya balmumundan yapılma ağaç taklidi süs. Düğünlerde insan boyunu aşan nahiller yapılır, dallarına yaprak ve meyva olarak süs eşyası takılırdı. Bu nahiller daha sonra gelinin veya sünnet çocuğunun önünden geçirilip gerdek odasına bırakılırdı. Özellikle pâdişâh düğünlerinde nahiller sokak gösterilerinde kullanılmış ve balmumundan yapılma eşsiz güzellikte nahiller meydanları süslemiştir. Surnâme*lerde nahiller hakkında geniş bilgi verilmektedir. Nahiller daha çok selviye benzermiş. Nahil yapan kişiye nahil-bend denir. Bazan demir iskeletli nahillerin 30-35 arşın bo-
214
yunda oldukları yazılıdır. Kelime şiirlerde bend veya bağlamak kelimeleriyle çok kullanılır.

Nahl-i nâzım bilemem doğrusunu hangisi rast Serve benzetdi Acem kaddini urban bana
Sürûrî

Bezmine bir nahl-i rengîn bağladı kim yaraşır Andan itse lutf yollarını istifsar gül
Necâtî

nahnü kesamnâ a.f.i.c. "Biz onların dünya hayatında geçimliğini aralarında böldük (Zuhruf/32)." ayetinden iktibas olan bu söz, Allah'ın, kainatı yaratmadan önce her kulun kısmetini belirlemiş olduğunu ve kimsenin rızkının kimseye git-
ı meyeceğini anlatır.

Kısmet-i Nahnü Kasemnâ 'da bile ı Anılan "İsm-i Ebü'l-Kâsım ile k ;/
Hâkânî

(bkz. âyet).

nahs (nahs) a.i. Uğursuzluk, bahtsızlık. Eski astronomide Merih ve Zühâl gezegenleri nahs olarak bilinir ve ikisine birlikte "nahseyn" denilir. Nahs-i ekber (büyük kutsuzluk) Zühal*; nahs-i asgar (küçük uğursuzluk) ise Merih*in adı olmuştur. Bunların zıddına sa'd ve sa'deyn denilir. Yıldız ve burçların iyi ve kötü saatleri de bu nazariyeden çıkmıştır.

Cerhin ki ne sa'dinde ne nahsinde beka var , Dehrin ki ne hâsında ne âmında vefa var ,-,..,
* *
215

Aldanma anın sa 'dine nahsinden alınma Nahsinde deme mihnet ü sa 'dinde safa var
Ruhî (bkz. sa'd, Mirrih, Zühal).

nahv (nahv) a.i. Dilbilgisinin cümle bilgisini anlatan bölümü, sentaks. Arap dilcileri dilbilgisini sarf (şekil bilgisi) ve nahv (söz dizimi) olarak ikiye ayırmışlardır. Osmanlılardaki medrese eğitiminde de bu esasa bağlı kalınmıştır.
Nahvden geçdim kitâb-ı aşkdan aldım sebak Hamdü-li'llâh
nakd-i ömrü kılmadım yabana sarf ' '' "
; ' '
Aşkî
(bkz. sarf).
naire (nâire) a.i. Kafiyede mezîd*den sonra gelen harf veya harfler. Redifi oluşturan harflerdir, bkz. kafiye.
nakarat (nakarat) a.i. Bestelenmiş bir şiirde tekrar edilen kısım. Özellikle şarkılarda görülür. Bestelenmiş mütekerrir* murabba*ların tekrarlanan mısraları, bkz. şarkı.
nakd (nakd) a.i. Akçe, para olarak bulunan servet, dinar. Divân şiirinde sevgilinin aşkı, çevri ve vuslatı ile aşığın canı, nakd olarak düşünülmüştür, bkz. dînâr.
Dürc-i yakutunda la 'lün dere edip cân nakdini 1
Bir zümürrüd kufi urdu bu hat-ı reyhan ana
Ahmed Paşa
nakış (nakş) a.i. Resim, süsleme sanatı. Eskiden boyalı resimlere nakış denirdi. Nakış yapan ustaların (nakkaş*); atölyelerine de nakışhâne tabir olunurdu. Minyatürler de nakış sayılırdı. Bazen nakış kelimesinin "yazı" anlamına kullanıldığı da olur. Divân şiirinde sevgilinin saçı, ayvatüyü veya benlerle
216
dolu yüzü bir nakış sayılır. Gökyüzü, cennet, dünyanın görünümü vs. de birer nakıştır. Mecazen "hîle" ve "renk" anlamlarına gelir. Klasik şark musikîsinde bir nevi besteye de nakış denilir. "Nakş geçmek" veya "nakş oynamak" deyimi ise "oyun etmek, hîle yapmak" anlamlarına gelirdi.
Bizim ile kaç dürlû nakş oynadın Katı hamsın gerçi çok kaynadın
Hoca Mes'ud
Şekl-i izâr-ı yâr gibi nakş-ı dil-fîrîb Levh-i zamire yazmadı sûretger-i hayâl
. i
Görüp bu nakş u nigârı ilenme ey Nev 't Ki kubh-ı sîreti hüsn ü bahâsına değmez
Bakî

Nev'î
nakkaş (nakkaş) a.i. Resim yapan kişi, yağlıboya ile duvar süsleyen ressam, minyatürist. Divân şiirinde göz ve kirpik aşığın gönlüne açtığı yaralarla birer nakkaş olarak nitelenir. Sevgilinin saçı da yüz üzerinde gösterdiği değişik şekiller ile nakkaşı andırır. Bu haliyle sevgilinin yüzü bir nakış*tır. Nakkaş
s denilince akla hemen ünlü ressam Manî* ve onun resimlerini içeren eseri Erjeng* gelir. Aynca Nakkaş kelimesi Allah'ın sıfatı yerine kullanılır. Nakkâş-ı Ezel ve Nakkâş-ı Sun' gibi tamlamalar ile bu anlam kasdedilir. Aşığın kanlı gözleri ve gözyaşlarına boyanmış kirpikleri de birer nakkaş sayılır.
Kirpiğim haddin hayâlin şöyle rengin yazdı kim Kıl kalemle resm edemezler anı nakkaşlar
Ahmed Paşa
Nakkaş bilindi nakş içinde La 7 oldu iyân Bedahş içinde
Nesimî (bkz. nakış).
217
Nakşibendîlik a.tr.i. Muhammed İbn Muhammed Bahaüddînü'l-Buhârî Nakşibend tarafından XIV. yy. ortalarında Buhara civarında kurulmuş bir tarikattır. Türkler arasında çok yaygın olmuştur. Hem batınî hem de zahirî sistemleri birleştiren Nakşibendîlik, sufîler arasında büyük rağbet görmüştür. Mürîdleri daima temiz ahlak, dürüstlük ve iyi kalplilik üzerine hareket ederler.
Ortaasya Türk ve Tatar boyları arasında millî bir tarikat olarak benimsenmiş Yesevîliğin etkisini yitirmesine neden olmuştur. Önceleri Anadolu'da Bektaşîliğe aksülamel olarak ortaya çıkmışsa da sonradan çok yayılma göstermiştir. _ Coğrafyası o derece genişlemiştir ki tarikat, Türkistan, Çin, Kazan, Hindistan, Cava ve Türkiye kollarına ayrılmıştır.
Taraftarları sünnî olup şer'î emirlere uyarlar. Namaz oruç vs. hususlarda İslâm'ın özünden ayrılmamışlardır. Nakşibendîlikte Hatm-i hâcegânî okunur ve zikir gizlidir.
nakus (nâkûs) a.i. Kilise çanı. Belli zamanlarda hristiyanların ibadet zamanını bildirmek üzere çalınan çan.
Aldın hezâr bütgedeyi mescîd eyledin : Nâkûs yerlerinde okuttun ezanları
Bakî
nal (nâl) f.i. Kamış kalemlerin iç kısmında bulunan zarımsı teller, şeker kamışı. Aynı zamanda

bir kuşun da adıdır. Kelimenin' 'inlemek'' anlamı da olduğu için sanatlı kullanıldığı yerler çoktur.
Sihr ü efsun ile dolmuştur derûnun ey kalem ZülfU
Hârût'un demek mümkün ki nâl olmuş sana
Nedîm
218
nal (nacl) a.i. Nal. Divân şiirinde sevgilinin saçı, kâkülü ve kaşı, şekil yönünden nala benzetilmiştir. "Nal kesmek" deyimi ise damga vurmaktır ki eskiden hayvanları ateşte kızdırılmış nal ile dağlamak suretiyle damgalarlarmış.
Na 'iler kesmeden ebruların fikriyle ey meh-rû Tenimde oldu fânî dehr içinde bir kaba peyda
Yahya Bey
nale{nâle) f.i. İnleme, inilti, ah etme. bkz. ah.
Aşkın ne âlemi ola âh ile nâlesiz
Bezmin ne revnakı ola çün çeng ü ûdu yok
Nev'î
namaz (namaz) f.i. Namaz. Müslümanların belli zaman veya durumlarda Kur'ân-ı Kerîm'de emredildiği ve Peygamberimizin de tarif edip yaptığı şekilde Allah'a karşı yapmış oldukları ibâdet. İslam'ın beş şartından biri olup günde beş vakit namaz farzdır. Mi'râc*tan önce namaz güneşin doğuşundan önce ve sonra olmak üzere iki defa kılınmıştır. Beş vakit namazın dışında vitir, teravîh, cuma, cenaze, bayram vs. için de namaz vardır. Namaz dinin direği, her amelin başıdır. Namaz akıllı ve ergen müslümanlar için farzdır. Namazın 7 dıştan, 5 içten farzı vardır. Namazlar farz, vacip, sünnet, nafile, kaza diye sınıflandırılır.
Cumhûr-ı bâtıl varmaz namaza Dîvân-ı Hak'dır zîrâ musalla
Yahya Bey
name (nâme) f.i. Mektup, sevgi ve aşka dair yazılmış mektup, kitap, mecmua. Divân şiirinde aşk bir nâmedir. Nâme-i muhabbet tamlaması daha çok aşık ile maşuk arasında, istenilen bir durumdur. Sevgilinin yanağındaki ayvatüyleri kâğıt üze-
219
rinde bir mektuptur. Yine saç, yanak üzerindeki duruşuyla Çîn şahından Rûm ülkesine gönderilmiş bir mektubu andırır. Mektuplar aşığı ferahlattığı gibi bazan içi yalan ve tezvirle de dolu olabilir. Mektuplar iple bağlanır, kenarı kıvrılır vs. Aşığa sevgiliden gelen

mektup bir vuslat etkisi yapar. Mektuplardaki başlık (sernâme) de şâirlerce çok önemli kabul edilir.
Nâme başlığı çok zaman başlıbaşına bir kitaba da ad olabilmektedir. Uzun şiirler ve kasideler de nâme başlığı ile anılabilir. Hatta bazı türlerin adı da nâme başlığı altında anılır. Harnâme, sakinâme, surnâme, Şehname, gazavatnâme, Hırrenâme, Zenannâme vs.
Dü elinden kimlere sunsun şikâyet nâmesin Görmez oldu
Aşki-i dîvâne dîvân yolların
Aşkî
,,<•   Sernâme-i mahabbeti cânâne yazmışam Hasret
risalesin varak-ı câne yazmışam
Ahmed Paşa
nasihatname (neşîhât-nâme) a.f.b.i. Öğüt yazısı. Öğüt verici özellikte yazılmış olan didaktik eserlerdir. Nasihatnâme-ler mesnevi şeklinde olduğu gibi küçük manzumeler halinde de yazılabilir. Kaside nazım şekli bu tür küçük nasihatnâme-ler için uygundur. Edebiyatımızda yine de musammat* şeklinde yazılan nasihatnâmelere rastlarız. Nâbî'nin Hayriyye'si ile Sünbülzâde Vehbî'nin Lütfiye'si bu türün mesnevi tarzındaki ölmez iki eseridir.
nar (nâr) f.i. Ateş. bkz. ateş.
nasrani (naşrânî) a.i. Hristiyan. İsâ peygamber Nasıra köyünde oturduğu için hristiyanlar bu adla anılır. Kur'ân-ı Kerîm'de de hristiyanlık 14 yerde bu adla geçer (msl. Bakara/62, 111, 113, 120).
Kara giymiş kara yası var imiş Rimpapanın .,>:
Ziyâde oldu nasrânîlerin ruhbân-ı buhranı
Yahya Bey (bkz. İsâ).
nasrunminallah (naşrun min'Allah) a.k.g. Kur'ân-ı Kerîm'deki "Nasrun min Allâhi ve fethun karîb (Yardım Allah'tandır ve fetih yakındır) (Sâf/13)" ayetinden iktibas yoluyla ve özellikle kasidelerde çok kullanılır. Kılıçların veya sancakların üzerine bu veya buna benzer anlamları olan âyetler yazılırmış bkz. âyet.
. , Okur lisân-ı sinânı adûya karşı durup
Sevâd-ı âyet-i "Nasrun min Allâh"ı ezber
»:V
Nev'î
nassıkatı (naşş-ı kâtıc) a.i.t. Mânâsı çok açık olup başka türlü yorum götürmeyen delil ve hüküm mânâsına bazı âyet-i kerîmeler için kullanılır. Delil olarak öne sürülen âyetler bu adla anılır.

Nass-ı kâtı olalı âleme tîğ-ı şer'i Edemez âdemi devrinde şeyâtîn idlâl
Yahya Bey
nasut (nâsût) a.i. İnanlık. Daha çok Âlem-i Nâsût (insanlık âlemi) tamlaması yerine ve Âlem-i Lâhut'un zıddı olarak kullanılır. Çokluk âlemi denilen Nâsut âlemi tasavvufa göre Lâhût âleminin zuhuru olup ayrı bir varlığı yoktur. Yani denize nispetle dalga gibidir.
Tahtgâh oldu bana çün ki sarây-ı nâsût , ;
Padişâhem ki benim oldu cihân-ı melekût
Nesini! (bkz. âlem).
220
221
navek (nâvek) f.î. Ok. bkz. ok.
Kulağın dik tutup pertâb edince fart-ı sür'atden Döner ol nâvek-i perrâna kim çift ola peykânı
Nefî
nazar (nazar) a.i. Bakış, bakma, göz atma, göz değmesi. Tasavvufta nazarın büyük önemi vardır. Özellikle mevlevî ve melâmîlerce sâlikin cezbe*si için mürşidin nazarı gerekir. Nazar yoluyla feyz alma düşüncesi bir nevî manyetizma sayılır. Nazar kelimesinin göz değmesi anlamı da çok zaman sevgilinin al yanakları üzerindeki benlerinin; ateş üzerindeki üzerlik tohumlarına benzetilmesiyle ortaya çıkar. Çünkü göz değmesi için üzerlik tohumu tütsülenir. Yine nazar için muskalar hazırlanır. Bu tür muskalara Kalem suresinin 51 ve 52. âyetleri yazılır veya bu âyetler okunur. Divân şiirinde kelime yalın anlamıyla da çok kullanılır.
M evlâna Hüdâvendigar bize nazar kılalı Anın görklü nazarı gönlümüz aynasıdır
Yunus Emre
Nola fehm eyler isek nakşa bakıp Nakkaş 'ı , Biz nazarbâzlarız ilm-i kıyafet biliriz
Aşkî
nat (nact) a.i. İslâm edebiyatlarında Hz.Peygamber'i övmek, ona yalvarıp şefaat dilemek amacıyla yazılan şiirlere denir. Na't yazmakla ün almış kişilere na't-gû (na't söyleyen); özel dinî törenlerde na't okuyanlara da na't-hân (na't okuyan) denilir.
Daha çok kaside nazım şekliyle yazılır. Divânların baş kısmında tevhîd* ve münâcaât*lardan sonra yer alır.

İlk na't örnekleri Arap edebiyatında görülmüştür. Türk edebiyatına ise İran'dan geçmiştir. Hemen her divân şairi Hz.
222
Peygamber'e ait konuların heyecanla anlatıldığı na't türünde en az bir şiir kaleme almıştır. Nitekim mesnevi nazım şekliyle yazılmış eserlerde de bir na't bölümü bulunur. Ancak bu tür na'tlar mesnevi nazım şekliyledir. Na'tların konusu, Hz. Peygamber'in rîsaleti, mucizeleri, hicret olayı, din yolunda çektiği eziyetler vs. olabilir. Kullanılan dil ise konunun kutsallığından dolayı sanatlı ve ağırdır.
Divân edebiyatının sonraki dönemlerinde na'tların konu ve şekil bakımından genişlediği görülür. Böylece dört büyük halîfenin (Ebubekir, Ömer, Osman, Ali) güzellik, şeref, ahlak, kemâl ve cömertliğini anlatan övgülere de na't adı verilmiştir.
Na't, her ne kadar kaside nazım şekline uygun düşerse de gazel, rubâî, murabba, müstezâd, terkîb-i bend, musammat, kıt'a ve tuyûğ nazım şekillerini deneyen şâirler de vardır. Edebiyatımızda Nazîm'in (küçük bir divân oluşturacak kadar çok sayıda), Fuzulî'nin (Su kasidesi), Nabî'nin (137 beyit), Şeyh Galib'in (müseddes nazım şekliyle) yazdıklan na'tlan ünlüdür. Bunun yanında "Na'tî" mahlasını kullanacak kadar çok sayıda na't yazan şairler de vardır. Na'tî Mehmed (öl. 1679), Na'tî Ahmed Paşa (XVII. yy.), Na'tî Mustafa (öl. 1718) bunlardandır. Bazı kişiler tarafından na'tların bir araya toplanıp mecmua haline getirilmesi eskiden yaygın bir gelenek idi (msl. Abdülkâdir, Mecmûa-i Nuût-ı Nebeviyye, Süleymaniye Ktp. Hamidiye Bl. nr. 1210 -174 yaprak-).
nazım (nazm) a.i. Dizmek, ipliğe inci dizmek. Edebiyatta ölçülü ve kafiyeli mısra kümeleriyle kurulan söz ve yazı. Nazımla ortaya konulmuş kısa eserlere manzume; uzun olanlarına da manzum eser denilir.
Manzume veya manzum eserlerde anlam bütünlüğü taşıyan en küçük parçaya nazım birimi denir. Halk şiirinin nazım birimi çoğunlukla dörtlük; divân şiirininki ise beyittir. Günümüzdeki kafiyesiz ve ölçüsüz yazılan şiirler ise mısra nazım birimine dayanan serbest nazım adını alır. Nazım ortaya koyan kişiye nâzım denilir. Nâzım ile şair, birbirlerinin yerine kullanılabilen iki terim ise de gerçekte ortaya konulan esere göre aralarında fark vardır. Şiirde kafiye ve ölçü şartı aranma

zevk veren ve dizelerden oluşmuş her türlü güzel söze şiir dersek; nazım ile şiir arasındaki fark da daha belirginleşmiş olur. Diğer bir deyişle nâzım için şairlik şartı aranırsa da her şâir nâzım olmayabilir. Maamâfih bu iki kelime hemen daima birbirleri yerine kullanılagelmiştir.

Nazım, edebî nesirden (düzyazı) önceki devirlerde doğup gelişmiştir. Ortaya çıkış nedeni didaktik bir amaca dayanmaktadır. Eski insanlar, belli ölçülerdeki ve aynı uzunluklar-daki satırların akılda kalıcılığı ile kolayca hatırlanmasını görüp, önemli fikirlerini bu tür dizelerde yoğunlaştırmaya başlamışlardır. Daha sonra hatırlamayı kolaylaştırıcı çağrışımlara gerek duyup dize-sonlarında kafiye yapmaya başlanmıştır. Böylece söz kümeleri birbirine karışmayacak ve biriken sözler unu-tulmazlık kazanacaktır.

Nazımdaki kafiye ve ölçü zorunluluğu, ilk çağlardan itibaren şiirde sanata yol açmış ve anlatımın söz sanatlarıyla zenginleşmesine yardımcı olmuştur. Böylece kelimelerin söyleniş (msl. cinas, akis, iştikak, akrostiş vs.) ve anlamlarıyla ilgili sanatlar (msl. îhâm,. tevriye, istihdam, tenasüp, leff ü neşr, tecâhül-i arif, tezat, hüsnitâlîl vs.) yanında mecaz kullanımlarıyla ilgili de birçok sanat (msl. teşbih, istiare, kinaye, mecâz-ı mürsel vs.) ortaya çıkmıştır. Daha çok divân edebiyatında kullanılan bu sanatlar, sonradan ön plana geçmiş ve

şiirde anlamın, kelimelere boğulmasına, nazım dilini gereğinden fazla süsleme eğilimine yol açmıştır. Nazım dilinin sanatlı oluşunun en büyük sakıncası, edebiyatın halka inmesini belli ölçüde engellemesi olmuştur. Ancak dilin yalınlaşması sonucundadır ki edebiyatımız sanat tutkusundan kurtulabilmiştir.

Manzumelerin dize sayısı, kıta (dörtlük) sayısı, bunların sıralanış düzeni, kafiye örgüsü, kompozisyonu gibi dış yapı ile ilgili kuruluş özellikleri "nazım şekilleri"ni doğurur. Nazım şekilleri, edebiyat akım ve dönemlerine göre değişiklik gösterirler. Divân şiiri, halk şiiri, aşık edebiyatı veya tekke şiirinde nazım şekilleri değişik kalıplara girmiştir. Divân şiirinde nazım birimi beyit olduğu için nazım şekillerinin oluşmasında da beyit sayı ve kafiyelenişi esas alınmıştır. Buna göre divân şiirinde beyit esasına dayanan (msl. kasîd

şekilleri yanında; bend (en az iki beyitlik şiir öbeği) esasına dayanan nazım şekilleri de vardır. Terkîb-i bend, tercî-i bend, rubâî, tuyûğ, şarkı, musammatlar (msl. murabba, terbî, muhammes, tahmis, taştîr, muaşşer vs.) bu türdendir. Halk ve aşık edebiyatında nazım birimi İslâm öncesi eski Türk şiirinde olduğu gibi kıta'dır. Bunun için nazım biçimleri de kıta esasına dayanır. Anonim halk şiiri nazım biçimleri manî ve türkü'dür. Aşık edebiyatında ise koşma, destan, semaî, varsağı gibi şekillere rastlanır.

Tekke şiirinin nazım şekilleri genellikle aşık edebiyatı ile aynıdır. Ancak bunun yanında divân şiirindeki gibi beyit düzeni ile kurulu tasavvufî şiirlere de sık rastlanır.

Tanzimat dönemi ile batı edebiyatlarını tanıyan Türk şâirleri nazım biçimlerinde de değişiklikler yaptılar ve yeni şekiller denediler. Bunlar içinde sone, triyole gibi tamamen batılı biçimler bulunduğu gibi; uyak düzenine göre (çapraz, sar-

225

mal, öriişük, düz) ortaya konulmuş manzumeler de vardır. Tanzimat dönemi Türk şiirinde divân şiiri nazım şekilleri yavaş yavaş terkedilmeye ve yerine yenileri konulmaya başlar. Bu ." değişme süreci, Servet-i Fünûn ve Fecr-i Âtî dönemi şiirlerinde de hızı artarak devam eder. Nihayet Millî Edebiyat akımı ve Cumhuriyet sonrası Türk şiirinde hece ölçüsü ile yazılmış -'" '' çeşitli biçimler göze çarpar. Daha sonraları ise nazım biriminin iyiden iyiye mısraa dönüşmesi, serbest nazım'ı doğurmuştur. Bunun sonucunda üçlü, dörtlü, beşli, altılı vs. mısra kümelerinden oluşan yeni nazım biçimleri ortaya çıkar. Ayrıca dize sayısı veya dizelerdeki hece sayısı değişik olan çeşitli biçimler denendiği gibi divân şiirinin yeni düzenlemeleriyle geliştirilen biçimler de kullanılmıştır.

Nazım biçimine göre kümelenen dizeler arasındaki düzeni ve dış ahengi kafiyeler sağlar. Beyitlerden kurulu nazım şekillerinde —mesnevi hariç— her beytin ikinci dizesindeki kafiye nazımın ana kafiyesidir. Dörtlük düzeninde ise ana kafiye her dörtlüğün sonunda bulunur. Nazım biçimlerinde dize ve kafiye düzeni şemalar ile gösterilir. Kafiyeli dizeler alfabe sırasıyla harflerin kodlanması biçiminde, serbest dizeler ise "x" harfi ile kodlanarak gösterilir.

* *
W-
Manzumelerin konu bakımından adlandırılmasına "nazım türü" denir. Nazım türlerinin incelenmesinde dize ve uyak düzeninin önemi yoktur. Nazım biçimleriyle türler arasında da analitik bir bağ bulunmaz. Ayrıca bir konunun mutlaka belli bir nazım şekli ile anlatılması şartı aranmaz. Ancak kimi konuların —özellikle divân şiirinde— bazı nazım şekilleri ile çokça anlatıldığı görülür. Mersiyelerin terkîb-i bend biçimiyle anlatılması gibi.

Nazım türlerinde içyapı ve içerik önemlidir. Nazım şekillerinde olduğu gibi nazım türlerinde de her edebiyat akım ve dönemine göre değişiklikler görülür.
Divân şiiri nazım türleri daha çok kaside biçimiyle yazılır. Tevhîd, münacaât, na't, medhiye, fahriye, hicviye, mersiye bunlardandır. Başka nazım biçimleriyle yazılan türler içinde sekinâme, tarih, lugaz, surnâme, şehrengiz vs. sayılabilir. Bir de edebî tür olarak bilinen müstakil kitaplar vardır ki çoğu mesnevi nazım biçimiyle yazılmış olurlar. Klasik aşk hikâyeleri (msl. Leylâ ile Mecnûn, Hüsrev ü Şîrîn), surnâme, menâkıpnâme, miracnâme, sefâretnâme, nasîhatnâme, kıyâfetnâme, sakînâme, şehrengîz, hilye, mevlîd, siyer, kırk hadîs, münşeat vs. türler ile tezkire bunlardandır.
Aşık edebiyatının türleri koşmanın konu bakımından değişiklik göstermesiyle ortaya çıkar. Bunlar güzelleme, taşlama, koçaklama ve ağıttır. Bazan küçük alaysı destanlar da tür olarak kabul edilir.
Tekke edebiyatındaki türler ise ilahî, nefes, nutuk, deme, devriye, sathiye adlan altında bilinir.
Tanzimat dönemi ve sonrasında edebiyatımıza batıdan yeni edebiyat akımları girmiş ve hemen her edebiyat döneminde çeşitli tür örnekleri ortaya konulmuştur. Bunlar lirik, pastoral, didaktik, epik, klasik, realist vs. akımlar olarak sıralanabilir.
Türk nazmında ünlü olmuş birkaç isim, edebiyat devirlerine göre şöyle sıralanabilir : Divân şiiri XIII. yy.da Dehhanî ve Sultan Veled ile başlar. XIV. yy.da Aşık Paşa ile Azerî lehçesiyle yazan Kadı Burhaneddin, Nesimî ünlü şairlerdir. XV. yy., Ali Şir Nevaî'nin Çağatay lehçesiyle yazdığı şiirlerle dolar. Osmanlı sahasında ise Şeyhî, Necati, Ahmed Paşa gibi

m
'i!
.-.' U
usta şâirler vardır. XVI. yy. divan şiirinin altın çağıdır. Fuzulî, Bakî, Yahya, Nev'î, Hayalî, Zatî, Ruhî edebiyaümızdaki en güçlü seslerdendir. XVII. yy.da Nef î'nin yiğit edası, Nabî'nin hikmet dolu söyleyişi, Şeyhülislâm Yahya, Neşatî ve Nailî gibi ünlü şairlerin güzel şiirleri kendini gösterir. XVIII. yy.da İstanbul şâiri Nedîm yetişir. Ardından ünlü Galip Dede, Vehbî, Koca Ragıp Paşa gelirler. XIX. yy. Vâsıf ve İzzet Molla ile divân şiiri Türk toplumuna veda eder.

Dinî-tasavvufî Türk şiiri: XIII. yy., bütün zamanların en büyük Türk şairi Yunus Emre'yi yetiştirir. XIV. yy.da Aşık Paşa, Kaygusuz Abdal, Darîr ve Nesimî; XV. yy.da Süleyman Çelebi, Yazıcıoğlu Mehmed, Hacı Bayram Velî, Eşrefoğlu Rumî ve Kemal Ümmî yetişirler. XVI. yy.da Ha-.. kanî, Üftâde, Sinan Ümmî, Şah İsmail ve Pir Sultan Abdal; XVII. yy.da Niyâzi-i Mısrî, Aziz Mahmud Hüdaî ve Neşatî vardırlar. XVIII. yy. Sezâî-i Gülşenî, Şeyh Galip, Süleyman Nahifi ve nihayet İbrahim Hakkı ile dinî-tasavvufî şiir akımı kapanmaya yüz tutar.

Halk şiiri : XVI. yy.da kendini hissettirmeye başlar. Bu dönemin ünlü şâirleri Kul Mehmed, Öksüz Dede, Köroğlu'dur. XVII. yy.da usta şairler Karacaoğlan, Aşık Ömer, Gevheri, Kuloğlu ve Kayıkçı Kul Mustafa yetişir. XVIII. yy.da Katibî, Mahtumî, Şem'î, Mecnunî, XIX. yy.da ise Erzurumlu Emrah, Dertlî, Bayburtlu Zihnî, Seyranî ve Dadaloğlu aşık edebiyatının en usta şâirleri olarak bilinirler.

Tanzimat dönemi Türk şiirinde Şinasî, Namık Kemal, Ziya Paşa üçlüsü, "Sanat toplum içindir" ilkesiyle hareket ederlerse de ikinci dönemde gelecek olan Abdülhak Hamid, Re-caizâde Mahmud Ekrem, Muallim Naci gibi şairler, şiiri yine sanat amacına yöneltmişlerdir. Bu tutum Servet-i Fünûn şiirinde daha da kuvvet bulur. Tevfık Fikret, Cenab

228

Şahâbeddin, Hüseyin Suat, Ali Ekrem, Süleyman Nazîf, Faik Alî, Celal Sâhir gibi şairler içe dönüklüğü, kişisel konulan ağır ve sanatlı bir dil ile anlatırlar.

Fecr-i Âlî döneminde Ahmed Haşim, Ali Canip, Mehmed Behçet, Tahsin Nâhid, Emin Bülend, Fâzıl Ahmed gibi

şâirler batıya bağımlı olarak eserler vermişlerse de bu dönem pek kısa sürmüştür.
Millî edebiyat şiirinin en belirgin özelliği dil ve edebiyatta Türkçülük akımına bağlı kalınmasıdır. Mehmed Emin, Ziya Gökalp, Ömer Seyfeddin, Ali Canip (Yöntem) gibi şairler ilk defa köklü biçimde hece ölçüsüyle yazmışlardır. Ardından Beş Hececiler olarak bilinen Faruk Nafiz (Çamlıbel). Enis Behiç (Koryürek), Halit Fahri (Ozansoy), Orhan Seyfı (Orhon), Yusuf Ziya (Ortaç) gibi şairler bu yolda yürürler. Bu dönemde de millî karakter ve gerçekler nazmın tek konusu olarak devam etmiştir.
XX. yy. Türk edebiyatı içinde hiç bir edebî ekole bağımlı kalmayan usta şâirler de yetişmiştir. Mehmed Akif (Ersoy) Yahya Kemal (Beyath) ve —Fecr-i Âtî sonrasında Ahmed Haşim— bunlardandır.
Cumhuriyet dönemi Türk şiiri: Kurtuluş savaşı yıllarında Kemaleddin Kamî (Kamu), Ömer Bedreddin (Uşaklı) ve Ahmed Kudsi (Tecer) gibi şairler yurt ve yurtseverlik duygusunu işlemişlerdir. Daha sonraki dönemde Necip Fâzıl (Kısakürek), Ahmed Hamdi (Tanpınar), Ahmed Muhib (Dranas) Cahit Sıtkı (Tarancı) gibi şairler ise kişisel özelliklerini edebiyata yansıtan şâirlerdir. Cevdet Kudret, Vasfı Mahir (Kocatürk), Kenan Hu-lusî, Muammer Lütfı, Ziya Osman (Saba), Yaşar Nabî (Nayır) Sabri Esat (Siyavuşgil) ise kısa sürede dağılmış bir topluluk olan Yedi Meşaleciler'in üyeleridir.
929
" r'ı-
1940'tan sonra Türk şiiri : II. Dünya Savaşı'nın buhranlı ! yıllan, insan, dünya ve hayat değerlerini değiştirmiş; şiir alanında da köklü yenileşmelere neden olmuştur. Bu dönemde bir yandan yurt sorunlan ön plana çıkarken; bir yandan nazım . kendini yitirmeye başlar. Dış yapısından ölçü ve kafiyeyi atan , nazım, iç yapısından da şâirâneliği bırakıp basitliğe, yaşama sevincine açılarak normal şiire dönüşür. Özellikle Orhan Veli (Kanık), Oktay Rıfat (Horozcu) ve Melih Cevdet (Anday)'in ' ' 'Garip'' adını verdikleri bir akım ile Türk edebiyatında nazım

L geleneği yıkılmış, gerçek anlamda şiir dönemi başlamıştır.
nazire (nazire) a.i. Benzer. Edebiyatta bir şiirin —genellikle gazel— başka bir şâir tarafından aynı vezin ve kafiye ile yazılmış benzerlerine denir. Nazîre yazmaya tanzîr; bu tür şiirlerin derlendiği kitaplara da nazîre mecmuası denir.
ii Nazîre, beğenilen bir şiire karşı yazılır. Yeni yazılan şiirde orijinal şiirin biçimi ile konusu yeniden ele alınmış olur. Divân
, şiirinin dar çerçevesi içinde en mükemmel olanı söyleme endişesi, şâirleri nazîre yazmağa yöneltmiştir. Ancak bu tu-
. tum kesinlikle kuru bir taklitçilik değildir. Nitekim bazen nazîre olarak söylenen şiir orijinalinden daha güzel olabilir. Şiirine nazîre yazılan şâire değer verilmiş, ona iltifatta bulunulmuş demektir. Buna rağmen divân şâirlerinden birçoğu nazireyi kuru bir biçim benzerliğinden öteye götürememişlerdir. Ör-
I neğin Fuzulî tarzında şiirler yazan Kâzım Paşa, onun birçok gazelini tanzir etmişse de Fuzulî'deki ruh ve sanat düzeyine asla erişememiştir. Oysa nazirede asıl amaç, şâirin kendi sanatçı kişiliğini göstermesidir. Nitekim Nedîm, Fuzulî'ye ait aşıkane bir gazeli tanzir ederken kendi şuh ve nükteli üslûbunu
i yansıtmıştır. Bu gazellerin ilk beyitleri şöyledir: "Hayret ey büt suretinin gördükte lâl eyler meni / Sûret-i hâlin gören suret hayal eyler meni (Fuzulî)". "Bûs-ı la'lin şöyle sîrâb-ı zülâl

eyler beni / Kim gören âb-ı hayat içmiş hayâl eyler beni (Nedîm)".
Eski edebiyatımızda gelişme eğitimi yapan genç şairlerin usta şairlere ait manzumelere nazîre yazması da bir gelenektir. Nitekim bu gelenek zamanla ileri düzeylere varmış gazel gibi kısa nazım şekilleri yanında terkîb-i bend (msl. Ruhî'nin ünlü terkîb-i bendine Samî, Vasıf, Kazım Paşa ve Ziya Paşa gibi şairler tarafından nazireler yazılmıştır) ve mesnevilerde de kendini göstermiştir. Leyla vü Mecnûn, Hüsrev ü Şîrîn, Yûsuf u Zelihâ gibi İslâm edebiyatlarının ortak aşk hikâyeleri nesilden nesile nazîre şeklinde aktarılmış; birçok dinî, tasav-vufî, ilmî ve didaktik eserler de tercüme yoluyla tanzîr edilmiştir.

Divân şiirinde nazîreciliğin ayn bir yeri ve önemi vardır. Hatta meraklılarınca bu yolda nazîre mecmuaları oluşturulmuştur. Mezidoğlu Ömer'in Mecmûâtü'n-Nezâir'i (derlenişi 1487, Oxford Ünv. Ktp. nr. 27689), Eğridir'li Hacı Kemâl'in Câmiu'n-Nezâir'i (derlenişi 1512, Bayezid Devlet Ktp. nr. 5782), Edirne'li Nazmî'nin Mecmau'n-Nezâir'i (derlenişi 1523, TS. m. Ahmed Bl. nr. 2644; Millet Ktp. Ali Emiri, manzum nr. 683, 684; Nuruosmaniye Ktp. nr. 43222), Pervane Bey Mecmuası (derlenişi 1560, TS. Bağdat Bl. nr. 406) ve Hisalî'nin Metâliu'n-Nezâir'i (derlenişi 1651'den önce, Nuruosmaniye Ktp. nr. 4252, 5253) bunlardandır. nebi (nebî) a.i. Haberci, peygamber. Müstakil şeriat sahibi olmayıp başka bir peygamberin şeriatıyla amel eden peygamberdir. Kelime, Mecâz-ı mürsel yoluyla peygamberimiz için de kullanılır. v Makarr u mesken ü me'vâ-yı zümre-i ulemâ

,, Mu'în-i dîn-i Nebî ya'ni bâb-ı Muhyiddin

Yahya Bey

(bkz. enbiya).

•;

231

Necef (Necef) a.i. Küfe civarında Hz. Ali'nin türbesinin bulunduğu yerdir. Divan şiirinin coğrafyası içinde heme daima Hz. Ali vesilesiyle kullanılır.

Bağdâd sadeftir güheri dürr-i Necef'dir Yanında anın dürr ü güher seng ü hazefdir

'

Ruhî

ŞCCin (necm) a.i. Yıldız, bkz. yıldız.

,..- Necm-i bahtında bulur lâmia-i is'âdı

T-. Ne zaman kilk-i Utârid çıkarırsa takvim

Sünbülzade Vehbî * (bkz. ilm-i nücûm, ve'n-necm).

nefes (nefes) a.i. Bektaşî şairlerince yazılan tasavvuf konulu şiir. Bunlara nefes denmesinin nedeni iç bilgisinden ve gerçeklerden söz edip kutsal bir ilham ile söylenmiş olmalarıdır.

Nefesler çoğunlukla Bektaşîlik felsefesi çerçevesinde vahdet-i vücûdu konu alır. Diğer tasavvuf kollarındaki ilahî'le-rin karşıtıdır. Bunun yanında Bektaşî şairlerce söylenmiş na't ve Hz. Ali medhiyelerine de nefes adı verilir. Bu tür manzumelerde lirik bir üslub göze çarpar. Melamî telkinlerinin çoğu nefeslerde anlatılır. Bunun için kızılbaş-şiî şairlerin manzumelerine de nefes adı verilmiştir.

Nefeslerin hemen hepsinde rintlik, kalenderlik ve alay öge-- ît leri göze çarpar. Dilleri genelde yalındır. Kafiye düzeni koşma- yâ benzer. Daha çok yedili, sekizli ve onbirli hece ölçüleriyle söylenirler. Bunun yanında aruz ölçüsü ile yazılmış nefeslere de rastlanır. Hece ile yazılanlarda dörtlük sayısı 3-7 arasında değişir. 7 kıtadan uzun olan nefesler devriye özelliği gösterir. Nefeslerin Bektaşî törenlerinde saz eşliğinde ve makamla okunması gelenek hâlini almıştır. Özellikle Kaygusuz Abdal ile Pir Sultan'ın bestelenmiş nefesleri oldukça ünlüdür.

r"

nefir (nefir) a.i. Boynuzdan yapılma boru. Savaşta veya baskın zamanında halkı haberdar etmekte kullanılır. İki arşın uzunluğunda olabilen nefir mehter çalgılarından biridir. Bazı dervişlerin boyunlarına astıkları boynuzlara da nefir denir. Kerrenây'ın küçüğü olan bu boru "yuf borusu" olarak meşhurdur. İsrafil*in üfüreceği Sûr*a nefir denildiği de olur.

Sûr idi gûyâ nefir-i mehterân bir nefti ile Eyledi düşmenleri üftâde-i hâk ile fena

Çalındı kıyametin nefiri
Ey sağır işitmedin safiri -
Sâmî
v * Nesimî

nefis (nefs) a.i. Nefs, ruh; öz, öz varlık; zât. İnsanın iç âlemi hakkında kullanılır. Rûh ile nefs aynı şeydir. Ancak insan iyi şeylere yönelince rûh; dünya işlerine ve kötü şeylere yönelince de nefis adını alır. Tasavvufta da nefis, kulun kötü vasıfları, yerilen huy ve amelleri yerinde kullanılır. Buna göre yedi çeşit nefis vardır. 1. Nefs-i emmâre (İnsanı kötülüğe sev-keden nefis). 2. Nefs-i Levvâme (Yaptığı kötülükten pişman olan ve hayra yönelen nefis). 3. Nefs-i mülhimme (Allah tarafından iyilik ilham edilen ve kötülüklerden arınmış olan nefis). 4. Nefs-i mutmainne (İmanda hata yapmayacak derecede kötülüklerden uzaklaşmış olan nefis). 5. Nefs-i râzıyye (Allah'tan razı olan nefis). 6. Nefs-i marzıyye (Allah'ın, kendisinden razı olduğu ve rızasını verdiği nefis). 7. Nefs-i sâfiy-ye veya Nefs-i zekiyye (Kötülüklerden tamamen arınmış olan nefis). Efkâr-ı seb'a denilen bu yedi nefis, aslında bir nefsin Allah yolunda ilerlerken katettiği mertebelerdir. Bunun

hâkim olmak, onun isteklerine kapılmamak gerekir. Bu nefis duraklarının her birinde Allah'ın adlarından biri zikre-
233
dilir. Esmâ-i seb'a denilen bu yedi isim sırasıyla şunlardır : "Lâilâhe illallah, Allah, Hû, Hakk, Hayy, Kayyûm, Kahhâr." Bu nazariye özellikle Mevlevîlik ve Melâmîlikte önem kazanmış durumdadır. Nefsi yenmek büyük bir cihâddır. Bu da iyi amel ve Allah'ın rızası ile mümkündür. Nefs-i külli, Allah irâdesi; nefs-i cüz'î, insan nefsidir. Nefs-i natıka ise akıl yerine kullanılır.
Nefsin tanıdı vü bildi Rabb 'i Tevhîd yolunda ekdi habbi
Nesîmî
Avret gibi mağlûb-ı hevâ olma er ol er Nefsin seni ram etmeye sen nefsini ram et
Ziya Paşa
nefyüispat (nefy ü işbât) a.k.g. Nefy, bir şeyin varlığının olmadığını, yok olduğunu kati olarak göstermek, yani beşeri sıfatların Allah'ın zatında yok olmasıdır. İsbat ise bir şeyin varlığını kati olarak söylemek, yani Hakk'a has sıfatların zatında baki olmasıdır. İslâm'ın esası olan "Lâ'ilâhe illallah" kelimesinden önce Allah'tan başka bütün yalancı mabutlar nefy
k edilmekte sonra da tek ve gerçek Tann ispat olunmaktadır.
. Bu kelimedeki "Lâ" nefy; "illâ" da ispat içindir.
Ma 'şûk ile âşık oldu bir zat Mahv oldu vücûd-ı nefy ü isbat
Nesimî (bkz. Lâilahe illallah).
Nekir (Nekîr) a.i. Mezarda ölüleri sorguya çekecek olan iki melekten birinin adıdır, bkz. Münker.
Nemrud (Nemrûd) a.i. Bâbil* ülkesinin kurucusu sayılan ve Babil Kulesi'ni yaptıran kral olup Hz. İbrahîm*i ateşe
234
attırmasıyla ünlüdür. Yaşadığı dönem M.Ö. 2640 yıllarına rastlar. Kelimenin doğru okunuşu Nimrûd olup bütün Bâbil hükümdarlarına verilen bir ünvân olduğu da sanılmaktadır. Nemrud, İbrahim peygamberi ateşe attırdıktan sonra da imân etmemiştir. Rivayete göre burnundan giren bir sinek beynini kemiririrmiş. Bundan rahatsız olduğu için etrafı pamukla çevrili bir tokmak ile başını yavaş yavaş tokmaklatırmış. Bir gün tokmakçı, pamuğun içine bir gürz koyup başına vurmuş ve öldürmüş. Edebiyatt

İbrahim ile ilişkisi anılır ve sevgilinin yanağı, yüzü, aşkı, aşıka çektirdiği acılar için sözkonusu edilir.
flîftü
Bu bîdâdı bana hecrün hlıpdır Cihanda kılmadı Nemrûd u Şeddâd
Nesimî
(bkz. İbrahim). ,,, , v:.vA . .^
,Vi
nerd (nerd) f.i. Tavla oyunu. Divân şiirinin eğlence dünyası <* içinde tavla ve tavla terimleri ile ilgili birçok düşünce ve kelime oyunları yer edinmiştir. Nerrâd (tavla oynayan) ile zâr vs. yanında oyun çeşitlerinden ve geleneklerden de bahsedilir. Mesela zar fincanda atılırmış.
Nakş-t se-şeş getirdi ka 'beteyn-i ömrü veli Bulamadı ecelin şeş-derine çâre dirîg
La-edrî
- s Bend-i zülfiin şeş ü kıl kand-i lebinle çâre Mürg-i cân bir dahi dâm-ı şeş ü çâre gelmez ';
Aşkî
Ey tas-ı aşkına dil ü cân ka'beteyn olalı Nerd-i gamında hasret ile zârınam senin
Ahmed Paşa
(bkz. satranç).
235
nergis (nergis) f.i. Nergis. Mitolojiye göre Narsis (Narkisos), çok güzel ve aşktan anlamaz bir delikanlı imiş. Onu sevip de derdinden perişan olan kızlar bu genci tanrılara şikayet etmişler. Tanrıların verdiği ceza sonucu Narsis bir gün derede kendi aksini görüp aşık olur. Kendini seyrederken suya atlar ve boğulur. Vücudu çürüyüp yerinde göze benzer bir çiçek biter ve bütün güzellere hayran hayran, baygın şekilde bakar. Başka bir efsâneye göre bir ırmak ile bir perinin oğludur. İnsanlar ve periler buna aşıktır. Hatta Ses adlı peri onun aşkından ölmüş ve bir taşa dönmüş. Şarkta bir efsaneye göre de Gül ile Nergis arasında bir aşk yaşanmış. Bu iki sevgiliden Nergis göz şeklinde bir çiçek haline sokulmuş ve kıyamete dek hicran ve intizâr çekmeğe mahkûm edilmiştir. Bütün bu efsânelerde nergis ile göz arasında yakın bir ilişki vardır. Sevgilinin gözü nergistir. Baygın ve şehlâ bakar. İntizâr çeker, mesttir vs.
Gül hasretinle yollara tutsun kulağını Nergis gibi kıyamete dek çeksin intizâr M

''
• •   Bakî
;-   Aceb mi tutsa el üstünde nergisi dildâr '
'* '   •!i Ezelden aralarında göz aşinalığı var
:
Nâdiri
Cihanı etmeğe bir lahzada harâb sana Yeter ol nergis-i mahmûr-ı nîm-hâb sana
Nâilî-i Kadîm
Neriman (Nerîmân) f.i. Rüstem*in dedesi olan Sam*ın babasıdır. İran mitolojisinde adı oğlu Şam'ın yiğitliği ile anılır. Özellikle kasidelerde övülen kişi Neriman'a benzetilebilir. Değil mi nazın u nesr-i kıssa-i Vassâf u Firdevsî Koyan dünyâda resm-i Rüstem ü nâm-ı Nerîmân 'ı
"• !\'i
Nev'î
(bkz. Rüstem).
236
(nerrâd) a.s. Çok güzel tavla oynayan kişi (bkz. nerd).
'   Nerrâd-ı aşk tas-ı sipihr içre dâyima
1   Çekzindirir bu cân u gönül gördü zardır
Aşkî
nesh (nesh) a.i. Hüsn-i hatt*ta bir yazı stilidir. İnce ve küçük tipte bir yazı olup özellikle Kur'ân yazısında kullanılır. Sülüs*ün ufağı gibidir. Edebiyatta daha çok tenasüp içinde ele alınır.
Leb-i lâ 'lini senin can dediler gerçek mi Hatt-ı neshini ki reyhan dediler gerçek mi
Kadı Burhaneddîn
i,..
Reyhan hatı gubârını nesh etti kâkülü Hattın muhakkak oldu ki hûbı celîsidir
Helaki
(bkz. Hatt).
nesib (nesîb) a.i. Kasidenin başlangıcında bulunan tasvir kısmıdır. Bu bölümde sevgili ve sevgiden bahsedilir. Bir nevî gazel havası sezilir.
,.y;;m   * i>îî
(bkz. kasîde).
V   :;
Hesim (nesîm) a.i. Hafif rüzgâr. Havanın hafifçe dalgalanması ve esmesi. Divân şiirinde nesîm, sevgilinin kokusunu taşımaktadır. Sevgilinin mahallesine gider gelir ve saçları ile sıkı alâkası vardır. Bu bak

haberci kabul edilir ve âşık, nesîm ile sevgilisinden haber alır. Seher ve sabah vakti eser. Salt esinti ve yel anlamında da kullanılır.

:,!,,-. Nisbet etmiş sihr ile lutfun nesîmine özün
, İV':hu Ol günâhıyçün kılur bâd-ı seher-geh her gün âh sıhatk; .

Karamanlı Nizamî

2367

Hecrin cehenneminde yanan mübtelâlara Kuyun nesîmi bâğ-ı rinandan haber verir
I !."..''?' '•:

Ahmed Paşa (bkz. rüzgâr).

neva (neva) f.i. Ses, sadâ, ahenk. Türk musikîsinde bir makam adı olup uşşak ile rast karışımıdır. Çok çeşitleri ortaya konulmuştur. Nevâ-yı Hüsrevânî ise Barbed*in Hüsrev-i Pervîz* meclisinde okuduğu şarkının adıdır. Divân şiirinde diğer musikî terimleri içinde, tevriye ve tenasüp yoluyla kullanılır.

\

Ben ki uşşâkın nevasını nühüfte kıluram Bu sipâhân perdesinde ne revadır çalalar

Kadı Burhaneddîn Olur âğâz-ı neva ruha gıda Dinlese âşık-ı bîberg ü neva

Sâmî

(bkz. musikî). ..,.., ,

_

nevbahar (nev-bahâr) f.b.i. İlkbahar, (bkz. bahar).

Esdi nesim-i nev-bahâr açıldı güller subh-dem ,f,T) (!.,,
Açsın bizim de gönlümüz sâkî meded sun câm-ı Cem

Nedîm

nevruz (nev-rûz) f.b.i. Yeni gün. Güneşin hamel* (koç) burcuna girdiği gün olup eski Mart'ın dokuzu (şimdiki 21 Mart) olarak bilinir. İran'da eskiden beri iki ayn güne bu ad verilir. Bunlardan biri, güneş takviminin ilk ay'ı olan Ferverdîn ayının ilk günüdür ki "nevrûz-ı âmme" olarak bilinir. Bu günde güneş, koç burcuna girer. Efsâneye göre Allah kâinatı ve insanları bu günde yaratmış ve bütün yıldızlar bu gün dönmeye

başlayıp koç burcundan geçmişlerdir. Başka bir söylentiye göre Cem*, bütün dünyayı dolaştıktan sonra Azerbaycan'a gelmiş ve burasını beğenip taht kurdurmuştur. Gerek taht, gerekse mücevherlerle süslü elbise ve tacı

birlikte etrafı ışığa boğmuştur. Bu hali görenler "Bu günde bir başkalık var, bu diğer günlere benzemiyor, yeni bir gün" demişler. Bu güne "Nevruz" Cem'e de "şîd (ışık)" kelimesini ekleyerek Cemşîd demişler. Nevruz adıyla anılan diğer gün ise yine Ferverdîn ayının yedinci günüdür. Buna da "nevrûz-ı hasse" denir. Yine efsâneye göre Cemşîd, bu günde halkı toplamış ve onu, Tann'ya şükür ve ibâdet günü olarak ilan etmiş. Eski İran şahları nevrûz-ı âmme ile nevrûz-ı hâssa arasındaki altı günde ihtiyaç sahiplerinin bütün ihtiyaçlarını gidermek üzere tahta oturur ve herkese yardım ederlermiş. Mahpusları serbest bırakır, içki ve eğlence ile vakit geçirirlermiş. Bu günlerde macunlar yenir, kırlara çıkılırmış. Bütün bu inanışlar Zerdüşt dininden geçmedir. 21 Mart günü gece ile gündüz eşittir. Nevrûz-ı sultanî deyimi Sultan Celaleddin Melihşâh tarafından hazırlatılan takvimin yılbaşı gününe verilen addır.

Divân şiirinde nevruz baharla ilgili özellikler içinde verilir ve bir bayram olarak kabul edilir. Hatta nevrûziye* yazmak da bir gelenek hâlini almıştır.

Ey müneccim ruh u zülfün görücek dilberimin Iyd-i nevruza bulaşmış şeb-i yeldâ göresin

Ahmed Paşa

Yılda bir olur bu dem-i ferhunde aceb mi Olmazsa her eyyamda ger âlem-i nevruz

V"

(bkzjbtırç, Cem).

Nefî

239

«evruziyye (nevrûziyye) f.b.i. Teşbîb bölümü nevruzdan bahri seden kasidelere verilen ad. Nevruz günü sunulmak üzere yazılmış şiirlerdir. Nevruzu kutlanan kişi övülür ve bahar <> tasvirleri yapılır. Nefî'nin bir nevrûziyesi şu beyitle başlar :

Erişdi bahar oldu yine hemdem-i nevruz «
Şâd etse nola dilleri câm-ı Cem-i nevruz t '

"' (bkz. nevruz).

ney (ney) f.i. Ney. Aslı nây'dır. Kamıştan yapılmış, bir arşın uzunluğunda nefesli bir çalgıdır. Ney çalana neyzen veya nâyî denir. Özellikle Mevleviler arasında çok itibar gören bir sazdır. Sesi yanık ve lâhûtîdir. Rivayete göre Peygamberimiz İlâhî aşk sırrını Hz. Ali*ye söylemiş. Bu sırrın yükü altında ezilen Hz. Ali gidip Medîne dışında kör bir kuyuya bu sırrı anlatmış. Kör kuyu

coşup köpürmüş ve taşmıştır. Su, her yeri kaplayınca kenarlarında kamışlar yetişmiş. Oralardaki bir çoban bu kamışlardan birini kesip muhtelif yerlerinden delmiş ve üflemeye başlamış. Çıkan ses kalplere coşku ve heyecan verip İlahî sırrı anlatır olmuş. Peygamberimiz tesadüfen bu çobanın ney sesini işitince durumu anlamış. O günden sonra ney, bir ilham kaynağı olmuştur. Mevlanâ, Mesnevisine neyi anlatarak başlar. Divân şiirinde özellikle Mevlevi şâirleri neyin adı çok anılır.
Bir çemenden yaratıp hazret-i Mevlâ nây'ı Halka bildirmek için Hazret-i Mevlânâ 'yi
Lâ-edrî
Bir neyzene üftâde olup dâire berkef Alüfte makamında hevâ-yı neye düştüm
Sabit
Sûr mu matem mi bilinmez yakın Nây u kudüm ile gelir âh âh
Şeyh Galib
240
nezir (nezr) a.i. Adak. (bkz. adak).
nida (nidâc) a.i. Çağırma. Edebiyatta sevinç, şaşma, acıma, öfke vs. duygulan belirtmek için sesi yükseltmeye ve seslenmeye denir. "Â, ey, eyâ, yâ, he, behey, eyvah, âmîn!" vs. ünlem ve kelimeier ile kendini gösterir. Divân şâirlerinin mahlasları sonuna gelen "—a" lar da birer nida olur. Bakiyâ, Ne-dimâ gibi. Bazan nida edatı olmadan da nida sanatı yapılabilir.
Dest-bûsı arzusuyla ölürsem dostlar Kuze eylen toprağım sunun anımla yâre su
Ey padişâh-ı arif ü dânişver-i âlem Vey şâh-ı cihangîr-i zafer-yâver-i âlem
Fuzulî
Nefî
nigar (nigâr) f.i. Resim, resim gibi güzel sevgili. Parmaklara yakılan kınaya da nigâr tabir olunur. Bu nedenle bazan tev-riyeli kullanılır. Divân şiirinde sevgili yerine mecâz-ı mürsel yoluyla ele alınır. Nakış* ile birlikte tenasüplere konu olur. Nigâristan* ile de anlam ilişkisi kurulur. Eskiden insan vs. resimleri yapanlara "nigârende" ve "nigârî" denilirdi.
Görüp bu naks u nigârı inleme ey Nev 'î Ki kubh-ı sîreti hüsn ü bahâsına değmez
Nev'î

Nigaristan (Nigâristan) f.b.i. Manî*nin meşhur resim mecmuasıdır. Buna erjeng* de denir. (bkz. Erjeng). Divân şiirinde .-- sevgilinin yanağı yerine çok kullanılır.
Zülfı nakkaşı suya bir resm eder kim reşk eder Mâni-i Çın yazdığı nakş-ı Nigâristan ana
Ahmed Paşa
241
nigh) (nigîn) f.i. Mühür, yüzük, hatem. (bkz. hatem).
Halka-i zikre nigîn olan güzîn-i evliya Aleme hükm etmeğe mühr-i Süleyman istemez
Yahya Bey
nihai (nihâi) f.i. Sürgün, taze ve düzgün fidan. Divân şiirinde sevgilinin boyu ve endamı, ince ve düzgün oluşu nedeniyle nihale benzetilir, (bkz. boy).
Hazân yeli nice bozsun taravetin servin Nihâl-i kaddine oldur misâl çünkü hemân
Ahmed Paşa
Sahn-ı çemende durma salınsın sabâ ile Azadedir nihâi bu gün berg ü bârdan
Bakî
nikab (nikâb) a.i. Yüz örtüsü, peçe. Divân şiirinde sevgilinin saçı yüzünün nikâhıdır. Aşık bu nikâbın açılmasını ister. Kelime genel anlamıyla da kullanılır.
Göz yaşını Necatı eder yüzüne nikâb Miskin meğer ki etdiği işlerden utanır
Necatî
Nil (Nîl) a.i. Mısır'ın hayat kaynağı olarak bilinen nehirdir ki ülkeyi baştan başa geçerek Akdeniz'e dökülür. Divân şiirinin coğrafyası içinde önemli bir yer tutar. Mısır'a sağladığı bereket ve feyiz ile ele alınır. İçinde timsahlar da bulunan Nil, mavi rengi ile de şiirlerde sözkonusu edilir. Bu kullanımda farsça nîl (çivit otu, çivit rengi)" kelimesinin de etkisi büyüktür.
Hayâl-i turrası çeşmimde raks urur sanasın Ki baş götürüben oynaya Nil içinde neheng
Ahmed Paşa
Gözünün kanlı yaşı benzeye Nil var ise Yar ile Aşkî'nin olmaz ise feryâd-resi
Aşkî
242
Nisan (Nîsân) tr.i. Dilimize Süryanice'den geçen kelime Nisan ayı olarak bilinir. Divân şiirinde Nisan ayı, bulutu, cömertliği, yağmuru, bereketi ve baharın müjdecisi olarak ele alınır. Gül, bu mevsi

sevgili bu ayda seyrana çıkar. Meclis bu ayda kurulmaya başlar ve nihayet yılan (mâr*) ile istiridye (sadef*) bu ayda toprağın altından ve denizden çıkıp nisan yağmuru yutarlar.
Hamd ol Allah 'a kim dünyâya bârân yağdırır Lü 'lüyi lâlâ kılur bârân-ı nisan yağdırır
(bkz. dür, ebr, mâr, sadef).
Nişabur (Nişâbûr) f.i. Horasan'ın tarihteki dört başkenti içinde en önemlisi. Ortaçağ İran'ının en büyük şehirlerinden biridir. Divân şiirinde firuze ile birlikte anılır. Nişabur'da dünyanın en güzel firuzesi çıkarmış. Aynca kelime bir musikî makamına da ad olmuştur.
Edicek azm-i reh-i Nişabur Oldu şehrâh-ı nefes nakş-ı sutût
Sâmî (bkz. firuze).
nize (Nîze) f.i. Kargı, mızrak, süngü, harbe. Eski savaş aletleri arasında bulunduğu için yer yer adından bahsedilir. (Bkz. Sinan).
Diller doyar mı görmeğe cenk içre nîzesin Ol dem ki hûn-ı düşmen ucundan revân olur
Nefî
nokta (nokta) a.i. Nokta. Divân şiirinde ağız, dudak ve benler için nokta teşbihi yapılır. Ağız ve dudağın küçüğü makbul olduğu için noktadırlar. Ben olan nokta ise güzellik kitabı
243
yazılırken damlayan bir damla mürekkeptir. Bazan cim harfi olan saç arasında bu ben, cim'in içindeki noktadır. Arap alfabesinde noktanın önemi büyük olduğu için de yer yer söz-konusu edilir. Batınî tarikatlara göre Kainatın sırrı Kur'ân'da, Kur'an'ın sırrı besmelede, besmelenin sırrı "bâ"da, bâ'nın sırrı ise altındaki noktadadır (V). Bu nokta ise Hz. Ali* dir. Hurufi inanışa göre her şeyin ve bütün harflerin aslı noktadır. Zira çizgiyi, sıra noktalar oluşturur.
Hoş düşüpdür zülf-i reyhanında miskin benlerin Gerçi kim hattatlar nokta komaz lam üstüne
Ahmed Paşa
" ' Hep mağlata vü laklakadır bâtın u zahir
• Bir nokta imiş asl-ı sühân evvel ü âhir iv
Ruhî
Nokta-i ba 'sından erer âleme Subh u mesâ reşha-i feyz-i amîm
(bkz. Hurufîlik, harf).

Aşkî
Nuh (Nuh) a.i. Nuh Peygamber. Hz. İdris* göğe çekildikten sonra âdemoğulları doğru yoldan ayrıldılar ve putlara tapmaya başladılar. Cenâb-ı Hakkonlara Nûh (A.S.)'ı gönderdi. Hz. Nûh nice yıllar kavmini imana davet etti. Yalnız oğullan "Sam, Ham, Yafes" ile hanımları ve diğer pek az kimseler iman edip başkası kulak asmadı. Hatta kendisinin "Yâm" isminde bir oğlu da imana gelmedi. Nûh (A.S.), kavmine nasihat ettikçe onlar ezâ, cefâ, tahkir ve alay ederlerdi. Sonunda ümitsizliğe düştü ve onlara beddua etti. Duası kabul oldu ve "Gemi yap" diye Allah tarafından kendisine vahiy geldi. Hz. Nûh kırda ve sudan uzak bir yerde gemi yapmağa başladı.
244
Kavmi oradan geçerken onun ile eğleniyorlar ve ' 'Peygamber idin, dülger oldun" diyorlardı. Geminin inşası bitti, Tufan* alâmetleri göründü. Hz. Nûh mü'minler ile gemiye bindi ve her çeşit hayvanlardan birer çift aldı. Her taraftan su göründü. Nûh, oğlu Yâm'ı da gemiye çağırdı. O, "Ben bir dağa çıkar kurtulurum" deyip gemiye girmedi. Nûh, "Bu gün Allah'ın merhametinden başka sığınacak yer yoktur" diye nasihat ederken araya bir dalga girdi; Yam boğuldu. Tufan her tarafı kapladı. Su dağları aştı. Yeryüzündeki insanlar ve hayvanlar tamamen yok oldu.
O sırada Nuh'un gemisi dağlar gibi büyük dalgalar arasında yüzüyordu. İşte böylece tufanın hali altı ay kadar sürdü. Sonra Allah'ın emriyle yağmurların arkası kesildi ve sular çekildi. Gemi bir rivayete göre Cûdi dağının üzerine oturdu ve ge-midekiler kurtuldu. Âlem bir başka âlem oldu.
Ondan sonra insanlar Hz. Nuh'un üç oğlundan üredi. Onun için Nuh (A.S.)'a "İkinci Âdem" denildi. Nuh Peygamber 1000 veya 950 yıl yaşadı. Bu nedenle "Nuh ömrü" deyimi halk arasına yaygınlaşmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'de Nuh peygamber hakkında birçok âyet vardır (msl. A'râf/59-64, Yûnus/71-73, Hûd/25-34, 36-49; Nûh/1-28). Nûh peygamber hakkında tefsirlerde geniş bilgi mevcuttur. Ancak bunlar arasında isrâi-liyyat* da karışmıştır.
Divân şiirinde gemi ve Tufan ile birlikte anılır. Tufan aşıkın gözyaşını andırır. Nûh da bu tufan içinde batmamaya çalışan aşığın kendisidir.
Nûh peygamber'in gemisine her hayvandan bir çift girerken şeytân* da eşek ile birlikte girmiştir (bk

Cûdundan alıp bidâa-i rûh Cûdî'ye yanaştı keşti-i Nûh
:
Nâbî
si üLîJiU
ri«.
245
Nâhudâ eylemese Nuh'u bu keşliye Huda Mevc-i tûfâna ne yelken dayanırdı ne seren
İzzet Molla
Bin yılda eğer Nuh yaşadı ise bin yaş Ol yaş bana bir lahza-i memnûh değil mi
Kadı Burhaneddîn
Nuh'un gemisin iste kim yaklaşdı tufan kopmağa Seylâb-ı şevkin şöyle kim bû çeşm-i giryân ahidir
Nesimî (bkz. Tufan).
nun (Nûn) a.ha. Osmanlı alfabesinin 28. harfidir. Şekli çanağı andırır (O). Divân şiirinde kaş ve hilâl nûn'a benzetilir. Ayrıca Kur'ân-ı Kerîm'de Kalem sûresinin (nr. 68) ilk âyeti "Nun ve'1-Kalem (Nun, kalem ve yazdığı şeyler hakkı için)" şeklindedir. Yine "Kün* (Ol)" emri de Kâf ve Nûn'dan meydana gelir. Şairlerin harfleri kullanarak sanat gösterdikleri beyitlerde çok geçer. "Zü'n-Nûn*" lakabı da tarihte iki kişi hakkında kullanılır, (bkz. Zünnûn).
Aç hilal ebrunu Nûn ve 'l-Kalem tefsirini Mâhi-i kilkim zebân-ı hâl ile takrir ede
Ahmed Paşa (bkz. ayet, harf, kün, Zünnûn).
nur (nûr) a.i. Aydınlık, parıltı, nur. Kur'ân-ı Kerîm'de bu ismi taşıyan bir sûre (nr. 25) ve birçok âyet vardır (msl. Nur/35; Mâide/15, 44,46; En'âm/1). Bu ayetlerde nûr kelimesi çeşitli anlamlarda tefsir edilmiştir. Nûr, dünyevî ve uhrevî olmak üzere iki türlü telakki edilmiştir. Dünyevî nûr Allah'ın lutfu ile maddî varlıklarda beliren nurdur. Uhrevî nûr ise Kur'ân-ı
246
Kerîm'de anlatılan nurdur. Nûr ile ilgili birçok deyimler de kullanılmaktadır. Divân şiirinde insan güzelliği metafizik bir mâhiyet içinde nûr olarak telakki edilir. Bu ışık, her şey, her yer ve her zaman içinde değişkenlik gösterebilir. Nurun zıddı zulmettir. Bu yönüyle yüz ve yanak nûr; saç ise zulmet* sayılır. Sevgilinin ayağı toprağı aşığın gözüne nûr bağışlar. Tasavvufta her şeyin aslı nûr-ı Muhammedi'dir (bkz. âlem).

Berk ururdu sanasın Tûr-ı niyaz içinde nûr Yarasından kim dem-i gülgûnu olurdu lyân
Yahya Bey
Ben mi yüzünde ya bulmuş mâh ile pervîn kıran Saç mı alnında ya olmuş nûr ile zulmet karın
Ahmed Paşa '
Nuşirevan (Nûşirevân) f.i. İran'ın Sasâniyân sülalesinden adaletiyle ün salmış bir hükümdardır. M.S. 531 ile 579 yıllan arasında hükümdarlık yapmıştır. Peygamberimiz bu hükümdarın son yıllarında dünyaya gelmiştir. Lakabı "Âdil" olup adı çok sık kullanılır. Akıllı, tedbirli, dirayetli, kudretli, hayırsever, sanat ve kültüre hizmet eden bir pâdişâh imiş. Adı Hüsrev'dir. Nûşirevân kelimesi "Anûşek-Revân (ölmez ruhlu)" tamlamasından bozulma olup halk tarafından ona verilen bir sıfattır. Kisrâ* lakabı da ilk defa ona verilmiştir. Bağdat yakınlarındaki Medâyin'de yaptırmış olduğu geniş ve muhteşem sarayının büyük bir bölümü olan Tâk-ı Kisrâ veya Eyvân-ı Kisrâ, halkını ve yabancılan kabul edip dinlediği, adaletsizliğe uğrayanlara yardım ettiği yerdir. Genişliği, yüksekliği ve uzunluğu ile ünlü olan bu tak* da edebiyatta anılır. Rivayete göre bu tak'a bir çan astınp ucuna da zincir bağlatmış. Onun adaletine müracaat edenler bu zinciri çekerek çanı çalar ve onu haberdar ederlermiş.
247
Serverâ bir bende-i lâ-kayddır kapında adi Tutamazdı anı zincire çekip Nûşinrevân
Zatî
Şüphesiz Nûşinrevân 'in tacı başından düşer (< -' Baksa tâk-ı serbülend-i kasr-ı ızz ü sânına
Nedîm
Cihan rahattadır ahd-i şerifinde nola olsa Zamân-ı devletine reşk eder eyyâm-ı Nûşirvân
Fıtnat (bkz. Kisra, tak).
Butuk (nutk) a.i. Tarikata yeni giren dervişlere yol göstermek ve tarikat âdabını öğretmek için tasavvuf ulularınca söylenen şiir (Nutkumuzdur Ma'nevi'yle Mesnevi - Aşki). İlahîden farkı, konusunun sınırlı oluşuyladır. Nutuklar özellikle Pir veya yüksek dereceli tarikat mensuplarınca söylenirler. Tekke edebiyatı ürünlerinden olup daha çok Bektaşîlerde görülür. Didaktik bir amaca yöneliktirler. Hece ölçüsü kullanılarak koşma şeklinde düzenlenir ve çoğunlukla 5-7 dörtlükten oluşurlar. Dilleri yalın, üslupları basittir. Konulan

tarikata girdiği günden itibaren en yüksek dereceye ulaşıncaya dek geçecek süre içinde , yapması gereken zikir ve davranış biçimleridir. Bu nedenle fi özendirici biçimde ele alınan fikirler, coşkulu bir söyleyişle verilir. Nutuk, edebî açıdan fazla değer taşımayan ve örneklerine az rastlanan bir şiir türü olup aynı içerikle yazılmış nesir parçalarına da bu ad verilir.
nühasuman (nüh âsumân) f.s.t. (bkz. Dokuz kat gök).
nühfelek (nüh felek) f.s.t. (bkz. Dokuz kat gök, felek).

nükte (nükte) a.i. Anlamı, ancak dikkatle anlaşılabilecek derecede gizleme sanatına nükte (herkes tarafından anlaşılamayan ince mânâ) denir. Nükteler ince ve ustalıkla ortaya konan do-kundurucu ama hoşa giden söz ve fikirlerdir. Gerek yazıda gerekse resim, söz, hareket vs. durumlarda ortaya konulabilir. Nükteye çok başvuran kişilere nükteci veya nüktedân denilir.
Nükte, genellikle karşımızdakinden korktuğumuz veya incitmekten çekindiğimiz için söylemek istediğimiz söze giydirilen süslü bir elbisedir. Böylece muhatabımızı kızdırmamış oluruz. Nükte yapmış olmak için yapılan şakalar çok zaman amacından saptınlmış olur ve kırıcı durumlar yaratır.
Şu beyitte muhatabı olmayan bir nükte vardır :
Kim men' eyleyecek bizi bâğ-ı cinândan Ki mevrüs-ı pederdir gireriz hâne bizimdir
Laedrî
nühüfte (nühüfte) f.s. Türk Musikisinin eski birleşik makamlarından biridir. Yegâhla uşşak kanşımıdır. Hüseyni ile de bağı vardır. Kelime "gizli, saklı" anlamıyla tevriyeli kullanılır.
Şehâ uşşâkdan kıldın nühüfte Ki şeh nâz ile kılursan muhayyer
Kadı Burhaneddîn

^cP
,.-   ., «p*
ok tr.i. "Nâvek" ve "tîr" şeklinde de kullanılır. Divân şiirinde sevgiliye ait birçok güzellik unsuru oka benzetilmiştir. Bunların hemen hepsinde benzetme yönü aşıkın yaralanması halidir. Sevgilinin aşkı, boyu, kirpiği, gamzesi ve gözü ok özelliği gösterirler. Aşıkın ah*ı, ayrılık yarası ve çekilen cevr ü cefâda da ok özellikleri vardır. Ancak bunlar içinde en

kullanılanı gamze* ve kirpik* oklarıdır. Ok, her halde aşıkın bağrına ve dolayısıyla gönlüne saplanır. Aşık bu okun gönlünden çıkarılmasını istemez. Onun için bu ok adetâ sevgiliden gelen bir armağandır. Aşık onu en kıymetli varlığı gibi saklar. Ayrıca ok eski kültürümüzde ve folklorumuzda da büyük önem taşırdı. Ok, belli başlı silah olmakla eğitimi büyük önem taşırdı. Usta-çırak ilişkisi içinde öğretilen okçuluk kemankeşler yetiştirirdi. Ok atma müsabakaları yapılır ve bu hususta rekorlar kırılırdı. İstanbul'daki Tozkoparan, Okmeydanı, Nişantaşı gibi semt isimleri bu geleneğin hatırasını yaşatır.
Oklar sihâm-ı kavs-i kazadan nişan verir Peykân-ı tir ise ecel-i nâgehân olur
Nen
251
Gelip şevketle Okmeydanı 'na tır attı bin adım
Kemankeşlikte taş dikti hüner gösterdi udvâna
Aynî
(bkz. keman, kavs).
Oniki İmam tr.a.s.t. Arapça'da "İsnâ aşeriye" denilen oniki imam. Şiîlerce dini korumak ve hükümlerini yerine getirmek için Peygamber'e halîfe ve vâris olduklarına inanılan oniki kişidir. Bilindiği gibi imam, kendisine uyulan kişidir. Câfe-riye, Onikiler Fırkası, İmâmiye de denilen bu mezhebin inanışına göre Peygamberimiz, Veda haccından dönerken Gâdi-ruhum denilen yerde Hz. Ali'yi kendisine vasi ve halife tayin etmiş, oniki imam bulunacağını söylemiş, hatta sonuncusunun Mehdî* olacağını açıklamıştır. Böylece Hz. Ali ve soyundan oniki imam kabul ederler. Bunlardan her biri kendisinden sonraki imamı, ümmete bildirmiştir. Bu mezhep Alevî esaslara istinad etmekle beraber ehl-i sünnet akidesini de benimsemiştir. Mezhep, Şah İsmail tarafından resmileştirilmiş ve o devirden itibaren çeşitli ihtilaflara sebep olmuştur.
Oniki imam sırasıyla şunlardır : 1. Aliyyül-Murtazâ (Hz. .* Ali*), 2. Hasanü'l-Müctebâ (Hasan*) 3. Hüseynü'ş-Şehîd (Hüseyin*) 4. Ali Zeynelâbidîn 5. Muhammed Bakır 6. Câferü's-Sâdık, 7. Musa Kâzım 8. Aliyyü'r-Rızâ 9. Muhammed Takiyyüddin 10. Aliyyün-Nakiyyü'l-Hâdî 11. Hasanü'l-Askerî 12. Mehdî.

Özellikle bu mezhebe sülûku olan şâirlerce ve bir kısım Bektaşî şâirler tarafından oniki imam düşüncesi şiirlerde zikredilir.
252
Ey mazhar u hem muhzır-ı esrar Ali İsnâ aşerin hayline serdâr Ali Anlar ki Hüseyn il Mûsî ü Cafer'dir İki Hasan üç Muhammed ü Çâr Ali
Şeyh Galib
Rûyumuzla ravza-i Kâzım 'da ferrâş olmuşuz Abd-i memlûkuz der-i Mûsâ Rızâ 'ya ya Ali
Aşkî
onsdtiz bin alem tr.s.t. (bkz. alem).
Onsekiz bin âlemi seyr eylemek lâzım değil Her nefeste feyz-i Hak bir özge âlemdir bana
Nen
Onsekiz bin âlemi seyge eyledik uçtan uca Millet-i sultân-ı aşkın peyk-i reh-peymâsıyız.
Zatî
oruç tr.i. İslam'ın 5 şartından biri olup Farz*-ı ayn'dır. Hicri ikinci senede, Medine'de farz kılınmıştır. Oruç, niyetlenip tan yeri ağarmaya başladığı andan akşam güneş batmcaya dek hiçbir şey yememek, içmemek, mukarenette bulunmamak vs. yasaklan yerine getirmek demektir. Buna imsak (tutmak) da denir. İmsak'ın karşılığı iftar (oruç bozma) dır.
Oruç ibâdeti 6 kısımdır. Farz, vacip, sünnet, mendup, nafile, mekruh. Bunlar içinde müslümana farz olan, Ramazan ayı içinde hilâlin görünmesiyle başlayıp tekrar kaybolup görünmesine dek süren 30 günlük süre içinde tutulanıdır. Orucun farz olması için kişinin akıllı, bulûğa ermiş ve müslüman olması gerekir. Oruç ayı, Ramazan ayıdır. Oruca Arapçada sıyâm, Farsçada "rûze" denir. Oruçtan sonraki bayrama Iyd-i Fıtır veya Ramazan Bayramı denir.
Divân şiirinde aşıkın sevgiliden ayrı kalması bir oruç gibi düşünülür. Sevgiliye kavuşma ise bayramdır. Bu oruç veya
253
bayramın başlaması sevgilinin hilâl kaşının görünmesiyle gerçekleşir.
Çekdim firakın savmını erdim cemâlin tydine Aç leblerin meyhanesin ney gibi nâlân et beni
Ahmed Paşa

Dedim artırdı gamın hânını hecrin gecesi Dedi ni'met çoğ olur çünkü şeb-i rûze gele
Ahmed Paşa
Osman (cOsmân) a.i. İslam'ın üçüncü halifesi olup hayatında cennetle müjdelenen on kişiden biridir. Mekke'li Benî Ümeyye ailesinden Affan'ın oğludur. Soyu dördüncü göbekten Abd-i Menâf'ta Peygamberimize ulaşır. Miladî 574 yılında doğdu. Beşinci müslümandır. Ticaretle uğraşan zengin bir zat idi. Peygamberimizin iki kızı (Rukiye ve Ümmü Gülsüm) ile evlendiği için "Zü'n-Nûreyn* (iki nur sahibi)" unvanıyla anılır. Hz. Ömer'in şehid edilmesinden sonra halîfe olmuştur. 656 yılında 82 yaşındayken Kur'ân okurken şehîd edildi. Türbesi Medine'dedir. İslâm tarihinde Kur'ân-ı Kerîm'i çoğalttırıp önemli merkezlere göndermesiyle önemli bir hamle yapmıştır. Utangaç, haya ve hilm sahibi bir kişidir. Rukiyye'den Abdullah adlı bir oğlu olmuşsa da hicretin dördüncü yılı 6 yaşında vefat etmiştir. Malını mülkünü islâm uğruna harcadığı için birçok hadis ile övüldü. Onun halifeliği döneminde Horasan, Hindistan, Maverâünnehir, Kafkasya ve Afrika'nın bir bölümü fethedildi.
Kaba sakallı, buğday benizli bir zat imiş.
Göklerde bulut gark-ı arak oldu hayadan Kıldığı gibi hazret-i Osman 'ı temaşa
Yahya Bey

Kasr-ı şer'inden Ebû bekr ü Ömer ol Şâh'ın Dahi Osman u Alî oldular erkân-ı bina
Nazîm (bkz. Çaryâr).
Otağ tr.i. Çadır, otağ. Pâdişâh ve vezirlere ait çadırlara verilen addır. Bu çadırlara otağ denmesinin nedeni içinde "od (ot)" yani ateş yakılabilmesidir. Normal çadırdan büyük, etekli ve süslü olan otağlar, özel ziynetlere sahip idiler. Padişahın otağına "otağ-ı hümâyun" denirdi.
Şafaklar ferş-i râhında fecr-i sâdık çerâğındır Hilâlin göklerin kalbinde yer tutmuş otağındır
Mehmed Akif
Saadetle çıkıp şehzade çün kim kurdu otağı Tonattı haymeler yer yer san ak güllerle yaylağı
Aşkî

nri

Ömer (cÖmer) a.i. İslâm'ın ikinci halîfesi olup hayatında cennetle müjdelenen on kişiden biridir. Mekke'li Hattab'ın oğludur. Miladî 591 yılında dünyaya gelmiştir. Önceleri koyu bir islâm düşmanı iken 26 yaşında kırkıncı kişi olarak müslüman olmuştur. Onun islâm'ı seçmesiyle birlikte artık İslam açıktan açığa söylenir olmuştur.
Kızı Hafsa Peygamberimiz'in eşi idi. Halife Hz. Ebûbekir, vefatından önce onu halîfe göstermiştir. Zamanında birçok yerler fethedip kısa zamanda büyük işler başardı. Kudüse gitti. Kadîsiye zaferini kazandı. Orduları Azak denizine dek ilerlediler. Tunus'a kadar fetihler yapıldı.
Halifeliği zamanında divân ve kadılık müessesesi kuruldu.
Doğruluk ve adaletiyle herkesi hayran bıraktı ve islâm'a hizmet etti. Zamanında dörtbinden çok camî ve mescid yapıldı. On seneyi aşkın bir zaman yürüttüğü halifeliği döneminde asla adaletten ayrılmadı. Bu yüzden kendisine "Fârûk (Haklıyı haksızdan ayıran)" lakabı verildi.
Hicretin 23. yılı (M. 644) Basra valisi Mugîre b. Su'be'nin hristiyan kölesi Ebu Lü'lû'a Firûz tarafından bıçakla karnından yaralandı ve 24 saat sonra vefat etti.
Türbesi Hz. Ebûbekir'in yanındadır.
Fakir bir hayat yaşadı. Halifeliği bir huzur devri oldu.
Hakkında pek çok hadîs-i şerif vardır. Bunlardan biri şudur: "Benden sonra peygamber gelseydi, Ömer peygamber olurdu."
Orta boylu, göbekli, saçı seyrek, gür sakallı bir zat imiş.

Derlerse sezadır Ömer'in adına Fârûk I Fark-ı
feleği adli günü eyledi me 'vâ
Yahya Bey
Utu-1:! „. ı ..
Anı ki iki hâcibin kıldı cemâlin iline
Eğri otur u toğru di adl-ı Ömer değil midir?
Kadı Burhaneddîn v!
Kenâr-ı Dicle 'de bir kurt aşırsa bir koyunu Gelir adl-ı
İlâhî sorardı Ömer'den onu ,
Mehmet Akif (bfa. Çaryar).

pa (pâ) f.i. Ayak, pây, (bkz. pây).
padişah (pâd-şâh) f.b.i. Pâdişâh, hükümdar, sultân. Divân şiirinde, şeh, şehriyâr, şehenşâh, sultân, server, husrev, hân, hakan vs. adlarla anılan pâdişâh, özellikle medhiyelerde gerçek kişiliğiyle ele alınır. Mübalağa ile övülen pâdişâh, medhiye-lerin en önde gele

kahramanlarından biri olur. Ancak gazellerde pâdişâhtan bahsedildiği zaman çoğunlukla sevgili kasdedilmektedir. Bu durumda sevgili denen pâdişâhın kulları, ordusu, ülkesi, tacı, tahtı vs. vardır. Padişahın özelliği adalettir. Aşık sevgiliden bunu ister. Maneviyât âleminin padişahları ise dervişlerdir.
Sîm-i eşk ile sürer yüzüni Aşkı kapına Pâdişâhum âdemi maksûda vâsıl mâl eden
Aşkı
(bkz. hakan, sevgili).
palas (pelâs) f.i. Aba, çul, eski kilim, keçe. Divân şiirinde âşık gam palâs'ım elbise diye giymiştir. Bu benzetmede dervişlerin palas giymelerine de işaret vardır.
Palâs-pâre-i rindî be-dûş u kâse be-kef Zekât-ı mey verilir bir diyara dek gideriz
Nailî
palaheng (pâlâheng) f.i. Dizgin, yular. Divân şiirinde bu anlamları kullanılırsa da tasavvufta Allah'a bağlanmaya sebep olan şey demektir. Bektaşîlerin örme kuşaklarına da pâleheng denilir.
Yûnus var indi tövbe kıl can sende iken et amel Âşık isen kuşanıgör dervişlerin palhengini
Yunus
Sipeh-endâz-ı saf-ârâ ki revadır olsa Afitâb eşheb-i çâlâkine zer pâlâheng
Nefî
(bkz. inan).
pay (pây) f.i. Ayak. Divân şiirinde sevgilinin ayağı bir güzellik unsuru olarak ele alınmaz. Ancak bazı deyimler ile sevgilinin yüceliğini anlatmada kullanılır.
Hemân bir ben sanırdım kâmet-i dildâra dildâde Meğer payına düşmüş sayesi de olmuş üftâde
Hisâlî '.
(bkz. ayak).
Pençe (pençe) f.i. Vezîr-i âzamlarla eyaletlerdeki vezîr, beylerbeyi ve sancak beylerinin resmî kağıtlara imza yerine kullandıkları alâmet. El pençesine benzediği için bu adla anılır. Resmî buyruldularm gönderildiği kişilerin rütbelerine göre pençe, kağıtların üst kısmına ve orta, sağ veya soluna konulabilir. Vesikalara göre Osmanlılar dönemindeki ilk pençe XV. yy.'a aittir. Özellikle Alevî-Bektaşî edebiyatlarında Pençe-i Al-i Abâ deyimi ehl-i beyt (Hz. Muhammed, Ali, Fatıma, Hasan, Hü

kullanılır. Hatta bazı hat levhalarına bu isimler bir el şeklinde yazılırdı.
260
Birisi pençe-i derman birisi sahn-ı sahîh 1 Birisi sajha-i telhis ü biri nevk-i kalem
ıvl
Nabî
Çerhden pençe-i hurşîd adını mahvetti Pençe buyruldusunun şeş cihete saldığı nâm
Nedîm
perde (perde) f.i. Bir musikî parçasını meydana getiren seslerden her biri. Musikî deyimleri içinde tenasüp ve tevriyeli kullanılır.
Ben ki uşşâkın nevasını nühüfte kıluram Bu Sipâhân perdesinde ne revadır çalalar
Kadı Burhaneddîn (bkz. musikî).
perhiz (perhiz) f.i. Perhiz, dinin yasakladığı şeylerden uzak kalma. Kelime çok zaman tevriyeli kullanılır.
Perhiz öğredir bana zâhid kişilenir Miskin gam-ı nigârı ne bilsin yenir sanır
Necâtî
peri (perî) f.i. Cinlerin dişilerine verilen ad. Bunları gören olmadığı için çok güzel ve çekici olduklarına inanılır. Periler, büyü ile ortaya çıkarılabilir. Çeşme, pınar ve hamam gibi yerler perilerin yurdu sayılır, insanlardan kaçar ve göze görünmezler. Bazı insanları kendilerine aşık etmeleri ve çeşitli görünüşler alabilmeleri, bir görünüp bir kayboluşları vs. özellikleriyle sevgilinin özelliklerini taşırlar. "Perişan" kelimesiyle perî arasında kelime oyunlarına sahne olur.
- Ne perisin ki dili hüsnüne pervane kılıp ' !
• ' Etdin ol şekl ü şemâyille giriftar beni
''''
Ahmed Paşa
26i
Yok bu şehr içre senin vasf ettiğin dilber Nedim Bir perî-sûret görünmüş bir hayâl olmuş sana
Öğdün murabba ile perî-şân güzelleri Aşkî çıkar beyaza perişan gazelleri
Nedîm
Aşkî
> : A,
(bkz. cin). *

perübal (perr ü bâl) f.k.g. Kanat ve telek. Divân şiirinde kirpik ve gamze okları can kuşunun per ü bâl'i olarak düşünülür.

Zülf-i şehbâzına kapdırmağa ol sayyâd-ı dil ., Bir nazar mürgına taktı kirpiğimden perr ü bâl

Ahmed Paşa

.pervane (pervane) f.i. Geceleyin ışığın çevresinde görülen küçük kelebek. Divân şiirinde aşıkı temsil eder. Pervane mum'a (şem*) aşık olarak kabul edilir. Eskiden, geceleyin mum ışığında iş görülürdü. Şairler de mum ışığında şiir yazarken hemen yakınlarında bulunan bu kelebekleri şiirlerine konu edinmişlerdir. Pervane, mum ışığının çevresinde döner, f#k döner ve öyle bir an gelir ki kendisini mumun alevine .''"" bırakırmış. Hatta sevgilinin beni de bu alev ile yanmış bir - pervaneye benzetilir. Şâir sevgilisini mum ışığına; kedisini de pervaneye benzeterek onun uğruna can vermeye hazır olduğunu söyler. Bazan pervanenin aşkını başkalarına örnek gösterir, bazan da pervanenin, aşıklığı kendisinden öğrendiğini söyle-' yerek övünür. Çünkü pervane sessizce ve gürültü etmeden can veren sadık bir aşıktır. Tek bir ışık etrafında döner ve kendini yakıp yok eder. Vahdet yolundaki dervişin yok oluşu da buna benzer. Yani ışık İlahî aşk, pervane ise bu aşka kendini kaptırarak yanan kavrulan tarikat ehlidir. Şem ü Pervâne'nin

(Mum ile Pervane) bu hikâyesi değişik şekillerde ele alınmış ve hatta mesnevi konusu olmuştur.

Cân u dil yaksam nola cânâ yüzün şem 'ine kim Bâl ü perden âşık-ı pervanenin pervası yok

Ahmed Paşa

Pervin (Pervîn) f.i. Ülker yıldızı, Süreyya. Aslında Sevr* veya Hamel* burcunda kümelenen bir takım yıldızdır. Kamer menzilinde olup sevgilinin benlerine benzetilir. Sevgilinin yüzü ay olunca benleri de Pervîn olur. Yine aşıkın gözyaşları da Pervîn'e benzer. Şâir sevgilisinin asuman* olan eşiğini gözyaşı Pervinleriyle süsler. Şair kendi şiirinden bahsederken de onu Ikd-i Süreyya silk-i cevher ve rişte olarak düşünür.

Gelmesin ikisi bir yere Benâtü 'n-nâşın Belki cem 'iyyet-i Pervîni perişan olsun

Nen

, . Ben mi yüzünde ya bulmuş mâh ile Pervîn kıran
Saç mı alnında ya olmuş nûr ile zulmet kar

Ahmed Paşa
Perviz (Pervîz) f.i. Nuşirevân*ın torunu ve Hürmüz*ün oğlu olan ünlü İran hükümdarı Hüsrev*in lakabıdır, (bkz. Hüsrev).
Etmem endûhte-i gayre heves çün Pervîz Açtı Ferhâd-ı hayâlim bana bir nev ma 'den
Nedîm
Peşeng (Peşeng) f.i. Ünlü Turan hükümdarı Efrasiyâb'ın babası olan İran hükümdarıdır. Şehnâme'de adı ve hikâyesi Ef-rasiyâb dolayısıyla anılır. ' ^
• y ;
(bkz. Efrasiyâb).

peşşe (peşşe) f.i. Sivrisinek, sinek. (bkz. mekes).
Eyler keremin âteşi gülzâr Halil'e ' '"
Mağlûb olur peşşeye Nemrûd-ı mübâhî
Ziya Paşa
Peygamber (Peygâm-ber) f.b.i. Haber getiren; Allah'ın buyruklarını insanlara haber veren, rasûl, nebi anlamlarında kullanılır, (bkz. enbiyâ),
-i >-.-i
Rûh-ı Kuds oldu dehânı vü dili Peygamber 17 *
Hatı ashâb durur gül yanağı hayrü'l-âl *l:tr
Yahya Bey
(bkz. rasûl).
peyk (peyk) f.s. Haber veya mektup getirip götüren. Osmanlıların ilk zamanlarında postacı ve muhafızlara peyk denirdi. Peyk ve peykbaşı rütbeleri ile ayrı bir teşkilât olarak asırlarca hizmet görmüştür. Vücutça çevik ve zayıf kişilerden seçilirler. Az yerlermiş. Çok hızlı koşabilen bu kişiler meselâ Edirne-İstanbul arasını iki günde katedebilirlermiş. Kelimenin uydu anlamı da zaman zaman şiirlerde kullanılmaktadır.
Onsekizbin âlemi seyreyledik uçtan uca ^ Milket-i sultân-ı aşkın peyk-i reh-peymâsıyız .#'
Zatî »
>H O altın taş ile meh peykin olmuştur rikâbında Anınçün dâima gitmez yüzünden böyle gerd-i râh
Nedîm
peykan (peykân) f.i. Temren, başak, okun ucundaki sivri demir. Mızrağın demirine de peykân denildiği olur. Sevgilinin ,. gamze okları hakkında kullanılır.
Çıkarmak etseler tenden çekip peykânın ol servin Çıkan olsun dil-i mecruh peykân olmasın yâ Râb

Fuzulî
(bkz. ok). '

peymane (peymâne) f.i. Büyük kadeh, (bkz. câm). V

Bir şeker handeyle bezm-i sevka câm ettin beni Nîm sun peymâneyi saki tamâm ettin beni
Nedîm pil (pîl) f.i. Fil, satrançta bir taşın adı. (bkz. satranç).
Ger fil ise mat ola gerek şeh ruhıyile Cânum pes anın yoluna matruh değil mi
Kadı Burhaneddîn
pir (pır) f.i. Yaşlı, ihtiyar; bir tarikatın ilk kurucusu. Arapçası "Şeyh*"tir. Pîrin türbesinin bulunduğu dergâha' 'pîr evi, pîr makamı, huzur, huzûr-ıpîr" denilir. "Pîr aşkına" deyimi bir yemin sözü olarak kullanılır. Esnaf teşkilatında her sanat dalı kendisine bir pîr kabul ederdi. Meselâ terzilerin pîri İdris* peygamber idi. Dükkânların giriş kapısı üstünde :
' 'Her seherde besmeleyle açılır dükkânımız Hazret-i pirimiz üstadımız" levhası bulunurdu.
Çoğulu pîrân'dır.
;
Cerhten aldım Ziya tîğ-ı zebanla intikam Rahmet olsun fenn-i nazmın pirine üstadına '
Ziya Paşa
Yutulur herze midir pîr aslana mahrûmiyyet •->' "
Çekti yıllarca fakat çekmiyor artık millet
Mehmet Akif
pirahen (pîrâhen) f.i. Gömlek. Divân şiirinde aşığın bağnndaki ve bedenindeki yaralar ile kendi teni bir pîrâhen olarak düşünülür. Ayrıca sevgilinin pîrâheni aşık tarafından kıskanılır. Çünkü o, sevgiliyi sarıp kucaklamıştır. Bazan Yûsuf* Pey-

gamber ile ilgili olarak da pîrâhenden bahsedilir. Kelimenin "pirehen" şekli de kullanılır.
' Hâr-ı gayretten ciğer çâk oldu ki gül yüzlünün
Pîrehen nâzik tenin niçin der-âgûş eylemiş
Ahmed Paşa
pirimugan (pîr-i mugân) f.i.t. Divan şiirinde eğlence mahalli olan meyhanenin baş kişilerinden birisi pîr-i mugândır. O, sırlan açığa döken, herkese mikdânnca içki sunan, meyhaneyi çekip çeviren, yaşlı, gün

yüzlü, sözleri daima hikmetli, dünyâya itibâr etmeyen, cömert ve saygı gösterilmesi gereken bir kişidir. Onun için sunduğu kadehi öpüp başa koymak, öğütlerini can kulağıyla dinlemek ve asla gözünden düşmemek gerekir (Zehrâb ise de nûş edelim verdiği camı / Tek düşmeyelim pîr-i mugânın nazarından - Nabî). Onun yardımcısı olarak bir muğbeçe bulunur. Mecazî ve tasavvuf! manâsıyla tekke ile âlem, feyz ve neşe meyhanesi olup şarap; bu meyhanede içilen sevgi ve neşe; pîr-i mugân da o neşeyi sunan mürşittir (Hâce-i meyhane mest oldu vü hem pîr-i mugân / Kabe vü büthâne mest ü hırka vü zünnâr mest - Ne-simî). (bkz. muğ, pîr, meyhane). . ,, ,
piruze (pîrûze) f.i. (bkz. firuze).
piyade (piyade) f.i. Yaya, orduda yaya olan asker. Satranç oyunundaki âletlerden biri olan piyona da bu ad verilir. Beydâk* ve piyade aynı anlamdadır, (bkz. satranç).
* ebo. Beklerdi Cüvân'ı gerçi Ferruh . Tâ sürmeye her piyadeye ruh

;.t
Ferzâne-i cihansın o ruhlarla sen bugün Şâhân-ı hüsn atın önünce piyadedir
Bakî
piyale (piyâle) f.i. Divân şiirinde içi şarap dolu kadeh yerine çok sık kullanılır. Sevgilinin dudağı ve ağzı, içilmeye hazır bir piyâle olarak düşünülür. Rengi kırmızıdır. Onu içmek buse almaktır ve buse en az şarap kadar aşığı kendinden geçirtip sarhoş eder. Sevgilinin ağzı acı sözlerle doludur. Nitekim piyâlenin içindeki şarap da acıdır. Ancak aşığı gamdan azâd eden, yine o acı piyâledir (Sâkî la'line kesti emânım piyâle ver / Âzâd eyle bendeni gamdan savâba gir - Belîğ). Bazan piyâle şekil, renk ve çekiciliği yönünden gonca, gül veya lâle olarak karşımıza çıkar. Yine parıltılı ve kızıl rengi ile durmadan dönüşü, güneşi andırır. Aşığın kandinden geçmesine yol açtığı için sevgilinin güzelliği de baştanbaşa bir piyâle sayılır. Aşığın gözü ise kanlı göz yaşlarıyla dolu olmak yönünden bir piyâledir.
Divân şiirinde şarabın önemli bir yer tutması, şâirlerin sık sık piyâle veya eşanlamlı kelimeleri anmalarına ve onlar üzerinde çeşitli sanatlar kurmalarına yol açmıştır. (Câm-ı la'lîne olma pek meyyal / Ağzın açık kalır piyâle-misâl-Sâbit).

(bkz. câm).
pur (pûr) f.i. Oğul. Bu kelime çok zaman özel ad olarak "Pûr-ı Destan" "Pûr-ı Sâm" "Pûr-ı Zâl" "Pûr-ı Zâl-ı Zer" vs. şeklinde Zaloğlu Rüstem veya babası için kullanılır.
Çü kaş yayından ata Türkî gözün gamzen okunu Kişi karşısına turmaz gerekse Pûr-ı Sam olsun
Kadı Burhaneddîn
267
im
7> ,->/*"*'
î;fc-&»
Hurûşı kininin bir katresin bildirdi dünyâya Hücum ettikde Pûr-ı Zâl-i Zer Mâzenderân üzre
Nedîm
(bkz. Rüstem).
.,?> "
rÜe
Rabia (Râbica) a.i. Hicrî ikinci asrın başlarında yaşamış meşhur kadın velîye. "Adeviye" sıfatıyla tanınır. Basra'lı olup takva sahibi bir kişi imiş. Ona tâcü'r-ricâl (erkeklerin tacı) denilmiştir. Mezân Kudüs yakınlarındadır
rafizi (râfîzî) a.i. Hz. Ali'ye ve çocuklarına şeriat ve tarihî gerçeklere aykırı gelecek şekilde uydurmalarla bağlı olan bâtıl bir tarikat. Bunlara kızılbaş da denir. (bkz. kızılbaş).
Râfizî şahını mat eylemek için fi 'l-hâl Sürelim atımızı nat'-ı cihandan ileri
Yahya Bey
Rahim (Rahim) a.s. Merhametli, esirgeyen. Besmelede geçen bu kelime, Allân'ın adlarındandır. "Rahim" Âhirette müslümanlara acıyan, "Rahman" ise dünyada herkese acıyan, demektir. Allah dünyada her insana kişinin dilediği nispette verirse de âhirette yalnızca müminlere verir.
Sâni'un olduğuna lutfu amîm ,
A
Gösterir hey'et-i Rahman u Rahim ' ? •
•
Hakanı"
(bkz. besmele).
Rahman (Rahman) a.i. Dünyâda her canlıya, ayırım yapmaksızın acıyan Allah. (bkz. Rahîm).
rahmet (rahmet) a.i. Acıma, esirgeme, koruma, yarlıgama, Allah'ın Rahman* ve Rahîm* adlan da bu kel

türemiştir. "Rahmet etmek" yahut "Rahmetullâhi aleyh" sözleri ölenlerin arkasından söylenen duâ kelimeleridir. Ancak müslüman olmayan ölüler için "Allah rahmet etsin" yahut "rahmetli" sözleri kullanılmayıp "Toprağı bol olsun" veya "müteveffa" denir. Kur'ân-ı Kerîm'de rahmet âyeti diye anılan âyetler vardır. "Rahmeten li'1-âlemîn" sözü Peygamberimiz için kullanılır ve "Biz seni ancak âlemlere rahmet olsun diye gönderdik (Enbiyâ/107). "ayetinde geçer.

i Hak rahmet eylesin diyene rahmet eylesin
,,-, Kabr-i münîri ehl-i münâcâta Tûr ola r,
£
;, ;
Yahya Bey .

rahş (rahş) f.s. Gösterişli, yürük at. Zaloğlu Rüstem'in atma da Rahş denir. (bkz. at).

Ol şehsüvâr-ı mülk-i saadet ki rahşına Cevlân deminde
arsa-i âlem gelirdi teng
Bakî

rahşiye (rahşiyye) a.i. Divân edebiyatında at için yazılan kasîde ve mersiye. Bu tür kasidelerin nesip bölümünde attan bahsedilir. Abartılı bir anlatım hâkimdir. Sözkonusu edilen atlar olağanüstü özelliklere sahip olarak gösterilirler. Rahşiyyenin en karekteristik örneklerini Nef î (öl. 1635) vermiştir. IV. Murat'ın atlarından 22'si hakkında yazılan 53 beyitlik bir rahşiyesi şu beyitle başlar: Bârek-Allâh zehî rahş-ı hümâyûn-sâye/ Ki komuş nâmım sultân-ı cihan Bâd-ı Sabâ (bkz. rahş. at).

270

rakip (rakîb) a.i. Rakip. Herhangi bir işte birbirinden üstün olmaya çalışanlardan her biri. Divân şiirinde aşık-maşûk ikilisi arasında aşık ile yanşan ve ona ortak olan kişidir. Rakip, aşıkm nazannda kötü olan kişidir. Aşıka sevgili kadar eziyet eder. (bkz. ağyar).

Yahya hemîşe ol gözü bîmâra hoş gelir Ayb olmaya rakibine
hürmetler etdiğim
Yahya Bey

raks (raks) a.i. Oyun, sıçrayarak oynama. Eski dönemlerin raks'ı günümüzün danslarına benzemezdi. Köçek* denilen rakkaslar tarafından oynanan efelane, zeybek, horan vs. oyunlar raks olarak nitelendirilirdi. Belki Yahya Kemâl'in Endülüs'te Raks adlı şiirinde anlattığı İspanyol fiestalarına raks denilebilir. Divân şiiri

neş'e alâmeti olarak görülür. Mev-levî semâ*sı da bir nevi raks olarak nitelenir. Yerine göre kırlardaki çiçekler ve ağaçlar ile aşıkın göz yaşlan raks ura-bilir. Raks urmak, oynamaktır.

Sana teşbih olduğun işitti şâh-ı yasemen "i!"
'
Raks urur bezm-i çemende sâid-i simin salıp

Ahmed Paşa

Seyr olup raksı yine dilber-ı mümtazların Yine eflâke çıkar nâleleri sazların *

Nedîm

ramazan (ramazân) a.i. Kamerî ayların dokuzuncusudur. Bu ayda oruç tutmak farzdır. Hilâlin görünmesiyle başlar ve 30 gün devam eder. Kur'ân-ı Kerîm, bu ay içinde indirilmeye başlanmıştır.

Gününüz gün gibi türlü zeval ile geçer Kadrimiz bilmediler nitekî mâh-ı ramazân

Yayhâ Bey (bkz. bayram, oruç).

271

ramazaniye (ramazâniye) a.i. Divân şâirlerinin ramazan ayının gelişini tebrik için yazdıkları ve devlet büyüklerine sundukları kasidelere verilen addır. Böyle kasidelerin girişinde ramazandan bahsedilir. Enderunlu Vâsıf in bir ramazaniyesi şu beyitle başlar:

(

Sad şükr gelen mâh-ı şerîf-i ramazândır Hakk'ın niâm u rahmeti mebzûl-i cihandır

(bkz. ramazan).

ratlıgiran (ratl-ı girân) f.s.t. Ratl, litreye yaklaşan bir sıvı ölçeğidir. Ratl-ı girân ise iri ve dolu kadehe denir. Bu tür kadehler bezm*de sakî tarafından ortada dolaştırılır ve içindeki içkiden herkese birer yudum sunulur.

Destimde câmgörse benim ser-nigûn eder : Nâdâna sâgar istese ratl-ı girân verir

(bkz. bezm, câm).

ravza (ravza) a.i. Yeşilliği bol olan ve içi ferahlatan bahçe, bağ. Bu nedenle uluların mezarı ve cennet bahçeleri için "ravza" tabiri kullanılır, (bkz. bâğ).

Ravza-i hâk-i derin bâğ değil cennettir Kim ki cennet diler ol ravzada me 'vâ eyler

Fuzulî

raz (râz) f.i. Sır, gizli tutulan şey. Divân şiirinde sevgilinin dudağı bir sır olarak ele alını

anlaşılamaz, kimse bilemez. Özellikle İlahî aşk sözkonusu edildiği zaman, şarapta da sır özelliği bulunur.
Dil erişmez dehenin razına yüz dikkat ile Nükte-i gaybdır ol sırrı kim idrâk eyler
Ahmed Paşa
272
reaya (reâyâ) a.i. Bir hükümdarın idaresi altında olup vergi yükümlülüğü olan halk. Osmanlılarda İslâm dininden olmayan uyruklar için kullanılmıştır.
Ahâlî ızz ü devlette reâyâ emn ü rahatta Hüner erbabı rif'atte cihan yek-pâre nûrânî
Nedîm
recez (recez) a.i. Titrek. Aruz*da dört "müstef ilün" cüzünden oluşan bahre denir. Türk şiirinde kullanılan onbeş kadar kalıbı vardır, (bkz. bahr).
reddimatla (redd-i matlac) a.i.t. Bir gazelin matlarında geçen bir veya iki dizeyi, gazelin sonunda tekrarlamaya denir. Nedim'in bir gazelinde güzel bir redd-i matla örneği vardır: Matla beyti:
Bir şeker handeyle bezm-i sevka câm ettin beni Nîm sun peymâneyi sakı tamâm ettin beni Makta beyti:
Böyle ser-mest ü harâb etme Nedîn-i zarını Nîm sun peymânyi sakî tamâm ettin beni
reddimısra (redd-i mışrâc) a. i. t. Bir gazelin matla* beytinden başka bir beytinde geçen dizeyi makta *da tekrar etmeye denir.
Ey bülbül-i şûrîde nedir bunca figânın Feryadı ko sabr eyle ciğer kanını nûş et
Ol ruhları gül şevktim gel sen dahi Aşkî Feryadı ko sabr eyÎM'ciger kanını nûş et
Aşkî
273
reddülacüz alessadr (reddü'l-cacüz cale'ş-şadr) a.i.t. Bir
dizenin sonundaki sözü ikinci dizede tekrar etmeye denir. Altı çeşidi vardır: Aynı kelime hem sadr* hem de acüz*de bulunabilir. Bu kelime cinaslı da olabilir. Haşv* ve acüzide tekrarlanan kelimeler için de durum aynıdır. Gazelin matla* dizelerinden birinin makta*da tekrarına da reddü'1-acüz ale's-sadr denilebilir. Nitekim iştikak* da bu sanatı oluşturabilir.
Dâğ-ı nevdir kurs-ı mah üzre kelef zanneyleme ,,. Eyledi hüsnün sipihri dâğ-ber bâlâ-yı dâğ (bkz. beyit).

Refref (Refref) a.i. İnce yumuşak kumaş, bir çeşit döşek. Peygamberimizin Mi'râc gecesinde Sidretü'l-Müntehâ'dan Kürsi*ye dek üzerine oturup gittiği yeşil yaygının adı. (bkz. Mi'râc).
Yeri ger döşek ediben taşı ben yasduğ edersem Eşiğinde bana yeğrek cinân içinde Refref'ten
Kadı Burhaneddin
Söyleşirken Cebrail ile kelâm Geldi Refref önüne verdi selâm
Süleyman Çelebi
remel (remel) a.i. Koşmak, hasır örme. Arûz*da 4 "fâilâtün" cüzünden oluşan bir bahir olup Türk şiirinde kullanılan 15 kadar kalıbı vardır, (bkz. bahr).
remil (remi) a.i. Kum. Kendine özgü şekiller ile gaipten haber veren bir nevî fal. İlk zamanlar bu şekiller parmakla kum üzerine çizildiği için remi denilmiştir. Rivayete göre remil ilmi, Hz. Adem'den itibaren İdris peygamber vasıtasıyla Danyal peygambere bildirilmiştir. Remlin esası nokta olup her iki nokta
274
bir çizgi oluşturur. 16 şekil üzerinde işlem gören remilde kutlu ve kutsuz şekiller bulunur. Remilin sonucu iyi çıkarsa "beyaz düştü" denir. Remil ilmini bilene remmâl denir. Günümüzde bu tür falcahk yok olmuştur. Edebiyatta remilden çok rem-mal ile ilgili düşünceler ele alınmıştır.
Çıkta beyaz u humre ile falımız bizim
Hükmetti rüy-ı âline remmâlimiz bizim "i \
«
San 'at-ı remi ise gayet meş 'ûm Ekser erbabı fakır ü mezmûm
Nâbî
Vehbî
resul (resul) a.i. Elçi, Peygamber, (bkz. enbiya).
İstiare yoluyla Peygamberimiz için çok kullanılır.
Görenler benzedir ak sancağın Al-i Osman 'in Resulün ravzasında nârdan serv-i hırâmâm
Yahya Bey
revi (revî) a.i. Kafiyeyi oluşturan harflerin sonuncusu. Revîden sonraki harfler redif olarak kabul edilir, (bkz. kafiye).
reyhan (reyhan) a.i. Fesleğen. Divân şiirinde kokusu ve şekli itibarıyla ele alınır. Sevgilinin saç ve ayvatüyleri reyhana benzer. Özellikle ayva

sözkonusu edilince reyhan kelimesi üzerinde oyun yapılır. Ayrıca "reyhan" kelimesi cinâs-ı nakıs yoluyla "hayran" kelimesini oluşturur. Eski tıpta birinci derecede kuru ve sıcak kabul edilir. Koklanması uyku getirir. Kalbi kuvvetlendirir.
Gülzâr içinde sünbül ü reyhan hactt olur Salsan bu hüsn ü luft ile ruhsâre perçemin
Karamanlı Nizamî
Leb-i la 'lini senin cân dediler gerçek mi Hat-ı neshini ki reyhan dediler gerçek mi
Kadı Burhaneddîn (bkz. hat).
reyhani (reyhânî) a.i. Muhakkak* yazının küçük yazılan şeklidir, (bkz. reyhan ve hat).
rı (rı) a. ha. R (j) harfi. Şeklinin eğriliği nedeniyle kaş'a benzetilir. Diğer harfler içinde kullanılarak söz arasında bir kelimeye dikkat çekildiği de olur. (bkz. harf, ebru).
Dehen mîm ü kaşın râ ey elif-kad dâl'dır zülfün Buyur Aşkî kulun vaslınla bir dem ber-murâd olsun
Aşkî
Rıdvan (Rıdvan) a.i. Cennetin kapıcısı olan büyük meleğin adı. Ravza-ı Rıdvan tamlaması ise Cennet yerine kullanılır.
Hûr ile Rıdvan 'a benzetsem n 'ola kâyunı kim Hulle-i cennetle giymiş nurdan efser liva
Yahya Bey (bkz. melek).
nka (rıkca ve rıkâ) a.i. Bir yazı stili. Rıkâ tevkîin küçük boyda yazılanıdır. Sülüste nesh ne ise, tevkie nispetle nkâ odur. Rık'a Osmanlı Türklerinin icadı olup divâni hattaki dikey harflerin boylarının küçük kavis ve meyillerinin az olanına denir. Kolaylık ve hızla yazmaya elverişli bir yazıdır (bkz. hat).
rıtlıgiran (rıtl-ı girân) f.s.t. (bkz. ratl-ı girân).
Olup rıtl-ı girân-âsâ be-temkîn Ede zât-ı şerifin bezmi tezyin
Aynî

rical (rical) a.i. Belli bir mevkie erişmiş kişiler. Ulular. RicâliFl-gayb ise velîlerdir, (bkz. Gayb erenleri, gavs, kutb).
Kutb-ı aktâb-ı velayet meh-i bürc-i azamet Râvî-i kavl-i Nebî zübde-i ashâb-ı rical
Yahya Bey

ridf (ridf) a.i. Kafiyede revî*den önceki harekesiz "elif, "vav" ve "ye" harfleridir, (bkz. kafiye).
-
rikab (rikâb) a.i. Özengi. (bkz. at).
Cemşîd-i kâmrân ki süvâr olsa rahşına Dârâ tutar rikâbını Hüsrev inan verir
Nefî
rind (rind) f.i. Dünya işlerini hoş gören kişi. Çoğulu rindândır. Rind acıyı-tatlıyı, iyiyi-kötüyü hoş görür. Üzüntü ve neşe onun katında aynıdır. Hayat felsefesi böyle olan kişilere rind denilir ve rindlik divân şiirinde bir mazmun olarak ele alınır. Rindlik asla kalenderlik değildir. Belki kısmen bohemliktir. Divân şâiri kendini rind olarak değerlendirir. Ona göre cihanın bir pul kadar değeri yoktur. Hayatında hiç içki içmeyen şâirlerin dahî çok zaman meyhaneden, içkiden, sakiden bahsetmeleri çok zaman rindâne bir hayat yaşadıklarını empoze etmek istemelerindendir. Rûhî'nin terkîb-i bendindeki "yuf redifli bend, rindlik düşüncesini yansıtır. Rindce söylenmiş birkaç beyit:
Ben kimim bir rind-i şeydâ meskenim meyhanedir Duhter-i rez mahremimdir hemdemim peymânedir
- .... • ' .. —,. : •' ' ""' '. , ."
Ruhî
277
Kimdir bizi men eyleyecek bağ-ı cinândan Ki mevrûs-ı pederdir gireriz hâne bizimdir
Nâbî
Cânân gide rindân dağda mey ola rızân Böyle gecenin hayr umulur mu seherinden
Ziya Paşa (bkz. gazel). Risto (Risto) y.i. Aristo, (bkz. Aristo).
Müdebbir âsaf-ı devrân Felâtûn-pîşe Risto-rüşd Skender-haşmet ü Dâra-sipeh destûr-ı bî-hemtâ
Nazîm
rişte (rişte) f.i. İplik. Divân şiirinde sevgilinin saçı ve canı iplik gibi düşünülür. Can ipliği, sevgiliyle ilgili her şeye dolanır. Saçın ip oluşu ise aşıklan bağlamak, asmak vs. yönlerden kendini gösterir.
, Bu cism-i nizâr üzre döküp jâle-i eski £i
Çün rişte-i cân gevher-i mânâda nihânız
Neşâtî
riyaz (riyâz) a.i. Bahçeler, bağlar. Ravza* kelimesinin çoğuludur, (bkz. ravza ve bağ).

riyazet (riyazet) a.i. Nefsi kırıp dünya nimetlerinden uzak yaşama, perhiz ve kanaatle gün geçirme. Dervişliğin ilk şartlarından biri riyazettir. Az yeyip az içmek, az uyumak ve çok ibâdet etmek ile başlanan riyazette, helâl yoldan elde etmek gayedir. Belli bir usûlle yapılan riyazete erbain* de denir. Bu durumda riyazet ile çile* arasında bir bağ orataya çıkar. Bazı tarikatlarda riyazetin özel bir zamanı yoktur. Kelimenin gerçek anlamı, "Azgın atı zelîl kılmak"tır. Sufîler üç türlü riyazet kabul ederler: 1. Avâmm riyazeti: İlimle ahlakın; ih-

lasla da amelin süslenmesidir. 2. Havassın riyazeti: İçteki tefrikanın giderilmesi, kalp huzuru ile ibâdete yönelmektir. 3. Ahâssın riyazeti: Şuhûd u meşhûd ikiliğinin giderilip Allah'ın sıfatlarının tecellisine mazhar olunacak makama ermektir.

Nev'î

Sâim-i hecr olup rizâyet ile Erba'în çekse ol nice yıllar

(bkz. çile, erbaîn). ; , i ,

,. , ,,,

ru (rû) f.i. Yüz, çeh'e, dîdâr. (bkz. dîdâr).

h

Rûyunla cebinin güzelim mihr-i cihân-tâb [

Ol ruhlar ise pertev-i envâr-ı Huda 'dır

Hisâlî

rubai (rubâî) a.i. Dörtlü, dörtlük. İslâmî klasik edebiyatta tam bir anlam ifâde eden kendine özgü bir ölçüsü olan dört di-zelik nazım biçimi. Halk edebiyatındaki mâniye benzer.

Fars ve Türklerin, Arapça adıyla "rubâî"; Arapların da Farsça adıyla "dübeyt" veya "çâr-mısrâ" dedikleri bu nazım biçiminde 1.2. ve 4. dizeler kafiyeli, 3. dize serbesttir (a a x a). Ancak iki beyitlik kıta biçiminde (x a x a) yazılan rubailer de vardır. Rubainin her dizesi birbiriyle kafiyeli olursa' 'rubâî-i musarrâ" veya "terane" adını alır.

Rubainin kıta ve nazm'dan farkı özel bir ölçüyle ya-zılmasıdır. Hezec bahrinin, birbirinden küçük farklarla ayrılan 24 kalıbı kullanılır. Bunlardan "mef ûlü (------.)" birimiyle başlayan 12 kalıba ahreb*; "mef ûlün (----------)" birimiyle

başlayan diğer 12 kalıba da ahrem* denir. Kalıpların sonu "faul" veya "fâ" birimleriyle biter. Bir rubainin her
279
dizesi- özellikle 3. dize- ayrı bir rubâî kalıbıyla yazılabilir. Türk şiirinde daha çok ahreb kalıplan kullanılmıştır.
Rubainin bir başka özelliği de yoğun fikir örgüsüne sahip oluşudur. Bu bakımdan ahengi sağlamak oldukça güçtür. Ustaca söylenmiş rubailerde tasavvuf ve felsefe konularından dünya görüşüne; hicivlerden nüktelere kadar birçok konu özlü biçimde ifâde edilmiştir. Rubaide ilk iki dize fikrin hazılayıcısıdır. Asıl söylenmek istenen düşünce 3. veya 4. dizede ortaya çıkar. Genelde mahlassız şiirler olup divânların sonunda, rubâîyyât başlığı altında ve kafiyelerine göre sıralanırlar.
İlk rubailer İran'da yazılmıştır. Ortaya çıkışı hakkında değişik görüşler vardır. İlk defa Rûdegî (öl. 941) tarafından kullanıldığı sanılır. İran Selçukluları zamanında büyük gelişme gösteren bu nazım biçiminin en usta şâiri hiç şüphesiz Ömer Hayyâm'dır (XII. yy.). Hayyâm daha çok dünyanın geçiciliğini vurgulayarak onun güzelliklerinden yararlanmanın yollarını gösterir. Onun birçok dile de çevrilmiş olan rubaileri bütün zamanlar içinde en güzel rubailerdir. İran edebiyatından Ebû Saîd (öl. 1049) ve Baba Efdal Kaşanî de (öl. XII. yy.) rubaileriyle ün yapmış şâirlerdendir.
Arap edebiyatında rubâî şekli fazla rağbet görmemiştir. En eski Türk şiirlerinin dörtlüklerinden meydana gelmesi, rubainin Türk şâirleri arasında kolayca binemsenmesine ve hemen her dîvan şâirinin az veya çok bu konuda kalem oynatmasına yol açmıştır. Mevlanâ'nın (öl. 1273) Farsça olarak yazdığı 1500 kadar felsefî rubaisi, bu çığırın, Türk edebiyatında yaygınlaşmasında önemli bir rol oynamıştır. Mevlanâ'dan idibâren birçok şâir bu konuda başarılı örnekler vermişse de gerçek rubâî üstadları XVI. yy.da yetişmeye başlar. Kara Fazlî'nin (öl. 1563) 1000'e yaklaşan tasavvuf! rubaisi yanında
I
divânlarındaki 81 rubai ile Fuzulî (öl. 1556) ve 28 başarılı rubâî ile Ruhî (öl. 1606) çağa damgalarını vururlar. XVII. yy. Türk edebiyatında rubainin altın çağıdır. Azmizâde Haletî (öl. 1631) 1000 kadar rubâîsi ile tartışmasız en büyük, Türk rubâî şairi unvanını alır. Daha sonra 150'yi aşkın hikmetli rubâîsiyl

1712) gelir. Ardından dinî tasavvuf! rubaileriyle İbrahim Hakkı (öl. 1772), Esrar Dede (öl. 1797), Şeyh Galib (öl. 1798-9) ve Asafî mahlasıyla şiirler yazan Mahmud Celaleddin Paşa (öl. 1903) vardır. Cumhuriyet döneminde ise en büyük rubâî ustası Yahya Kemal'dir (Beyatlı).
rubımeskun (rubc-ı meskûn) a.i.t. Eskiler dünyanın dörtte birlik kısmında hayat olduğuna ve yalnızca o kısmının mamur bulunduğuna inanırlardı. Yedi iklîme (heft iklîm*) bölünen ve hayat olduğuna inanılan bu bölüme rub'-ı meskûn denilir.
Tururken Edrine şehrinde mahzun Gelip bir âfitâb-ı rub '-ı meskun
Yahya Bey
(bkz. iklim).
Rufaîlik tr.i. Şeyh Ahmedü'r-Rufâî tarafından miladî onikinci asırda kurulmuş bir tarikattır. Kızgın fınna girmek, ağzına ateş almak, şiş sokmak, kılıç vurunmak, keskin bıçakla vücudu kesmek gibi âdet ve âyinlere bu tarikatta çok rastlanır. Ancak bunların daha sonralan ortaya çıkmış hurafeler olduğuna şüphe -; yoktur. Ahmed-i Rufai, Abdülkâdır-i Geylanî'nin öğren-
- ! çişidir. Türkiye'de çok yaygın bir şekilde asırlarca devam eden bu tarikata göre akıl önemlidir. İlm-i İlâhî akıl ile elde edi-
;}:: lebilir. Amelin en iyisi iyi ahlaktır, diyen Ahmed-i Rufai gönül
, temizliğine önem vermiş ve bunu tavsiye etmiştir. Bu tarikatta herbiri 10 günü aşmayan dokuz riyazet* vardır. Bunların dördü aşılınca mürid artık tasavvufta ileri seviyeye varmış olur.
280
281
Her riyazette zikir değişiktir. Rufaîlikte iki kez de halvet vardır. İkinci halvet Muharrem ayının ilk yedi gününde olur. Zikirleri cuma günleri cuma namazından sonradır. Şeyh, siyah sank sarar, seccadede oturulur, halka halinde zikir devam eder. Ayinde def bulunur ve bazan sema* yapılır.
ruh (ruh) f.i. Yanak, satrançta "kale" adıyla bilinen taş. (Yanak anlamı için bkz. hadd) Ruh, "Anka kuşu" demektir. Bu kuştan kinaye olarak satranç oyununda düz haraket eden iki taşa ruh denir. Bu gün bu taşlara "kale" diyoruz. Ancak şâir bu kelimeyi çok zaman yanak anlamıyla tevriyeli kullanır Ruhsâr kelimesi de ruh

~ Dil beydakını verir ü şeh-mat olur ol kim . ı,
Satranc-ı mahabbette ruh-ı yâr ile oynar
Ahmed Paşa
Ger fil ise mat ola gerek şeh ruhiyile Canım pes anın yoluna matruh değil mi
Kadı
i Gün gibi arz eyle şahım şevk ile her yana ruh
,
s; i: .' " Görelim kirmi mukabil meh-ruh-ı zîbâ ne ruh
.
Celâli (bkz. satranç, had).
ruh (rûh) a.i. Canlılığı sağlayan şey. Duygu ve tutkuların mer-? kezidir. Kötülüklere meyilli olan ruha nefs* denir. İnsanlardaki ruh ölümsüzdür. Cemâdî, nebatî, hayvani ve insanî olmak 1 üzere dört çeşit ruh vardır. Rûh-ı küllî bütün ruhların me'hazıdır. Rûh-i insânî'ye nefs-i natıka denir. Dünya yaratılmadan önce bütün varlıkların ruhları yaratılmıştır, (bkz. Bezm-i elest ve Kâlû-Belâ).
282
Surette nola zerre isek ma'nîde yuhuz Rûhu'l-Kudüs'ün Meryem'e nejhettiği ruhuz "
Ruhî
Turmaz yüzünü görmese bürc-i bedende rûh . w
Tutmaz karâr bulmasa ehl-i hisar âb
Ahmed Paşa
(bkz. nefs, âlem).
ruhavi (ruhâvî) a.i. Türk musikîsinde bir makam olup elimizde numunesi yoktur.
Ben bâğ-ı hüner sünbülüyem sünbüle-beste (
Nâbî'nin usûlünde makam ise Ruhâvî
Sünbülzade Vehbî (bkz. ilm-i edvar, musikî).
ruhefza (rûh-efzâ) f.b.i. Cana can katan, ruha tazelik veren. Türk musikisinin iki asırlık bir makamı ise de elimizde numunesi yoktur. XV. asırda rûh-efzâ adlı bir çalgı aleti de var imiş.
Nâya dem-sâz edeli nâlem o rûh-efzâ benim Erdiğince sem 'ime âvâze-i saz ağlaram
Zatî (bkz. ilm-i edvar, musikî).
Ruhulemin (Rûhu'l-Emîn) a.i.t. Cebrail, (bkz. Cebrail).
Sutûr-ı midhat-i zâtın sürûr-ı kalb-i şekûr Misâl-i şeh-per-ı Rûhü'l-emîn oldu hemîn
Yahya Bey

Ruhulkuds (Rûhu'1-Kuds) ait. Cebrail, Cibril, Allah'ın emri ile Meryem*in kaftanının yenine üflediği için bu adla anılır. Bu üfürüşten Hz. İsâ* doğmuştur.
283
Rûh-ı Kuds oldu dehânı vü dili peygamber Han ashâb durur gül yanağı hayrü 'l-âl
Yahya Bey (bkz. Meryem, İsa).
RuhuIIah (Rûha'llâh) a.i.t. Hz. İsâ hakkında kullanılan bir tâbirdir. Babasız olarak dünyaya geldiği için bu adla anılır, (bkz. İsâ).
Deyre varmaktan murâd ihyâ-yı emvât eyleyip Putlara i 'câz-ı Ruhullâh 'ı söyletmek midir
Nailî
ruhsar (ruh-sâr) f.b.i. Yanak. (bkz. had, ruh).
Kime yanam yakılam her gece tâ subha değin Şem'-i ruhsârı ile rûsen idi sohbetimiz
Yahya Bey
Rum (Rûm) a.i. Roma, romalı. Eskiden Doğu Roma İmparatorluğu Anadolu'yu da içine aldığı için Anadolu'ya Rûm, Anadolulular da rûmî denilirdi. Burada yaşayan insanlar beyaz ırktan ve güzel oldukları için şiirlerde hemen çok zaman Habeş, Zencî veye Zengibâr ile karşılaştırılır ve tezat sanatı yapılırdı. Gündüz., Rûm ise; gece, Habeşli veya zencî olurdu. Türk ile Hinde de böyledir. Divân şiirinde sevgilinin yüzü için kullanılır. Bu yüz, gece renkli saçlar ile çevrilmiştir.
Çîn-i zülfünden nigâr el urdu nâgeh yüzine r Dedi galip Rûm 'dan leşker çıkar Şâm üstüne
Ahmed Paşa (bkz. Habeş).
Ruyinten (Rûyînten) f.i. İran şahlarından İsfendiyâr'ın oğludur. Keyâniyân sülâlesinden olup Zaloğlu Rüstem* ile yaptığı savaşlarla ünlüdür.

284
1 Eriye âteş-i kahrın görürse Rûyînten
Sararla benzini hışmın işitse Rüstem-i Zâl
ruze (rûze) f.i. Oruç. (bkz. oruç).
Hayalî
Dedim artırdı gamın hânını hecrin gecesi Dedi ni 'met çoğ olur çünki şeb-i rûze gele
Ahmed Paşa ruzıceza (rûz-i ceza) f.i.t. (bkz. rûz-ı hesâb).
Dursun kef-i hükmünde terâzû-yı adalet Havfin var ise mahkeme-i rûz-ı cezadan

Ziya Paşa
ruzihesap (rûz-ı hisâb) f.i.t. Hesap günü. Kıyemet*ten sonra insanların hesaba çekilecekleri gün olan mahşer* günü. Buna rûz-ı ceza da denir. (bkz. mahşer, kıyamet).
Ölmeden rûz-ı hesabı gözümüz gördü bizim i   Konmadı çehremize bâr-ı gubâr-ı isyan
*
Yahya Bey
ruzigar (rûzigâr) f.i. Zaman, devir, dehr, vakit. Divân şiirinde zaman düşüncesi bir olaylar zinciri olarak çok zaman başlıbaşına bir kuvvettir. Rûzigâr dünyanın içinde bulunulan devridir. Felek içinde bu devir, dünyanın başlangıcına uzanırsa da ibnü'1-vakt* ve ebü'1-vakt* düşüncesi daima bir dönem için geçerlidir. Divân şâirinin zaman karşısındaki tutumu olumsuzdur. Rûzigâr elinden daima şikâyettedir. Rûzigâr onun ümidini kırmış, değerlerini bilmemiş, ona eziyet etmiştir. Felek onun muradı doğrultusunda dönmemiştir. Zamanın bu tutumu yalnızca şâir için değil her insan için geçerlidir. Belki sevgilisinin veya adaletli ve lütuf sahibi bir padişahın devrinde yaşamak, zamanı çekici yapabilir. Yapılacak şey, zamana karşı

rind* tavrı takınmaktır. Ondan zevk almaya bakmak gerekir. Bunlara ilaveten şâir, rûzigârın kendi şiiriyle şeref bulduğunu söyleyerek de övünür.
Zamanı oluşturan parçalar içinde yıl, mevsimler aylar, günler vs. sayılabilir. Şâir zaman için yerine göre nigâr, pîr, hâr, bâğ, gülsen, taze, cüvân, kînedâr vs. teşbih ve mecazlar kullanır. Ancak rûzigâr, dehr veya dünya kelimeleri içindeki gizli olan zaman ve kendini güzel gösteren bir kocakarıdır. Rûzigâr kelimesinin "yel, rüzgar, esinti" anlamıyla da çok zaman tevriye yapılır.
Bakî çemende hayli perişan imiş varak Benzer ki bir şikâyeti var rûzigârdan
Bakî (bkz. felek, dehr, ebü'1-vakt, ibnü'1-vakt, bahar).
ruzigar (rûzigâr) f.i. Yel, esinti, nesim, bâd, rîh, riyâh. Rüzgâr, "yel" anlamıyla divân şiirinde oldukça geniş bir kullanım bulmuştur. Öncelikle aşıkın âh'ı ile sıkı bir münâsebeti vardır. Sevgilinin saçlarındaki koku rüzgârda daima mevcuttur. Sabah ve seher vakitlerinde esen rüzgârda bu özellik daha belirgindir. "Yele vermek" deyimi ile aşık, ömrünün ve emeklerinin boşa gittiğini anlatmaktadır. Rüzgâr sevgilinin saçını çö

sevgiliye ve onun saçındaki kokuya karşı duyduğu aşktan dolayı yapar. Rüzgârdaki misk (müşg) kokusu yine sevgilinin saçından alınmadır.
Bazan rüzgârı bir postacı, bir ulak olarak görürüz. Bu durumda sevgiliden aşıka koku; aşıktan sevgiliye özleyiş, niyaz, âh u feryâd getirip götürür.
Rüzgâr devamlı esişiyle toz oluşturur. Aşık bu esinti ile sevgilinin ayağı tozuna kavuşur. Rüzgârın devamlı dolaşıp durması aşıkın hâline pek uygundur. Nitekim aşık ağlarken o da yağmur bulutlarını harekete geçirir.
286
Rüzgâr şiddetli olunca çiçeklere zarar verir. Hafif estiği zaman da güllerin açılmasına neden olur. Onun hafif hafif esmesi her yeri cennet bahçesi haline getirir. Ağaç yapraklarını yavaş yavaş açıp okur. Hz. Süleyman*ın rüzgâra hükmetmesi, büyücü ve cadı*ların rüzgâra binip gitmeleri, anâsır-ı erbaa*dan biri olan hava'yı oluşturması vs. yönlerden ele alman rüzgârın çeşitleri de vardır. Bunlar arasında sabâ*, nesîm*, bâd-ı hazân* vs. sayılabilir. Rüzgâr üzerine teşbîh ve mecazlar içinde divâne, kârbân, attâr*, ferrâş, kimya*, tûtiyâ*, meşşâta, Rûhu'1-Kuds* vs. örnek verilebilir. Kur'ân-ı Kerîm'de Âd* kavminin helak edilişi dolayısıyla (Zâriyât/41-42) ve rüzgârın işlevi hakkında (Rûm/ 48-51) da âyetler bulunur. Tefsirlerde de bu ayete dayanarak rüzgârın menşeinin ikinci arzda olduğu söylenmektedir.
Vardı ömrüm ârzû-yı buy-ı zülfünden yele Ol kuru sevdadan hâsıl çünkü budur neylesin
i
Ahmed Paşa
°(Yesin raldb meyve-ı vaslı ki rûzigâr Yemişin iyisin tonuza nasîb eder
Karamanlı Nizamî (bkz. attâr, sabâ, nesîm, bâd, bahar, hazân, bulut).
rücu (rücûc) a.i. Geri dönüş. Bir fikrin daha etkili olması için söylenilen şeyden caymış gibi davranmak.
-»,
Erbab-ı teşâür çoğalıp şâir azaldı ' r"°
i Yok öyle değil şâirin ancak adı kaldı
:i
M. Nacî
Bu beyitte önce şâirlerin azaldığı, sonra bu fikirden cayılıp şâirin kalmadığı söylenerek fikir kuvvetlendiriliyor.

28?
rüku (rükûc) a. i. Namazda dizlere tutunarak bedenin belden yukansım yere paralel olarak eğme. Namazın fârzlarından biri olup rükûda en az üç defa tesbîh okunur.
Rükû u secde eder kimi kim dahi kıyam İbadet üzre komuş her birini Rabb-i Muîn
Yahya Bey (bkz. namaz).
Rüstem (Rüstem) f.i. İran'ın ünlü kahramanı. Adı Şehnâme*de övgüyle anılır. "Rüstem-i Dâstân, Rüstem-i Zâl, Pûr-ı Zâl, Pûr-ı Zâl-i Zer, Pûr-ı Destân.Tehemten, Heft-hân-ı Acem" gibi sıfatlar hep onundur. Eski şiirimizde kahramanlık, acı kuvvet ve yenilmezlik sembolü olarak özellikle kasidelerde anılan Rüstem, Cemşîd* soyundan gelen Nerimân*ın torunu ve Sam*ın oğlu olan Sicistân ve Seyistân hükümdarı Zâl*in oğludur. Daha delikanlılığında birçok devleri öldürmüş ve olağanüstü basanlar göstermiştir. M.Ö. 4. asırda Keykâvus zamanında yaşadığı sanılmaktadır. Turan* hükümdarlanyla ve Efrasiyâb* ile olan savaşlan yanında Siyavuş'u öldürmesi ve Güştab*ı esaretten kurtarmasıyla da ünlüdür. Zerdüşt dinine girmemiş ve İsfendiyâr* ile savaşmıştır. Zâl, saçı, kaşı ve kirpikleri beyaz olarak doğduğu için bu lakabı almıştır. Kelime olarak Zâl, kocakan demektir. Zâl-ı zer de yine bu beyazlıktan dolayı ona verilen lakaptır. Bu hâli uğursuzluk sayan babası Sam, "Bu benim oğlum değildir" diyerek onu Elburz dağına atmış. Zâl, orada Sîmurg* denen kuş tarafından beslenip büyütülmüş ve kendisine "Dâstân" denilmiş. Dâstân "hîle" demektir. Bu nedenle Rüstem'in adı zülf, kaş, göz, gamze gibi öldürücü ve hîlekar özelliklerle birlikte çok kullanılır.
Almış ele Rüstem gibi şimşirini gamze Olmuş ana müjgânları saf saf sipeh-i mest
Nefî
288
Rüstem-i Zâl ki vasfıyla dolup Şehname Malik olmuşdu Tehemten 'ligine hân 'in
Osman Nevres
Hurüş-ı kininin bir katresin bildirdi dünyâya Hücum ettikde Pûr-ı Zâl-ı Zer Mâzenderân üzre
Nedîm
Zülfü özünü yüzünde gerçi ki Rüstem diye Sen anı başından anla hiledir Dâstân eder
Kadı Burhaneddîn (bkz. heft-hân, Pûr).

«V A', »"• L ••
«!>;v4i .
U'
t, 1 V '
5 > '
saba (sabâ) a.i. Doğu cihetinden esen hafif ve latîf rüzgâr. Sabâ yelinin divân şiirinde kullanımı, sevgilinin kokusunu taşıması, dağıtması ve yayması esası üzerine kurulmuştur. O, dâima sevgilinin saçlarından bir iz ve koku taşır. Gülsen, bâğ, bostan vs. yerleri dolaşarak oraların gelişmesine de yardımcı olur. Goncayı açıp gül eyler. Serviyi donatır, nergisin gözünü açıp lâleye kırmızılık verir. Âşıka sevgiliden haber getiren bir postacıdır. Sevgilinin saçındaki misk, anber, sünbül ve reyhan kokularına sahiptir. Aşık bâzan kendini sabahın ellerine bırakır ve sevgilisine götürmesini ister.
Sabâ zülfün kokusundan muattar kıldı âfâkı Cemâlin nüshasın gördü yele verdi gül evrakı
Karamanlı Nizamî (bkz. ruzigâr).
Saba (Sebâc) a.i. Hicaz ile Yemen arasında kalan bir bölgenin eski adıdır. Melîke Belkıs*ın diyan olup halkı, önceleri güneşe taparken sonra Süleyman peygamberin dinine girmişlerdir.

Bağlık, bostanlık, yeşillik, çimenlik, akar suları bol ve her tarafı çok güzel bir ülke imiş. (bkz. Süleyman).
Hüdhüd-ı nutkumu bağ-ı sühanimde görse Ola zindan dil-i Belkîs'a çemenzâr-ı Sebâ
Nazîm
sabah (sabah) a.i. Sabah. Divân şiirinde sabah hem bir zaman unsuru hem de tabiat hâli olarak ele alınır. Zaman olarak sabah, günün başlangıcıdır. Bu zaman, çok kez "seher" unsuru ile karşımıza çıkar. Subh şekliyle daha çok "subh-ı sâdık" ve "subh-ı kâzib" tamlamalarını kurar. Genel olarak sabah, karanlıktan, durgunluktan, dinlenmeden sonra aydınlık, canlılık ve çalışmayı beraberinde getirir. Ancak yine de sabahta bir mahmurluk vardır. Uğurlu bir vakit olarak da Allah tarafından günlük nzıkların dağıtıldığı andır. Seherde edilen dualar kabul edilir. Seher ile dinin sıkı bir bağı dile getirilir.
Sabah, karanlığın yakasının yırtılmasıdır. Renk ve parıltı onunla bir ortaya çıkar. Sabahleyi

açar, tabiatta yeni bir canlanış başlar. Güneş'in ilk ışınlarıyla birlikte tatlı esen sabâ* yeli insana bir rahâvet verir. Sevgilinin yüzü sabah aydmlığındadır. O anda sevgili uykudan yeni uyanmıştır ve mahmurluğu üstündedir. Bu nedenle baygın bakar. Sevgilisiyle birlikte geceleyin kişi, sabahın olmasını istemez. Subh-ı kâzîb, (yalancı sabah) tanyeri ağarmadan evvel ufukta görülen geçici aydınlıktır ki, birkaç dakika içinde kaybolur. Subh-ı sâdık (gerçek sabah) ise ufukta hakikî şafağın sökmesidir. Buna çîn-seher de denilir. Sevgilinin yanağı üstündeki ayvatüyleri subh-ı kâzib gibi kabul edilir ve yanak üstünden giderilmekle subh-ı sâdık ortaya çıkar. Sabah üzerine yapılan teşbih ve mecazlardan birkaçını da şöyle sıralayabiliriz : Güneş denen sultanın ülkesi, kızıl sancak, gül

292

bahçesi, sofra vs. Sabah, duhâ* (kuşluk) zamanına kadar sürer. Sabahın zıddı akşam (şâm) dır.

Derd ile yere çaldı külahını subh-gâh Çâk etti gussadan yakasın asuman dahî \

Ahmed Paşa

Hatt-ı izan yâre iki subh olur misâl Kim biri kâzib ola biri sâdîka seher

Necâtî

Zülfü ruhsânn gamından dilberâ ner subh u şâm ' Kan döker ayn-ı şafak bu çeşm-i giryânım gibi

Karamanlı Nizamî

Sabbahîlik tr.i. Hasan Sabbâh tarafından XI. yy.da kurulmuş bir mezhebtir. Buna Haşşâşiye de denilir. Bunun nedeni mezhep mensuplarının haşhaştan elde edilen afyonu kullanmalarıdır. Oniki imam* ve İsmâiliye mezhebinden çıkmıştır. Ömer Hayyâm ve Nizâmü'lmülk ile birlikte Nişâburda tahsil görmüş olan Hasan Sabbâh, koyu bir Oniki imam sâlikidir. Çok zeki bir kişi imiş. İran'da Alamut (El-mûte) kalesini kendisine merkez edinmiştir. Bu mezhebe göre 7 tabaka vardır. Bunlar halîfe, üstâd-ı kebîr, dâî, refik, fedaî, lâsık, ahâlîdirler. Lâsıklar fedaî namzedi idiler. Fedaîler ise mezhebin bel kemiğini oluşturuyorlardı. Bunlar iri yarı, katil yapılı ve kan dökücü kişilerdi. Devrin nice seçkin müslümanı bunlar elinde can vermiştir. Fedaî teşkilâtı Hülagû tarafından dağıtılmıştır. Mezheb daha çok İran, Suriye ve Mısır'da yayılmıştır. Bu mezhebe göre insan daima Allah ile beraber olmalıdır. Gerçek ibâdet de zaten

imam müntesibleri gibi Mehdî'yi beklemezler. Onlar için mehdî ve imam, Hasan Sabbâh'tır.
saç tr.i. Divân şiirinde en çok kullanılan güzellik unsuru sayılabilir. Mû, gîsû, zülf gibi adlar altında ve birçok yönden ele

alınan saç, sayısız teşbih ve mecazlara konu olmuştur. Şekli, kokusu, rengi vs. yönlerden birçok beyte anlam veriri Öncelikle saç, perîşân*, düzensiz, dağınık, uzun vs. durumlarıyla aşıkın aklını başından alır, esîr eder, perişan eder. Ondaki koku bazan kendinde mevcuttur, bazan da dışarıdan gelir. Misk ve anber bile sevgilinin saçı kadar güzel kokamaz. Bu kokuyu rüzgar alıp aşıka götürür. Saçın rengi daima siyahtır. Asla başka bir renkte olamaz. Geleneğe göre saç her ne kadar örüklü, fes veya ferace altında gizli; sarışın, kızıl vs. renkli ise de divân şiiri onu daima kara ve dağınık görür ve gösterir. Saç hakkında söylenecek söz çok ise de biz yalnızca teşbih ve mecazlarını sıralamakla yetineceğiz.
Şekil yönünden : Resen, rişte, rîsmân, zincir, silsile, mâr, ejdehâ, su'bân, zehr, çevgân, âb-ı revân, tûl-i emel, ömr-i câvidân, kıssa, yol, tesbîh, hamâyil, fetîl, kandîl, râyet, şeh-per, berg, Ka'be örtüsü, seccade, nikâb, zırıh, câme, sâye-bân, cim, dal, lâm, çengâl, dâr, fitrâk, na'l, akrep, nerdüban, hat, kemend, dâm, olta, ağ, halka, halhal, çenber, bend, ukde, sünbül, hûşe, cârûb, çeri, kalem, nâme, heykel, bağbân, nakkaş, kâm-rân, âşık, câdû, sihr, Hârût*, hırsız, şahbaz, tavus, Hümâ, ebr, mahşer, rivayet, bid'at, fitne, belâ, cevr, ahd, ferzâne, İbrahim vs..
Koku yönünden : Misk, nâfe, anber, semen, reyhan, ud, abîr, galiye.
Renk yönünden : Gece, Leylâ, leyi, şâm, şebistân, zulumât, mağrib, duman, Şebdîz*, şeb-rev, dâğ, menekşe, Hind, Hindistan, hindû, küfr, kâfir, bî-din, büt-perest, zünnâr vs.
Aşiyân-ı mürg-i dil zülf-i perişânındadır Kande olsam ey peri gönlüm senin yanındadır
Fuzuli

Dest-i sabâ saçını dağıttıkça sanırım Bezm-i baharda saçınır müşg-i nâb gül
Ahmed Paşa

Boyundur matlab-ı a 'lâ-yı cân-ı mübtelâ ömrüm Saçındır sâlik-i râh-ı cünûna müntehâ ömrüm
Nev'î
Serapa söyle pürdür nâz u îmâ vü işaretten Sanırım her ser-i mûyunda çeşm ü ebruvân vardır
Nedim
sad (şad) a.ha. Divân şiirinde sevgilinin gözü sad ("*") harfinin yuvarlağına benzetilir. Özellikle badem gözlü olan sevgili hakkında başka harflerle birlikte güzelliğe ait bir kelime resmedilirken kullanılır, (bkz. harf).
Nas getirdi hüsnünün da'vâsin isbât etmeğe Ol ki yânın kasını nün u gözün sâd eyledi
Dehhanî
sad (şacd) a.i. Kutluluk, uğur. Eski astronomide Zühre* ile Müşteri* gezegenleri sa'd olarak bilinir ve ikisine birlikte "sa'deyn" denilir. Sa'd-i asgar (küçük kutluluk) Zühre; sa'd-i ekber (büyük kutluluk) ise Müşteri'nin adı olmuştur. Yıldız ve burçların iyi ve kötü saatleri bu nazariyeden çıkmıştır.
Çerh-i feleğin sa'dine vü nahsine lanet Kevkeblerinin sabit ü seyyarına hem yuf
Ruhî
(bkz. nahs, Müşteri, Zühre). sadak tr.i. Okluk, ok torbası, kubur. (bkz. Kubur).
sadef (şadef) a.i. Sedef, inci kabuğu, inciyi yapan hayvan. Bu hayvan daha çok Hind ve Çin denizlerinde bulunurmuş. De-

niz kaplumbağasına benzeyen bir çeşit istiridyedir. Nisan ayında (18 Nisan) denizin yüzüne veya sahile çıkarak ağzını açar ve yağmur tanesi yutarmış. İşte bu yağmur tanesi daha sonra inciye dönüşürmüş. Divân şiirinde sadef, şekil yönünden kulak veya göze benzetilir, (bkz. dür).
Gözün sadefinden nice dürdâne dökersin Sol dişi güher dudağı nurcân ere umma
Dehhânî
Dür-ı dendânına ey ağzı sadef öyküneli Dür-i deryâ-yı Aden lü 'lü-yi lâlâ geçinir
Hisâlî
sadr (sadr) a.i. Göğüs, ön, baş kısım. Beyitte ilk dizenin ilk aruz cüzünü oluşturan kısmına sadr denir. (bkz. beyit).

Safa (Şafâ) a.i. Mekke yakınında bir tepenin adıdır. İsmail* peygamberin annesi Hacer Safa ile Merve* arasında su aramak için gelip gittiğinden dolayı hacılar bu iki tepe arasında 7 defa hızla yürürler. Haccın adabından olan bu yürüyüşe sa'y denilir. Divân şiirinde Safa kelimesi çok zaman sa'y ile birlikte kelime oyunları içinde ele alınır. Safa kelimesinin "keyif, saflık, parlaklık, ruh ve gönül aydınlığı vs." mânâlan da vardır.
Câm-ı safâyı bize sun sâkiyâ Kim susamış ol meye ehl-i Safa
Nesimî
saffınial (şaff-ı nicâl) a. i. t. Ayakkabıların konulduğu yere denirse de divân şiirinde bir meclisin en aşağı bölmesine, belki kapı eşiğine tabîr olunur. Mecliste herkesin mertebesine göre oturacağı yer teşrifata tabî idi. Bu nedenle saff-ı niâl tevâzû eseri olarak anılır. Camilerdeki son cemaat yerine de bu adın verildiği bilinmektedir.
296
Saff-ı niûli mesken-i âlî tasavvur et Doğrulma yerlerin yücesine duhân gibi
Yahya Bey
Safîyyullah (Şafîyyu'llâh) a.i.t. Âdem peygamberin lakabıdır, (bkz. Âdem).
sağar (şâğar) f.i. Kadeh, içki bardağı, câm. (bkz. Câm).
Destimde câm görse benim ser-nigûn eder Nâdâna sâgar istese ratl-ı girân verir
Nefî
Bir nîm neş 'e say bu cihanın baharını Bir sâgar-ı keşideye tut lâlezârını
Nedîm
sahibkıran (sâhib-kırân) a.f.b.i. Kıran sahibi. Kıran, kutlu yıldızlar olarak bilinen Müşteri* ile Zühre*nin (bkz. sa'd) aynı burçta, aynı derece ve noktada birleşmesidir. Böyle bir anda doğan veya doğduğuna inanılan kişilere sâhib-kırân denilir. Özellikle devlet ululan için kullanılan bir tâbirdir. Böyle kişilerin her konuda tam bir talih açıklığı ve uygunluğu içinde olduğuna inanılır. Kıran vaktinde tahta geçen pâdişâhlara da sâhib-kırân denilir. Divân şiirinde birçok pâdişâh hakkında bu sıfat kullanılmıştır.
Gözün ser-fitne-i rûy-ı zemindir Çü şol sâhib-kırân ile karîndir
Kadı Burhaneddîn

Dîvâna çıksa Âsaf-ı Cemşîd kevkebe Meydâna girse Rüstem-i sâhib-kırân olur
Nefî
J
297
sahilnâme (sâhil-nâme) a.f.b.i. Divân şiirinde İstanbul sahilleri ile buralardaki yerleşim bölgelerinin topluca anlatıldığı şiirlerin genel adı.
Edebiyatımızda örneklerine az rastlanan şiir türlerinden-dir. Genellikle mesnevi nazım şekliyle yazıldıkları görülür. En dikkat çekici yanlan gerçekçi bir anlatıma sahip oluşlarıdır. Sahilnâmeler daha çok Galata'yi anlatarak başlarlar. Sonra Rumeli kıyısından Karadeniz'e kadar Boğaz sahilleri ve köyleri ile iskeleler kısa kısa tanıtılıp tasvirleri yapılır. Kavaklar'dan Anadolu yakasına geçilip Umuryeri'nden itibaren Fenerbahçe ve Adalar'a uzanılır. Böylece 50'yi aşkın sahil bölgesi tanıtılmış olur.
Sahilnâmelerin önemi, bizim şimdi unuttuğumuz veya adını değiştirdiğimiz bölgelerin eski şekilleri hakkında tarihî bilgiyi içermesinden gelir. Sanatlı bir üslûp ile birer beyit içinde ele alınan Boğaziçi'nin yerleşim alanları, daha çok adları ile yakından ilgili kelime oyunları, cinaslar ve sanatlar vasıtasıyla cazip yerler haline getirilir. Yeri geldikçe semtlerin orijinalliklerinden, insanlarından, sosyal yapısından, coğrafî durumundan, havasından, suyundan vs. özelliklerinden kısaca bahsedilip tanıtılır.
Divân şiirinde Sahilnâme (Sevâhilnâme) adıyla bilinen bir mesnevi, XVHL yy.da şâir Fennî (öl. 1745) tarafından yazılmıştır. "Hep galat sözle geçirdi gününü âşık-ı zâr / Galata seyrine gitmiş meğer ağyar ile yâr" dizeleri ile başlayan , 57 beyitlik bu şiirin edebiyat tarihimiz içinde pek sevilmesi ve daha yazıldığı dönemden itibaren geniş etkiler uyandırması, birçok şairi sahillerle ilgili şiirler yazmaya teşvik etmiştir. Özellikle İstanbul hakkında yazılmış birçok şiir veya eserin bir bölümü sahilnâme niteliğinde semtlerden bahseder (msl. Vâsıf binelim kayığa İstinye Koyu'ndan / Sâgar çekerek şevk ile Kan-
298
^ dilli Suyu'ndan - Vâsıf; Vaktidir zevk ü safâya doyalım / Ne Hisar u ne Tarabya koyalım - Fâzıl). Bunun yanında İzzet Ef.nin (öl. 1797-98) Fennî'yi örnek

sahilnâme manzumesi ile yazarı belli olmayan murabba nazım biçimiyle yazılmış 43 bendlik "Destan-ı Medhiye-i İslambol" başlıklı sahilnâme, kendi türlerinin karakteristik özelliklerini göstermek bakımından önemlidirler. Destan-ı Medhiye-i İslambol, taşbasması olarak yayımlanmıştır (İstanbul, ts.).
said (sâcid) a.i. Kolun dirsek ile bilek arasında kalan kısmı. Divân şiirinde gül, yasemen, simîn, âb, Tûbâ vs. olarak nitelenir, (bkz. bâzû).
Gösterip şeklini mânend-i Mesîhâ sâid Nice bin mürde dili eyledi ihya sâid
* * *
Benzedir cennet-i me'vâya yüzün ehl-i hıred Nahl-i Tuba'ya müşâbihdir o zîbâ sâid
Celâlî
saki (sâkî) a.i. Kadeh sunan, içki veren. Divân şiirinde bezm* aleminin en önemli unsurlarından biri sakidir. Meclise neşe ve canlılık veren odur. Ortada dolaşarak içki dağıtmak onun görevidir. Şâirin gözünde sevgili, bir sâkî sayılır; yahut bizzat sâkî sevgili mesabesindedir. Bazan sakî mutrib* olarak da görev yapar. Bütün bu hallerde sakî mutlaka güzelliğiyle dik-
'•' kat çeker. Hatta âşık, içkiden değil sakinin güzelliğinden sarhoş olmalıdır. Sakîden içki dışında dilekte de bulunulabilir. Me-
; selâ şair ondan vuslat veya dudağının içkisini sunmasını isteyebilir. Sakinin sâid*-i sîmîni daima görülmelidir. O Hızır'a benzer ve bereket dağıtıp herkesin gönlünü yapar, hazırlar, içki sunar, meclise neşe ve parlaklık sunar, şarkı söyler vs.
299
Ola sâkî edîb ü sâhib-esrâr Melek-hû mâh-sîmâ mihr-ruhsâr
Sâkiyâ cür'a-i câm-ı leb-i cân-bahşını sun Çekmesin ehl-i saf-â bâde-i hamrâ gamını
Aynî
Bakî
Bir şeker handeyle bezm-i şevke câm ettin beni Nîm sun peymâneyi saki tamâm ettin beni
Nedîm
(bkz. bezm, câm, bade, mutrib).
sakinâme (sâkî-nâme) a.f.b.i. Klasik İslam-şark edebiyatlarında gerçek ya da mecazlı anlamıyla içki ve içki âleminin övülerek anlatıldığı manzum eserlerin genel adı.

Sakinâmelerin kaynağı Arap edebiyatındaki hamriyyeler-dir. Bu şiirlerde içki övülüp sarhoşluğun çekiciliği anlatılırdı. Nitekim Cahiliye devrinden itibaren arap şairleri şarapla ilgili düşüncelere şiirlerinde geniş şekilde yer vermişlerdir. Tarafa b. Abdülbekr (öl. 560), Antere b. Şeddâd (öl. VI. yy. sonu), A'şû el-Ekber (öl. 629), Cebid b. Râbia (öl. 661) ve Adi b. Zeyd (öl. 604) bunlardandır. İslâm'ın ilk dönemlerinde unutulmaya yüz tutan bu tür şiirler Emevîler devrinde yavaş yavaş kendini hissettirmeye başlamış ve Abbasiler zamanında büyük bir gelişme göstermiştir. Özellikle Ebu Nüvâs'ın (öl. 813) hamriyyât türünde çok beğenilen manzumeleri vardır. Çoğunluğu gazel biçiminde olan bu şiirler tam anlamıyla birer sakinâme sayılamazlar. Arap edebiyatında gerçek bir sakinâme örneğini Hilbetü'l-Kümeyt adlı eseriyle (yazılışı 1421) Şemseddin Muhammed en-Navecî (öl. 1455) vermiştir. Sonraları şarapla ilgili manzumeler ve sakinâmeler yazan birçok Arap ve Fars şairi onu örnek almışlardır.
300
İran edebiyatında şarap şiirleri daha Sasanîler döneminde yazılmakta idiyse de gelişmiş ve gerçek sakinâme özelliklerini kazanmış eserler çok daha sonraları ortaya çıkar. Nizamî'nin (öl. 1214) İskendernâme'sinin sonlarındaki birtakım beyitler ile Hüsrev-i Dehlevî'nin (öl. 1325) 102 beyiüik bir mesnevi parçası İran edebiyatının ilk sakinâmeleri kabul edilir. Ardından Hâcu-yı Kirmanî'nin (öl. 1360) 85 beyitlik, Hafız-ı Şirazî'nin de (öl. 1390) 147 beyitlik sakinâmeleri gelir. Sonra sırayı Camî'nin (öl. 1492; 116 beyit, mesnevi), Hatifî'nin (öl. 1521; 28 beyit, mesnevî), Urfi-i Şirazî'nin (öl. 1590) ve Feyzi-i Hindî'nin (öl. 1595) sakinâmeleri alır.
Klasik İran edebiyatında en tanınmış sakinâmeyi Zuhuri (XVII. yy. başı) yazmıştır. 804 beyitlik bir mesnevi olan bu eserden sonra Mirza Ebu Türâb'ın 15 bendlik tercî-i bendi, Muhammed Sofi Mazenderanî'nin (254 beyit), Rükneddin Mes'ud Kaşanî (204 beyit) ve Hakim Şifayî'nin (1036 beyit) sakinâmeleri vardır. Konu bakımından genel bir çerçeve içinde ele alman sakinâmelerde çok zaman tasavvufî bir âlemin neşvesi anlatılır. Şâir genellikle felekten ve zamandan şikâyet ile konuya başlar. Sonra manzumenin uzunluğuna göre tabiat tasvirleri, sakîye hitap ile şarap istenmesi, mey (şarap) hum

câm (kadeh), sürahi, meyhane, mugân (meyhaneci), mugannî (şarkıcı) mutrib (çalgıcı), saz, şeb (gece), subh (sabah), şem'(mum), duhan (tütün), gubâr (afyon), bahar, Temmuz, bazan, şita, vs. ele alınarak bir aşk ve şarap meclisine ait duygu ve özellikler anlatılır. Tasavvufî sakinâmelerde her öğenin bir karşılığı vardır. Sakî (mürşid), mey (İlahî aşk), meyhane (tekke) vs. bunlardandır. Mesnevî türünde yazılmış olan uzun sakinâmelerde tevhîd, na't, münacaat, sebeb-i te'lîf gibi klasik mesnevilerde bulunan bölümler de yer alır.
Sakinâme türü daha çok mesnevi biçimiyle kaleme alınmıştır. Ancak terkîb-i bend, tercî-i bend ve kaside nazım şeklini kullanan şâirler de vardır. Hatta manzum eserlerin içinde birer bölüm hâlinde de sakinâmelere rastlamak mümkündür.
Türk edebiyatında sakinâme türü XVII. yy.da altın çağını yaşamıştır. İlk sakinâme ise Revanî'nin (öl. 1524) 557 be-yitlik mesnevi biçimindeki ünlü İşretnâme'sidir. Ancak İşret-nâme'den önce Çağatay sahasında Ali Şir Nevaî'nin (öl. 1501) Fevâidü'l-Kiber adlı divânı içinde 457 beyitlik başarılı bir sa-kinâmesi görülür. Sakinâme yazan diğer Türk şâirlerini tarih sırasına göre şöylece sıralayabiliriz :
Mesnevi nazım biçimi ile sakinâme yazan şâirler : Fuzulî (öl. 1556; Heft Câm adıyla bilinen 327 beyitlik Farsça bir eser) Taşhcah Yahya (öl. 1582; 48 beyit), Cinanî (öl. 1595; Cilâu'l-Kulûb adlı eser), Es'ad (öl. 1624; tasavvuf! bir eser), Az-mizâde Haleti (öl. 1630; 476 beyit), Riyazi (öl. 1644; 1024 beyit), Sabuhî Dede (öl. 1647; 109 beyit), Bahaî (öl. 1654; 84 beyit), Tayyibî (öl. 1680; Farsça 66 beyit), Nazikî (öl. 1688), Cem'î (90 beyit), Rüşdî (öl. 1703; (öl. 1703; 263 beyit), Benlizâde İzzet (öl. 1809; 3000 beyit), Hüznî (öl. 1891), Süleyman Celâleddin Molla (öl. 1891; her biri 12 beyitlik 12 bezm).
Mesnevi biçiminde sakinâme yazanlar içinde Nevizâde Ataî'nin (öl. 1635) ayrı bir yeri vardır. 1583 beyitlik bir mesnevi olan Ataî'nin sakinâmesi Türk edebiyatında, türünün en başanlı örneği kabul edilir.
Terkîb-i bend nazım biçimiyle sakinâme yazan şâirler : Âlî (öl. 1599), Nef î (öl. 1635; 5 bend), Kelîm (öl. 1699; 7 bend), Nurî (öl. 1815; 15 bend), Hamî (öl. 1842; 5 bend), Bayburtlu Zihnî (öl. 1860; 12 bend), Ziver Paşa

(öl. 1860; 12 bend) Turabî (öl. 1868), Memduh Paşa (öl. 1925; 5 bend).
302
Tercî-i bend nazım biçimiyle sakinâme yazan şâirler: Fuzulî (5 bend), İşretî (öl. 1566; 5 bend), Belîğ (öl. 1729; 13 bend), Neş'et (öl. 1808), Şeyh Galib (öl. 1799), Daniş (öl. 1829; 4 bend), Hemdem Çelebi (öl. 1859; 7 bend), Kazım Paşa (öl. 1890).
Kasîde nazım biçimiyle sakinâme yazan şâirler : Fehîm-i Kadîm (öl. 1648; 65 beyit), İzzet Molla (öl. 1829; 54 beyit), Namık Kemal (öl. 1888; 48 beyit).
Salamanuabsal (Salamân u Absâl) a.i.g. Klasik Fars ve Türk edebiyatlarında işlenmiş alegorik mesnevi konusu. Hikâyenin kaynağı belli değildir. Ancak bu isimleri ilk defa anan kişi İbn Sinâ'dir (öl. 1037). Risâle-i Hayy ibn Yakzan adlı eserinde insanın anasız babasız vücuda gelmesinin mümkün olduğunu söyleyerek Salaman ve Absal adlı iki bilge kişiden bahseder. el-İşârât adlı eserindeki bir hikâyede ise Nasıruddin-i Tusî bu hikâyeye benzer bir hikâye anlatır. Buna göre Salaman u Absal Gence'li iki kardeş olup aklın derecelerini sembolize ederler. Başlarından geçen olaylarda da felsefik düşünceler anlatılır. İnsandaki melekenin cinsel ihtiraslara egemen olduğu söylenen bu hikâyeye göre ateş ve su tufanından cok evvel bir zamanda Herkül'ün oğlu olan Hermanos adlı bir kral vardı. Hem dünyanın hem de sır ilimlerinin hâkimi olan Hermanos, kadınlardan hoşlanmazdı. İklikoulas adlı filozof ona "adam otu"nu verdi. Dokuz ay sonra bu ottan bir çocuk doğdu. Adını Salaman koydular...
Hikâyenin bundan sonraki kısımları mesnevilerde anlatılan şekil ile aynıdır. Ancak efsânenin sonunda Salaman ile Absal'm trajik aşk maceralan 7 altın levha üzerine yazılır ve Salaman'ın atalarına üit bir ehram içine konur. Su ve ateş tufanından sonra
303
İlahî hakim Platon (Eflatun) bunları görmek isterse de krallar buna izin vermezler. O da öğrencisi Aristo'ya vasiyette bulunup bu yedi levhayı okumasını ister. İskender'in fetihleri sırasında da hikâye ortaya çıkıp yeniden okunmaya başlanır.
Hikâye doğu edebiyatlarında bir mesnevi biçiminde ele alınınca, felsefî yönleri ve efsanevî öğeleri ortadan kaldırılıp tasavvufî bir çerçeveye yerleşt

Masal unsurları ise şark kılığına büründürülerek işlenir olmuştur. Buna göre mesnevilerde anlatılan Salaman u Absal hikâyesinin konusu kısaca şudur :
Yunanistan'da büyük bir padişah ile onun çok akıllı ve hakîm bir müşaviri vardır. Padişah tahtını bırakacak bir erkek evladı olmadığından yakınınca hakîm, kadınlara karşı duyulan şehveti kötüleyip onun adına büyü ile kadınsız bir çocuk meydana getirir. Güzelliğin mucizesi ve zekânın doruğu olan bu çocuğa Salaman adı verilir. Padişah, Absal adlı çok güzel bir kızı, ona dadı olarak tutar. Absal çocuğu çok titiz bir şekilde büyütür. Salaman ergenlik çağına gelince Absal bütün cinsî cazibesini gösterip onu kendisine bağlar. Padişah ile hakîm durumu öğrenince onları ayırmak isterlerse de bir sonuç alamazlar. İki aşık kaçmağa karar verip Kaf dağından daha yüksek bir dağın arkasındaki Hürrem adasına çıkarlar. Burada tabiatla iç içe bütün zevkleri birlikte yaşarlarsa da Salaman'in babası oğlunu aramaya başlar. Sihirli aynasında onları görür. Önceleri geçimleri için yardımlarda bulunur. Ancak çocuğun ayrılığına dayanamayıp sihir kuvvetiyle onları taciz eder ve ülkeye geri dönmelerini sağlar. Binlerce güçlükle dolu bir yolculuktan sonra baba ile oğul kavuşurlar. Padişah mülkünü Salaman'a bırakacağını, ancak Absal'dan ayrılmadığı müddetçe

bunun gerçekleşemeyeceğini söyler. Salaman bunu kabul etmez ve iki âşık tekrar kaçarak kendilerini ateşe atıp intihara kalkışırlar. Absal ölürse de Salaman babasının sihri yardımıyla kurtulur. Fakat artık aşk çılgını olmuştur. Padişah hakîme baş vurup bir çare ister. Hakîm, Salaman'ı yanına çağırtıp kırk gün duâ ederse Absal'ın geri dönebileceğini söyler. Salaman bir köle gibi kırk gün hakîmin yanında çalışır ve her gece Absal'ın hayâli ile konuşur. Kırkıncı gün hakîm ona ebedî güzelliğin timsali olan Zühre'yi gösterir. O zaman Salaman Zühre'ye vurulur. Böylece şehevî aşktan kurtulmuş olur. Babası da ona tacını ve tahtını bırakır.
Hikâye ruhun (mânâ) vücut (madde) egemenliğinden nasıl kurtulacağını tasavvufî niteliklerle anlatır. Padişah (akl-ı evvel), hakîm (feyz-i bâlâ), Salaman (rûh), Absâl (beden), Zühre (İlahî ve ebedî güzellik), ateş (riyazet) gibi alegorik öğeler İlahî aşk uğrunda çekilen ızdırabı dile getirmek için birer araçtırlar. Hikây

mesnevi biçiminde yazan şâir İranlı Molla Camî'dir (öl. 1492). Eser toplam 1130 beyit olup aruzun fâilâtün fâilâtün fâilün kalıbı ile yazılmıştır. Camî'nin eseri Reşid Yasemini tarafından taşbasması olarak yayınlandığı gibi (Tahran, ts.), Forbes Falkaner (London, 1850) ve Fitz Ge-rald (nazmen, London, 1856) tarafından İngilizceye; Auguste Bricteaux tarafından da Fransızcaya tarcüme edilmiştir (Paris, 1911).
Türk edebiyatında Salaman u Absal hikâyesini Camî'den çeviri yoluyla ele alan şâir Lamiî'dir (öl. 1532). Lamiî, konuyu, şiir haline getirilmiş küçük ahlakî-didaktik manzumelerle zenginleştirmiş, Camî'nin eserine ilâveler yaparak detaya inmiş ve esere tercümeden çok te'lif hissi uyandıracak bir özellik katmıştır. 1813 beyit tutarındaki eser aruzun fâilâtün fâilâtün
305
fâilün kalıbı ile yazılmış olup tek nüshası bilinmektedir (İst. Ünv. Ktp. Ty. nr. 3088). Eser üzerine bir lisans tezi hazırlanmıştır (T. tez. nr. 349).
salat (şalât) a.i. Namaz. (bkz. namaz).
Ashabına geldikde salât emrini kıldı Dedi işiden cümle "semî'nâ ve atâ'nâ"
Yahya Bey
salavat (şalavât) a.i. Peygamberimizin kendisi ve bu arada ailesi, ashabı için okunan duâ ve övgüler. Özellikle cuma ve bazı vakit namazlarından önce veya mübarek geceler ile cenazeler için okunan salalara da salavât denir. Kelimenin "namaz" anlamı da vardır. Salavât duaları ("salavâtullâhi aleyh", "aleyhisselam" "sallallâhu aleyhi ve sellem" gibi dualardır. Eski kitapların başında bir salavât bölümü bulunurdu. Buharî'den naklolunan bir hadîs-i şerifte : "Bir kimse yazdığı bir şeyde bana da salavât yazarsa, benim adım o kitapta kaldığı müddetçe melekler onun için istiğfar ederler." buyurulmuştur.
Safâ-yı kalb ile her gün gören verir salavât Mehâsin etmiş o mihr-i kemâl-i mır anî
Yahya Bey
Salih (Şâlîh) a.i. Salih Peygamber. Hicaz ile Şam arasında oturan Semûd* kavmine gönderilmiştir. Bu kavim dağları oyup sağlam evler yaptılar. Halk yoldan sapınca Allah onlara Salih'i, peygamber olarak gönderdi. Kendilerine pek çok mucizeler gösterdi. Bunlar içinde en büyüğü, bir kaya içinden gebe bir deve çık

hemen doğurmuştur. Salih peygamber halkına bu deveye iyi bakmalarını söylediği halde halk deveyi öldürmüştür. Onların isyanları haddi aşınca Allah, gökten şiddetli bir ses göndererek hepsini helak etti. Yalnızca Salih
306
ve ona inananlar kurtuldu. Salih Peygamber bir rivayete göre 85; bir başka rivayete göre 200 sene yaşadı. Türbesi Mekke'dedir. Nûh* şerîatıyla amel etmiştir. Kurân-ı Kerîm'de onun hakkında 22 âyet vardır (msl. Arâf/73, 79; Hûd/61, 68; Şuarâ/141-159; Neml/45-53 vs.)
Salih 'e bir deve eyledik ihsan Kayanın içinden çıktı nâgehân
Harâbî
salik (sâlik) a.i. Bir yola giren ve o yolda giden, bir tarikatın âdabını yerine getiren. Sâlik, gerçek yokuşudur. Cezbeyle Allah'ın kudretini, hikmetini, sıfatlarını vs. anlayabilen odur. (bkz. derviş).
Cân-ı âşık düşdü la 'lün fikrine Buldu sâlik sırr-ı gayba ıttıla
Ahmed Paşa
şaliye (şâliyye) a.i. Hicri yeni yılın girmesiyle yazılan manzume. Daha çok kaside şeklinde olurdu. Bu tür kasidelerin nesih kısmı yeni yıldan bahseder ve övülen kişiye hayırlı-uğurlu olması temennisinde bulunulurdu. Bu kasidelerin bir özelliği de içlerinde yeni yıla ait bir tarih mısraının bulunmasıdır.
Sam (Şâm) f.i. Şehnamemde adı geçen bu kahraman, Feridun zamanında yaşamıştır. Neriman'ın oğlu olup çok kuvvetli imiş. Oğlu Zâl* doğduğu zaman saç, kirpik ve kaşlarının bembeyaz olmasından dolayı onu dağa atıp gelmiştir. Nûh peygamberin oğullarından birinin adı da Sam olup sâmî ırkın babasıdır. İsâ* peygamberin mucize olarak dirilttiği üç kişiden biridir. Hatta dirildiği zaman saçı ve sakalı ağarmış ve Hz. İsâ da "Yâ Sam! Sizin zamanınızda saç ve sakal ağarmazdı. Niçin ağardı?" diye sorunca, cevap olarak : "Ya İsâ! Sen Kalk! deyince kıya-
307
I
met koptu da mahşere çağrıldım sandım. Dehşetten saçım ve sakalım ağardı'' demiştir. Rivayete göre Hz. İbrahim zamanına dek saç ve sakal ağarmazmış.
Ol dem ki kasd-ı ceng eder sahraları gül-reng eder
Dünyâyı hasma teng eder olursa Sâm u Güstehem
Nefı

Hemân sersâm u bî-sâmân olup kârı ola zarı Rüsûm-ı kâr-zârın Sâm görseydi mehîbâne
Sünbülzâde Vehbî
(bkz. Zâl, Rüstem).
sanavber (şanevber) a.i. Çam fıstığı ağacı, servi ve şimşâd cinsinden bir ağaç olup sevgilinin boyu yerine kullanılır.
Açıl bağın gül ü nesrini ol ruhsârı görsünler Salın serv ü şanevber şîve-i reftârı görsünler
Bakî
(bkz. kad, serv). sanem (sanem) a.i. Put. (bkz. büt).
Çağırdım sanem sanem Ses verdi menem menem Dedim lebin kim emsin Dedi sen em gel sen em
Hataî
Sarf (sarf) a.i. Gramer, dilbilgisinin şekil bilgisiyle uğraşan dalıdır. Eski Arap gramerinde ve Osmanlı eğitim sisteminde büyük önemi vardı. Kelimenin "harcamak" anlamıyla da kelime oyunları yapılırdı.
Nahvden geçdim kitâb-ı aşkdan aldım sebak Hamdü-li 'ilâh nakd-i ömrü kılmadım yabana sarf
Aşkî
(bkz. nahv).
satranç (satranç) a.i. Aslı satrançtır. Sad-reng diye de bilinir. 64 kareye ayrılmış bir satıh üzerinde taşlarla oynanan bir oyundur. Klasik satrançta taş sayısı 32 olup bunların yarısı siyah yansı kırmızı veya beyaz olurdu. Satrancın eski eğlence hayatında önemli bir yeri vardı. Bu nedenle satranç terim ve deyimleri şiirlere konu olmuştur. Şâh,, Vezîr (ferzâne, ferzend) fil, at, kale (ruh) ve piyon (piyade, beydak) adı verilen taşların çeşitli hareketleri, bir savaş meydanını ve o savaşta yapılan atakları andırır. Önleri açık olduğu zaman şâh, bir kare düz ve çapraz, vezîr istediği kadar düz ve çapraz, fil yalnız çapraz, kale de yalnız düz gider. Piyonlar düz gidip çapraz taş alırlar. At ise iki kare yana, bir kare öne veya geriye "L" şeklinde ilerler.
Aşk satrancında ruhi şaha ferzend eyleyen Aşki derler bize ol ferzânelerden biriyiz
Aşkî
(bkz. beydak, ferzâne, ruh, fil, at).
satranç (satranç) f.i. Türk halk edebiyatında aruz ölçüsünün müfteilün müfteilün müfteilün müfteilün kalıbı ile musammat gazel biçiminde yazılan şiir.

Halk şiirinin fantazik şekillerinden olup saz şairlerinin divan kültürü ile tanışmalarından sonra aruz ölçüsüyle şiirler yazmaya başlamaları sonucu ortaya çıkan şekillerdendir. XIX. yy.da yazılmaya başlanmıştır. Örneklerine az rastlanır.
Satrançta her beyit dize ortalarındaki kafiyelerden dolayı iki eşit parçaya bölünerek dört dizeli bendlere (dörtlük) dönüşebilir. Bu durumda 4+4 duraklı veya duraksız sekizli hece ölçüsüne de uyum göstermiş olacaktır. Kafiyeleniş biçimi gazelde olduğu gibi aa, xa, xa... vd. şeklinde devam eder. (Medhine meddah olalım hüsrev-i hûbân güzele / Vasfına söz-
308
309
ler bulalım dinleye yârân güzele - Dertli). Ancak dörtlük haline dönüştürülünce semai* kafıyeleniş biçimi olan xaxa, bbba... vd. şekli ortaya çıkar (Cân ile mey süzdürelim / Bezme şeker ezdirelim // Seyrederek gezdirelim / Bâğ ile bostan güzele). Nitekim konulan daha çok semaîde olduğu gibi sevgi, doğa, güzellik vs. aşıkane duygulardır. Aşık Dertli ile Emrah'ın satrançları oldukça ünlüdür.
savlecan (şavlecân) a.i. Çevgan. (bkz. çevgân).
Satvetle gûy-ı mihri alıp tutmak istese Gerdûn o şaha mâh-ı nevin şavlecân verir
Sünbülzâde Vehbî
savm (şavm) a.i. Oruç. (bkz. oruç).
Savın u salâtı fevt olan anı kaza kıl ur Sensiz geçen zaman ile vaktin kazası yoh
Nesi mî
savnıaa (şavmaca) a.i. Hristiyan rahiplerinin uzleti için yapılmış hücre veya ibadethane. Hristiyan manastırlarına da savmaa denir.
Müftileri medreseden zâhidleri savmaadan Keşişi hem keşîş ile kilîsâsından iledir
Kadı Bunhaneddîn
saye (şâye) f.i. Gölge. Bu kelime divân şiirinde gerçek anlamı yanında bir de "himaye, lûtf, teveccüh" anlamlarında kullanılır. "Zili" şekli de yaygın olan saye, daha çok tamlamalar kurar (Sâye-i Hümâ gibi). Sevgilinin saçı gecenin gölgesi yerine kullanılır. Tûbâ* ve servi ağacının gölgeleri, oldukça fazla ele alınan düşüncelerdendir. Peygamberimizin gölgesinin yere düşmemesi, gölgenin güneş dolayısıyla oluş

geden korkma, gölgenin sahibini terketmemesi vs. yönlerden de sözkonusu edilir.

Sayende revân su gibi hoş geçti bu âlem Düşmezdi yere serv boyun sayesi amma

Yahya Bey

Çetr-i ikbâlin ola kevn ü mekâna sâyebân Sayesinde kâinat âsûde ta rûz-ı hisâb

Nefî

sayyad (şayyâd) a.i. Avcı. Avcılık; ok, kemend, tuzak vs. yollarla icra edilir. Bazan köpek ve şahin de sayyâdın yardımcısı olur. Divân şiirinde sevgili sayyâd, âşık ise avdır. Âşıkın canı ve gönlünün avlandığı durumlar vardır. Sevgilinin saçı, gamzesi ve gözü birer avcıdır. Saç, kemend ile; gamze ve göz ise ok (kirpik) ile avlanırlar. Sevgilinin avcılığında mutlaka tam isabet sözkonusudur. Bu avcıda asla merhamet yoktur.

Ah kim sayyâd-ı gamzenden dile peykân yağar Oh nice sihr etdi nahcîr üstüne bârân yağar *

Ahmed Paşa

Sayyâd sakın cefâ yamandır Bilmezsin mi ki kane kandır

Fuzulî

sebaiseyyare (sebca-i seyyare) a.i.t. Yedi gezegen. Eskiden yıldızların dünyaya ve dünyadakiler üzerine tesîr ettiğine inanılırdı. Alemin merkezi kabul edilen dünyanın etrafında sırasıyla Kamer, Utarid, Merih, Şems, Zühre, Müşteri ve Zühal vardır, (bkz. ilm-î nücûm).

Çerh-i feleğin sa 'dine vü nahsine lanet Kevkeblerinin sabit ü seyyarına hem yuf.

Ruhî

(bkz. felek).

sebalmesani (sebca'l-meşânî) a.i.t. Yedi âyetten meydana gelen ve Kur'ân-ı Kerîm'in ilk sûresi olan Fatiha'ya verilen ad. Kelime olarak "tekrarlanan yedi (âyet)" anlamına gelir. Kur'ân-ı Kerîm'de Fatiha için bu ad kullanılmıştır (Hicr/87). Bu hususta tefsirlerde çeşitli rivayetler vardır. Önce Mekke, sonra Medine'de indirilmesi, Allah ile kul arasında tekrar edilmesi, her namazda okunması vs. bunlardandır. Hatta yedi kat göğe karşılık Fatihâ'da yedi âyet olduğunu söyleyen âlimler de vardır. Tasavvufa göre bu yedi âyetin yüzdeki yedi hattı (iki kaş, dört kirpik ve bir saç) karşıladığı söylenir.

Zülf ü ruhsatım görmeklik için leyi ü nehâr Okuram
Seb*a'l-mesânî ile Kur'ân beri gel
Nesimî
(bkz. Fatiha).
"
Sebe (Sebec) a.i. Seba. (bkz. Saba).
sebebitelif (sebeb-i te'Iîf) a.i.t. Eski yazma kitapların baş kısımlarında yer alan bir bölümdür. Yazar bu bölümde kitabını niçin ve kime yazdığını açıklar. Kitabı ithaf ettiği kişiye övgüler söyler ve kitabın yazılmasına vesile olan kişi veya olaydan bahseder.
(bkz. elyazması).
Sebkihindi (Sebk-i Hindî) a.i.t. Hint üslûbu. Bâbürlü-Hind saraylarında XV. ila XVII. yy.lar arasında uygulanmış olan bir şiir üslûbudur. Hindistan'da Hint-Türk saraylarında yetişen Örfî, Baba Figânı, Sâip, Tâlib-i Amûlî, Kudsî, Meşhedî, Kelîm gibi şâirlerin etkisiyle Türk şiirine XVII. yy.da girmiş ve devam etmiş olan bu üslûbta divân şiirinin klasik kurallan aşılmıştır. Her ne kadar estetik yapı ve malzeme aynı idiyse de hayallerde bir yenilik kendini gösterir. Bu üslûpta bilme-

ceyi andıran karmaşık mazmun ve söyleyişler, hayâle dayalı incelikler ve zihni zorlayan imajlar, çok zor anlaşılabilen ve derinlere gizlenmiş mânâ, orijinal teşbihler, sentetik bir şiir dili vs. hep zekâya yönelik çalışmalar kendini gösterir. Bir çeşit çevreden kaçış diyebileceğimiz bu şiir klasik şiirimiz içinde Nailî ve Fehîm ile başlayıp aynı asırda Neşâtî, Vecdi, Nedîm-i Kadîm ve Nef î çizgisiyle devam etmiş ve Şeyh Galib'e kadar gelmiştir.
sebu (sebû) f.i. Şarap testisi. Eskiden şarap, küp veya testilerde saklanırdı. Yaz mevsiminde içkinin soğuk kalması da böylece sağlanmış olurdu. Hatta bu şarap testilerinin kır meclislerinde soğuk su kaynaklarına konulup soğutulduğu da olurdu. Bazı ev ve meyhanelerin izbe köşelerinde su testisi gibi şarap testileri de saklı dururdu.
Ol mey ki neşvesinde ola bûy-ı imtinân Seng-i kaza
dokunması yeğdir sebûsuna
Nâbî
(bkz. câm, bade).
secde (secde) a.i. Namazda alın, el ayaları, diz ve ayak parmaklarının yere değecek şekilde pozisyo

ve kulluk ifâdesi göstermektedir. Allah'tan başkasına secde yapılamaz. Secde, namazın rükünlerinden olup bir rekatta iki kere secde etmek farzdır. Divân şiirinde güneş, ay ve yıldızların Hz. Yûsuf'a secde etmeleri, meleklerin Âdem*e secde etmeleri, ateşperest ve putperestlerin secdeleri vs. sözkonusu edilir. Âşık ise sevgilinin yüzü, kaşları, eşiği, izi, mahallesi vs. için kulluk ifâdesi olarak secde eder.
Gam-ı günâh ile sen ne gününe turursun Rükû u secde içinde ola semâ vü zemin
(bkz. rükû, namaz).
313
ı . 1
seci (secic) a.i. Düzyazıda cümle ve cümleciklerin sonunu, kulakta aynı sesi bırakan kelimelerle kafiyelendirip süsleme sanatı; nesir içinde kafiye. Secî yapmaya teşci', böyle yazılmış eserlere de müsecca denir. Seci, cümlede bulunduğu yere göre üç kısma ayrılır : 1. Sec'-i mukayyed veya sec'-i rabtî (Bağlı seci) : Bir kelime ile birbirine bağlı olan iki cümleciğin sonundaki secî. Cümlecikler bağlaç ile birleşir ve secîli kelimeler birbirine atıf ile bağlanır. "Mektubunuz vâsıl u mealine ıttıla hâsıl oldu" cümlesindeki u (ve) bağlacı ile sondaki oldu yardımcı fiili bu görevi yaparlar. 2. Sec'-i mutlak (yalın seci) Bir kelime ile bağlı olmayan tek cümle içindeki secidir. "Sevk-i rüzgâr eczayı vücudumu tarmar ettiğinden..." cümlesinde olduğu gibi. 3. Sec'-i mefrûk (Ayrı seci) : İki ayrı cümlede geçerli olan secidir. Redifli kafiyeyi andırır.' 'Bir adam ki bihişt firakından nâlân idi. Biri Yakub ki Yusuf hicrinden giryân idi. Biri Yusuf ki Yakup derdinden perişan idi." cümlelerinde böyle bir durum vardır.
Seci, ses ve ölçüsüne göre de üçe ayrılır : 1. Sec'-i mütevâzî: Kelimeleri vezin yönünden tam uygun olan secidir. ''Hamd-i nâ-ma'dût ve senâ-yı nâ-mahdût..." gibi. 2. Sec'-i mutarraf: Kelimeleri vezin yönünden yan uygun olan secidir. Bunların çoğu birleşik kelimelerde görülür. "Derûnen bir, şeklen mütegâyir..." gibi. 3. Sec'-i murassa : Bir cümledeki bütün kelimelerin hem vezin hem de kafiye yönünden uygun olduğu secidir "Sözlerim evsâfınıza münhasır, gözlerim el-tafınıza muhtazırdır." cümlesinde olduğu gibi.
Türk edebiyatına İran'dan geçen secî divân edebiyatında önemli bir yere sahiptir. Süslü nesrin doğ

sayesinde olmuştur. Eskiden nesirde ustalık göstermek, secî kullanmakla
314
ölçülmüş ve nesir yazmanın özü, secîli yazmak şeklinde düşünülmüştür. Secîli nesir genellikle kelime oyunları ve zincirleme tamlamalarla örülmüş cümlelerden oluşan özentili bir nesirdir. Bunun en büyük sakıncası, anlatılmak istenen düşüncenin sanata ve kelimelerle boğularak zor anlaşılır bir hal almasıdır. Bu durumda aynı fikrin değişik kelimelerle tekrarlandığı veya konu ile ilgisi olmayan fikirlerin kelime zorlamasından dolayı cümleye sıkıştırıldığı olurdu. Ancak usta bir yazarın kaleminden çıkmış secilerde bu kusurlar bulunmadığı gibi akıcı üslup ve yer yer kendini gösteren nükteler okuyucuya bediî bir zevk de verirdi.

Türk edebiyatında secii ilk efa kullanan Sinan Paşa'dır (XV. yy.). Onun, dinî ve felsefî düşüncelerini anıtlaştırdığı Tazarrunâme'sinden sonra bu sahada secîin büyük ustaları sayılan Nergisî (öl. 1634; Münşeat, nesir Hamse) ve Veysî'nin (öl. 1628; Siyer-i Veysî, Habnâme, Düsturu'l-Amel, Münşeat) eserleri secîi doruk noktasına ulaştırmıştır. Tanzimattan sonra Türk edebiyatında secî yavaş yavaş kullanılmaz olmuş ve bugün tamamen ortadan kalkmıştır.

Seddiiskender (Sedd-i İskender) a.i.t. İskender-i Zülkarneyn'in Ye'cûc* ve Me'cûc* için yaptırmış olduğu sed. (bkz. İskender).

Eğer maksûd eserse mısra-ı berceste kâfidir Aceb
hayretteyim ben sedd-i İskender hususunda
Ragıp Paşa

Sefaretname (Sefâret-nâme) a.f.b.i. Sefir (elçi) olarak bir ülkeye gönderilen kişilerin, yahut beraberlerinde bulunanlardan birinin sefaretleri (elçilik) sırasında gördükleri ve yaptıkları ile siyasî izlenimlerini anlattıkları eserlerin genel adı.

Osmanlı devletinin ilk dönemlerinden başlayarak çeşitli ülkelere sefir gönderilmişse de sefâretnâme yazma geleneği
315
XVII. yy.in ikinci yarısında başlar. Ancak daha önceki devirlere ait rapor biçiminde ilkel sefâretnâme örneklerine de rastlanır. Osmanlı devletiyle diğer hükümetler arasındaki siyasal ve kültürel ilişkilerin sınır ve kapsamını ortaya koyan en eski ve

sefâretnâmeîer, ilişkide bulunulan devletlerin sosyal ve iktisadî durumları, teşrifat usulleri, yaşama biçimleri vs. hakkında -çoğunlukla resimlendirilmiş- bilgiler verir. Hemen hepsi zekî ve kavrayışlı kişilerce yazılan bu eserler Osmanlının diğer devletlere karşı tutum ve düşüncelerini de yansıtır.

Sefâretnâmeîer yazarlarının görev biçimine göre ikiye ayrılır : 1. Özel sefâretnâmeîer. Sefirlerin gerçek amaçlan ile bu görevin nasıl yerine getirildiğini bildirir siyasî belgelerdir. Daha çok takrir niteliğinde olurlar. 1787 yılında Fas'a gönderilen Ahmed Azmî Efendi'nin takriri gibi. 2. Genel sefâretnâmeîer. Sefirlerin gezip gördükleri yerlerdeki, yönetim, sosyal hayat, askerlik, kültür, maârif, sanayi, medeniyet seviyeleri vs. hakkında bilgi veren eserler. Yirmisekiz Çelebi Mehmed'in Fransa (Paris) Sefâretnâmesi gibi. İçerdikleri konular bakımından basit gibi görünen sefâretnâmeîer, Avrupa'yla, savaştan başka karşılıklı ilişkisi bulunmayan Osmanlı toplumunun yabancı ülkeler hakkındaki yegâne bilgi kaynağı özelliğini taşırlar. Buna karşın birçoğunda gereksiz detaylara fazlaca yer verilmiştir.

Aralarında oldukça fazla ilgi uyandırmış eserler de bulunan sefâretnâmeîer bazan manzum olarak da kaleme alınmışlardır. Edebiyatımızda, varlığını bildiğimiz kırkı aşkın sefâretnâme örneği vardır. Osmanlı tarih vesikaları arasında sefaret tekriri olarak da anılan bu eserleri -yazılış tarihlerine göre- şöylece sıralayabiliriz :

Viyana Sefâretnâmesi (1655, elçi Kara Mustafa Paşa, yazan Evliya Çelebi, bs. Raşid Ta-

316

rihi, c.I.; Silahtar Tarihi, c.L; Seyahatname, c. VII.), Mükâleme takriri (1688-1892, elçi Zülfikar Paşa, bs. Silahtar Tarihi, c.n.), Viyana Sefâretnâmesi (1719, elçi İbrahim Paşa, bs. -Almanca- Viyana, 1907; TOEM, s. 40 -bu seferde şâir Nahifi de bulunmuştur-), Fransa Sefâretnâmesi (1720-1721, elçi Yirmisekiz Mehmed Çelebi), İran Sefâretnâmesi (1721, elçi Ahmed Dürrî Efendi, bs. Paris, 1810, 1820), Rusya Sefâretnâmesi (1722-1723, elçi Nişli Mehmed Ağa, bs. Tarih Vesikaları Der. sayı, 10-12), Istılâh-ı Nemçe (1730, elçi Mustafa Efendi), Lehistan Sefâretnâmesi (1730, elçi Mehmed Ef.), Takrir (1732-1733, elçi Mehmed Saîd Ef., bs. TOEM, c.n.), Rusya Sefâretnâmesi (1740-1742, elçi Mehmed Emnî

Hindistan Seyahatnamesi (1744-1749, elçi Salim Ef.), İran Sefâretnâmesi (1746, elçi Mustafa Nazîf Ef. bs. İzzî Tarihi, c.L, Devhatü'l-Vüzerâ, c.L, Tarih-i Gülşen-i Maârif, c.n.), İran Sefâretnâmesi (1747, büyükelçi Hacı Ahmed Paşa), Nemçe Sefâretnâmesi (1748, elçi Hattî Mustafa Ef., bs. İzzî Tarihi c.V., Tarih-i Gülşen-i Maârif, c.n.), Lehistan Sefâretnâmesi (1755, elçi Ali Ağa, bs. TOEM, sayı 13), Rusya Sefâretnâmesi (1755, elçi Derviş Mehmed Ef., bs. -Fransızca-, Journal Asiatique, Vâsıf Tarihi, c.L, Tarih-i Gülşen-i Maârif, c.IL), Viyana Sefâretnâmesi (1757-1758, elçi Ahmed Resmî Ef., bs. İstanbul, 1887, -Almanca- Berlin, 1763, 1809, Vasfı Tarihi, c.L), Lehistan Sefâretnâmesi (1757-1758, elçi Mehmed Ağa, bs. Vasfî Tarihi, c.L, Tarih-i Gülşen-i Maârif, c.n.), Rusya Sefâretnâmesi 1757-1758, elçi Şehdî Osman Ef., bs. Tarih Vesikaları Der. sayı, 1-5), Prusya Sefâretnâmesi (1753-1764, elçi Ahmed Resmî Ef., bs. İstanbul, 1886, 1903, -Almanca- Berlin, 1809), Sefâretnâme-i Necâtî (1771-1775, elçi Silahdar İbrahim Paşa, yazan Necatî Ef.), Sefâretnâme-i Abdülkerim Paşa (1775-1776, elçi Abdülkerim Paşa, bs. İstanbul, 1898), Kaside-i Tannâne (İran

iL

Sefaret takriri, 1776, elçi Sünbülzade Vehbî, manzum, bs. Divan-ı Vehbî, Bulak, 1837), Fas Sefaret Takriri (1785-1786, elçi Seyyid İsmail Ef.), Buhara Sefâretnâmesi (1787- 1791, elçi Alemdar Mehmed Paşa, bs. Cevdet Tarihi, c.XV.), İspanya Sefâretnâmesi (1787-1788, elçi Vâsıf Ef. bs. Cevdet Tarihi, c.IV.), Fas Sefaret Takriri (1787, elçi Ahmed Azmî Ef.) Prusya Sefâretnâmesi (1790-1792, elçi Ahmed Azmî Ef. bs. İstanbul, 1886), Nemçe Sefâretnâmesi (1791-1792, elçi Ebu-bekir Râtib Ef.) Rusya Sefâretnâmesi (1793-1794, elçi Mustafa Râsih Paşa), Havâidisnâme-i İngiltere (1793-1796, elçi Yusuf Agah Ef. bs. Cevdet Tarihi, c.VL, Muharrerât-ı Nâdire, s. 384-396), Journal du Voyage de Mahmoud Raif Effendi en Englaterre ecrit par luy meme (1793-1796), Fransa sefâretnâmesi (1802, elçi, Amedî Mehmed Said Galib Ef. bs. Edebiyat-ı Umûmiye Mec. c.L), Fransa Sefâretnâmesi (1808-1811, elçi Seyyid Abdürrahim Muhib Ef.), Fransa Sefâretnâmesi, (1806, elçi Seyyid Mehmed Emin Vahid Ef., bs. İstanbul, 1866, 1887, -Fransızca- Paris, 1843), İran Sefâretnâmesi (1807, elçi Seyyid Mehmed Re

İstanbul ts.), Musavver İran Sefâretnâmesi (1811, elçi Yasincizâde Seyyid Abdülvahhab Ef., yazan Bozoklu Osman Şakir Ef.), Takrirler (Londra Sefâretnâmesi, 1832, elçi Mehmed Namık Paşa), Avrupa Risalesi (1838, Paris Sefaret başkâtibi Seyyid Mustafa Sami Ef., bs. İstanbul, 1840, 1852), İtalya Sefâretnâmesi (1838, elçi Mehmed Sadık Rıfat Paşa, bs. İstanbul, 1858), Risale (Sefâretnâme 1845, elçi Abdürrezzâk Bahir Ef.).
Osmanlı Sefâretnâmeleri üzerine F.R. Unat tarafından geniş bir araştırma yapılmıştır (bk. Osmanlı Sefirleri ve Sefâretnâmeleri, Ankara, 1968).
Bunca sefâretnâme içinde Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin Fransa (Paris) Sefâretnâmesi'nin ayn bir yeri ve önemi vardır.
Bakmasını, görmesini ve göstermesini iyi bilen yazar, III. Ahmed'in sefiri olarak 1720 yılında gittiği Paris'e, Karlofça ve Pasarofça'nın millî şuurda açtığı hazin gediklerden ve devlet işlerinde pişmiş zeki bir memur tecrübesiyle bakar. Kalabalık bir maiyyetle, Fransız elçiliğinin sağladığı bir kalyona binerek yola çıktığı Ekim ayından itibaren her geçen günün hatıra ve izlenimlerini kendine has zarif ve orijinal üslubuyla kaleme alır. Rasathane, tiyatro ve opera, nebatat ve hayvanât bahçeleri, askerî kışla ve hastaneler, imalathane ve atölyeler vs. kültür ve sanayi kuruluşları ile şehrin ve yapıların mimari özelliklerinin anlatıldığı eserde açık karşılaştırmalar yerine Osmanlı heyetinde hayranlık uyandıran yerler ve olaylar ağırlıktadır.
Batılılaşma tarihimizde bu küçük sefâretnâme-nin çok büyük etkisi olmuştur. Eser, bir dostluk ilişkisinin kuruluşu ve amacına ulaşmış bir gezinin en içten itiraflarla, yalansız ve yanlışsız yazılmış şeklidir.
Önce yazılı bir belge olarak devrin padişahı Ahmed III.e ve sadrazam Damad İbrahim Paşa'ya sunulan eser, uyandırdığı büyük ilgi sonucunda değişik kişiler tarafından defalarca kopya edilmiştir. Eser yedi kez de basılmıştır (-Fransızca- Paris, 1757, 1851; 1872; -eski harflerle- İstanbul, 1866, 1890; -yeni harflerle ve sadeleştirilerek, İstanbul, 1970, 1975).
sehab (sehâb) a.i. Bulut. (bkz. ebr).
Serverin beş parmağındandır kinâyet cûd ile Âfıtâb u mâhtâb ile sehâb u kân u yem
Karamanlı Nizamî

seher (seher) a.i. Tan yerinin ağarmasından az önceki hal. (bkz. sabah).
Yatına hengâm-ı seher bîdâr ol Vâkıf-ı seccâde-i istiğfar ol
Nâbî
318
319
sehlimümteni (sehl-i mümtenîc) a.i.t. Kolay ve sâde göründüğü halde söylenmesi zor olan söz. Bir sözün sehl-i mümtenî oluşu, taklid edilemeyişiyle ortaya çıkar. Sehl-i mümtenînin şartı ise sâde olmasıdır. Süleyman Çelebi'nin Mevlîd'i bir sehl-i mümteni örneğidir. Ziya Paşa bu eser hakkında şöyle der.
Aşk u sühan anda müctemî'dir Başdan başa sehl-i mümteni"dir
sektimelih (sekt-i melîh) a.i.t. Güzel ahenk duraklaması. Aruz*da "mef ûlü mefâilün feûlün" veznindeki ilk cüz olan "mefûlü" biriminin son hecesi ile ikinci cüz olan "mefâilün" biriminin ilk hecesini birleştirerek bir uzun hece ortaya koymaktır. Bu durumda vezin "mef ûlün fâilün feûlün" olacaktır. Sekt-i melîh yapılan şiirde vezin ikizleşmesi sözkonusudur. Şu beytin ikinci dizesinde sekt-i melîh yapılmıştır.
Gönlüne katı gelip bu bîdâd Yumşak yumşak dedi ki sayyâd
Fuzûlî
selam (selâm) a.i. Aşinalık gösterme, selâm. Ayıplardan ve âfetlerden koruma anlamı taşıyan selâm, Allah'ın isimlerinden de biridir. Kur'ân-ı Kerîm'de birçok yerde mü'minlere selâm verme olarak geçer. Selâm almak farz-ı kifâyedir. Selâm vermek ise sünnettir. Buna göre yürüyen oturana, atlı yayaya, küçük büyüğe, er kişi çocuğa selam verir. İki kişi karşılaşınca selâmı önce davranan verir. Selâm alanın sesini yükseltmemesi gerekir. Kur'ân okunurken, hutbe esnasında, ders oku-. tulurken, ezan ve ikâmet esnasında selâma cevap verilmez. Uyuyan ve yatan kişiye, oyun oynayanlara, şarkı söyleyenlere, abdest bozanlara, hamamda veya başka bir yerde çıplak bulunanlara da selâm verilmez. Selâm kelimesi Darü's-Selâm
320
(cennet), Medînetü's - Selâm (Bağdat) tamlamalarında da geçer.
Cennette ana menzü-i Mahmûd'da makam Rûh-ı mübârekine tahiyyât ile selâm

Yahya Bey
selaseigassale (şelâşe-i ğaşşâle) a.i.t. Üç yıkayıcı. İçki içilirken ilk üç kadehe bu ad verilir. Bu üç kadehten fazla olan içki artık insanda haya, edep ve korku bırakmazmış. Üç kadehlik içkinin ise yemek sonrasında hazımı kolaylaştırdığına inanılır. İlk üç kadeh insanı iyi şeylerden sıyırdığı için selâse-i gassale denilmiştir.
Ey dil bunu söyler sana meclisde sebû Âlâyiş-i dehr-i sifleden destini yu Bildin mi ne der selâse-i gassale Ya 'ni ki salât-ı aşk için eyle vuzû
Riyâzî
Selimname (Selîm-nâme) a.f.b.i. Divân edebiyatında Yavuz Sultan Selîm'in saltanatını konu edinip onun dönemindeki belli başlı olayları anlatan şiir veya düzyazı eserlerin genel adı.
Selimnâmeler Türk edebiyatında örneğine sık rastlanan ga-zavatnâme, fetihname, zafernâme gibi Osmanlı tarihinin eksik bıraktığı noktalan tamamlayan eserlerdir. Konulan genellikle Sultan Selim'in (saltanati 1512-1520) Trabzon'daki valiliğinden başlayarak önce Gürcü'lerle sonra da babası ve kardeşleriyle olan mücadelelerini anlatır. Sonra tahta geçip Sa-fevî ve Memlûklüler ile yaptığı savaşlar anlatılır. Divân edebiyatının yükselme çağında kaleme alındıkları için tarihî değerleri yanında edebî değerleri de oldukça yüksektir. Devrin sosyal, siyasal ve kültürel olaylarını detaylı bir şekilde anlatırlar. Birçoğu Yavuz devrinde yaşayıp onunla birlikte

seferlere katılan yazarlar tarafından kaleme alınmış olup -Sultanın övgüsünü anlatan kısımlar hariç- vesikalara dayanan ve titizlikle düzenlenmiş eserlerdir.
Selimnâmelerin genel karakterleri epik-didaktik oluşlarıdır. Şiir veya düzyazı olsun Selimnâmelerde sanat kaygısından çok yaşanan olayların yalansız, düzenli ve samimî anlatışına önem verilir. Çoğunlukla yalın bir dil kullanılır. Düzyazı olanlar ise o dönemde gelişmeye başlayan tarih nesrinin güzel örnekleri sayılır. Şiir olanlarda ise çok defa okuyucuyu sıkmayan atacı bir üslup göze çarpar. Olayların atasından tam bir bütünlük görülmezse de Sultan Selim'in hayatı belli bölümler halinde ve günü gününe bütün detaylarıyla anlatılır.
Selimnâmeler halk ve asker üzerinde oldukç

eserlerdir. Hemen* baştan sona zafer ve basan anlatımlarıyla dolu olduğundan halkın milli gururunu onore ediyor; askerin savaş isteğini arttırıyor, hiç olmazsa teşvik ediyordu. Nitekim daha sonraki dönemde Süleymânname* adlı eserlerin ortaya çıkmasının en büyük etkeni yine Selimnâme türü olmuştur.

Selimnâmelerdeta ana olaylar şunlardır : Selim'in şehzadeliği ve babasından tahtı isteyişi, taht mücâdelesi ve sultanlığı, Şah İsmail ile ilişkileri ve mektuplaşmalar, İran seferi, Çaldıran, Mısır'ın fethi, Mercidâbık, Ridâniye, Selim'in ölümü ve Süleyman'ın (Kanunî) tahta çıkışı.

Selimnâmelerin bir kısmı özel adlarla anılırlar. Türk edebiyatında Arapça, Farsça ve Türkçe olmak üzere yirmi kadar Selimnâme yazılmıştır. Bunları yazarlarıyla birlikte şöylece sıralayabiliriz : İshak Çelebi'nin (öl. 1573) Selimnâmesi (yazılışı 1512-1514). Esere İshaknâme de denir (bk. TS. İÜ. Ahmed Bl. nr. 2672, Hazine Bl. nr. 1423, Revan Bl. nr. 1275, 1276; Nuruosmaniye Ktp. nr. 3941). Keşfî'nin (öl. 1525) Selimnâmesi (yazılışı 1521) (bk. Süleymaniye Ktp. Esad Ef. Bl.

nr. 2147). İdris-i Bitlisî'nin (öl. 1521) Farsça Selimnâmesi. Müellifin ölümü üzerine yarım kalmış ve daha sonra oğlu Ebülfazl Çelebi tarafından tamamlanmıştır (bk. TS Hazine Bl. nr. 1597, Revân Bl. nr. 1540). Kemalpaşazâde'nin (öl. 1534) Selimnâme'si. Yazarın ünlü tarih kitabının bir yan ürünüdür (bk. TS Hazîne Bl. nr. 1424, Revân Bl. nr. 1277). Celalzâde Mustafa Çelebi'nin (öl. 1567) Meâsir-i Selimhanî'si (bk. TS Revân Bl. nr. 1274, Hazine Bl. nr. 1415; Arkeoloji Ktp. nr. 362). Muhyî'nin (XVI. yy.) Selimnâmesi. Manzum-mensur karışık orijinal bir eserdir (Tek yazması İzzet Koyunoğlu ki-taplığındadır). Şükri-i Bitlisî'nin (XVI. yy.) manzum Selimnâmesi (bk. TS Hazine Ktp. nr. 1597, 1598) Eser, Çerkesler katibi Yusuf tarafından nesre çevrilmiştir (1620) ve Azmizâde Mustafa (öl. 1622) ile Cevrî tarafından yeniden yazılmıştır (1627) (bk. Millet Ktp. Emirinr. 1310). Sücudî'nin (XVI. yy.) Selimnâmesi (yazılışı 1520). İshak Çelebi'nin Selimnâme'sinin devamı gibidir (bk. TS Revân Bl. nr. 1284/1). Sa'dî b. Abdülmüteal'ın (XVI. yy.) Selimnâmesi (bk. KS. Revân Bl. nr. 1277, Hazîne Bl. nr. 1424). Kebir b. Üveys Kadızâde'nin (XVI. yy.) Farsça Gazavât-ı S

(bk. Üsküdar Selimağa Ktp. nr. 825). Ali b. Muhammed el-Lahmî'nin (XVI. yy.) Arapça ed-Dürrü'l-Mesân fi Sîreti'l-Muzaffer Selim Han'ı (bk. TS. Bağdat Köyşkü Bl. nr. 197). Şili'nin *(XVI. yy.) Tarih-i Feth-i Mısır adlı Selimnâmesi. Baştan sona manzum olan bu kitap Selimnâmeler içindeki en ünlü eserdir (bk. TS: Emânet Hazinesi Bl. nr. 1433). Edaî'nin Şehnâme-i Selimhanî'si. Manzum ve Farsçadır (bk. İ. Ünv. Ktp. nr. 51. Halis Ef. ktp. nr. 2293). Hoca Sadeddin'in (öl. 1599) Selimnâme'si. Tacü't-Tevarîh'i tamamlar nitelikte bir eserdir (bk. İ. Ünv. Ktp. TY. nr. 639, 1428, 2513, 2615, 3858; Beşir Ağa Ktp. nr. 447, Ragıp Paşa Ktp. nr. 977). Ebülfazl Mehmed Efendi'nin (öl. 1579) Farsça Selimşahnâmesi. Ba-

323

I,

W '<

bası İdris-i Bitlisî'nin Selimnâmesini tamamlamıştır, (bk. Lala İsmail Ef. Ktp. Farsça yazmalar nr. 348/II; TS Emanet Hazinesi Bl. nr. 1423/n.). Çerkesler Katibi Yusuf un Selimnâmesi (yazılışı 1620) Şükrî'nin manzum Selimnâmesinin düzyazıya çevrilmiş hâlidir (bk. Süleymaniye Ktp. Esad Efendi Bl. nr. 2146, 2148; TS Hazine Bl. nr. 1422).

Nüshaları bilinen bu eserlerden başka henüz ele geçmemiş Selimnâmeler de vardır. Bursalı Mehmed Tahir şâir Senaî'nin (bk. OM. m, s. 67), Babinger Şuhudî'nin (bk. GOW, s. 53), Kâtip Çelebide Arifî'nin (bk. Keşfüzzünun n, s. 1026) birer Selimnâme yazdıklarını bildirirler. Selimnâmeler içinde Yavuz'un hayatını konu almayan (Selim n. ve Selim IH.e ait) eserler de vardır. Vusulî'nin (bk. Fatih Millet Ktp. Emiri, tarih, nr. 320) Gelibolu'lu Âlî'nin (bk. OM. E, s. 91) ve Suphi'nin (bk. Köprülü Ktp. nr. 362) Selimnâmeleri bunlardandır. Yazan bilinmeyen Selimnâmeler de vardır. Tarih-i Sultan Selim (bk. Süleymaniye Ktp. Esâd Ef. Bl. nr. 2152; Hüsrev Paşa Ktp. nr. 341; Köprülü Ktp. nr. 361, 362 -Selim m. tarihi-), Fetihnâme-i Sultan Selim (bk. TS Hazine Bl. nr. 1438 -Selim Di. hakkında) ve Selimnâme (bk. TS. Revan Bl. nr. 1537,1540) adlı eserlerde bu türdendir.

selis (selîs) a.i. Türk halk edebiyatında aruz ölçüsünün feilâtün feilâtün feilâtün feilün kalıbı ile yazılan şiir. Halk şiirinin orijinal şekillerinden olup daha çok gazel biçiminde düzenlenir. Ancak murabba*, muhammes*, müseddes* biçiminde yazılmış selisler de v

şairlerinin divân kültürüyle tanışmalarından sonra aruz ölçüsüyle şiirler yazmaya başlamaları sonucu ortaya çıkan şekillerdendir. Örneklerine pek az rastlanır.
! Kafiye düzeni gazelde olduğu gibi aa xa xa... vd. şeklinde devam eder (Gide mi haşre kadar hüzn ile firkat acaba / Yoksa
hasıl ola mı yâr ile vuslat acaba -Tokatlı Nurî). Murabba biçiminde ise aBaB, cccB... vd. kafiye düzeni daha çok kullanılmıştır (Yine aldı gam u efkâr-ı dili dağ-ı tenin / Acımaz mı yüreğin merhametin yok mu senin / Ne reva çevri ola goncaya serv-i semenin / Acımaz mı yüreğin merhametin yok mu senin - Nurî).
Selisin konusu sevgi, ayrılık acısı, doğa, güzellik vs. aşıkane duygulardır. Dörtlük biçimleri nakaratlı yazılabildiği için şarkı* veya mütekerrir murabbaı andırır. Selm (Selm) f.i. Feridun*un üç oğlundan biridir. Feridun ölürken Arabistan'ı Selm'e bırakmış. Selm, Sami kavimlerin atası imiş. (bkz. Feridun ve İreç).
Selman (Selmân) a.i. Divân şiirinde adı geçen iki meşhur şahsiyetin adıdır. Bunlardan biri Selmân-ı Savecî diye bilinen ünlü İran şairi olup kasideleriyle ünlüdür (öl. 1367). Şairler kendilerini Selmân-ı Savecî'ye benzetmeyi âdet edinmişlerdir. Özellikle kasidelerin fahriye* bölümlerinde adı geçer. İkincisi ise Selmân-ı Farisî'dir. Ashab'm ulularından olup İsfahan'da doğmuştur. Önceleri mecûsî imiş. Bir kilise önünden geçerken içeri girmiş ve hristiyan olmuştur. Daha sonra Şam'a gitmiş ve yeni gelecek peygambere hizmet için Medine'ye geçmiştir. Peygamberimiz'i görüp müslüman oldu. Daha sonra Hz. Ali ile uzun müddet birlikte bulundu. Vefatı 655 yılında Medâyin'dedir. Selmân kelimesinin birşeyler istemek, dilenmek anlamı da vardır. Rivayete göre Selmân, başkanlığını Hz. Ali'nin yaptığı kırklar*danmış. Kırklar için eline keşkül* alıp halktan birşeyler toplarmış. Bunun için tasavvufta Selmân'a çıkmak deyimi yaygınlaşmıştır.
Yâr-ı Selmân u hâce-i Kanber Vâli-i ravza sâki-i Kevser
•;, î
Fuzûlî
325
I '
Bu senâyile Senâyî çü sen ay'ı göremez Ger sözü Fârisî'dir söz hele Selmân'a gider
Kadı Burhaneddîn

Hüsnünün aşkı nice Leylâ 'yi Mecnûn eyledi Bes ne aceb k'ola ger bir Ahmed'i Selmân eder
Kadı Burhaneddîn
sema (semâ) a.i. Gökyüzü, gök, asuman, felek. (bkz. felek, asuman).
Bî-baht olanın bağına bir katresi düşmez Bârân yerine dürr ü güher yağsa semâdan
Ziya Paşa
sema (semâc) a.i. Mevlevi ayinlerinde dönmek, oynamak, güzel ses ve müzikle vecde gelmek anlamlarında bir terimdir. Semâ, eski Yunan filozoflarında da görülür. Semâ'm şeriatta helal olup olmadığı hususu açık değildir. Semâ dinî bir rakstır. İlkel dinlerde de görülen bu raks biçimi zamanla idealize edilerek Mevlevi semâı hâline gelmiştir. Buradaki semâ kâinatın ve hatta her bir zerrenin devir ve hareketini temsil eder. Semâda dönüş sağdan sola olup sol ayak yerde sabit kalır. Sağ ayakla sol yana çark atılır, sol ayak geriye doğru sürülerek yine sola doğru yürünür. Semâ, tamamen psikolojik bir halettir. Mevlanâ ilk semâmı Şems ile buluştuktan sonra ve onun teşvikiyle yapmıştır.
Sen urıcak vakt-i semâ içre cerh Şem'ine pervane olur şeş-cihât
Şeyh Galib
Ben kara toprak olup geçtikte kabrimden sabâ Toprağım yer yer hevâ-yı yâr ile ede semâ
Aşkî
326
semend (semend) f.i. Kula at. (bkz. at).
Gördüm semend-i himmet sa 'y ile menzil almaz Aşkî inân-ı sabrı dest-i rızâya verdim
Aşkî
semender (semender) f.i. Ateşte yanmayan bir çeşit efsanevî hayvandır. Denizatına benzer kuyruklu bir hayvan imiş. Kelime "samtender"den muhaffeftir. Bu hayvanın ateşe girdiği zaman bir çeşit yağlı madde ifraz ederek kendini koruduğu rivayet edilir. Başka bir rivayete göre semender yalnızca ateşte yaşar ve ateşten çıkınca ölürmüş. Bunun bir kuş olduğunu söyleyenler de vardır. Hindistandaki mecusîlerin devamlı yaktıkları ateşte ısının artmasıyla semendar denilen kanatlı bir böcek hasıl olurmuş. Ancak efsanevî semenderi gördüğünü söyleyen kimse yoktur.

Gül âteş gülbün âteş gülsen âteş cûy-bâr âteş Semender-tıynetân-ı aşka beştir lâle-zâr âteş
Şeyh Galib
Yerin od etmedik kim vardır erbâb-ı mahabbette
Semenderler gibi uşşak da sükkân-ı âteştir
Şeyhülislâm Yahya
Semud (Semûd) a.i. Salih* peygamberin gönderildiği kavimdir. Kur'ân-ı Kerîm'de peygamberlerine asi oldukları için bir sayha ile helak oldukları yazılıdır (Hakka / 1-7, Zâriyât / 43-46).
Kahreylediler bâd-ı bürûd ile cihanı Bakmaz mı bu câh ehli aceb Âd u Semûd'a
Nedîm
(bkz. Ad, Salih).
327
Senai (Şenâ0!) a.i. "Hakîm" lakabıyla bilinen ve kanaatıyla ünlü Gazne'li Senâî (öl. 1150). Yalınayak Gazne vadilerinde dolaşırmış. Bir gün akrabalarından birisi kendisine bir çift ayakkabı vermiş. O da "Allah yolunda seyrime manî oluyor." diye çıkarıp atmış. Senâî aynı zamanda mutasavvıf bir şâirdir. Adının Ebü'1-Mecd Mecdûd b. Ademü's-Senâî olduğu bilinmektedir. Külhanî-i Lâyhâr* tarafından tasavvuf yoluna ulaştırıldığı söylenir.
Tarîk-i fâkada hem-kefş olup Senâî'ye Cenâb-ı Külhanî-i Lâyhâre dek gideriz
Nailî
Bu senâyile Senâyî çü sen ay'i göremez Ger sözü Fârisî'dir söz hele Selmân'a gider
Kadı Burhaneddîn (bkz. Külhanî-i Lâyhâr).
Sencer (Sencer) f.i. Büyük Selçukîler devletinin altıncı hükümdarıdır. İran'daki Sencar kasabasında doğduğundan dolayı Sencer adıyla anılmıştır. Onun devrinde Selçuklu İmparatorluğu ihtişam dönemini yaşamıştır. İran şâirlerinden Enverî onu çok medhettiği için çok zaman adları birlikte anılır.
Rûy-ı pâk-i enverin gördükçe rûh-ı Enverî Medh-i Sencer'den utanmaz mı bakıp dîvânına
Nedîm
Toğrul ey dil sen cer istersen şehin dergâhına Kim anın yüz bin kulu var Sencer ü Toğrul gibi
Aşkî

seng (seng) f.i. Taş. Divân şiirinde taş, atma, kırma, vurma gibi eylemlerle birlikte kullanılır. Kendisi kırılmaz, parçalanmaz.
328
Âdeta katılık, duygusuzluk, acımasızlık örneğidir. Sevgilinin gönlü, cefâsı, acı sözleri, kahrı, günlük hâdiseler, gam, rakîp ve rakibin gönlü vs. aşık için birer taş özelliği gösterirler. "Seng-dil" olan sevgili aşıka kınama taşlarının gelmesine neden olur. La'l ve yakut gibi kıymetli taşlar da vardır. Yapı unsuru olarak da taş önemli bir öğedir.
Ger terbiyet gözüyle hâk-i siyaha baksan La'l ü akîk ola seng misk ü abîr ola gil
Karamanlı Nizamî
Seng-i melâmet Ahmed'i hâk eyledi velî Durmaz yağar mezarına seng-i cefâ henüz
Ahmed Paşa
Top-ı ah-ı inkisara pâydâr olmaz yine Kişver-i câhın nice sengîn hisarın görmüşüz
Nabî
seri (serîc) a.i. Aruz*da bir bahr*in adıdır. Bizde kullanılan tek kalıbı "Müf teilün fâilün" dür.
(bkz. bahr).
serlevha (ser-levha) f.a.b.i. Elyazması* kitapların tezhiblenen başlık bölümüne verilen ad. (bkz. elyazması). Yazıdaki başlık için de bu tabirin kullanıldığı olur.
serv (serv) f.i. Selvi. Divân şiirinde adından en çok söz edilen ağaç selvidir. Sevgilinin boyu için hem benzeyen hem benzetilendir. Hatta mecâz-i örfi yoluyla artık boy kelimesine dahi ihtiyaç kalmamıştır. Bu benzetmede mübalağa ve hüsn-i talîl esastır.
Selvinin su kenarında düşünülmesi halinde bir ırmak, çemen, bezm vs. unsurlar kendini gösterir. O bir süs ağacıdır.
329
1
Yaz-kış yeşil kalır. Sonbahar rüzgârları dahî ona etki edemez. Hafif rüzgârla salınışı sevgilinin yürüyüşünü andırır. Sevgili için çok kez "serv-i revân" tamlaması kullanılır. Servinin meyvesi olmaz. Mezarlıklarda daha çok bulunur. Bunun nedeni, rüzgâr ile salınırken "Hû! (Allah!)" sesini çıkarmasıdır. Bu hâl, onun Allah'ı zikrettiğine işarettir. Böylece mezarlıklar-daki ölüler için bir mağfiret vesilesi olarak düşünülü

kenarlarına da selvi ağacı dikilir. Selvinin dibine etek veya ayak tabîr olunur. Böylece sevgilinin eteği veya ayağı anlatılmış olur. Onun eteğini ırmaklar öper, ayağına çınar yaprakları yapışır vs. Sarmaşık gülleri servilerde görülür. Selvi ile birlikte gül, lâle, çınar, nergis, menekşe, sünbül, ok, naz, belâ, bâlâ, kıyamet vs. kelimeler çok kullanılır.

Kameti Tûbâ yâ Rab hümâ seyr ettirir
Yâ nihâl-i serv-i na 'nâdir gül ü sûsen tutar
Ahmed Paşa
Gidelim serv-i revanim yürü Sa 'dâbâd 'e
Nedîm
Seyr ederken boyunun şivesini gördü meğer
K'utanıp geçti hayadan yere serv-i çemeni
Karamanlı Nizamî (bkz. boy, kad).

sevap (şevâb) a.i. Allah tarafından mükâfatlandırılan hareket. Kulun yapmış olduğu iyilik ve kötülükler "Kirâmen Kâtibin*" denilen melekler tarafından yazılmaktadır. İnsanın sağ yanında bulunan melek, sevapları hemen yazmakla görevlidir. Allah insanın sevabını, ister bu dünyada, isterse ahirette mükafatlandırır.

Kalb-i zücâcın eyleme bir kimsenin şikest
Dersen ki âyinende ola sûret-i sevâb
Yahya Bey (bkz. günâh, Kirâmen Kâtibin).

330

Sevadiazam (Sevâd-ı Aczam) a.i.t. Kelimenin türlü manaları varsa da, daha çok Mekke-i Mükerreme ve çevresi için kullanılır. "Ulu Karaltı" anlamıyla büyük yerleşim bölgeleri için de kullanılan bu tamlama tasavvufta değişik anlamlar ifade eder. Mesela aşağıdaki beyitte "dev" olarak nitelenen nefsin isteklerine karşı mecazen, İlahî aşk yolundaki cezbe veya fenâfillâh mertebesini karşılar :

Yâr içün her köşede bin dîv olur düşmen bana Ey Sevâd-ı a 'zamım muhkem hisarım, kandesin
Nesimî

sevadülvech (sevâdü'l-vechfi'd-dâreyn) a.kg. "İki dünyada da yüzü kara olmak" demekse de durum tam tersinedir. Tasavvufta fenâfillâh*ı ifâde eder. Başta ve sonda, içte ve dışta, dünya ve ahirette vücûdu yok etmektir. Bu mertebe "fakr-i hakikî (gerçek yoksulluk) makamı olup "adem-i aslî (gerçek yokluk)" makamına ulaşır.

Sevâdü 'l-vech sırrın dil okur âyât-ı hüsnünden
Açılmamıştı Keşşafa rumuzu iş bu âyâtın
Aşkî (bkz. fenâfillâh).

sevda (sevda') a.s. Çok kara, simsiyah. İsim olarak kullanıldığı zaman ahlat-ı erbaa*dan olan sevda sözkonusu edilir. İnsan mizacına etki eden 4 sıvıdan biridir. Bedende dengeli bulunan bu sıvılardan sevdanın artması yahut eksilmesi halinde sevdâvî hastalıklar denilen sinir ve akıl hastalıkları doğar. Sevda kalpte bulunan siyah bir sıvının aslıdır ki buna daha çok süveyda* denilir. "Kara sevda" deyimi de bu sıvının siyah olmasından dolayıdır. Zaten sevda kelimesinin kendisinde de karalık anlamı vardır. Divân şiirinde göz ve saç rengi, sevda
331
ile ifâde edilir. Sevdalanmak, aşka tutulup bedendeki sevda sıvısının artmasıdır. Şâirler sevda kelimesini hem renk, hem de aşka düşme anlamında kullanırlar.

Ney gibi nâlan eder ol çeşm-i pür-sevdâ beni Vâlih ü şeydâ kılur bu zülf-i anber-sâ beni
Ahmed Paşa (bkz. ahlât-ı erbaa, süveydâ).

sevgili tr.i. Divân şiirinin baş kişisidir. Can, canan, cânâne, yâr, dost, mahbûb, habib, ma'şûk, güzel, hûb, hûbân, sanem, büt, nigâr, server, şâh, şeh, hüsrev, sultan, mâh, âfıtab, şûh, tabîb, dilber, kâfir, nazenin, hûnî, bîvefâ, dildâr, dîl-rübâ, dil-ârâ, dil-nüvâz, gül-izâr, gül-endâm, melek, mehlikâ, sâkî, peri, mutrib vs. kelimeler, çok zaman istiare yoluyla sevgilinin ifâdesinde kullanılır.

Sevgilinin özellikleri içinde acı ve ızdırap verici oluşu başta gelir. Cevr oku atar, cana kasdeder, zulüm ve eziyette aşın sınırlan zorlar. Kimse ona hesap soramaz. Hatta bunlar günah bile olsa melekler ona günah yazmaz. Gönlü taştır, âşıka yâr olmaz, ele geçmez, vuslatı yoktur, söz verir ama sözünde durmaz, ağlayıp inlemek ona tesîr etmez, merhametsizdir. Âşıkın ağlaması ona zevk verir. Âşık ne kadar çok ağlarsa o kadar makbul olur. Sebebsiz yere cevr ü cefâ eder. Zulmettiği kişiler zavallı, günahsız aşıklardır. Âşıkın âh u feryadını duymazdan gelir. Bütün bu haller sevgilinin kendine has sıfatlan olup yadırganmaz, ayıplanmaz. Çünkü o, gönül mülkünün sultanıdır. Sevgilinin eziyetten vazgeçmesi âşıktan yüz çevirmesi gibi telakki edilir. Gerçek âşık sevgiliden şikâyetçi olmaz. Kısacası o, dert ve belâ, cevr ü cefânın yegâne temsilcisidir.

Âşık bu hâlden memnundur. Şikâyet etmez. Sevgili dönek veya yalancı olabilir. Âşıkın rakiplerine iltifat göstere-
332
bilir. Fitneler kopanp ortalığı birbirine katar. Aşk oyunlanyla gönül alır veya kıskandım. Fettan ve aşüftedir, hafif-meşreptir. Bazan şefkatli ve merhametli de olabilir. Ancak nâzı hiç eksik değildir. Gmâ sahibidir, gözü doygundur. Çok nazik ve nazenindir, en ufak bir şeyden incinir. Onun için en büyük tehlike, âşıkların âhını almaktır. Bazan süslenir, onun süslenişi tabiata örnek olur. Kolay kolay kendisini göstermez. Âşık onun hayaliyle yetinir veya ancak rüyasında onu görebilir. Bayramlarda seyrâna çıkar, veya onun göründüğü günler bayram sayılır. Onunla ancak mektup yardımıyla temas edebilir.

Sevgili, eğlence âlemleri ve bezm*in vazgeçilmez kişisidir. Paraya, servete, zenginliğe düşkündür. Ona verilecek en güzel hediye kendi güzelliğini görüp âşık olacağı ve böylece âşıkına acıyacağı bir aynadır. Sevgilinin yaşı daima gençlik yaşıdır. Bedeni en çekici renktedir. O, can bağışlayıcıdır. Hayat verir. Bazan sevgilide erkek özellikleri de zikredilebilir. Sevgilinin plotonik bir aşk ile seviliyor oluşu divân şiirinde onu tasavvuf çerçevesinde görmeye yol açmıştır. Tasavvufta sevgili Allah'tır. Aşk ise İlahî aşktır.

Divân şiirinde sevgili daima yüceltilir. Adetâ ondan bahsetmenin gayesi de budur. Sevgili olmayan yer cennet bile olsa değeri yoktur. İki cihan ona feda edilir. Onun varlığı bütün acılan unutturur. Huri ve gılmân onun yerini tutamaz. Onun sözü âşık için kanun gibidir. Sevgiliyle ilgili teşbih ve mecazlara nihayet yoktur. Bazan Yûsuf*, İsâ*, Süleyman* olur; bazan peri, melek, huri ve gılmân olur. Pervâne'nin mumu; kulun sultânı odur. Candır, tabîbdir, servdir, güldür, gülistandır. Ay ve güneş, tıfl ve cüvân, âhû ve gevher, kıble ve Kabe odur. Onun güzellik unsurlarının da sonu yoktur. Onda olan her şey güzeldir. Kısacası, gerek tasavvufî, gerekse platonik anlamda; gerek gerçek, gerekse mecazî anlamda sevgili hakkında söylenilecek söz bitmez.
333
m
Zinhar eline âyîne vermen o kâfirin Zîrâ görünce suretini büt-perest olur

! V
!
Necatî
Güllü diba giydin amma korkarım âzâr eder '*•
Nazeninim sâye-i hâr-ı gül-i dîbâ seni
Nedîm
Şol ömr kim sensiz geçer ol ömr zayi ömr imiş Bir cân ki anın canı yok ol cân dahi can olmamış
Ahmed Paşa
Gamım pinhân tutardım ben dediler yâre kıl rûşen Desem ol bî-vefâ bilmen inanır mı inanmaz mı
Fuzulî
Bu devr içre ne bezrn-i gül ne câm-ı hoş-güvâr eksik
Hemân bir hüsn ile noksanı yok gül yüzlü yâr eksik
Nev'î
(bkz. âşık, aşk).
seyahatname (seyâhat-nâme) a.f.b.i. "Gezi eseri" diyebileceğimiz seyahatnameler gezilip görülen yerler hakkında yazılırdı. Bu eserler nesir diliyle kaleme alınıp, gezilen yerlerin insanları ve çevre özellikleri ile âdetler, hayat şartlan, giyim-kuşam vs. konularda bilgi verir. Bir çeşit hatıra kitabıdır. Evliya Çelebi'nin "Seyahatname" adlı eseri ile Yirmisekiz Mehmed Çelebi'nin Sefâret-nâme* (elçilik notlan) adlı eserleri bu türe örnek gösterilebilir, (bkz. sefâretnâme)
seyf (seyf) a.i. Kılıç (bkz. kılıç).
Seyf-i meslûl-i celâlet ki dem-i şemşîri Zafere âb-ı beka fitneye berg-i hırmen
Nedîm
Seyfullah (Seyfu'llâh) a.i.t. Allah'ın kılıcı. Hâlid b. Velîden lakabıdır, (bkz. Hâlid).
Seyf-i Hak 'dan sunulupdur sana ey server-i dîn Haşmet ü cüd ile sensin şeh-i merdân-ı gaza
Aşkî
seyl (seyl) a.i. Sel. Divân şiirinde aşıkın gözyaşlan bir sel olup akar. Seyl-âb olarak da kullanılabilen bu göz yaşı açıktan sevgilinin kapısına doğru akar. Bu sel Tufân*ı andırabilir.
Gece merdümler akan kanlı yaşım havfindan Uyumazlar ki bu dem seyl aksar hanemizi
Ahmed Paşa (bkz. gözyaşı, eşk). seyyare (seyyâre)a.i. Gezegen, (bkz. seb'a-i seyyare).
Hınk-ı gerdûn-gerd ile seyyâre-veş seyr eylesen Devlet ü baht u şeref önünce olur peyk-i râh

Karamanlı Nizamî
seyyid (seyyîd) a.i. Peygamberimizin torunu Hüseyn* soyundan gelen kişilere verilen unvan. "Ulu, büyük, efendi" demektir, (bkz. Hüseyn, şerif).
Ey hâme-i nâkıs-beyân başla duâ-yı seyyide Et sen de sarf-ı iktidar durma senâ-yı seyyide
Lâ-edrî
Sıddik (Şıddîk) a.i. Halîfe Ebûbekir*in lakabıdır. Mi'râc hadisesini duyunca doğruluğuna hemen inandığı için bu lakabı almıştır, (bkz. Ebûbekir).
Lâyık-ı kurbân-ı ıyd-1 vaslın olmayam eğer Vermez isem sıdk ile Sıddîk'ının yolunda cân
Aşkî
334
3!İ
I   II
sıhhatname (şıhhat-nâme) a.f.b.i. Hastalanan birisinin iyileşmesi dileğiyle yazılan şiirlere verilen ad. Daha çok kaside şeklinde yazılır. Hastanın iyileşmesi için duâ edilip iyi temennilerde bulunulan bu tür manzumelerin örneğine az rastlanır.
sır (sırr) a.i. Sır. (bkz. râz).
Ol hokka-leb rakibe ki söz gevherin açar Şeytânı gayb sırrına hem-râz eder diriğ
Ahmed Paşa
Sırat (Şırât) a.i. Yol. Cehennemin üzerinde kurulu olan kıldan ince, kılıçtan keskin bilinen köprü. Bir hadîs-i şerifte "Kıyamette mü'minler cehennem (üzerine kurulmuş Sırat) den kurtulduktan sonra Cennetle cehennem arasındaki (ikinci bir) köprüde tevkif olunurlar. Burada, dünyada aralarında bulunan (ufak tefek) mezâlimden birbirine hakkını vererek hesaplaşırlar (Küçük günahlarından da) paklanıp anndıklan zaman bunların cennete girmelerine izin verilir." buyurul-muştur. Mü'minler Sırat üzerinden yıldırım hızıyla ve ayakları yere değmeden geçeceklerdir. Sıratın bin yılı yokuş, bin yılı iniş, bin yılı düz bir yol olduğuna inanılır. Sırat kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de "müstakim" sıfatıyla birlikte "Sırat-ı müstakim (Dosdoğru yol)" şeklinde 32 yerde geçer (msl. Fatiha/6, Bakara/142, 213; Âl-iİmrân/51, 101; Nisâ/68, 175).
Vuslatın cennettir ehl-i aşka hicranın cahîm Ey kıyâmet-kadd oluptur arada aşkın Sırat
Ruhî

Hak'tan bu Sırât-ı Müstakîm'i Bilgil ki budur Hak'ın
Naîm'i
(bkz. cehennem).
Nesimî
336
\
sîb (sîb) f.i. Elma. Sevgilinin çenesi ve gabgabı daima
elmaya teşbih olunur.
Ol kadd ü zenahdân u leb eyler beni hayran Kim serv-i
sehî meyvesi sîb ü rutab olmaz
Karamanlı Nizamî (bkz. çene, gabgab).
jjSidre (Sidre) a.i. Lügat anlamı "Arabistan kirazı"
demektir. Kur'ân-ı Kerîm'de iki yerde geçer (Necm/14,
16). Tefsirde bu ağacın "Arş*ın sağ yanında İlâhî bir
ağaç" olduğu bildirilir. Hadislere göre altıncı kat
göktedir. Gökyüzüne yükselenler ancak buraya kadar
çıkabilirlermiş. Nitekim Mi'râc* gecesi Peygamberimiz de
Cebrail'i burada görmüştür. Sidre'nin yanında cennet
vardır ve cennetin nehirleri onun altından akar.
Sidre'den ötesi Allah'ın Zât âlemidir. Sidre, beşer
bilgisinin ve amellerinin son hudududur. Muttakîler ile
şehidlerin ruhları burada mahşeri bekleyeceklerdir.
Sidre'yi Tûbâ* ile karıştıranlar da vardır. Sidre
kelimesi daha çok "müntehâ" kelimesiyle birlikte
kullanılır. "Sidretü'l-münteha (Son uçtaki kiraz ağacı),
ulaşılabilecek en yüksek yer olduğu için divân şiirinde
sevgilinin uzun boyunu anlatmakta kullanılır. Padişahın
yüceliği, nâmı ve şâirin şiiri için de birer temsil
olabilir.
Sidreye benzettiğim ayb etme cânâ kaddini K'anı
benzetmekde bundan müntehâsın bilmedim
Ahmed Paşa
Aynum içinde kametin sidresi mesken eyledi Sidre hem anda
yaraşır k 'âb-ı revân içindedir
Nesîmî
(bkz. Arş, Mi'râc, Tûbâ).
337
SİfaI (sifâl) f.i. Çanak, çömlek parçası, içki çanağı,
yol çanağı. Divân şiirinde ölen kişinin kafatası bir
sifâl olarak ele alınır. İçki çanağı olarak da bir kanaat
sembolü olur.
Sifâl-i köhneden nûş-ı meye mu 'tâd iken rinde Mücevher
camını bin kerre sunsa Cem kabul etmez
Nailî

sihr (sihr) a.i. Büyü, efsun. Büyü, olağanüstü haller ortaya koyma hâlidir. Divân şiirinde sevgili bir büyücüdür. En büyük büyüsü olan güzelliğiyle aşıklarına sihir yapmış sayılır. Hz. Musâ*ran zamanında büyücülük ilerlemiş idi. Bu nedenle büyü-Musâ ilişkisi kurulan beyitler hayli çoktur.
Büyü bir öğrenimi gerektirir. Büyüyü öğreten ise Hârût* ile Mârût*tur. İnsanın aklını başından almak, aşık etmek, uykusuz bırakmak, insanı değişik kılığa sokmak, istenilen her şeyi yaptırabilmek vs. hususlar hep büyü eseridir. Büyü bazı duaların okunması veya yazılması ile oluşur. Ateşte nal kızdırmak, saç kılı ile misk kullanmak, elmanın üzerine yazı yazıp yedirmek, kağıda âyet yazıp bal ile karıştırarak yakmak vs. büyü yollarından bazılarıdır. Kayıp eşyayı bulmak için yapılan büyü, bir tas suya bakmakla gerçekleşir. Sihir ile birlikte fitne, hîle, aldatma vs. kelimeler çok bulunabilir. Dev, peri ve taş'a büyü tesir etmezmiş. Sevgilinin gözü, gamzesi, saçı, kâkülü, ayva tüyleri ile şâirin şiiri birer büyü kaynağıdır. Sihir, İslâm dinince yasaktır. Sihir yapana sâhir, sehhâr, füsûn-ger, cadû vs. denir.
Yine sihretti Necâtî nice söz nice gazel Leb-i dilber sıfatında bir içim sudur bu
Necâtî
Sihr ü efsun ile dolmuştur derûnun ey kalem Zülfü Hârût'un demek mümkün ki nâl olmuş sana
Nedîm
(bkz. câdû, Hârût, Mârût).
338
sihrihalal (sihr-i halâl) a.i.t. Bir beyitte hem önceki hem de sonraki kelimelerle anlamca ilgili olan bir söz bulundurmaktır. Genellikle ilk dizenin sonundaki kelime üzerinde yapılır. Sihr-i halâl (helâl olan büyü) eskilerin itibar ettikleri sanatlardan biridir. Bazan güzel ve iyi söylenmiş sözler için de bu tabir kullanılabilir.
Gizlice arasam ağzın lebin emsem sorsam Hiç bir çâre bilir mi dil-i bîmâre aceb
Nedîm
Devâtım oldu çeh-i Bâbil ü sözüm efsun Füsûnger-i kelâmım arz kıldı sihr-i halâl
Hayalî
Leblerin yâd eyledi yârin lisân-ı hâl ile Kıldı bir şîrîn hikâyet gonca-i rengin edâ

Bakî
(bkz. sihr).
sikke (sikke) a.i. Para üzerine vurulan damga. Sikke yapan kişiye sikke-zen denilir. Kelime mecâz-ı mürsel yoluyla para, akçe yerine de kullanılır, (bkz. dinar). Mevlevî külahlarına da sikke denir. Yüzünü gözünü boyayıp kendini parlak göstermek isteyenlere ise sikke-sûret tabîr olunur.
Sikke suret gösterip san 'atle dilber sayd eder Bunda kırtâsiyyedir sermâyesi ferzânenin
Sabit
sim (sîm) f.i. Gümüş. Divân şiirinde daha çok rengi ile ele alınır. Öncelikle ay'ı, hilâli ve ay ışıklarını ifâde eder. Sevgilinin bedeni, çenesi, kolu, eli, burnu, yüzü vs. de sîme benzetilir. Gümüş çekene simkeş denir.
339
Oldu turunc-ı gabgabın ey sîm-ber leziz Olmaz behişt nüveleri bu kadar leziz
Ahmed Paşa
Haddeden tel gibi çektin kendine târ-ı dili Ey cüvân-ı sîmkeş aferin üstadına
Seyyid Vehbî
Simurg (Sî-murğ) f.i. Anka. Elburz dağında bulunduğuna inanılan bu kuşun üzerinde her kuştan bir eser bulunduğu için sî-murg adı verilmiştir, (bkz. Anka).
Bî-vücûd olmak gibi yoktur cihanın rahatı Gör ki Sîmurg 'un ne damı var ne de sayyâdı var
Ragıp Paşa
simya (sîmyâ) a.i. İlm-i simya olarak da bilinen bu bâtıl ilim çok eskiden tılsım ilmi yerine kullanılmıştır. Muhiddîn-i Arabi'ye göre simya, Allah'ın sözleri ve güzel adları ile İlahî bilgiler elde edebilme ilmidir. Büyük ölçüde harf ilmine dayanan simyada bazı sırlar vardır. Harfler bu sırları bildirir. Bu ilmi ilk bulan kişi Âsaf* b. Berhiye imiş. Simya ilmi ana-sır-ı erbaa*ya göre taksîm edilmiş harfler üzerinde çalışır. Eski muskalarda harfler, rakamlar ve esmâ-i hüsnâ'nın bulunması bu ilim nedeniyledir. Simyanın eski kimya ilmi olduğunu söyleyenler varsa da bu, isabetli bir görüş değildir. Simya ile kimyanın çalışma sahaları tamamen farklıdır.
Kimya ilmi kimi etti ganî Sîmyâ sîme batırmaz elini
* *
Sîmyâ ise hayâl ü evham
İsmi var gerçi velîkin kuru nâm

Sünbülzâde Vehbî (bkz. hamail, Âsaf).
340
sine (sîne) f.i. Göğüs, koyun, kalb, bağır. Divân şiirinde sine, duyguların algılandığı yer olarak düşünülür. Hayatî önem taşıyan azaların sînede bulunması mecâz-ı mürsel yoluyla kalb yerine kullanılmasına yol açmıştır. Acı, ızdırâp, heyecan vs. burada hissedilir. Sevgilinin göz ve gamze okları orayı yaralar. Dağlama yaraları diken ve taş yaraları orada açılır. Aşıkın bağrı bir pîrehen*dir. Hatta kanlı ve yaralı olur. Sinenin kanlı oluşunda hüsn-i ta'lîl yapılır. Zira yürek zaten kan ile doludur. Bunun nedeni ise sevgilinin dudaklarıdır. Aşık sinesinde sevgilinin okunu, aşkını, saçını vs. saklar. Aşıktaki sîne bazan bir mum, bazan tennûr, bazan da micmer* vs. olabilir. Bu durumda aşıkın bağrında yanan aşk ateşi kendini belli eder. Bazan da tabi olur aşıkın dövünmesini; saray olur, sevgilinin hayâl yurdunu; mushaf olur, içinde âyetler yazıldığını anlatır.
Sîne-i Ahmed demâdem kan olursa tan değil Kim ana etti mahabbet tîrini pertâb göz
Ahmed Paşa
Ne canı var k 'ide reftâr bir serv-i semen sîne Açarsa gül gibi ta ki o serv-i sîm-ten sîne
Celâlî
Sinimmar (Sinimmâr) a.i. Numân İbn Münzîr tarafından yaptırılan eşsiz güzellikteki Havernâk sarayını yapan mimarın adı. Bir eşini daha yapmasın diye yaptığı sarayın damından atılarak öldürülmüştür. Böylece mükafat yerine ceza görmüştür. Bu nedenle mükafat yerine verilen cezaya "cezayı Sinimmâr" denilir.
Köhne mazmûn-ı Sinimmâr-ı Havernâk-âsâ Beyt'ten beyte girip çıkmadan oldum bîzâr
Safvet
341

sipihr (sipihr) f.i. Felek. (bkz. felek).
Tâ zümürrüd sebze-zârından sipihrin her seher Sâgar-ı pîrûzeye döker mey-i asfer güneş
Ahmed Paşa
Sireng (Sî-reng) f.i. Sîmurg, Anka. (bkz. Anka). sirişk (sirişk) f.i. Gözyaşı, (bkz. eşk).
Jale sanma taktı tıfl-ı goncaya göz boncuğu Kılmağa yavuz nazar defin sirişk-i andelîb

Nev'î

sitayişname (sitâyiş-nâme) a.f.b.i. Birini övmek için yazılan manzume. Genellikle kaside şeklinde olursa da değişik nazım şekilleriyle yazılmış sitayişnâmeler vardır. Kaside şeklinde olanına medhiye denir. (bkz. medhiye).

siyakat (siyâkat) a.i. Eskiden maliye, tapu ve evkafa ait işlerde ve bunlara ait vesikaların yazılmasında kullanılan bir çeşit hatt*. Kûfî kırması ile nesh kırmasından meydana gelmiştir. Okunması zor bir yazıdır. Noktalı ve noktasız yazılabilir. XIX. yy.m son çeyreğinde kullanımdan kalkmıştır.

Kişi kim siyâkatta kadir değil Ulular huzurunda hâzır değil

Lâ-edrî

Siyasetname (Siyâset-nâme) a.f.b.i. Şark-İslâm edebiyatlarında devleti idare edenlere yöneticilik sanatı hakkında bilgi verip önerilerde bulunan ahlakî-didaktik eserlerin genel adı.

Devirleri içinde en iyi devlet idaresinin nasıl olması gerektiğini ve halkın sorunlarını dile getiren, başta hükümdar

olmak üzere devletin her kademesindeki görevlilere adaleti öneren fikir adamları, her dönemde yetişmiş ve bu amaç doğrultusunda idarecileri uyaran, nasihat edici ve yol gösterici siyasetnâmeler yazmışlardır. Bu tür eserlerin kaynağı eski İran .(Sasanî) krallığıdır. Andarznâme veya pendnâme genel adıyla anılan o döneme ait eserler İslamlıktan sonra Arapça'ya aktarılırken âyet, hadîs ve dinî motiflere bürünerek İslâm'a adapte olmuşlardır. Prensip koymaktan çok hükümet etme sanatı üzerinde duran bu eserler ya teorik olarak âlimler tarafından; ya da pratik olarak bizzat idare görevlileri tarafından yazılabilir. Bu eserler başlıca üç grupta toplanır : a. Siyaset konusunu fıkıh ve kelâm açısından ele alıp bu hususta İslâm dininin görüşünü açıklayan eserler (msl. Maverdi'nin el-Ahkâmü's-Sultâniye ve'1-Velâyetü'd-Dîniyye'si). b. Pratik amaçlar güden ve sultanlara, örneklendirilmiş öğütler veren eserler (msl. Nizamülmülk'ün Siyâsetnâme'si). c. Lâyiha şeklinde olanlar. Bunlar belli devirleri konu edinirler (msl, Koçi Bey'in Sultan Murad IV. ve İbrahim İÜ. dönemleri hakkında hazırladığı Koçi Bey Risalesi). Bunun yanı

felsefesi ile Yunan filozoflarının (Eflatun, Aristo vs.) görüşlerini birleştiren (msl. Z. Reis'in Nazariyyâtü's-Siyâsiyye'si) veya başlıbaşma teori ortaya koyan bilginlerin eserleri de vardır (msl. İbn Haldun'un Mukaddime'si).

Osmanlılarda siyasetnâmeler her millette olduğu gibi devlet bünyesinde bazı aksaklıkların belirmesiyle yazılmaya başlamıştır. Ancak bu konuda ilk aşamalar tercümelerle gerçekleşir. Gerek Farsça gerekse Arapça'dan çevrilen bu tür Türk eserlerde Kutadgu Bilig'in öz fikirlerinden çokça yararlanılmıştır. Ancak yine de Osmanlılar devrinde Sühre-verdi, Gazalî, Nizamülmülk, Keykavus, İbn Mukaffa, Na-sırüddin Tusî, Sadî, Firdevsî vs. âlim ve yazarların siyâsetle ilgili eserleri okutulmuş ve birçoğu da Türk diline tercüme

343

edilmiştir. Bunun yanında telif siyâsetnâmeler de yazılmaya başlanmıştır (msl. Kenzü'l - Küberâ, Rumûzu'l - Künûz, Nasî-hat-ı Sultan Murâd, Enîsü'l-Celîs, Miftâhü'1-Adl vs).

Siyâset kitapları ya sultanları (msl. Nasîhatü'l-Mülûk, Tuhfetü'l-Mülûk, Zahiretü'l-Mülûk ve's-Selâtîn, Enîsü'î-Mülûk vs.); ya vezirleri (msl. Nasîhatü'l-Vüzerâ, Tuhfetü'l-Vüzerâ, Hadîkatü'l-Vüzerâ, Mir'âtü'l-Vüzerâ, Âsafnâme vs); ya da genel olarak bütün bir toplumu konu alabilirler. Bu eserler salt önerilerden ibaret değildir. Konular anlatılırken pek çok âyet, hadîs, hikâye, atasözü vs. parçalar da esere serpiştirilir. Fakat dikkate değer olan taraf doğudan ve batıdan gelen fikirlerin tam bir İslam sentezi ile yoğrulmuş olmasıdır. Bu arada Ortaasya kökenli âdet ve gelenekler de en canlı biçimiyle siyâsetnâmelerde yer edinmişlerdir.

Siyâsetnâmelerde öngörülen başlıca fikirler şöyle sıralanabilir : 1. Pâdişâh Allah'ın yeryüzündeki gölgesi olup ona itaatsizlik Allah'a itaatsizlik sayılır. Sultan, devletin idaresini vezîr ve nedimleri sayesinde yürütmek zorundadır. Bu bakımdan veziriazam seçimi ve nitelikleri çok önemlidir. 2. Din ve devletin devamı için asker gereklidir. Askere önem verilmeli, törenleri, eğitimleri, maaşları vs. kontrol altında bulundurulmalıdır. 3. Osmanlılarda cemiyetin efendisi halk (reayâ)dır. Sanat ve zirâat ehli kişilerden oluşan halk, devleti ve hazineyi ayakta tutan, memleketi imar eden topluluktur. Pâdişâh ve idareciler halka adaletli davranmalı, verg

ve onlar arasında usulsüzlüğe meydan vermemelidir. 4. Hazîne; halk, asker ve ülkenin iman için elde bulunması gereken paradır. Hazîneyi dolu tutmak için halkı soymak siyaset değildir. Ancak hazinenin geliri giderden fazla -en kötü ihtimalle birbirine eşit- olmalıdır. 5. Osmanlılarda görülen bozukluğun giderilmesi için önce bozukluğun nedenleri

araştırılmalıdır. Çünkü bozulma yavaş yavaş kendini göstermiş ve rüşvet gibi kötü alışkanlıklar giderek devletin her kademesini sarmıştır. Bunun sonucunda idare ve orduda disiplin kalmamış, gider çoğalıp gelir azalmıştır. Birtakım siyâsetnâmeler bu durumun çözümü için Kanunî devrini model almayı; diğer bir kısmı ise -özellikle son dönemlerde- batıyı örnek almayı öngörmüşlerdir.

Bursalı M. Tâhir Siyâsete Müteallik Âsâr-ı İslâmiyye adlı eserinde (İstanbul, 1332 h.) Osmanlılara ait çeviri ve telif 172 adet siyâsetnâme adı yazar. Bunun yanında Arapça, Farsça ve Türkçe olarak kaleme alınmış siyâsetnâmeîer sayılamayacak kadar çoktur. Agah S. Levend'in siyâsetnâmeler üzerine yaptığı geniş araştırmasında gerek batı, gerekse İslam dünyasında yazılmış olan siyâset kitaplarının en ünlüleri ile basılmış olanları, yazarları ile birlikte, kronolojik bir sıra içerisinde -elyazması olanların kayıtlı oldukları kütüphane ve numaraları verilerek- bilimsel bir çerçeve içerisinde incelenmiştir (bk. Siyâset-nâmeler, TDAY, Belleten-1962, Ankara, 1963).

siyer (siyer) a.i. Peygamberimizin hayatını ve savaşlarını anlatan eserlerdir. Manzum veya nesir halde olabilirler. Manzum olanlarda mesnevi nazım şekli kullanılır. Lirik bir söyleyiş ile tarihî gerçeklere dayalı eserlerdir. Türk edebiyatındaki örnekleri oldukça başarılıdır. Özellikle Siyer-i Veysî çok tutulmuş ve zeyilleri yazılmış bir eserdir.

sohbet (sohbet) a.i. Görüşüp konuşma. Tasavvufun bir kısım şubelerinde zikir yerine sohbet ön planda tutulurdu. Aşkın meydana gelebilmesi ve cezbe hali için vahdetle ilgili sohbet yapmak gerekirdi. Sohbette zamanın uygun oluşu, mekânın başkalarına kapalı oluşu ve sohbet edebilecek kişilerin bulunabilmesi şartı aranırdı. Bektaşîlerin sazlı ve içkili sohbetlerine "muhabbet" denir.

345
Ariflerin sohbeti, artırır marifeti Câhilleri sohbetten her dem süresim gelir
Yunus *
Nadanlar eder sohbet-i nadanla telezzüz Dîvânelerin hemdemi dîvâne gerektir
Ziya Paşa
sufi (şûfî) a.i. Tasavvuf* yolunda olan kişi. Kelimeyi yün mânâsına gelen "sûf" ile ilgili görenler yanında Peygamberimiz zamanında Mescid-i Nebevî'nin avlusunda yatıp kalkan, yedirilip-içirilen ve Ehl-i Suffe* denilen fakir sahabeyle ilgili olarak gösterenler de vardır. Yine bazıları sûfî sözünün temiz, arınmış anlamlarına gelen "sâf' kelimesinden türediğini ileri sürerken; bir kısım âlimler de Grekçe hikmet manasına gelen' 'sophos" sözünden bozma olarak görürler. Sûfî adıyla ilk anılan kişi Şam'da ilk zaviyeyi kuran Ebû Hâşimü's-Sûfî'dir (öl. 767).
İlk sufîler Hint-İran dinleri ile hristiyanlık tesiri altında, aslında İslâmiyette olmayan sıkı bir zahitliği ve riyâzet*i kendilerine meslek edinmişlerdir. Ancak sonradan Vahdet-i Vücûd etrafında gelişen fikirler onları bir araya toplamıştır. Hatta hükemâ felsefesi denilen eski Yunan felsefesinin İslâmîleşmiş, şekli ile Vahdet-i Vücûd'u birleştirenler de olmuştur. Daha sonraki zamanlarda "zâhid" karşılığı olarak sofu kelimesi kullanılmıştır. Anadoludaki kızılbaşlar kendilerine sofu diyerek Şâh İsmail'e bağlılık göstermişlerdir. Bunun nedeni Şâh İsmail yanlılarına Erdebil sufîleri denilmesiydi.
Sûfîler ile âlimler arasında asırlarca devam eden bir zıtlık vardır. Âlim akıl ile Allah'a ulaşmayı isterken, sûfî aşkın gönül işi olduğunu ve Allah'a ancak aşkla ulaşılabileceğini söyler. Bu nedenle tekke ile medrese de birbirlerine düşmandır. Divân şâirlerinin birçoğu ise medrese tarafını tutar.
346
Sukiukaz (Sûk-i cUkaz) a.i.t. İslâmiyet'ten önce Hicaz'da, Nahle ile Tâif arasında kurulan bir panayırın adıdır. Bu panayır, cahiliye devrinde göçebe arapların toplandıkları en büyük dernek olup Şevval ayında gerçekleşirdi. Arap kabileleri arasındaki ünlü şâirler de bu panayıra katılır ve şiir yarışmaları yapılırdı. Yarışma sonucunda ilk yedi sırayı paylaşan

yıl boyunca Kabe duvannda asılı kalır ve ancak ertesi sene panayır mevsiminde onlardan daha güzel şiirler ortaya çıkarsa indirilirdi. Bu şiirler mısır ketenlerine altınla yazılır ve gelip geçenlerin okuması sağlanırdı. Kabe'nin, cahiliye döneminde de bir mabet olarak kabul edilmesi dolayısıyla orada şiiri bulunan şâir ve bu şâirin kabilesi, bunu bir övünç vesilesi yaparlardı. Hz. Muhammed'e peygamberlik gelmesi yakınlaştığı yıllarda Arap yarımadasında şiir çok ileri boyutlara ulaşmıştı. Ukaz panayınnda bu döneme ait Muallakâtü's-Seb'a yazarları şunlardır :
İmrü'1-Kays, Tarafe, Züheyr, Lebîd, Amr İbn Külsüm, Antere ve Haris. Bu şâirlerin muallakadan sayılan şiirleri kaside şeklinde olup içlerinde en büyükleri İmrü'1-Kays ile Züheyr'dir.
(bkz. Muallakâtü's-Seb'a). sultan (sultân) a.i. Pâdişâh, (bkz. pâdişâh).
Kûy-ı dilberde Muhibbiyâ gedâ olmak yeter Bu cihanda ser-te-ser olmağa sultân istemez
Kanunî Süleyman
Sur (Sûr) a.i. Kıyamet gününde dört büyük melekten biri olan İsrafîl*in üfüreceği boru. Eski kitaplarda ve tefsirlerde Sûr hakkında değişik bilgiler vardır. Marifetnâme'ye göre Arş'm altında ve onun ayağına yapışıktır. Kırmızı mercan renginde boynuz veya kovan şeklindedir. İçi boş olup burası, gelip gi-

decek olan insan ruhlarının beklediği yerdir. Gök ve yer tabakaları onun içinde kalır. Sûr'un içi bal peteğindeki gözenekler gibi olup her ruh kıyamete dek orada bekler. Sur, İsrafil'in ağzında hazır beklemektedir. Sur'a üç defa üfürüle-cektir. İlk üfürüşün çıkardığı dehşetli sesten dünyadaki bütün insanlar ölecektir. İkinci üfürüşte Sûr'u terkedecekler ve Allah'ın izni ile eski bedenlerine ve ete kemiğe bürüneceklerdir. Üçüncü üfürüşte ise Mahşer yerinde toplanacaklardır. Sûr düşüncesini bazı âlimler müteşâbihâttan olarak görürler. Kur'ân-ı Kerîm'de 10 yerde Sûr hakkında bilgi verilmiştir (msl. En'âm/73, Kehf/99, Tâ-Hâ/102, Mü'minûn/101, Neml/87, Yâ-sîn/51). Sûr'un üfürülmesi, kıyamet kopması demektir. Edebiyatta "düğün" anlamına gelen "sûr" kelimesi ile cinas yapılır veya tevriyeli kullanılır.

Çıkar pambuk kulağından gözün aç Ki haşr oldu vü çalındı bu gün Sûr
Nesîmî
Sûr-ı İsrafil feryâd-âver-i şekvâsıdır
Sûr-ı mahşer vaslının bir va 'de-i ferdâsıdır
Hersekli Arif Hikmet
surname (sûr-nâme) f.b.i. Klasik Türk edebiyatında şehzadelerin sünnet düğünleri ile hanım sultanların doğum ve evlilik törenlerini konu alan şiir veya düzyazı eserlerin genel adı.
Osmanlıların saltanat zamanlarında sarayda yapılan debdebeli düğün, sünnet ve evlenme törenlerinin israf ve gösterişe >- boğulması bu törenler hakkında çeşitli eserlerin yazılmasına neden olmuştur. Birçoğu caize* amacıyla yazılan surnâmeler (düğün kitabı), sürekli savaşlar ve iç isyanlarla bunalan halkın günlerce süren düğünlerdeki eğlencelerini konu edinir. Tarihçi

ve vakanüvîslerin yazmadıkları birçok ayrıntı da bu tür eserlerde yer alır. Yazıldıkları dönemin sosyal hayatını anlattıkları için tarih açısından önemli olan surnâmelerde, düğünlerde kullanılan araç ve gereçler, yenilip içilen şeyler, düzenlenen eğlence ve oyunlar vs. en ince detaylara varasıya dek anlatılır. Saray ve çevresinin yaşama biçimini, belli günlerdeki sosyal duygularını, heyecanlarını, zevk ve eğlence anlayışlarını, giysilerini, törenlerini, gelenek ve göreneklerini, musikî âletlerini vs. hayatın akışı içinde anlatan bu vesikalar çok zaman sanatlı bir üslupla yazılmış olurdu. Surnamelere bakılarak Türk toplumunun nasıl bir değişim sürecinden geçtiği anlaşılabilir.
Birçoğu pâdişâh ve devlet büyüklerine sunulan surnâmelerde daha çok üç konu üzerinde durulur : 1. Hitan cemiyeti denilen sünnet düğünleri. 2. Velîme cemiyeti denilen evlilik törenleri. 3. Şehzade ve sultanların doğumları nedeniyle yapılan şenlikler.
Daha önce tarih yazarları ve vekanüvisler tarafından anlatılan bu tür eğlentilerin özellikle şairler elinde edebî bir şekil alması ve gelişmesi XVI. yy.a rastlar. Bu dönemden sonra ise oldukça fazla sayıda surnâme yazılmıştır. Bunların bir kısmı mesnevi biçiminde müstakil kitaplar, diğer bir kısmı da düğünü kısaca anlatan suriyye kasideleridir. Türk edebiyatına malolmuş surnâmeleri yazılış sıralarına göre şöylec

Figanı'nin (öl. 1532) sûriyye kasidesi. 1530'daKanunî'nin şehzadeleri Mustafa, Mehmed ve Selim'in sünnet düğününü anlatır (bk. Figanî divânı içinde ve İst. Ünv. Ktp. TY. nr. 1532). Nev'î'nin (öl. 1599) sûriyye kasidesi. Murad III. şehzadesi Mehmed III. in sünnet düğününü anlatır. 47 beyittir (bk. Nev'î divânı içinde ve İ. Ünv. Ktp. TY. nr. 1532). Âlî'nin (öl. 1600) manzum-mensur Câmiu'l-Hubûr der Mecâlis-i Sûr adlı eseri (bk. Nuruosmaniye Ktp. nr.
349
3798/4318; TS Bağdat Bl. nr. 203). Figanî'nin Suriyyesi ile aynı konuyu içerir (Bu düğün için yazılmış yazarı belirsiz üç surnâme daha vardır bk. Süleymaniye Ktp. Hekimoğlu Ali Paşa Bl. nr. 642; TS Hazine Bl. nr. 1344; Leiden Ktp, nr. 309 -düzyazı-). Abdi'nin (öl. 1692) aynı tören için yazılmış sur-namesi. 3 bölümlük düzyazı bir eserdir (bk. Süleymaniye Ktp. Lala İsmail Bl. nr. 235/9; Fatih Millet Ktp. Emiri mensur, nr. 343; TS Hazine Bl. nr. 1573, Revan Bl. nr. 823). Nabî'nin (öl. 1712) Mehmed IV. in 1675'te şehzadeleri Mustafa ve Ahmed'in sünnet düğünleri ile Hatice Sultan'ın Musahip Mustafa Paşa ile evlenmelerini anlatan manzum surnâmesi (bs. İstanbul, 1944). Vehbi'nin (öl. 1736) Ahmed III. in 1719 yılında şehzadeleri Süleyman, Mustafa, Mehmed ve Bâyezid'in sünnet düğünleri ve Ayşe Sultan'ın İbrahim Paşa ile, Eme-tullah Sultan'ın da Osman Paşa ile evlilik törenlerini anlatan Surnâmesi (bk. İ. Ünv. Ktp. TY. nr. 11, 1603, 3974, 6099, 6124; TS Bağdat Bl. nr. 223; bs. İstanbul, 1984). Mehmet Hazin'in (XVIII. yy.) aynı düğünler için yazılmış surnâmesi (bk. İ. Bayezid Devlet Ktp. Nureddin Paşa Bl. nr. 10267) (Bu düğün için yazılmış yazan bilinmeyen bir sûriyye kasidesi de A.S. Levend kitapları arasında bulunmaktadır). Haşmet'in (öl. 1768) 1758 yılında Hatice Sultan'ın doğumu üzerine yazdığı manzum Velâdetnâme-i Hümayûn'u (bk. Süleymaniye Ktp. Reşid Ef. Bl. nr. 992; İ. Ünv. Ktp. TY. nr. 1940; TS Hazine Bl. nr. 1603, Yeni Ktp. nr. 3979). Rıfat'ın (XIX. yy.) Sultan Mahmud'un kızı Saliha Sultan ile Halil Rıfat Paşa'nın düğünlerini anlatan surnâmesi (bk. İ. Ünv. Ktp. TY. nr. 5555). Es'ad'ın aynı düğün için yazılmış surnâmesi (bk. İ. Ünv. Ktp. TY. nr. 3022). Lebib'in (öl. 1867) 1813 yılındaki, Abdülmecid ile Abdülaziz'in sünnet düğünleri ve Mihrimah Sultan ile Mehmed Said Paşa'nın evlilik

düğünlerini anlatan surnâmesi (bk. İ. Ünv. Ktp. TY. nr. 6097). Hızır'ın (XIX. yy.)
350
aynı törenlerden yalnızca sünnet düğününü anlatan manzum surnâmesi (bk. İ. Ünv. Ktp. TY. nr. 6122). Nâfî'nin (öl. 1858) Abdülmecid devrinde Cemile Sultan ile Mahmud Paşa'nın evlilik töreninin anlatan manzum surnâmesi (bk. İ. Ünv. Ktp. TY. nr. 2998). Tahsin'in (öl. 1861) Sultan Abdülmecid emriyle sünnet ettirilen Şehzade Murad ve Abdülhamid'in törenlerini anlatan manzum surnâmesi (bk. İ. Ünv. Ktp. TY. nr. 6123; İ. Belediye Ktp. nr. 0.108).
sure (sûre) a.i. Kur'ân-ı Kerîm'in her bir bölümüne verilen ad. Toplam 114 sûre vardır. Sûreler (biri hariç) besmele ile başlarlar. Sûreler'in Peygamberimiz tarafından tertib edildiği bilinir. Sûrelerdeki tam cümlelere âyet* adı verilir.
Okursa Sûre-i Nûr u Duhânı ezberden Aceblemen ki zeban oldu her alevler ana
Yahya Bey
(bkz. âyet).
suret (suret) a.i. Biçim, görünüş, kılık, resim. Tasavvufa göre madde âlemine suret âlemi denir. Her şeyin görünüş şekli ve nitelikleri birer surettir. Suretle zahir olan, yani suret şeklinde görünen her sıfat da mânâ*dır. Suret bir araz*dır. Ama mânâ cevher*dir. Buna göre suret bütün varlık âlemi, mânâ ise Allah'tır. Suret değişken olabilir. Ancak mana kalıcıdır. Ba-zan suret ile sîret kelimesine birlikte rastlanır. Suret resimdir, şekildir, dış yapıdır; sîret ise mânâdır, özdür, iç yapıdır. Suret kelimesi divan şiirinde resim anlamında da kullanılmıştır.
Bir acep sırr-ı nihânîdir heyûlâ-yı vücûd Sûret-i eşyada hem mevcûd u hem nâbûd odur
Leskofçalı Galib (bkz. mânâ, nakş).
351
Süha (Süha) a.i. Büyükayı yıldız kümesinin en küçük yıldızıdır. Küçüklüğü dolayısıyla eskiden gözlerin görüş kuvvetini ölçmede kullanılırdı. Bu yıldızı görebilen göz keskin sayılırdı.
Fuzulî
Çıktı bir gün ziyasında tamâmî-i Rüsûl Oldu mahv öyle ki hurşîd ziyasından Süha
Bürc-i şerefte ahter-i kadri k'îde tulü' Görünür âfitâh nite kim Süha seher

Necâtî
Süheyl (Süheyl) a.i. Güney yarım kürede bulunan parlak ve büyük bir yıldızın adıdır. Yemen'den çok iyi görülebildiği için buna Süheyl-i Yemânî de derler. Efsâneye göre akîk* taşı, rengini bu yıldızdan alırmış.
Nedir ol reng-i akîki bu Süheylî kadehin Sâkiyâ cevheri yok ise Yemen 'den mi gelir
Sünbülzâde Vehbî
(bkz. Yemen, Akîk).
Sührab (Sührâb) f.i. Zaloğlu Rüstem'in bir Türk kızından olan oğludur. Babasını tanımadan annesinin yanında büyümüştür. Babasıyla bir savaşta karşılaşmışlar ve birbirlerini tanımadan dövüşmüşlerdir. Sührâb galip gelmek üzereyken Rüstem bir hîle ile onu öldürmüş. Ancak tam can vereceği sırada baba-oğul oldukları anlaşılmış.
Göreydi Rüstem eğer kuvvet ü şecaatini Olurdu sîne-i Rüstem çü sîne-i Sührâb
Nâbî
Süleyman (Süleyman) a.i. Davûd* peygamberin oğlu olan peygamber. Oniki yaşındayken babası yerine tahta geçmiştir. Hem

padişah hem peygamberdir. Geçimini devlet hazinesinden değil, ördüğü zembiller sayesinde kazanırmış. Babasının vefatından sonra ve onun vasiyeti üzerine Kudüs'teki, yarım kalmış olan Mescid-i Aksâ*yı inşaa başladı. Yedi senede tamamladı. Daha sonra 13 sene süreyle Kudüs'te bir hükümet sarayı yaptırdı. Rivayete göre bu binaların yapımında cinleri çalıştırmıştır. Kendisi başlarında olmadığı zaman cinler çalışmazmış. Hatta bir bastona dayalı olarak uzun zaman onlara hükmetmiş. Sonunda bastonun içine bir ağaç kurdu girmiş ve kemirmeye başlamış. Tam inşaat sona erince baston kırılmış ve Süleyman peygamber düşmüş. Meğer Süleyman peygamber çok önceden vefat etmişmiş. Allah tarafından kendisine birçok mucizeler verilmiştir. Kuşlarla, hayvanlarla konuşur, onların dilini anlarmış. Cinlere ve rüzgara emretme yetkisine sahipmiş. Üzerinde İsm-i A'zam* yazılı bir mühürlü yüzüğü varmış. Bu yüzüğün taşı kibrît-i ahmerden olup bütün vahşî hayvanlar ve kuşlar bu yüzük sayesinde ona boyun eğmişlerdir. Süleyman peygamber bu yüzüğü yalnızca abdesthâneye giderken çıkarır ve Âsaf* adlı vezirine veya hanımına emanet edermiş. Yine bir gün bu yüzüğü hanımına emanet etmiş. Süleyman pey

dışardayken bir cin onun kılığına girip hanımından yüzüğü almış. Biraz sonra gelip mührü isteyen Süleyman'ı sahtekarlıkla suçlamışlar ve saraydan çıkarmışlar. Yüzüğü^alan dev ise onun yerine geçip icraata başlamış. Bu arada Süleyman gidip bir sahil kasabasında çalışmaya başlamış. Dev ise yüzük Süleyman'ın eline bir kere daha geçmesin diye denize atmış. Günlerden birinde Süleyman bir balıkçının tuttuğu balıkları taşımış. Balıkçı da hizmetine karşılık ona para yerine irice bir balık vermiş. Süleyman akşam, balığı yemek için karnını yarınca kendi yüzüğünü görmüş. Meğer denize düşen yüzüğü Allah'ın izni ile bir balık yutup sahibine geri getirmiş. Halk arasındaki' 'Mühür kimdeyse Süleyman odur.'' atasözü buradan gelir.

353

Hz. Süleyman'ın Hüdhüd* adlı bir kuşu varmış. Bu kuş çok uzaklardaki şeyleri görebilir, uçsuz bucaksız çöllerde suyun yerini havadan tesbît edebilirmiş. Hz. Süleyman ordusuyla sefere çıktığında Hüdhüd'ü de yamna alır ve bu sayede konaklama yerlerini su kenarında seçermiş. Bir gün Hüdhüd'ü aramışsa da bulamamış. Ona çok öfkelenmişken Hüdhüd çıka-gelmiş. Hüdhüd olanları anlatmış. Sebe ülkesine gittiğini, oradaki ikinci bir Hüdhüd ile konuştuğunu, bu Hüdhüd'ün Belkıs* adlı bir sahibesi olduğunu, Belkıs'ın da güneşe tapan bir kavim üzerine melike olduğunu söylemiş. Bunun üzerine Süleyman peygamber Hüdhüd'ü affedip Belkıs'a onunla davetiye göndermiş. Belkıs da devletinin ileri gelenleriyle birlikte Süleyman'ı ziyaret etmiş. Bu ziyaret esnasında Hz. Süleyman rüzgâra emredip Belkıs'ın tahtını getirtmiş (Bunun, veziri Âsaf tarafından gerçekleştirildiği de rivayet edilir). Sonra Süleyman peygamber Belkıs'ı imâna davet etmiş. O da devletinin ileri gelenleriyle müşavere edip güneşe tapmaktan vazgeçerek Hz. Süleyman'ın dinine girmiş ve Süleyman'ın zevcesi olmuştur.

Bir gün Süleyman peygamber ordusuyla birlikte sefere giderken bir vadiye ulaştıklarında karınca beyi'nin diğer karıncalara "Kaçınız! Süleyman'ın orduları sizi ezmesin." dediğini duydu. Bunun üzerine gülümsedi ve karıncaların beyini yanına davet etti. Karınca beyi, kendince çok değerli sayılan bir çekirge budu ile onu ziyarete geldi. Hz. Süleyman'ın duâsıyla bu but bereketlendi ve bütün ordu, yansından doydu. Geri kalan yansını karıncaya iade etti ve ondan öğütler istedi. Karınca Süle

nasîhaüarda bulundu. Süleyman Kannca'ya "Ben peygamber olduğum halde seni ve arkadaşlarını çiğneyebi-leceğimi nasıl düşündün ve niçin onlara kaçmalarını söyledin?" deyince karınca ona "Senin debdebene dalıp da teşbihlerini unuturlar diye söyledim" cevabını verir. Süley-

354

man Peygamber'in M.Ö. X. yy.da yaşadığı sanılmaktadır. 40 yıl büyük bir ihtişam ile devlet sürmüştür. 52 veya 60 yaşında vefat eylemiştir. Vefatından sonra ülkesi Yehuda ve İsrail adıyla ikiye ayrıldı. Yehuda devleti Kudüs'te kaldı ve uzun müddet yaşadı. Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Süleyman'la ilgili 53 ayet vardır. Bu ayetler ona verilen ilim ve hikmetler ile yukarıda anlattığımız kıssalardan bahseder (msl. Sebe/12-21; Neml/15-44; Sa'd/30-40). Tevrat ise onu, hâşâ, putperest olarak gösterir ve 700 karısı ile 300 cariyesi olduğunu söyler. Divân edebiyatında Süleyman peygamber, yukarıda anlatılan kıssalar çevresinde yoğunlaşan düşünceler içinde ele alınır. Özellikle yüzük, karınca Hüdhüd ve Belkıs ile birlikte çok anılır. Sevgilinin dudakları mühüre benzetildiği zaman Süleyman'dan bahsedilir. Şâir sevgilisine Süleymanlık yakıştırdığı zaman onun ihtişamından bahsetmektedir. Karınca aczin; Süleyman ise iktidar ve gücün timsâli olarak tezat içinde verilir. Şâir övdüğü kişiye Süleyman dediği zaman kendisini karınca kadar âciz gösterir.

Geh var dedi dekanına ağyar gâh yok Ol hâtem oldu dîv-i Selaymân oyuncağı

Necâtî

Ey dil var ise Mühr-i Süleyman dehâmdır K'ana musahhar ins ü perî mürg u mûr u mâr

Yahya Bey

Mest olup uyurken öpmüş la'l-i cânânı rakîb Ehremenler hâtemi almış Süleyman bî-haber

Bakî

Teşne-i câm-ı visalin âb-ı hayvan istemez Mâil-i mûr-ı hatın mülk-i Süleyman istemez

Fuzulî

355

ii

Ne bîş ü ne kem âlemi yeksan biliriz biz Her gördüğümüz mûru Süleyman biliriz biz

Hüdhüd-i nutkumu bâğ-ı sühanimde görse Ola zindan dil-i Belkîs 'a çemenzâr-ı Sabâ
Ey nâme sen ol mâhlikâdan mı gelirsin Ey Hüdhüd-i ümmîd Sabâ 'dan mı gelirsin
Nailî
Nazım
Nâbî
(bkz. Asaf, cin, mühr, Hüdhüd, Belkıs, Saba, karınca).
Süleymanname (Süleymân-nâme) a.f.b.i. Divân edebiyatında Kanunî Sultan Süleyman'ın saltanatını konu edinip onun dönemindeki belli başlı olayları anlatan şiir veya düzyazı eserlerin genel adı.
Türk edebiyatında örneğine sık rastlanan gazavatname*, fetihname*, zafername* gibi Osmanlı tarihinin eksik bıraktığı noktaları tamamlayan eserlerdendir. Konuları Kanunî'nin (saltanatı: 1520-1566) şehzadeliğinden başlayıp, tahta çıkışı, pâdişâh olarak doğu ve batıya yaptığı seferler, iç ve dış olaylar vs. değişik periyotlardan oluşur. Tarihî değerleri yanında edebî değerleri de oldukça yüksek eserlerdir. Devrin sosyal, siyasal ve kültürel olaylarını detaylı bir^şekilde anlatırlar. Birçoğu Kanunî devrinde yaşayıp onunla birlikte seferlere katılan yazarlar tarafından kaleme alınmış olup -sultanın övgüsünü anlatan kısımlar hariç-vesikalara dayanan ve titizlikle düzenlenmiş eserlerdir. Genel karakterleri epik-didaktik oluşlarıdır. Şiir veya düzyazı olsun bu eserlerde sanat kaygısından çok yaşanan olayların yalansız, samimî ve düzenli anlatılışına önem verilir. Çoğunlukla yalın bir dil kullanılır.

Düzyazı olanlar o dönemde gelişmesini tamamlamak üzere olan tarih nesrinin güzel örnekleri sayılır. Şiir olanlarda ise çok defa okuyucuyu sıkmayan akıcı bir bütünlük görülmeyen Süleymânnâmeler de vardır. Buna karşın Kanunî'nin hayatı bölüm bölüm ve günlük biçiminde anlatılır.
Süleymânnâmeler halk ve asker üzerinde oldukça iyi etkiler yapmıştır. Hemen baştan sona zafer ve başan anlatımıyla dolu olduklarından halkın milli gururunu onore ediyor; askerin savaş isteğini arttınyor, hiç olmazsa teşvik ediyordu. Bunun yanısıra sırf zamanın pedişâhına bir kitap sunabilmek için yazılmış değersiz Süleymânnâmeler de vardır.

Süleymanname yazımının kaynağı Selimnâme*lere dayanır. Bunların birkısmı özel adlarla anılır. Nitekim o döneme ait yalnızca bir tek sefer veya fethi anlatan Süleymanname sayılabilecek eserler de vardır. Türk edebiyatında yazan bilinen veya bilinmeyen elliye yakın Süleymanname yazılmıştır. Bunlardan önemli olanları, yazarlarıyla birlikte şöylece sıralayabiliriz, a. Düzyazı olanlar : Mustafa Bostan Çelebi'nin (XVI. yy.) Cülûsnâme-i Sultan Süleyman'ı (yazılışı: 1523, bk. TS. Revan Bl. nr. 1283), Sadî b. Abdülmüteâl'in (XVI. yy.) Süleymânnâme'si (Ahmed Paşa'nın isyanı ile Kanunî'nin Edirne'den İstanbul'a dönüşüne kadar, bk. TS Revân Bl. nr. 1277, Hazîne Bl. nr. 14x24; Paris Milli Ktp. nr. 74), Mustafa'nın (XVI. yy.) Süleymânnâme'si (yazılışı: 1566, Selim II. in cülusuna dek, bk. TS. Hazine Bl. nr. 1340), Ka-raçelebizâde Abdülazîz'in (öl. 1657) Süleymânnâme'si (Tâcüttevârih'e zeyl olup türünün en güzel örneğidir, bs. Bulak, 1867), Ferdî'nin (öl. 1525) Süleymânnâme'si (bk. Viyana Milli Ktp. nr. 998, 999; Süleymaniye Ktp. Ayasofya Bl. nr. 3317), Şemsî Ahmed Paşa'nın (öl. 1580) Süleymânnâme'si (1579 yılı olaylarına dek, bk. Viyana Milli Ktp. nr. 1020; Paris

Milli Ktp. nr. 1020; Paris Milli Ktp. nr. 1144), Ahmed b. Kara Kemal'in (XVI. yy.) Cevâhirü'l-beyân fi devleti'l-Osman'ı (Arapça, yazılışı : 1523, bk. Roma Vatikan Ktp. nr. 87), Ramazan'ın (Kanunî'nin hekimbaşısı, XVI. yy.) er-Risâle el-Fethiyye'si (Arapça, bk. Paris Milli Ktp. nr. 1622). b. Şiir olanlar : Nev'î Yahya'nın (öl. 1599) Süleymannâme'si (Murad III. a sunulmuştur, bk. Paris Milli Ktp. nr. 44), Azmizâde Haletî'nin (öl. 1622) Süleymânnâme'si (bk. Süleymâniye Ktp. Esad Ef. Bl. nr. 2284), Eyyubî'nin (XVI. yy.) Risâle-i Padisahnâme'si (Su kemerlerinin yapımına dair, yazılışı: 1564, bk. Süleymâniye Ktp. Esad Ef. Bl. nr. 2422), Hadidî'nin (öl. 1559) Süleymânnâme'si (bk. Berlin Devlet Ktp. nr. 206; Süleymâniye Ktp. Esad Ef. Bl. nr. 2081), Abdurrahman Gubarî'nin (öl. 1566) Süleymânnâme'si (Farsça, bk. Manisa Muradiye Camii Ktp.) Şemseddin Ahmed b. Mehmed Sivasî'nin (öl. 1596) Süleymânnâme'si (bk. Prusya Devlet Ktp. Or. 1817, 1998), İsmail'in (XVI. yy.) Kitâb-ı fütühât-ı Süleymânî'si (Farsça,, bk. TS Emânet hazînesi Bl. nr. 1422).

Yazarı bilinmeyen önemli Süleymânnâmeler de vardır : Tarih-i Âl-i Osman (1554 yılına dek, bk. Paris Milli Ktp. Sc-hefer Bl. nr. 1176), Tarih-i Feth-i Rodos (bk. Üsküdar Se-limağa Ktp. nr. 757; Viyana Milli Ktp. nr. 1067), Süleymânnâme (bk. British Museum, nr. 7476; Roma Vatikan Ktp. nr. 39), Tevarih-i Sultan Süleyman Han (bk. Paris Milli Ktp. ScheferBl. nr. 1153), Kenzü'l-cevâhiri's-seniyye fi fütühati's-Süleymâniyye (Arapça, bk. Süleymâniye Ktp. Ayasofya Bl. nr. 3392), Menâkıb-ı Sultan Süleyman Han (manzum, bk. Süleymâniye Ktp. Esad Ef. Bl. nr. 2422), Gazavât-ı Sultan Süleyman Hân (bk. Süleymâniye Ktp. Ayasofya Bl. nr. 3317/9), Heft Dasitan (bk. Süleymâniye Ktp. Laleli Bl. nr. 2114; İ. Ünv. Ktp. TY. nr. 1700), Risâle-i Süle-ymâniyye (bk. Süleymâniye Ktp. Selimiye Bl. nr. 483),

Risâle-i Gazât (bk. Süleymâniye Ktp. Ayasofya Bl. nr. 3202), Tarih-i Sultan Süleyman Han (bk. Süleymâniye Ktp. Umumi, nr. 5004; Kemankeş Bl. nr. 384; Esad Ef. Bl. nr. 2151; Nu-ruısmaniye Ktp. nr. 3134, 3135),,Defter-i havadis der-zamân-ı Sultan Süleyman Han (bk. Nuruosmaniye Ktp. nr: 2259), Süleymânnâme (bk. TS. Revan Bl. nr. 1285; Hazine Bl. nr. 1581; Bağdat Köşkü Bl. nr. 198; Süleymâniye Ktp. Kemankeş Bl. nr. 384; Aşir Ef. Bl. nr. 257; Esad Ef. Bl. nr. 2284; Hamîdiye Bl. nr. 951; Halet Ef. Bl. nr. 599; Atıf Efendi Ktp. nr. 2899).

Süleymânnâme yazdıkları bilindiği halde henüz eserleri ele geçmeyen yazarlar da vardır. Sözgelimi Bursalı M. Tahir Efendi, Osmanlı Müellifleri adlı eserinde Behişti Ramazan (öl. 1571), Kastamonulu Harirî (XVI. yy.) ve Tatavlalı Mahremî'nin (öl. 1535) Süleymannâmeleri olduğunu bildirir.

Türk edebiyatında oldukça ünlü bir Süleymânnâme kitabı da Firdevsi-i Tavîl'e (Uzun Firdevsi, XVI. yy.) aittir. Konusu Süleyman Peygamber olan eser 366 cüz olup Bâyezid n. in isteği üzerine yazılmıştır (bk. Berlin Devlet Ktp. nr. 470, Roma Vatikan Ktp. nr. 188).

sülük (sülük) a.i. Bir yola girme, özel bir gruba dahil olma, bir tarikata katılma. Sülük, mânevi bir yolculuk sayılır. Sufîler
' kötü huylarından arınmak ve vahdet sırrına, hakikate erişmek için bir şeyhe tabi olarak muayyen bir tarzda mücâhedeye girişirler ki buna sülük denir.

esnasında muayyen zamanlarda dualar okunur ki bunlara da vird* veya evrâd* denir. Sülük halktan Hakk'a doğrudur. Bu yola girenler önce yalnız halkı görürler. Hakk'ı göremezler. Buna "Fark" denir. Yolculuğun sonunda halkın olmadığı ve her şeyin, Hakk'ın zuhurunda ibaret olduğu anlaşılır. Bu sezgi, duygu ve görüş, sâlike halkı göstermez olur. Artık gördüğü yalnızca Hakk'tır. Bu makama da "Cem" denir. Salikin cem makamına vardıktan

m
'I ,
sonra geri gelmesi şarttır. Dönüp yolculuğa başladığı noktaya geldi mi halkı, Hakk'ın zuhuru; Hakk'ı da halkın hakikati olarak görür. Her mazharla o mazhardaki zuhura göre muamelede bulunur. Bu makam kemâl makamıdır ki "Fark-ı Sânî" yahut "Cem'u'1-Cem" olarak anılır. Fark'tan Cem'e gidişe "Kavs-i Urûc (çıkış yayı)"; Cem'den Fark'a gelişe de "Kavs-i nüzul (iniş yayı)" adı verilir. Bu ikisi arasında sûfılerce 40 menzil hesap edilir ve geniş izahlar yapılır. Sülük yolculuğu yapan dervişe sâlik denir.

Sülûku pirden öğren seni envâra gark etsin Sorarsan bu gülistanın safâsın yâsemenden sor

Yahya Bey

sülüs (sülüs) a.i. Üçte bir. Hat* sanatında, harflerin üçte bir kısmında eğrilik bulunan bir çeşit yazıdır. Buna göre her harfin 4/6 parçası düzümsü, 2/6 parçası yuvarlağımsıdır.
(bkz. Hat).

sünbül (sünbül) f.i. Sünbül. Sevgilinin saçlarıyla ilgili olarak ele alınır. Divân şiirinin sık rastlanan çiçek adlarından biridir. Şekli ve kokusu itibariyle sevgilinin saçma benzer. Hatta sevgilinin saçını kıskanır ve ona özenir. Sünbül ile gül, hemen çok zaman birlikte bulunur. Bunun nedeni sünbül saçların, gül yanaklar üzerine dökülmesidir. Şekilce dağınık ve kıvrımlı olan sünbül, bazan süpürge veya gölgelik de olabilir. Deste deste oluşu, tazeliği vs. de sık anılan özellikleridir. Ayrıca sarık kenarına ve kulak arkasına takılma âdeti hayli yaygındır.

Gül yüzün lale ruhun sünbül-i terdir zülfün Nâ-şüküfte dahi gül goncası nâzik dehenin

Hisâlî

Ben bu gün bir nev-bahâr-ı hüsn ü ân seyreyledim Tarf-ı destânnda sünbül gibi mûlar var idi
Nedîm
Sünbüle (Sünbüle) a.i. Başak. Başak burcu. Bu burç, Ağustos ayında başlar. Divan şiirinde, bu borcun etkisi altında doğan kişilerin özellikleriyle birlikte kullanılır, (bkz. hûşe). Sünbüle en eski makamlardan birinin de adıdır.
Yüzünde meh be-terâzî vü sünbüle'de güneş Anı görüp nice yanmaz müneccim-i miskin
Kadı Burhâneddin
Ben bâğ-ı hüner Sünbülüyem sünbüle-beste Nâbi'nin usûlünde makam ise Ruhâvî
Sünbülzâde Vehbî
(bkz. burç, musikî).
sünnet (sünnet) a.i. İyi ahlak, adet, yol. Terim olarak, Hz. Peygamber'in söz ve hareketleriyle müslümanların yapmasını emir ve işaret buyurdukları hususlardır. Sünnet farz ve vacipten ayrı olarak bazan terkedilebilir. Peygamberimizin sözlerine sünnet-i kavliyye; yaptıklarına da sünnet-i fi'iliyye denir. Kelimenin çoğulu sünen olarak geçer. İbadetle ilgili konularda sünnet ikiye ayrılır. Sünnet-i müekkede; Peygamberimizin devamlı yapmış olduğu ameller; Sünnet-i gayr-i müekkede, Peygamberimizin ara sıra terkettiği amellerdir. Sünnetler Kur'ân-ı Kerîm'den sonra gelen dinî hükümlerdir.
Vücüb-ı sünnetine Mustafâ 'nın etti şurû' } Düzelti çerh-i felek gibi meclis-i a 'zam
fs
Yahya Bey

Sünni (sünnî) a.i. Sünnet ehlinden olan kişilere denir. Kur'ân-ı Kerîm ve sünneti temel olarak kabul ederler. Sahabenin hepsini gerçek âdil tanıyıp aralarındaki ayrılıkları ictihâd sayarlar. Müslümanların en mutedil mezhebidir. Hz. Peygamber'in soyunu severler, kulun cüz'î irâdesi olduğuna, irâdesini hangi işe sarfederse o işi, Allah'ın meydana getirdiğine inanır ve ibâdeti imandan saymayıp ibâdet etmeyenin günahkâr olacağına, fakat kâfir olmayacağına inanırlar. Buna "Ehl-i Sünnet ve'1-cemaat (Sünnet ve topluluk ehli)" denir. Bu yönleriyle haricî* Şiî* ve Mutezile*den ayrılırlar.

Hamdü-li'llâh anladık dünyâyı irfânîleriz Pâk-zihn ü sâf-dil sünnî müselmânîleriz
Aşkî
sürahi (şürâhî) a.i. Su şişesi, vazo şeklinde içki kabı. Divân şiirinde içki konulan kaplar arasında anılır, (bkz. câm).
Sürâhî hemnişînin hemdemin câm Niçün ben cur'a gibi atılanı dür
Bakî
Süreyya (Süreyya) a.i. Ülker veya Pervîn diye de bilinen kuzey yarım kürede bir yıldız kümesi. Gerdanlığa benzetilmesinden dolayı "Ikd-i Süreyya" şeklinde de kullanılır. Toplam yedi yıldızdan müteşekkildir, (bkz. Pervîn).
Yüzüne karşı gözüm yaşını kim görürse Oldu sanır Süreyya hurşîd ile mukabil
Karamanlı Nizamî
Gösterirse yüzünün benlerin ol Zühre-cebîn Nice baş koşduğun Ay ile Süreyya göresin
Ahmed Paşa
362
Ebr-i nisanı açık türbene çatsam da tavan Yedi kandilli Süreyya'yı uzat sam oradan
M. Akîf ,"
sürh (sürh) f.s. Kırmızı, kızıl. Terim olarak elyazması* kitapların bab veya fasıl başlıklarının kırmızı mürekkep ile yazılmasına denir. Ateş renginde olanına "madenî sürh" adı verilir.
Sajha-i ruhsânna la'lîne cedvel çekmeğe Hokka-i çeşminde ezmiş âşık-ı dil-dâde sürh
Sabit
(bkz. elyazması). sürhser (sürjj-ser) f.b.i. Kızılbaş, (bkz. kızılbaş).
Tirler her sinede yer etdi kaygular gibi Nîzeler dil dilmede sihr etdi câdûlar gibi Sürhserler deşt-i Çin 'e kaçdı âhûlar gibi Hamdü-li 'ilâh aldı şâh-ı Rûm hâkân illerin
Aşkî
süveyda (süveydâ) a.i. Kalbin ortasında bulunan kara benek. Eskiler Nefs-i natıka (konuşan nefis) denilen insanın, manevî varlığının ve idrâkinin merkezi olarak bu noktayı bilirlerdi. Modern tıbbın da ortaya koyduğu ve kalbin tam ortasında bulunan bu siyah nokta ahlât-ı

erbaa* denilen ve insan sağlığı için önemi büyük olan dört sıvıdan biridir. Buna sevda* denildiği de olur.
Dört elle tutar dâmenin ol iki nurun Kim olmuş ise vâkıf-ı esrâr-ı süveydâ
Kâzım Paşa (bkz. sevda, ahlât-ı erbaa).
363
şah (şâh) f.i. Pâdişâh (bkz. pâdişâh). Ayrıca satrançta bir taşın adıdır ki hareketsiz kaldığı an oyun bitmiş sayılır.
Gönlümün mülkünde şâh oldun bana dâd eyle kim Mülküne kâfirce kafir şâh-ı bî-dâd istemez
Aşkî
Beydak-ı hâl-i ruhun zülfüne mestur eyleme Almağa şahım gönül ferzânesin açmazdan
Bakî (bkz. satranç).

şah beyit f.tr.i.t. Kasidenin en güzel beytine verilen addır. Buna beytü'l-kasîd denildiği gibi başka bir nazım şekliyle yazılmış manzumelerin en güzel beytine de şah beyit denilebilir. Bir manzumede şah beyit genelde bir tane ise de bu, kişilerin beğenisine göre değişebilir. Meselâ Namık Kemal'in Hürriyet Kasidesindeki şah beyit şudur:
Ne efsunkâr imişsin âh ey dîdâr-ı hürriyet Esir-i aşkın olduk gerçi kurtulduk esaretten
Yine Nef î'nin Murad IV. için söylediği meşhur kasidesinin şah beyti şudur:
365
i1' . !l
Sen bir şeh-i zî-şânsın şâhenşeh-i devrânsın Yani ki sen hakansın devrinde ben Hâkâni'yem
şahımaran (şah-ı mârân) f.i.t. Şahmaran, yılanların şahı. Efsaneye göre Yemliya adında, insan başlı bir yılan varmış. Yem-liya bir mağara altındaki yeşillikler içinde bir ülkede yaşarmış. Zebercetten tahtı üzerine oturur, insan gibi söz söylermiş. O devirde Danyal peygamber hüküm sürmekteymiş. Bir gün oğlu Cemşasb arkadaşlanyla dağda yağmura tutulup bu mağaraya sığınmışlar. Camşasb can sıkıntısından elindeki değnek ile yeri kazmaya başlamış. Ağaç sert bir maddeye dokunmuş. Bunun yuvarlak bir mermer olduğunu görüp açmışlar. Bal ile dolu bir kuyu görmüşler. Satmak üzere balı çıkarmaya karar vermişler. Kuyunun dibindeki son balları toplaması için Camşasb'ı bir ipe bağlayıp kuyunun dibine indirmiler

çıkardıktan sonra arkadaşları Camşasb'ı kuyuda bırakıp gitmişler.
Camşasb kuyuda yalnız başına düşünürken bir delikten ışık sızdığını görmüş. Bıçağı ile kazıyıp deliği genişletmiş. İçerisinin güllük gülistanlık bir yer olduğunu görmüş. Oraya girerek biraz gezinmiş. Sonra Yemliyâ ile karşılaşmış. Yemliyâ ona izzet ü ikramda bulunmuş, uzun uzun sohbetler etmişler. Camşasb yedi sene orada kalmış. Şâh-ı Mârân, yerini kimseye söylememek şartıyla onu yeryüzüne çıkarmış. Camşasb da yıllarca bu sırrı saklamış. Ancak günün birinden devrin pâdişâhı hastalanmış. Sihirbaz olan veziri tek çare olarak Şâh-ı Mârân'm etini yemesini söylemiş. Oysa Şâh-ı Mârân'ın yerini bilen çıkmamış. Vezir büyü ile Camşasb "in bu yeri bildiğini öğrenmiş ve zorla yılanı ele geçirmişler. Şâh-ı Mârân, suçun Camşasb'da olmadığını anlayınca ona "Beni öldürüp etimi kaynatacaklar. İlk çıkan suyu vezire içir, ikincisini kendin iç. Etimi de pâdişâha yedir." demiş.
Camşasb denileni
yapmış. İlk suyu içen vezir karnı şişerek ölmüş. Padişahı te-davî eden Camşasb ise vezir olmuş ve saadetle ömür sürmüş.
Gûyiya zevk ü safa dahmesine laldı tılısm Şâh-ı mâran mı aceb ol hacer-i nûrânî
Nedîm
jjşahin (şâhîn) f.i. Şahin, doğan, şahbaz. Divân şiirinde sevgilinin saçları şahine benzetilir. Benzetme yönü ise avcılıktır. Şahin av kuşudur. Sevgilinin saçı aşıkm gönül kuşunu avlar. Şahin elde taşınır ve bilekten salınır. Bazan bu kuşun boynuna küçük bir çıngırak (ceres*) da asılabilir. Yükseklere uçar. Bazı zamanlarda gözü bağlanır.
Yüce pervâz olup konmaz leşe âlemde her şâhîn El üzre tutulup tan mı olursa muteber şahin
Aşkî
şahne (şahne) a.i. İnzibat memuru. Divân şiirinde daha çok içki yasağıyla ilgili olarak adı anılır. Şehir içindeki asayişin sağlanmasından şahneler sorumlu olduğu için özellikle içkiye düşkün şâirler şahneye hitaben beyitler söylemişlerdir.
Ey şahne senindir götürü salb u siyâset Ağyara âmân verme götür bir yere çek as
Sabit

Der-i meyhaneyi şahne kapamak ister imiş Ayağı denk alarak gizli kapağı attık
Sünbülzâde Vehbî (bkz. ases).
şahruh (şah-ruh) f.b.i. Satrançtaki hamlelerden birinin adıdır ki genellikle at ve fil ile gerçekleşir. Aynı anda şah ve kale tehdidi demektir. Piyon ile söylenen şah-ruh ise büyük başarıdır.
366
367
Ger fil ise mat ola gerek şâh-ruhıyile Canım pes anun yoluna mat-ruh değil mi
Kadı Burhaneddîn
Şahugeda (Şâh u Gedâ) f.k.g. Taşlıcah Yahya'nın (öl. 1582) alegorik mesnevisi. Sevgilide İlahî güzelliği görerek ona platonik bir aşkla vurulan Gedâ (dilenci) ile Şâh (pâdişâh) olan sevgilisinin hikâyesini anlatır. Gedâ, Şâh'ın aşkı belasına tutulmuş bir gariptir. Bazı dostları bu sevdadan geçmesi için ona nasihatta bulunurlarsa da dinletemezler. Temiz kalpli bir aziz, aşk derdine derman olsun diye onu Şâh'a iletir. Gedâ, Şâh'a aşkından bahseder. Şâh onu ayıplar ve yüz vermez. Gedâ ise aşkını açığa vurduğu için pişmanlık duyar. Ancak olan olmuş, Gedâ'nın aşkı dillere düşmüştür. Bu arada kara yüzlü düşmanlar Gedâ'yı kıskanıp Şâh'a onun aleyhinde sözler söylerler. Şâh ona çok kızar ve onurunu lekelediği için şehirden kovar. Gedâ, çaresizlik içinde Mecnûn gibi dolaşmaya başlar. Gittiği yerlerde kendisine kötülük yapanlara beddualarda bulunur. İlençleri tutar ve düşmanları perişan olurlar. Bu arada Şâh'ın kalbine yumuşaklık gelir ve onun aşkından etkilenir. Gedâ Şâh'a halini anlatan bir aşk mektubu gönderir. Şâh bu içli mektubu okur ve Gedâ'nın hâline acır. Zavallı Gedâ mektubuna cevap alamayınca aşkından çılgına dönmüş bir durumda Ay'a ve Güneş'e hitab eder. Onlardan cevap gelmeyince Allah'a yakarır. O zaman aşkı teskin olur. Bu sırada bir tellal Gedâ'yı köle gibi zincire vurup Yusuf*leyin pazarda satar. Gedâ, ar ve namusu ter-ketmiş, adetâ delirmiştir. Şehir içinde herkes onunla alay eder. Günlerden bir bahar günü Şâh bütün mahbûb ve erkânı ile bir gülistanda içip eğlenir. Sonra yaranından kendisine birer hikâye anlatmalarını ister. Onların anlattıkları hikâyeleri
368

beğenmez ve sonunda kendisi bir hikâye anlatır. Bu hikâye Gedâ ile kendisi arasındaki gizli aşktan başkası değildir. Hikâyenin hepsi aşk üzerinedir. Aşk ile ilgili çeşitli görüşler ileri sürülüp aşkın felsefesi yapılır. Bu arada Gedâ ölümcül hasta olmuştur. Bir dostu belki çare olur diye onu Şâh'ın yoluna çıkarır. Burada Şâh ile vuslat bulup sıhhate kavuşur. Şâh ona ilgi gösterirse de başkalarının kendisini ayıplamasından korkmaktadır. Düşmanlar ve rakipler onun Gedâ'ya karşı olan sevgisini sınarlar ve Gedâ'yı içten sevdiğini anlarlar. O gece Şâh ile Gedâ yalnız kalırlarsa da Gedâ aşkının fazlalığından dolayı Şâh'ın yüzüne bakamaz. Gedâ yine üzülür. O, bu kavuşma anında bile ertesi gün Şâh'tan ayrılmanın korku ve acısını yaşar. Nitekim Şah onu "bir gün gelip konuğun olacağım" diyerek başından savar. Zavallı Gedâ bu va'd ile devamlı yanıp yakılır ve evinden çıkamaz olur. Her gelip geçeni Şâh sanır ve o günün gelmesini özlemle beklemekten kendini kaybeder. Bu arada halktan bazı kişiler gelip Gedâ'yı sıkıştırırlar ve Şâh ile aralarında geçenleri dosdoğru anlatması için ona yemin ettirirler. Gedâ bir gece Şâh'ın evine geldiğini, sabaha dek içip eğlendiklerini ve hoşça vakit geçirdiklerini ve sabah olup uyanınca bunun bir rüya olduğunu anladığını söyler. O zaman dostları ona nasihat edip insanlara, ancak Allah'ın yâr olabileceğini, başkalarından muhabbeti kesmek gerektiğini anlatırlar. Şâh u Gedâ'da olaylar burada biter. Kitabın sonunda bir hatime (sonuç) bölümü yer alır. Şâir bu bölümde hikâyesini bir haftada yazdığını, hiçbir yerden tercüme etmediğini, kitabın benzerinin yazılmasını temenni ie ondan intihal (çalıntı) yapacaklara beddua eder.
Divân edebiyatının orijinal mesnevilerinden biri olan Şâh u Gedâ, aruzun Fâilâtün Mefâilün Fâilün kalıbı ile ve 1915 beyit hâlinde yazılmıştır (1537?). Dili çok temiz ve yalın, üslubu
369
akıcı ve güzeldir. Yer yer mahallî ve millî özelliklerin ön plana çıktığı Şâh u Gedâ mesnevisi o dönem İstanbul'unun canlı tas-virleriyle doludur.
Lirizmin hâkim olduğu eserde kahramanlar hayattan kopmuş hissi uyandırır. Nitekim mesnevideki Gedâ'nın Yahya Bey, Şâh'm da derbân-ı pâdişâhîden Ahmed Bey adlı biri olduğunu öne sürenler vardır. Ancak İlahî aşkın etkisi hemen her beyitte kendini hissettirir. Bun

fazla bir tasavvuf görüşü yoktur. Hikâyenin başında sanki ahlak dışı olaylar anlatılacağı sanılırsa da sonunda bir insanın mecazî aşka kapılması ve kalp gözünün açılarak gerçek sevgiye yönelişi ortaya çıkar.
Şâh u Gedâ, 48 küçük bölümden oluşur. Klasik mesnevilerde olduğu gibi başta mukaddime (42 beyit), tevhîd (74), münacaat (43) mirâciye (68), Çâryâr övgüsü (158), pâdişâha övgü (34), bölümleri bulunur. Ardından İstanbul'un bazı semtleri ve güzellerin tasviri ile konuya geçilir.
Eserde Gedâ, kendisine ezâ cefâ edilen ve yıllarca sevgili hasretiyle yanan bir kişiliğe sahiptir. Sevgilisi Şâh ise naz ve işveyle doludur. Eserde Şâh'ın nazı, Gedâ'nan niyazı devamlı gündemde kalır.
Hikâye başlıca birkaç olay üzerine kurulmuştur. Bunlar Gedâ'nın aşkı, mektuplaşmalar, hasetçilerin yaptıkları, Gedâ'nın sefere çıkışı, Ay ve Güneş'e sesleniş, Gedâ'nın mezadı ve Şâh'm aşkıdır. Eser, orijinal konusu ve başarılı kuruluşu ile Türk edebiyatının en önemli mesnevilerinden biri sayılır. Yazıldığı dönemden itibaren şöhrete kavuşması birçok kopyasının yazılmasına yol açmıştır. Yalnızca İstanbul kütüphanelerinde yirmiye yakın nüshası bilinmektedir (msl. Atıf Efendi Ktp. nr. 2138; Köprülü Ktp. nr. 279; Selimağa Ktb. nr. 463;

997; Hüsrev Paşa Ktp. nr. 620, 641; İ.Ünv. Ktp. T.Y. nr. 482, 839, 874, 3045, 3682: Murad Molla Ktp. nr. 417, 1136; Millet Ktp. Emiri manzum, nr. 986, 988, 989, 990).
Eser eski harflerle basılmıştır (İstanbul, 1867).
Riyazî, Tezkiresinde şâir Rahmî'nin (öl. 1567) de İran şâiri Hilalî'den (XV. yy.) Şâh u Gedâ adlı bir mesnevi tercüme ettiğini yazarsa da bu eserin konusu farklı olup değeri düşüktür. Sadıkî- Kitabdâr Mecmau'l-Havâs adlı tezkiresinde Fuzulî'nin Türkçe bir Şâh u Gedâ yazdığını kaydeder.
şakayık (şakâcik) a.i. Şakayık, gelincik, lâle, (bkz. lâle).
Şakayıklar zanbaklarla sünbüllerle süslenmiş
T. Fikret
Şakkulkamer (Şakku'l-Kamer) a.i.t. Ay'ın ortadan ikiye ayrılması mucizesi. Kureyş'li müşrikler mehtaplı bir gecede Peygamberimizden mucize istediler. O da Allah'a yalvardı ve parmağıyla işaret etti. Ay ikiye bölünüp yere indi. Sonra O'nun peygamberliğine şehâdet^

altından girip yeninden çıktı. Sonra tekrar şehadet getirip bütünleşti ve yerine döndü, (bkz. mucize).
Göstere hâmen eğer i 'câz-ı ve 'n-şekka 'l-kamer Hami eder tağlîz-i hisse anı erzâl-ı zümer
Nev'î
Şam (Şâm) a.i. Şam şehri, kelimenin Farsçası "akşam" anlamına gelir. Bu nedenle çok zaman tevriyeli kullanılır. Hatta Mısır, Bağdâd, Rûm gibi kelimelerle de tenasüp yapılır. Sevgilinin saçı ile Şâm çok zaman birlikte bulunur. Mehdî* Şam'da ortaya çıkacaktır. Şam'ın şişesi, zırhı ve gülsuyu da ünlüdür. Kelimenin gece anlamıyla ilgili olarak "Şâm-ı gariban (gariplerin akşamı)" tamlaması kullanılır. Birisinin öldüğü

-' günün akşamına şâm-ı gariban denildiği gibi Hz. Hüseyin*in şehîd edilip Ehlibeyt*in Yezîd askerine esir düştüğü geceye ":A de bu ad verilir.
Devr-i ruhunda vardı dil zülfüne gözünden r
Çün fitne gördü gitti âhir zamanda Şam'a
Ahmed Paşa
Şâm-ı zülfünle gönül mülkü harâb oldu deyû Sana iletti kebûter haberi döne döne
Necâtî (bkz. Rûm. Mısır).
şane (şâne) f.i. Tarak. Divân şiirinde gelin, koku, meşşâta* ve ayna* ile birlikte kullanılır. Sevgilinin saçları için mutlaka bir şâneye ihtiyaç duyulur. Bazan onu bağlayıp tutar; bazan dağıtır. Sevgilinin saçında yer edinmiş olan gönüllerin dökülmesine neden olur. Saç ile birlikte bulunduğu için misk kokar. Bazan aşıkın kirpiklerini şâneye dönmüş olarak görürüz.
Yaşım gül-âbı müjem şânesiyle gözlerimi Arûs-ı hüsnünü âyîne-dâra benzettim
Ahmed Paşa
şarap (şarâb) a.i. İçilecek şey, şarap (bkz. bade).
Sâkiyâ gönlüm karardı lutf edip bir buse ver Kaygılı gönülleri derler şarâb-ı âl açar
Necâtî
şarkı (şarkî) a.i. Türk edebiyatında bestelenmek amacıyla yazılan bir nazım biçimi. Milli nazım biçimlerinden olup halk edebiyatındaki türkünün karşıtıdır.
Şekil yönünden murabba*a benzer. Çoğunlukla dört dizeli bendlerle yazılır. Ancak beş veya altı dizeli bendlerden

oluşan şarkılar da vardır. Şarkıda her bendin üçüncü dizesi miyân (orta) veya miyânhâne; sonda tekrarlanan dize ise nakarat adım alır. Miyân daha çok şarkının en güzel ve en dokunaklı dizesi olup bestenin de en önemli bölümünü oluşturur. Nakarat ise her bendin sonunda tekrarlanan ve o bendin anlamı ile yakından ilgili olan dizedir.
Şarkının konusu genellikle aşk, sevgili, ayrılık, içki ve eğlencedir. Geniş halk kitlelerine seslendiği için dilinin yalın olmasına özen gösterilir. Bestelenmek üzere yazıldıkları için de bend sayılan az olur (2 - 5 bend). Diğer musammat şekillerinde olduğu gibi şâir genellikle son beyitte mahlasını söyler. Kafiye düzeni ilk bendde değişik şekiller gösterir. En yaygın şekil ise "aAaA"dır. -Büyük harfler nakaratı karşılar-. Bunun yanında ilk bendi abab, aBaB, aaaa, aaaA, aaxa, aaaaA, aaaAA biçiminde kafıyelenmiş şarkılar da vardır. İkinci ve sonraki bendler daima düz kafiye (bbba... vd. veya bbbA.. .vd.) biçiminde düzenlenirler. Şarkıda aruz ölçüsünün her kalıbı kullanıldığı halde, musikîye daha kolay uyum sağladığı için çok zaman iki uzun, iki kısa duraklı mef ûlü, mefâîlü mefâîlü feûlün kalıbı tercîh edilmiştir.
Şarkı adıyla yazılan ilk manzumeler XVII. yy. 'in sonlarında görülür. Daha önceki dönemlerde bestelenmek üzere yazılan mütekerrir murabbalar ise ilk bendlerinin kafiyelinişi yönünden kısmen şarkıdan ayrılır. Türk edebiyatında her bakımdan şarkı formuna uyan ilk şiirleri Nailî (öl. 1666; 11 şarkı) yazmıştır. Daha sonra Nazîm'in (öl. 1727) 9 şarkısı vardır. Ancak Divân edebiyatının en güzel şankıları Nedim'in (öl. 1730) kaleminden çıkmıştır. Divânında yer alan 28 şarkının hepsi, daha kendini çağından itibaren bestelenmeye başlamış ve günümüze dek Türk sanat musikîsinin seçkin örnekleri arsında sayılmıştır. Nedim'den sonra şarkı yazan bütün şâirler onun şuhluğunu,

coşkun söyleyişini ve yalın dilini örnek almışlardır. Ancak Nedîm, edebiyatımızın bütün zamanlan içinde en büyük şarkı yazarı olma unvanını daima korumuştur.
Nedim'den sonra Şeyh Gâlib (öl. 1798-9) 11, Enderun'lu Fâzıl (öl. 1810) 5, Pertev Paşa (öl. 1837) 5, Leylâ Hanım (öl. 1848) 10, Fatîn (öl. 1866) 15, Osman Nevres (öl. 1876) 6 ve Şeref Hanım (öl. 1861) 41 şarkı yazarak bu nazım şeklinin gelişmesinde önemli roller

Divân edebiyatında en çok şarkıyı ise Enderun'lu Vâsıf (öl. 1824-5) yazmıştır. Onun gazel, müseddes* ve muhammes* şekillerini de denediği 211 şarkısı Gülşen-i Efkâr adını verdiği divânının (bs. Kahire 1257) en büyük bölümünü oluşturur.

şast (şaşt) f.i. Ok atanların baş parmaklarına geçirdikleri yüksüğe verilen ad. Buna zıhgîr de denir. Şaştın yararı, okun hedefini bulmasıdır. Şast sayesinde kiriş titremez ve ok düz gider. Hatta usta kemânkeş*ler ok atarken şaştın üstüne su dolu fincan koyarlar ve oku fırlattıklan zaman fincandan bir damla dahî su dökmezlermiş. Okçular arasındaki "fincanı düşürmek" deyimi de buradan gelmektedir.

Aferin şast-ı hümâyûnuna kim oklarının Mumdan olsa yine taşı deler peykânı

Nefî

Şat (Şatt) a.i. Büyük nehir. Kelime, özel isim olarak Bağdâd civarında birleşen Dicle ve Fırat nehirlerine verilen Şattu'l-Arab tamlamasında kullanılır. Divân şiirinin coğrafyası içinde az da olsa anılır.

Gözüm yaşını Şatt ederem âlemi Bağdâd Andan gerü gönlümü dil-şâd ediserem

Kadı Burhaneddîn

sathiye (şaıhiyye) a.i. Türk tasavvuf edebiyatında ciddi bir düşünce veya duyguyu, iğneleyici ve alaylı bir şekilde anlatan şiir.

Şaka ve alay yollu yazılan şathiyeye daha çok tekke şairleri rağbet göstermişlerdir. Hatta bu nedenle sathiye yerine şathiye-i sûfiyâne terimi kullanılır. Allah ile senli-benli, sakalı bir ede ile konuşur gibi yazılan şathiyelerde daha çok inançlar söz-konusu edilir ve alayla bir dil kullanılır. İlk bakışta saçma sanılan bu sözlerin, yorumlandığında tasavvufla ilgili türlü kavramlara değindiği görülür. Şeriata aykırı veya mânâsız gibi söylenen düşüncelerin aslında vahdet-i vücûd felsefesindeki ileri bir görüşü bildirdiği kesindir. Nitekim bu tür küçük manzumeleri açıklayıcı tasavvufi kitapçıklar da yazılmıştır. Bunun bir nedeni de medrese hocalarının şathiyeyi küfürden saymalarıdır.

Genellikle Bektaşî şâirlerinde rastlanan şathiyeler ya gazel* gibi aa, xa, xa... vd. biçiminde (Çıktım erik dalına anda yedim üzümü/Bostan ıssı kakıyıp der ne yersin kozuma// Gözsüze fısıldadım sağır sözüm iş

çağınp söyler dilimdeki sözümü - Yunun Emre) ya da semaî ve koşma gibi abab, cccb.. vd.; xaxa, bbba... vd. biçiminde kafiyelenir (Sekiz cennet yaptın sen Âdem için/Adın büyük bağışla onun suçun/Âdem'i cennetten çıkardın niçin/Buğday nene lazım harmancı mısın -Azmî Baba).

Sathiye hece ölçüsünün 7+7 = 14 (bkz. gazel kafiyeli örnek); 6+5(4+4+3)= 11 (bkz. koşma kafiyeli örnek) veya 4+4 (bazan duraksız) = 8'li (Kıldan köprü yaratmışsın/Gelsin kullar geçsin deyü/Hele biz şöyle duralım/Yiğit isen geç a Tanrı- Kaygusuz Abdal) kalıplarıyla yazılabilir.

şatır (şatır) a.i. Padişahın bir kısım maiyyeti halkına verilen addır. Merasimlerde peyk*ler ile birlikte padişahın yanında bu-

375

lunurlardı. Yine onlar gibi hızlı koşarlardı. 10 saatte üç menzillik mesafe olan Edirne-Dimetoka arasını koşan bir şâtın IV. Mehmed'in ödüllendirdiği meşhurdur.

Bırağır anı dahî sayesi gibi yolda Olsa ger şâtır-ı endişe ile pâ-der-pâ

Nefî

şeyegan (şâyegân) f.i. Şiirda aynı anlamlı seslerin kafiye gibi tekrarlanmasıdır. Bu durumda kafiyeyi oluşturan başka seslerin bulunmaması gerekir. Şayegân bir kafiye hatası olup kendisinden sonra redif bulunabilir. Şayegânı, dize sonlarında yalnız Farsça çoğul eki olan "an" sesinin kullanılması biçiminde tanımlayanlar varsa da Osmanlıca'da aynı anlama gelen son-eklerin kafiye yerine kullanılması da şayegânı oluşturur (Hecre düştüm vasi ümîdi birle gam-NÂK olmadım/ Vasla erdim bîm-i hecr ile ferah-NÂK olmadım-Aşkî).

şeb (şeb) f.i. Gece. Divân şiirinde daha çok rûz* (gündüz) ile birlikte kullanılır. Sevgilinin yanakları rûz, saçları ise şeb olur. Gece için "karanlık" sıfatı kullanılır. Sevdalar geceleyin artar. Aşık geceleri sevgilisini düşünüp dertlenir. Geceleyin yol bulunmayışı, etrafın görülmemesi, yalnız başına yola çıkılma-ması, bazı dönemlerde sokağa çıkma yasağı konması vs. de gece ile birlikte anılır. Bunun yanında bezm* ve sohbet, geceleyin daha çok olur. Uyku ve yatarak dinlenme de geceye aittir. Sarhoş nâralan ile köpek sesleri de geceleyin duyulur. Dinimizce kutsal sayılan bazı geceler de divân şiirinde sıkça ele alınır. Bu du

kelimesi de kullanım bulur. Şeb-i ıyd, şeb-i rûze gibi tamlamalar yanında şeb-i yeldâ sık kullanılır. Şeb-i yeldâ 22 Aralıkta yaşanan yılın en uzun gece-sidir. Bu gece uzunluğu ve karalığı nedeniyle sevgilinin saçı ve aşıkların ızdırabımn anlatır. Aşık, geceler boyu ağlayıp inler. Buna şeb-i hicran da denir. Geceleyin ay doğar, elde fenerle gezilir, ases*ler sokakları denetler, rüyalar görülür.
376
Cennette gece olmaz. Geceleyin mum yanar, pervaneler döner. Aşık geceler boyu uyku yüzü görmez. Onun bu hâli tam bir trajedidir.
Ayıtdı ol peri bir gün düşüne girüren bir şeb r
Sevincimde nice yıllar geçipdir görmedim uyku
Zatî
Şeb-i yeldâyı müneccimle muvakkit ne bilir Mübtelâ-yı gama sor kim geceler kaç saat
Lâ-edrî
Şeb-i hicran yanar canım döker kan çeşm-i giryânıml
Uyarır halkı efgânım kara bahtım uyanmaz mı
Fuzulî (bkz. rûz, leyi, şâm).
şebçerağ (şeb-çerâğ) f.b.i. Gece çırası, geceleyin parlayan yakut veya inci. Efsâneye göre Gâv-ı bahrî* (su aygırı) denilen hayvan, bazı geceler otlamak için karaya çıkar ve şebçerağ denilen mücevheri beraberinde getirerek onun aydınlığında ot-larmış. Dür-i şebgûn da denilen şebçerağ, avcılar tarafından hayvanın ürkütülmesi sonucu ele geçirilebilirmiş. (bkz. gâv-ı bahrî).
Bu şi 'r-i dil-firîbin nâ-yâbdır Necâtî
Çak canda saklasınlar bu şeb-güher çerâğı
Necâtî
Ol Fehîm-i meh-zamîrem kim nukât-ı hatt-ı nazmım
Şebreçerâğ ettim şu'â-ı mihr-i tâb'-ı rüşenimden
Fehîm
Şebdiz (Şeb-dîz) f.b.i. Hüsrev Pervîz*in atının adı. Şirin*in Gülgûn adlı atı ile aynı kısraktan doğmuşlar. Hüsrev bu at,
öldüğü zaman çok ağlamış ve onu büyük bir merasim ile gömdürtmüştür. (bkz. Gülgûn).
Hüsrev-i kâmrân ki lâyıktır Âfitâb olsa na'l-i Şebdiz'i
Ko bizi ömr-i dırâz ile baş yarışdıralım Koşalım ol saçı
Şebdîz'e eşk-i Gülgûn'u
Nefî
Necâtî

şebnem (şeb-nem) f.b.i. Çiy tanesi, jale. Sabahleyin ve özellikle bahar mevsiminde bazı çiçekler üzerine düşen şebnem, birçok hayellere konu olmuştur. Göz üzerinde, bülbülün gözyaşına benzer. Lâle üzerinde olunca inci; gonca üzerinde ise sevgilinin dişine benzer. Nergis üzerinde göz üzerindeki yaş'ı andırır.
Uykusun açmak için etti seher Şebnem ile gözünü ter nergis
(bkz. lâle).
Ahmed Paşa
Şeddad (Şeddâd) a.i. Hûd* peygamber zamanında yaşamış olup Yemen'deki Âd kavminin hükümdarı idi. Zamanında birçok yapılar ve bentler inşa ettirmiş ve kendisine kibir gelip tanrılık iddiasında bulunmuştur. Bunu ispat için de Bâğ-ı İrem* denilen bir bahçe ve içine saray yaptırmıştır. Bu bahçe ve saray o derece güzel ve kıymetli taşlarla yapılmış ki Şeddât halkına, buranın Cennet'ten daha güzel bir yer olduğunu söylemiş. Meğer Şeddâd Cennet'in vasıflarını Hûd peygamberden dinlemişmiş. İrem bağı Suriye'de yapılmıştır. Bahçenin yapımı bitince Şeddâd ordusuyla birlikte oraya giderken yolda helak olmuşlar. Rivayete göre önce Şeddâd ölmüş, sonra or-
378
duşu ve yaptırdığı Bâğ-ı İrem yok olmuştur. Bugün büyük yapılara Şeddadî bina denilir.
Bâde-nûşân gibi toğru yolumuzdan sapmazız Avn-i Fir'avn ile Şeddadî binalar yapmazız
Yahya Bey
Rişte-i dâm-ı mekes-gîr-i anâkib gibidir Bünye-i şer'ine nisbetle binâ-yı Şeddâd
Nâbî
(bkz. Bâğ-ı İrem).
şefaat (şefâcat) a.i. Suçun bağışlanması için aracı olma. En yüce şefaatçi Hz. Muhammed'dir. Kıyamet gününde ümmetinin bağışlanması için şefâatta bulunacaktır.
Garîk-i bahr-i isyânem şefâ 'at ya Rasulallâh
Anonim
şehid (şehîd) a.i. Allah yolunda yapılan bir savaş esnasında ölen kişi. Eşkiya veya asiler eline ölen müminler de şehit sayılır. Şehitler sorgusuz sualsiz cennete gireceklerdir. Suda boğulmak, yangında yanmak, zelzelede ölmek, bir diyarda garip kalıp kimsesi yokken vefat etmek, kadın için çocuk doğururken ö

şehitlik hükmüne girer. İlim yolunda canını yitiren kişi de şehit sayılır. Divân şâiri aşk şehidi olmayı ister.
Şehid olanlara gûyâ ki nûr iner gökden Erişşe lâleler üzre şu 'a-i Şems-i Duhâ
Yahya Bey (bkz. gazî)
Şehname (Şeh-nâme) f.b.i. İranlıların müslüman olmadan önceki bin yıllık tarihini anlatan manzun İran destanı. Ünlü şâir Firdevsî (934 - 1020?) tarafından yazıya geçirilmiş olup büyük
379
bir ihtimalle 999 yılında tamamlanmıştır. Firdevsî uzun yıllar devam eden bu çalışmasını önceleri gizli tutmuş, sonradan Tûs hâkimi Mansûr ve -yansına geldiği sıralarda- Gazneli Mah-mudûn sarayında, görünüşte Mahmûd'un yardım ve koruması altında, gerçekte ise sıkıntılı ve maceralı bir çalışma süreci içinde devam ettirmiş ve bitirdiği zaman Sultan Mahmûd'a sunmuştur. Mesnevi nazım biçiminde ve aruzun faulün faulün faulün faul vezniyle yazılmış olan Şehname 60.000 beyit tutarındadır. Doğnunun en tanınmış epope'lerind en biri olan eser Avesta'dan İslam'ın ortaya çıkışına kadar olan zaman periyodunu kapsar. Konu, Avesta'daki bazı kahramanların yiğitliklerini anlatan yeşt (ilahî)lerle başlar. Eserde tarih, menkıbe ile karışık olarak verilir.
Firdevsî Şehnâme'yi kaleme alırken halk arasında yaygın halde bulunan esatiri bilgilere tam bir bağımlılık gösterir. Olaylar arasındaki küçük boşlukları doldururken ise kendi hayâllerine başvurur ve kitabını objektif bir bakış açısıyla meydana getirir. O dönemlere ait bütün kaynaklan tarayan şâir özellikle Dakikî'nin yazmaya başladığı 1000 beyti aşkın İran destanından faydalanmış ve bu eseri çok parlak bir şekilde yeniden yaratmıştır. Şehnâmem'nin diğer kaynaklan arasında İran'ın resmî tarihi sayılan ve esatiri ananelerini toplayan Hudâynâme önemli bir yer tutar. Bunun yanında Firdevsî küçük kitaplar halinde bulunan değişik hikâyeleri de dikkatle incelemiştir. Ebu Müeyyed Belhî'nin mensur ve Mervezî'nin manzum şehnameleri de Firdevsî'nin belli başlı kaynaklan arasındadır. Yine Sa'libî'nin Arapça yazılan Gurerü Ahbâr ve Mülûku Fürs'ü ile Biruni'nin Âsâru'l-Bakiyye'si de yararlanılan eserler arasındadır. Şâir kendisi bir Dihkân ailesinden olduğu için geçmiş olaylara ait kesin bilgilere sahipti. Ayrıca yazdığı her parçayı pâdişâh huzurunda ve kendisini çekemeyen, bu yüzde

380

de en küçük hatayı aleyhinde kullanmaya hazır bekleyen birçok şairler önünde okurdu.

Şehname ilk menkıbevî hükümdar olan Keyûmers'ten başlayarak Sasanî hükümdarı III. Yezdcird'e kadar elli hükümdarın hayat ve savaşlarım anlatır. Eserin kuruluşu kronolojik bir sıra taşır ve basit olarak şu devirlere ayrılır: 1. Pişdadîler : Burada Cemşîd, Firidûn, Sâm, Rüstem gibi efsanevi hükümdarların saray hayatları ve savaşları anlatılır. Feridun'un çocuklan ülkeyi aralarında paylaşırlar ve İran ile Turan (Orta Asya Türkleri) arasındaki ezeli mücâdele başlar. 2. Keyânîler: Keykâvus, Keykûbad, Keyhüsrev gibi hükümdarların anlatıldığı bu bölümün sonunda Taganizm'e üstün gelen Zerdüşt dini ortaya çıkar ve Ahamenîlerden birkaç kişinin anlatılması ve İskender'in İran'ı istilâsı ile biter. 3. Eşkanîler: İskender'in doğu geleneğinde gelişmiş olan efsanevî hayatı ve Dârâ (Darius) ile aralarındaki mücadeleler uzun uzun anlatılır. 4. Sasanîler: Dokuz Sasasî hükümdarın anlatılmasından sonra bu sülalesin tarihten silinişi ile konu biter.

Şehname, konu edindiği olaylan masal ile tarih arasında bir üslup içinde verir. Kahramanların karakterleri, zamanlarının bir mihrakı halinde yaşatılmaları; hayat, toplum ve olaylan düşünüş ve anlayışlarındaki basitlik ve birlik, İran'ın herşeyini yeryüzündeki her şeyden üstün tutan bir milli ruh ile hareket edilmesi vs. yönlerden tam bir epope niteliği gösterir. Eserde kronolojik bir sıra içinde her padişaha bir bölüm ayrılmıştır.

Gece, gündüz değişikliklerine ait tasvir pasajlanyla başlayan bu bölümler, kahramanların ölümleri üzerine söylenen pasajlardaki dünyanın fanîliği ve kötülüğü hakkındaki düşüncelerin anlatılmasıyla son bulur.

Kahraman ve savaş betimlemeleri hep birbirine benzer ve eser, bu muntazam ku-

381

ruluş içinde baştan sona aynı canlılıkla akıp gider. Bu bakımdan Şehname sanat eseri olmaktan çok; uyandırdığı etki, onu asırlar boyunca gündemde tutmaya yetmiş ve İran ile özdeş bir nitelik kazanmasına yol açmıştır.

Şehname, İran ve Türk edebiyatlarını çok etkilemiştir. En canlı anlatılan pasajlar, Zâl ile Rüstem'in; Siyavuş ile Bijen'in; İskender ile Dârâ: İsfendiyâr ile Suhrâb'ın; Gâve ile Dahhâk'ın ve adaletli vezir Nuşir

meceralarını konu alan bölümlerdir. Divân şâirlerinin medhiye'lerinde -onca Türk kahramanı varken- övülen kişilerin Şehnâme'de adı geçen İran kahramanlarına benzetilmeleri bir gelenek olmuştur (Nice Kubâd u Feridun derinde cârûb-keş/Nice Sikender ü Dârâ o derde çâkerdir-Nazîm)

Şehnâme'nin daha yazıldığı andan itibaren şöhrete ulaşması ve rağbet görmesi, bu yolda yeni eserler yazılmasına yol açmıştır. Bunlar içinde en önemli olanlar Sâmnâme, Gürşaşbnâme, Ferâmurznâme, Cihangirnâme, Behmennâme, Berzuyenâme'dir. Şâirler çok eski kahramanları anlatmakla başlayan bu eserlere sonradan çağdaş olayları da eklemişler ve böylece şehnâmecilik geleneği başlamıştır. İslâm edebiyatlarında İskendernâme gibi, konusunu tarihten alan romanların başlamasında da Şehname yegâne etken olmuştur.

Şehname birçok dile çevrilmiştir. Bu konuda ilk çalışma XII. yy. sonlarında ortaya konulan Kıvâmüddin Ebü'l-Fettâh ibn Ali'nin eksik Arapça tercümesidir. İkinci ve tam çeviri Tatar Ali Efendi tarafından Türkçe olarak Kansu Gavri adına yapılmıştır (1510). Şerîf-i Amidî'nin de (öl. 1514) Türkçe bir Şehnamesi vardır. Eserin Türkçe düzyası bir çevirisini Osman II. adına Mehdî adlı birisi yapmıştır (1621). Eser M. Cevdet tarafından "Şarkın İlyadası, Şehname" adıyla çevrilip

basılmıştır (İstanbul, 1928). Şehname son olarak Necati Lu-gal tarafından Türkçeye çevrilmiş ve Kenan Akyüz tarafından dipnotlar ilavesiyle yayınlanmıştır (İstanbul, 1956). Eser ayrıca Sir W. Jones tarafından Latinceye (Londra, 1774-eksik-); Jo-seph Champion (Kalküta, 1785 -mazmum, eksik-); Atkenson (Londa, 1832 -eksik-); A.G.-E.Waraer (Londra, 1905-1923 -manzum-) ve A. Rogers tarafından İngilizceye (Londra, 1907 -eksik-); Adolf Friedrich won Schlack (Berlin, 1851-1865 -eksik-) ve Friedrich Kückert tarafından Almancaya (Berlin, 1890-1895-eksik); I. Pizzi tarafından İtalyancaya (Torino, 1886-1888) ve Julee Mohl tarafından da Fransızcaya çevrilmiştir (Paris, 1838-1878, 1876-1878).

Şehnamenin doğu ve batı kütüphanelerinde sayısız yazmaları, başta İran olmak üzere birçok ülkede yapılmış baskılan, seçmeleri ve ilmî tenkit ve araştırmaları ile bütün dünyanın dikkatini çekmiş, ölümsüz klasiklerden

biri olarak yüzyıllar boyu önemini korumuş ve hâlâ koruyacaktır.

şehnaz (şehnaz) f.i. Bir makam adı olup Türk musikîsinde çok kullanılmıştır. Hicâzkann daha yumuşak ve nazlısıdır. Divân şiirinde diğer musikî terimleri ile birlikte tenasüp içinde ve çok zaman tevriye ile kullanılır.

İsfahan'ı ve Irak'ı Zâtiyâ seyr eyleyip
Bu makama gelmeye ettikçe şeh nâz ağlaram
Zatî

Şehr-engiz (Şehrengîz) a.f.b.i. Divân edebiyatında bir şehir ile o şehrin mahbûbları hakkında yazılan manzum eser. Küçük kitapçıklar halinde düzenlenen şehrengizler (şehir karıştıran) yalnızca Türk edebiyatında görülen millî bir nazım türüdür.

Daha çok klasik mesnevi biçimine uygun olarak kaleme alınır. Baş kısmında tevhîd, münacât, na't gibi bölümler bu-

lunur. Konu bölümünde önce şehrengiz yazılan şehir hakkında birkaç beyit ile bilgi verilip övgüler yapılır. Yerine göre bahar ve tabiat tasvirleri çizilir ve şehrin mahbublan (güzeller) hakkındaki beyitlere geçilir. Çoğunlukla iki-üç bey itlik bu tanımlamalarda kişilerin en belirgin yönleri ile ünlü oldukları alanlar anlatılır. Onların beden yapılarından, mesleklerinden, ululuklarından bahsedilir. Bu beyitlerde yer yer aşkla dolu seslenişlere ve cinsel tamalara de yer verilebilir. Edebiyatımızda yarı ciddî yan şaka karakteriyle oldukça rağbet gören şehrengizlerde, dinî ve tasavvuf! özelliklere rastlanmaz. Dönemlerinin orta halli edebî zevk çevrelerince birer neşe ve eğlence kaynağı olarak çeşitli toplantılarda okunan bu eserler divân edebiyatının kendine özgü karakterlerini taşır. Başka hiç bir milletin edebiyatında bu tür eserlere rastlanmaz. Şairlerin sosyal, ve kültürel olaylara bakış açılarını sergiledikleri şehrengîzler, klasik edebiyatımızın estetik, fikir yapısı ve zevk anlıyışı yönünden oldukça önemlidir. Sanat kaygısından çok şâirin duygularını olduğu gibi gösteren şehrengîz türü, çok zaman samimî itiraflarla doludur. Nitekim onların en önemli yanı, toplumsal hayatın bir aynası niteliğini taşımalarıdır. Şehrengiz, bir büyüğün arzusu ile yazılabildiği gibi, yazıldıktan sonra da ululardan birine sunulabilir. Birçoğunda maddeden arınmış platonik bir a

edilişi vardır. Beyitlerde anlam ve söz sanatlarına oldukça önem verilir. Söz-konusu edilen kişilerin bütün yönleri birer sanat aracılığıyla dile getirilir. Haklarında şehrengîz oluşturulan şehirler ise daha çok eski medeniyet merkezleri olan İstanbul, Edirme, Bursa gibi yerleşim alanlarıdır. XVI. yy.dan itibaren üç asır boyunca Osmanlı toplumundaki bediî zevkin odak noktalarından birini
384
oluştaran bu tür eserler Türk mizah edebiyatında da önemli bir yere sahiptir. Nitekim şairlerin birbirlerine nazire yollu yazdıkları şehrengîzler yanında hezeliyyât türünde yazdıktan şehrengîzler de vardır.
Şâirlerin divânları içinde görülen küçük manzumelerden müstakil büyük eserlere varasıya dek değişik boyutlarda şehrengizler yazılmıştır. Sırf eğlenmek ve etraftakileri eğlendirmek amacıyla yazılmış gibi görünürlerse de aslında şehrengizler insanı ancak gülümsetebilen samimî söyleşilerle doludur. Şehrin ünlü kişileri hakkında düzenlenmiş bir katalog sayılabilecek klasik şehrengîzlere benzeyen başka eserler de yazılmıştır. Sözgelimi yalnız semt isimleri ve şehir tasvirlerinin yalnızca mahbûb listesinin verildiği (msl. Neşatî ve Fehîm'in şehrengîzleri), hatta yer isimlerinden ibaret (msl. Fennî'nin Sahilnâme'si) eserler ortaya konulmuştur. Bunlara lâle isimleri (Halimgiray'ın), musikî makamları (Mislâ ve Hâtem'in), tekke adları (Râmiz'in) da eklenebilir. Hatta halk edebiyatındaki esnaf güzellerini anlatan destanların doğuşunda da şehrengiz türünün etkisi olduğu düşünülebilir.
Türk edebiyatında ilk şehrengîzi Mesihî (öl. 1518) yazmıştır. Edirne şehrini konu alan 150 beyitlik bu küçük mesnevinin beğenilmesinden sonra şehrengîz türünde bir gelişme görülür. Zatî'nin (öl. 1545) Edirne hakkında 3607 beyitlik bir şehrengîz kalame alması ise bu türün gelişmesinde itici kuvvet olmuştur. Daha sonra yazılan şehrengîzleri şöylece sıralamak mümkündür: Hayretî'nin (öl. 1543) 358 beyitlik Belgrad (bs, 1974) ve 96 beyitlik Yenice şehrengîzleri. Şâir daha sonra Yenice şehrengîzini 73 beyit halinde tehzil etmiştir (bs, 1976). Taşhcalı Yahya'nın (öl. 1582) 332 beyitlik İstanbul (bs. 1969), 215 beyitlik Edirne şehrengîzleri (bs. -divân içinde-1969). İshak Çelebi'nin (öl. 1537) 116 beyitlik Bursa (divânı içinde)

385

ve Üsküp şehrengîzi (bs. Üsküp, 1969), Mostarh Hacı Derviş'in (XVI. yy.) Mostar şehrengîzi (bs. Knjiga, 1970-71), Usulî'nin (öl. 1538) 147 beyitlik Yenice şehrengîzi, Neşatî'nin (öl. 1647) 141 beyitlik Edirne şehrengîzi, •Kerimî'nin (XVI. yy.) 220 beyitlik Edirne şehrengîzi, Lamiî'nin (öl. 1532) 640 beyitlik Bursa şehrengîzi, Nazikî'nin (öl. 1687) sekizer beyitlik 5 bendden oluşan terkîb-i bend şeklindeki Bursa şehrengîzi, Belîğ (öl. 1730) 265 beyitlik Bursa şehrengîzi, Azizî'nin (öl. 1585) 225 beyitlik İstanbul şehrengîzi, Ahmet Cemalî'nin (öl. 1583) 361 beyitlik İstanbul şehrengîzi ve Siroz şehrengîzi, Tab'î'nin (XVII. yy.) 192 beyitlik İstanbul şehrengîzi, Safî'nin (XVII. yy.) düzyazı bir önsöz ile başlayan 1641 beyitlik Farsça İstanbul şehrengîzi, Fakirî'nin (XVI. yy.) 488 beyitlik İstanbul şehrengîzi (Risâle-i Tarifât), Fehîm'in (bs. 1648) 245 beyitlik müstençeh şehrengîzi (bs. 1934). (Narhnâme-i Dilberân adlı müstehcen bir şehrengîz daha varsa da yazarın kim olduğu bilinmemektedir.). Ulvî'nin (öl. 1585) 273 beyitlik Manisa şehrengîzi, Vâhid-i Mahtumî'nin (XVIIL yy.) 514 beyitlik Lalezâr adlı Yenişehir şehrengîzi. Edebiyatımızda ikinci derecede önemli bazı şehrengizler daha vardır. Nihalî'nin (öl. 1543, esnaf güzelleri hakkında, kayıp), Cefayî'nin (Rize hakkında, bir nüshası A.S. Levende kitapları arasında), Firdevsî'nin (öl. 1563, Edirne hakkında, kayıp); Rahmî'nin (öl. 1567, Yenişehir hakkında, bir nüshası A. Gölpınarlı kitapları arasında), Aşık Çelebi'nin (öl. 1571, Bursa hakkında, kayıp), Halîfe'nin (öl. 1572, Diyarbakır hakkında, kayıp), Halilî'nin (Bursa hakkında, kayıp), Tabiî'nin (Edirne hakkında, kayıp), Kıyasî'nin (İstanbul hakkında, kayıp), Sülûkî'nin (kayıp), Cemalî'nin (öl. 1583, Siroz hakkında), Beyanı'nin (XVI. yy. Sinop hakkında, mizahî ve müstehcen), Siyamî'nin (Antakya hakkında, bir nüshası A.S.

386

Levende kitapları arasında), Âlî'nin (öl. 1599, Bursa hakkında, bir nüshası A.S.Levend kitapları arasında) şehrengîzleri bu türdendir.

şem (şemc) a.i. Mum. Divân şiirinde mum, çok zaman yanması ve ışık kaynağı olması ile işlenir, sık sık pervane* ile birlikte anılır. Aşık pervane olunca sevgilinin yüzü ve yanağı mum olur. Aşık y

gibi yanıp erir. Mumun yanışı, baştan ayağa doğru olur. Mumun bazan başı kesilir. Bundan başka yer yer lâle, ay, güneş, âşık, gam, sîne, göz, can, boyun, sevgili, sevgililin yanağı ve yüzü, vuslatı ve güzelliği de muma benzetilir. Aydınlatma araçları içinde önemli bir yer tutuyor oluşu da mumun önemini artırır. Divân şiirinde Şem ü Pervane* mesnevileri de ayrı bir yere sahiptir.
Şem-i meclis gerin olup öykündüğiyçün yüzüne Astılar bâzârda sonra zebanın yaktılar B
Ahmed Paşa
Bu resme ki Dehâni dürür şem' bigi zâr Başdan ayağa ömrünü pâyân ere umma
Dehhânî
(bkz. pervane, şem ü pervane). şems (şems) a.i. Güneş. bkz. güneş.
Ey mushaf-ı cemâlüne nûr u ziya varak Vey şâm-ı zülfü hatuna şems ü kamer çerâğ
Karamanlı Nizamî
şemse (şemse) a.i. Güneş şeklinde yapılan işleme resim. Daha çok elyazması* kitapların kapak ciltleri üzerine altın yıldızla yapılırdı. Güneşe benzediği için bu adla anılmıştır. Parçalı ve yekpare şekilleri vardır. Gömme, köşeli, zincirli, mülemma, mülevven, müşebbek ve soğuk şemse gibi adlarla da anılan birbirinden farklı şemse çeşitleri kullanılmıştır.
387
Vasf-ı kaddinle kıyametler kopardım şöyle kim Mihr-i mahşer şemse-i dîvânıdır eş 'arımın
Nedîm ; şemşir (şemşîr) f.i. Kılıç. (bkz. kılıç).
Şemşîr gibi rûy-ı zemine taraf taraf Saldın demir kuşaklı cihan pehlevânlan
Bakî
Şemöpervane (Şemcü Pervane) f.k.g. İran ve Türk edebiyatlarında klasik mesnevi konusu.
Alegorik bir yapıya sahip olan Şem'ü Pervâne'nin (Mum ile Pervane) konusu kısaca şudur: Yaşlanmış olan Diyâr-ı Rûm (Anadolu) pâdişâhı Jale'nin çocuğu olmamaktadır. Uzun yıllar dua eder ve bir kadir gecesinde Şükûfe adlı cariyesi ile izdivacından bir oğlu olur. Çocuğa Pervane adım koyarlar. Müneccimler çocuğun talihine bakıp onun Şem adlı bir kıza aşık olacağını, bu yüzden binlerce sıkıntı ve belaya uğrayacağını söylerler. Şehzade Pervane her türlü ilim ve hünerler öğretilerek büyütülür. Babası ona Cennetâbad adlı bir köşk yaptırır ve l

birlikte orada ikametini sağlar. Bu köşk Kâmil adlı bir nakkaş tarafından süslenmiştir. Kamu köşkün ortasına bir kız resmi yapar. Bu kız, Çin fağfurunu" kızı Şem'dir. Müneccimlerin sözleri gerçekleşmeye yüz tutmuştur. Şehzade bütün zamanını bu resim karşısında geçirir. Nasır, padişah Jale'yi durumdan haberdar eder. Jale oğlunu aya gönderir ve o dönmeden resmi kazıtır. Pervane dünüşte resmi göremeyince üzüntüsünden kendini kaybeder. Aylarca tedavi görürse de iyi olmaz. Köşkten de kaçar. Jale bir müddet onu aratır ve bir kuyuda bulur. Ancak Pervane zincire vurulacak denli delirmiştir.

§88

Pervane, sihirbaz Neccâr'ın tahtadan yaptığı bir kuşa (belki ilkel bir uçak) binerek Şem'in bulunduğu Çin diyarına doğru uçar. Hocasından öğrendiği ilimler sayesinde gizlice Şem'in sarayına gider. Şem havuz başında nedîmeleriyle oturmakta ve çok seyahat eden adamlarından birinin, Pervane hakkında anlattığı macerayı dinlemektedir. Şem anlatılanlardan sonra Pervâne'ye aşık olur. Bu "ırada artık sabrı tükenen Pervane ortaya çıkar. Akşama kadar bahçede sevişirler. Geceleyin bekçi tarafından Şem'in koynunda yakalanan Pervane zindana atılır. Zindandan Dâye'nin bir hilesi ile kurtulan Pervane şehre iner. Orada rastladığı Dellâle kadının evinde gizlenir. Onun sayesinde Şem ile mektuplaşırlar. Şem ona kendisini babasından istemesini yazar. Pervane ülkesine dönerek annesi aracılığıyla durumu babasına duyurur. Jale, kızı fağfurdan isterse de fağfur vezirinin sözüne uyarak kızını şehzadeye uygun görmediği cevabı ile onu reddeder. Bunun üzerine Jale ile fağfur arasında savaş olur. Savaştan bir sonuç çıkmaz ve Jale ülkesine dönmek zorunda kalır. Pervane ise tekrar Şem ile mektuplaşmaya başlar. Birlikte kaçmaya karar verirler. Şem bir gece cariyelerinin yemeğine uyku ilacı koyup Pervane ile kaçar. Fağfur olayı işitince Diyâr-ı Rum'a bir casus gönderir. Jale gelen casusa bilmeden iyi davranır. O da fağfura haber gönderip Pervâne'nin kızına layık olduğunu söyler. Sonunda fağfur kızının çeyizlerini gönderir ve bir müddet sonra ölür. Pervane, Çin diyarına şâh olur. Şem ile birlikte mutlulukla nice yıllar adaletle hüküm sürerler.

Hayalî bir hikâye olan Şem ü Pervâne'de masal öğeleri ağır basar. Kahramanlar her engeli aşan, h

başaran kişilerdir. Ancak bütün bu başarıların kaynağı, Allah inancıdır. Pervane evvelce çizilmiş ve müneccimler tarafından söylenmiş olan kaderini yaşar.
389
Hikâye birkaç ana olay etrafında gelişir. Bunlar, Şâh Jale'nin çocuğu olması için Allah'a yakarışı, Pervâne'nin doğumu, yetiştirilmesi, Şem'e aşık oluşu, Şem'in resminin ortadan kaldırılmışı sonucu hastalanması, delirmesi ve Şem uğruna yaptığı tehlikeli yolculuklar ile yaşadığı maceralar, sonunda muradına erip Çin hükümdarı oluşu.
Şem ü Pervane mesnevileri, klasik mesnevi biçimine uygun olarak başta münacât, tevhîd, na't gibi bölümler içerir. Eserin hareket noktası aşıkların ıstırap çekmeleri ve bu acılar içinde İlahî aşkı tatmalarıdır. Alegorik özellikler ve tasavvuf! izler, konunun hemen tamamını kaplamış gibidir. Konunun bir diğer özelliği de mutlu bir sonla bitmesidir. Yer yer İslamî görüşlerin (kader, îman vs.) detaylı biçimde ele alındığı Şem ü Pervane mesnevileri yazıldıkları dönemin mahallî özelliklerini de taşırlar.
Konunun kaynağı ve ilk çıkış noktası İran edebiyatıdır. Bu konuda ilk mesneviyi Ehl-î Şirazî (öl. 1535) yazmıştır (1527). Daha sonra Akilhân-ı Râzî (XVI. yy.) ve Demîr-i Hemedanî (XVI. yy.) tarafından da birer Şem ü Pervane mesnevisi kaleme alınmıştır.
Türk edebiyatında ilk Şem ü Pervâne'yi Zatî (öl. 1546) yazmıştır. 3821 beyit halinde ve aruzun Mefâîlün Mefâîlün Feûlün kalıbı ile yazılan bu mesnevi Türk edebiyatındaki en ünlü Şem ü Pervane olarak bilinir. Yalın dili ve akıcı üslubu ile yüzyıllar boyu Türk edebiyatına etki etmiş ve haklı bir üne kavuşmuştur. Eserin bilinen iki yazma nüshası vardır (Süleymaniye Ktp. Lala İsmail Bl. nr. 443 -derkenar-; Nu-rosmaniye Ktp. nr. 4080).
Şem ü Pervane mesnevisi ile ünlü diğer Türk sâri Lamiî Çelebi'dir (öl. 1532). Kanunî'ye sunulan eser Rodos'un fethi
390
üzerine yazılmış (1522) olup Ehlî-i Şirazî'nin aynı adlı mesnevisinin çevirisidir. Lamiî diğer eserlerinde olduğu gibi tercüme esnasında çok serbest davranmış ve esere kendisinden birçok şeyler katarak ona bir te'lîf özelliği kazandırmıştır. İki yazma nüshası bilinmektedir (TS. Hazine Bl. nr. 714; Süley maniye Ktp. Hüsrev Paşa Bl. nr. 604).

Türk edebiyatının üçüncü Şem ü Pervane mesnevisi Kalkandelen'li Muidî'ye (öl. 1585) aittir. Eserin iki nüshası bilinmektedir (İ. Ünv. Ktp. T.Y. nr. 2255; Fatih Millet Ktp. Ali Emirî manzum, nr. 1193).

şeriat (şerîcat) a.i. Allah tarafından peygamber vasıtasıyla ortaya konulan İlahî kanun. Aslında şeriat, insanların ırmaklardan su aldıkları yere denir. İslâm dini insanların dünya ve ahiret işlerini düzenlediği için, "gidilen doğru yol" anlamında kullanılır. İslâm şeriatının dört temeli vardı. Kitap (Kur'ân), hadîs, kıyâs ve icmâ-i ümmet. Tasavvufta şeriat, bir dış yapı olarak ele alınmış ve işin içyüzüne hakikât denilmiştir. Şeriattan hakikate giden yola tarikat denir. Hakikâte erişenlerin sırlarını gizleyerek şeriata uymalarına da marifet denir. Şeriat için "şer", "şer'-i şerif, "şer'-i mübîn" tamlamaları da kullanılır.

Başını alır şerîatten koparsa kimse taş Oldu şemşîri anın insana âhenden hisar

Yahya Bey

Şeriat tarikat yoldur varana Hakikat marifet andan içeru

Yunus

şerif (şerîf) a.i. Peygamberimizin torunu Hasan* soyundan gelen kişilere verilen unvan. "Şerefli" demektir, (bkz. Hasan).

391

İhtiram eyle şerijîi 'n-nesebe Sâhib-i ırz u vakar u edebe

Sünbülzâde Vehbî

şeş (şeş) f.s. Altı rakamı. Altı sayısı ile ifade edilen birçok birleşik isimler kurar. Şeş-cihet (ön-arka, sağ-sol, alt-üst) şeş-der (tavladaki altı kapı), şeş-kalem (Aklâm-ı sitte*), şeş-ber (hakkâklıktaki 6 uçlu motif), şeş-bânû veya şeş-arûs (Utarid, Zühre, Arz, Merih, Müşteri, Zühal) vs. bunlardandır.

Getirdi nakş-ı se-şeş ka'beteyn-i ömrü velî Bulamadı ecelin şeş-derine çâre diriğ

Necati

şeşper (şeş-per) f.b.i. Altıkanat. Altı dilimli topuza verilen ad. Eski savaş aletlerindendir. Giderken dönmesi ve hızını arttırması için bazı okların arkasına da kanat takılır ve böyle oka şeşper adı verilirdi.

Bir avuç gevher saçardı âleme gûyâ kefin Saldığınca düşmene gâhî murassa şeşperi

Nefî

şeyenlilleh (şey'en-li'llâh) a.k.g. "Allah için bir şey!" demektir. Halk arasında "şeydullah" şeklinde kullanılır. Melâmîlikken diğer tarikatlara da girmiş olan bir ananaye göre dervişler, şeyhlerinin emri ile nefislerini alçaltmak için ellerindeki keşkül*leriyle dilenmeye çıkarlardı. Başka dilenciler gibi yapmazlar, ilahî okuyarak yahut hiç ses çıkarmadan karşılarındaki kişilere keşkülü uzatırlardı. Bu esnada yavaşça "Şey'en-li'lileh" dedikleri olurdu. Çekilirken de "Eyvallah" derlermiş.
Hindû-yı şeb micmer-i mâh ile şey-li 'ilâh eder Bir kızıl altın ana her gün verir benzer güneş
Hayalî
Şeyh (şeyh) a.i. İhtiyar, Tasavvufta bir tekke veya zaviyede reislik edip müridleri bulunan kişi, pîr, mürşid. Eskiden her sanat erbabının bir şeyhi olması fütüvvet adâbmdandı. Sahhaflar, çulhalar, tabaklar şeyhi vs. bunlardandır. Şeyhden sonra gelen kişiye kethüda veya kahya denirdi. Bunlar genellikle o sanatın en yaşlı kişileri olurdu. Hatta şehü'ş-şuarâ dahi bulunurdu. Meselâ Nâbî (1642-1712) kendi döneminin şeyhü'ş-şuarâsı olarak bilinirdi. Tasavvuf! anlamda şeyh için (bkz. mürşîd, pîr).
Şeyh uçmazsa kerametle eğer Mu 'tekidler uçurur tâ-be-kamer
Yenişehirli Avnî
Şeyhisanan (Şeyh-i Şancân) a.i.t. Adı Abdürrezzâk olan bu kişinin hayatı hakkında kesin bilgi yoktur. Yemen'lidir. Gazzalî'nin Tuhfetü'I-Mülûk ve Attâr'm Mantıku't-Tayr adlı eserlerinde hikâyesi anlatılır. Türk edebiyatında hikâyeyi, Gülşehrî ve Ali Şir Nevâî gibi şâirler ele almıştır. Efsâneye göre Şeyh-i San'ân, Mekke'de 700 veya 400 müridi olan, zühd ve takva sahibi bir şeyhtir. Bir gece rüyasında bir hristiyan kızı görüp aşık olur. Kızı bulmak için müridleriyle birlikte Rûm (Anadolu) diyarına sefere çıkar. Kız, Rûm kayseri'nin kızıdır ve onunla evlenmek için bazı şartlar ileri sürer. Bunlar şeyhin kilisede ibâdet etmesi, Kur'ân-ı Kerîm'i yakması, şarap içip zünnâr* bağlaması, domuz gütmesi vs.dir. Şeyh hepsini yerine getirir. Ancak kız hâlâ kendisine varmak istememektedir. Bunun üzerin tevbe eden Şeyh-i San'ân Rûm diyarından ayrılır. Şeyh gittikten sonra kız imâna gelir ve Şeyh'i bulmak için peşine düşer. Onu çölde bulur ve huzurunda cân verir. Kızı oraya defneden Şeyh-i San'ân,

Mekke'ye döner. Kabe'yi tavaf edip Allah'a yalvarır. Duası kabul olunup o da sevgilisinin ardından cân verir.
392
393
Bu hikâyenin nüansları da vardır. Mesela Şeyh-i San'an önce rüyasında puta taptığını görerek yola çıkar ve Rûm'a gelince kıza aşık olur. Müridleri onun hristiyan olduğunu görünce Mekke'ye dönüp Allah'a yalvarmaya başlarlar. Bu yakarışlar sonucu Şeyh-i San'ân tevbe eder.
Ne aşk âfet-i îmân-ı Şeyh-i San 'ânî'dir Ne aşk dîn-şiken ü kıble bend-i küfr efzûd
Sâmî
şeyhülharem (şeyhü'I-harem) a.i.t. Mekkede, Harem-i Şerifin muhafazası için halife tarafından görevlendirilen kişi. Hacılarla ilgili işleri de bunlar yürütürler, Harem-i Şerifi daima mamur tutarlardı.
Bu demde kim şâm u seher meyhane bağa reşk eder Mest olsa dilber sevse ger ma 'zûrdur şeyhü 'l-harem
Nefî
Şeyhülislam (Şeyhü'l-İslâm) a.i.t. Osmanlı yönetiminde ilmiye sınıfının en yüksek rütbesidir. Fatih'in Kanunnâme'sinde müftü karşılığı kullanılan Şeyhülislâm kelimesi, aslında bir ta'zîm sözüdür. Diyanet İşleri Reisliğini karşılar. Ancak Şeyhülislâm'ın görev ve yetkileri daha çok idi. Cumhuriyet'in ilanından sonra ilga edilen şeyhülislâmlık payesi, birçok ünlü âlim yetiştirmiş ve Osmanlı Devlet sisteminin vazgeçilmez bir unsuru olmuştur. Fetva makamı oluşu dolayısıyla yerine göre pâdişâhın da üstüne çıkan yetkileriyle oldukça önemli roller oynamıştır.
Hm ile zttmre-i İslâm 'in o şeyhü 'l-İslâm Ayn-ı ma 'nâsını nûr ile eder mâlâmâl
Yahya Bey
Şeytan (Şeytân) a.i. Şeytan, iblis. Önceleri Haris adlı bir melek imiş. Allah, Âdem*i yaratıp da bütün meleklere secde et-
394
melerini buyurduğunda hepsi birden secde etmişler. Ancak meleklerin en ulusu ve onların hocası olan Haris, kendisinin Cin* olup ateşten yaratıldığını; bu nedenle topraktan yaratılmış olan Âdem'e secde etmeyeceğini söyleyerek Allah'a asî olmuştur. Allah da onu şeytan kılığına sokmuş ve lânetlemiştir. Bunun üzerine şeytan Allah'a yalvardı ve "Beni kıyamete dek yaş

kullarından başka bütün kullarını azdırayım" dedi. Allah da kabul ederek ona Sûr* üfürülünceye kadar ömür verdi. Şeytan Allah'tan kullan azdırmak için birçok şeyler istedi. Yalan, kibir, çalgı, şehvet, içki, kumar vs. bunlardandır.
Şeytan ilk görevini Âdem ile Havva cennete iken icra etti. Allah onu lanetledikten sonra cennete girmesini de yasaklamıştı. O zaman cennetin bekçisi yılan idi ve yılan dört ayaklı güzel bir hayvan idi. Şeytana kapılarak onu cennette aldığı için Allah yılanın ayaklarını aldı ve sürünmesini istedi. İblis cennet'e girince Âdem'i kandırmaya çalıştı. Bunu başaramayınca daha zayıf yaratılışlı olan Havva'yı kandırarak yasak meyveyi yemesini ve Âdem'e yedirmesini sağladı. İblîs'in cennetteki adı Azâzîl*idi. Allah, Âdem ile Havva'yı cennetten çıkarınca şeytanı da yeryüzüne indirdi. Şeytan Rüstem*in vatanı olan Siyistân'a düştü.
Şeytan yıllarca Âdem ile Havva'yı arayıp buldu. Yine Havva'yı kandırmaya çalışarak onu, çocuklarını ölü doğurmakla tehdit etti. Çocuklarına Abdülhâris adını vermesini istediyse de bunu başaramadı. Ancak Hâbil* ile Kâbil*in arasını açtı ve yeryüzündeki ilk fitneyi çıkardı. O günden sonra insanları azdırmak ve doğru yoldan ayırmak için durmadan çalıştı. Soyu üredi ve her insanın içinde olmak şartıyla çoğaldılar. İnsanın damarlarında dolaşıp durduğu hadîs ile bildirilmiştir.
395
Mı
Nûh* Tûfâ*inda eşeğin kuyruğuna yapışarak gemiye bindi (bkz. har). Şeytanlar bazan Arş'tan haber çalmak için göğe çıkarlarmış. O zaman melekler tarafından şihâb*lar ile kovulurlar imiş. Şeytan, İbrahim peygamberin hanımı Hacer* ile İsmail*i yollarından döndürmek istediği zaman Hacer üç defa onu taş ile kovmuştur. Bu nedenle hacc* farizalan arasında şeytan taşlamak da vardır.
Şeytan insanın son nefesinde onun susuzluğundan istifade ile ona su teklif eder, karşılığında imanını istermiş. Rivayette göre insanın ifrazatını toplayıp bir şişeye koyar ve onu su diye karşısında gösterirmiş. Bu nedenle ölüm döşeğindeki kişilerin yanında su bulundurulur ve devamlı dudakları ıslatılır.
Tefsirlerde şeytan hakkında israîliyyat*tan olmak üzere çok değişik bilgiler verilmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de 38 yerde şeytandan ve yaptıklarından bahsedil

Bakara/102, Nisâ/118-120, A'râf/12-28, Hicr/16-18, İsrâ/27, 53, Meryem/69-72).
Divan şiirinde bu kıssalardan başka şeytanın rakibe benzetildiğini görürüz. Meleklerle bir arada bulunamayışı, dua edilince kaçışı, sevgilinin nurunu çalmaya çalışması, Ramazan ayında elinin bağlanması, hamamları ve pis yerleri mekân edinmesi vs. yönlerden ele alınır.
Çün tulü etti kaşın ayı rakîbî eyle bend Lâ-cerem görünse mâh-ı rûze şeytân bağlanır
Ahmed Paşa
Aldı safînin karârın gösterip yüzün rakîb Sanki şeytân hastaya su gösterip îmân alır
Necâtî
Nefsini İslâm'a getir kılma şeytândan gile Yağı uş mülkün içinde ne kayu câsûsdan
Kadı Burhaneddîn
Ehl-i günâha karışmaz oldum Şeytânlarımı âvâre kıldım
Yahya Bey
Hicvedersem hâini zâhid günâh ettin deme Din-i İslâm'da sevaptır çünkü şeytân taşlamak
Eşref
397
3§6
tabib (tabîb) a.i. Hekim, doktor. Divân şiirinde tabîb aşk derdine ilaç bulamayan bir kişilikte ele alınır. Zaten bu derde ilaç bulsa dahi aşık o ilacı istemez. Aşk hastasının can ve gönül derdine en iyi tabîb hiç şüphesiz sevgilinin dudağı veya kendisidir. Sevgilinin aşkı ise hem derttir, hem de o derdin çaresini bulan tabîbdir. Tabîbler yaralan iyi ederler, yanlarında ilaç taşırlar, bazan da yalnızca tavsiyede bulunurlar. Bunun yanında sevgilinin gazmesi bir cerrah gibi aşıkın bağrını yarar.
Hak bu kim can derd-mendinin tabibidir lebin Hokka-i la 'Un açıp derde devalar gösterir.
Ahmed Paşa
Aşk derdiyle hoş'em el çek ilâcımdan tabîb Kılma derman kim helakim zehr-i dermânındadır.
Fuzulî
tabi (tabi) a.i. Davul. Mehterhanelerde davula önem verilir, mehter takımında çeşitli davullar bulundurulurdu. Davulun büyüklüğüne kös (kûs*) denirdi. Sancak ile beraber davul, padişahlık alametlerinden idi. Osman Gazi Selçukî sultanının gönderdiği davul ve sancak ile beyliğini ilan etmiştir. ,,

Çalındı kûslar tabi u nakâre kaldı âvâze Düğün bayram idi güya guzâta cenk meydânı
Baki
Hâl eden kimse riyazette riyâz-ı cenneti Şâh-ı bî-tabl u alemdir kenz-i lâ-yejhâ ile
Yahya Bey (bkz. kûs)
tac (tâc) Hükümdarların resmi günlerde başlarına giydikleri işlemeli ve mücevherli başlık, taç. Bazı tarikat ulularının değişik şekilde yapılan külahlarına da tâc tabir olunur. Hatta bu tarîkatiarda tâc giyme merasimi dahi yapılır. Divân şiirinde ay ve gül, taca benzetilir. Cemşid*in ve Keyhüsrev*in taçlan ise ünlü oldukları için anılırlar. "Tâc u taht" tamlaması, padişahlık simgesidir. Tâcnâme adıyla yazılan eserlerde tarikat taçlan anlatılır.
Tâc-ı Keyhüsrev gerekmez lîk Hak'tan rûz u şeb - Kullarınla kendimi kapında derbân isterem
Ahmed Paşa
.   Hırka vü tâc ile zâhid kerem et sıkleti ko Ademe cübbe ve destâr keramet mi verir
Şeyhülislam Yahya ,
(bkz. Cemşîd, Keykûsrev, taht, külah).
tac beyit a.tr.i.t. Kasîde*nin sonunda şâirin adı geçen beyte tâc beyit denir. bkz. kaside.
Taha (Tâ-Hâ) a.h.g. Kur'ân-ı Kerîm'in yirminci sûresinin adıdır. İlk âyeti olan Tâ-Hâ şeklindeki mukattaa harflerine "Ey Muhammed!" anlamı verildiği için Peygamberimizden bahseden şiirler ile na't*lerde sık geçer.

Bi-hakk-ı sûre-i Tâ-Hâ vü hürmet-i Bathâ Bi-hakk-ı nutk-ı Kelîm ü bi-hakk-ı nûr-ı Zebur r
Nev'î ı (bkz. âyet).
jtahallüs (tahallüş) a.i. Mahlas* kullanma. Divân şâirleri kendi adları veya kendi adları dışında birer ad ile tahallüş ederlerdi. Mahlasın tevriyeli kullanılmasına da hüsn-i tahallüş* denir.
""tahmis (tahmis) a.i. Beşleme. Edebiyatta bir gazelin her beytinin başına başka bir şâir tarafından aynı vezinde üç dize eklemek suretiyle meydana getirilen nazım biçimi. Bütün dizeler aynı şaire ait olursa muhammes adım alır (bkz. muhammes).
Beyit düzeninin bend düzenine dönüştürülmesiyle ortaya çıkan tahmiste, başa eklenen dizeler kafiy

beytin ilk dizesine uymak zorundadır: aaa(aa), bbb(ba), ccc(ca)... vd. gibi.
Tahmiste asıl beyit ile eklenen dizeler arasında bir anlam kaynaşması zorunludur. Eğer beyitteki serbest dizenin son kelimesi kafiyeye uygun gelmiyorsa, bir önceki kelime üzerinde kafiye yapılır ve son kelime redif olarak bırakılır. Gazelin makta (kesiş, bitiriş) adı verilen son beytinde şâir nasıl kendi mahlasını söylerse, tahmisi yapan şâir de son beyte eklediği dizelerden birinde mahlasını söyler.
Divân şiirinde en fazla işlenen musammat* türü tahmistir. Hemen her şâir kendinden önceki veya çağdaşı bir şairin seçkin gazelini tahmis etmiştir. Hatta kendi gazelini tahmis eden şairler bulunduğu gibi kaside tahmisi yapanlar da vardır.
Tahmisin değişik bir şekli de taştîr*dir (ikiye ayırma). Buna tahmîs-i mutarraf (aynlmış tahmis) diyenler de vardır. Taştîrde sonradan eklenen dizeler beytin başına değil, iki dizesi arasına yerleştirilir (a)aaa(a), (b)bbb(a), (c)ccc(a)... vd. gibi.
401
" Tahmisler divânların musammat bölümlerinde yer alır. Edebiyatımızda en çok tahmis yazan şairler arasında Şeyh Ga-
libföl. 1789-9; 17 tahmis), Beylikçi Arif (öl. 1713; 13 tahmis),
İzzet Molla (öl. 1829-30; 12 tahmis) ve Leylâ Hanım (öl. 1848;
., 12 tahmis) sayılabilir.
XVIII. yy. ve sonrasında görülen taştır nazım şekli içinde en ünlü manzumeler ise Nedim'in (öl. 1730) Nedîm-i Kadîm'e; Yahya Kemal'in de Bakî'ye (öl. 1600) ait ünlü gazellere yazdıkları taştîrlerdir.
taht (taht) f.i. Hükümdar koltuğu, padişahlık makamı. Divân şiirinde gerçek anlamı yanında sevgilinin güzelliği, aşıkın gönlü, felek, gül, ve alın, birer taht olarak düşünülür. Bunlar içinde en önemli olanı aşıkın gönlüdür ki sevgili denen sultan, gelip o tahta oturmuştur. Bazan orada oturan sevgilinin hayâli veya aşıkın kendisidir. Tâc* ile taht da padişahlık alâmeti olarak sık sık birlikte kullanılır.
Taht-ı sultân-ı hayâlindir çü gönlü Ahmed'in Devlet-i hüsnünde ey şeh niçün abadan değil.
Ahmed Paşa (bkz. tac, padişah).

tak (tâk) a.i. Üç tarafı kapalı ve üstü, tonoz denilen uzun, dikdörtgen bir kubbeyle örtülü yapı, eyvan, kemer, kemerli bina. Divân şiirinde en yaygın kullanımını Kisrâ*ya ait olan yapı ile bulmuştur (bkz. Kisrâ ve Nuşirevân). Bu tâk, Medâyin'de yapılmış olup Peygamberimizin doğduğu gece kendiliğinden yıkılmıştır. Gökkubbe ve felek için de "nüh-tâk (dokuz tak)" deyimi kullanılır. Sevgilinin kaşı ve bazen alnı da tâk'a benzetilir. Özellikle kaşın hilâl veya mihrâb şekli tâk'ı çağrıştırmaktadır. Küçük taklar "tâkçe" adını alır.

402

' Kisrâ-yı hüsndür ki bugün kaşı takına

*

Zencîr-i müşg asar ham-ı gîsûsı Kasım 'in

Ahmed Paşa (bkz. eyvan, felek, kaş).

takid (tackîd) a.i. Meanî* ilminde bir sözün kolayca anlaşılamamasına denir. Ya lafzî veya manevî olur. Söyleyişteki düğümlenmeye ve karışıklığa lafzî ta'kîd denir. Sözün anlamındaki kargaşaya da manevî ta'kîd denir. Şu beyitte manevî ta'kîd vardır:

Hazır ol bezm-i mükâfata eyâ mest-i gurur Rahne-i seng-i siyah penbe-i mînâdandır.

Sâmî

takriz (takriz) a.i. Bir eseri medheder mâhiyette yazılan yazıya denir. Genellikle medhi yapılan eserin baş kısmına konulur. Meselâ, Ziya Paşa'nın Osman Nevres divânı için yazdığı meşhur takriz, divânın baskı nüshasında mevcuttur.

takti (taktîc) a.i. Vezinli bir sözün veznini bulup cüz*lerine ayırmaya denir. Hece veya aruz* ile yazılan şiirlerde durakları ve tef ile*leri ayırarak, kalıbı altına yazmaktır. Taktî'de kelimeler ortadan bölünebilir. Meselâ Ziya Paşa'nın şu beytinin taktî'ini yapalım:

Anlar ki I verir lâf i I le dünyâya I nizâmât Bin türlü I teseyyüb bu I lunur hâne I lerinde

Mef ûlü / Me fâ î lü / Me fâ î lü / Fe û lün

takva (takva) a.i. Allah korkusu ile dinin yasak ettiği şeylerden kaçınmak. Takvanın aslı önce şirkten, sonra da günah olması şüpheli olan durumlardan kaçınmaktır. Son olarak da fuzulî ve malayanî şeyleri terketmektir. Bir ayet-i kerîmede "Allah

403

katında derecesi en üstün olanınız,en çok takva üzere bulu-nanınızdır." buyurulmaktadır (Hucurât

Sûret-i zahirdeki nazm-ı beliğinde anun Mûcib-i takva olan ma'nâları akvâ imiş.
Yahya Bey
talik (taclîk) a.i. Asılmış, bağlanmış. Hat* sanatında bir yazı stilidir. Pehlevî ve Avesta alfabelerinin etkisiyle tevkî, rık'a ve nesh'in birleşmesi sonucu meydana gelmiştir. XIV. yy.dan sonra yerini şikeste* ta'like bırakmıştır. Ta'lik'in değişik bir şekli de nesta'lik'tir. Türkiye'de ta'lik diye bilinen hat, ekseriyetle nesta'lik'tir. Meşîhat daireleri ile şer'î mahkeme zabıtlarında ta'lik yazı çok kullanılmıştır.
Gayba îmân getir ey müUıid-i tacir ki sana Âhiretten hat-ı ta 'lîk ile hüccet gelmez.
Sabit
Talut (Tâlût) a.i. Davud* peygamber zamanında yaşamış bir hükümdardır. Câlût adlı, 600 ntl ağırlığında miğfer giyecek kadar iri cüsseli bir düşmanı vardı. Bir gün bu ikisinin ordusu karşılaştı. O zaman Talût, Calût'u öldürecek kişiye kızını vereceğini ve yerine varis yapacağını söyledi. Calût ise meydana er diledi. Davud peygamber karşısına çıkıp sapan ile onu alnından vurup öldürmüş ve sonra da Talut'un kızı ile evlenip hükümdar olmuştur. Kur'ân-ı Kerîm'de altı âyet halinde (Bakara/246-251) anlatılan bu olaylar hakkında tefsirlerde çok geniş malumat vardır. Ancak bunların çoğu İsrailiyyât*tan olduğu için itibâr etmeye gelmez.
(bkz. Davud).
tamiye (tacmiye) a.i. Muamma yapmak demektir. Ebced* hesabına göre tarih* söylemenin bir yoludur. Beyitte eksik veya
404
fazla gelen tarihin üstü kapalı olarak söylenmeşidir. bkz. tarih. Kızımız için söylemiş olduğumuz doğum tarihinde (Kusur kelimesi) böyle bir ta'miye sözkonusudur.
Bir kusurlu âdem oğlu söyledi târihini "Cum'a ile vakt erişip Hilye Bânû buldu can"
tardiye (tardiyye) a.i. Muhammes*in özel bir biçimidir. Aruzun "Mef ulü Mefâilün Feûlün" vezniyle yazılır. Muhammesten ayrılan yanı, ilk bend dâhil, beşinci dizelerin kendi arasında kafiyeli olmasıdır. Kafiyelenişi bbbba-cçcca-dddda şeklindedir. Buna tard u rekb de denir. Şeyh Galib tarafından yazılan bu şekil, divân şiirinde pek az kullanılmıştır. Mes-nevî arasında k

ağzından yazılan değişik şekilli manzumelere (msl. gazel) de tardiye denir. Şeyh Galib'in bir tardiyesinden iki bend şöyledir:

Hoş geldin eyâ berîd-i cânân Bahş et bana bir müvîd-i cânân Cân ola fedâ-yı lyd-i cânân Bî-sûd ola mı ümîd-i cânân Yârin bize bir selâmı yok mu?

Dil hayret-i gamla lâl kaldı Gâlib gibi bî-mecâl kaldı Gönderdiğim arz-ı hâl kaldı El'ân bir ihtimâl kaldı İnsafın o yerde nâmı yok mu ?

tarih (târih) a.i. Tarih veya tarih düşürmek, bir olayın geçtiği yılı ebced* hesabı ile karşılanan harfler topluluğu olarak göstermektir. Bir mısra, bir beyit veya bir kıta ile yazılan tarihler vardır. Ancak istenilen tarih, rakam olarak en son mısrada gösterilir. Bazan mısra olmayan sözler de tarih olabilir.

I;

, Eski alfabemizdeki harflerin herbiri belli bir rakamı s karşılıyordu. Buna ebced hesabı denir. Buna göre, her kelime ve cümle, bir rakamlar topluluğudur. Yani meselâ isimlerimizin karşıladığı birer rakam vardır. Eskiden ebced ile konuşulabilir, ebced ile şakalaşılabilir, hatta küfredilebilirdi. Argoya bile ebced ile "58, 31" rakamları girmiştir. Mesela .y "Allah" lafzının karşıladığı rakam (1 : 1, J : 30, J : 30, ..." -"* : 5) 66'dır. Şimdi "İşimiz 66'ya bağlandı" diyoruz ama çoğumuz anlamını bilmiyoruz.

Yukarıdaki rakamları yanyana getirerek, toplayıp çıkararak; hatta çarpıp bölerek belli sayılar elde ederiz. Tarih düşürmek ise rakam yerine harf kullanılarak yapılan aritmetik hesabıdır. Bu hesapta vezin, kafiye, anlam ve bu arada istediğimiz tarih rakamı birbirine uymak zorundadır.

Özellikle önemli sayılabilecek olayların anısına ve onları ölümsüzleştirme çabasıyla söylenen tarihler birkaç gruba ayrılır:

a. Tam tarih: Bütün harflerin rakam karşılıkları toplanarak eksiksiz ve fazlasız çıkan tarihlerdir. Fatih'in İstanbul'u fethi üzerine söylenen ve Kur'ân'dan bir âyetin parçası olan "Beldetün tayyibetün (güzel şehir)":

sözü (^ : 2, J : 30, J : 4, o : 400, A" : 9, * : 10 V : 2, Cj : 400 = 857 h/1453 m.) gibi.

b. Ta'miyeli (tamamlamalı) tarih: Bu tarih çeşidinde eksik veya fazla olan rakam bir önceki dizede söylenir. Böylece okuyan kişi çıkarma, çarpma, bölme veya toplama yaparak tarihin doğrusunu bulur. Rahmetli hocam Mehmed Çavuşoğ-lu'nun ölümü için düşürdüğümüz şu tarih buna örnektir.
Bir mücevher geldi Hak'dan "Fedhulâhâ hâlidîn" Göçdü
Mehmed Çavuşoğlu âlem-i Firdevs 'e âh
406
Burada ikinci dizedeki harflerin rakam olarak toplamı 1406 h. yılını verir. İlk dizedeki "Bir geldi" sözü, 1406 rakamına 1 eklemek gerektiğini bildirir. 1406 + 1 = 1407 h./1987 m. yılını verir.
c. Mücevher veya cevher tarih: Bu tarih çeşidinde yalnızca noktalı harfler toplanarak istenilen rakama çevrilir. Birinin ölüm yılı için söylenen şu tarih buna bir örnektir:
"Aldı ol hazreti Hak Celle Celâl"
Koyu dizilen harfler noktalı harfler olup toplamı 1326 h./1908 m. yılını verir.
d. Mühmel tarih: Cevher tarihin zıddıdır. Sadece noktasız harfler hesâb edilerek rakama çevrilir. Türk edebiyatının en usta tarihçisi Surûrî'den bir mısra okuyalım:
Bekir Ağa kurub sûr-ı tezevvüc ber-murad oldu
Koyu dizilen harfler noktasız harfler olup toplam 1192, h./1778 m. yılını bildirir.
e. Tarih-i dü-tâ: Bir beyitte iki defa söylenen tarihe tarih-i dü-ta (iki büklüm tarih) denir. Ya her dize aynı yılı ayrı ayrı verir, veya bir dize ortadan ikiye ayrılarak aynı yılı iki defa söyler.
Bir cum 'a gün şevket ile/Sultan Osman oldu şâh
Bu dizenin her iki bölümü de ayrı ayrı 1168 h./1754-55 m. yılını vermektedir.
f. Lafzen ve manen tarih: Bazan da tarih, söz olarak söylenip harf olarak da bunu doğrular. Yani hem anlamca hem
407
de sözce tarih iki defa söylenmiş olur. Bunda tarihin yanlış çıkma ihtimali yoktur.
Bin ikiyüzonaltıda alıp Mısr'ı benâm olduk.
Bu dizedeki harflerin rakam olarak toplamı 1216 h/1801 m. yılını verir ki dizede de zaten bu anlatılmaktadır.

g. Lugazlı tarih: Bazan tarihler de bilmece şeklinde söylenebilir. Bu tür tarihlerde rakam şekillerinden faydalanıhrdı. Şu tarih halkça da meşhurdur:
Bir iki iki delik Abdülmecid oldı melik
Bunu çözelim: Önce 1, sonra yanına 2, yine yanyana gelmek üzere iki delik (o,o) yani iki adet 5. Eski rakamlardan beş (5) şimdiki sıfır (0) gibi yazılırdı. Şimdi bilmecemizdeki rakamı çıkaralım. Bir, iki, 2 tane 5. 1,2,5,5- 1225 h./1839 m. (bkz. ebced).
tarikat (tarikat) a. i. Allah'a ulaşmak için tutulan tasavvuf yolu. Sufilere göre dinin dış yüzü olan şerîat*tan dinin iç yüzü olan hakikate ulaşmak için manevî bir yol vardır. Bir mürşide tabi olan yolcu, onun emriyle belli şartlara uyarak ahlâkını güzel-leştirir, kötülüklerden geçer, mevhum varlığı terkeder ve hakikate erişir. Tasavvuf ehli arasında oniki imam düşüncesine uydurabilmek için oniki tarikat olduğu söylenirse de bu sayı ve şubelerin fazlalığı dikkat çekicidir. İmâmiye düşüncesinde oniki tarikat şunlardır: Bayramî, Bedevi, Bektaşî, Celvetî, Disûkî, Halveti, Kadiri, Mevlevi, Nakşibendî, Rufâî, Sa'dî ve Şâzelî.
Bütün tarikatlarda ortak olan temel, zikir*dir. Lisânî, kalbi, cehri, hafi vs. çeşitleri olan zikirde önce belli sayıda "Lâilâ

heillallâh" okunup sonra Allah'ın isimleri tekrarlanır. Zikir, tek başına olduğu gibi toplu olarak da icra edilebilir. Zikrin her tarikatta değişik şekilleri ve evrâd*ı vardır. Tarikat mensupları bu evradı muayyen zamanlarda okumayı vazife bilirler. Tarikatlardan herbirinin kendisine mahsus ayîni, erkân ve âdabı olduğu gibi hepsinin ayrı kisvesi, zaviyesi ve kabul töreni vardır.
Şeriat tarikat yoldur varana Hakikat ma 'rifet andan içerû
Şeriattır tarikatın kapısı Tarikattır hakikatin yapısı
Yunus
Hilmi Dede
(bkz. şeriat).
tariz (tacrîz) a.i. Taş atma. Edebiyatta birini küçük düşürmek ve onunla alay etmek amacıyla, söylenecek sözü tam tersi olan bir söz ile nükte yaparak anlatma sanatı, insinuation.

Ta'rîz, zarif bir şekilde ifâdenin yönünü değiştirerek sitemde bulunmaktır. Pinti bir kimseye "Ne kadar cömert davranıyorsunuz!" demek bir ta'rizdir. Bu sanatta söz söylenen kişi karşılık vermekten mahrum bırakılır ve psikolojik bir işkence altına alınır. Sözü söyleyen ise gizli kalmış kin, hınç, intikam ve alay duygusunu tatmin eder. Bu bakımdan kinâye'den daha ağırdır. Çünkü kinaye kelimeye, ta'riz ise mânâya dayandırılır.
Ta'rîz yoluyla kullanılan sözde, gerçek veya mecaz anlam yerine, doğrudan doğruya zıddı bir anlam söz konusudur. Sözün gerçek anlamı doğru gibi görünse de amaç, onun ters anlaşılmasını sağlamaktır. Ta'rîzin muhatap üzerinde iyi bir
409
etki bırakması için nazik ve nükteli biçimde söylenmesi gerekir. Yani bir ta'rîzin güzelliği, içerdiği nüktenin güzelliğine bağlıdır. Ta'rîz, hiç bir kabalığa düşmeden insana, içini ferahlatacak söz söyleme fırsatı verir. Türk edebiyatında felekten şikâyette bulunulan birçok beyitte bu sanat vardır. Nef i'nin (öl. 1635) kendisine dolaylı yoldan kâfir diyen Şeyhülislam Yahya'ya (öl. 1644) verdiği şu cevap bir ta'rîz örneğidir: "Bize kafir demiş müftî efendi / Tutalım ben ana diyem müselmân / Varıldıkta yarın rûz-ı mahşere / İkimiz de çıkarız anda yalan".
Ta'rîz'in dokunaklı olanlarına istihza (alay); acı ve ağır bir alayı içerenlerine de tehekküm (alaylı eğlenme) denir.
tasavvuf (tasavvuf) a.i. İslâm mistisizmi. Kelimenin ortaya çıkışı hakkında birkaç değişik izah vardır (bkz. sufî). İslâmi-yette tasavvufun ne zaman ve nasıl başladığı şüphe götürür bilgilere dayanmaktadır. Ancak İslâm dininin ilk dönemleri diyebileceğimiz hulefâ-ı râşidin* zamanında şeklî planda birtakım ayrılıklar ortaya çıkmaya başlamış ve gerek siyasî, gerek fikrî, gerekse amelî hayatta değişik uygulamalara yol açmıştır. Kader meselesi, Hz. Ali*nin halifeliği ve Ali taraftarlığı birtakım insanlar arasında tartışma konusu oluyordu. Hulul ve tenasüh gibi esasları kabul etmiş olan bu aşın gruplar daha sonra Şiîliği oluşturacaklardır. İslâm dininin budist, zerdüşt, hristiyan, musevî ve manihenler arasında hızla yayılması, dinin özünde asla görülmeyen, ancak uygulama ve dış yapıda kendini hissettiren değişik fikirlerin ortaya çıkm

oldu. Kur'ân-ı Kerîm'in iç âlemine indiklerini ve özünü anladıklarım ileri süren bu tür fikirler batmî düşünceyi ortaya koydu. Bunun yanında daha ilk dönemlerden itibaren İslâm içinde de bazı zahitler yetişmişti. İlk sufi unvanını alan Ku-feli Ebû Hişam'dan sonra birçok ünlü sufî yetişti. IX. yy.da Horasan erenleri ve Irak sufîleri iki büyük grup halinde ortaya
410
çıktı. X. yy.dan sonra ise Yunan felsefesi tasavvufta etkili olmaya başladı. Fahrüddin Râzî, Fârâbi ve İbn Sina'dan sonra XI. yy.da Kuşeyrî, Gazalî gibi âlimlerin fikirleri tasavvufun gelişmesinde önemli roller oynadı. İşte asıl tarîkat*lar bu dönemden sonra ortaya çıkmaya başladı. Tekkeler çoğalıp dervişlik toplumun her safhasında yayıldı. Pâdişâhtan kula kadar her grup insan, tasavvufa meyletti. Muhiddîn-i Arabi'den sonra bu fikirler daha da yaygın hâle geldi. Anadolu'da tasavvufun gelişmesi XHI. yy.a rastlar. Moğol istilasından kaçan şeyhlerin Anadolu'ya sığınmaları, halkın fakirlik ve zor günler yaşıyor olması, siyasî ve sosyal hayattaki entrikalar, Xin. yy. Anadolu'sunda yönelecek tek kapı bırakmıştı. O da tasavvuf idi. Gerek gezginci, gerekse yerleşik tasavvuf kuruluşları bir anda Anadolu'yu kapladı. Yine bu yıllarda İran edebiyatının etkisi ile divân edebiyatı doğmaya başladı ve bu edebiyatta tasavvuf önemli bir yer tuttu. Dinî edebiyat bir yana; dindışı divân edebiyatı dahi tasavvuftan bir hayli su içti. Tasavvufun temelini yaratılış nazariyesi oluşturmaktaydı Buna göre Vücûd-ı Mutlak olan Allah, aynı zamanda Kemâl-i Mutlak, Cemâl-i Mutlak ve Hüsn-î Mutlak'tır. O'nun şanı kendini izhârdır. Allah'ın aşk-ı zatî nedeniyle kendini görmek ve göstermek istemesi âlem*in yaratılmasına sebep olmuştur. İnsan nasıl kendini görmek için aynaya bakarsa Allah da kendi güzelliğini temaşa için bir ayna hükmünde olan âlemi ve onun en değerli varlığı olan insanı yaratmıştır. Bunu "Küntü kenz*" hadisiyle bize bildiren Cenab-ı Hak "kün*(ol)" emrini verdi ve her şey böylece yaratıldı. Allah Âlem-i Kitmân'da meknuz iken böylece bilinmeye başladı. Allah, önce bir nûr yaratıp ona "Kün Muhammedâ" buyurdu. "Nûr-ı Muhammedi*" denilen bu nûr Allah'ın haşmetli nazarı karşısında terledi. Onun terinden denizler ve köpüğünden de eflâk* yaratıldı. Sonra sırasıyla anâsır-ı erbaa*, mevâlid-i selâse* ve nihayet âdem*

belirdi. İnsanın bütün bu mertebelerden geçerek çocuk olarak dünyaya gelişi bir devir halindedir ki devriyelerde bu husus işlenir. İşte tasavvuf, insanın Allah'a ulaşmasında bütün bu mertebeleri aşmasıdır. Madem ki Vücûd-ı Mutlak ve Hüs-n-î Mutlak Allah'tır; öyleyse insanın gayesi de O olmalıdır. O'na ulaşmak yegâne amaç olunca da tasavvuf yolu ve tarikatlar kendini gösterir. İnsan dünyada cehdederek insan-ı kâmil olabilir. Bunun için bir mürşid*e ihtiyaç vardır. Tasavvufun esasını Dahi aşk oluşturduğuna göre bu yolda ilk yapılacak şey, nefsi yok etmektir. Bir kişi ancak tasavvuf yolunda nefsini yok edebilir. Bunun için de on asıl vardır. Buna usûl-i aşere* denir. Bunlar sırasıyla tevbe, zühd, tevekkül, kanaat, uzlet, zikir, Allah'a teveccüh, sabır, murâkebe ve rızadır. Bunu da nefsin etvar-ı seb'a* denen yedi mertebesinde gerçekletirmek esastır. Sonuçta Vahdet* makamına erişilir ve Fenâfillah* gerçekleşir. Bunu Bekâbillah takip eder. Artık tasavvuf, görevini tamamlamıştır. Divân şiirinde mutasavvıf şairler yanısıra dindışı konularda yazan şâirler de tasavvuftan bahsetmişlerdir. Buna karşılık tasavvufî şâirler de dindışı şâirler gibi meyhaneden, şaraptan, sevgiliden ve sevgilinin güzelliklerinden bahsetmek gereğini duymuş ve bunu remiz olarak söylediğini vurgulamıştır. Bu tür remizlerden birkaçını şöylece sıralayabiliriz:

Aşk (sevgi): İlahî aşk, kulun Allah'a olan sevgisi.

Aşık (seven): Allah'a erişmek isteyen.

Ma'şûk (sevilen): Allah.

Hüsn (güzellik): Allah'ın cemâl ve kemâl sıfatlan ile dolu olan
toplantı.

Kemâl (olgunluk): Tam bir coşku hâli. Şîve (işve): İlahî cezbe. Vefa (bağlılık): Allah'ın yardımı. Cefâ (eziyet): Allah yolundaki kişinin kalbinin karalığı.

Cevr (eziyet): Allah yolundaki kişinin ilerlemesini durdurmak.

Nâz: Kalbe kuvvet vermek.

Tîr-i gamze (gamze oku): Amel ve ibâdetleri geri çevirmek.

Âşinâ (bildik): Allah'a yaklaşma.

Kamet (boy): Kulluğa lâyık olma.

Türre, Zülf, Giysû, Mûy (saç ve zülüf): Allah'ın birlik sıfatı.

Ebru (kaş): Allah'ın birliği.
Mâhrû (ay yüzlü): Allah'ın tecellî nurlarının belirmesi.
Ruh (yanak): Allah'ın tecellî nurlarının belirmesi.
Hâl-i siyah (kara ben): Gayb (bilinmezlik) âlemi.
Leb (dudak): Söz, vahdet, Tanrının birliği.
Zebân-ı şîrîn (tatlı dil): Allah'ın emri.
Dehân (dudak): Allah'ın izni ile dile gelip konuşabilme.
Çâh-ı zenâh (çene çukuru): Allah âlemini görme sırlarının zorluğu.
Meclis-i işret (eğlence meclisi): İlahî yakınlıktaki lezzet.
Ayş u işret (içkili eğlence): Allah ile olan yakınlığın devamı.
Şarap (içki): İlahî aşk.
Humhâne (meyhane): Tekke veya aşıkın kalbi.
Kâse, Kadeh, Câm (kadeh, içki bardağı): Aşıkm kalbi.
Sakî (içki sunan): Doğru yolu gösteren şeyh.
Harabat (meyhane): Aşıkın kalbi veya tekke.
Ehl-i harabat (meyhane sakinleri): Dervişler.
Pîr-i mugân (içkicilerin ulusu): Şeyh.
Şem' (mum); İlahî nur.
Kâfir: Allah'tan gaflet içinde bulunma.
Tersâ (put): İnce mânâlar ve ilahî gerçek.
Deyr (kilise): Yüce insanlar âlemi.
Kilise: Adi insanlar, yani hayvanlar âlemi.
Kabe: Vuslat makamı.
Bahar: İnsanda melek özelliklerinin başlaması.
Gülzâr, Bustân (güllük, bâğ, bahçe): Açıklık ve gönül şenlenmesi.
413
Ebr (bulut): Utanma.
Âb-ı revân (akarsu): Allah yolcusunun gönlündeki sürekli ferahlık.
Nesîm (rüzgâr, yel): Sürekli feyz ve yardım. Buse (öpücük): Gerçekleri kabule yetenekli olma. Fakr (fakirlik): Allah'tan başkasına ihtiyâcı olmamak. Hab (uyku): Gaflet ve az ibâdetle ipin ucunu kaçırmak. Gevher (cevher): Mânâlar. Çevgân (mızrak, polo sopası): Allah'ın takdiri. Gûy (top): Takdire boyun eğmek zorunluluğu.
Mehtâb: Allah'ın güzellik ve sevgisinin ortaya çıkışı.
İşte tasavvuf, bu sembolleri kullanarak divân edebiyatını sahiplenir. Tabii ki bu semboller yalnızca sayılan bu birkaç kelimeden ibaret değildir. Aynca bu sembolleri değişik şekilde yorumlayan mutasavvıf şâir

taştir (taştır) a.i. Terbi*, tahmis* veya tesdis*in değişik bir şeklidir. Taştır "ikiye ayırmak" demektir. Nazım şekli olarak da taştîr herhangi bir şâirin beyit esasıyla kurulmuş manzumesinin -özellikle gazel- her beytini ikiye ayırıp ortalarına dizeler koymakla yapılır. Kafiyeleniş şeklinde yine beyitlerin ilk dizeleri esas alınır ve ilk dizeye uygun 2,3,4, dize araya yazılır. Kafiye semâsını şöyle gösterebiliriz:

I ________ A

________ a

________ a

• ' '' ''

____________________________________ a

________ A

II ________ B

________ b

________ b

________ b

________ A

414

veya

II

A a a a a A B b b b b A

gibi.

Örnek olarak Yahya Kemâl'in beşli bir taştîrini buraya alıyoruz. Taştîri yapılan gazel Bakî'ye aittir.

I. Fermân-ı aşka cân iledir inkıyadımız
Pürdür hayâl-i yâr ile her lahza yâdımız Mevkûfdur o mâha samîmi-i fuâdımız Âhir varınca haddine hestî-i şadımız
Hükm-i kazaya zerre kadar yok inadımız

II. Baş eğmeziz edânîye dünyâ-yı dûn için
Ettik feda zevahiri şevk-i derûn için Sattık metâ-ı ömrü mey-i la 'l-gûn için Nevbet çalınca rıhlet-i mülk-i sükûn için Allah 'adır tevekkülümüz itimâdımız

111. Biz mütteka-yı zerkeş-i câhe dayanmazız Bâlîn-i bahtı cây-ı mübâhât sanmazız Pervâne-vâr şem '-i mükâfata yanmazız İkbâl için mevâid-i iblise kanmazız Hakk'ın kemâl-i lutfunadır istinadımız

415

IV. Zühd ü salâha eylemeziz iltica hele Âsâr-ı ittikâya bedel câm alıp ele Dünyâda varımız yoğumuz vermişiz yele. Çekmekdeyiz kavâfil-i uşşâka meş 'ale Tutdu egerçi âlem-i kevni fesadımız

V. Minnet Huda'ya devlet-i dünyâ fena bu

El-hak gazelde neşve-i Bakî beka bulur Ahlâf o nazma gûş tutarken safa bulur Taştîrimiz bu sayede az çok behâ bulur Bâlâ kalır sahîfe-i âlemde adımız
(bkz. tahmis).
Tatar (Tâtâr) f.i. Tatar ırkı. Daha çok misk ile birlikle anılır. Bunun nedeni misk'in Anadolu illerine tatarlar tarafından ve uzak diyarlardan getirilmesidir. Misk'in tâtâr diyarında elde edilmesini de bu arada zikretmeliyiz. Bunun için nâfe-i tâtâr, misk-i tâtâr, ahû-yı tâtâr terkipleri de koku ile ilgili beyitlerde kullanılır.
£y subh-dem yeli ne öğersen tatarını Müşgîn saçında gör ki ne tatara düşmüşem
Nesimî
Saçı şol nâfe-i tatardır kim
Dü âlemden anın bir tân yeğdir.
Ahmed Paşa
tavaf (tavaf) a. i. Hâc* veya umre* sırasında Kabe*nin etrafını yedi defa dolaşmaya denir. Tavaf esnasında "Lebbeyk! Al-lahümme Lebbeyk, Lebbeyk, Lâ şerike lek'' diye tesbîh okunur. Divân şiirinde de aşık sevgilinin mahallesini tavaf eder.
416
Hâk-i kuyun Ka 'be 'ye nisbet eden bilmez mi kim Bunda her gün anda bir nevbet olur vacip tavaf
Fuzulî
tavus (tâvûs) Tavus kuşu. Çok güzel bir kuş olmasına rağmen tavus dertli bir kusmuş. O güzel endâmıyla yürürken gözleri ayaklarına takılınca, ayaklarının çirkinliğine üzülerek ah edermiş. Tavusun sesi de çirkin olup, ötüşü "âh!" kelimesidir. Bunun nedeni tavusun güzelliğiyle çok gururlanması imiş. Allah onun gururunu kırmak için ayağını ve sesini çirkin yaratmış. Bir efsâneye göre de Tavus, cennette bir kuş iken şeytanın cennete girmesine âlet olmuş ve Âdem* ile Havvâ*mn yasak meyveyi yemelerinden sonra cennetten çıkarılmıştır. Cennette ayakları da güzelken Allah ona "Her yanın süslü olsun, ancak ayakların çıplak kalsın; ayaklarım görünce cenneti ve eski hâlini hatırlayıp âh et!" buyurmuş ve onu Bâbil'e indirip ayaklarını çıplak eylemiştir. Şimdi tavus her âh edişte cenneti hatırlarmış.
Bilindiği gibi tavusun tüyleri göz göz desenlidir. Bu bakımdan göz ile tavus çok zaman birlikte bulunur.
Cebrail* için "Tavus-ı Sidre" sıfatı kulla

Edebiyatta açılması, rengârenk oluşu, gezip tozması, salınışı, vs. yönlerden sevgiliyle tavus arasında münâsebet kurulur.
Zülfün ki mesken eyledi gül-zâr-ı hüsnünü Tavusdur ki bâğ-ı behişt içre bestedir.
Ahmed Paşa
Aç bu şehbâzın gözünü ki göresin uçmağı Billah uçmak mı umarsın hizmet-i tavustan
Kadı Burhaneddîn
tay (tayy) a.i. Atlama, üzerinden geçme. Tasavvufta daha çok "tayy-i mekân" ve "tayy-i zaman" tamlamalarıyla kullanılır.

Keramet sahibi şeyhler ile gavs* ve kutup*ların tayy-i mekân ve zaman sırrına mazhar olduklarına inanılır. Tayy-i mekan, yerin ayak altında dürülmesi ve bu suretle uzak bir yere gayet sür'atle gitmektir. Kutbun bir anda iki ayrı yerde görünmesinin sırrı budur. Tayy-i zaman ise bir an içinde çok uzun bir zamanın geçmesidir. Buna zaman içinde zaman da denir. Aşağıdaki beyitte bu düşünce işlenmektedir:
Merdüm-i âzâde oldur kim bu zulmet-hânede Bir nazarda bâğ-ı kudse irgüre seyrânını
Aşkî
Şehsüvâr-ı mülk-i aşk oldur bir adım eyleye Tevsen-i himmetle çerhun bu dokuz meydânını
Aşkî
Tay kelimesi Hâtem*-i Talî ile ilgili kurularak da verilir.
Cânân yoluna tayyederiz nakd-i sirişki Sarfeylemede mâ-melekin Hâtem-i aşkız
Tarzî (bkz. Hâtem)
tazmin (tazmin) a.i. Edebiyatta bir şâirin başkasına ait manzum bir sözü kendi şiirinde tekrarlaması.
Tazminde alıntı yapılan söz bir dize veya beyit olabilir. Tazmin için en elverişli manzumeler gazel ve kasidelerdir. Ancak aynı beytin başına dizeler eklenerek musammat şekli de ortaya çıkabilir. Genelde şâir daha önceden tazmin yapacağını îmâ eder ve tazmine konu olan sözün hangi şaire ait olduğunu belirtir. Bazan bir şairin çok ünlü olmuş bir sözü de tazmîn edilebilir. Bu durumda ayrıca şâirin adını söylemeye gerek yoktur. "Aşk afet-i cân olduğu malum"u iken âh / Bilmem ne

ümîd etti ne sandı yine kalbim -Tahir Olgun -Tırnak içinde gösterilen tazmîn kısmı Fuzulî'nin ünlü bir dizesidir-). Alıntı yapılan sözü kimin söylediği belli değilse veya şâir ünlü olmayan bir sözü şâirini belirtmeden söylüyorsa tazmîn olmaz, belki iktibas yahut intihal olur.
Tazmîn eskiden hem nazım hem de nesir için kullanıldığı halde Türkiye'de gazeteciliğin başlamasından sonra iktibasın çerçevesi genişlemiş ve tazmîn yalnızca şiire özgü kalmıştır. Aşağıda Nedim'in bir kasidesinde Rasih'e ait bir beyti tazmini görülmektedir:
Râsih'in bu matlaın tazmin edip sâkî-i kilk Nukl sunda çektiğim sahbâ-yı irfan üstüne
"Süzme çeşmin gelmesin müjgân müjgân üstüne JJrma zahm-ı sineye peykân peykân üstüne"
Nedim
teber (teber) f.i. Balta. Divân şiirinin savaş aletleri içinde anılır. Halk arasında "Tiğ u teber(siz) Şâh-ı Merdân" deyimi ehliyetsiz kişiler için kullanılır. Teber, ay şeklinde baltadır. Bunların üzerinde "Destime aldım teberi / Kimseden etmem hazeri" beyti yazılı olurdu.
Düşmenin mergi için şîven eder hîş u tebâr Eline alsan eğer rezm günü tîğ u teber.
Osman Nevres
tebliğ (tebliğ) a.i. Mübâlağa*mn gelenek ve akıl yönünden uygun oluşudur. Bir şeyi abartarak söylemedir, bkz. mübalağa. Şu beyitte bir tebliğ vardır:
Memleket meşşâta-i adliyle ziynet-yâb olur Saltanat pirâye-i hulkiyle hüsn ü ân bulur
Nefî
419
Tebriz (Tebrîz) f.i. İran'ın bir şehri olup, Ortaçağ İslâm dünyasının önemli yerleşim merkezlerinden biri idi. Divân şiirinin coğrafyası içinde çeşitli münâsebetlerle anılabilir. Özellikle Şiî inançların merkezi durumunda bulunuşuyla dikkat çeker.
Gönül Tebriz'ine geleli ol şâh Ahidir gözlerim sürh-âb her dem
Kadı Burhaneddîn
tecahülarif (tecâhül-i cârif a.i.t. Bilip bilmezlenmek. Edebiyatta, bir nükte yapmak amacıyla iyi bilinen bir şeyi bilmiyormuş gibi davranma sanatıdır. Bedi* sanatlardan olup tecâhül-i arifane adıyla da bilinir.

Şiirde bir anlam inceliği yaratmak için başvurulan bu sanatta hayret, övme, aşağılama, küçük görme, yüceltme vs. nedenlerden biriyle mutlaka bir nükte yapmış olmak gerekir. Sanatın özünü teşkil eden bu nükte dört amaç için yapılmış olabilir: Tenşît (neşelendirme), tevbîh (uyarıda bulunma), te-hayyür (hayret ve şaşkınlık bildirme) ve tedellüh (kendinden geçişi söyleme). Bir öğretmenin sözlüye kaldırdığı bir öğrenciden tek kelime cevap alamayınca "Dersine çalışmadın nıı?" diye sorması bir tecâhül-i ariftir. Çünkü onun dersine çalışmadığını zaten sorduğu sorularla öğrenmiş durumdadır. Bir şeyi anlatma veya reddetme yoluyla yapılan nükteler tecâhül-i arif sayılmaz.
Tecâhül-i arif ne hiç bilmemek ne de bildiğini tamamen gizlemektir. Bilakis bildiğini dolaylı yollardan anlatmaktır. Bunu yaparken mübalağa* ve istifham* sanatlarından yararlanılır. Ancak nükte, ağırlıklı olmak nedeniyle onlardan daha güzeldir. "Zülf-i dilber gibi ey Zatî perişansın yine / Çevri bî-had yoksa bir yâr-ı perişanın mı var (Ey Zati! Sevgilinin
420
zülfü gibi yine perişansın; yoksa peri gibi güzel -ama- eziyeti sınırsız bir sevgilin mi var?!.) "beytinde şair, içinde bulunduğu duruma sevgilisinin neden olduğunu iyi bildiği halde şiirde sevgilisini anmak için bir nükte yapmakta ve bu durumu bilmiyormuş gibi davranıp "Bunun sebebi o mudur?" diye sormaktadır.
Ey hâk-i Kerbelâ nedir ol sebz câmeler Eyyâm-ı matemin bu mudur resm ü âdeti
Şâir Kerbelâ sahrasında Peygamber torunu Hüseyin'in şehîd edilmesi dolayısıyla yas görmek istemekte ve matem elbisesinin siyah olduğunu bile bile "Şimdi matemlerde yeşil mi giyiliyor?" diye sormaktadır,
Nedîm-i zarı bir âfet esîr etmiş işitmiştim
Sen ol cellâd-ı dîn ol düşmen-i îmân mısın kâfir
Nedîm
Bu beyitte de yine şâir, kendisinin esirlik derecesindeki aşıklığını bilmezlenip "işitmiştim" diyor.
Âb-gûndur günbed-i devvâr rengi bilmezem Yâ muhît olmuş gözümden günbed-i devvâre su
Fuzulî
Burada da şâir gökyüzünün mavi renkte olduğunu bile bile "bilmezem" diyor.

tecdidimatla (tecdîd-i matlâc) a.i.t. Matla'ın yenilenmesi ve takran. Kasidenin ortalarında her iki dizesi de kafiyeli bir beyit bulundurmaktır. Özellikle tegazzül* bölümünün ilk beyti için sözkonusudur. bkz. -kasîde.
tecellî (tecellî) a.i. Bir şeyin açıkça belirmesi. Allah'ın Tür* dağında Musa* peygambere tecellîsi gibi. Tasavvufta bütün

varlıkların değişik ölçülerde tecellî ettiği, düşünülür. Sûfî vahdet-i vücûda erebilmek için önce tevhîd-i ef âl sonra tev-hîd-i sıfat ve en son olarak da tevhîd-i zât tecellîlerine uğrar. İlk durakta her işi yapanın Allah olduğunu, ikincide bütün sıfatların Allah sıfatı olduğunu, sonuncuda da her şeyin, Allah'ın zuhurundan ibaret olduğunu anlar.
Sen tecellî eylemezsin perdede ben var iken Şart-ı izhâr-ı vücûdundur adîm olmak bana
Yenişehirli Avnî
tecnis (tecnîs) a.i. Cinas yapma. İki manalı söz veya mâni söylemedir, bkz. cinas.
tecrid (tecrîd) a.i. Bir şairin kendisini başka bir kişi yerine koyup ona hitap etmesidir. Özellikle mahlas beyitlerinde şâirler tecrîd yaparlar. Tasavvufta ise Allah yolunda mâsivâdan kurtulma yerine kullanılır.
Meslek-i tecrîddir feragat evi Terk-i mâl eyle hânumândan geç
Fuzulî
tecvid (tecvîd) a.i. Güzel yapmak. Arap harfleriyle okurken harflerin herbirinin mahrecine uygun olarak söylenmesidir. Kur'ân-ı Kerîm' i güzel okuyabilmek için tecvîd ilmi kurulmuş, bu konuda kitaplar yazılmıştır. Tefhim, terkîk, idgâm, ihfâ, kalb, med, munfasıl, muttasıl, sekte, hareke, sükûn, gunne, kalkale vs. bunlardandır.
Sadâ-yı seyl çeker medd-i muttasıl ya 'ni Ki medd-i muttasıl ile olur kırâat-ı "mâ'
tefail (tefâcil) a.i. bkz. tef ile.
Fuzulî
I
tefeül (tefe'ül) a.i. Fal açmak, fal tutmak. Eskiden bakla, kahve telvesi vs. ile fala bakmak yanında Kur'ân-ı Kerîm'den tefe'ül etmek de âdetten idi. Hafız divânı da

tefe'ül edilen kitaplardan sayılır, bkz. fal. Şu beyitte bir tefe'ül anlatılır:
Dest-i nusret mushaf-ı iclâlin ettikçe küşâd Sûre-i ' 'tnnâ Fettahnâ' 'dan açılsın fallar
Sabit
tegazzül (tegazzül) a.i. Gazel söyleme. Kasîde'nin bir bölümüdür. Genellikle nesib (veya teşbîb)den sonra yazılır ve tecdîd-i matla' ile başlayıp mahlas beyti ile sona erer. Her kasidede tegazzül bölümü bulunmayabilir, bkz. kasîde.
Tehemten (Tehemten) f.i. İran kahramanı Rüstem'in lakabıdır, (bkz. Rüstem).
Rüstem-i Zâl ki vasfiyle dolup Şehname Mâlik olmuştu Tehemten'liğine îrân'ın
Osman Nevres
tehzil (tehzil) a.i. Gülünçleme. Edebiyatta ünlü bir şiire aynı ölçü ve kafiyede şaka ve alay yollu yazılmış benzer şiir. Nezîre'nin* bir türü olup hezl* adıyla da bilinir.
Tehzîl için nükte esastır. Mizahî açıdan yeterince olgunlaşmamış bir tehzîl, bayağı ve soğuk düşer. Tehzilde herhangi bir konu mizahî nitelikler içinde verildiği gibi ciddî şiirler de mizahî bir duruma sokularak zarif bir nükte ile anlatıla-bilir. Daha çok, ünlü gazel ve kasideleri konu alan tehzillerde, günün şartlarına uygun bir eleştiri görülür. Mizah edebiyatımız içinde önemli bir yere sahip olan bu türşiirler bize İran'dan geçmiştir. Şirazlı Büshak, Hafız ve Sadî'nin şiirlerini yemeklerin övgüsünde tehzil etmekle ünlüdür.
Tehzîl bir kişi hakkında yazıldığı gibi (msl. Nedim'in "Tahammül mülkünü yıktın Hülâgû Hân mısın kâfir / Aman

dünyâyı yaktın âteş-i sûzân mısın kâfir" bey tiyle başlayan gazeli, Hüseyin Kami tarafından, Hüseyin Cahid Yalçın hakkında "Siyâset mülkünü yıktm Ohannes Hân mısın kâfir / Bütün ahrân kızdırdın kızıl sultan mısın kâfir" beytiyle başlayan bir gazel halinde tehzil edilmiştir) bir kurumu veya devlet düzenini vs. de eleştirebilir (msl. Râsih'in ünlü "Süzme çeşmin gelmesin müjgân müjgân üstüne / Urma zahm-ı sineye pey-kân peykân üstüne" beytiyle başlayan gazeli Şirket-i Hayriye vapurları hakkında "Doldurup parmaklığa inşân inşân üstüne / Pîr ü bernâ bağrışır efgân efgân üstüne" beytiyl

gazel halinde tehzil edilmiştir). Tehzilde şâir şekil bakımından değilse bile fikir bakımından özgürce hareket eder. Bir yergi sözkonusu olduğu için çoğunlukla takma adla, hatta mahlassız tehziller de yazılmıştır.
Tehzilde asıl şiire beyit beyit bağımlı kalma zorunluluğu yoktur. Şâir, vezin ve kafiyeyi esas alarak kendi fikirleri doğrultusunda şiirin özünden ve söyleyiş biçiminden uzaklaşabilir (msl. Nef i'nin "Sanmam ki felek devr ile şâm u seher eyler / Her vakıanın akıbetinden haber eyler" beytiyle başlayan ünlü kasidesi Ferik İzzet Paşa hakkında meçhul bir şâir tarafından "Bir küp meselâ bir semer üstünde yer eyler / Ya bir fıçı ki çifte sırıkla sefer eyler" şeklinde başlanarak 13 beyit hâlinde tehzil edilmiştir.
Tehzil sanatı renkli sima ve olayların çok görüldüğü ve toplumun değişme yolunda olduğu Cumhuriyet döneminde altın çağını yaşamıştır. Bu dönemde Fazıl Ahmet Aykaç (1884-1967) ile Halil Nihad Boztepe (1882-1949) başta olmak üzere Hüseyin Kâmi (1878-1912), Osman Cemal Kaygılı (1890-1945), Hüseyin Suat Yalçın (1868-1942), Orhan Seyfı Orhon (1890-1972), Yusuf Ziya Ortaç (1895-1967), Faruk Nafiz Çamlıbel (1898-1973) gibi şairler divan şiirinin birçok ünlü
424
manzumesini ince buluşlar ve zarîf nüktelerle tehzil etmişlerdir.
tekbir (tekbîr) a.i. "Allahu Ekber (Allah uluların ulusudur)" sözünü söyleme, Ululama, yüceltme. Ezanda, kamette, namaza başlarken ve namaz içinde okunur. Kelimenin -Itrî tarafından bestelenen- tam şekli şudur: "Allâhu ekber, Allâhu ekber. Lâilâhe illa'llâhu vallâhu ekber. Allâhu ekber ve li'l-lâhi'1-hamd." bkz. Allâhu ekber.
tekidülmedh (te'kîdü'1-medh bi-mâ yüşbihu^-zemm) a.k.g. Birini yeriyormuş gibi görünüp övmektir. Örneği pek azdır. bkz. istidrâk.
tekidüzzem (te'kîdü'z-zemm bi-mâ yüşbihu'1-medh) a.k.g. Birini övüyormuş gibi görünüp yermektir, bkz. istidrâk.
tekke (tekye) a.i. Tekke, dergâh, bkz. dergâh.
Olalı müntesibi aşkın ey mâh Tekkeden tekkeye koşmaktan usandım
Muallim Naci telmi (telmic) a.i. Mülemma yapmak demektir, bkz. mülemma.

telmih (telmih) a.i. Andırma. Edebiyatta insanların çoğu tarafından bilinen ünlü bir olay, kıssa, fıkra, nükte, ilim konuları, atasözleri veya inanca işaret etme ve hatırlatma sanatıdır.
Çağrışıma dayanan bu sanatta hatırlatılan şey uzun uzadıya açıklanmayıp bir iki sözcükle ifâde edilir. Genellikle temsil ve örneklendirme amacına yöneliktir. Telmihte söz arasında uzun uzun söylenmeyen bir şey imâ ile anlatılır. İfâde edilen duygu ile işaret edilen olay arasında gizli bir benzetme söz-konusudur. Telmihin asıl malzemesi şiir dışı bilgilerdir. Bu bilgi iletişimi ile asıl söylenmek istenen duygu pekiştirilmiş veya daha açık şekilde anlatılmış olur. Güzel bir telmih ne fazla
425
i açık ne de fazla kapalı olmalıdır. Edebiyatımızda Süleyman, Yûsuf, Musa, İsâ gibi peygamberler ve mucizeleri; Leylâ-Mecnûn, Ferhâd-Şîrîn gibi aşk kahramanları ve efsâneleri; Ne-simî, İbrahim Edhem gibi velîler ve menkıbeleri; âdet ve görenekler vs. telmih konulan oldukça yaygın olmuştur. Nabî'nin ' 'Ey nâme sen ol mâh-likâdan mı gelirsin / Ey Hüdhüd-i ümmîd Sabâ'dan mı gelirsin" beytinde Süleymân-Belkıs kıssasına telmih vardır.
telvih (telvîh) a.i. Gerekli şeylerden bahsetmek suretiyle yapılan kinayeye denir. Edebiyatta Mugâlata-i ma'neviyye, tevriye*, istihdam*, tevcih, ta'rîz* ve remz gibi birkaç çeşidi vardır. Bunlar içinde en çok kullanılanı tevriyedir, bkz. tevriye.
tekrir (tekrîr) a.i. Tekrarlama. Bir şiirde bazı kelime veya kelime gruplarının tekrarlanmasına tekrîr denir. Bundaki amaç anlamı kuvvetlendirmek ve esere çarpıcılık katmakdır. Bir söz, anlatımı iyi yönde etkilemeden tekrarlanırsa sıkıcı olur. Oysa tekrîr şiire canlılık verir.
insanlar yine böyle doğacak Yine böyle söylenecek şarkılar Askın sesi yine böyle duyulacak Yine böyle avunacak insanlar Çaresiz yine böyle ölecek insan
S. Kemal
Kaldırımlar, çilekeş yalnızların annesi Kaldırımlar, içimde yaşamış bir insandır Kaldırımlar, duyulur ses kesilince sesi Kaldırımlar, içimde uzayan bir lisandır
N. Fâzıl

temmet (temmet) a.fı. "Bitti, tamam oldu" anlamında olup, eskiden elyazması* kitapların sonuna bu ibareyi yazmak gelenek idi.
426
Mükerrer kilk-i kadr ol tıfl-i ebcedhânın ey Servet Celî haît ile yazmış levha-i ruhsânna temmet
Servet
temmuziye (temmûziyye) a.tr.i. Yaz ve sıcaklık konulu kasidelere verilen addır. Temmuziye denilmesinin nedeni sıcakların Temmuz'da başlaması ve daha çok Temmuz lafzının şiirde geçmesindendir. Bu tür kasidelerin nesîb bölümünde yaz ve yaz mevsiminin özellikleri anlatılır. Nef î'nin Nâsuh Paşa med-hinde yazdığı Temmuziye'si ünlüdür, bkz. kaside.
tenasüh (tenasüh) a.i. Bozulma. Eski Çin, Hint ve Yunan dinlerinde bulunan bir inanışa göre insan bu dünyada kemâle er-mezse ölünce ruhu yine bir insan cesedine girip yeniden dünyaya gelir. İkinci defa dünyaya gelişte eğer insan olacak galibiyette değilse derecesine göre bir hayvanın cesedine bürünür. Eğer buna da lâyık değilse bitki yahut cansız varlık olarak dünyaya gelir. Sonra gıda yoluyla cansız varlıktan bitkiye geçer, bitkiyi hayvana dönüştürür ve hayvandan insan çıkarıp tekrar insanlık mertebesine erişir. Bu geçiş yıllarca, asırlarca sürebilir. Eğer kemâle erişirse ruhun cesedi terket-tiği zaman gerçek varlığa ulaşır. Bu durumda yüce âleme çıkar. Yoksa aynı devir tekrar başlar. Bu inanışa tenasüh denir. Bazı tenasüh inanışlarında her cinsin ruhu yine kendi cinsine geçer. İnsanın insan, hayvanın hayvan olması gibi. Tenâsuh'a göre ruhların sayısı aynıdır. Bu bakımdan ahiret inancı yoktur. Ancak mükâfat ruhun bedenden bedene geçmeyip yücelere ulaşması; ceza ise tekrar geri dönmesidir. Gerçek tasavvufta tenasüh yoktur. Yine de Kızılbaş-Bektaşîler ile bir kısım Hu-rufiler tenâsuha inanır.
tensik (tensik) a.i. Basamakîama, sıralandırma. Bir düşünceyi, derece derece yükselten veya indiren bir düzen içinde anlatma sanatıdır. Tedrîc* (derecelendirme) de denilen bu sanatta duy-
427
gular, hayâller, heyecanlar vs. birdenbire söylenmeyip küçükten büyüğe veya büyükten küçüğe doğru sıralanır.
Aşağıdaki şarkı sözünde böyle bir sanat va

Geçsin günler, haftalar, aylar, mevsimler, yıllar Zaman sanki bir rüzgâr ve bir su gibi aksın
Bu beyitte küçükten büyüğe bir sıralama görülür. Bu sefer basamakları inelim:
"İki asker mızrak mızrağa, kılıç kılıca, hançer hançere, hatta boğaz boğaza geldiler."
N. Kemal
Tensik sanatının en çok kullanılan şekli, sıfatlarla kurulu olanlardır. Bir varlığın çeşitli sıfat ve özellikleri söylenen bu sanata tensîk-i sıfat (sıfat sıralaması) diyenler de vardır.
Gözüm, canım efendim, sevdiğim devletlû sultânım
Fuzûlî
tenasüh (tenâsüb) a.i. Orantı, uygunluk, yakışma. Edebiyatta, anlam bakımından aralarında ilgi bulunan iki veya daha fazla kelime, terim veya deyimi tezat olmaksızın bir araya getirme sanatıdır. Buna müraât-ı nazır, cemiyet, telfîk, tevfîk ve i'tilâf da denir. Yapıya bağlı mânâ sanatlarından olup heyecanın meydana getirdiği çağrışımlara dayanır. Divân şairleri, içeriklerindeki özelliklerinden dolayı birbiriyle ilgisi bulunan kelimeleri bir beyitte yoğunlaştırmaya fazla rağbet etmişler ve tenâsüb yaygın bir sanat halini almıştır. Türlü bilim terimleri, mitoloji, tarih ve mesnevi kahramanları, hayvan, bitki ve çiçek adları vs. yaygın tenâsüb konularındandır. Bazan düzyazı eserlerde de tenasübe başvurulur. Bunun bir nedeni de ele alınan düşünceyi

anlatırken birbiriyle yakından ilgili kelimeleri kullanma zorunluluğudur. Hatta yalnızca tenasübe dayalı uzun şiirler de yazılmıştır. Âgehî'nin bu yolla yazılmış bir kasidesi şu beyitle başlar: "Çektirip fiirkatanı benden ırağ oldun sen / Bahr-i firkatte nice fırtınalar çektim ben". Beyitteki siyah dizili kelimeler anlamca birbiriyle ilgilidirler.
Bir sözün amaçlanmayan anlamından dolayı ortaya çıkan tenasübe îhâm-ı tenâsüb (bkz. îham) denir. "Yâra mecbur olan aşık olamaz bî-ağyâr / Bâğ-ı âlemde olur gül diken âzürde-i nâr" beytinin ikinci dizesindeki diken kelimesi "dikmek" eylemi yerine kullanılmış olmakla beraber "diken" ismini de karşılar. Bu durumda diken ismi ile bağ, gül ve hâr kelimeleri arasında bir îhâm-ı tenâsüb sözkonusudur.

terane (terane) f.i. Rubaî. bkz. rubaî. terazi (terâzû) f.i. Terazî burcu. bkz. mîzân.
Yüzünde meh be-terâzû vü Sünbüle'de güneş Anı görüp nice yanmaz müneccim-i miskin
Kadı Burhaneddîn
terbi (terbîc) a.i. Dörde çıkarma. Murabba*dan tek farta, başkası tarafından yazılan ve beyit esasına göre düzenlenmiş manzumenin -ki bu çoğunlukla gazel olur- başına iki dize ilâvesiyle bend esasına dayandırılmasıdır. Ancak yine ilâve edilen dizelerin vezin ve kafiye yönünden ilk manzumeye uyması gerekir. Sonradan eklenen iki dizeye zamîme (ek, ilave) denir. Zamîmeler ilk bendde musarra beytin kafiyesi ile ka-fiyelenir. Oysa daha sonraki beyitlerde serbest olan ilk dizenin kafiyesine uyulur.
429
n
a a A A
b b B
A
gibi.
(bkz. murabba).
tercihane (tercic-hâne) a.f.b.i. Tercî-i bend*i oluşturan bend-lerden herbiri. bkz. tercî-i bend.
terciibend (tercîc-i bend) a.i.t. Edebiyatta, "hâne" adı verilen gazel biçiminde kafiy dendirilmiş 5-10 bey itlik şiir parçalarının (genellikle 5-12 hâne), "vâsıta" adı verilen ve sürekli tekrarlanan bir beyit ile birbirine bağlanmasından oluşan nazım şekli. Vâsıta beyti her hanenin sonunda değişiyorsa terkîb-i bend olur.
Tercî-i bendin her bir şiir öbeğine hâne veya tercî-hâne denir. Tercîhâne, vasıta beyti ile birlikte bend adını alır. Şâir mahlasım son tercîhânede söyler.
Bir bendin asıl kafiye şeması aa, xa, xa... VV ; bb, xb, xb... VV vd. biçiminde olur. Ancak tercîhânesinin her dizesi birbiriyle kafiyeli bendlerden kurulu tercî-i bendler de vardır (aa, aa, aa, ... VV ; bb, bb, bb, ... W vd.). Bu şekilde ka-fiyelenen tercî-i bendler genellikle müsemmen* veya muaşşer* gibi çok dizeli musammatlar* ile karıştırılmıştır. Tercî-i bend-lerde vasıta beyti her bendin sonunda aynen tekrarlandığı için, aynı fikir çevresinde toplanan bir konu bütünlüğü vardır. Yani her tercîhânenin sonunda fikirler aynı noktaya döndürülür.

Vasıta beyti şiirin bütününe bir monotonluk vermeyecek ka-
430
dar güzel olmalıdır. Bu bakımdan tercî-i bendler zor şiirlerdir.

Tercî-i bendin konulan arasında felek, Allah'ın kudreti, evrenin sonsuzluğu, hayatın zorlukları, dünyadan şikâyet vs. mücerret konular ile mersiye*, medhiye*, tevhid* gibi nazım türleri ilk sırayı alırlar. Edebiyatımızda en fazla tercî-i bend yazan şair Enderunlu Fâzıl'dır (öl. 1810). Yazdığı 9 tercî-i bendin hepsi medhiye türündedir. Tercî-i bendiyle ünlü şairler içinde ise Ziya Paşa (1825-1880) ilk akla gelen şairdir.

terk (terk) a.i. Bırakmak, terk etmek. Tasavvuf terimi olarak terk, külah dilimine denir. Şâirler genellikle kelimenin her iki anlamını da kullanarak sanat yaparlar. Edhemî dervişlerinin tâc*lan dört terklidir. Bunlar dünyayı, ahireti, varlığı ve terk etmeyi simgelerler. Bunun için terk-i dünyâ, terk-i ukbâ, terk-i hestî, terk-i terk deyimleri ortaya çıkmıştır.

Her tâc olamaz fakr u fena şahına sertâc Terk ehlinin ey hace biraz başı kabadır

Bakî

terkibhane (terkîb-hâne) a.f.b.i. Terkîb-i bend*i oluşturan bendlerden herbiri. bkz. terkîb-i bend.

terkibibend (terkîb-i bend) a.i.t. Edebiyatta, "hâne" adı verilen ve gazel biçiminde kafiyelendirilmiş 5-10 beyitlik şiir parçalarının (genellikle 5-12 hâne), "vâsıta" adı verilen ve sürekli değişen bir beyit ile birbirine bağlanmasından oluşan nazım şekli. Vasıta beyti her hanenin sonunda değişmeden tekrarlanıyorsa tercî-i bend olur.

Terkîb-i bendin her bir şiir öbeğine hâne veya terkîb-hâne denir. Terkîb-hâne, vâsıta beyti ile birlikte bend adını alır. Şâirin mahlası son terkîb-hânede söylenir. Bir bendin asıl kafiye şeması aa, xa, xa,... VV ; bb, xb, xb,... YY vd. şeklinde
431
olur. Ancak terkîb-hânenin her dizesi birbiriyle kafiyeli bend-ler (aa, aa, aa, ... VV ; bb, bb, bb, ... YY vd.) ile vâsıta kafiyesi de terkîb-hâneye uyan bendlerden kurulu (aa, xa, xa, ... AA ; bb, xb, xb, ... BB vd.) terkîb-i bendler de vardır. Her dizesi birbiriyle kafiyeli bendlerden kurulu terkîb-i bendle

müsemmen* ve muaşşer* gibi çok dizeli mu-sammatlar ile karıştırılmıştır. Oysa terkîb-i bendlerdeki vasıta beytinin ayrı kafiyeli oluşu onları musammat'lardan* ayıran en önemli özelliktir.
Hemen her türlü konunun ele alınabildiği terkîb-i bend nazım şekli edebiyatımızda çok kullanılmıştır. Özellikle mü-nâcaât*, na't*, medhiye*, hicviye* vs. nazım türleri; sosyal konular, din, tasavvuf ve felsefe konulan terkîb-i bend nazım biçimi ile rahatlıkla anlatılmıştır. Ancak terkîb-i bendin başlıca konusu mersiye'dir*.
Edebiyatımızda terkîb-i bend şeklinde söylenmiş pek çok Âl-i Abâ mersiyeleri yanında padişah ve devlet ululan hakkında yazılmış mersiyelerin çokluğu da dikkati çeker. Bunlar içinde en ünlüleri Bakî'nin (öl. 1600) Kanunî Mersiyesi ile Şeyh Galib'in (öl. 1789-9) Esrar Dede Mersiyesi'dir.
Türk edebiyatında terkîb-i bendiyle ünlü en büyük şair Rufai'dir (öl. 1606). Onun gazel gibi kafiyeli sekizer beyitlik 17 bendden oluşan sosyal içerikli ve devrin eleştirisine yönelik uzun terkîb-i bendi çok tanınmış ve daha yazıldığı çağdan itibaren pek çok şair tarafından (msl. Cevrî, Sami, Şeyh Ga-lib) benzeri yazılmıştır. Bunlar içinde Ziya Paşa'nın (1825-1880) nazîre*si de en az Ruhî'nin şiiri kadar ünlüdür. Örnek olarak Ziya Paşa'nın Rûhî'ye nazire* olarak kaleme aldığı terkîb-i bendinden birkaç bend alıyoruz:
I. i.
2.
3.
4.
5.
6.
vm. ı.
2.
3.
4.
5.
6.
7.
8.
TERKÎB-İ BEND
Getir ol badeyi kim mâye-i candır Âram-dih-i akl-i melâmet-zedegândır Ol mey ki olur saykal-ı dil ehl-i kemâle Nâ-puhtelerin aklına bâdî-i ziyandı

yap hatırı zîrâ dil-i vîrân Mehcûr-ı harabat olalı hayli zamandır Aşk olsun o pîr-i mey-perver'de-i aşka Kim badesi sâd-sâle vü sâkîsi cüvândır Benzer felek ol çember-i fânûs-ı hayâle Kim nakş-ı temâsîli serîu'l-cereyândır Sâkî bize mey sun ki dil-i tecrübet-âmûz Endîşe-i encam ile vakf-ı helecandır

X. İç bade güzel sev var ise akl u şuurun Dünyâ var imiş yâ ki yok olmuş ne umurun

Her şahsı harim-i Hak 'a mahrem mi sanırsın Her tâc giyen çulsuzu Edhem mi sanırsın Dehri araşan binde bir âdem bulamazsın Âdem görünen harları âdem mi sanırsın Çok mukbili gördüm ki güler içi kan ağlar Handan görünen herkesi hurrem mi sanırsın Bil illeti kıl sonra müdâvâta tesaddî Her merhemi her yâreye merhem mi sanırsın Kibre ne sebeb yoksa vezirim diye gerçek Sen kendini düstûr-ı mükerrem mi sanırsın Hâlî ne zaman kaldı cihan ehl-i tama 'dan Hep zâtını bu âleme elzem mi sanırsın En ummadığın keşfeder esrâr-ı derûnun Sen herkesi kör âlemi sersem mi sanırsın Bir gün gelecek sen de perişan olacaksın Ey gonca bu cem'iyyeti her dem mi sanırsın

432

433

9.

X. 1.

2.

3.

4.

5.

6.

7.

8.

xn. ı.

2.

3.

4.

434

Nâmerd olayım çerha eğer minnet edersem Çevrinle senin ben keder etsem mi sanırsın X. Allah'a tevekkül edenin yaveri Hak'tır Nâ-şâd gönül bir gün olur şâd olacaktır İkbâl içün ahbabı siâyet yeni çıktı Bilmez idik evvel bu dirayet yeni çıktı Sirkat çoğalıp lajz-ı sadâkat modalandı Nâmüs tamâm oldı hamiyyet yeni çıktı Düşmanlara ahbabını zemm oldu zerâfet Dildârdan ağyara şikâyet yeni çıktı Sadıkları tahkir ile red kaide oldu

ikram u inayet yeni çıktı Hak söyleyen evvel dahi menfur idi gerçi Hâinlere amma ki riâyet yeni çıktı Aciz olanın ketmolunur hakk-ı sarihi Mahmîleri her yerde himâyet yeni çıktı İslâm imiş devlete pâ-bend-i terakki Evvel yoğ idi işbu rivayet yeni çıktı Milliyyeti nisyân ederek her işimizde Ejkâr-ı firenge tabâiyyet yeni çıktı
X. Eyvah bu bâzîçede bizler yine yandık Zîrâ ki ziyan ortada bilmem ne kazandık
Her millet için bir düziye lutfunu âm et Fikr-i gazab-ı Hazret-i Ma'bûd-ı enam et İncinmemek istersen eğer mülk-i fenada Bir kimseyi incitmemeğe hasr-ı meram et Bir yerde ki yok nağmeni takdir edecek gûş Tazyt-i nefes eyleme tebdîl-i makam et Avret gibi mağlûb-ı hevâ olma er ol er Nefsin seni râm etmeye sen nefsini râm et
5. Mânend-i şecer nâbit olur sabit olanlar Her hangi işin ehli isen anda devam et
6. Noksanını bil bir işe yâ başlama evvel Yâ başladığın kâr-ı pezîrâyı hitam et
7. Uğrarsa sabâ râhın eğer semt-i Irak'a Bağdâd iline doğru dahî azm il hıram et
8. Merdân-ı sühendânı ziyaret edip andan Adâb ile var ravza-i Rühî'ye selâm et
9. Tahsînini arz eyleyip evvelce Ziyâı 'nın Bu beyti huzurunda oku hatm-i kelâm et
X. Meydân-ı suhande yoğ iken sen gibi bir er Bir şâir-i Rûm oldu sana şimdi beraber
tersa (tersâ) f.i. Puta tapan, hristiyan. Tasavvufta mürşid-i kâmil için kullanılır. Kelime "çok korkak" anlamına gelir. Mürid-ler, Allah'tan korkmalan gerektiği için bu adla anılmışlardır. Tersâ-beçe kelimesi de aynı anlamda kullanılır. Ancak divân şiirinde genç ve güzel sevgili için büt-i tersâ ve tersâ-beçe tamlamalarına daha çok rastlanır.
Ol büt-i tersâ sana mey nûş eder misin demiş El-amân ey dil ne müşkil-ter suâl olmuş sana
Nedîm
tersi (tersic) a.i. İki cümle veya sözden herbirinin veznini ve kafiyesini birbirine uygun getirmektir. Şiirde daha çok kafiye bakımından tersi yapılmışsa bir sanat sayılır. Çünkü vezin yönünden kelimelerin alt alta uygun düşmesi daha kolaydır. Eczâ-yı beşer câlib-i ta 'cîl-i fenadır İbkâ-yı eser mûcib-i tahsîl-i bekadır
Namık Kemal

teşbih (tesbîh) a.i. "Subhânallâh" kelimesini söyleyerek Allah'ı ululama. Tesbîh, sözle, kalple veya inanış yönünden olabilir.
435
Allah'ı her türlü noksan sıfatlardan uzak tutmaktır. Bazan bu söz şaşkınlık da ifade eder. Tesbîh kelimesinin ikinci anlamı da namazın sonunda tesbîh okunurken sayının şaşmaması için elde çekilen âlete denir. Bu tesbîh 99 veya 33 tanecikten oluşur.

Gûyâ Yemen arablandır cümleten hurûf Tesbîh ile teveccüh eder Ka 'be 'ye revân
Yahya Bey

Esîr-i dâne-i rızk oldu zâhid-i kallâş Elinde dâne-i riyadır çevirdiği tesbîh
Ruhî

tesdis (tesdîs) a.i. Altıya çıkarma. Terbî* veya tahmis* gibidir. Bir başka şâirin beyit düzenindeki manzumesinin beyitleri başına 4 dize ilavesiyle yapılır. Ziyâde* mısralar, tesdîsi yapılan manzumedeki beyitlerin ilk dizelerine uygun şekilde kafiydendirilir. Şöyle ki:

a TT h
a h
a h
a b
A R
A A

... gibi.

Bazan bir tek beyit, başına çeşitli bendler ilâvesiyle tesdîs yapılabilir. O zaman adı, mütekerrir tesdîs olur. (bkz. müseddes).

tesis (te'sîs) a. i. Kafiyede revî* harfi ile aralarında bir harf bulunan eliftir, (bkz. kafiye).

Tesnim (Tesnîm) a.i. Cennetteki ırmaklardan birinin adıdır. Kur'ân-ı Kerîm'de zikredilmiştir (Mutaffifîn/27).
436
Ol dem bir ay ağ üzre bin ay ağ olacaktır Tesnîmden irgür ana bir câm-ı musaffa
Yahya Bey

teşbib (teşbîb) a.i. Kasidenin giriş bölümü tabiat güzelliklerinden bahsediyorsa teşbîb adını alır. (bkz. kasîde).

teşbih (teşbih) a.i. Benzetme. Aralarında ilgi bulunan iki şeyden zayıf olanı kuvvetli olana benzetme sanatıdır. Bânû, gül kadar güzeldir. Abdullah, tilki

Yukarıdaki cümlelerde Bânû ve Abdullah, gül ve tilkiye benzetilmişlerdir. Bunun için de gülün güzelliğinden, tilkinin kurnazlığından faydalanılmıştır. Kadar ve gibi edatları da bu benzeyişi açık anlatmaya yararlar.
Bir tesbîh iki asıl, iki de yardımcı öğeden oluşur. Sırasıyla görelim:
1. Benzetilen: Teşbihin belkemiğidir. Bir varlığı veya özelliğini bildiren kelimedir. Yukarıdaki örneklerde Bânû ve Abdullah, benzetilendir.
2. Benzeyen: Buna kendisine benzetilen de diyebiliriz. Benzetilenle ilgili bulunan daha üstteki bir varlıktır. Örnekleri-mizdeki gül ve tilki gibi.
3. Benzetme yönü: İki varlık arasındaki benzetmenin şeklini ve mahiyetini bildiren kelimedir. Yani benzetilen ile benzeyen arasındaki benzerliklerin yalnızca birini bildiren kelimedir. Örneklerimizdeki güzellik ve kurnazlık gibi...
Burada benzetilen ile benzeyen arasında başka bakımlardan da benzerlik bulunabileceğini unutmamak gerekir. An-eak genellikle benzeyenin en meşhur özelliği ilk akla gelendir.
437
' 'Abdullah tilkidir'' dediğimiz zaman tilkinin kurnaz oluşu ilk akla gelen özelliğidir. Yoksa Abdullah tilki gibi sivri çeneli olabilir, kulaklan tilki kulağına benzeyebilir, bedenî bakımdan tilki gibi kıvrak olabilir vs.
4. Benzetme edatı: Taraflar arasındaki benzerliği ortaya koyan kelimedir. Türkçenin belli başlı benzetme edatları; gibi, teg, sanki, kadar, nitekim, âdeta, guyâ'dır. Eskiden çün, mânend, misâl, güne, sıfat gibi kelimeler ile -vâr, -âsâ, -veş gibi ekler de benzetme edatı olarak kullanılırdı.
Türkçedeki bazı ekler de benzetme kurabilirler: -cileyin, -cesine... gibi. Bunların dışında bazı fiiller teşbih anlamı taşır. Dönmek, benzemek, sanmak, demek, andırmak... gibi.
Bazan kelime veya ek olmadan da teşbih yapılabilir. İr-sal-i mesel*de bu tür bir benzetme vardır.
Teşbihte iki taraf çok çeşitli yönlerden birbirine benzeyebilir. Beş duyudan tutun da gerçeklik veya hayal bakımından aralarında benzerlik kurulmuş teşbihler vardır.

Teşbihler yardımcı öğelerden bir veya ikisinin kaldırılmış halleriyle de kurulabilirler.
Yalnızca benzetilen ve benzeyenden kurulu olan benzetmelere beliğ teşbih denir: Ahmet aslandır... gibi.
Benzetme yönü bulunmayan benzetmelere mürsel teşbih denir: Ahmet aslan gibidir... gibi.
Örneklerimize geçmeden önce "Teşbihte hata olmaz" sözü üzerinde durmak istiyoruz. Bu söz "Benzetmede hatanın önemi yoktur" gibi anlaşılırsa da aslında "Benzetmede hata affedilmez" demektir. Günlük hayatta kullandığımız teşbihlerde buna dikkat etmeliyiz.
Dağda şahin bakışlı bir duhter Gezer âhû gibi tevahhuş ile
A. Hâmid
Bakî
Nedîm
438
Her iki dizede de birer teşbih vardır.
Gül, hasretinle yollara dutsun kulağını Nergis gibi kıyamete dek çeksin intizâr
Esdikçe bâd-ı subh perişansın ey gönül Benzer esîr-i turra-i canansın ey gönül
Bir garip öldü diyeler Üç günden sonra duyalar Soğuk su ile yuyalar Şöyle garip bencileyin
Yunus Emre
Muîni zâlimin dünyâda erbâb-ı denâettir Köpektir zevk alan sayyad-ı bî-insâfa hizmetten
N. Kemal
teşhisüintak (teşhîş ü intak) a.k.g. Kişileştirme ve konuşturma. Edebiyatta hayvanları veya cansız varlıkları insan gibi duygulandırma ve konuşturma sanatı, personnification.
Teşhis, duygusu ve konuşması olmayan eşya veya birkısım soyut kavramlar için; intak ise yalnızca konuşması olmayan varlıklar için sözkonusu edilir. Her intakta bir teşhis vardır ama her teşhiste intak bulunmayabilir. Sözgelimi "Gül hazin bülbül perîşân, bağzânn şevki yok (R.Ekrem)" dizesinde yalnızca teşhis; ney'in konuşturulduğu "Der kopardılar kamışlıktan beni / Nâlişim zâr eyledi merd ü zeni (Nahifi)" beytinde ise intak -dolayısıyla teşhis- görülür.
439
i i
I1!

Teşhis ile intak çok zaman birlikte bulunur. Teşhis, ya mecâz-ı mürsel yoluyla (msl. İstanbul size kollarını açmış)-ya da istiare yoluyla (msl. Üzüntüm kapınızda bekliyor) yapılır. İntak, çok zaman masallar, fabller ve hayvan hikâyelerinde görülür. Manzum hikâyelerde hareketlilik ve canlılık nedenidir (Gördü bir bal ansın sivrisinek / Dedi böyle ona fahr eyleyerek: / Var mı bir bencileyin nefs-i nefis -An ile Sivrisinek Hikâyesi'nden- Şinasî).
tevarüt (tevârüd) a.i. İki şâirin birbirlerinden habersiz olarak aynı mısra veya beyti söylemeleridir. İntihâl*de kasıt olduğu halde tevârüdde kasıt yoktur. Zaten çok ender rastlanan bir olaydır. Ancak bazı şâirlerin intihali tevârüd gösterdikleri de olmuştur. İstanbul'da Boğazın donup buz kaplaması nedeniyle birkaç şâir tevârüd yoluyla şu tarih*i manen ve lafzen söylemişlerdir.
Yol oldu Üsküdar'a bin otuzda Akdeniz dondu.
tevbe (tevbe) a.i. Tövbe, işlenmiş bir günah için bir daha işlenmeyeceğine dair söz verilip af dileme. İki türlü tevbe vardır : İnâbe tevbesi: Kulun, Allah'ın gazabından korkarak günahtan kaçınması dolayısıyla yaptığı tevbe. İsticâbe tevbesi: Kulun, Allah'ın lütuf ve kereminden utanarak yaptığı tevbe. Sufiler ise avama, havâssa ve ahâssa ait olmak üzere üç çeşit tevbe kabul ederler.
İslam'da güneş batıdan doğuncaya dek tevbe kapısı açıktır. Allah, suç işleyip de pişman olanların tevbesini kabul edicidir.
Tevbenin en makbulü, Tevbe-i nasûh denilen ve bir daha bozmamak üzere edilen tevbedir. Bu tevbe için kulun önce işlediği günahın şuuruna varması, sonra pişman olması ve bir daha işlememek üzere kesin söz vermesi gerekir. Yoksa ölüm döşeğinde tevbe etmenin elbette değeri yoktur. Bir hadîs-i
şerifte : "Allah'ın en çok sevdiği kimse, tevbe eden gençtir." buyurulmuştur.
Şefkati şân-ı şerifinde nişân-ı imtiyaz Tevbe vü teyfîk ile takvası nass-ı nusreti
Yahya Bey
Korkarım tevbeyi âba düşürürsün zâhid Hele hengâm-ı çemen mevsim-i işret gelsin
Nâbî
tevekkül (tevekkül) a.i. Her türlü tedbiri aldıktan sonra işi Allah'a havale edip kadere rıza göster

Kerîm'de tanımı yapılır (Âl-i İmrân/159). Tevekkülde esas olan, kalbin huzursuz olmamasıdır.
Dûzah-nişîn-i âteş-i fakr olduğun kalır Ey âhiret-harâb tehîdir tevekkülün
Şeyh Galib
Mecrası seng-sâra dönen cûylar gibi Vâdi-i uzletinde hamûşuz tevekkülün
Yahya Kemal
Allah'a tevekkül edenin yaveri Hak'tır Nâşâd gönül bir gün olur şâd olacaktır
Ziya Paşa
tevhid (tevhîd) a.i. Birlemek. Edebiyatta Tann'nm birliği ve ululuğunu anlatan şiir.
Genellikle kaside biçiminde yazılır ve kasidenin türlerinden biri olarak kabul edilir. Edebiyatımızda terkibi bend*, tercî-i bend* ve musammat* biçimleriyle yazılmış tevhidler de vardır. Özellikle tercî-i bendler, konu yönünden tevhide pek elverişli şiirlerdir. Kaside biçiminde yazılan tevhidlerde

nesip, tegazzül, fahriye gibi bölümler bulunmayıp doğrudan doğruya konu anlatımı vardır.
Tevhidler, konularının kutsalığı nedeniyle divânların en başında yer alırlar. Yine mesnevilerin hemen hepsi tevhîd içerikli beyitlerle başlar. Hatta divân edebiyatındaki düzyazı eserlerin başında bile Allah'ın varlığından ve birliğinden bahseden tevhîd içerikli pasajlar bulunur. Tevhîdde Allah'ın büyüklüğü, isimleri, sıfatlan, kuvvet ve kudretinin sonsuzluğu, Zatının tasvir ve hayâl edilebilen şeylerden soyutlanması, hiç bir şeyin O'na eş ve benzer olmayışı, kâinatta O'ndan başka müessir bulunmaması, bütün kudret ve ilimlerin O'na ait oluşu vs. özellikler sanatlı bir üslûpla anlatılır ve Tanrı karşısında kulun acizliği vurgulanır. Arifane söyleyişlere sık rastlanan tevhidler yer yer didaktik özellikler arzederler. Tasavvuf şairlerince yazılan tevhîdlerde vahdet-i vücûd felsefesinden de bahsedilir. Divân edebiyatında en ünlü tevhîd manzumesini Nabî (öl. 1712) yazmıştır. 91 beyitlik bir kasîde olan bu şiirin tamamında Allah'ın azameti anlatılır.

tevriye (tevriyye) a. i. Örtmek, meramı gizlemek. Edebiyatta nükte yapmak amacıyla birkaç an

kelimenin en uzak anlamım kasdederek kullanma sanatıdır. Anlam sanatlarından olup telvîh'in bir bölümüdür.
Tevriyedeki uzak anlam (müverri-i anh) ilk anda okuyucu tarafından kavranamayacak biçimde gizlenmiş olur. Bu durumda okuyucu yakın anlamla (müverri-i bih) oyalanır. Ancak bir zekâ transferiyle ortaya çıkacak olan uzak anlamın nüktesi şiire ayrı bir mânâ ve söyleyiş etkisi kazandırır.
Tevriyeli kullanılan kelimenin anlamlan ya gerçek veya mecaz yoluyla ortaya çıkar. İki gerçek anlamın kullanıldığı
442
tevriyelerin sayısı azdır. Eskiden beri divân şâirleri tevriyeye fazla rağbet etmişlerdir. Bu nedenle belâğatçılar tevriyeyi yapı bakımından bölümlere ayırırlar : 1. Mücerret (yalın) tevriye: Beyitte kelimenin uzak anlamıyla kullanıldığını gösterir bir ipucu bulunmayan tevriyedir. Hüsnî'nin "Sordum nigân dediler ahbâb / Semt-i vefada doğru yoldadır" beytindeki koyu dizilmiş olan kelimeler yakın anlamları yanında uzak anlamlarıyla da kullanıldıkları halde bunu ortaya koyacak bir ipucu söylenmemiştir. 2. Müreşşah (terbiye edilmiş) tevriye : Beyitte kelimenin yakın anlamıyla ilgili bir ipucu bulunan tevriyedir. "Bir buse mi bir gül mü verirsin dedi gönlüm / Bir nîm tebessümle o âfet gülü verdi" beytindeki ilk dizede söylenen gül ismi, koyu dizilmiş olan tevriye kelimesinin yakın anlamıyla ilgilidir. 3. Mübeyyen (açıklanmış) tevriye : Beyitte kelimenin uzak anlamıyla ilgili bir ipucu söylenen tevriyedir. Nedim'in "Şevk-i tamâm va'de-i ferdayı dinlemez / Reşk ana kim cihanda bu gün buldu yarını" beytinin ilk di-zesindeki tamlamalar, koyu dizilmiş olan tevriye kelimesinin "yâr (sevgili) yerine kullanıldığını gösterir. 4. Müheyyî (hazırlanmış) tevriye : Beyitte tevriyeye konu olan kelimenin başka sözler yardımıyla anlaşılmasıdır. İzzet Molla'nın ünlü "Koyup kaldırmada ikide birde / Kazan devrildi söndürdü ocağı" beytindeki ocak kelimesi ancak kazan kelimesinin yardımıyla Yeniçeri Ocağı anlamını ifâde eder.
Tevriyeye konu olan kelime müstehcen bir anlam içeriyorsa îhâm-ı kabîh (bk. iham) adını alır. Behiştî'nin Nice kılsın namazı sûfî kim / Abdestin yerinde yeller eser" beytinde böyle bir durum sözkonusudur.

tevki (tevkîc) a.i. Berât*, nişan, ferman*, menşur* gibi şeylere mahsus alâmettir. Padişahların başka hükümdarlara gönderdikleri yazılara koyduklan işaret olup bu tür yazıların hatt*ına
443
da bu ad verilmiştir. Harflerinin yansı düz, yansı devirlidir. Bu yazıda elif, dal, vav vs. harfler kendilerinden sonra gelen harflere bitişir. Vakfiyelerin de tevkî ile yazılması gelenek olmuştur.

Emrine râm oldular sultân-ı aşkın kâinat Kaşların tevkî ü tuğra çektiler ahkâmına
Bakî

(bkz. hatt).

Tevrat (Tevrat) a.i. Dört kutsal kitaptan biri olup Hz. Musâ*ya indirilmiştir. Tevrat'ın tamamı beş bölümdür. Tekvin, Çıkış, Levililer, Sayılar ve Tesniye. Hepsi 39 cüzden oluşur. Dünyanın başlangıcından, yahûdilerin Mısır'dan çıkıp arz-ı mev'ûd (kendilerine vadedilmiş toprak) olan Ken'ân*a gelişlerine ve Hz. Musa'nın vefatına dek olan olaylara yer verir. Bugün elde bulunan Tevrat değişik kaynaklardan derlenerek alelade kişiler tarafından yazılmış bir kitap olup İlahî kitap Tevrat ile hiç bir alâkası yoktur.

Hatın neler yazar cânâ benim alnımda kim bilir Diyemezem ki bizârem bu Tevrât-ı muharrefden
Kadı Burhaneddîn

teyemmüm (teyemmüm) a.i. Abdest için su bulunmayan bir yerde, şartları dairesinde kollan ve yüzü toprakla meshet-mektir. Su, bedene zarar vereceği zaman da teyemmüm caizdir. Teyemmümde parmaktaki takılar çıkarılıp parmaklar açık vaziyette toprağa vurulur. Sonra eller birbirine vurulup silkelenir ve avuçlar ile yüz meshedilir. İkinci defa eller toprağa vurulur ve silkelendikten sonra elin tersinden dirseğe dek meshedilip geri dönüşte kolun diğer kısmına avuçlar sürülür. Sol kol için de aynı işlem yapılınca teyemmüm tamamlanmış olur.
444
Su bulunduğu yahut suyu kullanmaya manî hal ortadan kalktığı zaman teyemmüm bozulur ve teyemmüm temizliğinin hükmü kalmaz.

Ey Gubârî ele girmezse serâb işte gubâr Su bulunmazsa zarurette teyemmüm caiz
Cubârî

tezad (tezâd) a.i. Karşıtlama, çelişim. Edebiyatta iki düşünce, duygu ve hayal arasında birbirine karşıt olan nitelikleri ve benzerlikleri bir arada söyleme sanatı. Bedî terimlerinden olup tıbâk, mutabakat, tatbik, tekâfû adlanyla da bilinir.
Anlamla ilgili sanatlardandır. Heyecanın meydana getirdiği çağnşımlar üzerine kurulur. Zihne çarpan karşıt kelimeler okuyucuda iki zıt durumu birlikte düşündürür (Ağlarım hatıra geldikçe gülüştüklerimiz -Mahir). Bir cümle veya beyitte yalnızca iki kelimenin birbirine karşıt anlamda olmalan (msl. yaz-kış, siyah-beyaz) tezat için yeterli değildir. Tezat olması için birbirine karşıt olan özelliklerin de belirtilmesi gerekir. Sözgelimi "Çeşm-i âşıkta imtizaç etmiş / Âb u âteş olup beraber dost" beytinde âb (su) ve ateş, karşıt sözcüklerdir. Tezadı oluşturan durum ise bu ikisinin, sevgilinin gözünde birleşmiş gibi gösterilmesidir. Tezat şiirde, diyaloglarda, eleştirilerde ve tasvirlerde fikrin kabarık görünmesine, üslûbun süslenmesine ve heyecanın diri tutulmasına yarar. İki anlamlı bir kelimenin amaçlanmayan uzak anlamı, beyitteki başka bir kelime ile tezat oluşturuyorsa buna îhâm-ı tezâd adı verilir (bk. îhâm). "Elden koma ayağı deyü muttasıl bana (Necati)" veya "Ağzını yok dediler dediklerince var imiş (Fuzulî)" dizele-rindeki koyu dizilen kelimelerde olduğu gibi.
tezerv (tezerv) f.i. Sülün. Divân şiirinde daha çok av kuşu ve güzelliği nedeniyle anılır. Aşıkın gönlü veya sevgili
445
için benzetilen olur. Güzel salınışı ile de sevgiliyi andırır.

Tezerv-i hoş-hırâmım sînem olsun cilvegâhın gel Hümâ-veş
saye salsın başıma zülf-i siyahın gel
Nedîm

Adû-yı zâğ elinden bir tezerv-i şivekâr aldım Dahî ben
şâhbâz-ı aşk olaldan bir şikâr aldım
Zatî

tezhib (tezhîb) a.i. Süsleme sanatı, yaldızlama. Elyazması* eserler ile murakka*ların boya ve altın tozu ile yapılmış çiçek ve nakışlarla süslenmesidir. Özellikle kitapların ilk sayfalan ile levha yazıların tezhiblenmesi âdetti. Tezhiblenmiş esere müzeh-heb, tezhib ustasına da müzehhib denir. Müzehhiblik eskiden bir meslek idi. Tezhîb çok ince iş olup, Şark'ta hayli ile

sanattır. Çeşit çeşit tezhîb usulleri, saray ve İstanbul başta olmak üzere ince bir zevk ve kültür numunesi olarak ele alınmış ve hâlen müzelerimizi doldurmaktadır. Halkâr, halkârî, tah-rîrli halkâr, pesend, perdâht, şikâf, şükûfe, zerendâz, zeren-derzer, zerefşân, minyatür*, lake vs. birer tezhîb çeşididirler.

Ruhsârını eskimle ter etsem yaraşırdı Ol mushaf-ı ztbâya bu tezhîb-i müferrih

Sabit

tezkire (tezkire) a.i. Klasik İslâm edebiyatlarında ünlü olmuş kişillerin -özellikle şâirler- biyografilerini ve sanatçı kişiliklerini anlatıp çalışmalarından örnekler veren eserlerin genel adı.

Tezkire Arap edebiyatındaki tabakat kitaplarından doğmuştur. Arapların soy bilgisine ve biyografi öğrenimine

446

verdikleri önem, tabakat kitaplarında her daldan başanya ulaşmış kişilerin (msl. kâri'ler, fakîhler, şâirler) yer edinmesine yol açmıştır. Ancak ilk defa İran edebiyatında karşılaşılan tezkirelerde, tabakat kitaplanmn çeşitliliği görülmez ve yalnızca şâirlere özgü birer biyografik eser hâlini alırlar. Çoğunluğu özel adlarla anılan bu eserlerin tertip ve düzenleri ya alfabetik olur, veya zaman sırasını esas alır. Buna göre bir şâirin adı söylendikten sonra, -edebiyat tarihindeki önemine göre- birkaç cümle veya pasaj halinde hayat hikâyesi anlatılır. Sonra edebî kişiliği ile edebiyat açısından önemi belirtilir. En sona da şiirlerinden seçilmiş örnekler yazılır. Tezkirelerin çoğu asır asır biribirlerini tamamlar niteliktedir. Nitekim içlerinden birçoğu zeyl biçiminde yazılmışlardır.

İran'da tezkirecilik, tarih ilmi ile birlikte gelişmiştir. Daha önceleri tarih ve lügat kitaplarında yeri geldikçe şâirlerden bahseden İran müellifleri içinde yan tezkire niteliği gösteren ilk eserin yazan Nizâmi-i Aruzî'dir. Onun Çihâr-Makâle adlı eserinde devrin yazar, şâir, astronom ve tabîbleri hakkında bilgi verilip hikâyeler aktanhr. Ancak ilk gerçek tezkirenin yazarı Muhammed Avfî'dir (öl. 1233). Lübâbü'l-Elbâb adlı eserinde Farsların İslâm'ı kabul etmelerinden sonraki dönemlerden itibaren birçok şâirin hayatını anlatıp şiirlerinden örnekler veren Avfî kendinden sonra gelen yazarlar için yeterli bir örnek teşkîl etm

Tezkirecilik alanında bütün zamanların en muhteşem örneğini Devletşâh (öl. 1485?) verir. Onun Tezkiretü'ş-Şuarâ adlı klasikleşmiş eseri, kendinden sonra yazılan birçok Farsça tezkireye örnek kabul edilmiştir. Eser Türkçe'ye iki kez çevrilmiştir (bs. Süleyman Fehmî Ef., Sefînetü'ş-Şuarâ, İstanbul, 1843; Necati Lugal, Tezkire-i Devletşâh, Ankara, 1963, 1967; Devletşâh Tezkiresi, İstanbul, 1977). Devletşâh'ın bu
447
eseri Hint edebiyatına da etki etmiş ve Hindistan'da tezkire türü eserler yazılmaya başlanmıştır.

İran edebiyatında daha sonraki dönemlerde ortaya çıkan tezkire yazarları ve eserlerinin en önemlileri şunlardır : Sam Mirzâ'nın yazdığı Tuhfe-i Sâmî (yaz. 1550) Devletşâh tezkiresinin ilk zeyli sayılır. Emin Ahmed Razî'nin (öl. 1602) Heft İklîm'i, eski coğrafya ilmine göre dünyanın ayrıldığına inanılan 7 bölgeye göre düzenlenmiş 7 bölümden oluşur (bs. Tahran, 1962). Mirza Muhammed Tâhir Nesrâbâdî'nin Tezkire-i Nasrâbâdî'si (yaz: 1672; bs. Tahran 1899) 1000 kadar şâirin hayatını anlatır. Aynı dönemde yazılan bir diğer tezkire de Muhammed Afdal Sarhoş'un Kelimetü'ş-Şuarâ'sidir. Bu eserin özelliği Hindistan'da yetişen şâirleri anlatmasıdır. İçinde 200 kadar şâirin adı geçer. Azar Lutf Ali Beğ'in Âteş-Gede (yaz: 1728) adlı eseri, İran edebiyatının en önemli tezkiresi sayılır. Bundan yaklaşık bir asır sonra Rıza Kuli Hân tarafından yazılan Mecmau'l-Fusahâ (yaz: 1867; bs. Tahran, II cilt, 1878; V cilt 1918) ise İran şiir tarihi için ana kaynaklardan biri kabul edilir.

Türk edebiyatında ilk şâirler tezkiresi Çağatay sahasında görülür. Ali Şir Nevaî'nin yazdığı bu eserin adı Mecâlisü'n-Nefâis'tir (yaz: 1491; bs. Taşkent, 1908). Çeşitli yazarlar tarafından Farsçaya da tercüme edilen eser 8 meclis (bölüm) halinde düzenlenmiş olup daha çok Farsça şiirde ün kazanmış şairleri anlatır. Osmanlı sahası dışında yazılan bir başka Türkçe tezkire Sadıkî'nin Mecmau'l-Havâs'ıdır (yaz: 1607; bs. Tebriz 1909). Eser, Mecâlisü'n-Nefâis'e zeyil niteliğindedir.

Türk edebiyatında Osmanlılar döneminde 30 kadar tezkire yazılmıştır. Bunların ilki Sehî Bey'in Heşt Bihişt'idir (yaz: 1538-39; bs. İstanbul, 1907; Almancaya Tübingen, 1941; tıpkıbasım, Harward, 1978; sadeleştirilerek İstanbul, 1980).

448

Heşt Bihişt İran edebiyatından Camî'nin Baharistân'ı ve Devletşâh Tezkiresi ile Türk edebiyatında Ali Şir Nevaî'nin Mecâlisü'n-Nefâis'i esas alınarak meydana getirilmiştir. Eser 8 Bihişt'e (bölüm) ayrılmış olup toplam 222 şâirden bahseder.

XVI. yy.da yazılmış diğer tezkireler ile yazarları şunlardır: Kastamonu'lu Latifî'nin kaleminden çıkan Tezkire (yaz: 1546; bs. Tezkire-i Latifi, İstanbul, 1896) MuradlI. devrinden (1421-1451) 1546 yılma dek gelip geçmiş 310 adet şâiri alfabe sırasıyla anlatır. Ahdî'nin Gülşen-i Şuarâ'sı (yaz: 1564) toplam 375 şairden bahseder. Bağdat ve civarından yaşamış Türk şairleri bakımından önemlidir. Aşık Çelebi'nin Meşâirü'ş-Şuarâ (yaz: 1566) adlı tezkiresi XIV. yy .dan başlayarak müellifin kendi dönemine kadarki 420 şâiri konu alır. Eserde eb-ced dizimi esas alınmış olup edebi eleştiriler bakımından önemlidir. Kmalızade Hasan Çelebi'nin Tezkiretü'ş-Şuarâ'sı (yaz: 1586; bs. II cilt, İstanbul, 1978-81) içerdiği 576 şâir ile o dönemin en hacimli tezkiresi sayılır. Asrın son tezkire çalışması, Mustafa Beyanî'nin kaleminden çıkar. Onun Tezkire genel adıyla bilinen eseri 248 şairin biyografisini anlatmakta olup Hasan Çelebi tezkiresinin kısaltılmışı niteliğindedir.

XVII. yy.da ilk tezkireyi Riyazi Mehmed yazar. Riyâzu'ş-Şuarâ (yaz: 1609) adıyla anılan eser XV. ilâ XVII. yy. arasında yaşamış 400 kadar şâiri konu edinir. Kafzâde Faizî'nin (öl. 1622) Zübdetü'l-Eş'âr'ı, daha çok şâirlerden seçmeler görünümündedir. 14'ü kadın, 500 şâiri anlatır. Mehmed Rızâ'mn (öl. 1672) özel bir ad koymadığı küçük Tezkire'si (yaz: 1640; bs. İstanbu, 1898), 1592-1640 yıllan arasında yaşamış 17 şâirden bahseder. Salih Yümnî'nin (öl. 1662) yazmaya başlayıp da tamamlayamadığı Tezkire'si ise yazarın çağdaşı olan 29 şâiri konu edinir. Mehmed Asım'ın (öl. 1675) Zeyl-i Zübdetü'l-Eş'âr'ı adından da anlaşılacağı gibi Faizî tez-

449

kiresinin zeyli olup 1622-1675 yılları arasında şiirle uğraşan 123 kişiden bahseder. Bu çağın son tezkiresini Ali Güftî (öl. 1678) yazmıştır. Teşrifattı'ş-Şuarâ adlı bu eser, birçoğu hoca olan 103 şairden hiciv ve mizah yollu bahseder.

XVIII. yy.da Türk edebiyatında tezkirecilik oldukça genişler. Safayî'nin Nuhbetü'1-Âsâr nün Fe

(yaz: 1721) adlı tezkiresi Rızâ tezkiresinin zeyli olup 1640-1721 yıllan arasında yaşamış 500 kadar şair hakkında bilgi verir. Sâlim'in özel bir ad koymadığı Tezkire'si (yaz: 1721) ise Safayî'nin eserini tamamlar nitelikte ve sanatlı bir üslupla yazılmıştır. İçinde 415 şairin alfabetik biyografisi yer alır. İsmail Beliğ'in Faizî tezkiresini zeylettiği Nuhbetü'l-Âsâr li-Zeyl-i Zübdetü'l-Eş'âr'ı (yaz: 1727) yaklaşık 300 kadar şâiri konu edinir. Safvet'in 483 adet şâiri anlattığı Nuhbetü'l-Âsâr fî Fevâidi'l-Eş'âr (yaz: 1783) adlı eseri ise Safayî tezkiresinden çıkarılmış bir özet gibidir. Râmiz'in Âdâb-ı Zurefâ'sı (yaz: 1784) ise Salim tezkiresine zeyl olup 1720-1784 yıllan arasında şiirle uğraşan 375 kişiden bahseder. Silahtarzâde Mehmed Emîn'in Silantarzâde Tezkiresi (yaz: 1789) küçük ve önemsiz bir eserdir. 1750-1789 yıllan arasındaki 127 şâir hakkında bilgi verir. Bu çağın bir başka önemsiz tezkiresi İstanbul'lu Akif e aittir. Mir'ât-ı Şiir (yaz: 1797) adıyla bilinen eser Enderun'da yetişen 23 şâirden bahseder.

Müsveddeleri Şeyh Galib (öl. 1799) tarafından yazılıp Esrar Dede (öl. 1796) tarafından düzenli bir kitap haline getirilen Tezkire-i Şuarâ-yı Mevleviyye (bs. Semâhâne-i Edeb, İstanbul, 1891) ise 196 adet Mevlevî şairi anlatır. (Kaynaklar Mevlevi şâirleri anlatan iki eser daha söylerler. Bunlar İhsan Mahvî'nin henüz müsvedde halinde duran Mevlevî Şâirleri adlı eseri ile Salih Ahmed Dede'nin henüz ele geçmemiş Tarih-i Şuarâ-yı Mevleviyye'sidir.)

XIX. yy.da Türk tezkireciliği eski önemini yitirir. Şefkat'in kendi adıyla anılan Tezkire'si (yaz: 1814), 1730-1814 yıllan arasındaki 122 şâiri konu edinir. Esad Ef.nin Bağçe-i Safâ-endûz'u (yaz: 1835) Salim tezkiresine zeyl niteliğinde olup 1723-1835 tarihleri arasındaki 206 şâirin biyografisini içerir. Şeyhülislam Arif Hikmet Bey'in alfabetik sırayla 250 şairden kısa kısa söz ettiği Tezkiretü'ş-Şuarâ'sı (yaz: 1835) ile Fatin Ef.nin Salim ve Safayî tezkirelerine zeyl niteliğinde 672 şâirin biyografisini içeren Hâtimetü'l-Eşâr'ı (yaz: 1852) bu asnn son tezkireleridir.

XX. yy.da Çaylak Tevfık'in D (dal" J ") harfine dek yazabildiği Kâfile-i Şuarâ'sı (bs. İstanbul, 1873), Mehmed Sirâceddin'in Mecma-ı Şuarâ ve Tezk

(bs. 1907) adlı eseri ile Nail Tuman'in henüz el yazısı ile bekleyen Tuhfe-i Nâilî'si bir yana bırakılırsa tezkirelerin daha modern metod-larla yazıldığı görülür. Diğer bir deyişle XX. yy.da Türk edebiyatında tezkire geleneği kapanmış, biyografik eser geleneği başlamıştır. Tezkireden biyografiye geçişi sağlayan kitaplar arasında S.N. Ergun'un Türk Şâirleri (3 cilt, f harfine kadar, İstanbul, 1935-1945) ile İbnülemin M.K. İnal'ın Son Asır Türk Şâirleri (1-12 fas. İstanbul, 1930-1942) adlı eserleri oldukça önemli yer tutar.

tığ (tîğ) f.i. Kılıç. (bkz. kıhç).

Aferin ey rûzigârın şehsüvâr-ı safderi Arşa as simden
gerû tîğ-ı Süreyyâ-cevheri
NeFî

tılsım (tılsım) a.i. Tılsım, sihir, büyü. Eskiden değerli mücevher, para, eşya vs. şeyler yıkıntı yerlere gömülür, bulunmaması için de dualar okutulur ve artık oraya yaklaşana bir ejderha* veya korkunç bir zenci görünerek korku vereceğine

k

inanılırdı. Buna tılsım denir. Sûfîler bedeni tılsımlı bir defineye; nefsi de yılana benzeterek bu yılanın gitmesi için tılsımın bozulması gerektiğine inanırlar.

Bu tılısmı çünkü açtım, zulumâta nûr saçtım Bu kadar
makamı geçtim ki bu cism ü cana geldim
Nesimî

Bozup bu genc-i vücûdun tılısmını zâhid Defineyi alıver
sırr-ı vahdete eregör
Lâ-edrî (bkz. define, büyü, ejdehâ).

Timur tr.i. Türk-Moğol soyundan bir hükümdar olan Timur (1336-1405) Aksak Timur (Timur-leng) diye bilinir. Kazgan Hân'ın kızı Olcay Türkân Hâtun'la evlendi ve kayınbabasını öldürenlere karşı savaşlar vererek bağımsızlığını ilân etti (1369). Semerkant'ı başkent yapıp genişleme siyaseti uyguladı. Altınordu devletini yıkıp Timur İmparatorluğu'nu kurdu. İran ve Irak'ı toprakları arasına katarak Anadolu'ya yöneldi. Yıldırım Bâyezîd'e haber salıp Karakoyunlulardan aldığıtop-rakları istedi. İsteği kabul edilmeyince 20 Temmuz 1402 tarihinde meşhur Ankara Çubuk savaşı yapıldı. Bâyezîd yenildi ve esir düştü. Timur Semerkand'a döndü ve yeni bir sefere hazırlanırken vefat etti.

Hezârân özr-i leng eyler kaçar meydâna gelmezdi Eğer Tâtâr-ı gamzen da'vet etse cenge Timur'u
Bakî
Ezelde Hak ne ki yazmışsa bolur Göz neni ki göricek ise görür İki âlemde Hak'a sığınmışız Tohtamış ne oh ya Ahsah Temur
Kadı Burhaneddîn
452
tir (tîr) fi. Ok. (bkz. ok).
Zen merde cüvân pire keman tîrine muhtaç Eczâ-yı cihan cümle biribirine muhtaç
Lâ-edrî tir keş (tîr-keş) f.b.i. Ok kabı, kubur, sadak. (bkz. kubur).
Cevâhirli bir tîrkeş-i bî-adîl Fürûzân çil rîş-i per-i Cebrail
Sabit
tiryak (tiryak) a.i. Afyon; zehirlenmeye karşı kullanılan panzehir. Özellikle yılan ve akrep gibi hayvanların sokmasına karşı kullanılır. En ünlü tiryaklar Irak ve Bağdat'ta yapılanlardır. Yılanın zehiri alınarak terbiye edilip panzehir yapılması eskiden ünlü bir âdet idi. Bu tiryak bir nevi aşı olup vücûda bağışıklık kazandırmaktadır.
Rivayete göre Rûm kayseri Hz. Ömer*e bazı hediyeler göndermiş. Bunlar arasında bir damlası bir insanı hemen öldürecek bir şişe de zehir varmış. Ömer, elçiden bunu öğrenince şişedeki zehiri tamamen içmiş ve ölmemiş. Bu nedenle keskin zehir ve tiryaklara "tiryâk-ı Fârukî" denir. Eski tıpta çok kullanılmıştır. Kelimenin "Afyon" alamından dolayı "tiryaki" tâbiri türetilmiştir.
Lebi şevki iledir zülfe Necati gönlün Beli tiryak olıcak varsa olur mâra yakın
Necâtî
Umma dârû-yı şifâ hokka-i çerh-i dûndan Cüz '-i mârî var iken nüsha-i tiryakinde
Nâbî
453
top tr.i. Divân şiirinde top daha çok gûy*u çevgân* oyunu çevresinde verilir. Aşıkm canı ve gönlü ile sevgilinin çenesi top olunca, sevgili, kaşı ve saçı çevgânı oluşturur ve polo oyunu düşünülür. Ayrıca güneş ve ay da birer top olarak düşünülebilir. Savaş aleti olan top da zaman zaman sözko-nusu edilebilir. Bu durumda düşman kelleleri top, atların ayakları çevgâna dö

Top-ı âh-ı inkisara pâydâr olmaz yine Kişver-i câhın nice sengîn hisarın görmüşüz
Nabî
Zülfünün çevgânı top oynamağa kasd edicek Sahn-ı meydânın arası cân ile serden tolar
Ahmed Paşa (bkz. gûy). toprak tr.i. (bkz. hak).
Yüzünü toprağa indir dem-be-dem
Dem bu demdir dem bu demdir dem bu dem
Lâ-edrî
toz tr.i. Toz anlamı için (bkz. gubar). Kelimenin, eski Türkçe'de yaym kabzası üzerine kaplanan kayın ağacı kabuğu ve kirişine denildiği de bilinmektedir.
Dütâ kaddime saç kuyun gubârın Kemane ey kaşı yâ yaraşır toz
Şu hüsrevâne mukavves keman ebruya Şiken şiken girih-i nâz anberî toz olur
Aşkî
Sabit
454
Tuba (Tûbâ) a.i. Sidre*de bulunan ve kökü yukarıda, dallan aşağıda olmak üzere bütün cenneti gölgeleyen İlahî bir ağaçtır. Her çiğnemesinde ve her yutumunda başka lezzetleri olan meyveleri vardır. Bir rivayete göre gövdesi san altın, dallan kırmızı mercan, yapraklan yeşil zümrüt ve meyveleri şeker olan bu ağaçta her insanın bir yaprağı varmış. İnsan ölünce yaprağı da yere düşermiş. Yaprak düşerken başka yapraklara değer ve yaprağına değdiği kişinin kulağı çınlarmış. Böylece kulağı çınlayan kişi ölümü hatırlar ve tevbe edermiş. Kulağı çınlayan kişinin "Birisi beni andı" demesi bundan dolayı imiş. Divân şiirinde Tûbâ ağacı, gölgesi ve boyu nedeniyle anılır. Sevgilinin boyu Tuba'ya benzer.
Bu denlü rif'ate ermezdi evc-i izzette Nihâl-i kaddine baş eğmese eğer Tûbâ
Yahya Bey
;.,' Nakl-i Tuba'yı salındırmaz nihâl-i kameti
Gülşen-i hüsn ü cemâlin bir boyu şimşâdı var
Nedîm
(bkz. Sidre).
Tufan (Tûfân) a.i. Nûh* peygamber zamanında imana gelmeyen insanların suda boğulmalan hadisesi. Gökten yağan yağmur ve yerden fışkıran su ile her yer su olmuş ve yalnızca Nuh'un gemisine girenler kurtulabilmiştir.

Tûfân hadisesi Kurân-ı Kerîm'de de birkaç yerde sözkonusu edilir (msl. En'âm/11,12). (bkz. Nûh).
Nûh 'un gemisin iste kim yaklaştı Tûfân kopmağa Seyl-âb-ı şevkun şöyle kim bu çeşm-i giryân ahidir
Nesimî
Keşt-i Nûh 'u n 'ider bahr-i fenaya gark olan Mâhi-i derya eder mi mevc-i Tûfân 'dan hazer
Nev'î
455
tuğ (tûğ) f.i. Tuğ. At kuyruğu bağlanmış, ucu altın yaldızlı top ile süslü bir çeşit mızrak. Eski Türklerde han'lık alameti olarak bilinirdi. Önceleri Yak öküzünün kuyruğundan yapılırken sonra at kuyruğu kullanılmıştır. Tuğ, mehterân takımının önünde bulunur ve padişahı temsil ederdi. Otağın önüne tuğ dikilir ve seferlerde tuğ taşınırdı. Padişah dışında önemli birkaç devlet erkanının da tuğları olurdu. Tuğlar savaş esnasında serhadde dek en önde bulunur savaş esnasında ordu içinde kalırdı.
Vezirler ve vezir-i azamlara da rütbelerine göre bir, iki, üç tuğ verilirdi.
Râyete meylederiz kâmet-i dil-cû yerine Tuğa dil bağlamışız kâkül-i hoş-bû yerine
Gazi Giray
Baş oldu çünki leşker-i sâhib-kırâne tuğ Serhadd-i âleme nola dikse nişane tuğ
Aşkî
tuğra tr.i. Türk padişahlarının imza ve alâmeti olan özel şekil. İlk defa Oğuz Kağan tarafından kullanıldığı sanılmaktadır. Ahitname, ferman, berât, nâme-i hümâyûn, para, kitabe vs. yerlerde kullanılırdı. Daha sonraları pul, senet, bayrak ve resmî evrakta da kullanılmıştır. Rivayete göre Osmanlı tuğrası ilk kez Murad Hüdavendigâr tarafından kullanılmış olup şekli de onun parmak ve pençesinin şekli imiş. Tuğranın üzerinde önceleri yalnızca sultanın ve babasının adı yazarken, sonradan "Hân" ve "muzaffer daima" sözleri de eklenmiş ve hatta ba-zan "adlî" veya "gazî" kelimelerinden biri bulunabil mistir. Ancak en yaygın tuğra meselâ "Mehmed bin Bâyezîd Hân muzaffer dâima" şeklinde olan ve yalnızca isimler değişerek devam eden tuğradır.
Tuğra yapanlara tuğra-keş denilir. Tanzimat döneminden sonra büyük tuğra ustaları yetişmiştir. Rakım Ef.,
456
Sikkezenbaşı Haşim Ef. ile Tuğrakeş Hakkı

birkaçıdır.
Tuğrâ-yı âh çekmeğe müştak idi gönül Sultân-ı aşktan sana izn oldu var çek
Sabit
(bkz. ferman, sikke).
i
Tuğrul tr.i. Selçuklu İmparatorluğu'nun kurucusu olan Selçuk Bey'in oğludur. XI. yy.da hüküm sürmüştür. Hayatı karışıklıklar ve saltanat savaşlanyla geçmiştir. Cesareti, büyük kumandanlık kabiliyeti ve zekası ile ünlüdür. 70 yaşında vefat etti (1063). 25 yıl hükümdarlık ederek Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun temellerini atmıştır. Oğlu olmadığı için tahtını yeğeni Süleyman'a bıraktıysa da Alp Arslan onu yenerek hükümdar oldu.
" Nizâmü'l-mülk-i Selçûkî-sıfât fazl ehline mail
Amîdüddîn-i Tuğrul-veş hüner-bîn ü hüner-perver
Nev'î
Tur (Tur) a.i. Dağ. Sina çölünde bir dağın özel adı olup Tûr-ı Sina veya Tûr dağı olarak bilinir. Musa* peygamber, kendine inananlar ile Mısır'dan çıkıp giderken Allah'ın davetiyle bu dağa çıkıp orada Allah ile konuşmuştur. Bu yüzden "Kelîm*" sıfatını almıştır. Yine bu dağda Allah'ı görmek isteğinde bulunur ve Allah dağa tecellî* edince dağ paramparça olur. Hakkındaki bu inanışlar ile divân şiirimizde çok anılır. Tasavvufta Tûr dağı, insanın maddî yapısını temsil eder. Nitekim bu maddi yapı, Allah'ın tecellîsi ile yok olur. Bunun için önce varlığı yok etmek gerekir.
Varlığın Mûsa-sıfat mahv eyle tâ kim gûşına îrişir "İnnî Ene 'llahük" nidası Tûr'dan
Aşkî
(bkz. Musa, tecellî).
457
Tur (Tur) f.i. Feridun*un üç oğlundan biri. Feridun ölürken Turan ülkesini Tûr'a vermiş. Böylece Tur, turanh kavimlerin atası olmuş. (bkz. Feridun ve İreç).
turre (turre) a.i. Alın saçı, kâkül. (bkz. kâkül).
Kâkül dediğin şehper-i Cibrîl-i Emîn 'dir Ol turre-i îarrâr ise bir perr-i hürnâdır
Hisâlî
turunç (turunç) f.i. Divân şiirinde renk, lezzet, şekil veya koku yönünden sözkonusu edilir. Sevgilinin çenesi, gabgab*ı ve güneş, birer turuncu andırır.

La 'Un için kan yudarken gabgabın geldi dile Kim turunç ıı sîb ile ârayiş ola bezın-i mili
Ahmed Paşa
tuti (tûtî) f.i. Papağan, dudu kuşu. Papağana konuşma öğretmekte ayna kullanılırmış. Bir kişi, kuşu büyük bir aynanın önüne koyup kendisi aynanın arkasında gizlenir ve konuşmaya başlarmış. Aynada kendi aksini gören kuş, bu sesi, kendisi gibi bir kuşun sesi sanarak taklide başlar ve konuşmayı öğrenirmiş. Yine tutî şeker ile beslenirmiş. Tatlı dilli oluşu da buna bağlanır. Divân şiirinde ayna ve şeker ile birlikte anılır. Renkli bir kuş oluşu da zaman zaman sözkonusu edilir.
Tût-i mûcize-gûyem ne desem lâf değil Cerh ile söyleşemem âyînesi sâf değil
Nefî

Nâzenînsiz şâirin şi 'rinde ne lutf ola kim Söylemez âyînesiz tûtî kelâm-ı şekkerin
Ahmed Paşa
458
tutiya (tûtiyâ) a.i. Sürme, tutya. (bkz. kuhl).
Tutiyâ görmeyecektir gözümüz Hâk-i paye süremezsek yüzümüz
Nâilî-i Cedîd
tuyug (tuyuğ) a.i. Klasik Türk edebiyatında aruz ölçüsünün fâilâtün fâilâtün fâilün kalıbı ile yazılan 4 dizelik millî nazım biçimi. Halk edebiyatındaki mâni karşılığıdır.
Tuyuğ, eski millî nazım şekli olan dörtlük biçiminin divân şiirine yansımasıyla ortaya çıkmıştır. Buna maninin aruzla söylenmiş şekli denilebilir. Nitekim manide olduğu gibi tuyuğda da cinaslı kafiye şartı aranır. Ancak bu şarta her zaman uyulmaz. Tuyuğdaki aruz kalıbı, 11 'li hece ölçüsüne uygun düşer. Bu nedenle halk şiirinin 11 Mi kalıbı ile yazılan manilerine "duyuğ" adı verilmiştir. Tuyuğun kafiye düzeni genellikle mani ve rubâî'de olduğu gibi "aaxa" şeklindedir (Dilberin işi itâb u naz olur / Çeşmi câdû gamzesi gammaz olur / Ey gönül sabr et tahammül kıl ana / Yâra erişmek işi az az olur - Kadı Burhaneddîn). Ancak "xaxa" biçiminde kafiyelenmiş tuyuğlar da vardır. Dört dizesi de birbiriyle kafiyeli olan tuyuğlara musarrâ tuyuğ denir. Nesimî'nin tuyuğlarından çoğu musarrâdır (Çün senindir her ne kim var ey gönül / Kimden umarsan atâ var ey g

yetersin sen sana yâr ey gönül / Yarını bil olma ağyar ey gönül - Nesimî).
Tuyuğda, mani ve rubâîde olduğu gibi önemli bir fikir söylenmeye çalışılır. Bu nedenle zor söylenen şiirlerden sayılır ve mahlas kullanılmaz.
Tuyuğ nazım şekli daha çok Azerî ve Çağatay edebiyatlarında, XIV. ve XV. yy.larda kullanılmıştır. Kadı Burhaned

din'in (öl. 1399)119; Nesimî'nin (öl. 1404) ise280'imusarra 321 tuyuğu vardır. Çağatay şâirlerinden Ali Şir Nevaî (öl. 1501), İvazpaşazâde Atayı (XV. yy.), Lütfî (öl. 1492) ve Babür Şâh'ın (öl. 1530) tuyuğlan da oldukça ünlüdür. XVI. yy. sonrasında hemen hemen hiç tuyuğ yazılmamıştır.
tiirab (türâb) a.i. Toprak, (bkz. hâk).
. "•;
Her hasteî ki eylese hûnî gözün helak Sürme ederler ehl-i basiret türabını
Hisâlî
türbe (türbe) a.i. Mezar üzerine çatılan yapı, türbe. Üstü örtülmüş mezar. Büyük insanlar öldükleri zaman kendilerini diğer insanlardan ayrı tutmak için ayrıca bir mezar yaptırıp oraya gömülmeyi vasiyet ederlerdi. Hatta türbeyi açıp kapamak, orada Kur'ân-ı Kerîm okumak için türbedâr adıyla bir görevli bulundurulan türbeler de vardır. Tarihimizdeki mimari değeri yüksek türbelerin de hayli çok olduğu dikkat çeker.
Her dem sana açıktır Ebvâb-ı arş-ı rahmet Türbendir en atimi Fethettiğim diyarın
Abdülhak Hamid
Ebr-i nîsânı açık türbene çatsam da tavan Yedi kandilli Süreyya 'yi uzatsam oradan
Mehmet Akif
Türk tr.i. Divan şiirinde sarhoşluk, zalimlik, cesurluk, kavgacılık, kötü kalplilik- gibi özellikler içinde ele alman Türk, özellikle göz ile birlikte ve daha çok Tacik ve Tatar*lardan kinaye olarak kullanılır. Türklerin, usta avcı, at binici ve ok atıcı oldukları da zaman zaman göz ile birlikte sözkonusu edi-

lir. Beyaz ırktan oluşu ve güzelleriyle ünlü oluşu ise onun ayn bir yönüdür. Burada divân şâirlerinin kendilerini Osmanlı olarak kabul etmeleri

üzerinde milliyet fikrinin uyanmadığını gözden uzak tutmamak gerekir. Bilindiği gibi Türklük fikri bizde Tanzimat'tan sonra gelişmiştir.
Türkistan, Türk yurdu olarak ele alınır ve yine göz ile birlikte anılır. Türk kelimesinin bir anlamı da "güzel, mahbûb" demek olup sanatlı kullanımlara vesile olur.
Gözü diler ki dile hamle-i Türküne kıla Zülfünün her kılıyile dahi şâhâ ne kıla
Kadı Burhaneddîn
Rûm-ili 'n yüzün göreli gönülüm yurd eyledi Göreli gözünü lîkin rây-ı Türkistan ider
Kadı Burhaneddîn

u
Uc (cUc) a.i. Efsanevî ve uydurma bir kişidir. Asıl adı Uc İbn Unuk imiş. Ad* kavminin hükümdarı olan Şeddad*ın adam-larındanmış. O kadar uzun boylu ve iri cüsseliymiş ki denizin dibinden balıklan tutar güneşte kızartır ve yermiş. Nûh* peygamber gemi yapımı için ona yemek karşılığı ağaç taşıtmıştır. Tûfân* esnasında sular en yüksek dağların doruğunu 40 karış aştığı zaman Uc'un ancak dizine gelebilmiş. Musa* peygamber ile savaşa girişmiş ve kocaman taştan bir dağı Musa'nın ordusu üzerine atmak üzereyken bir kuş bu taşın ortasını un etmiş ve koca dağ Uc'un boynuna geçmiş ve adı bu yüzden Uc ibn Unuk kalmış (Unuk, "boyun" demektir). Musa peygamber sıçrayıp asası ile topuğuna vurmuş ve onu öldürmüştür. Kisrâlar devrinde Uc'un bir kaburga kemiğinden Fırat üzerine köprü yapılmış ve tam bir asır kullanıldıktan sonra insan kemiğidir diye kaldırılmıştır. Edebiyatta kudret sembolü olarak anılan Uc hakkında israiliyât*tan olmak üzere daha başka rivayetler de vardır.
ud (cûd) a. i. Öd ağacı. Ateşte yakıldığı zaman güzel bir koku ifraz eden küçük ve ince çubuklar halinde bulunur. Özellikle

ıh
toplantılarda, tekkelerde vs. öd ağacı yakılırdı. Öd yanınca kıvrım kıvrım olur. Divân şiirinde yanışı, ateş ile olan münasebeti ve güzel kokusu ile ele alınır. Sevgilinin yanağı ateş olunca ben'i de ûd olur. Aşıkın çeaktiği gam da ûd gibidir.
Gam-ı zülfeyni düştü sinemize Oldu pür ûdl

Ahmed Paşa
ukuliaşere (<=ukûl-ı ^şere) ai.t. On akıl. (bkz. akıl).
ulama tr.i. (bkz. vasi).
ulufe (culûfe) a.i. Sipahi ve yeniçerilere üç ayda bir verilen maaş. Yevmiye hesabıyla verilirdi. Yeniçeriliğin kuruluşunda her nefere iki akçe olarak tespit edilmiştir. Üç ayda bir verildiği için o üç ayın ilk harfleriyle kurulu kelimelerle isimlendirilir ve ilkine "masar, ikinciye "recec" üçüncüye "resen" ve son maaşa da "îezez" denilirdi. Askerin ulufe alışı merasime tabî idi. O gün dîvân toplanır ve pâdişâh kafes arkasından tevzî işine nazâret ederdi.
Yemez idim cihan gamın zîrâ Pâdişâhın ulufesin yer idim
Aşkî
umman ("umman) a.i. Okyanus, büyük deniz. Umman adıyla bilinen Arap yarımadasındaki ülkeden Hind kıyılarına dek uzanan Hind okyanusuna da bahr-i Umman denilir, (bkz. deniz).
Ey dür-i yek-dâne bu nev 'a akarsa âkibet Seyl-i eskim eylesin deryâ-yı Umman ile bahs
Aşkî
usturlab (usturlâb) a.i. Eski astronomi aletlerinden birinin i adıdır. İlk defa M.Ö. n. yy.da Hipark tarafından bulunmuş
ve Batlamyus tarafından kullanılmıştır. Müneccimler bu aletle insanların talihini okur ve gelecekten haber verirlermiş. Ancak gerçek Usturlab ile yıldızların Arz'dan uzaklıkları ölçülürdü. Üstüne gökyüzü haritası çizilmiş hilâlî daire şeklinde bir tahtadan ibarettir. Akrep veya ankebût denilen bir ibresi vardır. Bu ibre, ucuna fındık büyüklüğünde taş bağlanmış bir ipten ibarettir. Yıldızların seyri bu ip ile gösterilir, ölçümler bunun üzerinde ortaya çıkar. Kenarlarda da açılar, milyem ve grat hesaplan yazılıdır. Eski astronomide önemli bir yer tutar. Halen astronomlar ve denizciler geliştirilmiş usturlaplar kullanırlar.
Kaçan konuşam ol mâh ile deyû Elimde ziç ü usturlâb her dem
Kadı Burhaneddîn
Benzese olurdu yalancı hakime pîr-i cerh Mihr ü meh destinde usturlâba benzer benzemez
Aşkî
usul (usûl) a.i. Yol, yöntem, nizâm. Bazan musikî terimi olarak kullanılır. Ancak daha çok tasavvuf

aşere (on usul) denilen ve seyr ü sülûka giren mürid için gerekli görülen on esas yerinde kullanılır. On usûl şunlardır : 1. Tevbe, günahtan kendi isteğiyle dönüştür. 2. Zühd, nefsini dünya nimetlerinden sıyırmaktır. 3. Tevekkül, Allah'tan gayriden kurtuluşudur. 4. Kanaat, bir hırka bir lokmaya rızâdır. 5. Uzlet, halk ile teması kesmektir. 6. Zikir, gece gündüz Allah'ın adını anmaktır. 7. Teveccüh, her şeyiyle Allah'a yönelmektir. 8. Murakabe, Allah'a yönelme sonucu ağlayıp inlemek, coşup çağlamaktır. 9. Rızâ, kendi nefsinin rızasından çıkıp Allah'ın rızasına yönelmektir. 10. Takva, her şeyiyle Allah'ta olmaktır.

464

465

; Bu musikîden ey sâmi' sana nesne keşf oldu
Makâmâtın beyân eyle usûlün göster edvarın
Lâ-edrî (.kz. musikî, sülük, tasavvuf).

uşşak (cşşâk) a.i. Aşıklar, (bkz. âşık). Türk musikîsinde bir makamın adıdır. 5 numaralı bu basit makam, çok tabiî bir diziye sahiptir. Eski makamlarımızdan olup 917 örneği bulunmaktadır. Şâirler kelimenin her iki anlamıyla oyunlar yaparlar.

Ey rekb-i ırâkî hele ussâka haber kıl Şeh nâzıyıçün âlemi gel zir ü zeber kıl
Kadı Burhaneddîn

Uşşak ile ol nevaya demsâz Geh buselik eyle gâh şehnaz
Sabuhî

Utarid (cUtârid) a.i. Merkür gezegeni. Utarid'in hakim olduğu burç*larda doğanlar anlayışlı, zeki ve kurnaz olurlarmış. Bu yıldız pazar gecesi ile çarşamba gündüzünde etkili imiş. Feleğin kâtibi sayılır. İkinci felekte yer edinmiştir. Güzel söz ve yazı ile sanatkarlığın sembolüdür. Debîr-i Felek de denir. Kâtip ve yazarların pîri sayıhrmış. Hîle ve yalancılık onun özellik-lerindenmiş. Neşeli, hassas ve çalışkan kişiler de Utarid'in etkisinde olurlarmış. Dost yıldızı Kamer; düşmanları ise Şems ile Zühre*dir.

Görüp iki benânın arasında hâmeni olsun Utarid şerm ile dembeste bürc-i tev'emân üzre
Nedîm

Necm-i bahtında bulur lâmia-i is 'âdı Ne zaman kilk-i Utarid çıkarırsa takvim
Sünbülzade Vehbî

466

Benden gibi Utarid almış eline hâme Medhin yazıp düketmez ey şâh-ı mihrbân dil
Karamanlı Nizamî
Uzza (cUzzâ) a.i. Cahiliyye devri müşrik arapların ilah sâydıklan üç puttan biridir. Diğer ikisi Lât ve Menât'tır. (bkz. Lât).
467

u
Üçler tr.i. Tasavvufta Kutup* ile imâmeyn denilen iki yardımcısına verilen addır. Tanrı erenlerinin en ulularıolarak bilinirler, (bkz. Kutb).
Itnâmân ile gavs, aktâb ile âbdâlân bîrûn
;
Hulâsa âlem-i diğerde hâl ü kaiden bîrûn
Şeyh Gaîib Ülker tr.i. Süreyya veya Pefvîn demlen yıldız, (bkz. Pervin).
Ümmühani (Ümmü Hanî) a.i. Peygamberimizin amcası Ebu Tâlib*in kızı Hind'e verilen lakaf>. Mi'râc* hadisesi Peygamberimiz, Ümmü Hanî'nin evinde konakladığı gece gerçekleşmiştir. Daha çok mirâciye*lerde adı geçer.
Başlasa Mi'râc'ını tahkîka âb u tâb ile Gevher-i şehvâr-ı güs-ı Ümmü Hanî'dir sözüm
Nefî
(bkz. Mi'râc).
469
ürdibehişt (ürd-i behişt) f.i. Cennet gibi, cennete benzer. Nisan ayında tabiat yeniden canlanıp güzelleştiği için bu aya ürd-i behişt denir. Nisan ayı İran'ın kullandığı güneş takviminin ikinci ayıdır. Ayrıca her ayın ikinci gününe ürd-i behişt denildiği gibi dağlan korumakla ve Nisan ayındaki işleri düzenlemekle yükümlü meleğin de adı olduğu rivayet edilir.
Erdi yine ürd-i behişt oldu hevâ anber-sirişt Âlem behişt-ender-behişt her gûşe bir bâğ-ı İrem
Nefî (bkz. Nisan).
üstat (üstâd) f.i. Bir ilim veya sanat alanında üstün yeri olan kişiye denir. Bundan bir derece yukarısı dâh'dir.
Gör zahidi kim sâhib-i irşâd olayım der ? Dün mektebe vardı bu gün üstâd olayım der
Ruhi Üveys (Üveys) a.i. Üveyse'l-Karani. (bkz. Veysel Karanı).

üveysi (üveysî) a.i. Veyse'l-Karani'ye mensup. Tasavvufta müridlerden birisi, kendinden önce gelip geçmiş birisinin ru-haniyetinden feyz alarak sülük görürse, üveysî adını alır. Veyse'l-Karanî de Peygamberimizi görememiş fakat O'nun ruhâniyetinden feyz almıştır.
470
V
vacip (vacip) a.i. Dini yönden farz mesabesinde olan işler. Amelî yönden farz gibi telakki olunur. Vacibin terkedilmesi tahrîmen mekruhtur. Kurban kesmek, bayram namazı kılmak ve yakınında bulunan fakire yardım etmek gibi ameller vaciptir.
Allah adın zikredelim evvelâ Vacib oldur cümle işte her kula
Süleyman Çelebi
vahdet (vahdet) a.i. Birlik, Allah'ın birliği. Kesret* zıddıdır. Tasavvufta gerekli olan vahdet, kesret içinde olandır. Yani halk ile birlikte, iş-güçle meşgul iken dahi herkesin ve her şeyin Allah'ın kudreti ile meydana geldiğini idrâktir. Bundan yola çıkarak vahdet-i vücût nazariyesi doğmuştur. Bütün mevcudatın Vücûd-ı Mutlak'm, yani Allah'ın esma ve sıfatlarından ibaret olduğu nazariyesine dayanan vahdet-i vücûd, bir çeşit tasavvuf yoludur. Buna göre Vücut (varlık) birdir. O da Allah'ın vücûdudur. Bütün varlıklarda çeşitli şekillerde ortaya çıkan da O'dur. Her şey O'nun varlığına ve birliğine delâlet eder. Âlem, O'Nun varlığının alâmetidir. O'nsuz hiç bir şey olamaz. Var olan şeyler bir an için vardırlar ve asılları yoktur.
471
Vahdet-i Vücûd nazariyesi XIII. yy.dan sonra büyük ilerleme kaydetmiştir.
Kesret-i vahdetten ey dil ayn-ı vahdettir garaz Kalbi tathîr etmeden yenbû-ı hikmettir garaz
Bursalı İsmail Hakkı Her nesne kılur varlığına hüsn-i şehâdet Her zerre eder vanhdetine arz-ı güvâhî
Ziya Paşa
Vahhabilik a.tr.i. Muhammed b. Abdülvahab tarafındanXVIII. yy.da kurulmuş bir mezheptir. İyi bir tahsilden sonra İslâm'ın bozulduğu kanaatini edinen Abdülvahab onu eski saf şekline döndürme gayretiyle yola çıkmıştır. Irak'ın nüfuzlu kişisi Muhammed b. Suud tarafından bu mezhep geliştirilmiştir. İstanbul Patrona Halil ayaklanmasıyla çalkalanırken ilk vah

topraklarında isyan ve ihtilale giriştiler. Kerbela'daki bütün şiileri öldürdüler. Mukaddes türbeleri tahrip ettiler. Mekke ve Medine'yi ele geçirdiler. Mısır valisi Mehmet Ali Paşa bunların tenkiline memur edildi. O da bütün vahhabî şehirlerini yıktırdı, eserlerini yok etti. Suud'un oğullarım İstanbul'a gönderdi. Ancak daha sonra Suud'un torunları Hicaz'a hâkim oldular. Halen Suudî Arabistan kralları bunların soyundandır.
Vahhabilik, İbn Teymiyye ve Ahmed b. Hanbel'in fikirlerine istinad eder. Buna göre akıl delil olmaz. En kesin delil Kitap'tır. Amel, imanda gizlidir. Allah'a dua etmek yeterlidir. Herhangi bir kişiyi velî, mürşîd vs. olarak düşünmek küfürdür. Allah'tan başka bir şeyden yardım beklemek küfürdür. Kabirlere kubbe yapmak, onlara adak adamak küfürdür. Oraları ziyaret ise sapıklıktır. Namazın cemaatle kılınması farzdır. Her erkek cemaate gelmeye mecburdur. Zekat, vergidir. Peygamberimizin hırka-ı şerifi ile sakal-ı şerifini ziyaret şirk sayılır.

Suud hükümeti Hicaz'daki bütün sahabe kabirlerini kaldırmıştır. Peygamberimizin en yakınlarının dahî kabirlerini toprak yığınına çevirmiştir. Namazlarda sünnetleri ter-kederler. Halen Hicaz, Mekke, Medine ve Irak'ın bazı bölgelerinde faaliyettedirler.
vaiz (vâciz) a.i. Dinî öğütlerde bulunan kişi. Divân şiirinde vaiz, şâirlerin hoşlanmadığı bir kişilik sergiler. Onun zahitten hiç bir farkı yok gibidir. Çünkü o dînin dış kabuğunda oyalanmaktadır, (bkz. zâhid).
Od ile korkutma vaiz bizi kim la 'l-i nigâr Cismimiz bizim oda yanmağa mu'tâd eyledi
Hoca Dehhânî
vakıf (vakf) a.i. Bir malın satılmamak şartıyla bir hayır işine bağışlanması. Vakıf müessesesi Osmanla İmparatorluğu döneminde büyük önem ve itibarı olan bir kuruluş idi. Bu yolla medreseler, mektepler, kütüphaneler, hastahâne, yol, köprü, çeşme, han, hamam vs. birçok kamu teşekkülü ortaya konuldu. O derece ki bir dönemde göçmen kuşların hastalıklarını iyi etmek için dahî vakıflar teşekkül etti. Vakfın doğru ve geçerli olabilmesi için bazı şartlar vardır. Bu şartlar yerine getirildiği zaman vakıf malı kamu hizmetine sunulur. Vakıf işlerini yürüten kişilere mütevelli denilir. Çünkü vakf eyleyemezdin cihet-i aşka tenin Mütevelli kızı sevmek ne vazîfendi senin

Lâ-edrî
Vamik (Vâmık) a.s. Seven, sevdâlı. Vâmık u Azrâ* hikâyesinin erkek kahramanıdır, (bkz. Vâmık u Azrâ).
Gonca götürüp burkaı nâz ile yüzünden Arz etti cihan Vâmık'ına ârız-ı Azrâ i
Ahmed Paşa

Kim etti Vâmık'ı aşık cemâl-i Azrâ'ya Ne vakıaydı Züleyhâ'yı eyleyen rencûr
Aşkî
Vamıkuazra (Vâmık u cAzrâ) a.k.g. İran ve Türk edebiyatlarında klasik mesnevi konusu. Aslı pehlevîce olan bu aşk hikâyesi Sasanîler zamanında yazıya geçirilmiş, ilk defa Unsun (öl. 1040) tarafından mesnevi biçiminde yazılmıştır. Eski İran'ın Şehnâme'de anlatılmayan orijinal menkıbe-hikâ-yelerinden biri olan Vâmık u Azrâ'nın konusu kısaca şudur :
Birçok defa evlenmesine rağmen çocuğu olmayan Çin hakanı Talmus, özel ressamı Beşir'in seyahatlan esnasında görerek yaptığı resimlerden Turan şahının kızını beğenir ve onu eş olarak alır. Allah onlara bir oğlan çocuk verir. Adını Vâmık koyarlar. Vâmık'ın olağanüstü güzelliği bütün dünyaca duyulur. Bu güzellik Gazne padişahının biricik kızı Azrâ'nın da kulağına gider. Azrâ'nın güzelliği de dillere destandır. Azrâ, daha görmeden Vâmık'a aşık olur. Azrâ'nın dadısı onun resimlerini Vâmık'a göndererek Vâmık'ın da Azrâ'yı sevmesini sağlar. Vâmık, Azrâ'ya kavuşmak için sırdaşı Behmen ile birlikte yola çıkar. Birçok tehlikeler atlatır. Macera ve mücadelelerle dolu bu zorlu yolculukta zaman zaman yener, yenilir ve yaralanır. Sultan Erdşîr'in kızı Dilpezîr onlara birçok kere yardımda bulunur. Dilpezir Behmen'e aşık olmuştur. Behmen Tûr'a esir olunca Dilpezîr Vâmık'ı Kal'a-i Dilgüşâ'ya götürür. Oradan Lahicân ve Feri adlı cin ve dev sultanları tarafından Kaf dağına kaçırılır. Bu arada Azrâ da Vâmık'ı aramaya çıkmıştır. Yolda Dilpezîr ile karşılaşırlar. Bir ara Vâmık, Azrâ ile Dilpezîr'e kavuşursa da Dilpezîr Behmen'i ister ve yeni maceralar onları birbirlerinden ayırır. Azra resminden kendisine aşık olur. Tûs padişahı Mizbân'ın eline düşer. Ancak Azra, acı çekmekte ve kimseyle konuşmamaktadır. Bu

sırada Vâmık, ateşperest Hinüilerce yakalanıp ateşe atılırsa da yanmaz. Azrâ ize Mizbân'ın elinden kaçıp zencilere tutsak olur. Sonunda Azrâ zencilerden, Vâmık da ateşperestlerden kurtulup Tûs şehrinde birbirlerini bulurlar. Sonra burada Lahicân ile Ferî, Behmen ile de Dilpezîr birbirlerine kavuşurlar. Tûs şahı Mizbân, Hümâ adlı güzel bir kız ile, onun ihtiyar tabibî de dâye ile nikahlanır. Mizban ziyafetler verir ve eğlenceler düzenler. Hep birlikte nice mutlu günler geçirirler. Sonunda Vâmık ile Azrâ Mizbân'dan izin alıp ülkelerine dönerler.

Aristokrat hayatın romanı olan Vâmık u Azrâ'da ilk defa bir aşk mesnevisinin bütün kahramanları birbirleriyle
buluşurlar. Bu romantik-epik mesnevide cinli perili oldukça
garip hayalî öğelerle Binbir Gece Masalları'ndan gelme epi-
, zotlar vardır.

Vâmık u Azrâ hikâyesi, yazıldığı dönemden itibaren geniş bir ilgi uyandırmış, İranlı ve Türk şairlerinin bu hikâyeyi yeniden kaleme almalarına neden olmuştur. Hikâyenin çıkış noktasını Yunan edebiyatında arayan bazı müsteşriklere göre eser, önce Arabistan'a, oradan da ateşperest İran'a geçmiştir. Bu görüşü öne sürenler Vâmık (aşık) ile Azrâ (bakire, delinmemiş inci, üzerinde yürünmemiş kum) kelimelerinin Arapça oluşlarına dikkat çekerler. Hikâyenin çıkış noktasındaki değişik görüşlere rağmen eser ilk defa doğulu bir cephe ile ve gittikçe İslâm'a adapte edilerek işlenegelmiştir. Eseri ilk defa mes-nevî biçiminde yazan şâir, Unsurî'dir (XI. yy.). Ateşperest İran'ın çeşitli sosyal ve kültürel geleneklerini taşıyan bu hikâyenin aslının İsîâm inançlarına ters düştüğü iddiasıyla Abdullah b. Tahir (saltanatı: 828-844) tarafından ortadan kaldırıldığı rivayet ediliyorsa da bu görüşün aslı yoktur. Nitekim Unsurî tarafından yazılan mesnevi için de aynı görüşü ileri sürenler

olmuştur. Unsurî'nin eseri bugün elde yoktur. Ancak eser ne şekilde kaybolursa olsun onun Vâmık u Azrâ adlı bir mesnevisi olduğunu, Lamiî (öl. 1532) tarafından Türkçeye yapılan tercüme kanıtlamaktadır.

İran edebiyatında Unsurî'den başka Vâmık u Azrâ mesnevisi yazan şâirler de vardır. Bunlardan biri Unsurî'nin çağdaşı olan Fasîh-i Cürcanî'dir (XI. yy.). Bu eserin varlığım bildiğimiz halde henüz ele geçmemiştir. Şâir Esirî'nin Vâmık u Azrâ mesnevisinin bir nüshası İstanbul Fatih Millet kütüpha-nesindedir (manzum, 2441). Bu eser hikâyenin bir özeti gibidir. Nâmî adlı bir şâirin de Vâmık u Azrâ mesnevisinden bir parçanın Britism Museum'da bulunduğunu Rie katalogu haber verir (c. H, s. 813; Add. 7721). Kâtip Çelebi ise Keşfüzzünûn'da Zamîrî mahlası taşıyan Kemaleddin Hüseyin el-Isfahanî'nin de (öl. 973) bu adla bir mesnevi yazdığını bildirir (c. Iî., s. 1999). Farsça yazılan Vâmık u Azrâ mesnevilerinin tamamında mesnevi kalıbı olan Faulün Faulün Faulün Faul kalıbı kullanılmıştır.
Türk edebiyatında ilk Vâmık u Azrâ mesnevisini, ilk hamse yazarı olan Behiştî (XV. yy.) kaleme alır. Onun eseri henüz bulunamamıştır. Vâmık u Azrâ'yı ikinci defa Muîdî (XVI. yy.) kaleme alır. Eser Kanunî'ye sunulmuşsa da beğenilmeyip Lamiî tarafından yazılmasına ferman çıkarılmıştır. Muîdî'nin bu eseri de henüz ele geçmemiştir. Bu ilk iki tercüme, edebiyatımızda hiç bir etki bırakamamıştır. Lamiî'nin çevirisi iledir ki Türk edebiyatında Vâmık u Azrâ hikâyesi kuvvetle tutunmuş ve geniş çapta okunmuştur. Dilinin yalın ve ilk nüshalarının harekeli oluşu nedeniyle Lamiî'nin eseri büyük şöhrete ulaşmıştır. Unsurî'den çevrilen bu eser, Türk-İslâm toplumuna adapte edilmiş, adetâ te'îif özellikleriyle yerli bir nitelik kazanmıştır. Nitekim esere ilâve ettiği çeşitli gazel, mesnevi,
476
lugaz ve muammalarda kendi görüşlerini başarıyla anlatmıştır. Lamiî'nin lirik-romantik özellikler taşıyan bu eseri aruzun Fâilâtün Fâilâtün Fâilün kalıbı ile ve 5.000 beyiti aşkın olarak yazılmıştır. Eserin birkaç yazma nüshası bilinmektedir (İ. Ünv. Ktp. T.Y. nr. 1871; Süleymaniye Ktp. Çelebi Abdullah Bl.'nr. 268; Bursa Haraççıoğlu Ktp. nr. 60). Ayrıca Viyana kütüphanesindeki nüsha Von Hammer tarafından Almancaya çevrilmiştir (Vâmık und Azra, Wien, 1833). Başka bir Vâmık u Azrâ mesnevisini XVI. yy. şairlerinden Camiî yazmıştır. Eser, Kanunî'nin veziri ve kaptanpaşası Sinan Paşa'nin emriyle yazılmış olup aruzun Mefâîlün Mefâîlün Feûlün vezniy-le ve 5.000 beyiti aşkın durumdadır. Bilinen tek yazma

Kütüphanesi'ndedir (Manzum, nr. 4142). Bursalı Meh-med Tahir, Osmanlı Müellifleri adlı eserinde (c. II., s. 488-489) Bursalı Havaî Mustafa'nın (öl. 1608) ve Kuburîzâde Abdurrahman'm da (öl. 1715) birer Vâmık u Azrâ mesnevisi yazdığını söylerse de henüz bu eserler de bulunmuş değildir. varak (varak) a.i. Yaprak, kitap yaprağı. Kelime umumî mânâda "yaprak" anlamında kullanıldığı gibi (bkz. berg) elyazması* kitapların her bir yaprağı için de kullanılır. Buna göre yazma bir kitapta sayfa numarası değil varak numarası esas alınır. Bir varakın ön yüzüne "a", arka yüzüne "b" kodu verilerek sayfa gösterilmiş olur. la, lb, 2a, 2b, 3a... gibi. Tezhîb* sanatında çekiçle dövülerek sigara kağıdından daha ince hale getirilmiş altın levhaya da varak tabîr olunur. Divân şiirinde daha çok ilk iki anlamıyla ve sanatlı olarak kullanılır. Gül yüzü mecmuasın hallin ne bâb ile hilem
Yüz varakdan gonca defter bağladı gül-zârda
Ahmed Paşa
Bakî çemende hayli perişan imiş varak Benzer ki bir şikâyeti var rûzigârdan
,   Bakî

vasi (vasi) a.i. Ulama. Bir kelimenin sonunda bulunan ünsüz harfin kendinden sonra gelen ve ünlüyle başlayan kelimeye bitişik okunmasına denir. Özellikle aruz*da kalıbı uydurmak için vasi yapılır ve bu durum bir nevî sanat kabul edilirdi. Vasl'da yeni bir hece ortaya çıkmaz. Ancak hecenin bölünüşünde değişiklik yapılmış olur. Vasi, taklide (w>) işaretiyle gösterilir. Yahya Kemâl'in şu dizesinde iki adet vasi vardır.
Ömrünce mest^lur nice hayrân^j)lan sana
Kafiyede revîden sonra gelen ilk harfe de vasi denir. (bkz. kafiye). "Vuslat" anlamında da vasi kelimesi kullanılabilir, (bkz. vuslat).
Vaslını bulmak dilersen aşka gavvâs ol yürü Âşinâ ol bahr ile ey dürr-i şeh-vâr isteyen
Ahmed Paşa
vecd (vecd) a.i. Yaptığını bilmeyecek derecelerde kendinden geçme. Tasavvufta istiğrak veya hâl olarak da bilinir. Sufî, murakabe sonucunda vicdanî bir zevk coşkunluğuna sahip olur. Bu hâle vecd denir. Vecd hâline girebilmek için vecde gelmiş gibi görünmek ve göstermek caizdir. Vecd anında gövde boş bir saray gibidir. Dış dünya ile ilişkiler kesilmiştir. Artık his

Allah ile meşguldür. Bu durumdayken kişinin ağıza şiş sokmak, karna hançer vurmak ve başa topuz indirmek vs. hareketlerden haberi olmazmış.
Vecd hâli, ruhun, aşka yenik düşmesi, ona tahammül ede-memesidir. Bu bakımdan vecd irâde dışı bir olay olup isteyerek olmaz.
Vermiş ona şevk-i ebedî nağme-i ' 'bişnev " Begâyet olan vecdine bâis o nevadır
Tokadizâde Şekîb
vedduha (ve'd-Duhâ) a.i. (bkz. Duhâ). velayet (velayet) a.i. Velilik, ermişlik, velî olma hâli. Velî, dost, tasarruf sahibi ve emir mânâlarına gelir. Allah'ın 99 isminden biridir. Tasavvufa göre velayet makamı peygamberlik içinde vardır. Peygamber Allah'tan emir alıp ümmetine bildirir. Bu, Hak ile halk arasında bir muameledir. Oysa asıl görevi halk ile olan dostluğu ve tasarrufudur. Bu bakımdan peygamberin velayeti, nübüvvetinden üstündür. Şiî* inanışa göre Peygamberin ümmeti arasında hüküm sürmesi velayet ve imamet demektir. İmametle nübüvvet arasındaki fark vahiy gelmesinden ibarettir.
Velilik iki çeşittir : 1. Velâyet-i âmme : Her mümin ve müslüman velîdir. 2. Velâyet-i hâssa : Gerçek velî olup ta-savvufî anlamda, Allah tarafından korunup sevilen salih insanlardır. Velînin işlerini Allah idare eder ve onu bir an olsun kendi başına bırakmaz. Bir kişi velî olabilmek için her iki mânâdaki velilik vasfına hâiz olmalıdır. Velî, en ince noktaya kadar Allah'ın hukukuna riâyet etmelidir. Velîlerin de birçok dereceleri vardır. Bunların en üstünü kutup*tur ki Hakikât-i Muhammediyye'nin vârisidir. Velîler kalp gözü açık olan kişilerdir. Bir kısmını halk bilemez. Hatta kendisinin velî olduğunu bilmeyen velîler dahî vardır. Bunların gönül gözleri her şeyi görür, gönül kulakları her şeyi duyar, keramet gösterirler.
Veliler hakkında bir âyet-i kerimede : "Dikkat edin! Allah'ın evliyası için ne korku vardır, ne de hüzün (Yûnus/62)'' buy utulmaktadır.
Hz. Ali*ye "şâh-ı velayet" denilmesi ilk İmam olmasına ve nübüvvetin sırrının velayet oluşu inancına dayanır. Güneş gibi günü günden yeğ olsun ol mâhın Velayet ehli erenler ana nigehbândır
Yahya Bey

Benzer ol şeyh-i siyeh-pûsa velayet gösterip Ayağına akıdır dünyayı su gibi hemân
Yahya Bey
(bkz. kutb, gavs, ermiş, şeyh, keramet). veîi (velî) a.i. Ermiş, (bkz. velayet ve ermiş).
Gel velîler derneğine zâhidâ yoklan bu gün Nâ-murâd ol âdem ol yoklukta var ol hâliyâ
Yahya Bey
velleyl (ve'l-Leyl) a.i. (bkz. Leyi). verd (verd) a.i. Gül. (bkz. gül).
Sen mevc-i nûr içre şafak Zanbak da yâhud verd-i âl
Recaizâde
Veyselkarani (Veyse'l-Karanî) a.i.t. Tâbiîn*in büyüklerin-dendir. Peygamberimiz zamanında bulunduysa da O'nu göremedi. Yemen'in Karen köyündendir. Peygamberimizi görmeden müslüman olmuştur. Annesinin sözüne o denli bağlı idi ki Medine'ye Peygamberimizin kapısına kadar geldiği halde annesinin "O'nu bulamazsın geri dön." sözüne uymak için Peygamberimizin hâne-i saadetine dönmesini beklemeden Karen'e doğru yola çıkmıştır. Peygamberimiz eve dönünce onun kokusunu duymuş ve hırkasının ona verilmesini vasiyet etmiştir. Hakkında birçok menkıbeler vardır. Bunlardan biri Mi'râc*ta Peygamberimizin ayakkabılarını çevirmesidir. Rivayete göre Peygamberimizin bir dişinin tarıldığını duyunca acaba düşen diş şu mudur, bu mudur diye sırayla bütün dişlerini söktürmüş. Peygamberimiz onun hakkında ''Ben Rahman kokusunu Yemen'den duyarım." buyurmuştur.
480
Hz. Ömer* zamanında Medine'ye gelmiş ve çok hürmet görmüştür. Hz. Ömer kendi elleriyle Hırka-i saadet'i ona vermiş ve Peygamberimizin vasiyetini yerine getirerek onun duasını istemiştir. Bu hırka bu gün İstanbul'da Hırka-i Şerif camiinde muhafaza edilmektedir. Sıffîn muharebesinde Hz. Ali*nin askeri arasındayken hicretin 37. yılında şehîd oldu. Attâr'ın Tezkiretü'l-Evliyâ'sında hayatı ve menkıbeleri hakkında geniş bilgi vardır. Hakkında kitaplar yazılmıştır.
Rûh-ı ashâb-ı kirâmyla Rasûl-i Medenî Kutb-ı aktâb-ı izâmıyla Üveyse 'l-Karenî
Yahya Bey
Rahman 'ı dahî unutmayaydın Bir kez nefes-i Yemânî görsen
Kadı Burhaneddîn

vezin (vezn) a.i. Tartı, ölçü. Nazım ahenginin ölçüsüdür. Divân şiirinde aruz vezni kullanılmıştır. Bu ölçüye göre dizedeki hecelerin sayısı değil, uzun veya kısa oluşları esastır, (bkz. aruz ve bahr).
vird (vird) a.i. Belli zamanlarda okunması âdet edinilen dualar ve zikir*ler. Özellikle seher vaktinde okunur. Vird'i tarikatı kuran şeyh* tespit eder. Genellikle âyetler ve hadîslerden derlenen virdler bir çeşit ders sayılır. Mürîd, vird okumadan tasavvuf yolunda ilerleyemez.
Bir şeyi vird edinmek, dile dolayıp devamlı tekrarlamaktır.
Allah adın eyleyen vird-i zeban Girse nâr-ı dûzaha görmez ziyan
Kâzım Paşa
(bkz. evrâd, zikr).

I ıı
visal (vişâl) a.i. Vuslat, (bkz. vuslat).
Visâl-i yârdır cihanda maksûd Kalanı gussa vü derd ü mihendir
Ahmed Paşa
Visüramin (Vîs ü Râmîn) f.i.g. İran ve Türk edebiyatlarında klasik mesnevi konusu. Aslı Pehlevîce olan Vîs ü Râmîn (Veyse vü Râmîn) hikâyesi Sasanîler zamanında halk hikâyesi biçiminde yazıya geçirilmiştir. Konuyu mesnevi nazım biçimiyle ilk defa ele alan kişi ise Fahreddin Es'ad Cürcanî'dir (XI. yy.). Konu, eski İran'ın Şehnâme'de anlatılmayan orijinal menkıbe-hikâyelerinden biridir. Cürcanî, yaşadığı içli bir aşkın üzüntüsü ile zengin lirizm özelliklerine yer verdiği eserini, İsfahan'da Ebülfeth Muzafferiddün'in isteği üzerine kaleme almıştır. Mesnevi, aruzun Mefâîlün Mefâîlün Feûlün kalıbı ile ve 8.000 beyit hâlinde yazılmıştır (1048-1055?). Hikâyenin konusu kısaca şöyledir :
Merv şehriyân Mu'bit Menigan'ın Zerd adlı bir öz kardeşi ile Ramin adlı bir üvey kardeşi vardır. Zerd, şahın vezir ve başkumandanıdır. Mu'bit, bir eğlence esnasında Şehrû'yu görüp aşık olur. Şehrû ise kendisinin evli olduğunu, yaşının ilerlediğini, artık dost ve şehvet aramadığım söyleyerek ona oğlu Veyrû'dan bahseder. Mu'bid üzülür. Şehrû, eğer bir kızı olursa ona vereceğini vadeder. Sonra kocası Karun'dan bir kızı olur. Kıza Vîs adını koyarlar. Râmîn o sırada Huzân'da dâ

yanında yetiştirilmektedir. Nihayet Vîs ile Râmîn büyürler. Şehrû, Vîs ile kendi oğlu Veyrû'yu nikahlar. Mu'bit ise Şehrû'ya mektup yazıp sözünü hatırlatır. Red cevabı alınca da ordusunu toplayıp üzerlerine yürür. Veyrû kaçar. Mu'bit bu sefer Vîs'e mektup yazıp kendisiyle evlenmek istediğini bildirir. Vîs üzgündür. Onu reddeder. Bu arada Mu'bit'in

kardeşleri Zerd ile Râmîn de Vîs'in aşkına tutulurlar. Râmîn, ağabeyi Mu'bit'e artık yaşlandığını, bu sevdadan vazgeçmesini söyler. Bu arada Zerd, Vîs'i almak için Şehrû'yu para ile kandırmak yolunu dener. Ancak Mu'bit, Vîs'i zorla Merv'e getirtir. Vîs, Râmîn'i görür görmez aşık olur. Mu'bit Kuhistân'da gidince Vîs ile Râmîn uzun geceler başbaşa kalırlar. Mu'bit bu durumu haber alınca Horasan'a döner. Vîs ile Râmîn de dadılarıyla birlikte Rey'e kaçarlar. Mu'bit onları yakalatıp ateş mahkemesi kurdurtur. Vîs kurtulursa da Ramîn zindana atılır. Bir müddet sonra ikisi yine buluşurlar. Bu sefer Mu'bit, Râmîn'e Gurâb valiliğini verip onu ülkeden ve Vîs'ten uzaklaştırır. Gurâb'a giden Râmîn orada Gül adlı bir dilbere tutulur ve evlenirler. Ancak Vîs'i unutamamaktadır. Vîs ise onun ayrılığı ile hasta düşer. Râmîn Gül'den bitap Merv'e döner. Vîs, Râmîn'i isyana teşvik eder. Ancak Zerd erken davranıp Mu'bit, avda bulunduğu bir sırada ülkeyi ele geçirir. Râmîn de Zerd üzerine yürüyüp hazineleri ele geçirir. Mu'bit Râmîn ile savaşa karar verirse de sahrada bir yaban domuzu tarafından öldürülür. Râmîn bunu duyunca hem üzülür, hem sevinir. Düğün dernek kurulur. Vîs ile evlenirler ve tahta çıkar. Ancak Vîs pek tasa bir süre sonra ölür. Râmîn ise artık evlenmeyip ülkeyi adaletle yönetir. Cürcanî'nin eserinde beşeri aşk ön plandadır. Şehnâme'den gelme epik sahnelerin de sık görüldüğü bu eser, destanî bir özellik taşır. Ancak yer yer lirizm ve romantizm göze çarpar. Eserde ateşperest İran'ın hayat ve gelenek anlatımlarına sık rastlanır (Vîs'in ağabeyi Veyrû ile nikahlanması, ateş-gedelerdeki ibadet sahneleri ve ateş mahkemesi kurulması vs.). Eski aristokrat hayatı anlatan Vîs ü Râmîn, konu yönünden klasik mesnevilerin birçoğuna benzer (msl. bk. Mihr ü Müşteri). Cürcanî'nin eseri Müctebâ Minevî tarafından bir inceleme ile birlikte yayınlanmıştır (Vîs and Râmîn A Romance

:. ıhi i.l
of anciant Iran originelly Written in Pahlevî and rendered into Persion verse by F. Gorganî, Tahran, 1935). İran edebiyatında Nizamî-i Arûzî-i Semerkandî'nin Vîs ü Râmîn adlı bir mesnevisi olduğu biliniyorsa da eser ele geçmiş değildir.

Vîs ü râmîn mesnevisini Türkçe olarak yazan tek şâir La-miî Çelebi'dir (öl. 1532). İslamî özelliklere bürünerek çevirisi yapılan bu mesnevinin konusu, aslından farklıdır : Cürcan'da Behram adlı bahtı açık bir şah vardır. Sevmeyi, sevilmeyi, eğlence ve içkiyi pek sever ve fırsat buldukça eğlence meclisleri düzenlerdi. Yine bir bahar günü sabahtan akşama dek gülüp eğlenilir ve coşup içilir. Akşam olunca Behram Şâh, Merv kraliçesi Şehrû (bazı yerlerde Şehrbânû) ile karşılaşır. Ona birdenbire aşık olur ve vuslatını ister. Şehrû ise buna yanaşmaz ve ona kendisinden güzel olan kızı Vîs'i anlatır. Behram, Vîs hakkında birçok bilgi edinir. Şehrû oradan ayrılır aynlmaz Merv'e döner. Orada bir tören ile Vîs'i Mahâbâd'dan getirtir ve devamlı onunla ilgilenmeye başlar. Onun başına birşey gelmemesi için de kızkardeşinin oğlu Veyrû ile nikah-lanmalarını ister. Nikah kıyılırsa da hem Vîs hem de Veyrû henüz çocuk sayılırlar.

Bu arada Behram Şah, Cürcan'da Şehrû'yu aratırsa da bulamaz. Merv'e bir ticâret kervanı gönderir ve Vîs hakkında bilgi getirmelerini ister. Bilgiler gelince herkes Vîs'in harikulade güzelliğini anlatır. Nihayet Behram, Zerd ile bir mektup gönderip Vîs'i, Merv hakîmi Mu'bit Şah'tan ister. Red cevâbı alınca da Merv üzerine yürür. Mu'bit Şah, Şehrû, Veyrû ve Vîs, Mahâbâd'a sığınırlar. Orası da Behram'ın eline geçince Mu'bit'in Herat hâkimi olan yeğeni Fîrûz Şâh'a iltica ederler. Firûz onları iyi karşılar. Bir müddet sonra ise Vîs'e aşık olup kocası Veyrû'yu bir eğlence esnasında zehirletir. Çok

484

geçmeden Behram Şâh, Herat kapılarına dayanır ve Fîrûz'u öldürür. Vîs ile anne ve babası oradan da kaçarlar. Tehlikeli birçok yolculuktan sonra Horasan şahının avlanmakta olan oğlu Râmîn ile karşılaşırlar. Vîs ile Râmîn ilk görüşte birbirlerini severler. Ramin onları ülkesine götürür ve mutlu günler başlar. Semerkand veziri kızı Gülşeker'i Râmîn'e vermek istemektedi

ile sevişmelerini haber alınca onu pâdişâh Keyhan'a kötüler ve zindana attınp Vîs ile ailesini ülkeden uzaklaştım. Bu ayrılık Vîs ile Râmîn'in aşklarını şiddetlendirir. Bir müddet mektuplaşırlarsa da sonunda Râmîn çılgına döner, Keyhan oğlunun haline acır ve yaptıklarına pişman olarak onu iyileştirmeye çalışır. Bir şeyh vasıtasıyla Râmîn'in aklı yerine gelir. Bu arada Behram Şâh ölmüş halk da Mu'bit Şâh'ı tahta çıkarmıştır. Keyhan, Herat'ta bulunan Mu'bit'e mektup yazarak Vîs'i isterse de çok geçmeden ölür. Râmîn tahta çıkar çıkmaz düğün hazırlıklan başlar. Ancak vezir Râmîn'e duyduğu kinden dolayı Çin hakanını onun üzerine salar. Râmîn Çin ordusu önünde dayanamayıp Herat'a doğru yola çıkar. O yolda iken Mubit Şâh da ölür ve ülkenin idaresi Vîs'e kalır. Tehlikeli bir yolculuktan sonra Herat'a varan Râmîn, Vîs ile evlenir ve pâdişâh olur. Yıllarca mutluluk içinde ve adaletle hüküm sürerler.

Lamiî, Vîs ü Ramîn mesnevisini olgunluk çağında ve 25. eseri olarak yazmıştır. Kanunî'nin isteği üzerine kaleme alınan eser 7.000 beyit civanndadır. Lamiî, Cürcanî'deki beşeri aşkı yüceltir. Tasavvuf çehresi kazanan eser İslâm dinine de tam bir uygunluk sağlamış olur. Lamiî'nin Vîs ü Râmîn mesnevisi basılmamıştır. Ancak çeşitli kütüphanelerde elyazma nüshaları vardır (msl. Süleymaniye Ktp. Es'ad Ef. Bl. nr. 2835; İ. Ünv. Ktp. T.Y. nr. 2020; Bursa Genel Ktp. nr. 2278).

vuslat (vuslat) a.i. Kavuşma, visal. Aşıkın sevgilisine kavuşması. Divân şiirinde aşıkın en belirgin hedefi vuslattır.

485

Ağlayıp inleyişi yalnızca vuslat içindir. Aşık sevgiliden ayrılık çekmektedir. Yani hicran* içindedir. Hicranın sonunda vuslat vardır. Tabiî vuslatın sonu da hicrandır. Aşık vuslatın nimetlerini düşünerek hicranın zahmetlerine katlanır. Vuslat için sevgiliye devamlı bir yakarış içindedir. Vuslat mümkün olmayınca üzülür. Hele rakîb*in vuslata ermesi onu kahreder. Ancak vuslat öyle kolay ele geçecek bir şey değildir. Bu bakımdan Ankâ*ya benzer. Vuslat için önce liyâkat lâzımdır. Sevgiliye kavuşmak, âdeta peri ile birlik olmak gibidir. Sevgili arada sırada vuslat sözü verirse de hiç sözünde durduğu olmamıştır. Aşık için vuslat, yerine göre âb, zülâl, şerbet, şeker, câm, meyve, sofra, lokma, nîmet vs. olur. Bütün bunlar insan için ihtiyâç sayıldığı gibi lezzeti

maddelerdir. Bazan vuslatı mücevher, kimya*, devlet, hümâ*, gene*, dür* vs. olarak da görürüz. Bunlar ise taşıdıkları değer bakımından üstündür. Aşık için vuslat, sabah gibi güzel, güneş kadar lüzumlu ve bayram kadar sevindiricidir. Bazan Kabe olur, gaye edinilir; bazan gülsen, bağ, bostan olur, erişilmek istenir. Ama en acısı da vuslatın bir kıssa veya hikâye oluşudur ki bu durumda binbir gece masalları gibi bir türlü sonu gelmez, daima bir sonraki zamana ta'lîk olunur. Aşık vuslata erince de huzur bulamaz. Zira ayrılmanın korkusu onu hiç rahat bırakmaz.

Söylet zebân-ı hâmeye vaslın hikâyetin Nice şikâyet-i sitem-i rûzigâr ide

Ahmed Paşa

486

yağmur tr.i. Divân şiirinde yer yer "matar" veya "Bârân" gibi eşanlamlılanyla karşımıza çıkan yağmur, daha çok bulut, bahar, çiçek, çemen vs. ile sıkı bir ilişki içinde ele alınır. Bazan aşıkın gözyaşı bir yağmur olup dökülür. Yağmur ile tabiatta canlılık, bolluk ve bereket kendini gösterir. Özellikle medhiyelerde övgüsü yapılan kişinin bağış ve cömertliği ile yağmur arasında da bir ilişki kurulur. Nisan* yağmuru isti-ridye*de inci; yılanda zehir olur. Yağmurlu günün taüı uykusunu da burada anmalıyız. Bazan da sevgilinin gamze oklan yağmur gibi yağar.

Sûzumu eskimle teskin etmeğe gamzen komaz Yağmuru yağdırmaz ol câdû cihan fettanıdır

Ahmed Paşa

yahu (yâ Hû) a.k.g. Dervişler arasında "Allahaısmarladık" anlamında kullanılan bir sözdür. Zikir yahut sohbetten ayrılan derviş kapı eşiğine gelince "ya Hû!" der. Orada bulunan en ulu kişi de "yâ men hû!" cevabını verir. "Hû!" bir zamir olup "O" demektir. Allah ismini karşıladığı için dervişler zikir esnasında "Hu!" veya "yâ Hu!" diye tekrar ederler.

487

Şevk ü zevk ehli çekildi biz dahî ya Hû dedik Zevki gitti âlemin ehl-i mezâkı kalmadı

Bakî

Yahya (Yahya) a.i. Zekeriyyâ* peygamberin oğludur. İsâ* peygamberden 6 ay veya 3 sene önce doğmuştur. Çok genç yaşta kendisine peygamberlik verildi. Annesi İlyâse, Meryem*in amcasının kızıdır. Musa* peygamb

ile amel etmekteyken İncil indirilmiş ve onunla amel etmeye başlamıştır. İsâ peygamberin geleceğini kavmine o haber vermiştir. Filistin hükümdarı Herot kendisini çok sevdiği halde Musa Peygamberin şeriatına göre kendisine nikâh düştüğü halde İncil'e göre evlenmeleri yasaklanan kardeşinin kızı ile evlenmek istedi. Yahya buna karşı çıktığı için kız ve annesi Salome'nin ısrarı üzerine Herot, Yahya'nın boynunu vurdurtarak şehîd etmiştir. Bu olay, İsâ peygamberin göğe çekilmesinden sonra olmuştur. 30 yaşında şehîd olan Yahya peygamberin katilleri büyük bir azab ile cezalandırılmış ve hepsi helak edilerek soyları kesilmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de onun hakkında 20 kadar âyet-i kerîme vardır (msl. Âl-i İmrân/38-51, Meryem/2-15).
Hatı Hızr ağızı Meryem sözü îsâ lebi Yahya Özü Yûsuf gözü Mûsâ zihî Âdem zi-Havvâ'dır
Kadı Burhaneddîn
yakin (yakîn) a.i. Sağlam bilgi, kesin olarak bilme, Bilmenin üç çeşidi vardır. Bir şeyi öğrenme yoluyla bilmek ilme'l-yakîndir. Deniz diye bir şeyin var olduğunu kitaptan okumak gibi. Bir şeyi gözüyle görerek bilmek ayne'l-yakîndir. Sahile gidip denizi seyretmek gibi. Bir şeyi hiç şüphe kalmayacak şekilde kesin olarak bilmek ise hakka'l-yakîndir. Denize girmek gibi . Buna "bilmek, bulmak, olmak" diyebiliriz. Tasavvufta hakka'l-yakîn Allah'ın niteliklerinde eriyip O'nda bakî olmaktır. Bu bilgi şüpheden kurtulup hakîkata ulaşmaktır. Yukarıdaki üç çeşit bilgiden birincisi için, nebilerin ve velîlerin bildirmesiyle Hakk'ı bilmek; ikincisi için, kalp gözüyle gerçek vahdeti görmek; üçüncüsü için de Ahâdiyyet makamında Hakk'ı müşahede edip Hakk ile hak olmak hâlidir denilebilir.
Bayram özünü bildi Bileni onda buldu Bulan ol kendi oldu Sen seni bil sel seni
Hacı Bayram Velî
Çün gide ortadan hicâb ayne mübeddel ola Um Biline anda kim kimin kalb-i selim içindedir
Nesimî
Yakup (Yackûb) a.i. İbrahim Peygamberin torunu ve İshâk peygamberin oğludur. Eyyûb peygamber onun yeğeni olur. Dayısının iki kızıyla evlenmiş ve bunlardan 12 oğlu dünyaya gelmiştir. Oğulları içinde Yûsuf* ile Bünyamîn* aynı anneden doğmuşlardır. Babası İshâk'ın vefatından

sonra Ken'ân* ilinde kalıp yerine geçti. Allah ona peygamberlik verdi.
Kardeşlerinin Yûsuf u kuyuya atmalarından sonra onun hasretiyle Beytü'l-ahzen (hüzünler evi) denilen kulübesinde yıllarca ağlamış ve ağlamaktan gözleri kör olmuştur. Yıllar sonra oğlu Yûsuf, Bünyamîn ile ona gömleğini göndermiş ve gözleri açılmıştır. Ömrünün sonunda Yusuf un yanında rahat bir hayat sürmüştür.
İsrâiliyyattan bir rivayete göre Yakûb, Yusuf u daha doğduğundan itibaren çok severmiş. Ona süt anne olması için bir kadın tutmuş. Ancak kadın Yûsuf a süt verebilmek için kendi bebeğinden ayrılmış ve yavrusuna süt verememiş. Sonunda kadın Allah'ın da, Yakûb'u Yûsuf tan ayırması için bedduada bulunmuş. Kadının bedduası kabul olunup oğlunun hasretiyle yıllarca yanmış, tutuşmuş.
488
489
Yakûp peygamberin lakabı "İsrâîF'dir. Onun soyundan s gelenler "Benî-İsrâîl (İsrâiloğulları)" diye anılmıştır. Yakûp ile Peygamberimiz arasında gelen bütün peygamberler onun "   zürriyetindendir. Kur'ân-ı Kerîm'de onunla ilgili 15 kadar âyet-i kerîme vardır (msl. Bakara/132-136, Âl-i İmrân/84,93, Nisâ/163). Hz. İbrahim'in yanında gömülüdür. Edebiyatta daima Yûsuf ile ilgili olarak anılır. Gözlerinin görmez oluşu, yıllarca ağlaması, külbe-i ahzân'ı, gözlerinin açılışı vs. telmih konulan ile ele alınır. Aşık bu çileleri yüzünden kendini veya gönlünü Hz. Yakûp'a benzetir.
Gam-ı hicran beni hem-hâlet-i Ya'kûb edeli Girye va nâlişime külbe-i ahzân ağlar
Sünbülzâde Vehbî
Maksûd kolaylıkla azizim ele girmez
"'-"
Çeşni etti feda Yûsuf'a Ya 'kûb-ı mahabbet
İzzet Molla
O Yûsuf-pirehenler hayf kim pinhân olup dilden Bu mir'âtu's-safâyı çeşm-i Ya'kûb eylemişlerdir
Şeyh Gâlib
(bkz. Yûsuf).
yakut (yâkût) a.i. Yakut taşı. Kırmızı, sarı ve gök renginde olmak üzere üç çeşidi vardır. En kıymetlisi nar tanesi gibi kırmızı olandır. Buna yakût-ı rummanî de denir. Yenildiğinde kalbe iyi gelirmiş. Bu nedenle yakût-ı müferrih denilen bir çeşit pahalı şerbet

Divân şiirinde yakut la'l* ile aynı özellikleri taşır. Sev-
ı gilinin dudağı, aşıkın ağlamaktan kızarmış gözü ve kanlı
gözyaşları yakutu andırır. Kadeh, yüzük, gerdanlık, küpe, hokka vs. eşya yapımında da kullanılan yakut, daha çok kırmızı
rengi ve kıymetli oluşu dolayısıyla sözkonusu edilir. Şarabın rengi de yakuta benzer.

Kûze-i yâkûtdan kevser saçaydı âfitâb Reng-i la'lün aksi düşse çerh-i tolâb üstüne

Ahmed Paşa

Yakut (Yâkût-ı Müstafimi) a.i.t. Abbasî halîfesi Musta'sım zamanında saray hattatı olan Türk asıllı bir kişidir (öl. 1299). Hat sanatının en köklü hamlesini gerçekleştirdi ve hatt sanatına matematik ve geometrik boyutlar kazandırdı. Aklâm-ı sitte* Yakut'un kalemiyle gerçek şekillerini buldu ve asırlarca bu ölçülerle kullanıldı. Divân şiirinde hat sanatı dolayısıyla ve büyük hattatlar arasında adı anılır.

Âh eğer noksân-ı hatt olursa isti 'dâddan Bed-güherde eylemez Yakût-ı Musta'sım eser

Nev'î

yanak tr.i. (bkz. had).

Ey kamer seyyâre-veş olmuş yanağın pür-arak Görmeyen görsün bu gün deryada dürr-i şeb-çerağ

Yahya Bey

yaprak tr.i. (bkz. berg).

yara tr.i. Divân şiirinde aşık daima yaralıdır. Bu yara onun herşeyini kaplamış gibidir. Gönül, cân, sîne, ciğer, kalp ve bahtı bunlar arasındadır. Sevgilinin gamzesi, kaşları, kirpikleri, ayrılığı, rakipler vs. birçok nedenle yaralanan aşık bunları bazan ok ve temren, bazan da kılıç ve hançer olarak hisseder. Dağ* ve zahm* gibi eşanlamlılarıyla da sözkonusu edilen yara aşıkın istediği bir haldir. O, yaralı olduğu ölçüde sevgilisinden kopmamaktadır. Aşıkı yaralayıcı unsurlar, adetâ
491
sevgilinin ona bağışıdır. Dolayısıyla yaralı olmaktan memnundur. Çünkü sevgiliden ilâç umar, ilgi ve şefkat bekler.

Yara daima tazedir, kanlıdır, kanaması devamlıdır. Ezelden itibaren yaralı olsa dahî o yara asla tesirini kaybetmez, bilakis arttırır. Eskiden yaray

kanamayı durdurmak gibi yanlış bir âdet vardı. Halbuki bu tedbir kangrene < yol açar. Ayrıca kelimenin "yarmak", "yâr", "yaratan" gibi kelimeler ile olan ilgisi de söz sanatlarına vesile olur.
'v Tîğ-ı gamla cism-i efkârım görünmez yaradan
Yaradan kılmış benim benzer nasibim Yaradan ".
Aşkı
Bedenim bürc değil yüreğim taş benim Seng-i gam zahmına sinem nice takat getire
Ahmed Paşa
Yarıgar (Yâr-ı Gâr) f.a.i.t. Mağara dostu. Hz. Ebubekir*in lakabıdır. Hicret esnasında Peygamberimiz'in yanında can dostu Ebubekir vardı. Mekke'den çıktıktan sonra kendilerini takip eden müşriklerden korunmak için Hira dağında bir mağaraya sığındılar. Onlar içeri girdikten sonra iki güvercin mağara girişine yuva yapıp yumurtladı ve bir örümcek ağ ördü. Müşrikler mağaranın ağzına kadar geldikleri halde bu halleri görünce içeride insan olamayacağına hükmederek geri döndüler. Bu nedenle Hz. Ebubekir'e yâr-ı gâr denilir. Kur'ân-ı Kerîm'de bu hâdiseyi telmîhen Ebubekir'den ' 'İkinin ikincisi'' diye bahsedilir (Tevbe/40). Divân şiirinde bu tamlama mecazen "sadık sevgili" anlamında kullanılır.
Senden ayruk gönlüme yoktur vefalı yâr u dost Ey cefâsız hüsni kâmil yâr-i garım kandesin
Nesimî
492
Hakka tamâm aşık idi yâr-ı gâr idi Birkaç zaman muammer olaydı ne var idî
Şeyh Galib (bkz. Ebubekir, Hicret).
yasemen (yâsemen) f.i. Yasemin. Divân şiirinde daha çok rengi, kokusu ve yaprağı dolayısıyla anılır ve sevgilinin ya-nağıyla ilgili olarak gösterilir.
Tuttı müşg-i Huten etrafını berg-i semenin Kuşadı sünbül-i ter dâiresin yâsemenin
Karamanlı Nizamî
Yasin (Yâ-Sîn) a.ha.g. Kur'ân-ı Kerîm'in kalbi olduğu bildirilen bir sûredir (sure no: 36). Ölüm anında ve ölümden sonra bu sûre okunur. Toplam 83 âyettir. Baştaki Yâ-Sîn harfleri müteşâbihattan olup remizleri hakkında çeşitli görüşler öne sürülür. Bunlar içinde en kuvvetli görüş 'Ey Muhammed" anlamı ile yapılan tefsirdir. Bu nedenle na'tlarda çok anılır, (bkz. âyet).

Vasfını Ve 'n-Necmi Ve 'ş-Semsi Tebârek söyledi Sânına
Tâ-Hâ vü Yâ-Sîn geldi Hak'tan beyyinât
Nesîm yaş tr.i. Gözyaşı, (bkz. eşk).
Hecr-i la 'üne senin her gece ey mâh felek Dîdeden yaş yerine kan akıdır sanma şihâb
Nev'î
yay tr.i.Divân şiirinde kaş yaya benzetiliyor. Ayrıca ya (<S) harfi ile de yine aynı münasebetten dolayı kelime oyunlarına vesîle olur. (bkz. kavs).
493
Kaşların yayı gibi gayriyi kendüye çeker Gamzesi oku gibi âşıkı yabana atar
Ahmed Paşa
Müjelerden kaşı yayına takılmış zıhlar Ana bin cân ile kurbân olayım ey Yahya
Yahya Bey -
Dedim ey mah kara kaşından neler çektim dedi '
Çekmeyen el sunmasın pektir begâyet yayımız
Aşkî
Yecuc (Ye'cûc) a.i. Me'cuc ile birlikte, Nuh* peygamberin oğlu olan Yâfes zürriyetinden iki kabilenin adıdır. Kur'ân-ı Kerîm'de adı geçen (Kehf/99, Enbiyâ/96) bu iki kabile tefsirlerde hayli değişik tanımlanmıştır. Ancak ortak noktalan dünyayı fesada verecekleri, kıyamete dek bütün insanlığa şümullü bir afet oldukları ve kıyamete yakın zamanda, bulundukları yerden çıkacaklarıdır. Kur'an'da anlatıldığına göre Zülkarneyn* peygamber "(İki şeddin arasına ulaştığı zaman orada dilleri anlaşılmaz bir kavim buldu. Onlar "Ey Zülkarneyn! Ye'cûc ve Me'cûc bu yerde fesat çıkarıyorlar. Onlarla bizim aramızda bir sed yapman için sana bir vergi verelim mi?'' dediler. Zülkarneyn : Bana Rabbimin verdiği nimet sizin verginizden daha hayırlıdır. Haydin, bedenî kuvvetle bana yardım edin, sizinle onlara bir sed yapayım. Bana demir parçalan getirin. Bu parçalarla iki dağın arası dolduğunda üfleyin'' dedi. Demirler ateş gibi olduklarında "Getirin bana, üzerine erimiş bakır dökeyim." dedi. Ye'cûc ve Me'cûc o şeddin üstüne çıkmaya ve onu delmeye güç yetiremediler. Zülkarneyn : "İşte bu Rabbimin rahmetidir. Fakat Rabbimin va'di gelince O, bunu dümdüz yapar. Rabbimin va'di haktır" dedi. İşte o gün geldiğince Ye'cûc ve Me'cûc birbirleri arasında dalga gibi dal-

galamrlar ve Sûr'a üfürüldüğü zaman tamanını mahşere toplarız)". Rivayete göre bunlar kısa boylu, kulaklan yerden sürünen çirkin yaratıklar imiş. Sözleri garip ve anlayışları kıt imiş. Geçtikleri yerde her şeyi yer, siler-süpürürlermiş. Son asırlarda müfessirler bu kavimlerin Çinliler olduğunu söylerler.
Eyâ zahîr-i zaman olmaz ise merhametin Vücûd ilini bu Ye'cûc-ı dey kılar yağma
Yahya Bey
(bkz. İskender, Sedd-i İskender, Zülkarneyn, Kıyamet).
Yedibeyza (yed-i Beyzâ) a.i.t. Beyaz el. Allah tarafından Musa* peygambere verilen bir mucizedir. Musa, Allah'ın emri ile elini koynuna sokar ve çıkarır, böylece eli güneş gibi parıl panl parlardı. Fir'avun*a karşı gösterilen bu mucize edebiyatta sıkça anılır. Tasavvufta Yed-i Beyzâ, İlahî gücün gerçekleşip ortaya çıkmasına bir semboldür.
Subh-veş destini zahir ki Isa sîm-efşân olup Ol Yed-i Beyzâ'ya benzer k'ibn-i İmrân gösterir
Fehîm
(bkz. Musa). yedi derya tr.f.s.t. Yedi deniz. (bkz. deniz).
yedi iklim tr.a.s.t. Eski coğrafyacıların dünyayı ayırdıklan yedi bölge ve kuşak. (bkz. heft iklîm).
yedi kat yer tr.s.t. Eski bir inanışa göre gökler ile yerler yedişer kat olarak yaratılmıştır. Nasıl gökler soğan zarlan gibi içice yedi tabaka ise yeryüzü de tıpkı soğan dilimleri gibi iç içe yedi tabakadan oluşmuştur.
Cân yaşı ger yedi kat yerlere irürdiyise Âhı göğe irüre sûzun ile deli gönül
Kadı Burhaneddîn

yediler tr.i. Kutup* ve üçler*den sonra gelen ve dünyanın manevî idaresinde söz sahibi olan Tanrı erenleridir. Üçler ile dünyânın dörtbir yanında birer tane bulunan erenler "Yediler"i oluşturur. Bunlardan sonra kırklar* gelir.
Aşkî'ye seb'a-i seyyâleyi sun ey sâkî Yediler aşkına ol cür'adan içsin binler
Aşkî (bkz. kutup).
yekaheng (yek-âheng) f.b.i. Beyitleri arasında konu yönünden ilgi bulan manzumelere denir. Genellikle gazel nazım şekli için geçerlidir. Buna kısaca gazeldeki konu bütünlüğüdür" denilebilir, (bkz. gazel).

yekavaz (yek-âvâz) f.b.i. Beyitleri arasında söyleyiş bakımından ilgi bulunan manzumelere denir. Sir şiirin bütün beyitlerinin aynı kuvvette söylenmiş olmasıdır. Daha çok gazelde görülür, (bkz. gazel). (Nef î hakkında) :

Ettikçe kasideye ser-âgâz Tâ âhire dek olur yek-âvâz
Ziya Paşa

yem (yemm) a.i. Deniz. (bkz. deniz).

Olan sefîne-nişîn-i tevekkül ü teslim Garîk-i mevc-be-mevc yem-i avâtıf olur
Nâbî

Yemen (Yemen) a. i. Arap yarımadasının güney-batısında bir yerleşim bölgesidir. Divân şiirinde daha çok Akîk*in Yemen'de bulunuşu ve Süheyl* yıldızı ile birlikte anılır. Eski coğrafyada bir iklîm* ve yerleşim bölgesi olarak da önemli bir yeri vardır.

ı ,

Hâkân-ı Türk ü hân-ı Huten hâkim-i Yemen Râyân-ı Hind ü dâver-i Keşmir ü Kandehâr
Nev'î

Nedir ol reng-i akîki bu Süheylî kadehin Sâkıyâ cevheri yok ise Yemen 'den mi gelir
Sünbülzâde Vehbî

Yesevilik tr.i. İlk büyük Türk tarikatıdır. Ahmed Yesevi tarafından XII. yy. başlarında Türkistan'da kurulmuştur. Buhâra'da Şeyh Yusuf Hemedânî'ye intisab eden Ahmed Yesevî tasavvufî hayatının büyük bölümünü Yesi şehrinde geçirdiği için Yesevî diye anılır. Türbesi buradadır (öl. 1166).

Yesevîlik özellikle Ortaasya'da büyük gelişme gösterdi. Horasan melamîlerinin etkisi altında ilerleyen tarikat İran, Afganistan, Azerbaycan ve Anadolu'da yaygın bir şekilde kendini gösterir. Yesevîlik, daha sonra kurulan Bektaşîlik*, Haydarîlik, Kalenderî-Bâbâîlik, Nakşibendîlik* gibi Türk tarikatlarına etki etmiştir.

yetmiş iki millet tr.a.s.t. Peygamberimizin "Ümmetim benden sonra yetmiş üç fırkaya ayrılacak. Bunların içinde bir bölüğü kurtulur, diğerleri ise cehennemliktir." buyurduğu rivayet edilir. Fırka-i nâciye denilen bu ehl-i sünnet yolu dışında kalanlara "yetmiş iki millet" denilir. Buradaki "millet" sözü aslında "yol" anlamında olup bilinen millet anlamının dışındadır.

Bir kez gönül yıktın ise bu kıldığın namaz değil Yetmiş iki millet dahî elin yüzün yumaz değil
Yunus
Yezit (Yezîd) a.i. Muaviye'nin oğlu ve Emevî devletinin ikinci halîfesidir. Kerbelâ* vak'ası onun zamanında olduğu için özel-
497
likle Maktel-i Hüseyn'lerde adı çok anılır. Alevî-Bektaşîler onun düşmanı olup "Yezîd" kelimesini bir küfür sözü olarak kullanırlar.
yıldız tr.i. Divân şiirinde sitâre, ahter, kevkeb, necm gibi eşanlamlılanyla karşımıza çıkan yıldız, çok zaman parlak şekliyle ele alınır. Uykusuz kişilerin yıldız sayması, güneş gelince kayboluşları, güneşe nispetle küçücük oluşları, burç*lan oluşturmaları, insan üzerine etkileri, her kişinin gökte bir yıldızı oluşu, Arş*tan haber çalmaya gelen Şeytan*ların yıldızlar ile taşlanması, kıyamet koptuğu zaman yıldızların yere döküleceği (bkz. Kur'ân-ı Kerîm, Mürselât/8, Tekvîr/2). vs. hep yıldızlar ile birlikte anılan telakkilerdir. Ancak bunlar içinde en önemli yeri hiç şüphesiz ilm-i nücûm*un doğmasına ve cilt cilt eserler yazılmasına neden olan, yıldızların insan mizacı üzerine etki edişi inancı doldurur. Ayrıca yıldız kümeleri, gezegenlerin yıldız olarak ele alınışı vs. de beyitlerde sık sık geçer. Şâirler yıldızlar ile gözyaşı, göz, çiğ tanesi, çiçek, çakıl vs. arasında benzetmeler kurabilirler. Özellikle çokluk, yuvarlaklık, parlaklık vs. ilişkiler üzerine kurulan bu benzetmelerden en çok kullanılanı yıldızın olmasıdır. Aşık güneş yüzlü sevgilisi için yıldızlar kadar gözyaşı dökmektedir. Nasıl güneş görünür görünmez yıldızlar kaybolursa aşık da sevgilisini görünce ağlamaya son verir.
Yok mudur gökte bizim Muzumuz K'olmadı yeryüzünde boynuzumuz
(Harnâme'den) Şeyhî
Yaraştırmadı dirîğâ bizimle ol kamer kevkeb Anınçün ta seher çeşmim sayar yıldız döker kevkeb
Aşkî
Görünen yıldız değil yer yer delinmiştir felek Gün yüzünün hasretiyle tîr-i âhımdan benim
Necati
(bkz. burç).

yıldızname (yıldız-nâme) tr.f.b.i. Burç*ların insan tabiatı üzerine olan etkilerini anlatan fal kitabı. Yıldıznâme-i Hüseynî adıyla bilinen eser yıldıznâmeler içinde oldukça meşhurdur.
(bkz falname).
Yunus (Yûnus) a.i. İsrailoğullan peygamberlerindendir. Musul dolaylarında bulunan Ninova şehri halkına gönderildi. Onlar ise puta tapmakta devam ettiler. Onlara Allah'ın azabını haber verdiyse de aldırış etmediler. O zaman Yunus öfkelenerek Dicle kenarına indi ve dolmuş bir gemiye kimseden habersiz bindi. Yunus peygamber gemiye Allah'ın izni olmadan bindiği için bir müddet sonra gemi yürümedi. Gemiciler "İçimizde bir suçlu var, kura çekelim, kime çıkarsa onu denize atalım" dediler. Kura üç defa Yunus'a çıktı. Onu denize attılar. Büyük bir balık gelip onu yuttu. Yunus, Allah'ın izni olmadan bulunduğu yeri terkettiği için pişman oldu, af diledi. Balığın karnında kırk gün tevbe etti. Sonunda Allah'ın affetmesi sonucu balık onu sahile çıkarıp bıraktı. Yunus balığın karnından zıkınca bedeninde tek tüyü kalmamış ve çok zayıflamıştı. Allah onu bir kavak ağacı gölgesinde memesi sütlü ceylanlar ile besledi. Bu arada Nînona halkı da pişman olup onu aramaya çıktılar. Yunus Nînova'ya geri dönünce halkı ona inandı. Yunus peygamber hakkında Kur'ân-ı Kerîm'de bir sûre (no: 10) ve 20 kadar âyet vardır (msl. En'âm/86, 87, Saffât/139-148, Enbiyâ/87,88).
Mihnet ile Yunus 'u etti zebûn Nokta gibi kıldı makamını Nün
Yahya Bey
Yusuf (Yûsuf) a.i. İsrailoğullan peygamberlerinden olup Yakûp* peygamberin oğludur. Hayatı ve kıssası Kur'ân-ı Kerîm'de anlatıldığı üzere (Yûsuf/1-104) kısaca şöyledir: Hz.

I I

Ya'Kûb'un onM oğlu var idi. İçlerinde Yûsuf u hepsinden daha çok severdi. Yûsuf bir rü'yâ görüp babasına söyledi. "Gördüm ki, onbir yıldız, güneş ve ay, bana secde ettiler" dedi. Yakûb (A.S.) anladı ki; "onbir yıldız", Yûsuf un onbir kardeşine işarettir ve Cenâb-ı Hak, onu kardeşlerine üstün kılacaktır. "Oğulcuğum! Bu rüyanı kardeşlerine söyleme. Çünkü şeytan insana düşmandır. Kardeşlerine vesvese verip kalplerine kıskançlık düşürebilir. Sonra sana bir hîle yaparlar.

sana peygamberlik ve büyük devlet verecek" dedi ve Yûsuf a sevgisi daha da arttı.
Yûsuf un büyük kardeşleri, onu kıskandılar ve hîle ile onu kıra götürüp bir kuyuya attılar. Babalarına ise "Onu bir kurt yedi" dediler. Sonra geri dönüp "Yûsuf u bir kervana ucuz fiata köle diye sattılar. Yûsuf o zaman onsekiz yaşında idi. Kardeşlerinden korkup sustu ve Allah'a dayanarak kervanla Mısır'a gitti. Burada Mısır'ın mâliye bakam (azîz) tarafından satın alındı.
Yûsuf un eşi emsali olmayan güzelliği, Azîz'in karısı Zelihâ'yı âdeta büyüledi. Zelihâ'nın tekliflerini reddetti. Yine bir gün Zelihâ onun odasına girdi. Yûsuf ondan kaçarken gömleği yırtıldı. Yûsuf dışarı çıkınca azîzi kapı önünde buldu. Zelihâ ise Yûsuf un kendisine saldırdığını söyleyerek onu zindana attırdı. Zindanda iki kölenin gördüğü rüyalar, Yûsuf un yorumladığı gibi çıktı. Nihayet Mısır hükümdarının gördüğü bir rüyayı da doğru tâbir etmesi üzerine, zindandan çıkarılarak mâliye bakanlığına getirildi.
Zelihâ, bir hükümdarın kızı ve güzellerin güzeli idi. Kocası ölünce bütün servetini Yûsuf tan haber verenlere bağışladı. Yıllarca yalnız kaldı, Yûsuf u düşündü. Bu arada Hz. Yûsuf, Mısır'da tarımı geliştirdi ve yedi sene içinde pek çok zahîre
5fK)
biriktirdi. Daha zonra hükümdarın gördüğü rüyadaki kıtlık ve pahalılık seneleri geldi, yedi yıl sürdü. Bu kıtlık seneleri içinde Hz. Yûsuf zahireyi adaletli bir şekilde mevcut nüfusa göre tevzi ederdi.
Bu kıtlık yıllarında Yûsuf un kardeşleri de Kenan ilinden kalkıp zahîre almak için Mısır'a gelirler. Yûsuf bir oyunla, öteki kardeşleri Bünyamin*i de zahîre almak için getirmelerini sağladı ve hükümdarın tasım onun yüküne saklayarak hırsızlık suçuyla onu alıkoydu.
Hz. Yakûb, Yûsuf un yerine koyup muhabbetle bağrına bastığı Bünyamin'in de alıkonulduğunu duyunca üzüntü ile ağlamaktan gözlerine ak düştü.
Yûsuf kayıp olalı yirmibir yıl olmuştu. O vakitten beri ondan bir haber alınmadığı için kardeşleri onun sağlığından ümitlerini kesmişlerdi. Yakûb (A.S.) ise Yûsuf un küçüklükte görüp de kendisine söylemiş olduğu rüyaya nazaran onun, huzurunda kardeşleri secdeye varmadan vefat etmeyeceğini biliyor, dönüşünü büyük bir

sabırla bekliyordu. Buna binâen oğullarını, Yûsuf ve Bünyamin'i arayıp bulmaları için Mısır'a gönderdi. Kıssanın bundan sonrası; Yûsuf un kardeşlerine kendisini tanıtması, babasına onlar vasıtasıyla gönderdiği gömleği gözlerine sürmesiyle gözlerinin açılması ve bütün aile efradını yanına alarak Mısır'da yerleşmeleriyle sona erer. Bu arada Yûsuf da Zelihâ'ya acımış ve onu nikâh ile almıştır. Allah Zelihâ'ya eski güzelliğini vermiş ve Yûsuf tan Efrâyim ve Menşâ adında iki oğlu ile Rahme adında bir kızı olmuştur.

Yûsuf kıssası Kur'ân-ı Kerîm'in en güzel kıssası olup, "Ahsenü'l-Kassas*" olarak vasıflandırılır.

Divân şiirinde adı en çok anılan peygamberlerden biri Yûsuf tur. Harikulade güzelliği ile çok zaman sevgili ona ben-

zetilir, hatta sevgili Yûsuf-ı sânî (ikinci Yusuf) olarak nitelenir. Ay ile güneşin ona secde etmeleri, kuyuya atılması, terazi ile tartılıp ağırlığınca altın karşılığı satılması, Züleyhâ ile olan maceraları, zindana atılması,güzel rüya tabir etmesi, Yakûb'dan ayn oluşu, köle iken Mısır'a Sultân oluşu vs. kıssalar nedeniyle birçok beytin konusunu oluşturur. Bunun en büyük âmili hiç şüphesiz Yûsuf u Zelihâ* mesnevileridir. Mâ-h-ı Ken'ân diye nitelenen odur. Lakabı ise Sinan'dır.

Senâhanın olurdu Mâh-ı Kenan tal'atın görse Sana Yûsuf diyeydi iller ana Yûsuf-ı Sânî

Bakî

Yine hemcinsi bilir birbirinin mikdânn Yûsuf'un hüsn-i peder-sûzunu ihvandan sor

İzzet Molla

Gülün pirâhen-i Yûsuf gibi damanı çak olmuş Nesîm-i perdedâr kıldı meğer mekr-i Zelîhâ 'yi

Bakî

Dostum Mısr-ı cefâsında olan a 'daya Yûsuf'un doğruluğu âhir-i kâr oldu Sinan

Yahya Bey

Yûsuf-ı Mısr ile sen da 'va-yı hüsn et ey sanem Edeyin hüzn içre ben Ya 'kûb-ı Ken 'ân ile bahs

Aşkî

Gel gel ey Yusuf-ı gül-çehre yaşumla elde Nice bir kejf-i terâzû gibi dirhem tutayın

Aşkî

(bkz. Yûsuf u Zelihâ, Zelihâ, çâh, Yâkûb,

502
Yusufuzeliha (Yûsuf u Zelîhâ) a.f.i.g. Doğu edebiyatlarında, konusunu Kur'ân'dan alan klasik aşk mesnevisi.
Dünyanın en güzel inşam olarak bilinen Yûsuf peygamberin kıssasını anlatan Yûsuf u Züleyhâ (Yûsuf u Zelîhâ) mesnevisi, Kur'ân'da 111 âyet hâlinde anlatılan (Yûsuf suresi; nr. 12) kıssanın aşk ağırlıklı olarak edebiyata yansımış şeklidir. Konu kısaca şöyledir :
Yusuf çocukken rüyasında 11 yıldız ile güneş ve ayı kendisine secde ederken görür. Yusuf un babası Yakup peygamber bu rüyayı, diğer kardeşlerine söylememesini tenbih eder. Yusuf un hepsi erkek olan 11 üvey kardeşi ile Bünyamin adh bir öz kardeşi vardır. Üvey kardeşleri, babalarının Yusuf a daha fazla ilgi göstermesini kıskanarak ona kötülük etmeyi planlarlar. Onu gezinti bahanesiyle götürüp bir kuyuya atarlar. Sonra da babalarına, Yûsuf u kurt yedi, diye kanlı gömleğini gösterirler. Yakûp inanmamıştır. Nitekim oğlunun hasretine yıllarca ağlamaktan gözleri kör olur. Yûsuf kör kuyuda beklerken bir kervan gelir. Kervanın sakası (sucu) su almak için kovasını kuyuya salar. Yûsuf kova ile birlikte çıkar. Yûsuf u uzaktan izleyen kardeşleri, onu değersiz birkaç dirhem karşılığında kervana satarlar. Kervan Mısır'a gitmektedir. Kervandakiler Mısır'da Yusufu ağırlığınca altın karşılığında Mısır azîzine verirler. Yıllar geçer, Yûsuf delikanlı olur. Bu arada güzelliği dört bir yana yayılır ve Mısır azizinin sureta hanımı olan Zelihâ ona aşık olur. Ancak Yusuf bu yasak aşka yanaşmamaktadır. Zelihâ'nın aşkı Mısırlılarca duyulur. Zelihâ seçkin kadınlara bir davet verip onlar meyve yemekteyken Yûsuf u çağırtır. Kadınlar Yûsuf un güzelliğini görünce kendilerini unutup ellerini keserler. Yine bir gün Zelihâ onu kendi odasına çağırtır. Yûsuf onun niyetini anlayınca kaçmaya başlar. Zelihâ da arkasından koşar.
503
Kapıdan çıkınca veziri karşılarında bulurlar. Zelihâ o zaman Yûsuf a iftira edip kendisine saldırdığını söyler. Vezir de Yûsuf u zindana attırır. Yusuf yedi yıl zindanda kalır. Zindanda Allah ona rüya yorumlama ilmini bağışlar. Mısır hükümdarı bir gün rüya görür. Rüyasında yedi semiz ineği, yedi cılız inek yemekte; yedi yeşil başak da yedi kuru başak tarafından sarılmaktadır. Bu rü

bir biçimde yalnızca Yûsuf yorumlar ve yedi yıl bereketten sonra yedi yıl kıtlık olacağım söyler. Hükümdar onu çağırtıp kendisine maliye danışmanı yapar. Bu arada Yûsuf un suçsuzluğu da anlaşılmıştır. Zelihâ bir türlü onu unutamamaktadır. Kocası da ölmüştür. Nihayet yedi bolluk yılından sonra kıtlık yıllan gelir. Zelihâ bütün varını Yûsuf tan haber getirenlere dağıtıp fakir düşer. Herkes zor günler yaşamakta, ülkede kuraklık hüküm sürmektedir. Yûsuf ise bollukta geçen yedi yıl boyunca biriktirilen zahireyi adaletli bir şekilde halka dağıtmaktadır. Kıtlık Ken'ân (Filistin) diyarında da etkili olmaktadır. Yûsuf un kardeşleri yiyecek almak üzere Mısır'a gelirler. Yûsuf görür görmez onları tanırsa da belli etmez. Onlara iyi davranıp yiyecek verir ve ikinci seferde baba bir kardeşlerini de getirmelerini söyler. Onlar da Yakûp'tan Bünyamin'i zorla alıp getirirler. Yakûp ise hâlâ Yûsuf un hasreti ile yanmakta ve Bünyamin'i de kaybetmekten korkmaktadır. Bünyamin gelince Yûsuf bir hile ile onu yanında alıkoyar. Kardeşlerine de kendi gömleğini verir ve bu gömleği babalarına sunmalarını söyler. Yakûb Yûsuf un kokusunu duyar ve gömlek gelince gözlerine sürer. Gözleri açılır. Sonra hanımı ve çocuklarını alıp Mısır'a gider. Oraya varırca Yûsuf un huzuruna çıkarlar. Kardeşleri yere eğilip onu selamlarlar. Yûsuf da kendi kimliğini açıklar. Böylece çocukken gördüğü rüyası gerçekleşmiş olur.

Yûsuf bir gün şehri gezmeye çıkınca yaşlanmış olan Zelihâ onu görür. Yûsuf önce onu tanımazsa da bir dileğini ye-

rine getirmeye söz verir. Zelihâ kendisinin eski güzelliğine kavuşması için Yûsuf tan duâ etmesini ister. O da duâ eder. Zelihâ eski güzelliğine kavuşur ve Yûsuf un dinini kabul eder. İkisi evlenirler ve uzun yıllar mutlu yaşarlar.

Yûsuf u Zelihâ mesnevileri genelde şu üç tem üzerinde kurulur. 1. Yûsuf un kardeşlerinin ona karşı hasetleri ve sonuçta Yûsuf un başına gelenler. 2. Süleyhâ'nın tek taraflı beşerî aşkı, ayrılık ve özlemi. 3. Allah'a tevekkül, sevgi ve Allah korkusu. Bunlardan başka Yakûb'un sabrı, inanç sahibi kişiler ile diğerleri arasındaki farklar, Yûsuf un güzelliği, İlahî aşk, beşerî duygular ve toplum halatı gibi konular da Yûsuf u Zelihâ mesnevilerinin başlıca konularındandır.

En eski dinî hikâyelerden biri olan Yûsuf u Zelihâ kıssası, kaynağım ta Tavrat'tan alarak çeşitli renkler altında zamanımıza dek gelmiştir. Kur'ân'da Ahsenü'l-Kasas* (Kıssaların en güzeli) adıyla anılan bu kıssa en eski ve hiç eskimeyen bir roman olarak nitelenir. Kıssa büün tefsir kitaplarında geniş şekilde yer edinmektedir. Edebî çehreye büründüğü zaman lirizmin doruğuna erişen bu hikâyeyi İslâm edebiyatlarında mesnevi biçimiyle ilk defa Firdevsî (öl. 1020) yazmıştır. Şehnâme*nin ateşperest İran'a ait olduğu eleştirilerine cevap olmak üzere yazılan bu eserden sonra uzun bir zaman Yûsuf u Zelihâ mesnevisi yazan çıkmamıştır. Daha sonra Mahmud adlı biri tarafından Kınm Türkçesi ile bir Yûsuf ile Zelihâ mesnevisi yazılmıştır (tıpkıbasım, İstanbul, 1960).
İran edebiyatında birçok hamse sahibi şâir Yûsuf u Zelihâ kıssasını işlemişlerdir. Bunlar içinde en önemli eser hiç şüphesiz Camî'nin (öl. 1492) Yûsuf u Zelihâ'sıdır. (bs. Paris, 1927).
Türk edebiyatında Yûsuf u Zelihâ yazan şairlerini Agâh S. Levend şöyle sıralar (bk. TDAY, Belleten 1967, Ankara,
505
j! j ı
1 "
!' i
I
1968, s. 98 vd; TET, c. I., s. 128 vd.) : Şeyyad Hamza (XIH. yy.), tipkıbasım, Ankara, 1946), Haliloğlu Ali (XIV. yy. -Mahmud'un Kınm Türkçesiyle yazdığı eserin çevirisi-), Suli Fakîh (XIV. yy.) Erzurumlu Darîr (XIV. yy.) -Azeri lehçesiyle-), Ahmedî (öl. 1412), Şeyhoğlu Mustafa (XV. yy.), Kırımlı Abdülmecid (XV. yy. -Mûnisü'l-Uşşâk adıyla ve Kırım Türkçesiyle-), Dûr Big (XV. yy. -Çağatayca-), Ha-taî (XV. yy. -Şah İsmail değil-) Çakerî Sinan Çelebi (XV. yy.), Behiştî Ahmed Sinan (XV. yy.), Kemalpaşazâde (öl. 1553), Hamidî (yazılışı : 1516 -Çağatayca-), Celilî (XVI. yy.), Likaî (XVI. yy.), Nimetullah (XVI. yy.), Taşlıcalı Yahya (öl. 1582 -transkripsiyonlu ilmî bs. İstanbul, 1979), Halîfe (öl. 1572), Kâmî Mehmed (öl. 1545), Ziyaî Yusuf Çelebi (öl. 1543), Şikarî (öl. 1584), Manastırlı Kadı Sinan (XVI. yy.), Gubarî Abdurrahman (öl. 1566), Havaî Mustafa (öl. 1608) Zihni Abdüddelîl (öl. 1622), Rif atî Abdülhay (öl. 1669), Havaî Abdurrahman (öl. 1710), Köprülüzâde Esad Paşa (öl. 1726), Ahmed Mürşidi (öl. 1760),

(yazılışı : 1761), Süleyman Tevfîk Bey (XIX. yy.), Mehmed İzzet Paşa (öl. 1911, -bir forması basılmıştır-).
Türk edebiyatında en ünlü Yûsuf u Zelihâ mesnevisi Hamdullah Hamdî'ye (öl. 1503) aittir. 6241 beyitlik bir mesnevi olan bu eser Türk edebiyatında lirizmin doruk noktalarından biri sayılır (inceleme ve seçmeler ile bs. Ankara, 1986).
yüz tr.i. (bkz. didâr).
Çü gördüm nâz ile ol mâh-rûyu Dedim budur cihanın yüzü suyu
Yahya Bey
zaferan (zacferân) a.i. Safran. Eski tıpta çok kullanılan açık sarı bir eczadır. Kalbe kuvvet verir, rengi güzelleştirir, idrarı çoğaltır, şehveti düşürür, damarları açarmış. Divân şiirinde rengi dolayısıyla çok anılır.
Za 'ferânın yüzümün göynüklü âhımdır satan Lâkin ol gül-çehre almaz âh u vâhımdan benim
Necati
zağ (zâğ) f.i. Karga, gurâb. Divân şiirinde, karga ile rakîb* arasında bir ilgi kurulur. Bu durumda sevgili bülbül, aşık ise Hümâ olur. Karganın rengi siyah olduğu için geceye benzer. Ancak yine de kargaya karşı şâirlerin tutumu olumsuzdur.
Adû-yı zâğ elinden bir tezerv-i şîvekâr aldım Dahî ben şâhbâz-ı aşk olaldan bir şikâr aldım
Zatî
Dediler Zatî'ye birkaç gammaz Bâki-i zâğ uğurlar sözünü Dedi ol bülbül-i gülzâr-ı sühan Besle kargayı çıkarsın gözünü
Nefî
506
507

zahir (zahir) a.i. Dış görünüş. Tasavvufta batın*m zıddı olarak bilinir, (bkz. bâtın).
Gıllu gışdan pâkdir âyine-i safî gibi Zahirinden bâtını derya gibi peyda imiş
Yahya Bey zahm (zahm) f.i. Yara. (bkz. yara).
Süzme çeşmin gelmesin müjgân müjgân üstüne Urma zahm-ı sineye peykân peykân üstüne
Râsih
zahit (zâhid) a.s. Kaba sofu, zahit. Allah'ın buyruklarını yerine getirmekle birlikte, ş

şeylerden de kaçınan kişi. Bunlar dini konularda anlayışı kıt, her işin ancak dış kabuğunda kalabilen, derinlere inmesini beceremeyen, ilim ve imanı dış görünüşüyle anlayan, bunu da ısrarla başkalarına anlatan ve durmadan öğütler verip topluma düzen verdiklerini sanan kişiler olarak ele alınır. Daracık dünya görüşü içine sıkışıp kalmışlardır. Kara kaplı kitaba bağlıdırlar, hayatın acemisi-dirler. Bu bakımdan çok zaman gülünç duruma düşerler. İmandan hiçbir zaman hakîkata ulaşamamışlardır ve samimiyetleri yoktur. Şâirler daima zahidin karşısında aşıkı görürler. Zâhidde olanlar aşıkta yoktur. Bu bakımdan geçimsizdirler. Zâhid aşkı inkar ettiği için bu duruma düşmüştür. Tek emelleri cennete kavuşmaktır. Güzellikleri göremezler. Başkalarını sıkar, ızdırap verirler. Bu bakımdan alaya alınırlar. Riyakârdırlar. Ellerinden ve dillerinden tesbîh* eksik olmaz. Zâhid bu bürûdetle eğer dûzaha girsen Bir lü 'le dühân yakmağa âteş bulamazsın
Perhiz öğredir bana zâhid kişilenir Miskin gam-ı nigârı ne bilsin yenir sanır
Sırrî
Esîr-i dâne-i zerk oldu zâhid-i kallâş Elinde dâm-ı riyadır çevirdiği tesbîh
Hüccetle senindir biliriz savmaa zâhid Fermân-ı şeh-i aşk ile meyhane bizimdir
Zahidi hasret-i mey şöyle zaîf eyledi kim Elde tesbîh asası salavât ile yürür
Nefî
Nâbî
Necâtî
Lâ-edrî
zahriye (zahriye) a.i. Bir kağıdın arka tarafı yahut boş olan yan kısımları ile buralara yazılan yazı. Elyazması* eserlerde birinci sayfa veya cilt kapağının iç kısmına da zahriye denilir, (bkz. elyazması).
Zal (Zâl) f.i. Rüstem*in babasının adıdır. Kelime, "ihtiyar ve ak sakallı" anlamlarına gelir. Zâl doğduğu zaman saçı, kaşı, kirpikleri bembeyaz olduğu için bu adla anılır. Babası Sam, onun bu şekilde doğuşunu uğursuz sayarak götürüp Elburz dağına atmış. Zâl orada Sîmurg*-ı Anka tarafından beslenmiş. "Destan" veya "Zer" lakaplarıyla anılır, (bkz. Rüstem).
Bu da Evren gibi pertâb-ı bülend etse olur Rakîbi Zâl-i Zer ü kendisi güya Anka

Nefî
Sensin ol dâver k 'olur bezminde dâim müctemi'
Kahraman'in tığı Sâm'ın gürzü Zâl'in hançeri
Nedîm
zat (zât) a.i. Zât, sıfatları olan varlıktır. Sıfat, zâttan zahir olan çeşitli şeylerdir. Meselâ yazı yazmak, oturmak, konuşmak sıfatlardır. Bu sıfatları meydana getiren ise zâttır. Tanrı'nm
509
Zât'ı düşünülemez. Ancak sıfatlarının eser ve hükümleri görülür, düşünülür. O, ebedî ve ezelî dirilik, gücü yetiş, her şeyi biliş, eşi-benzeri olmayış vs. sıfatlarıyla bilinir.
Ey ruh-ı pâkinde lyân nûr-ı zât Sinesi âyîne-i vech-i sıfat
Şeyh Galib zaviye (zaviye) a.i. Küçük tekke. (bkz. tekke ve dergâh).
zayiçe (zâyiçe) f.i. Zâyirçe, Astroloji, yıldızların belli zamanlardaki yerlerini bildirir cetvel ve bu cetveli hazırlama ilmi. Takvimler bu suretle yapılır. Ancak eskiler yıldızların durum ve konumlarından istikbâle ait haberler çıkarmaya çalışmışlar ve böylece zâyiçe bir çeşit falcılık olmuştur. Zâyiçe, daire şeklinde bir karton olup, üzerinde otuzar derecelik oniki eşit parça vardır. Bu oniki parçanın herbiri bir burc*u gösterir. Daha sonra zâyiçenin değişik şekilleri yapılmıştır (msl. zâ-yiçe-i sebtî). Eskiden çok yaygın olan bir ilim imiş. İnsanların, hastalıklara zâyiçe vasıtasıyla çare aradıkları dönemler dahî olmuştur. Sorulan soru içindeki harflerden yola çıkarak, cevabı bulma yöntemlerini araştıran bâtıl bir ilim dalına da zîç ve zâyiçe denir. Bunların elle tutulur bir yanı yoktur.
Kaçan konuşanı ol mâh ile deyû Elimde zîç ü usturlâb her dem
Kadı Burhaneddîn
Hep nokta-i hatâ dolu zâyirçe-i emel Ayâ bu kec hesâb nedendir neden neden
Esrar Dede
Zebur (Zebur) a.i. Davud* peygambere indirilen kutsal kitap. Dört büyük kitaptan biridir. Buna Mezamir de denilir. Bu kitapta kutsal emirler yerine ilahî* ve neşîdeler yer alır. Davud

peygamber güzel sesiyle bu neşîdeleri okuyunca herkes imana gelirmiş. Zebur sonradan bozulmuş, insanlar tarafından değiştirilmiştir. İçinde toplam 150 mezmur vardır. İlk mezmur şöyle başlar : "Ne mutlu o adam ki kötülerin öğüdü ile yürümez." Son mezmur ise şu cümleyle biter : "Bütün nefes alanlar Allah'a hamdetsin, Allah'a hamdedin?"
Divân şiirinde Hz. Duvûd ile birlikte ve onu güzel sesiyle okuması dolayısıyla Zebur'dan bahsedilir. Bazan şâirin kendi şiirini okuması da bu özelliklerle ele alınır.
Ahmed edelden Zebûr-ı aşkını canına nakş Nağme-i Dâvûd ile âğâzını dem-sâz eder
Ahmed Paşa
(bkz. Davûd).
zehir (zehr) f.i. Zehir, ağu. Divân şiirinde daha çok şeker, tatlı, tiryak, şerbet ve yılan ile birlikte kullanılır. Aşıkın gamı, sabrı, çektiği acılar ve kahırlar için birer benzetilen olur.
Ben veda eylerken oldu zehr-i katilden beter Buse vermekte dehân-ı şekker-efşânın senin
Ahmad Paşa
Dostu ger kim zehr-i mâr içse olur âb-ı hayât Hasmı su içse döner elbette zehr-i mâra su
Fuzulî
zekan (zekân) a.i. Çene. Divân şiirinde çene, zekân, zenahdân ve enek adlan altında anılır ve çok zaman ortasındaki çukurluk sözkonusu edilerek kuyu veya zindana benzetilir. Böylece aşıkın gönlü âdeta bir suçlu gibi kuyu veya zindana düşer. Bu durumda sevgilinin saçları da zincir ve bağ olup onu bağlar. İster gönüllü, isterse zorla; bu zindana düşen gönül, halinden memnun sayılır.
511
Eğer çene çukuru çâh-ı Bâbil* olursa saç veya ben de burada asılı duran Hârût* olur. Çenenin bazan da Hz. Yûsuf* ile birlikte anıldığı olur. Cân Yûsuf u, Zelihâ* denen sevgilinin Mısır* gibi güzelliği karşısında kuyuya veya zindana düşmüş olur. Yine çene, etrafındaki ayva tüyleri ile âdeta üzeri yeşillikle örtülmüş bir bostan kuyusunu andırır. Bu kuyu yer yer soğuk sulu bir pınar yerine de geçer.
Kuyu veya zindan imajı dışında çenenin yer yer elma, şeftali, turunç ve top olarak da ele alındığı olur. Bu tür benzetmelerde ana özellik ve benzetme

yuvarlaklığıdır. Çene çukuru top, (gûy*) olunca saç da çevgân* olur ve gönül çocuğu bunlarla oyalanır. Çene meyve olunca da saç bir bahçıvan kılığına bürünür.
Gönül hararet ile cân atar zenahdâna Nitekî germ-i hoş-âb-ı bunara saklarlar
Sîb ü bîh arzeder oldu yine yârana zekân Göreli cümbüş-i uşşâkını mestâne zekân
Aşkî
Celâli
Hattı yazmış dilberin çâh-ı zenahdânında kim Bu hezârân Yûsuf-ı Mislilerin zindanıdır
Ahmed Paşa
zekat (zekât) a.i. İslâm'ın beş şartından biri olup malî ibâdet lerdendir. Zenginlerin, seneden seneye mallarının kırkta birini fakirlere vermeleridir. Zekât, malın temizlenmesi demektir. Zekât veren kişinin malına bereket erişir. Zekâtı veren kişiye ayrıca âhirette sevap yazılır.
Sadaka-i fıtır, insanın gözünün başının zekâtıdır. Bir malın zekâtının verilmesi için o malın aslî ihtiyaç dışında kalması

ve üzerinden bir tam yıl geçmiş olması gerekir. Zekât fakirlere verilir. Kuruluşlara zekât verilmez. Ayrıca haram olacak şeylerden zekât verilmez.
Pelâs-pâre-i rindî be-duş kâse be-kef Zekât-ı mey verilir bir diyara dek gideriz
Nailî
Zekeriya (Zekeriyyâ) a.i. İsrailoğullan peygamberlerinden-dir. Süleyman* peygamberin neslindendir. Beyt-i Mukaddes'te Tevrat'ı yazan ve kurbân kesen odur. Meryem*in dayısıdır. Meryem onun himayesinde büyümüştür. Çok ihtiyar yaşında iken oğlu Yahya* dünyaya geldi. Şehîd edilişi hakkında iki rivayet vardır. Birincisi yahûdilerin Hz. İsâ*nın babasız doğması üzerine onunla Meryem hakkında çıkardıkları dedikodudur. İkincisi ise Yahyâ*nın öldürülme fermanı çıkınca ona yardım etmesidir. Rivayete göre düşmanlarından kaçıp Beyt-i Mukaddes'te bir kavak ağacının içine gizlenmiş. Ancak eteği dışta kalmış. Şeytân da bunu yahûdilere gösterince onlar da kavak ağacıyla birlikte onu testereyle kesmişler. Bu sırada Zekeriyyâ 100 yaşında imiş. Kur'ân-ı Kerîm'de onun hakkında 20 kadar âyet vardır (msl. Âl-i

İmrân/18, 19, 25, 41, 57, En'âm/85, Meryem 2-10, Enbiyâ/89).
Zeliha (Zelîhâ) a.i. Kelime Züleyhâ şeklinde de okunabilir. Yûsuf* peygamber ile aralarında çeşitli olaylar geçen ve sonunda onun eşi olan kadın. Yûsuf u Zelihâ* hikâyesinin kadın kahramanı.. Zelihâ, Mağrib melîkesi idi. Mısır azîzi ile evlenmiş ancak Hz. Yûsuf ile evleninceye kadar eline erkek eli dokunmamıştır. Daha evlenmeden Yûsuf u rüyasında görüp aşık olmuştur. Yûsuf ile karşılaşınca gömleğini yırtmış, sonra da onu zindana attırmıştır. Edebiyatta çok zaman Yûsuf, Mısır vs. kelimelerle tenasüp içinde anılır.
513
M I
Gülün pîrâhen-i Yûsuf gibi damanı çâk olmuş Nesîm-i perdedâr kıldı meğer mekr-i Zelîhâ'yı
Bakî
Yüz sürer dâmânına bir gün Züleyhâ-yı ümîd Sen hemân ey Yûsuf-ı Mısr-ı melâhat ağır ol
Lâ-edrî
(bkz. Yûsuf, Yûsuf u Zelihâ). zemin (zemîn) f.i. Yer, yeryüzü, (bkz. dünya).
Meğer kilk-i sebük-cevlânın olmuş germ-rev Gâlib Zemîn âteş zaman âteş bütün nakş u nigâr âteş
Şeyh Galib
Zemzem (Zemzem) a.i. Mekke'de bulunan bir kuyu ve bu kuyudan çıkan suya verilen ad. Hz. İbrahim*, Hacer ile evlendikten ve İsmail* doğduktan sonra diğer haramı Sâre'den onları korumak için Şam'dan çıkıp Mekke'ye geldi. Hacer ile İsmail'i, içi hurma dolu meşin bir dağarcık ve içi su dolu bir kırba ile buraya bıraktı. O dönemde burada hiç hayat ve insan yoktu. Hacer İsmail'i emziriyor ve kendisi kırbadaki suyu içiyordu. Nihayet su bitti. Hem Hacer, hem de çocuğu çok susamışlardı. Çocuk susuzluktan çırpınmaya başladı. Hacer ise Safa* tepesine koştu. Orada su bulamayınca Merve* tepesine koştu. Tam yedi kez bu geliş gidişi tamamladı. Hacıların sa'y etmeleri bu olayın hatırasınadır. Nihayet Merve üzerine son çıkışında çocuğun bulunduğu yerde bir melek gördü. Bu melek Cebrâîl idi ve kanadıyla yeri kazıyordu. Nihayet su göründü. Bu suyun çocuğun topuk vuruşlarıyla ortaya çıktığı da rivayet edilir.Hacer bir yandan suyun etrafını kum ile çeviriyor, bir yandan da kırbasını dolduruyordu.

Su ise avuç avuç alındıkça kaynıyordu. İşte Zemzem suyu bu sudur. Kuyunun
514
daha sonra köreldiği ve Abdülmuttalib tarafından temizletilerek kullanılır hale getirildiğine dâir de bir rivayet vardır. İslâm öncesi ve sonrasında kutsal sayılan bu suyu hacılar kendi memleketlerine en değerli hediye olarak götürürler.
Merve vü Safa vü Zemzem 'den edin nûr-ı safa Zemzemeyle hacılar olmuş durur na 're-zenân
Yahya Bey
Hâlün Hacerü 'l-Esved ü bana eşiğindir makam i Ey bâ-safâ yârim benim gözüm gibi Zemzem kanı ?
Kadı Burhaneddîn
P< Bir nazar kılgıl Nesîmî hâline kim derd ile Sözleri feryâd u nâliş gözleri Zemzem 'dürür
"'
Nesimî
(bkz. Bevvâl-i çeh-i zemzem, İsmail, İbrahim, Safa, Merve). zenahdan (zenahdân) f.i. Çene, zekân. (bkz. zekan). zencir (zencîr) f.i. Zincir, (bkz. zincir).
Boynuna her kim kemend-i zülfüni zencîr eder Kayd-ı gamdan kurtulur gayet iyi tedbîr eder
Hisâlî
zencirek (zencirek) f.i. Küçük zincir. Elyazması* kitapların sayfa kenarlan, cilt kapak kenarlan ile levha yazıların kenanna süs olarak yapılan zincirleme halkalara verilen ad, geçme zincir motifi.
Zengibar (Zengbâr) f.i. Siyahiler memleketi, zencilerin bol olduğu yer. Sudan ülkesi. Divân şiirinin coğrafyası içinde Rûm* (Anadolu) ile tezat sanatı içinde verilir.
Âhir hicâb-ı Şam'a girip lucbetân-ı Rûm Tuttu cihanı ma 'raka-i cünd-i Zengibar
Nev'î
515
ü
Zerdüşt (Zerdüşt) f.i. Mecusî dininin kurucusu olan Zaratustra. M.Ö. V. yy.da Dârâ zamanında yaşamıştır. Başka bir rivayete göre ise Musâ*dan bir yıl evvel yaşamıştır. Hayır, fezy ve temizlik timsâli olan güneşe ve ateşe tapılan bu dinin sâlik-lerine mecusî denir. Zerdüşte göre yaratıcı güç, hayır ve şer olarak tecellî eder. Bunlara İzid ve Ehrimen* denilir. Sonuçtüa şer iflâs edeceği için her kişi hayır işlemeli

Gatha denilen özdeyişleri Zend adında bir kitapta toplanmış olup daha sonra bu kitaba Avesta adlı tefsir yazılarak Zend-avesta meydana gelmiştir. Şehname* Zendavesta'dan çok etkilenmiştir. İzid denilen Ahura-Mazda bu inançta âdeta tanrı durumundadır. Ehrimen ise şeytanı temsil eder.

zerefşan (zer-efşân) f.b.i. Eski süslemecilikte kitaplara has bir çeşit tezyinattır. Varak altının elek üzerinden yumurta akı sürülmüş bir zemîne püskürtülmesidir. Yani toz haline getirilen altının sayfa üzerine serpilmesidir. Elyazması* kitaplarda çok rastlanan bir süsleme çeşididir.

Beyâz-ı sun'-ı Hak'tan nüh varaktır hey'et-i eflâk Zer-efşândır hüveydâ saflta-i nîlîde kevkebler

Râgıb Paşa

zeval (zeval) a.i. Güneşin tam tepede bulunma hâli. Namaz vakitlerinin bilinmesi için önemlidir. Eski coğrafyacılar ve muvakkitler, irtifa âleti denilen yarım küre şeklindeki tahta üzerinde bulunan dereceler ile güneşin yerini tayin edebilirlerdi. Zeval vaktinde güneş baş ucunda olduğundan gölge dik düşer. Bu andan itibaren gölge uzamaya ve güneş batmaya yüz tutar.

Sararıp havf-ı zeval ile hilâle döndün Dâima pençe-i hursîd gibi titrer elin

Yahya Bey

zıhgir (zıh-gîr) f.b.i. Okçuların parmaklarına taktıkları yüzük, şast. (bkz. şast).

Simden yoksa ki engüştüne zıhgir takıp Pehlevân-ı felek eyler heves-i tîr ü keman

Enderunlu Fâzıl

zihaf (zihaf) a.i. Aslından uzak tutmak. İmâle*nin tersidir. Uzun okunması gereken bir heceyi aruz kalıbı gereği kısa okumaya zihaf denir. Edebiyatta zihafa, imâle kadar sık rastlanmaz. Ünlü harfler için sözkonusu olan zihaf da yine bir aruz kusuru sayılır. Türkçenin kısa heceye meyilli bir dil oluşu aruzda Arapça ve Farsça asıllı kelimelerin ünlülerinin de kısalmasına sebep olmuştur.

Bir misafir gibiyiz dünyada biz

A. Ay mutlu

Bu dizedeki dünyâ kelimesindeki "â" ünlüsünün uzun okunması gerekirken kısa okunduğuna şahit olmaktayız. Bu bir zihaftır. Yine mevlîdde geçen,

Bir aceb nûr kim güneş pervanesi

dizesindeki "nûr" kelimesinin birbuçuk hece okunması gerekirken kalıba uydurulabilmek için "nur" şeklinde okunması da bir zihaftır.
Zihaf uyguladığımız hecenin üstüne (+) işareti koyarak zihaf yapmış olduğumuzu anlatmış oluruz. Zihaf aslında bir aruz kusurudur.
Zıllullah (Zıllu'llâh) a.i.t. Yeryüzünde Allah'ın gölgesi olan kişi, halîfe, sultân. Bu düşünce "Pâdişâh, yeryüzünde Allah'ın gölgesidir, her zulüm gören ona sığınır" mealindeki hadîs-i şerife dayanır. Bu nedenle halîfe padişahlar için, Zıll-i Hak,
517
Zıll-i Yezdan vs. sıfatlar kullanılır. Özellikle pâdişâh med-hinde olan kasidelerde çok kullanılır ve bir yandan onu överken, bir yandan da görevi hatırlatılmış olur.
Zıll-i Yezdan hazret-i sultân Süleyman şâh kim Taht eyvân-ı sîpihr oldu ana efser güneş
Hayâli (bkz. saye, pedişâh).
zikir (zikr) a.i. Tasavvufta dervişler tarafından Allah'ın belli adlarının muayyen sayıda tekrarına denir. Zikir kelimeleri ve esmaları genellikle şunlardır. "Lâilâhe illa'llâh, Allah, Hû, Hayy, Hakk, Kayyûm". Zikir iki çeşittir : Zikr-i hafî (gizli zikir), gönülden yapılan zikirdir. Zikr-i celi (açık zikir) ise dervişlerin yüksek sesle ve bir ağızdan yaptıkları zikirdir, (bkz. tarikat).
Sûjî semâ 'a gir yine şems-i cihan gibi Zikr eyle Hakk'ı döne döne âsumân gibi
Yahya Bey
zincir (zincir) f.i. Zincir. Divân şiirinde aşıkın çektiği gam ile sevgilinin saçı zincire benzetilir. Gam, uzun olduğu ve sonu gelmediği için; zülüf ve saç ise, şekil ve örgü nedeniyle zinciri andırır. Bu zincir yerine göre aşıkı bağlar, zindana atar veya asıp idam eder.
Zülfü zincirinde dil dîvânedir şol dilberin Tolaşıp bâd-ı sabâ zülfüne şeydâlanmasın
Ahmed Paşa
Âzâd iken kul oldu dil-i mübtelâyı gör Zincîr-i zülf-i dilbere düşdü belâyı gör
Hisâlî
518
Zinnureyn (Zi'n-Nûreyn) a.i. İki nur sahibi. Sırasıyla Peygamberimizin iki kızı ile evlendiği için Hz. Osman*a bu ad verilmiştir, (bkz. Osman).

Biri de câmi-i Kur'ân-ı Mübîn Zinnureyn Menba-ı hilm ü haya Hazret-i Osman-ı halım
Nazîm
ziyade (ziyâde) a.i. Artık, fazla. Müstezâd* nazım şeklinin kısa dizelerine verilen ad. (bkz. müstezâd).
zulmet (zulmet) a.i. Karanlık. Çoğulu zulumâttır. Âb-ı hayât*ın içinde bulunduğu 3 aylık yolu olan karanlıklak ülkesinin adıdır. Erzurumlu İbrahim Hakkı'ya göre Zulumât diyarı; 6 ay gece, 6 ay gündüz olan Kuzey Kutbu'dur. Hızır*, İlyas* ve İskender* bu diyara gitmişler ve ilk ikisi Âb-ı hayât'ı bulup içmişlerdir. İskender ise karanlıklar içinde yolunu şaşırmıştır. Divân şiirinde sevgilinin saçı zulumâta, dudağı da bu zulumât içindeki âb-ı hayâta benzetilir.
Kevser lebinle Hızr-hatın gördü reşkten Zulmâta girdi çeşme-i hayvan dedikleri
Ahmed Paşa (bkz. İskender, Hızır, Âb-ı hayât).
zulumât (zulumât) a.i. Karanlıklar, karanlıklar diyarı, (bkz. zulmet).
Zühal (Zühal) a.i. Satürn gezegeni. Nahs-ı ekber (en büyük uğursuzluk) sayılır. Bu yıldızın tesiri altındaki burç*larda doğanlar, ahmak, câhil, pinti, yalancı vs. kötü huylu olurlar. Mitolojiye göre gök ile yerin oğlu olarak bilinir. Zaman tannsı olup ekip-biçmeyi korur. Rengi siyaha bakan boz yeşildir. Onun hâkim olduğu senede soğuklar artar. Âdem* Zühal devrinde yaratılmıştır. Zaten Zühal ile Âdem kelimeleri ebced

!
hesabına göre aynı rakamını (45) verirler, (bkz. Devr-i kamer). Yedinci felek* onun emrindedir. Çarşamba gecesi ile cumartesi gündüzü Zühal'in tesirinde bulunur. Eski coğrafyaya göre de yedinci iklîm*e hâkimdir. Bu iklîm kuşağında siyah renkli insanlar yaşar (msl. hindiler). Çünkü siyah renk Zühal'indir. Bu yıldıza Keyvân* denildiği de olur. Feleğin hazinedarı olarak bilinir.
Felek imâret-i câh u celâlinin ferşi Zühal serâçe-i ikbâlinin nigehbânı
Nefî
Karşu çağırıp o dîv-i hâil Mihr oldu Zühal'le san mukabil
Şeyh Galib (bkz. burç, ilm-i nücûm, yıldız, devr-i kamer).
i Zühre (Zühre) a.i. Nâhid, Çobanyıldızı, Venüs. Sa'd-ı asgar (küçük kutluluk) sayılır. Bu yıldızı

altındaki burç*larda doğanlar güzel, zarîf, zevk sahibi, zekî, maharetli ve sanatkar olurlar. Fazla hissidirler. Üçüncü felek Zühre'ye aittir. Cuma günü ve salı gecesi onun tesîrindedir. Yeşil ve parlak renkler de ona aittir. Felek*in sazendesi olarak bilinir. Efsâneye göre Zühre İranlı, çok şûh ve güzel bir kadın imiş. Hârût* ve Mârût* adlı meleklerden göğe yükselmenin yolunu öğrenip oraya çıkmıştır (bkz. Hârût).
Yunan mitolojisine göre aşık ve müzik tanrıçası Afrodit veya Venüs işte budur. Gök ile gündüzün kızıdır. Zühal*, babasını öldürdüğü zaman birkaç damla kan, denizde bir köpüğe düşmüş. Afrodit bu kan ile köpükten doğmuş.
Bu yıldıza bakmak gönlü ferahlatır ve ruha neşe doldu-rurmuş. Divân şiirinde çok zaman şarkı, aşk, güzellik ve çalgı ile birlikte anılır.

Bezm-i felekte urmuş idi Zühre saza çeng Ayş u saf âda hurrem ü handan ü şâdmân
Bakî
Yıllar durur ki Zühre ta 'lîm-i sâz eyler Beznıinde tutmağa çeng olmadı dahi kabil
Karamanlı Nizamî (bkz. burç, ilm-i nücûm). Züleyha (Züleyhâ) a.i. Zelihâ. (bkz. Zelihâ).
zülf (zülf) f.i. Saç, yüzün iki yanından sarkan saç lülesi, (bkz. saç).
Şevk-i ruhsârınla dil zülf-i dû-tâdan korkmaz Ârzû-yı gene edenler ejdehâdan korkmaz
Necâtî
Fikr-i zülfün dilde tâb-ı süz-ı askın sinede Nârdır külhanda gûyâ mârdır gencînede
Halka-i zülfü hayâli gözümüzden gitmez Gûyiyâ çeşm-i alîl üzre siyeh çenberdir
Nefî
Bakî
Hâl-i hindûya mı giysûya mı kasd-ı azmin Seferin Çîn 'e mi ey Bâd-ı sabâ Hind 'e midir
Sünbülzade Vehbî
Zülfikar (Zülfekâr) a.i. Yansından itibaren ucu çatallaşan bir çeşit kılıç, Hz. Ali*nin kılıcı. Peygamberimiz tarafından Hz. Ali'ye verilen bu kılıç Bedir savaşında ele geçmiştir. Hz. Ali'nin elinde uzunluğu yedi ve eni bir arşın olacak derecede şekil değiştirebilirmiş. Ortasında kanın akması için yivler

varmış. Demirinin, Yemen'den geldiği rivayeti vardır. İlk defa Uhud Savaşı'nda kullanılmıştır. Zülfikar hakkında birçok efsâneler meydana getirilmiştir. Başa, bele ve kemere rastlayınca insanı ikiye biçebilirmiş. Divân şiirinde umumiyetle Hz. Ali ile birlikte anılır.
Göz yaşı gibi düşer yüz üzre adûların Çeksen gaza gönünde Ali gibi Zülfikar
Yahya Bey
Yek mısraı Zülfekâr-ı Hayder Bir âyet-i kâr-zâr-ı Hayder
Şeyh Galib
Devri zamân-ı Ahmed-i Muhtar'ı andırır Şimşiri Zülfikâr-ı Ali 'den nişan verir
Nefî Lâ fetâ illâ Alî Lâ seyfe illâ Zülfikar
Anonim (bkz. Ali).
Zülkarneyn (Zü'1-karneyn) a.i. İskender'in lakabı olup "iki karn sahibi" demektir. Kara kelimesinin "asır, saç bölüğü, boynuz vs. mânâları vardır. İskender'e bu lakabın verilmesi hakkında çeşitli görüşler vardır, (bkz. İskender). La'line ol nev-hatın el sundu zülfü bu aceb K'irdi Zülkarneyn Hızr'ın çeşme-i Hayvanına
Defterdar Mehmed Bey
zülkafiyeteyn (zü'1-kâfiyeteyn) a.s.t. İki kafiyesi olan. Bir mısrada iki kafiye birden yapılmasıdır.
Âlem esîr-i dest-i meşiyyet değil midir Adem zebûn-ı pençe-i kudret değil midir
Nâbî
522
zülkavafi (zü'1-kavâfî) a.s.t. Kafiyesi ikiden çok olan manzumelere denir.
Erâb-ı kalem ma'rifet-âmûz-ı ümemdir Âdâb-ı ümemmâ-hasal-ı feyz-i kelemdir
Yenişehirli Avnî
Zümrüdüanka (Zümrüd-i cAnkâ) a.i.t. Sîmurg-ı Anka sözünden bozmadır, (bkz. Anka).
zünnar (zünnâr) a.i. Papazların bir alâmet olmak üzere bellerine bağladıkları uçları püsküllü örme kuşak. Günümüzdeki robdöşambrların kuşaklan gibidir. Bunu kullananlar uçlarını aşağıya doğru sarkıtırlar ve en ucuna da haç asarlar. Bu kuşak evlenmemeye delâlettir. Divân şiirinde saça benzetilir. Tasavvufta kendini Tann'ya adamak, hizmet, sülük ve riyazet alâmetidir. Bektaşîlerdeki tığ-bend kuşağa da zünnâr adı verilir.
Hâce-i meyhane mest oldu vü hem pir-i muğân Ka'be vü büthâne mest ü hırka vü zünnâr mest

Nesîmî
Zülfün gidermiş ol sanem kâfirliğin komaz henüz Kesmiş velî zünnârını dahî müselmân olmamış
Ahmed Paşa
Zünnun (Zü'n-Nûn) a.i. Tarihte iki kişinin lakabı olarak kullanılır. Birincisi bir balığın karnında kırk gün kaldığı için Yûnus* peygambere verilen addır. Diğeri ise ünlü sufî Zünnûn^ı Mısrî (öl. 907) dir. Zünnûn'un dilden dile dolaşan ve menâkıpnâme*leri dolduran kerâmet*leri vardır.
Sararıp benzi Zünnûn gibi gûyâ Salar su üzre nilüfer musalla
Yahya Bey

BİBLİYOGRAFYA
Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı (Meal), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayım, 8. Baskı, Ankara, 1982.
Adıvar, A. Adnan, Osmanlı Türklerinde İlim, İstanbul, 1970. Ağakay, M. Ali, Türkçede Mecazlar Sözlüğü, Ankara, 1949. Ahdî Ahmed Çelebi, Gülşen-i Şuarâ, T, S.H. Nr. 1303. Ahmed Cevdet Paşa, Belâğat-ı Osmaniye, İstanbul, 1310 H. Ahmed Cevdet Paşa, Kısâsü'l-Enbiyâ, 2. C. İstanbul, 1976. Ahmed Fakîh, Çarhnâme, (hzl. Mecdut Mansuroğlu), İstanbul, 1956.
Ahmed Refik, Onaltıncı Asırda Rafızîlik ve Bektaşîlik, İstanbul, 1939. Ahmed Vefık Paşa, Lehçe-i Osmanî, İstanbul, 1306.
Ahmedi, Cemşîd ü Hurşîd, İnceleme- Metin (hzl. M. Akalın), Ankara, 1975.
Akalın, L. Sami, Edebiyat Terimleri Sözlüğü, İstanbul, 1966. Akseki, A. Hamdi, İslâm Dini, 17. Baskı, Ankara, 1967. Aksoy, Ö. Asım, Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü, Ankara, 1971. Aksoy, Ö. Asım, Aydî Baba Divânı, 2. Bs. Ankara, 1954. Akyüz, Kenan, Batı Tesirinde Türk Şiiri Antolojisi, Ankara, 1970. Ali Emirî, Tezkire-i Şuarâ-yi Âmid, İstanbul, 1328 H. Ali Enver, Semâhâne-i Edeb, İstanbul, 1309 H. Alparslan, Ali, Kadı Burhaneddin Divânından Seçmeler, Ankara, 1977.
Alpay, Gönül Ferhad ü Şîrîn (Ali Şir Nevaî İnceleme-Metin), Ankara, 1975.

Altmay, A. Refik, Lâle Devri, İstanbul, 1932.

Arash, Hâmid, Beng ü Bade (Fuzulî) 2. C. B

Araslı, Hâmid, Leyla ve Mecnun (Fuzulî) 2. C. Baku, 1958.
Araslı, Hâmid, Sohbetü'l-Esmâr (Mehmed Fuzulî) 2. C.
Baku, 1958.
Arat, R. Rahmeti, Baburnâme, 3. C. İstanbul, 1970.
Arat, R. Rahmeti, Eski Türk Şiiri, Ankara, 1965.
Aslanoğlu, İbrahim, Divriği Şâirleri, İstanbul, 1961.
Atalay, Besim, Divânu Lügâti't-Türk Tercümesi, 5. C.
Ankara, 1939-
1943.
Ayan, Hüseyin, Cevrî Divânı, Erzurum, 1981. Ayan,
Hüseyin, Leyla ve Mecnun, (Fuzulî) İstanbul, 1981. Ayan,
Hüseyin, Hurşidnâme (Şeyhoğlu Mustafa) Erzurum, 1979.
Aydemir, Abdullah, Tefsirde İsrâiliyyât, Ankara, 1979.
Ayel, Edip, Şiir San'atı, İstanbul, 1955. Aykurt, A.
Ulvi, Türk Vezni, İstanbul, 1942. Aymutlu, Ahmed, Aruz,
İstanbul, 1976. Banarh, N. Sami, Edebî Bilgiler,
İstanbul, 1944. Banarh, N. Sami, Metinlerle Türk
Edebiyatı, 3. C. İstanbul, 1955-
1968.
Banarh, N. Sami, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, 2. C.
İstanbul, 1971. Belîğ İsmail, Güldeste-i Riyâz-ı İrfan ve
Vefeyât-ı Dâniş-verân-ı Nâdi-
redân, Bursa, 1302 H. Belîğ İsmail, Nuhbetü'l-Âsâr li-
Zeyl-i Zübdetü'l-Eşâr, İ.Ü. Ktp. Ty.
nr. 1182.
Beliğ, Mehmed Emin, Divân-ı Belîğ, İstanbul, 1958.
Belviranlı, A. Kemal, Aruz ve Ahenk, İstanbul, 1965.
Benderli, M. Hüsnü, Edebiyat ve Edebiyat Tarihi El
Kitabı, İstanbul,
1937. Beyanî, CaruUahzâde Mustafa Ef. Beyanî Tezkiresi,
İ.Ü. Ktp. Ty. nr.
2568.
^

Beysanoğlu, Şevket, Diyarbakırlı Fikir ve San'at
Adanılan, 2. C. İstanbul, 1957-1960.
Bezirci, Âsim, Dünden Bugüne Türk Şiiri (Antoloji),
İstanbul, 1968.
Bilgegil, M. Kaya, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, (I.
Belagat), Ankara, 1980.
Bilmen, S. Sıtkı, Şâir Osmanlı Padişahları, (Edebî
tedkîk), İstanbul, 1942.
Bolayır, A. Ekrem, Nazariyât-ı Edebiye Dersleri,
İstanbul, 1919. Bolayır, A. Ekrem, Türk Ed

İstanbul, 1319-40 H. Boratav, P. Nailî, Folklor ve Edebiyat, 2. C. İstanbul, 1939. Boztepe, H. Nihat, Nedîm Divânı, İstanbul, 1340 H. Bulgurluzâde Rıza, Bedâyi-i Edebiye 3. C. İstanbul, 1325-1327 H. Bursalı, M. Tahir, Osmanlı Müellifleri, 3. C. İstanbul, 1333 H. Camî, Salaman u Absal (Çev. A. Tarzî), İstanbul, 1985.
Canbolat, Mustafa, Mecmuatü'n-Nezâir, (Ömer bin Mezîd) Ankara, 1982.
Cengiz, H. Erdoğan, Açıklamalı, Notlu Divân Şiiri Antolojisi, Ankara, 1967.
Çankmlı, A. Talat, Çankırı Şâirleri, 2. C. Çankırı, 1931, 1933. Çankırıh, A. Talat, Halk Şiirlerinin Şekil ve Nevileri, İstanbul, 1928. Çankırılı, A. Talat, Türk Şiirinin Vezni, İstanbul, 1933. Çantay, H. Basri, Kur'ân-ı Hakim ve Meâl-i Kerîm, İstanbul, 1969. Çavuşoğlu, Mehmed, Amrî Divânı, İstanbul, 1979. Çavuşoğlu, Mehmed, Divânlar Arasında, Ankara, 1981. Çavuşoğlu, Mehmed, Helaki Divanı, İstanbul, 1982. Çavuşoğlu, Mehmed, Necatı Bey Divânının Tahlili, İstanbul, 1971.
Çavuşoğlu, Mehmed, Yahya Bey ve Divânından Örnekler, Ankara, 1983.
Çavuşoğlu, Mehmed - Tanyeri Ali, Hayreti Divânı, İstanbul, 1981.

I j
Çelebi, A. Halet, Divân Şiirinde İstanbul, İstanbul, 1953.
Çelebi, A. Halet, Mevlâna ve Mevlevîlik, İstanbul, 1957.
Çelebi, A. Halet, Molla Camî, İstanbul Ts.
Çetin, Nihad, Eski Arap Şiiri, İstanbul, 1973.
Danışman, Zuhuri, Seyahatname (Evliya Çelebi), İstanbul, 1970.
Danişmend, İ. Hami, Destan ve Divân Edebiyatlarında İstanbul,
İstanbul, 1941. Ebüzziyâ Tevfik, Numûne-i Edebiyat-ı Osmaniye, İstanbul, 1302 H.
Edib Ahmed, Atabetü'l-Hakâyik (Hzl. Reşid Rahmeti Arat), İstanbul, 1951.
Erarslan, Kemal, Divân-ı Hikmet'ten Seçmeler, Ankara, 1983.
Ergun, S. Nüzhet, Bakî Divânı, İstanbul, 1935.
Ergun, S. Nüzhet, Bektaşî Şairleri, İstanbul, 1930.
Ergun, S. Nüzhet, Fehîm, İstanbul, 1934.

Ergun, S. Nüzhet, Halk Edebiyatı Antolojisi, İstanbul, 1938.
Ergun, S. Nüzhet, Neşatî, Hayatı ve Eserleri, İstanbul, 1933.
Ergun, S. Nüzhet, Sabûhî, Hayatı ve Eserleri, İstanbul, 1933.
Ergun, S. Nüzhet, Şeyhülislam Bahayî, İstanbul, 1933.
Ergun, S. Nüzhet, Türk Musikîsi Antolojisi, 2. C. İstanbul, 1943.
Ergun, S. Nüzhet, Türk Şairleri, 3. C. 81 fas. İstanbul, 1935-45.
Ersoylu, Halil, Cem Sultan'ın Türkçe Divânı, 2. C. İstanbul, 1982. Ertaylan, İ. Hikmet, Ahmed-i Dâî Hayatı ve Eserltri, İstanbul, 1952. Ertaylan, İ. Hikmet, Hurufî Edebiyatı Örnekleri, 2. C. İstanbul, 1946. Ertaylan, İ. Hikmet, Lütfî Divânı, İstanbul, 1960. Ertaylan, İ. Hikmet, Sultan Cem, İstanbul, 1951. Ertaylan, İ. Hikmet, Tabiatnâme, İstanbul, 1960.
Ertaylan, İ. Hikmet, Türk Edebiyatı Örnekleri, im, İstanbul, 1945-46.
Esrar Dede, Divân, İstanbul, 1257 H.
Eşrefoğlu Abdullah Rumî, Eşrefoğlu Divânı (Hzl. Asaf H. Çelebi), İstanbul, 1944.
,;   <)
Evliya Çelebi, Seyahatname, 6 C. Dersaadet, 1315 H.
Eyüboğlu, E. Kemal, XIII. yy.dan Günümüze Kadar Şiirde ve Halk Dilinde Ata Sözleri ve Deyimler, İstanbul, 1973.
Eyüboğlu, İ. Zeki, Divân Şiirinde Sapık Sevgi, İstanbul, 1968.
Fahri, Ziyaeddin, Erzurum Şâirleri, İstanbul, 1927.
Faik Reşad, Eslâf, İstanbul 1312 H.
Faik Reşad, Tarih-i Edebiyyat-ı Osmâniyye, 1. C. İstanbul Ts.
Fatin Davut, Divân-ı Fatin, İstanbul, 1288 H.
Fatin Davut, Hatimetü'I-Eşâr, 1271 H.
Faruk-ı Serhendî, Ashâb-ı Kiram, İstanbul, 1966.
Fazıl (Enderunlu), Divân-ı Fâzıl Bey, Kahire, 1258.
Fazıl (Enderunlu), Çenginâme, Zenannânıe, Defter-i Aşk, Hu-bannâme, İstanbul, 1258 H.
Fazıl (Enderunlu), Hubânnâme ve Zenannânıe (Hzl. Ercüment Mu-hib), İstanbul, 1949.
Fırat, H. Bedi, Envârü'l-Âşıkîn, (Ahmed Bican) İzmir, 1969. Firdcvsî, Şehname (Çev: N. Lugal), İstanbul, 1956.
Fuzulî, I^eylî ile Mecnun, (Hzl. Necmeddin

İstanbul, 1956. Galip Dede, Divân-ı Şeyh Galib, Kahire, 1252 H. Gavsî Mehmed., Menâkıb-ı Çihâryâr-ı Güzîn, İstanbul, 1955. Gazalî, EI-Munkızu mined-Dalâl, (Çev: H. Güngör), İstanbul, 1948. Gencan, T. Nejat, Yazın Bilgileri ve Tarihsel Dilbilgisi, İstanbul, 1947. Gibb, E. J. W., AHistory of Ottoman Poetry, C. I-IV London, 1901-1902.
Gibb. EJ.W., Osmanlı Şiiri Tarihi, (Çev:,Halide Edip Adıvar) 1. C. İstanbul, 1943.
Gökyay, O. Saik, Dedem Korkudun Kitabı, İstanbul, 1973.
Gökyay, O. Saik, Destursuz Bağa Girenler, İstanbul, 1982.
Gökyay, O. Saik, Katip Çelebi'den Seçmeler, İstanbul, 1968.
528
529
Gölpınarlı, Abdülbaki, Alevî-Bektaşî Nefesleri, İstanbul, 1963.
Gölpınarlı, Abdülbaki, Divân Edebiyatı Beyânındadır, İstanbul, 1945.
Gölpınarlı, Abdülbaki, Divân Şiiri, XV-XX. yy.lar, İstanbul, 1954-1955.
Gölpınarlı, Abdülbaki, Fuzulî Divânı, İstanbul, 1948.
Gölpınarlı, Abdülbaki, Hafız Divânı, İstanbul, 1985.
Gölpınarlı, Abdülbaki, Hüsnü Aşk, İstanbul, 1968.
Gölpınarlı, Abdülbaki, Melamîlik ve Melamiler, İstanbul, 1931.
Gölpınarlı, Abdülbaki, Mevlanâdan Sonra Mevlevîlik, İstanbul, 1953.
Gölpınarlı, Abdülbaki, Mevlevî Adap ve Erkânı, İstanbul, 1963.
Gölpınarlı, Abdülbaki, Nesimî, Usûlî, Ruhî, Hayatı, Şiirleri, Sanatı, İstanbul, 1953.
Gölpınarlı, Abdülbaki, Şeyh Galib Divânından Seçmeler, İstanbul, 1971.
Gölpınarlı, Abdülbaki, Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri, İstanbul, 1977.
Gölpınarlı, Abdülbaki, Velâyetnâme, İstanbul, 1958.
Gölpınarlı, Abdülbaki, Yunus Emre Divânı, 2. C. İstanbul, 1943-1948.
Gölpınarlı, Abdülbaki, 100 Soruda Tasavvuf, İstanbul, 1969.
Gövşa, İ. Alaaddin, Meşhur Adamlar, 2. C. İstanbul, 1933-1935.
Gövsa, İ. Alaaddin, Ömer Hayyânı, İstanbul

Gözler, H. Fethi, Yunus'tan Bugüne Türk Şiiri, İstanbul, 1970.
Güftî Ali, Teşrifâtu'ş-Şuarâ, İ.Ü. Ktp. Ty. nr. 1933.
Güner, Hamza, Kütahyalı Divân Şâirleri, Halk Şâirleri, Tekke Şâirleri, Aşık ve Ozanları, Kütahya, 1967.
Güvemli, Zahir, Türk Mizah Edebiyatı Antolojisi, İstanbul, 1955.
Hacı Kemal, Câmiü'n-Nezâir, Bayazid Genel Ktp. 5782.
Hacıbeyzâde, A. Hilmi, Şair Hanımlarımız, İstanbul, 1311 H.
Hacıeminoğlu, Necmettin, Kutb'un Hüsrev ü Şîrini ve Dil Hususiyetleri, İstanbul 1968.
530
Hakanî, Hilye, İstanbul, 1264 H.
Haleti Mehmed, Divân-ı Azmizâde Haleti, Ayasofya Ktp. 3910.
Hançerlioğlu, Orhan, İnanç Sözlüğü, İstanbul, 1975.

Hatipzâde Abdüllatîf, Latifi Tezkiresi, İstanbul, 1314 H.
İbrahim Hakkı (Erzuramlu) (Divân-ı İbrahim Hakkı, İstanbul., 1263 H.
İbrahim Hakkı (Erzurumlu) Marifetnâme, İstanbul, 1984.
İlaydın, Hikmet, Türk Edebiyatında Nazım, İstanbul, 1964.
İpekten, Haluk, Fuzulî (Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Bazı Şiirlerinin Açıklamaları) Ankara, 1973.
İpekten, Haluk, İsnıetî Divânı, Ankara, 1974.
İpekten, Haluk, Karamanlı Nizamî, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divânı, Ankara, 1974.
İpekten, Haluk, Nailî-i Kadîm Divânı, İstanbul, 1970.
îmreülkays, Yedi Askı, (Çev: Şerafeddin Yaltkaya), İstanbul, 1943.
İnal, İ.M. Kemal, Divân-ı Arif Hikmet, İstanbul, 1334 H.
İnal, İ.M. Kemal, Divân-ı Gâlib (Leskofçalı), İstanbul, 1335 H.
İnal, İ.M. Kemal, Divân-ı Yahya (Şeyhülislam) İstanbul, 1334 H.
İnal, İ.M. Kemal, Hoş Sadâ (Son Asır Türk Musikişinasları), İstanbul, 1958.
İnal, İ.M. Kemal, Son As(r Türk Şairleri, Fas. 1-12, İstanbul, 1930-1942.
İnan, Abdülkadir, Hurafeler ve Menşe'leri Ankara, 1962.
İnan, Abdülkadir, Makaleler ve İncelemeler, Ankara, 1967.
İz, Fahir, Eski Türk Edebiyatında Nazım, 1. C. 2. bl. İstanbul, 1966. 1967.

İz, Fahir, Eski Türk Edebiyatında Nesir, İstanbul, 1964.
İz, Mahir, Tasavvuf, İstanbul, 1969.
İzzet Molla, Gülşen-i Aşk, İstanbul, 1265 H.
İzzet Molla, Mihnet-keşân, İstanbul, 1269 H.

Kabaklı, Ahmet, Türk Edebiyatı, 3. C. İstanbul, 1961-1967. Kadı Burhaneddin, Divân, (Tıpkı basım), İstanbul* 1943. Kafîzâde Faizî, Zübdetü'I-Eşâr, TS. Revân Bl. Nr. 837.
Karaalioğlu, S. Kemal, Ansiklopedik, Edebiyat Sözlüğü, İstanbul, 1969.
Karaalioğlu, S. Kemal, Edebî Sanatlar Antolojisi, İstanbul, 1969. Karaalioğlu, S. Kemal, Edebiyat Terimleri Klavuzu, İstanbul, 1975.
Karaalioğlu, S. Kemal, Resimli Türk Edebiyatçılar Sözlüğü, İstanbul, 1974.
Karaalioğlu, S. Kemal, Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul, 1973. Karaalioğlu, S. Kemal, Türk Şiir San'atı, İstanbul, 1966. Karaalioğlu, S. Kemal, Türkçe ve Edebiyat Sözlüğü, İstanbul, 1967. Karaca, Mehmet, İzahlı Edebî San'atlar Antolojisi, İstanbul, 1960.
Karacan, Turgut, Heft-Han Mesnevisi, (Nev'izâde Ataî), Ankara, 1974.
Karahan Abdülkadir, Fuzulî, Hayatı, San'atı, Şiirleri, İstanbul, 1949.
Karahan Abdülkadir, İslanı-Türk Edebiyatında Kırk Hadîs, İstanbul, 1954.
Karahan Abdülkadir, Nabî, Hayatı, Sanatı, Şiirleri, İstanbul, 1953. Karahan Abdülkadir, NePî, Hayatı, Sanatı, Şiirleri, İstanbul, 1954. Karahan Abdülkadir, NeFi Divânı'ndan Seçmeler, Ankara, 1985. Karatay, F. Edhem, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Katalogu, 2. C. İstanbul, 1961.
Kaplan, Mehmed, Şiir Tahlilleri I. (Akif Paşa'dan Y. Kemal'e Kadar), İstanbul, 1963. Katip Çelebi, Fezleke, 2. C. İstanbul, 1286, 1287 H.
Keykâvus, Kâbusnânıe, (Mercimek Ahmed) (Orhan Saik Gökyay Neşri), İstanbul, 1944.
Kocatürk, V. Mahir, Büyük Türk Edebiyatı Tarihi, Ankara, 1964. Kocatürk, V. Mahir, Metinlerle Edebiyat, İstanbul, 1955.

Kocatürk, V. Mahir, Türk Edebiyatı Antolojisi, Ankara, 1967. Kocatürk, V. Mahir, Türk Edebiyatı T

1964. Koçu, R. Ekrem, İstanbul Ansiklopedisi, İstanbul, 1958-72. Komisyon, İslam Ansiklopedisi, 1940-1988.
Komisyon, İslam-Türk Ansiklopedisi, İstanbul, 1939-1944.
Komisyon, İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Divanlar Katalogu, 3.
C. İstanbul, Ts.
Komisyon, Türkçe Tarih Yazmaları Katalogu, İstanbul, 1943. Komisyon, Mevlanâ Müzesi Yazmalar Katalogu, 2. C. Ankara, 1971.
Komisyon, Meydan-Larousse (Büyük Lügat ve Ansiklopedi), 12 C. 1969-1973.
Komisyon, Türk Ansiklopedisi, İstanbul, 1946-1984.
Komisyon, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı (Belleten), 18 C. Ankara, 1953-1980.
Komisyon, Türk Dili ve Edebiyatı Ansikloperisi, C. I-IV, İstanbul, 1976-1986.
Köprülüzade, M. Fuad, Divân-ı Türki-ı Basît ve Milli Edebiyat Cereyanının İlk Mübeşşirleri, İstanbul, 1928.
Köprülüzade, M. Fuad, Edebiyat Araştırmaları, Ankara, 1966.
Köprülüzade, M. Fuad, Eski Şâirlerimiz, Divân Edebiyatı Antolojisi, İstanbul, 1931.
Köprülüzade, M. Fuad, Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul, 1926.
Köprülüzade, M. Fuad, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar,
Ankara, 1982.
Köprülüzade, M. Fuad - Şahabeddin Süleyman, Malumatı Edebiye, İstanbul, 1330 H.
Köprülüzade, M. Fuad - Şahabeddin Süleyman, W. Bertold, İslam Medeniyeti Tarihi, İstanbul, 1940. Kudret Cevdet, Örneklerle Edebiyat Bilgileri, İstanbul, 1980.
Kurdakul, Şükran, Şair ve Yazarlar Sözlüğü, İstanbul, 1971.

Kuşeyrî, Risale, (Çev: T. Yazıcı), İstanbul, 1966.
Kutkan, Şevket, Nedîm Divânından Seçmeler, İstanbul, 1981. Kutlu, Şemseddin, Divân Edebiyatı Antolojisi, İstanbul, 1983. Kürkçüoğlu, K. Edib, Beng ü Bade, (Fuzulî), İstanbul, 1955.
Kürkçüoğlu, K. Edib, Seyyid Nesimî Divânından Seçmeler, Ankara, 1985.
Latifi, Tezkire-i Latif!, İstanbul, 1314 H.

Levend, A. Sırrı, Ali Şid Nevaî, 3. C. Ankara, 1965-1966-1967.
Levend, A. Sırrı, Ataînin Hilyetü'l-Efkâr'i, Ankara, 1948.
Levend, A. Sırn, Divân Edebiyatı, Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar, 2. bs. İstanbul, 1943.
Levend, A. Sırrı, Edebiyat Tarihi, Tanzimata Kadar, İstanbul, 1941. Levend, A. Sırrı, Edebiyat Tarihi Dersleri, İstanbul, 1934. Levend, A. Sırrı, Eserler ve Şahsiyetler, İstanbul, 1940.
Levend, A. Sırn, Fatih Devrinde Türk Dili ve Edebiyatı, Ankara, 1953.
Levend, A. Sırrı, Leyla ile Mecnun Hikayesi, (Arap, Fars ve Türk Edebiyatlarında) Ankara, 1959.
Levend, A. Sırrı, Mantıku't-Tayr, (Gülşehrî), Ankara, 1957. •Levend, A. Sırrı, Nabî'nin Surnânıesi, İstanbul, 1944.
Levend, A. Sırrı, Türk Dili ve Edebiyatının İlk Mahsulleri, Ankara, 1949.
Levend, A. Sırn, Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri, Ankara, 1960.
Levend, A. Sırrı, Türk Edebiyatı Tarihi, Ankara, 1973.
>
Levend, A. Sırrı, Ümmet Çağı Türk Edebiyatı, Ankara, 1962. Leyla Hanım, Divân-ı Leylâ, Kahire, 1260 H:
Manastırlı, M. Rıfat, Mecâmiü'1-Edeb, İstanbul, 1308 H.
Mansuroğlu, Mecdut, Anadolu Türkçesi, Dehhanî ve Manzumeleri, İstanbul, 1947.

Mansuroğlu, Mecdut, Çarhnâme (Ahmed Fakîh), İstanbul, 1956. Mansuroğlu, Mecdut, Sultan Veled'in Türkçe Şiirleri, İstanbul, 1958. Mazıoğlu, Hasibe, Fuzulî-Hafız (İki Şair Arasında Karşılaştırma), Ankara, 1956.
Mazıoğlu, Hasibe, Kitâbu Evsafı Mesâcidi'ş-Şerîfe (Ahraed Fakih), Ankara, 1974.
Mazıoğlu, Hasibe, Nedim'in Divân Şiirine Getirdiği Yenilik, Ankara,
1957.
Mecdî Mehmed, Hadâiku'ş-Şakâik (Şakâik tercümesi), İstanbul, 1269. Mehmed Rifat, Mecâmiü'1-Edeb, İstanbul, 1308 H.
Mehmed Süreyya, Sicill-i Osmanî, (Tezkire-i Meşâhirşi Osmaniye),

4. C. İstanbul, 1308-1311 H. Mehmet Tevfik, Kâfile-i Şuarâ, İstanbul, 1290 H. Menemenlizâde Tahir, Osmanlı Edebiyatı, İstanbul, 1314 H. Mevlanâ, Divân, (Çev. A. Gölpınarh) İstanbul, 1972. Mevlanâ, Divân-ı Kebîr (Çev; Abdülbaki Gölpınarlı) İstanbul, 1958.
Mevlanâ, Mesnevi, (Çev: Veled İzbudak, A. Gölpınarlı'nın açıklamalarıyla) 6. C. İstanbul, 1942-1975.
Mirzazâde Salim Mehmed Emîn, Salim Tezkiresi, İstanbul, 1315 H. Mordmann, J.H., Süheyl ü Nevbahâr (Mes'ud b. Ahmed), Hanno-
ver, 1924.
Muallim Nacî, Aruz Numunesi, İstanbul, 1313 H. Muallim Nacî, Esamî, İstanbul, 1304 H. Muallim Nacî, Istılahât-i Edebiyye, İstanbul, 1308 H. Muallim Nacî, Osmanlı Şâirleri, İstanbul, 1307 H. Mücîb, Mücîb Tezkiresi, İ.Ü. Ktp. Ty. nr. 3913. Müztakimzâde S. Sa'deddin, Istilahatü'ş-Şi'riyye, Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa Bl. 625/18.
Müztakimzâde S. Sa'deddin, Tuhfe-i Hattatîn, İstanbul, 1928. Mütercim Asım, Kamus Tercümesi, İstanbul, 1304 H.
535
Nabî Yusuf, Hayriyye-i Nabî, İstanbul, 1307 H. Nabî Yusuf, Divân, İstanbul, 1292 H. Nâsır-ı Husrev, Sefernâme, (Çev: A. Tarzî), İstanbul, 1985.
Nasrattınoğlu, Ünver, Afyon Karahisarh Şâirler, Yazarlar, Hattatlar, I, 1971.
Nefeszâde İbrahim, Gülzâr-i Sevâb, (Hzl. Kilisli Muallim Rıfat) İstanbul, 1939.
Nef î Ömer, Divân, Kahire, 1252 H.
Nev'î, Divân, (Hzl. Dr. Mertol Tulum, M. Ali Tanyeri) İstanbul, 1977. Nevizâde Ataî, Hadâiku'l-Hakâik fi Tekmilet'iş-Şakâk (Şakâik Zeyli), 2. C. İstanbul, 1268 H. Nevres, Divân-ı Osman Nevres, İstanbul, 1290 H. Okay, Orhan-Ayan, Hüseyin, Hüsn ü Aşk, İstanbul, 1975. Olgun, Tabir, Bakîye Dâir, İstanbul, 1938 Olgun, Tahir, Edebiyat Lügati, İstanbul, 1973. Olgun,.Tahir, Germiyanh Şeyhî ve Hernâmesi, Giresun, 1949. Olgun, Tahir, Nazım ve Eşkâl-i Nazım, 2. C. İstanbul, 1339 H. Onan N. Halil, İzahlı Divân Şiiri Antolojisi, İstanbul, 1940. Onan N. Halil, Leylâ ve Mecnûn, (Fuzulî), İstanbul, 1955. Onay, A. Talat, Türk Şiirlerinin Vezni, İstanbul, 1933. Orkun, H. Namık, Eski Türk Yazıtları, İstanbul, 1936. Osman Hayri Ef. Sıhhat Hazînesi, İstanbul, 1973. Oytan, M. Tevfık, Bektaşîliğin İçyüzü, İstanbul, 1956. Ögel,

Mitolojisi, 2. C. İstanbul, 1971. Özön, M. Nihat, Edebiyat ve Tenkid Sözlüğü, İstanbul, 1954. Öztuna, Yılmaz, Türk Musikîsi Ansiklopedisi, İstanbul, 1970-1976. Öztürk, Y. Nuri, Tarih Boyunca Tasavvufî Düşünce, İstanbul, 1974. Pala, İskender, Türk Dil Bilgisi ve Kompozisyon, İstanbul, 1986. Pala, İskender, Aşki ve Divânı'ndan Örnekler, Ankara, 1988. Pala, İskender, Hayriye-i Nâbî, İstanbul, 1989.

İ
Pakalın, Zeki, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, 3. C. İstanbul, 1946-1956.
Pekolcay, Necla, İslamî Türk Edebiyatı, 2. C. İstanbul, 1967-1968. Râmiz Hüseyin, Âdâb-ı Zurefâ, Süleymaniye Ktp. Esad Ef. nr. 3873. Recaizâde M. Ekrem, Kudemâden Birkaç Şâir, İstanbul, 1305 H. Recaizâde M. Ekrem, Ta'lîm-i Edebiyat, İstanbul, 1330 H. Reşat, Ziya, Lisanımızda Elfâz-ı Müteşâbihe, İstanbul, 1241 H. Reşid, Nazariyât-ı Edebiye, 2. C. İstanbul, 1328 H. Rıfat Efendi, Lugat-ı Tarîhiyye ve Coğrâfiyye, İstanbul, 1299 H. Riyazî Mehmed, Riyâzü'ş-Şuarâ, TS.H. nr. 1275-1276. Ruhî, Külliyât-ı Eş'âr, 1287 H.
Sadıkî-i Kitâbdâr, Mecmaul-Havâs, İ.Ü. Ktp. T.Y. nr. 4085-4097. Safayî Mustafa, Safayî Tezkiresi, Süleymaniye Ktp. Esad Ef. nr. 2549. Saffet Sıtkı, Fatih Divânı, İstanbul, 1944.
Sahhaflar Şeyhizâde Esad Efendi, Bağçe-i Safâ-endûz, Süleymaniye
Ktp. Yazma Bağışlar Bl. nr. 185. Sait Paşa, Mizânü'1-Edeb, İstanbul, 1305 H. Sakıb Mustafa Dede, Sefîne-i Nefise fil Menâkıbi'l-Mevleviyye, 3. O.
Mısır, 1283 H.
Samancıgil, Kemal, Bektaşîlik Tarihi, İstanbul, 1945.
Schimmel, Annamaria, Alman Gözüyle Divân Edebiyatı, İstanbul,
1954-55.
Sebî Bey, Heşt Behişt, İstanbul, 1325 H. Sevengil, Ahmet, Eski Şiirimizin Ustaları, İstanbul, 1964. Sevük, İ. Habib, Edebî Yeniliğimiz, İstanbul, 1932. Sevük, İ. Habib, Edebiyat Bilgileri, İstanbul, 1942. Seyyid Mehmed Rızâ, Rızâ Tezkiresi, İstanbul, 1316 H. Silahdarzâde Mehmed Emîn, Silahdar Tezkirezi, İ.Ü. Ktp. Ty. nr. 2557.

Soykut, İ. Hilmi, Unutulmaz Mısralar, İstanbul, 1968.
Süleyman Fehmi, Edebiyat, İstanbul, 1325 H. Süleyman
Paşa, Mebâniü'l-İnşâ, 1. C. İstanbul, 1288-1289 H.
Sünbülük, E. Sezaî, Ashâb-ı Kehf ve Zülkarneyn Hikâyesi,
İstanbul,
1325 H. Süruiî Mustafa, Bahrü'l-Ma'ârif, Süleymaniye Ktp.
Hacı Mahmud Bl.
nr. 5156.
Şahiner, Necmeddin, Edebî Sanatlar, İstanbul, 1975.
Şebüsterî, Gülşen-i Râz (Çev: A. Gölpınarh), İstanbul,
1985. Şefkat (Seyyid Abdülfettah), Şefkat Tezkiresi,
(Bayezid Ktp. Cevdet
Paşa Nr. 130).
Şemseddin Sami, Kamûsu'1-Âlâm, 6. C. 1889-1898. Şeyh
Galib. Divân ve Hüsn ü Aşk'tan Müntahabâtlar, İstanbul,
1336
H. Şeyhülislam Arif Hikmet, Arif Hikmet Tezkiresi Millet
Ktp. Emiri,
Tarih nr. 789.
Şeyyad Hamza, Yûsuf ve Züleyhâ, İstanbul, 1946. Taku,
Muazzez, Künhü'l-Ahbâr'daki Aile ve Şairler, İstanbul,
1938. Tanlı, S. Şevket, Tarih Boyunca Güzel Yazılar,
İstanbul, 1947. Tanpmar, A. Hamdi, Edebiyat Üzerine
Makaleler, İstanbul, 1969. Tanpınar, A. Hamdi, XIX. Asır
Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul, 1976. Tansel, F.
Abdullah, Dinî Şiirler (Servet-i Fünûn ve Son Devir
Edebiyatı) Ankara, 1962.
Tarlan A. Nihad, Ahmed, Paşa Divânı, İstanbul, 1966.
Tarlan A. Nihad, Divân Edebiyatında Muamma, İstanbul,
1936. Tarlan A. Nihad, Divân Edebiyatında Tevhidler, 4.
Fas. İstanbul,
1936. Tarlan A. Nihad, Edebî Sanatlar, İstanbul, 1964.

Tarlan A. Nihad, Edebiyat Meseleleri, İstanbul, 1981.
Tarlan A. Nihad, Fuzulî Divânı, İstanbul, 1950. Tarlan A.
Nihad, Hayalî Bey Divânı, İstanbul, 1945. Tarlan A.
Nihad, İran Edebiyatı, İstanbul, 1944. Tarlan A. Nihad,
Necatî Bey Divânı, İstanbul, 1963. Tarlan A. Nihad, Şeyhi
Divânım Tedkik, İstanbul, 1964.
Tarlan A. Nihad, Şiir Mecmualarında XVI ve XVII. Asır
Divân Şiiri,
(Rahmî ve Fevrî) 1. Fas. İstanbul, 1948.

Tarlan A. Nihad, Şiir Mecmualarında XVI ve XVII. Asır Divân Şiiri, (Revânî, Haverî, Ahî, Peyamî, Sanî) 4. Fas. İstanbul, 1949.
Tarlan A. Nihad, Şiir Mecmualarında XVI veXVII. Asır Divan Şiiri,
(Ulvî, Mealî, Nihanî, Katibî, Feyzî), 3. fes. İstanbul, 1948.
Tarlan A. Nihad, Zati Divanı, 2. C. İstanbul, 1967, 1970.
Tarzî, Abdülvahap, Salaman u Absal, (Camî), Ankara, 1985.
Taşköprüzâde, Şakâiku'n-Numâniye Fi-Ulemâi'd-DevletPl-Osmâniye, Bulak, 1299 H.
Tayyarzâde Atâ, Enderun Tarihi, 5. C. İstanbul, 1293 H.
Timurtaş, F. Kadri, Mevlîd (Süleyman Çelebi), İstanbul, 1980. Timurtaş, F. Kadri, Şeyhi, Hayatı ve Eserleri, İstanbul, 1968. Timurtaş, F. Kadri, Şeyhi'nin Harnâmesi, 2. Baskı, İstanbul, 1981. Timurtaş, F. Kadri, Şeyhî'nin Hüsrev ü Şîrîni, İstanbul, 1963. Tolasa, Harun, Ahmed Paşa'nın Şiir Dünyası, Ankara, 1973.
Tuman, Nail, İstanbul, Kütüphaneleri Türkçe Hamseler Katalogu,
İstanbul, 1961.
Turan, Osman, Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti, İstanbul, 1969.
Türkmen, Fikret, Aşık Garip Hikâyesi Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma, Ankara, 1974.
Unat, F. Reşat, Hicrî Tarihleri Miladî Tarihlere Çevirme Kılavuzu,
Ankara, 1974.

Uraz, Murad, Bağdatlı Ruhî, İstanbul, 1941.
Uraz, Murad, Edebiyat Antolojisi, 6, C. İstanbul, 1938-1940. .
Uraz, Murad, Nazım Şekilleri, İstanbul, 1940.
Uraz, Murad, Resimli Kadın Şair ve Muharrirlerimiz, İstanbul, 1942.
Uraz, Murad, Şeyhülislam Yahya, İstanbul, 1944.
Ünsel, K. Edîb, Fatihin Şiirleri, Ankara, 1946.
Ünver, A. Süheyl, İlim ve Sanat Bakımından Fatih Devri Notları,
C. I. İstanbul, 1949.
Vehbî, Sünbülzâde, Lütfıyye-i Vehbî, İstanbul, 1253 H.
Yahya Bey, Şah u Geda, İstanbul, 1284 H.

Yazıcı, Tahsin, Ariflerin Menkıbeleri (Ahmed Eflakî) C. 1-2, Ankara, 1953-54.
Yazıcı, Rıfkı, Örneklerle Edebî Sanatlar, İzmir, 1967.
Yazır, M. Bedrettin, Medeniyet Aleminde Yazı ve İslam Medeniyetinde Kalem Güzeli, (hzl. Uğur Derman) 2. C. Ankara, 1972, 1972.
Yınanç, M. Halil, Düsturnâme-i Enverî, İstanbul, 1930.
Yöntem, A. Canib, Edebiyat, İstanbul, 1948. Yöntem, A. Canib, Türk Edebiyatı Antolojisi, İstanbul, 1934. Yücel, H. Ali, Edebiyat Tarihimizden, C. 1, İstanbul, 1957.
Yücel, Yaşar, Kadı Burhaneddin Ahmed ve Devleti (1344-1398), Ankara, 1970.
Yümnî, Mehmed Salih, Yünınî Tezkiresi, İ.Ü. Kkp. Ty. nr. 3498. Yüksel, Şedit, İşknâme, (Mehmed), Ankara, 1965.
Ziya Paşa, Harabat, 3. C. İstanbul, 1291-92 H.

TEZLER (*)
Açıkgöz, Erol, Subhizâde Feyzî'nin Hamsesinden Heft Seyyare, 1968, T. 822.
Ağın, Tülay, Kadı Burhaneddin Divânında Sevgilide Güzellik Unsurları, 1975, T. 1676.
Ak, Coşkun, Muhibbi Divânı, (Doktora Tezi), 1977.
Ak, Coşkun, Ruhi-i Bağdadî, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divânı,
(Doçentlik Tezi), 1982.
Akay, Şadiye, Şeyhülislam Yahya Divânindaki Güzellik Mazmunları, 1946/47, T. 237.
Aktoğu, Nur sevil, Kadı Burhaneddin Divânında Sevgilide Güzellik Unsurları, 1976, T. 1770.
Alpaslan, Ali Aşıkpaşa'da Tasavvuf, 1961, T. 566.
Alpay, Gönül, Ali Şir Nevaî, Ferhâd u Şîrîn, 1967, T. 802.
Alpay, Günay, Ali Şir Nevaî'nin Birinci Divanı, Garâibüs-Sigar, 1965, T. 690.
Ankan, Ulviye, Hayalî Bey Divani'nda İnsan Güzelliği, 1946/47, T. 239.
Avunduk, Erhan, Fuzulî'de Dinî Fikirler ve Dinî Mazmunlar, 1960/61, T. 560.
Ayan, Gönül, Lami'înin Vâmık u Azrâ Mesnevisi (Doktora Tezi), 1983.
(*) (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkiyat Araştırma Enstitüsü'ndeki numaralar esas alınmıştır.)

Ayan, Hüseyin, Nesimî Divânı, 1970.

Ayaz, Hayreddin, HisaK Divânı'nda Sevgilide Güzellik Unsurları,
1980.
Başman, Abdullah, Baki Divânı'nda Tabiat Tasvirleri, 1972, T. 1437. Bayazit, M. Cemil, Bakî'nin Divânı'nda Eşhas, 1972/73, T. 1418.
Bayken, Saliha, Surnâme-i Seyyid Vehbî, Şahıslar, Hediyeler, Kıyafet ve Kumaşlar, 1946/47, T. 230.
Bay oğlu, Muammer, Beliğ Divânı'nda Sevgiliye Ait Mazmunlar, 1946/47, T. 264.
Bayraktutan, Lütfi, Şeyhülislam Yahya Efendi Divânı, (Doktora Tezi),
1983. Beyazyüz, Osman, Hüsn-i Yûsuf, 1980.
Bolcan, Gülcan, Ahmed Paşa'nın Kasîdelerindeki Maddî-Manevî İnsan Unsurları Meşhur Şahsiyetler, Efsanevî Kahramanlar, Kıssalar, 1972/73, T. 1448.
Deme, Ömer, Dede Korkut Hikâyeleri Üzerinde Edebî San'atlar Bakımından Bir Araştırma, 1942, T. 142.
Dilmaç, İffet, Nedîm, Hayatı, Şahsiyeti, Eseri, Gazel ve Şarkıla-
nndaki Mazmunlar, 1944/45, T. 164. Erçağ, Neriman, Kadı Burhaneddin Divânı'nda Sevgilide Güzellik Unsurları, 1976, T. 1745. Ergin, Ahmet, Bakî Divânı'nda Kahramanlar ve Tarihî Şahıslar,
1974, T. 1445.
Geçen, Nihat, Hayalî Bey Divânı'ndaki Kasidelerde Tarihî Vak'alarla Şahıslar ve Gazeilerdeki İnsan Güzelliği ile İlgili Unsurlar, 1972, T. 1147.
Gökbarslar, Hatice, Nabî Divânı'nda İçtimaî ve Mahallî Hayatı Gösteren Parçalar ile Darbımesel Mahiyetindeki Vecîz Sözler, 1945, T. 186.
Gönül, Hurşit, Hayalî Bey Divânı'nin Gazeliyât Kısmında İnsan Güzelliği, 1960, T. 551.

Güleç, Seyit, Nabî Divânı'nda Hiciv ve Mizah, 1949/50, T. 526. Güler, Zülfü, Hamdullah Hamdı, Leylâ vü Mecnûn, İnceleme-Metin,
2. C. (Doktora Tezi), 1982.
Güley, O. Ferda, Necati Bey, Hayatı, Edebî şahsiyeti, Dil, Nesil, Örf, Adet Bakımlarından Divânı, 1950/51, T. 361.
Güneş Hasan, Kadı Burhaneddin Divânı'nda Sevgilide Güzellik Unsurları, 1976, T. 1744.

Günüşen, Melek, Sohbetü'l-Ebkardaki Dinî, Felsefî ve Ahlakî Esaslar, 1945/46, T. 249.
Gürses, Muzaffer, Divân Edebiyatının Bazı Meseleleri ve Lanıiî Çelebi, Hayatı, Eseri, San'at ve Şahsiyeti, Vâmık u Azrâ, Veys ü Ramîn Mesnevilerinin Tahlil ve Tedkîki, 1944/45, T. 191.
Kansu, Ahter, Bakî'nin Gazellerinde İnsan Güzelliğine Ait Müşebbehünbihler, 1946/47, T. 266.
Karacan, Turgut, XVH. yy. Şairlerinden Sabit ve Edisyon Kritikli Divân Metni, (Doçentlik Tezi), 1982.
Köktürk, Muharrem, XVIII. Asır Şairlerinden Kanıî, Gazellerindeki Mazmunlar, 1946/47, T. 265.
Kuloğlu, Muhammet, Yahya Bey Divânı Kasidelerinde Dinî Unsurlar, 1981.
Kurgan, Nevhîz, Haşmet ve Surnâmesinin İçtimaî Bakımdan Tedkîki, 1946/47, T. 218.
Küçük, Mehmet, Sabit Divânı, Kasideleri, Kasîdeler'de Geçen Kur'ân-ı Kerîm'le İlgili Tâbirlerin Tesbît ve Açıklaması, 1967, T. 832.
Küntürk, Azîze, Nabî ve Surnâmesinin Edebî ve İçtimaî Bakımdan Tedkîki,   1944/45, T. 196.
Mumcu, Yıldız, Yahya Bey Divânı'nda Güzellik Unsurları, 1981.
Negus, Mutemer, Fehîm-i Kadîm, Hayatı, Eseri, Gazellerindeki İnsan Güzelliğine Ait Müşebbehünbihler, 1947, T. 162.
Okur, Münevver, Bursalı Ahmed Paşa'nın Kasidelerinde İran Mitolojisi Kahramanları, Kıssalar, Devrin Örf ve Adetleri, Kronoloji,   1948/39, T. 316.

Ovacık, Handan, Kadı Burhaneddin Divânı 'nda Sevgilide Güzellik Unsurları,   1975, T. 1677.
Öner, Melike, Fıtnat Hanım, Hayatı ve Edebî Şahsiyeti, 1944/45 T. 195.
Özbilgiç, Abdurrahman, Hayalî'de Dinî Unsurlar, 1975 T. 1633.. . Özkut, Nevin, Hayalî Bey Divâni'nda Geçen Kıssalar, Mucizeler,
Efsaneleşmiş Şahsiyetler ve Tarihî Simalar, 1946/47 T. 238. Pala, İskender, Aşkî, Hayatı, Edebî Şahsiyeti ve Divânı, Doktora Tezi), 1983.
Pişkin, Nimet, Leyla Hanım, Hayatı, Şahsiyeti, Eseri, Gezallerin-deki Mazmunları, 1947, T. 295.

Sağlam, Madde, Sabit Divânı'nda İnsan Güzelliğine Ait Mazmunlar, 1947, T. 268.
Sungur, Yüksel, Müellifi Meçhul Dasitân-ı Yusuf Aleyhisselâm Mesnevisi Üzerine Bir İnceleme, 1963, T. 601.
Şen, Necdet, Fatih'in Şiirlerinin Alfabetik Tahlilî, 1974. T. 1503.
Tarlan, A. Nihad, İslam Edebiyatında Leylâ ve Mecnûn Mesnevisi, 1922, T. 1.
Tuğcu, Reste, Çengnânıe'nin Transkripsiyonu ve Edebî Tahlili,
(Ahmed-i Dai), 1949/50, T. 344.
Tözün, Burhaneddin, Azmi-zâde Haleti Efendi ve Rübâiyâh, 1948/49, T. 333.
Tüzün, Nezahat, Nedîm'in Kasidelerinde Efsanevî Kahramanlar ve
Mahallî Hayat, 1943/44, T. 163. Umutlu, Nesibe, Karamanlı Nizamî Divanında Tabiat, 1980.
Yazar, Safa, Ahmed-i Daî Divânı'nda Âyetler, Hadîsler, Kıssalar, 1963/64, T. 623.
Yılmaz, Ahmed, Kadı Burhaneddin Divânı'nda Sevgilide Güzellik Unsurları, 1975, T. 1689.
Yiğit, Fatma, Bakî Divânı'nda Tabiat, 1974, T. 1764.
Yola, Şenay, Ahmed Paşa Divânı'ndaki Din ve Tasavvuf Unsurları, 1968, T. 781.

Bu eser, Türk milletinin geniş bir coğrafya ve uzun bir tarihe ait çeşitli medeniyet tecrübeleri ile siyasal ve toplumsal değişimlerini aynı sistem içinde yoğurarak ortaya koyduğu bir edebiyat birikiminin ansiklopedik sözlüğüdür.
ISBN 975-17-0340-9 (Takım) ISBN 975-17-0342-5 7.800.- TL.